

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891.7905

CH

1923

no. 1-2

The person charging this material is responsible for its return to the library from which it was withdrawn on or before the **Latest Date** stamped below.

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

JUL 5 1977

AUG 1 1977
JUL 2 1977

JUN 1 1978

JUN 1 1978

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ Г. Ф. ГРИНЬКО

№ 1

КВІТЕНЬ

1923

Державне Об'єднання
— „Харків—Друк“ —
3-я Державна Друкарня

891.7905

СН

1923

no.1-2

Від редакції.

Більше двох років пройшло з того часу, як Радянська Україна закінчила перший тяжкий і блискучий період свого життя, — період одвертої озброєної боротьби на зовнішніх і внутрішніх фронтах за своє існування. Вона вийшла з цієї боротьби зі знесиленим народнім господарством, але тільки в цій боротьбі стихійний революційно-військовий союз пролетарів і незаможного селянства перетворився в державну організацію, лише в ній зформувалась Радянська Україна, як самостійна складова частина Радянського Союзу, і як фактор сучасного міжнародного життя.

Період 1917—1920 року, в напруженій соціальній боротьбі розв'язував велике історичне питання про те, чим стане Україна, — дрібно-буржуазним васалом міжнародного імперіялізму, як Польща, Чехо-Словаччина, Румунія і т. п., чи однією із фортець міжнародної пролетарської революції. Два історичних шляхи лежали перед Україною: шлях пролетарської революції, червоний шлях соціалістичного будівництва, і другий — чорно-жовтий шлях через дрібно-буржуазну демократію в ярмо міжнародного капіталу. Взаємовідношення міжнародних соціальних сил і внутрішня боротьба на Україні розв'язали це історичне питання і скерували розвиток українського народу по революційному червоному шляху.

Творці наукового соціалізму не раз підкреслювали, що пролетарська революція тим і відрізняється від усіх до сього часу бувших революцій, що вона зрушує до активного державного будівництва, до свідомої громадської творчості найширші й найглибші шари працюючих мас. Але зрозуміло, що в свій перший військовий період пролетарська революція дає вихід активності своїх борців переважно в бік знищення влади класових ворогів, їхніх організацій і передумов їхнього панування. Не підлягає ніякому сумніву, що цей перший кривавий досвід громадської активності широких працюючих мас має величезне значіння, піднімає ці маси на вищий ступінь громадського розвитку і робить

можливим перехід до розв'язання складніших проблем господарчого й культурного життя.

Уже два роки йде цей другий період пролетарської революції, період творчого, економічного і культурного будівництва. Голод завдав страшних ударів Радянській Україні, але боротьба з ним збільшила й піднесла політичну свідомість працюючих мас, зміцнила союз між робітниками і селянами. І ніколи невдасться викреслити із історії громадських взаємовідношень на Україні факту, що коли українські пролетарі і селяне виявляли величезну свідомість і активність в боротьбі з голодом—патентовані українські патріоти з Шаповалом на чолі, в своєму журналі «Нова Україна» в Празі переконували себе, українську еміграцію і всю буржуазну Європу в тім, що кращим засобом боротьби з голодом на Україні є організація наступу на Радянську владу.

Не вважаючи на голод, господарче й культурне відродження Радянської України не підлягає сумніву. Невпинно зростає посівна площа, оживає індустрія, усталюються економічні зв'язки поміж містом і селом, поліпшується матеріяльний стан робітництва і, нарешті, йде нечуваний підйом культурної творчости, особливо серед молоді,—у кожного перед очима ці характеристичні моменти сучасного періоду життя Радянської України.

Цей загальний підйом по всьому господарчому і культурному фронту визначається глибокою свідомістю широких народніх мас і державним розумом при розв'язанні кординальних питань сучасного життя. Це особливо виявилось при обговоренні проблеми Союзу Радянських Республік і національної справи взагалі. Національний момент мав велике значіння в революції на Україні. Ще в перший її період пролетаріят в озброєній боротьбі вирвав розв'язання цієї політичної проблеми із рук націоналістичної дрібної буржуазії, яка експлуатуючи національні почуття українських трудових мас, тягла їх в ярмо європейського капіталу. Тепер, у другий період революції, період мирного будівництва, в щоденній практичній роботі, в щоденних державних взаємовідношеннях, в культурних стосунках, національне питання ускладнюється. Але цілий світ є свідком того, з якою величезною увагою працюють над практичним розв'язанням цієї справи найвідповідальніші керівники, органи і установи Радянських республік, з яким активним зацікавленням стежить за ними усе Радянське суспільство.

І лише засліплений класовою ненавистю ворог може не бачити и не відчувати цього. Безумовно цією хворобою страждає Винниченко, який недавно утворив разом з Шаповалом «єдиний національний фронт» проти Радянської України і який намагається всіх переконати, ніби на Україні все «костеніє, мертвіє, не розвивається, а занепадає», а разом з тим «нищиться українська нація» («Нова Україна» № 1—2, 1923 р.)

А справді костеніють, не розвиваються, а занепадають всі ті громадські кола, яких робітниче-селянська революція змела з нового шляху соціалістичного будівництва в закутки європейської реакції. Ростуть і розвиваються в умовах тяжкої руїни *робітниче-селянські маси* України. Ростає і розвивається на зміну старому громадянству нове українське радянське суспільство, заповнюючи Робфаки, робітничі клуби і селянські будинки, комнезами, комсомол, компартію, ведучи відповідальну роботу в державних установах, червоній армії, профспілках, кооперації і т. д.

В цих умовах виходить у світ «Червоний Шлях», ними *опреділюється його напрямок і його завдання, як витвору цього нового радянського суспільства:*

I. Україна із глухої провінції царської Росії стала робітниче-селянською державою, другою по розмірах і впливу складовою частиною сучасного радянського Союзу і значним фактором міжнародного життя. *Відповідно цьому «Червоний Шлях», як орган української громадської думки, мусять стояти на рівні головних питань українською, союзною та міжнародною життя в сфері економіки, політики і культури.*

II. Стара генерація українських письменників, публіцистів, наукових і громадських діячів в значній своїй частині зрадила інтереси працюючих мас України, організувала проти них озброєну боротьбу й зараз формує проти них єдиний контрреволюційний націоналістичний фронт під захистом капіталістичних урядів Європи. Але з робітниками та селянами України в їхній тяжкій боротьбі зосталась друга частина свідомого завдань часу громадянства, а одночасно з глибин робітниче-селянських мас виростають нові ряди культурних робітників. *«Червоний Шлях» мусять стать трибуною для кращих творів мистецтва, публіцистики і серйозної популяризації науки на українській мові, дати їм вихід у світ і стимулювати їхній розвиток.*

III. Революція піднесла громадську свідомість десятків мільйонів людей, вона створила численні кола тих, що прагнуть широкого ознайомлення з основними питаннями сучасності. „Червоний Шлях“ *мусить задовольнити культурні потреби широких кадрів українських читачів і дати їм відповідну орієнтовку в сучасному літературно-науковому і громадсько-політичному житті.*

IV. Нарешті, сама українська мова являється величезним чинником в процесі творчості нового життя і вимагає неупинного удосконалення і поширення, щоб задовольнити ті потреби, які ставить перед нею культурний підйом працюючих мас. „Червоний Шлях“ *повинен уважно підійти до цієї справи і мобілізувати літературні і наукові сили для праці над вивченням української мови, як могутнього знаряддя культурного розвитку працюючих мас.*

Редакція добре бачить ті труднощі, які стоять перед нею в її роботі. Але за нею стоїть могутня тяга українського народу до культурного будівництва, і в цьому є запорука здійснення її завдань.

Кожний журнал будується спільними і довгими зусиллями широких кадрів письменників і читачів. До будівництва «Червоного Шляху» закликає редакція тих митців українського слова, публіцистів, громадських діячів і популяризаторів науки, тих читачів, котрі хочуть і здатні йти по червоному шляху радянського культурного будівництва.

1-го квітня 1923 року.

■

ЗМІСТ.

	Стор.
Від Реданції	III
Вал. Поліщун. Адигейський співець. Поема	I
М. Хвильовий.—Сілуети.—Новела	18
І. Ю. Кулик.—Одужання.—Поема	30
А. Головно.—Можу.—Повість	35
В. Мисин.—Зона.—Вірш	49
М. Васильківський.—Сніг.—Вірш	49
В. Сосюра.—Золотий Ведмедик.—Поема	50
П. Тичина.—Захід.—Вірш	55
М. Терещенко.—Кочегар.—Вірш	56
П. Грунський.—Літературні шаржі	57
Х. Г. Раковський.—Новий етап в радянському союз- ному будівництві.	69
М. О. Сиринник.—Начерк історії пролетарської ре- волюції на Україні	89
Проф. Желехівський.—Принцип відносности	113
Проф. Б. П. Герасимович.—Еволюція світів в світлі сучасної науки.	133
Проф. С. Ю. Семковський.—Марксизм і національна проблема	145
Проф. Остапенко.—Рур	169
С. В. Пилипенко.—По бур'янах революції (про Хвиль- ового-новеліста)	188
І. Айзеншток.—Микола Хведорович Сумцов	201
М. А. Ненсо.—Пролетаріят і мистецтво	212
Н. Дешевов.—Дутий кумир (про Макса Нордау)	216
В. Щепотьєв.—До біографії А. Тесленка.	223
А. Новалівський.—Легенда про Сковороду	227
М. Розентул.—Фашизм. Рур. Лозана	228
Й. Вертгайм.—Вражіння з окупованого Руру.	242
Наукова хроніка	245
Літературно-мистецька хроніка	250
Бібліографія	276
О Б Ї В И.	

ВАЛЕРІЯН ПОЛІЩУК.

АДИГЕЙСЬКИЙ СПІВЕЦЬ.

ПОЕМА.

Із аулу в аул
Переходив—ходив
Той поколотий гул
Од розгніваних злив,
Наче вірним Іслам
У серця западав
Його голос розбурханим словом
Між горами,
Тут і там,
По окрузі Кавказу міцного,
Ще й у саклі низенькій
Ницьма прилягав
Маковим зерном
Під камінь.
То як вітер гуляв
По синявих долах
У країні адиге хоробрих.
А в міжгіррях запертих
Кружився листком,
Проривавсь аж наверх
До блискучих снігів,
Де гранясті Кавказу верхи
Перламутрами сяють.
То в провалля заходив,
Як тінь од гори,
Там, де Лаба шкварчить
По камінному дні,
Наче шерех іде,
Наче жир на вогні.
Черепашковим шумом
На вухо шумів
По між хвоями, лісом, горами
Мутний Пшиш.
І Іскандер не знав,

Чи то ліс, чи вода
Десь скликають до лав
Всіх минулих героїв Кавказу
Пригадати собі,
Як проходили тут
Під гранітом похмуро-старим
Дикі скіти, і перси, і кований
Рим,

І хозари, і готи, і гуни.
Тільки хвоя шумить
Та лежить мовчазним
Синій вітер, як дим,
Що повітрям прозорим
Між горами заснув,
Кришталем в тумані захолонув.
Смутний точиться гул;
Десь рокочуть буруни:
(То хозари, і готи, і гуни...)
І до сонця земля
Підставляє розвернуте лоно.
Ясний вітер у далях,
Мов синявий тюль,
У твердинях замрілий заснув,
Захолонув.

Як проходив аулом Іскандер
співець,
Він поглянув у круг, де весе-
лая молодь,
Де дівчата, як лані, черкеси—
орли
У танку канефір все кружляли.
А один молодець перед милою
став,

Оком гострим, що блиснуло,
кинув,
Ухопився пістоля і в небо
стрільнув,
А вона закружилася п'яно,—
Бо то символ любови,
Бо признання палке
Лише вибух сказати їй може
І зрівнятися в силі міцного
вогню.
А на завтра вона в його саклю
ввійде
Молодою жоною покійно.

— „Он іде наш співець,
Наш Іскандер, гарячий на слово!
Ще здалека кричали й махали
йому:
„Хай візьме нас у казці в па-
хучу діброву,
Де ростуть рододендрони, лав-
ри і тис,
Де здалека сія Мінгі-тау ко-
рона.
Хай розкаже про бій, про аули
Дарго,
Що їх прокляті руси ростерли,
Мов черкнув своїм черевом
дикий обвал
Черствим камінням і грузом.
Про Шаміля й коня,
Про Шібле—бога сили і грому,
Про майбутнєє роду людсько-
му“.

Він багато, багаторозповідав їм,
Зачароване стежило коло,
Об'єднались чуттям і старі й
молоді
І напруженим слухом ловили.
А із саклів принесли вина й
шашлику
Дорогого всім гостя прийняти.
Та Іскандер, сьорбнувши, ізнову
почав...
Казав, розповідав, схиляв до
долу чоло,

Коли тяжкі забуті привиди
Стопою кволо
Підходили аж на поріг роз-
судку.
А іноді пронизували пам'яті
імлу
Блискучими списками гостро і
яскраво
Пекучі спогади минулої борні.
Так іноді пронизує степи
Безумець молодий із криком:
„До бою!
Слава! Слава!“

— „Було колись, пройшло де-
сятків сім
Далеких різнобарвних років.
Як табуни пройшли,
Мінялися кольорами в горах,
Коли заходить сонце за тумани.
І зараз єсть іще між вами
Старці з сідою головою,
Що верховини снігом...
Тепер не ми господарі
В країні гір і вільних горців!
Тепер панує той—в лампасах
З шаблюкою в шинелі й гуд-
зиках бляшаних.
А наші бурки та кінжали
Ховаються у хащах, за камін-
нями,
А як підкине хто сухої помсти
У табори ворожі і заснулі,
То довго гоняться за ними офі-
цери.

З пістолями й штиками,
А вільнії абреки
В ті дні зовсім зникають.

Тоді почався гіркий час,
Коли упертих абадзехів
Іскинули із гір у низ
Аж на столочену рівнину.
В степах розвіяли, розкидали
по тирсі
Аулів з дев'яносто,

І саме тих, що присягнулись
мужности і звазі.

Рогами в них уперся бик
Засліпленого гніву.
Ті руські генерали
Шаміля, мов яркого зубра,
Зігнали з гір, загнали у ятро.
Живучу ящірку зміж скель
Взяли витиснули палицею гніву,
Царю під ноги кинули в дале-
ку північ—

І росчавили.
Ех, не було вже другого Шаміля,
Як не було і другого слуги у
Магомета!

Тоді сам Воронцов
Тарангулом уп'явся в груди
Кавказу,

Труїв і поїдав,
Випалюючи геть долини.
Його підручні нищили ліси,
Станиці закладали на скали-
нах Лаби,
Над Пшишем їх гармати жерла
дерли

І грімали в аули непокірні.
Просіками викочували велитнів
зелених,

Що лапами черпали піну
Заюшливої Білої ріки.
Дубів скидали з круч,
Дітей об камінь розбивали,
Жінок скидали в прірви,
І брали на штики відважних
адигейців

За те, що не хотіли
Чужинцям покоритись,
Що не хотіли кращих рідних
земель

Панам та глитаям віддати,
Та й не схотіли взяти добро-
вільно,

Як необтесане у дразочках ярмо
Московську чиновню собі на
шию.

Вони прийшли з півночі в наші
гори

І отруїли день, щоб запалити ніч.
Кострами прискали аули у
вогні,

Бедраті барани у снідь пішли
Грабіжникам—проклятим,
А наші діти мусіли вмірати.
Отак перевалили й гори,
Аж за хребти закинули зажер-
ні пальці,

Що стукнулись об беріг Чор-
номорський.

Примусили склонитися царю
Незломні голови Кавказу.
Аж тридцять літ ішла борня.
Лягло, лягло... і де там пощи-
тати....

Не плачте зараз ви,
Не квітьте, рідні браття!
Скажіть, старі, як свідки, моло-
дим,
Ви білі, мов сніги, од літ завзя-
тих!

Хіба тоді батьки вас не носили,
Щоб заховати
В країні Апарату?
Хіба в гушавинах Ріону,
Якого ви не пам'ятаєте тепер,
Де пальми між ліянами і фіку-
си бувають,

І де фазани виноград їдять,
Хіба не там ховала мати
Вас немовлятами од лютої на-
пасти?

„Так, так...“ схилилась сивина
Осінньою травою: „Правда“...
Та ще продовжував Іскандер
Пекучу повість болю і покори,
А все не висихала річка мови.
„О, прийде час, він пройде скоро
І заговорять гори,
Проснутья гори,
Здвигнуться вибухами гори!
Але ви, браття,
Слухайте ще далі.
Коли упав Кавказ
Нахмурились верхів'я
І ліс зелений застогнав:
Гули, скрипли од болю сосни,

Заплакали ялиці бурштиново,
Заллялися живицею смереки,
І дуб зубами скреготав,
За тими лавами зністожених
борнею,
За тими, що скотилися у море
З холодних верховин гарячим
серцем,
Поранені смертельно в груди.
О, море, море,
Ти одне розкажеш,
Як тисячі в твоїй пучині захли-
нулись,
Як потопили їх ловці наживи,
І смерть найшли в воді,
А не в бою хоробрі.

Тоді не покорилися шепсуги,
Не уклонились натухайці:
Одні пішком з ослами і хла-
мттям

Пішли в Туреччину шукати долі,
А другі —

На кораблі насіли,
Мов птиці перелетні
На острів серед моря.
В Туреччину і ці дороги пря-
мували,

Рятуючи життя і волю.
А торгаші — грабіжники без-
душні,

Огії перевізники всі корабельні,
Вивозили їх в море і скидали,
Як кошенят за борт,
Спинивши корабля.

Не чув, не чув, ой, того лементу
Кавказ,

І зойків диких не несло луною.
Вони—у морі поринали,
Як звуки у просторах,
І горе йшло на дно, до риб
на їжу.

На дні здивовані істоти
Телішили рогові очі
На скорочені од жаху лица,
Нагострені ненавистю їдкою,
А потім кидались і поїдали.

Не чув Кавказ,
Бо все нові ватаги прибу-
вали,

Як мухи обсідали беріг
І ждали черги нагрузитись.
І тих вивозили у море,
Топили як щенят,—
І падала там смерть стократ
Холодним градом;—
Рятунку не було.

А гори і не знали.
Закутались в туман
І спали,
Аж доки не прибило море
До скель Кавказу
Сотні — тисячі
Поїдених, погнилих трупів.
О, те жорстоке море! —

Але його жорстокість людство
обігнало
Зрадливістю своєю, нищінням
і гнівом.

Воно хоч і глухе до жалю,
А викинуло трупи.
О, тоді гори
Вже не могли й дихнути,
Ще більше у сніги зарились,
А ті з півночі зверху наду-
шили,

І сон склонив важкі верхів'я.
Спить Кавказ аж досі“.

— „О, ні, не спить Кавказ!“
І шаблі забряжчали,
Зірвалися кінжали;
Луна з аулу
У гори знов шугнула.

А вранці на станиці
Всю вирізали знов старшину
Та козаків і чиновню про-
дажду.

А потім за абреками ганяли
ескадрони.

Ідесь ходила чутка, як луна
од грому,
Що то співець Іскандер на-
робив.

Схиливсь туман до гір,
Помнятий, спакувався в кручі,
В горі—торкається так боязко
без сліду
Спішить похапливо кудись,
На клоччя рветься
Налітаючи на вістря скельні,
І все кудись зникає.
(Мабуть ховається за плечі
велитенські).

А далі, вище, хмар табун
Ген зачепився за камінні грані,
Роскинувся, вмовившись між
ямами

І вільно так повзе,
Мов сила, або мло.
А там, султани з пірря—хмари
От-от колихнуться, здається,
перед боєм
І рушать з грюкотом з горами
в брань.

Та це ввижається —
Не теняться, замовкли,
Затонуті в чекань воді самій,
Зникають рештки од надій
І громи не підуть,
Бо й хмари розійшлися.
Так скупчував Кавказ
Повстанчі сили,
І хмурився, водив плечем,
От-от зачеберне ту щупту
гайвороння
Та вихором закружить в жменю
І кине геть....

Але ось сонце, як Іскандер,
На галяву між хмарами прой-
шло,

Ось зупинилось, стало научати.

А там внизу, в димку

Заснуло море.

А може то й не спить?

Там просторинь згребла рукою
брижжя

Запінених валів,

І—тільки сизо.

Внизу нехай рокоче гнів

Об скелі мовчазливі —

Він унизу, а тут не чуто хвиль.

В глибинах людства і таке
буває.

І говір той шумливих бурунів
Не доторкається до вуха,
Що співця єднає із цілим все-
світом,

З громадою віків.

Тоді співець людей

Нехай іде на землю.

О, серце проситься,
Широке, як безмежжя
Летіти над горами силою вітрів,
До неба кликати,
Роздмухати заграву,
Підняти темний люд
За горців давнє право.
Хотілось визволить братів,
Що в саклях обросли вже
мохом,

І диким зіллям думок,
Затьмарених неволею катів.
Іскандер не зостанеться ніколи
Співати тут, вгорі,
Коли адиге сплять!
Нехай проллється пісня,
Нехай розірве чари.
Старого чаклуна—тумана
За сиву бороду нехай шарпне
Та з м'ясом вирве.
О, пісне болю, рідна пісне,
На скелі викинь паморок із
недр,

І щелепи скрививши

Кинь об камінь —

На здобич грифам і черві.

О, моя пісне буйна,

Не про квітки співають

Судилося тобі,

Не тільки прадідів щербатих

Із гробу воскрешати

В ділах яскравих для нащадків,

О, ні: нам про живих кричати
треба,

Щоб ставити нове,

Що буде сяяти віками прий-
дешнім

Льодовиком у соняшнім вогні.
Я хочу кинути піснями
Моїм адиге бішеним і ніжним
Слова братерства й рівності у
праці.

О, моя пісне, мій ти діаманте!
Нехай в твоїх воркотливих сло-
вах

Не тільки тони промінем лос-
кочуть,

Не тільки рожу і блакить
На струнах фарбами перебірає
вітер,

Щоб забреніли в оці, як сльоза;
Нехай не тільки лагідна шип-
шина

У пісні крильми затріпоче,
Як серце милої до поцілунку.
Нехай зітхає гірський вітер.

Нехай гремлять буруни і обвали
І в моїх співах озовуться,

Але нехай і ті дрібниці
Не заховає ліс горами.

Нехай і їх зневажений народ мій
В своїх аулах десь почує.

І пісня лялася, і слів було
чимало,

Але найкращих тонів бракувало.
Ішов і падав—спотик—камінь:

І різав руки—о, незнання?
Та далі дряпався на скелі і зри-

вався,
Аж грудь розбив на гострі шпи-

чаки
Вузької мови дикунів адиге.

І звуків клетоту орлів
Вже не хватало в бурних спі-

вах,
Хоч захилялось серце в зливах

Та в слові передать не міг.
Валився, мов злочинець, на по-

ріг
До схованки досапавши своєї,
Коли погоня настагає;

Ще трохи—й вирветься тоді

Із муки творчих пазурів
І буде знов співати вільно.

Та страшний долі гнів
Не попускає.

Роскритим ротом на вапняк упав
Аж кров і біль

По вибитих зубах скривилась.

Як піднімав живі чуття
Іх зверху прибивали творчі межі:

„Ти ще живеш? Ти знов ожив?“

А як?

Якими звуками адиге із гортані
 кине

Нечувану йому ще назву дима-
рів,

Бетону, антрациту,

Щоб другий міг так само зро-
зуміти?

Як ті вітрини й шкло,
Сирени голосіння й автомобілів

цвйоги,

Які Іскандер бачив і чував

У шумних городах.

Коли бродив на північ—,

Як звуками губними

Адиге їх прокаже зрозуміло?

Ніхто не зна, і він не знає.

Ось він казав адиге про ту силу,

Що в громові Шибле сердитий
роскидає,—

А от людина півночі бере її
руками

І в лямпи та у піч кладе...

Вогнями їздить, крицею літає...

Адиге в сміх, або не розуміють.

Хай спокій розметав волосся
на собі

Ти на лиці ховай проте лагід-
ність—

Тоді послухають ще може.

У гори утікав, од милої ховався

І звуками, як ранений орел,

До вітру клетотав.

То пелюсками ніжного ясмину—

Словами доторкався
До моху й лишаїв,
Але той голос гомін гір
Одразу затаїв,
Ковтнувши ніздрями шпарок по
скелях

Луною обізвавшись
У закутках твердинь.
Так у вигнанця буйний гнів
Ховається під крила сосон
Та й очмарілий спить.
Але не марно, ні!

Немов би гнаний пес,
Що ошетинив спину і тікає,
Коли слідом аж кляцають зубами
Заюшливі гончі зграї
Своїх думок—
Тинявся Іскандер по горах,
Тримався сонцем
Та добрістю сусідів.
Народи Дагестану і Абхазі
Його приймали—странника чу-
жого.

Але нігде не роскидав він твор-
чих іскор,
Як тільки в батьківщині,
Між адиге рідних.
За гору переходив—
І як у тьму спускався,
У тьму чужої мови
І чужих звичаїв.
І тільки хліба випросить сягало
сили

Та грудкою закинути у воду
Пекуче слово:
„Я—вигнанець!“
Він мусів пояснити мигами по-
гоню
Перед здивованим, нетямлючим
народом,
А там десь потом обливав
Свої страждання (зсохлі губи)
Та здержуватись мусів, щоб не
впасти
В обійми жорсткі рівнодушній
згубі.

Тоді пригадував дитинство
І вповивав свої думки гарячі
чолом

У тиху пісню колискову,
Щоб болі заколисувати в рит-
мах згадок,

Де шелест кукурузи
Дитячі вуха поснував у спокій.
Там фіялкові горі
Лякали очі звечора дитині...
Але раптово,
Мов розпечене залізо
Торкало м'язи серця й голо-
сило

Ростятим болем:
„Я—самотній!“

Повстати може весь Кавказ,
Кліща струсити кожен хоче,
Але з'єднати треба душу го-
ців,

Що пороздроблені на мови і
звичаї.

Та хто з'єднає ціле поле?
Яким новим зіллям засіять мову
Щоб всі народи
Однаково, як води говорили?
Я почуваю сам,
Як сили нації моєї
В мені занили творчими дум-
ками,

Немов дроти над трактором:
Простори, гей простори об'єд-
нати,

І жгутом всіх окривджених
На всіх тиранів кинуть!

Іскандер знав,
Що горсточка адиге,
Не об'єднавшись зливою од-
ної волі,

Не скине царський гніт,
Не визволить рабів.
Лишень увесь Кавказ,
Коли на ноги встане,
Зворушить море,
Здвигне океани,
І зацвіте у праці цілий край.

Але хто спільною луною
Роскида запал за одчай?
Вони заснуть для нас
(Ні гомону, ні звуку!)
Оці міста, де світло без огню.
Нас не почують,
Нам не допоможуть.
О, крихто кинутих аулів,
Ти велитенських здвигів не піз-
наєш,
Бо ти мала в своїх шуканнях,
Боти не з'єднана у спільні рухи,
Які поміж горами мусять бути.
Тебе зітруть у поступі великі
юрби.

О, моя сило, моя творча сило,
Ти тягарем легла мені досмерт-
ним—

Не скину я тебе,
Не кинеш ти мене.
Ти біль несеш мені:
Мене ж ніхто не чує,
Моїх—твоїх думок,
Моїх—твоїх бажань.
На мову мільйонів
Ніхто не перекаже.
Ніхто не схоче знати про адиге,
Що мають серце, розум і огонь
Що мають голос—клекоти ор-
лині,

Співця, що груди рве
Посеред скель німих.

Іскандер пробував повстання
ропочати,
Як мандрував один
По всій країні гір.
Але його зовсім не розуміли,
Не те щоб кабардинці,
А й близькі коренем
Відважні натухайці.
Шепсуги, мов сова на сонці,
Очима лупали з нерозуміння,
Коли захрипले слово
Про волю рокотало.

Трагедія то велитня була,
Таланта, що затиснутий у межі
краплі мови,
Не міг роскидати проміння па-
русами,
Бо невеличка нація родила
Таку громохку силу.
Тільки випадок міг
За сотні літ колись
Підняти із низин засмоктане
літами
Живее слово волі та повстання,
Коли вже пізно буде,
Чи зовсім і не треба.
Чекай, поки то прийде вели-
чень колись

З широкими просторами своєї
мови,
Що знатиме язик адиге вірних.
Та ще захоче він, чи ні,
Ту давню старовину
Із пороку підняти?
А може, що й ніколи?
Так і умре живеє слово,
Як рибка молода гіганської по-
роди

У пляшці заткнутій.
Задушиться в малому,
Не розростеться в силу;
Не вибухне вогнем,
А вся зотліє у безумстві,
Перегорить в середині, в собі,
Як вугіль під землею.

О, скільки геніїв
Пішло од нас у безвість,
Не маючи повітря
Та розмаху для крил!
Не підійти переказать
Для сотень мільйонів
Сирих, лукавих душ.
Оточення ж мале—
Підземна темінь шахти,
Що проковтнути жде
Деся кожний справжній звук.
І для творця—то смерть—
Тьма коридорів підземельних,

Де висить антрацит
І капає вода зі стель
Дзвінким і металевим цвяхом.
Пожежою степів
Охопить душу страх.
Так вата липає в огні одразу,
Як серце распачем
Та хвилями екстазу.

І крик удариться об стіни кам'яні,

Як бризки шкла з шипінням
шорстким;

Одскочивши од глухоти безлюддя.

О, тоді заздрість смертним бо-
лем стисне

І відбере останній духу зойк:

„Навіщо я родився в темнім
підземеллі

Маленької, сліпої нації?

О, чом же я не син

Безмежних мас — численної по-
роди людства,

Дріжучих серць, що б'ються і
палають

І затирають наче перша злива

Мале бадилля на шляху

Моєї нації дрібної?

Колись-то утрамбує ступ ноги

Моїх незібраних коमाшок

І людства велитенська п'ята

Зрівняє мови суходолів.

А зараз тьма зірката слухає
й глузує—

То з барда доля зла.

Він серцем куриться для себе,

Як сопка нагнічена вагою.

Співець у щупті інгушів,

Які не знають за долину,

В безвітрі душиться навіки.

Іскандер знов у ліс пішов,

Ятрів і сох, стогнав, молився.

Зустрінули його раз діти—

Він утік: дітей почав боятись,

Живого голосу жахався,

А потім навпаки,

Вялила вже самота

Хотілось сповіди, громади.

У співах плакав, говорив:

„Слово моє,

Мово народу могого,

Ти—моя сила,

Ти—мій творчий огонь.

Твої уста приторкаються до моїх,

І спрага у душі моїй,

Наче вихор проходить спаз-
мами,

Черпаючи повітрям воду.

Шари твого богатства, осілі за
віки,

В душі моїй палають.

Почорнілі уста мої

Тобою говорять в безумнім
екстазі.

Звуки складові твої —

Клекіт орлиний, горні обвали,

Дике виття бурі в Дарьїлі.

Ті слова прорікають мені,

Щоб я людству сказав

Про твої думи, народе мій
бідний.

О, як я люблю тебе, мово моя.

Ти—моя зброя в ураганах чуття,

Що хвилями хльоскає в серці
безмежнім,

Коли лава нова металевих
огнів,

Жару з надлюдського пекла

В мозку моїм,

У розірваних грудях

Б'ється і рве водянії цілини.

Ти океаном безмежно-холодним

Кратера в грудях моїх зали-
ваєш.

Слово народу могого,

Ти розлітаєшся в бризках,

Камінням з глибин вилітаєш,

Огнем опалляєш, згаром чадиш,

Піднімаєш люд свій на крила,

Котишся валом,

Все до підніжжя народу могого,

Тільки могого, та не до цілого
людства.

Поїш ти душі засмагли,—

Тільки мою не наситиш.

Падаю змучений я у конвуль-
сіях творчих,
А ти, мій народе,
Ти їх приймаєш і п'єш,—
Та не до дна.

Але ти, моя мово,
Ти моє і безумне прокляття.
Ти—вузькі береги
Для хвиль, що рвуться в далеч.
Ти—скеля із граніту,
Де чуття розбивається в піну
І падає знесилене назад,
У вузькі береги.
Ти кругле озерце маленьке,
Але не море, о ні,
Бо велитень дужий
Не може в тобі захлинутись,—
Тільки ноги замочить—
У спразі ж голова.
Ти—вузька загорожа для сил,
Де спряжені розум, чуття і
свідомість.

О, як би то загородь ту пере-
рвати,

Як би розкидати греблю,
Що угнала в погнилий ситняк
Мільйони відер води,—
Тоді хлине повідь в долину,
Мул рознесе під собою,
Всю мерзоту ослизлу протре,
Змішає, прочистить назавше.

О, тепер ти проклята—
О, мово народу могого!
Ти зв'язуєш, ти—пуга,
Ти гребля, загорожа
До мільйонів людських душ.
Бо ти замкнулась тисячами
У жмені дрібного народу,
Тоді як коло мільйонів
Рокоче навкруги.
Ти невеличкими замками
Велике підземелля алмазів за-
кувала.

Розбити ці замки!
О, де той велитень?
Коли він прийде?

Коли то вже мільйон
Перетикою стане
Для мільярда товаришів у цілім
світі?

О, треба знищити
Всі дрібні нації
(Як потім і великі)
В червоний перець, порохом
ростерти

І гострою приправою тією
Придобрити місиво
Вселюдських мас.
Так, знищити їх треба—
Вони перетика для духу,
Вони гальмують лет ідей,
Як сітка дротяна обмежує про-
стори

І творчий дух
Не здійметься беркутом в небо,
Бо занімів в оковах слова.
Будь проклята, о, земле,
Що в серце кинула мені
Огонь приймання світу,
І крила придала,
А до підшов камінь прив'язала,
Ще й руки слів у крицю за-
кувала,
Щоб не оддер я каміня од
ніг,
Щоб серця не поїв я творчою
водою,
Яка і паростки дає і дихає в віки.

Мандруючи країною адиге
Забрів в один аул.
Оповідав минуле.
В його словах дівчина загорі-
лась,
Чуттям солодким серце при-
в'язала,

І з саклі поночі втікла.
Схвильований і радий
Іскандер надаремно радив
Розмірковати щиро вчинок:
Та й батько може мститися,
Бо згоди не було.

Але у час страждань,
Живу росу уста засмаглі
З дающою рукою
У бік не одведуть.
Любов і на камінні родить,
Зелена проростає всюди.

— „Моя ти мила“—говорив:
„Твоє серце відчує мій біль,
Твої ніздрі, що запахи ловлять
із гір,
Вони схоплять моє розквітаюче
серце,
Роскавучене льодом життя.
Мої рідні адиге
Не впіймають мене.
Мої образи полум'ям рвуться,
А звуків словесних немає:
Іх не дав мені нарід обмеже-
ний мій.

Моя пісня до них долітає
Лиш як клекіт орла,
Що побачив і сонце і далі,
Але звуків моїх не поймають.
Бо вони не поглянуть у сонце,
У них немічні очі,
І їх мова сліпа.

Іх немічні духовні зрачки
Ще не можуть стрільнути в
небесний огонь,

Своїм зором пробити його,
І поранити сонце,—
Вони не орли.
Мое сонце—труба для тих гір,
Звуки душу і тіло зривають
під небо,

А вони —
Прахом падають вниз,
Черепи розбивають
На камінь глухий.
Мої зойки про волю
У ніч я кричу.
Іх не чують ще нищі шепсуги,
Не зійдуться у гурт,
Щоб рознести станиці,
Де змія наших днів
Обложила аули

І гноєм прикрила товстим
Всі образи і здирства.
Не підуть повбивати чиновни-
ків склизьких
І своїх запроданців, що служать
царю.

— „Хто голову розбив,
Яка змія?“—питала,
І очі не могли відповіді знайти.
Потім сили ослабли,
Він сів коло Зурни.
Вона—хвилі очей.
Тільки ніздрі бились, як пташка.
А чорнявий вугіль спід вій,
Що замочила сльоза,
Затуманено блискав на білім.
Пристрасть готова була,
Як вовчиця зірватись,
Загризти співця у нахлані бе-
зумства.

Спопелити огнями бажань.
Але він—мохом холодним ле-
жав

На гарячих колінах Зурни,
І смертельна блідність заснула
в лиці,

Коло чола і уст.
Милувала ласкаво волосся,
Та нічого не знала,
Що горіло під ним.

Загуркотіли потяги.
Забились пульси ешелонів.
Червоними дракснами повзли
Між скелями по горах поїзди,
А в них десятки тисяч
Сунули на південь у Туреч-
чину.

З багнетами й гарматами
Через увесь Кавказ.
Назад везли у фесках бранців
(Червоний перець на горі—
І чорна китиця умерла
Звісилась рукою, бо рана
в груді).

Війна.

Не заїшь задрімав на теплому
одсонні,
Не мох йому нагрів замурза-
ний пушок—
Обличчя стомлене схилилось
на камінні,
Сліди костра в ногах і с полотна
мішок.
То раз, блукаючи нагірними
лісами,

Іскандер здибав чужака,
Що спав.

Од шелесту піднявся.

— „Ти відкіля?“ Іскандер за-
питав.

— В Туреччині живу...

— „Ти хто“?

— Адиге—батько називавсь.

А потім очі затопило сяйво:

Він зрозумів.

— Я на землі дідів?

Скажи, це правда?

— „Правда“

— Тоді чому не йду в аул?

Я біглий бранець.

З окопів чув я гомін слів

Моїх адиге рідних,

Але наказ був кулями стрічати

Усякого, хто вискочить з окопів.

А кидати себе на смерть,

Коли в атаку підуть.

Хто б там не був: брати.

А чи невірні для Ісламу руси.

В той час як раз були брати...

А потім я упав,

Звихнулося коліно під ударом,

Щоб захарлав мене полон.

А звідти я утік і зараз...

Іскандер затремтів:

„Мій рідний брате,

Чи довго будемо ще ми стра-
ждати,

Чи скинемо погоничів,

Що в бій насильно пруть?

І доки будемо чужі.

Коли всі браття тут?

Чутки, як гул весняних вод,

Пішли з півночі незабаром:

Знесли царя, зламали трон,

І сам народ собою править.

Іще тріщало десь

І гуркало у льодоломі.

Го-гов!

Повстаньте, гнані і голодні.

Промінням (у печеру) залітали

В глухий Кавказ чутки про

волю.

Солодким подихом долин

Весняний запах поточився.

Найбільше фронт із жмені ки-
дав

На гори сині, на долини

Журкотливо-завзятий сміх

Вже вільних відтепер салдатів.

І в край адиге з лоскотом вле-
тіли

Думки і кличі: „Воля всім бра-
там!“

Аж з самого страшного Пет-
рограду,

Незнаного й далекого для про-
стих,

Чужого багачам гірським,

Мандрівники у гості прибували.

Студентів кілька із черкесів

Заплуталось у космах лісу,

Що на землі адиге проростав.

Загуб Кавказ і захитавсь.

Казали: треба об'єднатись,

Хай адигейці волю свою ска-
жуть—

Зберуться на нараду.

Найбільше було порад

Зібрати всі аули:

І бідних, і богатих,

Старих і молодих.

Хтось загадав жінок позвати.

Сміялись довго й глузували:

„В присутності мужів, жінкам
сідати?“

Ех ти.. “

Зібралися аули аж тоді,
Коли вже кличі твердо пролунали:

„Кавказ - кавказцям, гори - горцям,

Земля адиге - адигейцям,—
І геть усіх чужинців:“

— „А як же тих, що з дрібними дітьми,

Ну, хоч би русів незаможніх?“
— Хай їдуть на Москву.

Геть до своїх—на північ!
Вони гнітили нас!“

— „Ні, бідні не гнітили:
Царі та жандарі...“

— Однакові!—

Найбільшецю сухую ворожнечу
Між людом сіяли дашнаки.
Вона розбрякла, як сухе на-
сіння

І гірчаком на каміні вже по-
чала рости.

Іскандер голос надривав,
Що бідні люди завше браття,
Але намарно кидалось зав-
зяття,

Бо цвіль уже гнила.
Старі й багатії за ворога прий-
мали.

Тоді він кидався у молодь.
Але й вона отарою тяглася
За старшими й багатшими
адиге.

Іскандер був, здавалось, сам.
І виривалось: горе, горе,
Ти наче тінь усюди слідом хо-
диш!

Ступила воля поміж нас,
А тут ця шупточка багатих,
Що вміла руської газети про-
тати

Та з офіцерами козацькими
води́ла спільні хори,
Посіяла в незаймані ще душі
Слово гниле і хворе.

І бідні знову ззаду.
— „Друже селдате,

Хоч ти з'ясуй та простягни їм
руку!“

Не слухали, спішили через
гори

І на просторах Росії,
Як мада росповзались.

Іскандера багаті почали цьку-
вати.

Прибічників своїх із маси бідноти
Наздогін кидали.

Казали:

— „Дивіться, як народ він ду-
рить.

Колись-то був за нас, за ади-
гейців.

Тепер крутити став:
Він ворогів почав любити.

Ще й вас так учить.

Тоді на бій водив,—

Тепер зове на мир“.

— Та й правда, говорили:

Він до війни на руських напа-
дав.

Мабуть звихнувся, підкупили.

— Звичайно так, шептали ба-
гачі:

Тоді він був співцем,

А зараз—непотребство,

І слово його кволе,

Не доліта до нас.

Проте на раду закликали

Щоб осміяти, краще познуща-
тись,

І всі думки його обкидають ка-
лом.

Тоді він не ходив,

Бродив горами, як чужинець.

Казали вороги:

„Нам воля, радість,

А він як неприкаяний блукає
сам, бо зрадив.

Не хоче вкупі з нами бути,—

Вже вирікся адиге“.

Який отруйний білі!

Яка прогіркла жовч.

За тими сміхами пішла у душу

У горлі іскрами пекла

Душила клубом вохким вовни,
Що проковтнуть його не було
сил,

Не то щоб словом захищатись.

Невже ви, сльози, не стихоми-
рите мене?

Невже жаринами не упадете
До душ моїх адиге темних?

Вертався ще і знов був сам.

Аули гомоніли,

Жінки дрімали коло огнищ,

А ті, що знали у газетах,

Всіх научали мирно ждять.

А потім ради з козаками,

Де офіцери і погони,

І знову фронт,—

Та тільки вже на північ.

Чутки пішли, що впав Керен-
ський,

Що там біднота піднялась.

Тут Церетелі промайнув через
аули,

Як кинутий вуглик, що тухне.

Та кличі власного, свогого

Задушували внучою ці вісти:

Поверх ішло і покривало

„Кавказ — кавказцям, гори —
горцям,

Земля адиге—адигейцям“.

Вже близько десь гриміло.

Увся Кубань в червоних бли-
сках

Зіп'ялася на ноги бунтівниці—

Нехай ніхто не тисне бідних!

В той час Іскандер утікати
мусів,

Щоб головою не накласти,

Та радість в горлі лоскотала,

Що близиться вже воля бідним,

Що землі переділять рівно
всім.

Вже гуркотав гнівливий грім,

Коли в одчаєві старшинська
ненависть

Його ловила навіжено—

Прийдуть таки, чекав!

І ось ізранку змовкнули аули.
Немов глухі страждання про-
ковтнули

Відважним як і чулим серцем.

Розбіглися по горах ті,

Що билися на північ.

Вернулися у саклі новобранці.

І раптом проскакало десять
верховинців—

Патрони пасмом на плечі,

Нагани у руках...

А потім ще—

І далі хвилювались коні

Ах-ах...

Запихано...

Що буде: радість, жах?

В той саме час

Іскандер поспішав в оселі.

Розбіглися багаті—

Страху не мав.

Увесь захват,

Щоб зустріти і... ах!

Там у розсіліні засіли:

Тах тарах-тах—

І закипіли шолохом гаркавим
кулемети.

Але аул затих,

Ждав граду і грози.

Напружено години йшли,

Натиснуте скрипіло сонце в
небі.

Собаки змовкли,—

Ждало все...

І раптом ростяглися дикі крики,

То вже по саклях кинулись
салдати

Вбивати, нищити.

Останню зброю, хліб, овець

Загарбати під себе рвались.

Дітей нагаєм краяли крізь очі,

На батька—шаблю і багнет.

А матір молоду

За коси і—в хліви,

А там робилося,—

Ой, нене!

Не одірвать од щілки голови,

Закляклої над гаком шиї.

Там стогони з прокльонами

І біле тіло,
Що блискає під наглими руками.

Десятками проходили дівчата,
І білі перса

Дріжали й билися в істериці.
А кров текла із уст і зпоміж ніг
Та ще із роспанаханих сорочок,
що на грудях.

Ще зойки хльоскали бичами,
А люди падали...
Хто міг тікав у гори...
О, горе, горе!

Ось пронеслася буря.
І жовто-бурий пил
Копита доганяв.

А де блискуча піка на горі
Жариною іскристою мигнула
Вже на західне сонце,
Там кров'ю обіллятий
Червоний прапор линув і звивався,—
То була тепла кров робітників.

Іскандер збитий, як земля стогнав.

Час од часу здригалося обличчя
синє,
Що почорніло в збоїнах і в ранах.

Задуті очі ледве раступились—
Та сліз'більш не було.
Лишень стогнав.

О, прокляте насіння бандитських виродків;

Ти провокаторська зміюко,
То ти труїла гори,
Ти прапора червоного схопила
В заціплі пальці злочину і буйства,

Ти божевільному ножа дала!
Ні, ні, то сам він вихопив і різав!

Але Іскандер того не довідався.

Він знав одно—його надіям
смерть.

Він бачив крик і знищення
аулів...

О, мій народе бідний,
Коли це перестане,
Коли адиге вільно вже зітхне?
Іскандер, гнаний смертю і одчаєм,

Тікав назад—у кручі в ліс.
Презирство стежило за ним
Людей найближчих, найдорожчих.

Ім нічого було губить,
Вони на смерть чекали
І тихо проклинали.

Іскандер спотикався у горах,
Щоб там куріти сірчаним огнем,
І вистраждати за своїх адиге.
Хіба він знав,

Що там аул десь зброї не
віддавав,

Що з того почалася глупа
бійка?

Хіба він міг ще вірити в
людей?

„О чом вони мене не вбили
Тоді, як падали скрівавлені
брати?

Чого та звіряча похапливість—
прожити —

З аулу винесла мене до скель?
Тепер вже пізно!...

У легенях пекло,
Мов пекло розтворилося вогнями

І в грудях нищило дихання.
Повітря в попіл обернулось,
Дихнути не було чим.

Сухий болючий хрип
У горлі битим шклом сторчав,
А в голові прегострий біль
Сидів і слідував як злочин.

Коли скажений пес
Вгризеться хатньому у спину,
Протне де лапу—той біжить,
Тіка отшельником у ліс ровами
Свої отруєні слиною рани
Там чулим зіллям загасить.
А потім як шкелет приходить
За тижнів п'ять назад у двір,
Дзвінками ребрами гойдає,
А на хвості—колінця полічить:
Здається брязкає, коли про-
ходить.

Таким Іскандер повернувся
В аул до Зурни.
Лише в очах загроза лячно
бродить:

„А що як мила вибухне про-
кляттям,

Як інші друзі і чужі?
Не може бути, ні!
Коли не зможе зрозуміти,
То так простить.
Бо, де любов буяє,
Там всепрощення навіть до
злочинства.

А я страждаю сам: о, як мені
болить!“

Вже на камінні спотикнувся,
Що до околиці веде.
Там скиба саклю притискає.
Ось, тут, бувало висковне з
дверей

Як змійка із щілини—Зурна.
Старий не чує і не зна.
Таке знайоме все,
Тепер чогось далеке.
Спішить через поріг
І чує легкий стогін.
Кольнуло: „що таке?“
І дух забився рибкою у скелях.
Рванувся враз—
На постіль...
Крик.

Після тернових жал,
Що споминами звуться,
Після гарячої смоли розчару-
вань—

Одна надія—хоч вона загоїть.

— „Де ж батько, Зурно?
Що таке з тобою?“

— Убили ті...

— „Ти, ти мене прощаєш?“

— „Хиба тебе я можу осудить?
Але, Іскандере, я більше не
для тебе...“

Тобі я мертва вже навік“.
Щось врізалось із дзвоном в
уха

Десь барабан тріщав.
— „Але останнє слово, Зурно!“

Аж скрикнув до благання.

— „Мене згвалтовано і недуг
роз'їдає!“

Тиша.

Потім знову
(Роспечено залізо коло серця):

— „Коли б ти знав,
Як батько захищав
Своїм старечим тілом твою
Зурну.

Мабуть для тебе зберігав.
Але багнет з дороги одіпхнув
його,

І тіло моє біле
Забилось в чужих руках—
А там, ти знаєш сам,
Взяло мене ще двох.
Ростерзані були мої дівочі
чресла.

Ще й зараз біль і рана
Хоч я жива, та вже гнию,
Але тебе судити я не стану,
Що ти їх дожидав“!
Тоді харчання в горлі зупи-
нилось.

Немов у прірву, кинуло його
На збиту постіль.
Іскандер цілувать почав:
Шкелет та гниль.
Ще так не цілував ніколи..
Уперше це..
А потім кинувся безумним бігом,
Коли все гналось за ним,
Роспатлане лице
І хворі очі Зурни:
„Стривай... Люблю!“

Порозбивав всі пальці на ногах,
Червоні шмати приліпали
Кривавим слідом до каміння.
Тікав з аулу од людей.
Над пропасть досапав,
У прірву поглядом устряг не-

певно,

А потім —

Зніс кулака одчайним криком
в небо

Й несамовитим хрипом

Туди такє прокляття кинув,

Що хмари оторопли

Од тих сухих карлюк —

Хвилину стали.

А потім вниз, у прах

Перекидом на гостре

Упав

Кривавий

Фляк

А років через два

Держава робітнича

Допомогла адиге щирим

Свою республіку створить,

Де праця заплелась

Вінком барвистих націй

В одно об'єднання:

Робочий люд.

Зима 1922 — 1923 р.

Харків.

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

СІЛУЕТИ

НОВЕЛА.

Дядя Варфоломій прийшов на далеку, закинуту станцію, в Ортечека (там був знайомий, теж далекий, але він робив посадку поза чергою), і чекав на потяг. На станції було порожньо, майже нікого: дві—три фігури в постолах, і смерділо прокисло. В залі першого—другого класу лишень буфет: дві—три сосиски, три—чотири булки. Ще в кімнаті Ортечека шипів блідозелений самовар, з нього й подавали чай випадковим подорожникам, що випадково застрягли на закинутій станції. І от станцію так далеко закинуло, що тільки скажеш: — „дивно!“ Навіть повітовий город (маячить відділя) прокидається, насторожився, а тут і досі в „мужській уборній“ лежить огризок сосиски і ручка від кулемету „тахім“. — Але іменно ця то станція і ворушила своєю присутністю почуття рішучого задоволення. Тому: тут було тихо, радісно, лишень зрідка сторож Матвій збентежить спокій перону різкими дзвонами на повістку. Потім удари одлунають—і знову тихо.—Дядя Варфоломій вийняв з кишені телеграму й перечитав її ще раз. Стефан писав так: „Приїжджайте. Зіодний“. Це, значить, Стефан поведе наступ на Вероніку. І слід: на то він і брат. Неможна-ж її залишити в таких становищі. І тут же дядя Варфоломій подумав: „Чудово! Божественно! приїде — курочок розведе!“ А потім ще подумав (по традиції: „хто не був молодим, той не був дурнем): А літа вгамують, навчать. Ох-о-хо! Суєта житейська“. — Нарешті потяг подали. Тоді дядя Варфоломій забрав клунок і вийшов з далеким знайомим з Ортечека. Звичайно, за дорогу (вшиву, коли вітер рветься в щілини, а пічки ще нема; коли придавлять так, що тільки охнеш; коли одноманітний стук колес

заколисає і присниться все, що пройшло, що відходить — і жах, і грюк, і чорт знає що), — за таку дорогу, конче розболиться тіло. — Потяг летить за гори, за ліси на північ. Дядя Варфоломій дрімає. І сниться йому це:

2.

... Стефан. Дема. Вероніка. Вероніка кричить. Вероніка в кучеряшках (в каштанових, як каштан), і так нагадує строкатий плакат, ніби він висить на перших громах повстання.

... „Ну добре! Коли тобі так плакатно, що ти забула, не хочеш знати родину, то“...

... Дядя Варфоломій хвилюється:

... — Добре. Добре. Так. Так. І кінчай, будь ласка, скоріш. Дай і мені сказати.

Змовкла.

... — А тепер я тобі скажу. Приїжджає в наш город, провінційальний, так сказати,... Ми-ж люде темні, провінційальні, так сказати (іронія)... приїжджає, скажемо, ваш ячейківський губерніяльний секретар, і кричить на всю горлянку: — Што тут розвешалі разних Мазепов да Коцюбінські! І що ти йому на це скажеш? Ну?

Тоді Вероніка кричить, що Юрко Коцюбинський — син Михайла — живе у Відні і більшовик і, як резонно замічає Стефан, Вероніка нічого не доказує.

Дядя Варфоломій тріумфує.

І розкажує ще про другого, „оні, так сказати“ —

— Проехал двесті вьорст по Україні і ненашол мови, но зато, правда, нашол українськіє настроєнія.

— Ага! Ага!

Дядя Варфоломій ще тріумфує. — А на мольберт прорвалось анемичне проміння і тускло пішло до дверей. З вулиці запахло бензолом. Стефан збірає книги: через $\frac{1}{4}$ години на лекцію. Дема натхненно дивиться на небо, відкіля прорвалось сонце.

Стефан сказав:

— І все таки я за Вероніку.

Дядя Варфоломій розмахує руками, подається корпусом:

— О, безумовно. Як же: рука руку миє.

Тоді Стефан ще каже:

— Ви, дядю, учитель гімназії, і я уявляю, що є ваші учні, — мабуть, безпросвітня тупість. Ви не ображайтесь бо я звик агітувати в фабричній аудиторії. Невже й вам казати, що треба дивитись глибше на річі? Хоч би посоромились цього-ж Коцюбинського. Як ви гадаєте: який обсяг між вашим політиканством і автором „Він іде“?

Дядя Варфоломій хвилюється:

— Софістика! Софістика!

А Христина, що випадково зайшла сюда каже:

— А ти б чого хотів?

— Як чого?

— Якого хвістика?

Христина сіда бабуса і мудрих слів не розуміє.

Тоді, звичайно, тріумфує Вероніка. Дядя Варфоломій розмахує руками і—

—бац!

— побіг на вокзал, не попрощавшись, на дачний потяг, щоб знову на закинуту станцію, в ортечека приїхать і випити там з далеким знайомим чаю, а потім уже до-дому, на заняття.

... І знову кімната. Десь проходять вітри, десь стоять пругкі сніги. І от раптом за вікном димить туман. На сивім фоні, в імлі, маячить постать. Це Дема. Дема стоїть біля мольберту і з мукою дивиться на лінії. Він каже!— „Коли я нарешті напишу картину?“.. А далі проходить міська ніч, десь трівожно б'ється калатушка нічного сторожа. Потім калатушка змовкла. Иде світанок анемічний, матовий, зажурний. Дема стоїть біля вікна, здавивши голову, під очима лежать синці і погляд його блукає.—Дядя Варфоломій питає: „Стефане, чи не збожеволів він?“ „А Дема підійшов і написав: „Мане, факел, фарес“...
... Десь закричала Вероніка.

.....
Дядя Варфоломій прокинувся.

3.

Чорт знає що лізе в голову! Це ж було так давно! Хіба Вероніка та? Дядя Варфоломій каже тихо, ледве чути:— „І слава богу! —Потяг мчить“—У дяді Варфоломія одна радість: сестричі, і він давно вже ховає теплу надію, що змовкне нарешті дзвін шабель і тоді—засвітить хтось своїм сміхом в цім домі, що на Тарасовій вулиці, вище гімназії в тихім повітовім місті... Чудово! Божественно: в кімнаті музика—це співає тиша свої тихі мелодії, за дверима садок і пищить птичка: „чик-чирик! чик-чирик“! А хтось каже: — Дя — адя! — нарспів і тьохкає солов'єм серце. Дядя Варфоломій ще згадав телеграму. Ще раз вийняв її з кишені, полапав пальцями в темряві вагону і зітхнув з полегкістю.

...Потяг мчав на північ. Стукали одноманітно колеса. Знову дрімалось. Тра-та-та-та... Тра-та-та та... І тут смерділо прокисло, а вітер рвався в щілини.

...І сниться все, що пройшло, що відходить,—і жак, і грюк, і чорт знає що.

...Потяг мчав на північ.

4.

Дядя Варфоломій приїхав. На порозі стрічає Стефан. Дема спить, хропить. Посередині мольберт і роскидані пензлі.

Дядя Варфоломій каже:

— Нарешті. От доріжка!

Стефан дивиться скрізь сині окуляри тихими, розумними, як у оліня, очима і мовчки розв'язує клунок. Дядя Варфоломій спитав:

— Ну, як діла?

— Нічого.

— Добре. І ми нічого, живемо—хліб жуємо. „Красную Ниву“ виписую. Єсть і віршики і „техника“—все як подається. А то іноді після обіду політичний огляд послухаєш, і недорого, і гарно, і промовці приличні.

...Вузлик розв'язаний. Пахне свіжим хлібом, ще чимсь смачним, солодким. Стефан каже, що це дуже до речі, бо як раз вийшли продукти і живе з Демою на сухарях.

...— Як же Вероніка? часто буває у тебе?

— Два тижні не бачились.

— Два тижні?

— Так, не знаю де, бо жила раніш за раднаргосом, а тепер треба шукати...

Дядя Варфоломій перебиває:

— Так ти з нею досі не говорив???

— Ні.

— Нехорошо. А викликаєш телеграмою.

— Я написав тільки про згоду...

— Нехорошо.

Дядя Варфоломій має вигляд конче ображеного, і це для того: завойовувати Стефана. А в душі він зовсім не ображений. В його душі співають зараз Олесівські солов'ї і пахнуть там українські троянди,—знаєте: пелюстки, що в альбом провінційальній баришні.

...В холостяцькій кімнаті поетичний розгордіяш. Наприклад, на столі: „Капітал“, тараня, калоша, повідло, фарби, Мікель-Анджело і—чого тут тільки нема!

В кутку бліді плями шумного міського дня. В коридорах крики мешканців, чути кричить, гримає брук. Город підвівся, щоб жити—і летять мотори і біжать тротуари. Дзвін, грюк, рев заповнили кождий заулок. Над городом нависли велитні південно-західніх хмар.

...От. Значить дядя Варфоломій приїхав, скинув пальто і капелюх, поговорив і з Стефаном і сів на кровать. Тоді—

одхиляє ковдру і лоскоче п'ятку Демової ноги. Дема мукає. Дядя регоче. До Стефана:

— В драмі був?

— Ні, на концерті молоді філармонії.

Дядя Варфаломій ще лоскоче:

— Ах, ти, ячейко!

...— і от Республіка У. С. Р. Р. Коли подивитись на південь крізь сині масиви весняних хмар туди далі—звичайно його не видно, а він єсть, на півдні: маленький городок і біля нього закинута станція. Колись Вероніка казала:

„Це мій милий степовий край і по ньому тікають, біжать дороги на Донеччину“. А Дема казав з патосом—„Ой, ти краю мій трівожний,—виконками й сум!..

... І значить в цьому городку жила-була сім'я: папа, мама, брат, сестра і т. д. Це Стефанова родина. І от вийшло так (із драми батьки й діти) папа прокляв дітей—Стефана й Вероніку, тому що вони пішли... Потім папа й мама сіли на корабель і не пішли, а поїхали в Болгарію. Дядя Варфаломій очевидно, не прокляв.—Між иншим: Дема іншої фамилії, просто товариш... І от городок (крізь сиві масиви весняних хмар, на півдні), закинута станція, спогани, революція. І кричить революція над ухом: Бундззз! Бундззз! І лежить в просторах ціле провалля віків і Достоевський, і Рафаель, і глибина глибина

—а в домі за раднаргосом жила з Веронікою Христина (робітниця, бабуса). Вероніка перейшла на другу квартиру—і бабуса перейшла. Тепер Христина каже:—Що з моєю Веронікою зробили? Не знаєш, Стефано?

Стефан мовчить...

...Дядя Варфаломій ще полоскотав:

— Ах, ти, ячейко!

Потім дядя Варфаломій сказав до Стефана:

— Гляди: я чоловік не столичний, не звик до вашого грюку. Чуєш?

5.

Тоді йшла весна.

Зачалась дико, божевільно, надзвичайно—пожарами. З далеких курганів республіки на лоні сизої безвісті палахкотіли заграви, а потім небо тануло і по вулицях проходив сторожкий, запашний весняний шум. Ночі клекотіли, кипіли і зачаровано блукали по кварталах. Іноді проходили

неясні сні. На прозорій чистій блакиті зорі творили нечувану загірню симфонію.

... І от сидить Вероніка і робітниця Христина.

Це з тих Христин, що можна бачити на сторінках „Комунарки України“. Це та, про яких кажуть: „без хреста на груді і—з чим в грудях?... Це з книги дум народніх: „Ой, вмірав Бармаш та вмірав старий“.

— Із другої книги дум народніх:—

прийде, гряде час: забармашать посольки, машини, заводи, оселі. Забармашить земля.—„Ой, вмірав Бармаш та вмірав старий“. І як музика польових просторів ллється ця надзвичайна агітація. Ходять бояни невідомих комун і співають вечірню молитву, коли жевріє свіча загінного сонця:

— ... Слава в верхів'ях революції і на землі радість.

... Отже сидить Вероніка, а Христина підбірає своє сиве волосся. І каже Христина:

— ... Так, прийшла я в призидум. Що ж ти, кажу, за призидум, що в тебе, нема нікоторої правди? Буржуй ти—і більш нічого. А що я безпартейна, то я на тебе плюю, потому как ресефесер не призидум, а делегацкое собрання. Должон за правду стоять.

... Вероніка сидить, нахиливши голову.

На каланчі горить огонь, відтіля чути неясний клекіт із Слобожанських степів, що оточили город. Весна.

І лине сторожкий клекіт по туманних шляхах. І співає боян вечірню молитву, і каже слово „о полку“ людяности:—за морями, за лісами, за широкими тривожними ланами лежать золоті піски і блукають там отари здійснених бажань, і чути вже шум—то зграями линути на захід. І кажуть з тоскою:—Чи скоро, горлице? І розбігаються мислі по дереву, по степах, далеко, за невідомість.

— Боян змовк.

... Вероніка сказала:

— Бабусю, мені хочеться ласкати ваше сиве волосся.

— Христина сказала:

— Товаришочок! Чого ти така сумна стала, змарніла зовсім. Парубчину тобі треба. Ой, бачу, парубчину! Не дарма весна пливе.

Вероніка сіла біля Христини і перебірала її сиве волосся.

... — Знаєте, колись в дитинстві у моєї мами були обмороки. І от я бігала за доктором. Так бігала, що аж вітер свистів. Я, знаєте, дуже кохала маму. І мені хотілось її закохати, зовсім, щоб мене не було. Ляжеш біля мами, притулишся до неї і так щільно, що хочеться влізти в її

тіло, злитись як одне тіло... І от приходив доктор, мама була мертва, бліда як смерть, і її одкачували. А я тоді йшла терпіти. Підходила до дверей, закладала свою лапку в щілину і потім давила дверима дуже, аж сльози капали, щоб боліло. І тоді, знаєте, мені було лекше. Це радість терпіння, бабусю!

Змовкла, і ще сказала:

— Це радість терпіння, бабусю.

... На Поярних посьолках темрява. Зрідка виють пси, зрідка прокинеться брук.—В кімнаті вохко, жевріє каганець.

... І в цей час на другому кінці города, за рікою Дема стоїть біля мольберту, потім підходить до вікна і з мукою дивиться в глуху весняну імлу. Гори важких мовчазних хмар стоять мовчазно над покрівлями. Навпроти в кабачку „Дайош“ раз-у-раз одчиняються двері і випускають і впускають (як це в Горкого?) — „безпокойних і інших“.

Дема знову підходить до мольберту і з мукою дивиться в глуху весняну імлу. Дядя Варфоломій спитав:—„Де тут у вас політичний огляд кажуть? Думаю завтра піти“. Стефан сказав:—„Не знаю. Я, дядю, в політичних ділах не фаховець“.—„А хто ж ти?“ Стефан мовчав. Дядя Варфоломій розгнівався і ліг спати.—Спить.

... Стефан, як і завше після роботи, спокійно читає газети і щось заносить в щоденник.—Повернувся. Тихі розумні очі, як у оліня, уважно дивляться крізь окуляри.

... — Демо, покинь! Лягай спати.

— Ні, Стефано, ти надто просто дивишся на життя. Я так не можу. І от—мої пензлі лежать.

Стефан усміхнувся:

— Знову за своє. Чудний ти, Демо.

Тоді Дема кидається до столу і жагуче говорить:

— Образливо оце: от ти такий собі Стефан, маєш такий же світогляд, як і я. І чого ж твоє життя так тихо, лагідно йде? Чому моє не так? Ти не хам, ти не дурень, ти не ідіот, ти не віл...

— Дякую за комплімент!

— Дякуй не дякуй, а це правда. І от виходиш ранком спокійно на роботу, потім спокійно йдеш читати лекцію, потім читаєш газети. а потім говориш про глибину... Що це?

Стефан ще усміхається, підводиться і дивиться на гори важких хмар, що мовчазно стоять над покрівлями.

... — Я, Демо, бувший математик, фізик. І я знаю, скажемо, ціну Декартової системи координатів... Лягай спати Я теж. втомився.

.. Проходили шумно по вулиці натовпи—з опери,—і зникали по-одинці у вохких масивах весняної ночі.

6.

... — Слава в верхів'ях революції і на землі радість.

... Гряде весна. І повинь так шумить, що на серці надзвичайний божевільний пожеж.

Дядя Варфоломій пішов в город.

... Було свято. Були вдвох: грали в шахи. Дема розказував щось з індійського, що занесено в епоху хрестових походів, про шахи: королю мат! про смерть. Іще розказував з Кіплінга, з індійського життя чудову казку: „Piki-Tiki-Tavi“. Дема пішов. За стіною хтось уїдливо, одноманітно, повторював:

— Суб'єкт в об'єкті.

Стефан подумав, чогось згадав старого Єврея-ортодокса з Полісся. *Ad literam*.

... А вчора прийшов з Поярних посьолків, був на заводі Стругаль і К^о. Тоді тихо конав синій міський вечір. Але гули—трамваї, собор, брук.

... — Вероніка не приходила?

— Ні!—це Дема.

— Варфоломій казав, що бачив її.

... Дема стоїть біля мольберту і знову падає тоскний погляд на мольберт. „Тільки лінії“. Більш нічого. „Тільки лінії“.

...Трамвай, собор, брук.

А дядя Варфоломій дійсно бачив Вероніку. Бачив, як виглядає, але Стефану про це не сказав. Обіцяла завтра зайти. Тоді похилилась на старе серце радість. Вероніка йшла з паркома. По вулиці мчали автомобілі. Небо співало блакитну весняну пісню. Радість так лоскотала, що прямо чудово. Вероніка розказала, що живе тепер на Поярних посьолках. Перебралась з квартири, що за раднаргосом. Дядя Варфоломій легенько натякнув. Не сказала...

— „Ну, не кажи“. І тут же згадав телеграму. Дядя Варфоломій навіть ужалив:— „Чого-ж ти така неплакатна?“ Вероніка сказала:— „Не вік дивиться плакатно, треба, Стефан каже, подивитись і глибше. Виросла досить з того часу. Не мала дівчина“. Дядя Варфоломій глянув на неї і раптом зрозумів: „Вероніка жона“. Ізгадав якийсь портрет з Трет'яківської галереї...

...Це було вчора...

...А зараз пахло свіжим хлібом, а з вулиці пахло бензолом. Стефан подивився у вікно:

— Йшла в калосах на босу ногу, без хустки, в якимсь архаїчного покрою пальто. Йшла похиливши голову, біля бюсту. Артема по пустельній дорожці сада. Покликав:

— Вероніко,

— Я.

Коли увійшла, обняв, довго держав у обіймах і довго не говорили. Гладив її каштанове волосся, матове обличчя і сувору складку на чолі.—Синій весняний вечір танув.

...— Чого не ходиш, Вероніко? Що за фокуси?

Сказала, хворобливо усміхнувшись:

— По твоїй проповіді живу, брате: треба дивитись глибше на життя.

Стефан спитав про поїздку:

— Ну, як говорила з ним?

— Знаю.

— Що ж ти?

— Нічого!

Стефан сказав:

— Ну, ми ще з тобою поговоримо.

Потім нахилився під кровать і дістав чоботи.

— Надягай.

Вона одхилила його руку.

Стефан незадоволено подивився:

— В ролі страдниці?

— Так.

Хотів переконати, говорив переконуючи, агітаційно:

— Глупо. Ти хочеш ближче до маси, але цим ти тільки одриваєшся від неї. До кого у робітників антагонізм—до інтелігенції? Помилка. До тих, що ходять в чоботях? Помилка. От до кого: до тих що ниють, що хочуть підробитися під них. Скажи щиро: „я—інтелігент“,—працюй щиро, —і маса буде поважати тебе.

Вероніка зітхнула і сказала:

— Стефане! Це риторика. Фразерство.

І тут же скинулась:

— Проте, я кажу неправду. Не так. У нас, брате, одна путь, але різні доріжки. Я йду по цій, ти по тій—десь зійдуться.

— Вероніко,...

— Ні, Стефане, ти мене не переконаєш... У тебе єсть чай?

...Стефан вийшов. Вероніка сіла и дивилась на портрет Мікель-Анджело.—Прийшов Дема.—І чути було, як ростуть дні і хотілось слухати вітра.

...А вітер на арфі грав:

Як в книзі „Золотий гомін“. За городом шуміли сло-
божанські степи. Степи творили буйну весну, і шас-
тя їм, як вагітній матері, що рожає в перший раз.

...Дема сказав:

— Коли я намаляю цю велику річ, в якій відчую „сьогодня?“ Як легко було писати картину на тему „повстання“.

Стефан сказав:

— Ясно. Героїчні будні важче написати, ніж героїчне свято.

Вероніка сказала:

— Демо! Ти митець революції, а от „сьогодня“ ти й не напишеш, тому що „сьогодня“ є зовсім не те, що каже Стефан. Не героїчні будні, а героїчне терпіння. Зрозумієш—напишеш.

Стефан сказав:

— Це патетика... Це твої босі ноги в калошах, Вероніко!

— Може.

... Розмову кинули—увійшов дядя Варфоломій. Він прийшов з Донецького вокзалу, з синього шуму. Він конче був радий, що нарешті і Вероніка тут, бо завтра як раз йде потяг на закинуту станцію. Дядя Варфоломій був певний, що Стефан умовить Вероніку, і він жартував.

7.

... Дядя Варфоломій говорив:

— Послухайте старого. Треба їхати. Боятись нічого: у нас все „благонадійно“. Більше. Скажу по щирості—матеріалізм. Як у свій час носили винниченківські сорочки, так тепер наше глухе місто поринуло в матеріалізм. Якесь пошесть. Підеш в гімназію—матеріалізм. Підеш в просвіту—матеріалізм. Навіть в автокефалії про матеріалізм чуєш. Словом, цілком „благонадійно“... А наша, так сказати, генерація старих зубрів, що ведуть свою родословну від Грушевських, Петлюр та інших,—цих, знаєте, елегантних панів та панночок з орієнтацією на першу паризьку моду, цих скоро не буде. Де дінуться—бог його знає. Напевне тільки це: незабаром станем іхтіозаврами, матеріалом для археологів... Ідемо, Вероніко—цілком „благонадійно“.

І тут же дядя Варфоломій подумав про курочок; „гарно-б завести!... І вся ця суєта житейська... Охо-хо“! Позіхнув і ретельно перехрестив уста.

Тоді Вероніка сказала:

— Демо, сюди не заходила Христина?

— Ні.

— Ну, так мені треба йти. Сьогодні на Поярних посьолках спектакль.

Дядя Варфоломій скинувся:—шось закричав, завершав.

Вероніка мовчала. Дядя Варфоломій покликав у сіни Стефана. Як же так? Завтра ж потяг? І рішили йти з нею.

... Вийшли всі на ганок. Небо відходило вдаль. Зорі творили нечувану загірню симфонію.—Пішли до ріки. Дядя Варфоломій проводив до берега, останні—з Веронікою на спектакль. Коли виходили за город, дядя Варфоломій, що йшов позаду всіх, покликав Стефана. Розмахував руками, хвилювався.

... З городу сунулись вози. Перекликались у вохкій веняній імлі. На сході стояла чітка зоря. Пахло (Дема казав)

цедрою з лимона. В далені густо роскидані були заводські огні. Дема творив сантименти:

— Це не від Луки, а від повстання. З нього одна глава на мотив: „гей, долиною, гей, широкою козаки ідуть“. І це тому, що я чую далекий тупіт фантастичних коней. Тому, що положила на моє серце свою голівку малюсенька дівчинка, і я бачу народження нового життя.

... Вероніка мовчала.

Тоді промовив Стефан:

— Вероніко, тобі холодно в калошах. Ти хоч би чулки наділа.

Близько підійшла, подивилась в очі і тихо, але чітко і суворо сказала:

— Брате! Не глузуй. Я з тобою не буду стрічатись.

Стефан подумав і кинув:

— Добре. Але скажи мені: ти чула що небудь про аристократизм духу?

Вероніка сказала:

— Чула.

... Підійшов Дема.

— Про що ви говорите?

Стефан:

— Про цінности: Евклідову на площині і Лобачевського на сферичній поверхні.

— Ну, це не про мене писано.

... Нарешті й ріка. Підійшов і дядя Варфоломій.—Деся чиркнув сірник—у весняній ночі стояли два цигаркових огника. Далеко на Поярних посьолках співали дівчата.

Поїдуть туди, до Христини.

... З тих Христин. Це з книги дум народніх: ходять бояни невідомих комун і співають вечірню молитву, коли жевріє свіча загірного сонця:

— „Слава в верхів'ях революції і на землі радисть!

І чути ще боянову молитву під тихий акомпанімент земного хору—весняного шуму. Стоїть чітка віфліємська зоря. Боян дивиться в даль і тихо каже:—...твоє життя, ти, твої рухи, твій кожний день—це агітація невідомих комун. Чого ж вони хочуть від мене? Невже я вирву своє чингальне серце, неville я зможу погасити цей надзвичайний ранковий пожар"? І пише діва—жіночий ватажок—наказ на 11 пунктів і наказ на 14 пунктів. І звичайно вона добре знає, що Христина і без неї це знає і мабуть у неї теж горить серце, коли бачить Христину і вона не може погасити пожар своєї творчости.

— „Слава в верхів'ях революції і на землі радисть!

Боян сказав:— „Можна згоріти, як свічка перед образом моєї мадони Христини“. Але не

втихала боянова молитва під тихий акомпанімент
земного хору—весняного шуму“.

... Сказав дядя Варфоломій:

— Стефане, йди сюди!

Підійшов.

— Ну говори по правді—вламав?

Стефан нічого не відповів, одійшов і сів на кайору.

... Сплеснули весла.

... Стояла тиха вохка темрява, і вабили поярські огні,
і брів зелений запах із Слобожанських безкраїх степів.

... Сплеснули весла.

8.

... Дядя Варфоломій подумав—не то з іронією, не то так:
— Ячейка!

Потім подумав про потяг, про закинуту станцію, Орте-
чека, і про далекого знайомого з Ортечека.

Потім дядя Варфоломій уважно дивився в синяву за-
пашної ночі, туди, де стояли поярські огні, де маячила кай-
ора і силуети цих чудних, невідомих людей.

28/2 23. Харків

І. Ю. КУЛИК

ОДУЖАННЯ

ПОЕМА - ЩОДЕННИК.

I

*Харків,
26. I. 1293 р.*

Ти—дівчина з шахт Донбасу.
З нетрів чорного золота;
Я скальд переможної класи,
Класи Серпа і Молота.

З твоєї родинної Юзовки
З чорних, одвічних пластів
І моя незграбна муза
Викрешує кам'яні співи.

Як побачив за рік у Сверд-
лові
На чолі твоїм зморшків грати,
Тебе, сповнену змістом новим,
Чи міг я не покохати?

А як сходяться хмурі й шар-
шаві
Твої друзі з Донбасу „грачі“—
Я в ті миті шахтарку Клаву
Кохаю ще гарячіш.

І згадую час той далекий,
Як в Америці, в шахті тісній
Таким споріднено-легким
Здавалося кайло й мені, —

Коли ще не був інтелігентом,
Мав нерви, як м'язи міцні —
За спогади цього моменту —
Для тебе мої пісні.

II

*Надеждино,
21. VII. 1922 р.*

Тиха затока: санаторій „На-
деждино“.
Під Москвою — для нервово-
хворих.
Я знаю, це теж, це теж
Креска побуту нового.

Самотно у закиненій берлозі.
Та ясно, мов у соняшній отарі.
Здається, що тепер, по пере-
мозі,
Могли-б відпочивати комунарі.

Та в затишні, гостинні стіни
І тепер санаторій зібрав
Тільки виснажених, вибувших
з лав,
Тільки хворих, напів—боже-
вільних.

Займатись політикою заборо-
нено.

Та потайки ковтають газету:
Кожне радіо, кожний декрет—
У серці співзвучним дзвоном.

Й не зриває з їх уст одчай
Каяття, ні слабких молитов,
І плакають всі мрію осяяну,
Що до праці повернуть знов.

Всі—від сивого народовольця
Сорок літ віддавшого борні,
До коммольця - розвідчика
Колі,
Що в голоднім повіті змарнів.

Про борню не покинули ма-
рити
Й решту сили-б їй кожній
віддав:
Комунар-завжди комунар:
Навіть хворий і вибувший з
лав.

III

*Надеждино,
7. XI. 1922 р.*

І свято таке в нас хворе,
Як і нерви наші пошматовані,
А такий привабливий зовні,
Такий чепурний санаторій.

Так близько Москва і Ленін.
Так близько й так променисто
Комінтерну щедрі жмені
Розсипають вогняне намисто.

Так близько — й так недо-
сяжно...
Але свято хвилює, як звикле,
І не жаль, що нерозважно
Ми селян в санаторій накли-
кали.

Й роздираються груди промо-
вами,
І горять позабутим екстазом
Нерви наші пошматовані
І схудлі, спрацьовані м'язи.

IV

*Надеждино,
2. XI 1922 р.*

Перевтома. Втома. Втома.
Обірвалася думка. Крес.
На сторінках 3-го тома
„Капіталу“ Маркса.

Заплутавсь у формулах. А
що таке „S“
Додаткова вартість?
Пам'ятаю — „C“ — капітал по-
стійний.

„V“ — перемінний;

А що таке „S“?
Доктор каже, — це не божевілля:
Просто витрата енергії;
Просто — перевтома.

У мозоку виросло бадилля.
Густе. Не розворушити ломом.
Вже пам'ять — знаю — не верне.
Бадилля. Корінчиками міцно.

Корінчики з криці.
Гачки.
Жалом безнадійного смутку
Розідрали в черепній коробці
ланцюжки

Третій том. Тенденція норми
прибутку
До зниження.
Доктор каже — це пройде
хутко.

Але поки — що — ніч.

А як же економічна студія
І мертве нагромадження?
Кинути працю?
— Ні, ні, цього не буде!

Не піддамся, чуєте?
..... Ну, добре, мовчу, я нічого
не кажу.
Ну, так, це-ж відпочинок, вакації.
Я буду слухняний

Лягатиму рано.
Ви, докторе, маєте рацію:
Я скоро одужаю, встану,
А потім — у Крим на весну.

— Але скажіть мені, любий, ко-
ханий!
Скажіть мені, докторе, що таке
„S“?

V

*Надеждино,
10. XI. 1922 р.*

Ні, не піддамся! Це не боже-
вілля.
Зараз все ясно, як на долоні,
Я зараз поясню вам вільно
Всі економічні закони.

Не піддамся! Це сантимен-
тальність,
Просто—інтелігенські вигадки.
Це не я вчора в ідальні
Згадував з плачем Бригідки.

Це не я казав тобі, Клаво,
Щоб бажав би скорше вмер-
ти...

Я впертий. Я впертий!
Не піддамся! Не маєте права!...

VI

*Надеждино,
11. XI. 1922 р.*

Пробач. Я зробив тобі бо-
люче.
Забудь про вчорашню розмову.
Ще маленьке напруження волі
Й ми обидва будемо здорові.

Ще маленьке, останнє напру-
ження.

От вже зараз я,—бачиш,—нор-
мальний:

Ми обидва будемо дужими
Й покинемо ці сантиментально-
сти.

Все це стане страшною, за-
бутою казкою—

Навіть згадка ніколи не виникне.
Поїдемо разом у Донбас—
У Горловку, у Щербинівку.

Скільки сили незломної ви-
крешу
З блискучих пластів антра-
цитових.

Скільки нових пісень напи-
шетесь
Під кайла суворий ритм!

VII

*Щербинівський
куш. Північний
рудник,
9. I. 1923 р.*

Виблискує степ перламутром.
Виблимує синіми зорями.
Чорним велитнем в білому ху-
трі

Виперся рудник угору.

Витискає з уст димарів
Білу пару роздріпаними колами
Й чатує з високих копрів
Над цілою околицею.

Та вже натовпи в кам'яну
плоть

Вкраялись живими свердлами,
Вибирають спід хутра і котять
Переплетені рейки-ребра;

Деруть скам'янілі пласти,
Довбаються в грудях залізом—
І зойкує велитень стиха
В хутрі чорною кров'ю замиз-
ганім.

Та стискають напружено-вперто
Гострі кайла невблаганними до-
лонями.

І здріганням передсмертними
Коливаються велитня скроні.

VIII

*Бахмутський
Артелівський
соляний рудн.
12. I. 1923 р.*

Біле над землею—сніг;
Біле під землею—сізь;
Зеленавою кригою
Запанцирене звідусіль.

Насипай вагонетки: тягни!
Ех, весела робота--аж куриться!
Запишіть ще одну перемогу
нині

Чоловіка над натурою.

X.

Щербинівка,
24. I. 1923 р.

Зустрів. Цілком несподівано:
У Щербинівці — в третьому роз-
ряді.

Заспівало в серцях переливно
Так співзвучно й так радісно.

Щойно прийшла із шахти
(Був мітинг: чудовий настрій);
Світилося в сірих очах
Перемоги незміряне щастя.

Втома... хворість—минуло, не
вернеться!

Переродженою прокинулася
в ранці,

Після того, як бачила в Штерівці

Будівлю нової електростанції,

Після того, як в Горлівці до-
відалася,

Що виконав куш сто відсотків,
Що працюють любовно й відданно

Грачі у підземній сльоті,

Що все глибше творче напру-
ження

Відроджених, радісних мас.
Ми обидва, обидва одужали,
Як одужує рідний Донбас.

І наші серця зажеврилися
Вогнем його коксових гонт
Й пісні мої, щасно окрилені—
Шахтарським гудкам в унісон.

АНДРІЙ ГОЛОВКО.

М О Ж У.

ПОВІСТЬ.

I

Спереді з темряви шербатого вищерилось село білими хатами. Як величезні сірі птахи на вигоні присіли вітряки. Легкі такі. Ось-ось, здавалося, замахують крилами і знімуться, полетять.

Вгорі—зорі...

Гордій тихо йшов поміж зелених латок озим, чорних ріл, сірих облогів. Хапав хорими легенькими свіжовесняне нічне повітря.

— Ай, хороше ж як!

А назустріч, весело підстрибуючи, біг легенький вітрець. Щедро сипав на всі боки молоді пахощі, далекі співи, шелест левад вздовж Ворскли. Радісно, як після довгого розстання кидався на груди парубкові.

— Ех, сукин котик! Скучив? Скучив і я ж за тобою.

І Гордій розстебнув комір.

— На, цілуй. Ай, хороше ж як!

З заду від станції, ген-ген, де збіглися, товпою стали і тихо шумлять осики,—раптом щось хрипло рывкнуло. Немов хто страховище якесь ударив. І засичало воно сердите. Шарпнулось. Аж гарчало в злості. Скрикнуло ще й важко сопучи посунулось степом. В безсилій злості клацаючи на когось зубами. Далі—далі...

Гордій зупинився. Перекинув на друге плече речевого мішка. І раптом наче над ухо гукнув хто йому: „То ти ж не спав дві ночі. Цілими годинами стояв у тісному вагоні“. В ту ж мить по пилові свинцем розлилася млявість. Хотілося просто власти посеред шляху, розпластатися й лежати не рухаючись. Довго. Тут і заснути... В колініх ламалися ноги. Але напруживсь. Звернув з дороги й вузьенькою стежечкою дійшов аж до кручі. Далі стежечка круто обривалася й левадами, звиваючись гадючкою, повзла в село.

На кручі сів.

В низу—роскидані хати там—тут. Он з краю біля самої річки—батьківська. Ще нижче—під високими вербами—млин. Старий, розвалений. Десь між дерев весело захлибалася

гармошка. І баламутно бубонів бубон,—залицявся. Лунав веселий сміх. Десь вибухнув молодий призивний дівочий вигук.

— Го-го-го!..—шарпнулося зпід верб. Кинулось назустріч, хвилюючи ніч.

За річкою—росняні луки. Далі—ліс. Загадковий і мовчазний...

Гордій лежав на кручі. І робилося сумно йому. Так сумно.

Ну, він—дома. Але такий чужий і непотрібний він тут. Чужий і непотрібний, бо—хорий.

Думки обривалися. І в мозкові саме „хорий“, „хорий“ гидко хіхікаючи повзало, як черва. Все заповняло собою.

...Весна. Річка в серпанок туману загорнулася. Похилилися верби над річкою, вдивляються в воду. Дівочий сміх. Зорі...

„Хорий!“

...Прийде ранок. По степу розповзуться люде. Спітнілі обличчя, загорілі. В горі бренітиме блакить.

„Хорий!“

...Старенькі батьки в убогій напів-розваленій хаті.— „Прийшов?!“—(раді) всміхаються подряпані недолею, важкою працею обличчя... Так, прийшов. Але...

„Хорий!“

Болюче було. Хотілося не вірити самому собі. Забути і біль в грудях, і кашляння з кріваво-харкотінням. Все забути болюче. Бо так молодю ж і призивно пахтіла ніч. Так хотілося бути здоровим, радісним. Як інші. Як і все навкруги.

На леваді внизу лунала пісня. Гордій дивився туди, і здавалося, кріз прозоро-блакитну воду, бачив чарівне дно. Як у казці. А на ньому якісь химерні рослини. Бризки чи згублені зорі. Міняться—грають огнями. Ось із сутінків вибігли русалки. Зі сміхом майнули під верби до млина.

— Шувбох!...—і бризками, як брильєнтами бавились. Хватали—розсипали на береги.

— А-а!..—жагучо скрикнула якась. Заломивши руки, струною натяглася.

— Гіі!..—й обірвалася.

Ах, чорт!

Гордій, хвильний, схопився й нестримним криком з хорих грудей шарпнулася жага. Закашлявся. Довго й глухо. Безсило схилювся на землю.

Так болюче було. Хотілося головою битися об землю. Ридати голосно, захльобуючись. Щоб текли сльози—палили обличчя. А їх не було. Спазми здавили горлянку, не пускали ридань. І вони, не знаходячи виходу, трясли все тіло. Таке безсиле й непотрібне. Немов не його.

Справді—невже це він, Гордій, на кручі розпластався й плаче в безсилій злості? До болю в нігтях гребучи землю? Невже він, який...

„Це ж божевілья“,—подумав.

Упав горілиць, закривавив руки за голову. Замислився.

— Невже я так розхлябався? Ай-ай! Це ж божевілья.
А колись же...

На повіках, як на кіно-екрані—один малюнок, ще... і побігло, місцями вицвілою, місцями пошматаною лентою, його життя.

...Клекоче натовп. Грізними хвилями котиться по бурковках. З криками нестримними, що злотними словами врізались в червоні полотна

— Смерть паразитам—гнобителям!

— Життя—нам!

І його, Гордіїв крик дзвенить в тому акорді—крикові маси. І він їде в ногу з червоною товпою. З усіх боків тиснуть гарячі тіла зі стиснутими зубами. (Смерть або перемога!) ідуть. Спереди—чорне страховище смертно плюється залпами... Він не почував тоді себе, як „я“ лише. А ми—я, і я—ми. Поруч нього скалкою гранати розбило череп комусь. Гордий ще дужче стиснув зуби. Бо то була рана і біль його...

...Цокотять ешелони в холодному степу. Далі—далі... Ближче—ближче...

— В цеп!..

І грізнуcci в снігові з гвинтовками в закривавлених руках сунулись гостро-багнетні. Степами, що хотіли вільними бути. (Гордій—там). В селах—„Спаси вас, Боже!“—Хрестили матері. Батьки гордо підіймали голови.—„О, діти! Ну ж, ну—нажміть!“ Дівчата стрічки криваві на груди чіпляли, до сірих шинель. А очима і в радості й в сльозах надію та завзяття до самого серця чіпляли...

Чітко татакали кулемети. Тріскотіли гвинтовки. На снігу—червоні плями. І червоні плями все вперед-вперед...

...Шпиталь № 893. Бліді обличчя по ліжках. Тиша. Де не-де—стогін. Хтось у куточку в сутіннях оповідає, як „ми“ „їх“ гнали... А за вікном—життя. Снують люди з портфелями, з кошиками, з ясними очима... На розі, ген, дівчатко усмішки весняні із степу принесло.

Ах, швидче б у життя!

—Е вам, товаришу. глядітись треба, а то...

В'януло серце від жалю.

...Так так.. Так-так...—вистукують колеса поїзда.

Перед очима бігло назад, немов гналось одне за одним—ріллі, гаї, села, розкриті покрівлі, сірі обшарпані голодні люде по станціях, шляхами.. Далі—ніч зоряна. На леваді—гармошка. Сміх. На березі наструнена постать дівоча...

На дзвінниці вдарило раз-удруге. Гордій підвів голову.

— Так пізно?—і раптом припинив прислухався.—„Туп-туп“... Хто се сказав? Гарно. Пішов світ за очі, згас. Хіба й собі так: „Туп.. Туп..“

II.

На другий день Гордій прокинувся—ранок соняшний. У хату, видно, забігав пустун—синок маляра. Батьківськими пензлями мазнув по хмурних іконах, по шибках. Матері старенькій, що поралась біля печі, обличчя химерно підмалював. Заляпав долівку златно-червоною фарбою.

За вікном заклопотано цвірінькали горобці на стрісі. То як віником раптом хто змітав їх—сипались на землю. Искрились росою на сонці вишні в садку.

Гарно.

Гордій дивився на матір і здавалося—ось підійде помалу вона до полу. Схилиться над ним. І тихо пошепки:—Гордію, вставай! Схопиться він. Торбинку з хлібом почепе. Батіг... За річку з-за лісу—сонце..—...Ця-ця-ця! Трешне батогом і вулицею в степ покотяться, як сірі грудки, вівці... Зелено. Пахущо. Соняшно. Проміння ясне струнами натяглося над землею—бреньить. Соняшні звуки сипле з гори. Сипле. І ті, впавши на землю ще довго тремтять самоцвітами по травах...

Рипнули двері. Від криниці з цеберкою прийшла сестра. Глянула на Гордія і посміхнулася радісно.

— Ой, сонце ж на дворі.

— Та ну?—і Гордій теж посміхнувся:—кажеш—сонце? Значить, вставати будемо.

Мати одхилилась від печі.

— Спи ще. Стомився ж у дорозі. Бач, очі як глибоко позападали. Ще рано, спи.

— Е ні, годі!

Встав. Холодною водою тільки-тільки з криниці умився. Побризкав на груди.

— Хороше! А батько мабуть уже на полі?

— Та поїхав. Воно й оранка,—махнула рукою:—від самого ж різдва покрівлями годуємо. Тільки-тільки чвалає худоба. Прогнівили милосердного, видно. А скільки тих голодних шляхом. І з самої же осені. Ну, як плав пливе. Вже й наших сімей мабуть з десять на врожаї подалися. Трудне життя.

— Трудне, мамо! Ну, та якось буде. Ось підрode сей рік, підлатаємося трохи. А то і вчора йшов улицею, та аж моторошно стало: повітки, хати—як кістяки. Самі ребра.

— Отож, худобинку спасали. А воно... Оце й позавчора в сусідів конячка здохла. Плаче бідний. Ну як без рук зостався.

Змовкли. (Зостався, як без рук!)

— А двигателів ждемо-ждемо,—всміхнулася Галя і раптом червоніла, похнюпилась.

— А комуністи каналські тільки обіщати й уміють?—додав Гордій—нічого! Будуть і двигателі. Все буде. А поки

що—сіренькими ось поцигикаємо. Де батько саме орють?—звернувся потім до матері.

— А на економічеській. Зараз од лісу. Та ти ж хоч поснідай.

— Я й так. Істи ще не хочу.

Пішов.

Сонце помалу лізло по волохатих хмарах все в гору—в гору. Аж ізчервоніло від напруження й блищало, немов спітніле. За тинами по вгородах молодіці садовили грядовину. Десь на леваді маленьке дівчатко співало весільної і голосок тендітний високо брентів, обривався, то тихо згасав, немов губився між дерев. З-за лісу сунулась синя хмара. І наче з під землі щось чи ревло глухо, чи гуркотіло.

Ішов Гордій по м'якому пилу вулиці цікаво розглядаючись. Так давно це все бачив.

Ось—панська дача. За поламаним парканом—білі окації валом облягли. Далі—осики. На якійсь кувала зозуля.

Гордієві чомусь пригадалася—товпа по вулиці. Галас. З гострими рисами обличчя. Між них чиєсь. З переляканими очима й плаксиво скривленим ротом.

— Бий його! Буржуй!..

— Він ще буде одстрілюватись.—Хтось ляснув в обличчя..

— Я... я, товарищі!...—перелякано зашамкав той.

— А, знаємо. Бий!

Вибухнув постріл.

— А—а!..

Пригадалося ще—курява вулицею. В блискучому автомобілі—мушини гладкі із золотими гудзиками. Гарні панночки..

Де вони? Мабуть їдять румунську мамалигу. В Африці за франки розстрілюють повсталих рабів. Або „безпартійно“ спацірують, гладко прилизані. Може спекулюють сахарином, керенками, робленими усмішками (і тілом), кремінцями до бензинок.. А на самоті жадно пожирають очима телеграми в „Вістях“ із-за кордону.

— Немає нічого!—і тяжко в безнадії зітхають

З за окацій чувся дитячий сміх. Гомін.

Невже притулок? О, живемо!

Гордій проліз у дірку в паркані і кріз кущі глянув.—На ріллі городу маленькі фігурки дітей розсипалися, хто—з заступом, хто—з граблями. Ось біля самих кущів—садовили картоплю. В двох ступнях од Гордія біляве хлоп'ятко старанно копало ямки. Маленькі рученята—чорні в землі. На обличчю—сліди пальців. (Як воно мухи!) Котиться піт. А в очі завзяття. Другий, чорненький хлопчик все приставав до нього:

— Дай я ще троски...

— Куди воно! малишня. О!—втер носа,—Бач як треба? О!

— Та дай, я так же й буду. Тьотя Христя,—хай дасть!

Тьотя Христя насипала з дітьми в коробочки картоплю з лантуха. Впоравшись, підійшла.

— Дай уже йому, Васильку. Нехай поохотиться. Та й ти відпочинеш.

Почав копати другий.

— Тільки ж гарненько, гляди. Спішити не треба, Глибше копай. Бо картопелька любить, щоб їй пухкенько було. От і вроде тоді. І буде що на зиму нам їсти.

— Як уроде возів з два!—Хтось кинув з захватом.

— Або й чотирі!

— От-от. Як робитимемо, то вроде. Хоч і не схоче Так же, Хведько?

— Атозь.

Сміялося сонце вгорі. Теплими долонями ніжно гладила маленькі голівки, зігнуті спина дітей. А як підводив хто до гори обличчя, весело підморгувало.— „Що“,— мовляв,— „бачили наших? ні?—Дивіться!“ і сміялося знов. В березі у вербах, туркотіла орличка. За річкою на луках мукала корова. Й луна котилась геть-геть понад водою. Від хати гукали снідати.

— Ау-у!.. Іді-іть!..

— Йдемо-о!.. Ау... у!..—залунало зо всіх боків.

Діти весело подались до будинку. Гордій повернувся й собі іти геть. Раптом зобачив між кущами маленьке дівчатко. Воно забилося й сиділо таке безпорадне, як викинуте з гнізда гороб'ятко.

Гордій підійшов до неї.

— Чого ти, дівчинко, тут? Іди ж снідати.

Павза.

— Ти ж із будинку?

Мовчало дитя. Лише щільніше обіпнулося брудною хусткою. З за дерев хтось гукав: Прісю! Прісю-ю!

— О ба, тож мабуть тебе гукають?

Дівчинка байдужо глянула. Схилилася. Гордій замовк. Але в цей мент підійшла тьотя Христя.

— О, а я шукаю! Чого ж ти, Прісинко? Ходім—їстки будемо.

Побачивши Гордія, привіталася.

— Це в нас із Катеринославщини.—Промовила, запинаючи дитину дівчина, ні до кого, власне, не звертаючись:—двійко їх. А третє—немовлятко з матіррю залишилось. Ви повірите,—підвелася раптом і глянула на парубка:—пухнути були почали. І це між людей!.. Ну, ходімо ж, Прісю.

Взяла ніжно на руки,

— Поснідаємо. А тоді підемо на луки Там—метелики, квітки...

І всміхнувшись очима, хитнула головою до Гордія.

Зникла за деревами.

Гордій все стояв. Так радісно було.—„Ех, чорт візьми, гарна таки штука,—життя. Ще так недавно ген в лісі ревли гармати. В альтанці, що виноградом сповита на кручі—сидів за кулеметом.. Палав у темряві міст. Було трівожно і чомусь сумно. А руки, мов приросли до сталеві собачки.

— Гав-гав.. Тк-тк-тк..

Ліс стогнав чи реготався..

Ще так недавно було те, і ось—діти наші на нашій дачі. Сонце... Усміх очей..

Десь він наче бачив її. Де? Може в вагоні, на мітингу колись, може ві сні. Хиба це важно? „Ах, гарне життя! Пройдуть літа. Вкупі з убогими стріхами, тинами—сконаємо ми“.—Думалося Гордієві:—„Ми, зіпсовані життям з лепом вікового бруду. (За вухами. На серці). В країні майбутнього інші будуть люде—оці маленькі діти... Прийде ранок, зійде сонце й здивовано розкриє очі -- не впізнає... Заясніє радісно:— „Я—вам!“

Буде-буде. Радість пручалася в грудях, вирватись хтіла чи сміхом, чи криком ясным.

Гарно. Так молоді ж пахло із степу. А очі ясно всміхалися.. (Де він бачив її? Може ві сні?)

За селом зразу ж обсіпало його немов скляними трісочками. Дзвінко й прозоро. (То—жайворінки). З боків ріллі. Де—прищуваті, де—чепурненько бородами розчесані. Зеленіла озимина. Навкруги скрізь по степу муравками метушилися люде. Ось понад шляхом мужик в облізлій салдатській плетягонці дряпав ралом. Шкапа—кістяк, обтягнутий шкурою.

— Ньо, здохла була бі!—і товстим пужалном він періщив її по ребрах:—ньо, стерво!

Кобильчинка забито пленталась помалу. Ось-ось упаде. Різко ляскало пужално. А з під рала виверталися шматочки сухої шкірки землі. І вся вона, здавалося, незадоволена тремтіла образливо. Як соковита жінка під безсилими ласками кволого мужа.

Ех, хліборобе—хліборобе! Аж кричить, треба тобі „штейнаховської“ операції. Щоб не трудив руки собі ти пужалном. Від сонця до сонця не шкрябав свого нещасного шматочку степу. Спітнілий і в'ялий від втоми. Битими шляхами під осінні дощі, під хуртовину не плентався б з дітьми попухлими кудись, як в „обітовану землю“, на врожаї. Щоб не було цього. А щоб радісний і гордий своєю міццю батував залізними кігтями землю. Ревом видресованих тобою страховищ—машин будив опалеві далі. І щоб простори ясно всміхалися до тебе, а ти—до їх..

Треба!

Під ліском орав волами батько. Дійшов краю—став.

— Хай відсапнуть, Іванько.

І сів на спориш шляху. Гордій підійшов і теж сів. Батько озвався перший.

— Ну, що, як, сину, на степу, на нашому вже?

— Ореться погано.

— Погано-погано. Аж диву даєшся: той же степ, що й був. І робимо ті ж, що й робили.— Ми. І худоба ж та. Ну хай там десяток пар на слободу й не стало. А вже ж економічеські воли всі на село пішли. Да. Усе—те. А глянь—далеко ми з заду.

— Оце ж вам, тату, і—ріпка. Цупимо кожен собі, аж очі з лоба вилазять. А й не-те, що гуртом: Дід, баба, жучка та внучка, ще хто там. І очі б у лобі zostалися. Це вже, бувало, у Балуєва і виорано й посіяно було. А ми ще тільки дряпаємо. От і вроде ж так.

— Та ну да ж: як робиш—так і маєш. Ми й самі це знаємо. Знаємо як і краще, а тільки як у тупикові стоїмо. Потому собственость кожному у самі печінки в'їлася. „Гуртове-чортове“ це ж наш мужик сказав. І хоч ти роспинайся—а він одне: хай воно в мене у десятеро менш родить, а за те я—сам собі. Коли схотів—роблю. Як схотів, так і роблю. Де схотів—там і дів. Воно, звісно, тільки здається, що сам схотів. А воно життя розпоряжається. Ну що ж. А здається що то я, сам. Ми так, як ото п'яниця: і знає що шкода йому від горілки, а п'є, бо звук, не може не пити.

Підвівся.

— Ну то я піду. Ви ж тут гарненько глядіть. Пристануть—підгодуєте.

— Добре. (Ми наче п'яниця—і знаємо...) Так-так—і знаємо, а тільки не хочемо.

Хмурний пійшов до плуга.

Орали. Підійшов вечір—поверталися додому. Знов хмурний і стомлений ішов по м'якому пилові шляху. Дивився під ноги на мережку ступневих слідів і думав: чому і в мене не ратиці? Никав би це по толоці. Лежав би та ремигав би. І не було б дум. А то...

Вгорі хтось тупим гвіздком водив по склові. (Аж зуби нили).

В душі було сіро і тоскно. Потім—пусто. А в пилові—тупий біль.

III.

Минали дні.

Соняшно—зелено. И все ж чомусь сумно було. І чогось неначе жаль.

Вдень, звичайно, робив на полі. Сіяли, садовили грядовину. Увечері, стомлений, повертався додому і, лігши спати, довго перекидався з боку на бік.

За вікном у садку десь щебетав соловейко, притихне, немов прислухаючись до чого, і знову. Десь співають хлопці—дівчата.

Ходив і сам на гулі де-коли. Брав гармошку і довго із завзяттям грав. До болю в пальцях. Жартував із дівчатами. Намагавсь і сам сміятися. Та виходило якось туго й роблено. Роздратований повертався додому. Було чогось жаль...

В свято йшов на вигін, що був за літнього клубу. Мужики—хто різався „у хвильки“, хто лузав насіння, хто курив. (Синкового „букваря“ докурював, а смілівіші—й псалтирі). І розмовляли повагом, немов волами їхали. Балачки сірими горобцями стрибали з одного на друге. В павзах мружили очі на сонце і соковито позіхали.

— Ех, дощу б!

— Н-да...

Ізнову говорили. Про „кукурузу“ з Америки,—будуть, либонь, на посів давати. Про конференцію, що з'їхались на неї всі землі. (Бути совітській владі в нас чи ні). Сам Ленін хотів їхати, та опасно ж.

— А як же? Може покушеніє бути.

Говорили про голод. Про „драгоценності“, що в неділю забрали з церкви.

— З черепка будемо причащатися. По-советському...—вищерився хтось.

— І чорт його бери! А на тебе, так хай краще люде з голоду здихають? Віруючий тоже...

І—лузь... лузь...

Гордій лежав між них і мовчав. (Слово належало насінню). Та що б він міг і сказати, коли в мозкові так попере-плутувались думки? А в серці—така пустеля. І до чого дратує оте „лузь-лузь“. Сьогодні йому було особливо не по собі: в харкотінні знову бачив кров. Може тому.

Пішов геть. Луками по траві, заляпаній фарбами яскравих кольорів блукав нудьгливий. Лежав під вербами біля пастухів, що, як старі, смоктали цигарки й дулися „в очко“ на крашанки, (мати під квочку берегла), на хліб. Ах, як вони віртуозно матюкалися, і якою гниллю несло від їхніх балачок... Робилося журно.

— І це ви, хлопці, завжди так: очко, матюки?..—запитав.

— А що ж?

— Ви ж і в школу, мабуть, ходили. Невже вона не навчила вас як час коротати? Гралися б у чого, бігали, а то—читали б казок, або що.

Рябе хлоп'я вищерило здорові зуби.

— І за зіму остобісіло. Ну його к... Скільки йде?—витягнув шию до карт.

— Двоє крашанок, та ось окраєць.

— Дайош!

Грали довго. Матюкаючись, хто весело, хто—з нестримною злістю. Один оповідав, так, в супровід, ігри щось, видно, цікаве для хлопців. Фігурувала попада, попів работник... і

росказував так цинічно—одверто. Немов з помийниці жменями помий набірав, хлюпав в обличчя.

Хотілося просто в пику дати йому. Хотілося покласти руку на його біляву голову. „Бідне хлоп'я“. І казати щось, від чого б заискрилися його оченята і на вустах розсквітнула б ясна усмішка. Ліньки було. „Хай собі,“—це була остання, в'яла вже, думка в голові. А потім самі злинялі обривки, сіренькі, як червячки, ворушилися, примхно зчипляючись і переплітаючись поміж себе. Помалу дубіли. Вже не було хлопців. Не було його, Гордія. Нічого не було..

А коли прокинувся—сам, один. Вгорі—гилля верб, і між них шматочки неба. Оддаліч—товар. За хмари скотилося сонце.

— Отак, і сонце проспав! Що? скільки там лишилося дивитись на нього. А тоді ж не буде вже більш. Нік коли!

Підвівся, млявий. Дійшов до лісу. Між деревами довго никав, наче неспокій свій та журбу намагався загубити в гущавині. Та вона кішечкою міцно вчепилася. Так з нею і вийшов на простір до річки.

На тім боці—у виноград сповита альтанка. Зза осик біліла розкішна панська дача. (Була колись). Під цим берегом стояв човен.

Гордій передався через річку й грядками пішов до Будинку.

Пусто і тихо в дворі. На східцях сиділо дві дівчині. Тихенько співали якоїсь журливої пісні. Гордій підійшов до них. Привітався і сів поруч.

— А де ж це ваші?—запитав.

— Хто? Діти? чи виховательки?

— Та всі.

— На кладовищі. Хлоп'ятко вмерло у нас сьогодні,—та хоронять. Із самої осени хиріло. Чихотка в нього чи що. Що вже попомучило й себе, і нас, і дітей... Та йому й самому крапце.

Дівчина мрійно дивилася поперед себе. Потім кинула очима на Гордія.

— Ви, мабуть, до завідуючої?

— Ні, так, за дітьми скупив.

Помовчали.

Пригнали корови з пасовиська. Дівчата пішли доїти. Гордій теж підвівся і намагався заглянути в садок, як у ворота раптом—немов струмок прорвався—влилися діти. Були вони тихі й трішки сумні.

Літня жінка, проходячи повз Гордія, пильно глянула й зупинилась.

— Гордій Хведорович?

— Він самий.

Хотів додати й імення її—та забув. Олена—а як пак? То була ще його вчителька півтора десятки літ тому назад.

— Да це ви взялись?—здивувалася і взяла об руку.

Зайшли в хату. В ідальні діти садовилися за вечерю. В кімнатці вікнами в садок в сутінках сіріла постать.

— Це наш дядя Вася.—Познайомила Гордія завіду-юча:—ви з ним покурить, погомонить хвилинку, а ми ось покладемо дітей спати,—запалимо своє „люстричество“ і будемо говорити...

— Добре.

Гордій сів у крісло біля вікна. Заплющивсь і мовчав. За спиною цокотіли ложками, розмовляли стиха. Хтось грав на роялі. Потім—загуркотіли стільцями. Забігали.

В кімнату ввійшла Олена Семенівна і ще кілька жінок. Запалили світло.

Гордій хапно кинувся по обличчях. І зробилося раптом журно так.—Де ж вона? А Олена Семенівна сіла поруч і, крутячи цигарку, запитала:

— Ну, де ж ви блукали три роки? Розкажуйте.—Де-хто теж підсів. Одна готувала шклянки до чаю.

Гордій скривився.

— Е, що там розказувати! Воював трошки, трошки хорів. Потім—приїхав додому і живим трупом никаю, місця не знаходючи. Це зайшов—хотілося послухати гомін дітей, сміх. Колись на мене це так гарно було вплинуло. Ви садовили тоді картоплю. Аж помолодів неначе після того.

— О, в нас—гарно! Це сьогодні сумуємо,—хлопчик помер. А то... Галя,—звернулася до чорнявої дівчини,—то Христа? Такий смуток, а вона тарабанить.

Галя вибігла з хати і за хвилинку повернулася з Христею.

— Що таке, тьотя Оля?—зупинилися та на порозі.

— Ти б хоч сьогодні не грала. Такий у всіх жалібний настрій. Принаймні хоч не таких мажорних грай.

— О! а я, навпаки, вибирала найясніших, щоб розігнати смуток. Навіщо він?!

Сіла.

— І побачили б ви, як искрились оченята в дітей. Зіна так та аж сміхом заливалася.

— Сестра за братіком?—тьотя Оля похитала головою;—Ви не повірите, Гордію до чого іноді жорсткі бувають діти. Жак! Ось і сьогодні, хоча б одна сльозинка капнула б у кого. Жак!

— А я раділа з цього,—сказала Христа,—бо бачу—щирі діти і без сентиментів. Чого їм плакати було? Що помер? Але ж він так мучив їх своїм існуванням, так часто троїв їхню радість. І плакати за ним було б з боку дітей глумом над самими собою.

— То правда, дітям тяжко було з ним, але ж... Як ви, Гордію?

— Я цілком погожуюсь із тьотою Христею.

І Гордій посміхнувся.

— Радости в нас і без того мало і глушити її сумом—гріх. А зробив ваш хлопчик дуже гарно, не плутатиметься принаймні, як ось хоча б і я, під ногами в життя. А ви не будете мозолити собі ним серця. Так треба. Життя—здоровим! Цей крик життя синяки понабивав на моєму мозкові. І може тому хожу я неначе чужий, немов квитка загубив на право жити

— Життя—здоровим! це—вірно. Але ж де нам, кволеньким діватися?

— Де? Не журіться: вимremo, і це—цілком в наших інтересах. Лише здоровий може бути сильним. І лише сильний зможе вилущити радість із шкаралупи бруду і болів, лише сильні, а не „праведні“ збудують і ввійдуть у рай.

— А де вони, сильні?—підвела очі Христя,—і я вірила колись, шукала їх і не знайшла. Безсилі ми і нікчемні... Ах, чому ми такі?!

Казала ще щось. Та Гордій дивився їй у вічі і не чув. Дивився у вічі і думав до болю в висках:—де я бачив її? Ну де? „Вірила... Шукала...“ Пригадалося в темряві місто блискуче й шумне. Сідили на кручі. Слухали, як хлюпались хвилі в Дніпрі. І марили—мріяли... Іскрилися її очі. Було надійно і так хороше!..

Але чому пригадалося раптом? І тепер?

Дивився на Христю і думав:

— Щось зовсім вона не похожа на ту. Хіба очі, коли всміхалась.

Після чаю почали всі розходитися по своїх кімнатах. Гордій теж взяв капелюха, та почувши, що Христя діжурить і не піде до себе, знову сів. Олена Семенівна помінялася, повагалася трішки, пожалувалась на втому і, запрохавши заходити ще коли-небудь, пішла теж.

Сиділи вдвох і мовчали. Гордій озвався перший:

— Вам ніяково, що я zostався?—запитав і не дав відповісти:—Нічого. Я на одну хвилинку.

Помовчав.

— Так вірити хочеться!—сказали ви. Чи може подумали.—Вірте, Христе. Людина може все. Навіть саму себе на шмаття порвати. Вірте, Христе!

І підвівся.

— А тепер я піду.

Христя, як тінь його, слідувала тиха за ним до дверей.

Не сказав: „прощай!“ Нічого.

А як вона не крикнула: Не йди!?

Немов зомліла. Опустилась на підлогу. І, обхвативши руками коліні, з очима встромленим в себе, неначе скам'яніла.

IV.

За-північ. Над сонною землею висів газовий лихтар. Ніжно обсіпав хати, левади сріблястим сяйвом. Тихо. В кушах на березі засипав соловейко. На луках тихо тужив чийсь голос. Немов трави росняні заколихував. Вісні зітхали осики листом. Тихо...

Гордїй лежав на возі в повітрі. Не спалося. Дивився в темряву, де ледве сіріли крокви, і бачив сірі стемнілі очі. Зникли, знов заясніли... Думав: „Можу! Але чи вірно ж це?

Під черепом, як хто роя зігнав і гуділи бджілками думи, жалили болюче, падали трупиками. А над ними інші, ціла товпа.—„ж-ж“... Хаос.—„Е, так далеко не заїдеш,—промайнуло. І Гордїй наче шапкою накрив роя.—“ Так лише перекупки на базарі. Треба як павук снувати думку. А до чого ж причепити? До себе.—В повітрі на возі лежу я. Підмною—солома, зверху—сіряк. За спиною ремигають воли... Ну це неважно, к чорту волів! Так лежу я. Що таке я?—Людина. Це не відповідь. Що таке я?

Заплющився. І думкою запруженою, як щупом, гунав з усіх боків міцне питання.—Марно! Раптом вискочив із себе і став обіч, очима впившись в сіру фігуру під сіряком.

—Це—Гордїй лежить. Що він таке? Лежить на возі... Колись тут його не було... Був хлоп'ятком... Не було зовсім і раптом—є. Маленький такий, червоний і крикливий шматочок м'яса. Була то складна, надзвичайно складна комбінація елементів, що жили вічно, що пройшовши наскрізь всесвіт—зійшлися перетнулися в одній точці, в тому шматочкові м'яса. І формула його була—людина.

Жило собі. В середині струни-струни—безліч. Які—натягнуті вже—гралі: Уа! (їсти!) Уа! (Болить) Уа!... Які ще мусіло життя натягнути. Тут же безліч кілочків, що на них життя снуватиме безліч струн.

Жило собі. Навколо—світ Ах, скільки з'явищ!—Лоно матері Сонце... Журний наспів... Сміх десь блискучий... З'язаного верьовками чоловіка били по обличчі, по голові...—„Не плач, не плач, дитинко: він заробив“.—„Цього“? „Та так, заробив—адже б'ють“... Увечері—зморені люде шляхом із степу... А за парканом фарбованим—роскішні пани в саду між квіт... І ще-ще, море з'явищ... І кожне з них настирливо лізло до струн і крутило кілочки, як хтіло і як могло.

Бреніла душа. Всіма струнами, як весняний рояль. І не було акордності в людині. Хіба випадково, хіба акорд на том мелодій. І не було радості буття.

Що ж робити? А, знаю,—хочу гармонії в собі! Стисну зуби і з ключем в одній руці, в другій з камертоном розуму—до струн. Я настройщик. Де—відпустю. Де—підтяну. Де—зовсім струни порву, хоч із м'ясом, хоч і заюшу себе кров'ю. І тоді сам скажу душі своїй:—Грай!

Ах, як ясно і як хороше! Але... чи можу ж?—мушу могти!

Гордій потягнувся—аж хруснуло в тілі й сіряк сповз.

— А холодненько таки.—І хотів натягнути на себе, та раптом припинив, наче прислухався.

— Дурниця,—сказав.

Ні-ні. Не випрочуйся, хлопче! Хай буде дурниця, але зроби. Ну так—для експерименту. Устань. Холодненько?— Нічого, тим краще. Піди до річки та так помаленьку, знаєш,— сперш по-кісточки, по-коліні... ще-ще...—дурничка, звичайно, але ж починати завжди треба з легенького. А тоді більше-більш.. Ну що ж? Не хочеться? Гарно тепленько під сіряком? Знаю. Так-так: укрийся з головою... Е-ех!

Гордій схопився.

— Це—чор зна-що таке! З ума зійти можна!

Не гарячись: нічого тут страшного немає. А так—спробуй. Присвіти своїм лихтариком розуму, обдивись гарненько.— Шкоди—ніякої: не простудишся і не вмиєш. А користь хоч маленька може буде:—Такий гарний настрій. Повір мені.. Ну, що ж, підеш? У річці змиє з тебе безсилля жовтороте і зародиться в тобі ясне „можу!“ І буде рости.. А то як хоч. Хоч укрийся ще й зверху сіряка кожухом і скигль тоді: „Тряпка—я!“

Гордій помалу зіліз з воза. З холоду тремтіло тіло.

— Бр! Холодно. Де тебе в чорта піднесло? А все ж здається, ти, товаришу Гордію, правий: шкоди ніякої, а користь може хоч маленька буде. Ходімо.

Над річкою—туман. Немов ажурною тканиною береги сповив. Було вохко й холодно.

Гордій роздігся і помалу, тремтючи з холоду, побрів у воду по саму шию.

— У-ух! Хороше!—і крик його весело шарпнувся, побіг річкою, толочучи тумани.

Виліз потім на берег. На холодному і шкарубками, як нова ковдра, піску ліг і, дивлячися на голе тіло, думав:

Я—просто і ясно все. Ну—я. Хай—хворий, хай—сього року вмиє. На день раніш—пізніш—яка різниця?! Але спокійний і радісний я, бо знаю: візьму себе в руки. І вдержу. Геть тоді, марний смутку й глухі ридання, коли ходитиму поза огорою, що за нею буває життя. Та й немає для мене оград. Доки живий—живу... Хороше! А ген, по хатах сплять люди. На обличчях спокій, і може де-не-де посмішка нічним метеликом. Доки ніч...—Сонце, не йди ж! Бо прийдеш і збудиш їх рабами. Встануть і кайдани знов надінуть на них жорстокі їх владарі.

... Хліба немає!...—Брязь-брязь... За труною на кладовище в тузі...—Брязь-брязь... Ой, зраднице!—Брязь-брязь... І ще... і ще... А поки що сплять, і на обличчях їх може нічним метеликом усмішка...

Сонце, ну йди ж! Хай устануть раби! Роспечи їх кайдани до—червона, щоб зпід них паленим м'ясом запахло. Може хоч тоді збунтуються. Порвуть кайдани...

За річкою в блідо-рожевому тремтінні—далечінь.
Світало...

(Кінець у червоному числі).

В. МИСИК.

З О Н А.

Стікає золота зона*)
У теплий пил. Дрімає нива.
Як попіл, сипле мовчазливо
Доші горілого зерна.
У спеку соняшнього сна
Пішли по полі хвилі жнива.
Вдалі спокійно і ліниво
Стояла спека, як стіна.
Забрали хліб. Осяйні кучі
Замерехтіли на селі.
Та бродє вже в пустельній млі
Хтось Невідомий, Неминучий,
Мовчать степи. Лиш плачуть круги.
Ллючи печальні кришталі.

М. ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ.

С Н І Г.

Сіється,—
мелється,—
мняко стелється;
віється, віється,
мерехтить, мерехтить.
Крилами
білими,—
тихо рухає;
дмухає, дмухає
і летить, і летить.

Вовною
кутає,—
ноги плутає.
Жменею повною
кида, кида скалки.
Килими,
килими
всюди виткало.
Купами вип'яло,
обліпило гілки.

*) Зоною звуть погоріле підчас посухи зерно.

ВОЛОДИМИР СОСЮРА.

ЗОЛОТИЙ ВЕДМЕДИК.

ПОЕМА.

ПРОЛОГ.

Вечір глянув самотнім ліхтарем

Глибоко,

Глибоко,

Глибоко...

А в чийх то очах жабуриння

і вогненні ночі шукають?...

Падають

Комети

на голі

коліна...

і сльози біжать по щоках...

То не сльози, а сині тремтючі

одинокі вогні на шляхах...

„Санта Лючіє“...

„Санта Лючіє“...

Донесло й забрало в далекіх вітрах...

„Санта Лючіє,

Санта Лючіє“...

За кордон, за кордон, за кордон!...

А на віях заплакала Смерть.

Я ніколи не бачив Америки

І не був я на березі Рони...

За кордон, за кордон, за кордон!...

Пливуть, гойдаються в тумані синьому думки розірвані,

немов

з листа колишнього кохання,

останні папірці.

Пливуть, гойдаються в тумані синьому...

В руці

не срібло матузяне,—

то од очей примружених
до місяця біжать драти прозорі...
Що чую я?
„Іще... іще“...
в уста растулені і тіла дух медяний...
А може це не я?...
це тільки місто п'яне...
„Іще... іще“...
і кров
лілово задзвонила...
Яка це сила? Яка це сила...
В очах огонь...
в ушах вітри...
А підо мною
дві зорі
І в їх солодку глибину
дивлюсь,
дивлюсь...
і потопаю...
і потопаю...
Яка це сила?...
Яка це сила?...
Як би я жив в віки доісторичні,
я б не писав оцих поезій,
а слухав, як шумує море...
Ганявся б за коханою—
І в гніздах над землею
ми б падали в нестямі...
І тільки пальми... і тільки море...
А в небі—вітер...
Але я—тільки В і С.
а може ні?
і це у мене
од електронів, простору і тембру, ночей і днів,
од виміру усього
в одній руці заклакли віжжа,
і я керую часом
і рухом я керую.
О, мій ведмедик золотий!...
тебе привів, коли я спав, до мене лама синьоокий

і так сказав:

„Не раз народжувався й умірав,

і порох твій вітри носили...

і все шукав,

шукав,

шукав

ти дівчину з очима золотими...

І буде час,

коли оцей ведмедик

сумною дівчинкою стане,

й лилеї їй дадуть наймення

маненьке:

„Ві—Ра“.

І я заснув.

Пройшли віки.

І в день, коли плакали листя

огнем асфальти облили,

почув очей твоїх питання:

„Ти“?

і очі блиснули, що:

„Я“.

Ковтає ногами дороги,

хвилюється темне вбрання...

А місяць осяяні роги

встромив в голубого коня...

Кінь—

час...

Кінь—

даль...

А в серці огненний чінгал...

Од місяця до земної кулі

(о, моя огнева далина!..)

Простяглись і побігли тонелі, тонелі

од бігуна до бігуна...

Мої мислі на соняшній стелі...

Ой, чи скоро-ж настане весна!...

На трамваї до міського парку,

там, де сосни пахуче шумлять...

Чи латишка ти, а може татарка?!.

...і в очах, де ведмедики сплять...

На трамваї до міського парку,
де пахуча і тепла земля...

Кінь—

час...

Кінь—

даль...

А в серці огненний чінгал...

... Били там, били тут...

„За битого двох небитих дають

Та й то не беруть“...

Били там.. били тут..

Били там.. били тут..

Почуваю, як он метушаться

з портфейлями, де, замість відношень,

лімонарди та лімони...

А ми—на далі, на далі... а ми—на гони, на гони...

Але ми—на далі, але ми—на гони...

Й поміж нами я бачу тебе.

Вітер гладе кохане волосся...

Це нічого, що порвані щиблети,—

але серце—на зоряні роси...

на зоряні роси...

I.

... І зупинились гнівні коні... І падає

на гній

кріваве

молоко...

Хто це ламає руки, руки ясні в агонії?

„Огонь! Огонь! Огонь!“...

Майбутнє—мрії рожеві часу. Майбутнє—сопілка

далини.

А на небі розвіяне гасло..

і на землі—

сни.

Гей, на розі мого кохання пахне розстрілами даль...

Вітер цокає в ставні:

„Лю-

бо,

встань!“...

Вітру наймення—Володька; сумно дивлюсь у вікно..
Снилась мені ти на фронті... Роки... Секунди... давно...

II.

Зірвав з коня і...

г-ох!..

ударив об землю...

Крикнув шалено:

„Моя!“...

А я твої очі едемлю...

та не перший, не перший

я.

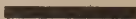
III.

Вітер над морем... скелі... В море я кинув когось.

Місяць доріжку стеле,—ніби на хвилях огонь.

Місяць доріжку стеле... ляжу на ній, засну.

Тихо, без дум, опускаю в темну холодну труну...

П. ТИЧИНА.

ЗАХІД.

Іду вперед.

Там—десь за мною захід.

Сухотно-жовту головешку на села кинув —

Жде....

І чад, і дим,

І гайворіння по-над кладовищем...

Іду вперед.

Туди, де рельси паралеляться без краю,

Де присмерк сонний гасне, гусне,

І павутиниться останній погляд вечера на вікнах одсвічених,
на баштах, на церквах.

Більма сизих калюж

Тополь верхи червоні одбивають

І в жмурах шуляться од вітру.

А вітер пил несе, афішами метляє і на базарах вивіски трясє,
мов обивателя бандіт...

Місто—от-от засне, замре, навіки заніміє —

Без хліба, без води, без ласки дружньої.

Повезли труп.

Взяли торбинки тротуари й розійшлись. —

І враз передо мною

Похмурим блиском ожило.

Вкипіла кров і на баркани бризнув мозок.

І тінь моя, мов тінь титана,

Лягла вздовж улиці кудись...

І стало страшно, як на пожарищі!

Проклятий! Це ти так солодко розцвів,

Що в нас лиш трупи, трупи й кров!

Чи—не в, останнє граєш? —

Там десь за мною захід...

КОЧЕГАР

(З циклу „Цукроварня“).

Угору—дим,
до неба, в ирій.
а вище його—мій гудок;
він кличе всіх з кварталів сі-
рих

сюди, сюди,
в залізний льох,
де пить дають ущерт,
і піт проймає наскрізь,
а хліб лежить правцем,
камінням чорним.
Тут серце грає
через край,
кипить,—
і клекотом мажорним,
піднявши труби над землею,
не тужить,
не скорбить за нею;
а виглядає з неба гостя,
такого ж дужого,
як я!

О, не казан кипить,
не паровик парує,—
мій погляд під огнем вирує,
розрізує блакить.
І тугшає манометр,
напружує мій дух;
і тільки б не зазнать утоми,
не випустить із рук
цей чорний хліб,

щоденний антрацит...
Я ж ним годую тіло,
в завод пускаю кров,
а кров гартує силу,
п'янить мою любов
В ремінних рукавицях
я кочергу беру
й, обпалений мов криця—
не випускаю з рук:
пасу огонь
в полях залізних,—
і вигрібаю шлак.
І лекше дихає, вбірає
мій паровик повітря, газ,
усе похапливо ковтає,
жує,
і жменями ураз
під небо кидає свій виклик,—
щоб знало сонце,
де палає
огонь густих його джерел,—
щоб не журилося під старість,
Тут—полум'я!
огонь горить,
горітиме в думках людських,
в паровику,—
вовіки.
Я ж—кочегар,
щоденний жрець,
вартую біля нього!

ПАВЛО ГРУНСЬКИЙ.

Літературні Шаржі.

ОДНОКУТНІЙ БІЙ—Гр. Косинки

Смеркало.

Смеркло.

Ніч...

* * *

Благословлялося на світ.

Розвиднялося.

Розвиднилось.

* * *

Ранок...

День.

Обіди.

* * *

Сонце, сонце, сонце, сонце... На небі хмариночки такі білі, білі. Сніжинки—хмаринки, ..

— Цвірінь—цвірінь!—горобець пролетів і полетів..

Тихо—побожно гудуть червоні дзвони, по церквах, шумить дріт на телеграфнім стовбі, ванько їде бруком і з під копит ванькової кобили долітає до вуха:

— Зз-уї! Бах! бах! бах!

Улиця припала пилом.

Холка на кобилі припала пилом.

Ванькове обличча припало пилом.

* * *

Уже на дванадцятьох сторінках малої вісімки ревуть гармати!

Горить село, як свічка.

А недалечко на горбках клекотить бій, гарячий, як
огонь бій, червоною кривцею вмитий...

То б'ється селянська доля.

Старе, мале й немовлята вийшли на бій, боронити свої
оселі від непроханого ворога...

Ось на баскій телиці летить Сенька — кулеметчик
і строчить...

Чуб йому, як хвіст у буланого коня, трубою. В очах
залізо й криця, з рота в його піна.

Піна його пилом припала...

— Дивись, Параско, які наші!

А бій! А бій!

Ось уже її немовлята з колисок повискакували—пішли
з різками в руках на золотого бога...

Пішли вже й з сокирами, з вилами, з ополониками.

А бій реве! А бій реве!

Ось уже й баба Горпина з макітрою, а Катерина з ноч-
вами—подались.

Останній резерв.

Затремтіла гречка и упала, здрігаючись...

Впало навколюшки жито й припало жовтим колоссям
до потом политої зелені...

— Тра-та-та!..—залопотала Горпина макітрою смерти.

— Уррра! Слава!—крикнув з рову кулемет.

— Діти! Бий ногами, стріляй сосками!

А ворог муром налягає на селянські лави...

— З батареї б'ють!

— Катерино! Бий з ночов!

Сіру куряву пронизали ночви...

— Ай!

Полум'я! Жовта змія пронизала дим!

— Цю-в-у уй! Цюуй!—кулі співають.

— Юшковці одходять... Куль немає!

— Хлопці! За волю, за долю, за кров—уперед!

Щось невідоме ревнуло в грудях селянських, на обніж-
ках помста промайнула... І пішли... і пішли... і пішли...

Сонце здивоване стало, постояло й пішло далі.

Ворог хитнувсь...

— Слава! Слава!—покотилося ярками та долинами.

* * *

Баба Горпина йшла полем і співала:

І сьогодні горох,

І учора горох

І здавалося, що десь за долиною, хтось невідомий
з кулемета тільки —

— Торох! Торох!

Повіяв вітер. Далі притих. Далі знов повіяв. І знов при-
тих. Послухав Горпинину пісню, махнув рукою й знову
повіяв...

Смеркало...

Смеркло...

Ніч...

СИНЯ ТРЯСОВИНА—Миколи Хвильового.

Розділ I.

Трасовина—це глухо...

Невиразно це: трасовина...

А от трасця—це яскраво. Підкидає... Парить... Корчить...
І очі червоні, і губи червоні, і перси червоні, а язик білий...
(Язик—мова—нація—пригноблення—визволення)...

Визволення—народ!..

Ех, народе!

Вставай же, народе, їдять тебе мухи з комарями!..

А трасовина це—глухо... А ми її —

— Трасовина...

Вина. вино. виноград... Чавлять... Сік... Кров...

Революція...

Трах-та-тах! Трах-та-тах!

...Червоними загравами світало...

Дніло...

І йшов день і відходив день...

...День відходив (відхідник — нужник — Терминологична
комісія Міністерства Шляхів гетьмана Скоропадського).

Це так, між иншим.

А далі от про що...

Під тьмяним небом, де гарячими списками сонце брук проткнуло, великим містом виприщило шмат чорноземлі.

Але про місто потім.

А тепер поговорю про будинки...

Будинки...

Будинки—одноповерховий, двоповерховий, трьохповерховий, чотирьохповерховий п'ятиповерховий і ще „ховий“ і „ховий“...

Ліворуч будинок, праворуч будинок. а по між ними вулиця поплазувала...

По між ними...

Ех, знаєте:

По між тими крутими горами
Сходила зоря

...З улиці двері.. В кожний будинок двері...

А в цей будинок чотирі входи, виходи... Вихід з квартирі, квартира 4 кімнаті (наперед!—я з чорного ходу!)...

В квартирі де Хая, не де Карло Іванович, ліжка. Під ліжком горщик (порожній—Карло Іванович уже виніс).

Горщик—генерал (імперіялістична бойня)...

На ліжку Хая...

А от припустім:

В ліжку блощиці. Темно—рожеві блощиці. (Єсть такі—повні крові, повні свербіння, знаєте коли спиш, може в степу, може в клуні на соломі, може не знаю)...

Так на ліжку Хая...

Біля вікна Карло Іванович!

Хая—жінка...

Чому жінка?...

Може тому, що в неї таз ширший, може через щось инше.

А Карло Іванович чоловік—(штани!)...

— Детошька! (це Карло Іванович)... Я не маху... Мі северні люди, мі хальодні люди. Я не маху... Я січас не маху!

— Ти мусиш... Зараз мусиш... Ти знаєш—мені терпіти не можна: у мене жіноча хвороба... (Це Хая).

— Детошька! Я вже не маху. Мі северні люди...

— Сво-л-о-ч!

...Повстання!

...Повстання!

...Повстання!

Вітер рвучкий баским конем полем скаче, жита клонить, порох носить і кричить:

— Повстання!

Хвилі білими зубами береги морські шматують...

Ви коли небудь були в бурю на морі?

Не були?

І я не був...

Не був іще я в Африці, в Америці, на Гибралтарі...

І в Алжирі не був...

Розділ третій.

Ви кажете, що я не на тему.

Почав про трясовину...

Ах, любі товариші! Читачі мої милі... Дочитайте до кінця... Тоді все вам зрозуміло буде. Я-ж творю!.. І ви разом творите... Що ми витворим?... Не знаю. Хай мене хрест уб'є, не знаю!..

Чому ви хочете, щоб я обов'язково про „трясовину?“. А от якраз у мене поперек засвербів... Ви коли небудь творили?...—Ні... То-то бо й є?... Творить, брати мої хороші, не каву з білою булкою пить.. От, творив про „трясовину“, а поперек і засвербів... Натхнення й переїхало на поперек... А вам обов'язково „трясовину“ подавай!..

— Подавай! Подавай! Подавай!—кричить Хая шоферові...

Хая й Карло Іванович зібралися їхати в Крим!

Грушкіна й Пекельний—раніше виїхали...

А покоївка (у них була покоївка—спільна) прибірала за ними кімнати...

Коридором пробіг (конфетно, карамельно) Петрушков!

Хая:

— Карло Іванович! У мене жіноча хвороба. Ти повинен це розуміти!

Карло Іванович:

— Ми сеферні люди... Ми люпім, сильно люпім, но сразу ми не мошім... Ми сеферні люди, ми холодні люди...

І поїхали...

Гу! Гу! Гу!.. (автомобіль).

Зойкнула й роспанахала на четверо давно нелатані панталони... (це Хая).

Шкода панталон (це я).

Ага!

Ще пак забув сказати.

Хая—відповідальна...

Карло Іванович—відповідальний...

*Розділ друшій, де я вже писатиму про щось,
мабуть, инше(ще й сам не знаю, про що саме).*

Ех, і зазирніть же в глибінь віків!...

Сива-сива старовина. Глибока...

Зазирніть....

А може не треба?..

Все їдно нічого не побачите...

А от у друге вікно зазирнуть можна...

Там Грушкина...

А з нею Пекельний...

Пекельний—Грушкина.

Вона ніби його жінка, він ніби її чоловік...

А може навпаки?

Може.. Не знаю,—не бачив.

Маленька справка:

Хая—руда.

Грушкина—чорнява.

Іще маленька справка:

Карло Іванович—з борідкою.

Пекельний—без борідки...

Іще третя справка:

Ні, мабуть, буде й двох...

...Грушкина бігає по кімнаті й нервово стукає підборами.

А може то не вона стукає... Може то покрівлю латають..

Стара—стара покрівля, як той дід, що я його десь бачив...

А що я ще бачив...

...Бачив ще молоде, струнке дерево...

Осінь.. І листя на тім дереві червінькове...

Ех, та й люблю ж я нашу червінькову революцію! —

І заводський гудок ранесеньким ранком, коли зоря починає криваво-червоним язиком обрії лизати, і гудок так саме:

— Гу! Гу! Гу!

Розділ четвертий.

Спеціально для того, щоб ви, дорогі мої читачи, відпочили трохи...

Розділ п'ятий.

В цім розділі я буду прохати вас подумати про те, що ви оце тут прочитали..

А як вам для цього одного розділа замало, нате вам іще й

Розділ шостий.

Думайте

Розділ сьомий.

Вибачте, будь ласка, але, їй право, мені страшенно хочеться не на тему говорити. Я хочу написати, як колись одна бабушка та один д'єдушка, з старовинного шляхецького роду, після того, як у них націоналізували землю, та лягли на однім ліжку „валетом“ спать.. Д'єдушка у вісні хотів запротестувати проти націоналізації (контр-революція! Деникин! Врангель! Махно! Петлюра! Французький капітал!) та й роззявив рота. А бабушка повернулася тай устромила йому в рота палець... Д'єдушка, гадаючи, що йому забороняють говорити, стис люто зуби й укусив бабушку за пальця... Бабушка як крикне:

— Ой! Ой -- Ой!!

Розділ восьмий.

І покотилося те „ой-ой-ой!“ луною.

Покотилося долинами, горами.

Гори...

Крим...

Приїхали, значить, Хая й Карло Іванович у Крим...

Найняли кімнату..

Сидить Хая на ліжку..

Під ліжком горщик.

(Дивись розділ перший)..

Та не тільки дивись розділ перший, а дивись і у вікно...

Гори.. Сині, сині гори..
Знаєте: злізти на гори..
Знаєте: на горі високо, а в долині низько..
А звідки взялися гори..
Але то не моя справа..
Як-би я писав, звідки взялися гори, щоб тоді робили геологи..
А геологія цікава наука.. Правда?
Є ще дуже багато й дуже цікавих наук..
І про землю, і про небо, і про сонце, і про зірки..
Як та наука, що про зірки?
Астрономія?..
А є ще й гастрономія. Одна, бачите, невеличка літера, а як усе змінює..
Астрономія й Гастрономія..
Одно велике, таємне бездонне, як небо..
А друге—НЕП.
Черевате, мордате й сопе... Як паровик, коли його сифонять...
— Так:
— Ссс... Ссс...
І стоїш на рейках,—дивишся..
Куди біжать рейки?..
Далеко—далеко біжать рейки...
А по боках і села, і міста, і ліси, й гори й долини, й болота, й трясовини..
О, нарешті!
„Трясовина“..
Бачите, я ж казав, що дочитаєте до „Трясовини“..
І дочитали..
Крапка..
Ні, вибачте, тут іще не крапка, а кома..
... до трясовини, що перед ранком, як туман її в останнє обнімає, синя.. завжди синя.
От бачите:
„Синя трясовина“..
Крапка..
Все..
Труба з димом.
Амба.

ЗЕМЛЯНИЙ СИН—Гордія Коцюби.

ІДИ, ПРОКУДО!

Гордовито майорять червоні прапори над великим кам'яним містом. То вгору майорять, то вниз майорять. То шепочуть таємничо про щось дороге, що залишилось від учорашнього вчора, аж до сьогоднішнього сьогодні, то не шепочуть таємничо про щось дороге, що залишилося від учорашнього вчора, до сьогоднішнього сьогодні. А то буйно віють, наче розповідають світові про великий сполох, а то зовсім не віють, наче зовсім не розповідають про великий сполох.

Те, ще вчора було легким, важчає, а те що було важчим, легшає...

— Прокудо! Прокудо! Не працювати тобі більш у цій кімнаті, де ти оце зараз сидиш, на віденському стільці головою вгору, обличчям до вікна. Не має тобі, Прокудо, спокою! Ти чогось хочеш, Прокудо! Ти вже, їй, богу не тут! Прокудо! Повірь мені, Прокудо, що душа твоя вже далеко звідси, на просторах, де життя свято справляє! Не скласти тобі іспитів, Прокудо! Поріже тебе, Прокудо, професор, бо думка твоя, (повірь мені, я більш од тебе знаю) іншого бажає!...

Став Прокуда біля вікна й прислухається. Як прапори тріпочуть, як улица то дуже шумить, то не дуже шумить. Як шум то наближається ближче, то віддаляється далі.

Стоїть Прокуда й дивиться очима в далечінь. Наче почути щось хоче. І чується йому:

— Ой Прокудо! Прокудо! Не сидіти тобі в тиші тихої кімнати... Слід тобі йти до землі! Їй-бо слід! Бачиш, як земля хвилюється, правди шукаючи! Не всидиш, Прокудо!

Слухає Прокуда тії поклики й шепоче урочисто:

— Мабуть, не всижу я в тиші тихої кімнати... Мабуть, слід мені йти до землі:

А потім:

— Я твій, моя земле убога! Тобі віддаюсь, до тебе йду

ПРОЩАЙ ЗАРУЧЕНА.

У неділю, Галю, ти підеш о 6-й годині на чергове побачення до свого зарученого. Підійдеш до двору, увійдеш у двір, підійдеш до ганку, зійдеш на ганок, відчиниш двері ввійдеш у кімнату.

Але не скаже він тобі: „Здрастуй, моя кохана!“ І не відповіси ти йому: „Здрастуй, мій коханий“, бо не буде його в кімнаті, він піде з кімнати..

Сядеш ти, Галю, своїм молодим, гарячим тілом на стілець, і сидітимеш. Сидітимеш і страсно думатимеш, що будеш його коханкою, його вірною дружиною.. І з тремтінням чекатимеш..

Просидиш ти, Галю голубочко, п'ять хвилин. Просидиш ти десять хвилин. Тридцять хвилин ти просидиш, Галю, своїм молодим гарячим тілом на стільці, в кімнаті у свого зарученого, куди ти прийшла на чергове побачення у неділю о 6-й годині увечері..

Устромиш ти, Галю, свій погляд в задумі в стіл (хоч і трудно це тобі буде зробити, але ти встромиш!) і сидітимеш ще п'ятнадцять хвилин..

Потім ти, Галю, вистромиш із столу твій задумливий погляд і ще п'ятнадцять хвилин сидітимеш. Просидиш ти шістьдесят хвилин, Галю, своїм молодим гарячим тілом на стільці. Знай, Галю, що ти просиділа цілу годину, бо в годині шістьдесят хвилин.

Незадоволення тебе, Галю, обійме. Почнеш тремтіти. Але то нічого—тремти! Нічого, брат, не зробиш. Потремти ще годину,—до восьмої, потім заспокоїшся. Подивишся на етажерку, там для тебе лист лежить од нареченого.

Починай нервово бігати по хаті, як не сидиться.. Вже не довго, без п'яти вісім..

Бігай, бігай!

О, вже вісім..

Дивись мерщій на етажерку.

Є лист?

Читай...

— „Прощай моя кохана Галю! Чуєш похід? То земля ходором ходить! І мене покликала. Не втримався— пішов... Не ображайся, так мусило статись, бо все одно іспиту не

складу—поріжусь... А ти не підеш туди, Галю,—ти за дитинства в ляльки грала та цукерки їла, що їх тобі мама з міста привозила додому! Прощай, Галю!”

ЗА ОДВІЧНОЮ ПРАВДОЮ.

Отакими кроками (аршинів чи $1\frac{1}{2}$ чи два) без утоми й без відпочинку ходив Прокуда по селах.

У довгій полотняній сорочці, у штанях, таких звичайних і таких не то далеких не то близьких, чи в картузі, чи опростоволосений, з двома очима і з ясним, чудним, посмішувато-сумним одним обличчям.

Серед люду він мав незвичайну цікавість. Коли підходив він до села, виходили старі, молоді, жінки, чоловіки, діти, немовлята в колисках, коні, корови, вівці, свині, кури, собаки. Горобці зліталися до сільради і скупчені у велику юрбу споглядали з притаєним подихом.

А він зіходив на ганок, брав у жменю зір свій і кидав поперед себе, і говорив, говорив, говорив. Слова йому вилітали з рота, а здавалося, що летять вони прямо без пересадки з грудей, від самісінького серця, що лежить між п'ятим і шостим ребром, у грудях, ліворуч.

— Брати мої!—говорив він.—Дорогі брати мої! Надійшов час давно бажаний і давно очікуваний. Час, коли можна вже одвічно правду шукати! Не спігь, брати мої! Вставайте, беріть мечі, обувайтесь, надівайте штани, підперезуйте, бо смолоскипи як раз на шляху горять. Та не баріться, брати мої, бо з паливом скрутно, можуть смолоскипи погаснуть!

Скінчивши в однім селі, йшов Прокуда до иншого і говорив, говорив, говорив... Такий близький і разом з тим недосяжний, такий зрозумілий і разом з тим незрозумілий, такий владний.. І все говорив, говорив, говорив.

ЗНАЮТЬ ЩО ТВОРЯТЬ

Хвилюються люд почав. Незадоволення скрізь пішло...

— Не знають, що творять,—говорив Прокуда.

І злавив на ганок. І говорив, говорив, говорив...

— Та замовч, Прокудо, бо битимем!

— Не знають, що творять,—шепотів Прокуда...

... І говорив, говорив, говорив...

— Бий його!—вискочило з юрби! Бий, бо не замовкне по хорошому.

І розбіглась юрба, залишивши перед ганком кров і волосся.

В ЧАСИ СТРАЖДАННЯ.

Хто, не битий, зрозуміє біль у побитого.

Лежав Прокуда на хуторі з повитою головою, з ногами, з руками і зо всім иншим...

Лежав і скорботно думав, як його „там“, на майдані одлатали.

— „Любив я народ усім серцем. Голодний ходив од села до села, щоб поговорити... І ось тобі—вибатожили... Галю, голубко моя! Краще-б я іспит був складав. Не зрозумів наш народ рівности, братерства!.. Галю далека! Чи чуєш ти скорботи душі моєї?“.

Лежав Прокуда в хаті і вже сам з собою говорив.

Приходить незаможник Середя.

— Ну, як,—питає,—одійшли?

— Та вже трохи!

— Ходім у народ. Там уже трохи заспокоїлись.

— А не битимуть?—спитав Прокуда, згадавши скорботу душі своєї.

— Ні, не битимуть. Повеселішав уже люд трудящий.

— Ну, ходім!

І пішов Прокуда од села до села.

І всі йому казали: Що вже одужали? Добридень!

Навіть дідова Петрова кобила привітно майнула хвостом:

— Здрастуйте, мовляв, вам пожалуста, як багато не говоритимете.

А земля хихикала. З свого рідного сина хихикала.

Х. Г. РАКОВСЬКИЙ.

Новий етап в радянському союзному будівництві.

І. ВСТУП.

Кінець 1922 року відзначився в історії Радянських Республік переглядом відносин, що існували до того часу поміж ними. Спершу в Центральних Виконавчих Комітетах окремих Республік, потім у Всеросійському Центральному Виконавчому Комітетові були ухвалені більш менш аналогічні постанови про необхідність зформувати союзне будівництво, надати йому більш означеного, закінченого вигляду.

До цього часу стосунки між Союзними Республіками усталювались окремими умовами, зложеними між кожною з них та РСФРР. Існував договір між Україною та РСФРР, між Грузією Вірменією, Азербайджаном і т. и. та РСФРР, але договору, що об'єднував би Україну з Грузією, з Вірменією, з Азербайджаном, з Білоруссю і т. и. не було. Звичайно, таке становище не можна вважати за нормальне.

З другого боку, окремі договори, зложені між Республіками та РСФРР, мали цілком загальний характер. Найголовніша їхня хиба полягала в тому, що вони не відокремлювали ясно функцій загальних, як вони офіційно звались, об'єднаних Комісаріятів від чисто російських функцій.

Я вказую тут на ці дві хиби нашого союзного будівництва, але їх, звичайно, далеко більше й не могло бути инакше за часів громадської війни, коли вся увага була звернена на відстоювання існування Радянських Республік. Питання про те, які їхні формальні обопільні відносини, було питанням другорядної ваги. Всі однаково відчували, що якщо ми відстоємо своє державне існування, надійде час, щоб урегулювати відносини між Радянськими Республіками, згідно з основними підвалинами пролетарської держави, яка відкидає жадне класове та національне поневолення.

Як відомо, прийняті на I-ому Союзному З'їзді Рад основні конституційні підвалини, ще мають підлягти переглядові та перевірці на сесіях Центральних Виконавчих Комітетів окремих Рес-

публік, а після внесених поправок, якщо такі будуть зроблені, ці конституційні підвалини мають бути ратифіковані на сесії Союзного Центрального Виконавчого Комітету. Що до самої Союзної Конституції, то вона повинна бути остаточно ратифікована на другому Союзному З'їзді Рад. Вже тепер, при більш уважному вивченні намічених загальних союзних органів (з них досі обрані лише союзний Центральний Виконавчий Комітет та його Президіум) зробилось очевидним, що в них маються деякі основні хиби.

Як відомо, Союзний З'їзд Рад та Союзний Центральний Виконавчий Комітет вибираються з усього Союзу на підставі радянського права. Таким чином союзний З'їзд Рад та союзний Центральний Виконавчий Комітет, що вибирається на цьому з'їзді, є точним відбитком кількості виборців. В дійсності це означає, що дивлючись по кількості працюючого населення окремих республік, деякі з них можуть зробитись хазяями всього союзного життя, маючи за собою більшість в союзних органах. В такому становищі була б РСФРР. І справді, більшість депутатів на союзному З'їзді Рад, а також і делегатів, вибраних до Центрального Виконавчого Комітету пропорційно до кількості депутатів З'їзду, автоматично закріплені за РСФРР.

Чи слід звідси зробити висновок, що Союзний З'їзд Рад та Союзний Центральний Виконавчий Комітет повинні вибиратись не на підставі демократичної трудової радянської системи? Звичайно, ні. Якщо Союзний З'їзд Рад не був би виявленням безпосередньої волі мас, якби обираючи його виборці не користувалися б однаковими правами, він стратив би своє значіння народного Робочо-Селянського органу й перестав би грати ролю установи, що об'єднує широкі маси всієї республіки в їх класових інтересах.

Усунення небезпеки мажоризування маленьких республік великими, небезпеки, на яку вже було вказано в постановах Комісії, наміченої Центральним Комітетом РКП, ще в жовтні, задовго до скликання першого союзного З'їзду Рад, треба шукати в іншому напрямі. Поруч з класовим представництвом, яким є союзний Центральний Виконавчий Комітет та його Президіум, треба було передбачити й представництво національних інтересів окремих республік. Поруч з рівністю виборців, що забезпечується радянським виборчим правом, треба було мати на увазі забезпечення рівності республік чи, принаймні, їхньої відносної рівності. Ідея, що існувала ще раніше, про утворення 2-ої союзної палати прийнята в принципі й безсумнівно буде прийнята на найближчих сесіях національних ЦВК'ів та союзного ЦВК'у.

Таким засобом виходили з тієї ж суперечности буржуазні союзні держави. Ми взагалі не відмовляємось, звичайно, брати з досвіду буржуазії те, що нам може придатись, бо буржуазія дуже вміло оберігала свої інтереси в організації свого власного апарату проти захоплень її власної бюрократії.

Ми можемо вказати на три приклади—Сполучені Штати, Швейцарія, Германія. Всі ці три держави є союзними державами. У них усіх існує двохпалатна система—одна палата, що вибирається на підставі загального виборчого права, друга—де мають представництво окремі держави та члени союзу.

Сполучені *Штати* це значить—сполучені *держави*. В другій американській палаті вони представлені однаковим числом голосів. В другій швейцарській палаті так само окремі держави, ц.-т окремі кантони, однаково представлені незалежно від кількості їхнього населення, яка дуже змінюється від кантона до кантону.

В Германії так само мається федеральна рада, де, правда, всі германські держави представлені не однаковим числом голосів, але жадна з них не може мати числа голосів, що перевищувало б $\frac{2}{5}$ голосів всієї федеральної ради. Таким чином Прусія, хоч по населенню вона має стільки ж, скільки всі інші германські держави, з 60 депутатів федеральної ради має лише 17.

Ми не балакатимем тут докладно про устрій двохпалатної системи. Для нас важливо було підкреслити й указати на те, що ухвалені на першому союзному з'їзді підвалини радянського союзного будівництва, ще підпадуть низці змін для того, аби вони краще відповідали вимогам робітничо-селянської держави.

Очевидно, що й після того, як союзна конституція буде прийнята в остаточній формі, слово «остаточний» треба й тоді розуміти в відносному значінні. Наш новий державний досвід, нове міжнародне оточення, нові внутрішні відношення можуть вказати на необхідність тих чи інших змін.

Підвалини Союзного об'єднання передбачають право окремих Республік на вихід з Союзу по своїй власній ініціативі, а тим більш за кожною республікою лишається право внесення всіляких змін в конституцію, так само, як і групою депутатів в порядкуві, усталеному Конституцією. Знищення капіталізму в інших країнах, підняття державної промисловости, розвиток багатств країни, інше фінансове становище, збільшення ресурсів і т. и,—все це утворить нові умовини, при яких відношення в середині союзу можуть змінитись в той бік, що окремим Республікам буде дано далеко більше господарської, політичної та адміністративної самостійности, аніж це можливо при теперішніх міжнародних та внутрішніх обставинах. Прийде, безсумнівно, час,—звичайно, час це дружє віддалений від нас,—коли не треба буде взагалі ніяких союзів, через те що не треба буде й ніяких держав. Хоча, повторюю, ці часи дуже віддалені, але безсумнівно вони повинні надійти з переходом до справжнього комуністичного суспільства. Про це я тут згадую для того, щоб зробилось ясным, що на міжнародні відносини ми повинні дивитись з тверезого погляду марксистів, що рахуються з економічним та політичним розвитком та пристосовують усі органи до класових інтересів пролетаріату. Неважлива та чи інша конкретна форма, яку приймають в даний мент відношення між радянськими

соціалістичними республіками, а важливий правильний підхід до розв'язання самого національного питання, частину якого складає соціалістичне союзне будівництво. Для цього нам доведеться повернутись трохи назад і вказати на відношення до національного питання комуністичної партії до й після жовтневої революції.

II. ДВІ ТЕНДЕНЦІ КАПІТАЛІСТИЧНОГО РОЗВИТКУ: ВИЗВОЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОСТІВ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ.

Ми, марксисти, безперестанно підкреслюватимемо величезну революційно-прогресивну роль, що відіграв капітал в розвиткові політичних та господарських форм життя. Національне питання, ц.-т. визнання за кожною групою, об'єднаною єдиним походженням, єдиною мовою та єдиною територією або єдиним історичним минулим, однаковими побутовими умовами, права на самостійне існування, було поставлене капіталістичним розвитком. Тільки він зломив ті станові різниці, в яких феодалізм тримає окремі народи, змів та знищив всілякі перегородки та рогатки, що середньовічна господарська замкненість ставила між містом та селом, між однією державою та другою, змішав усі стани, народи, утворюючи, нові групування по класових ознаках в середині національних об'єднань. Досить подумати лише про ту революційну роль, яку відіграв круговий обіг товарів, що не тільки втягнув в світове господарське життя відсталі в усіх відношеннях, відрізані від жадної культури величезні селянські маси, але й приєднав їх до політичного та духовного життя країни, й, викликаючи в них в середині відповідну класову диференціацію між багатими та бідними, запалив в самому селі класову боротьбу.

«Національне пробудження», «національне визволення», все це йшло паралельно з розвитком капіталізму, з розвитком світового збуту, світової торгівлі, з переходом від натурального господарства до грошового.

Гасло національної боротьби було дане вже в 18-м віці «торговельними» націями, якими були мешканці північної Америки, переважно англійського походження. Але славнозвісним в цьому відношенні в історії людства лишається 19-ий вік, якому поруч з усіма іншими назвами, було надане означення «віку національностей». Національний рух, що почався з французької революції, продовжується до сьогоднішнього дня. Досить порохувати головні події, що належать до цього руху, щоб зрозуміти його могутній розмах. На початку 19-го віку починається могутній рух до об'єднання Німеччини, Греція та Сербія відвоюють шляхом повстань перша—свою незалежність, друга—свою автономію. Італія після кількох повстань проти Бурбонської династії в Неаполі, проти австрійського панування в Північній Італії, проти папського самодержавства в середній Італії встигає об'єднатися після війни між Францією та Австрією в 1859 році.

В 1848 році занепад липневої монархії у Франції був гаслом національних повстань на Угорщині, в Богемії, Австрії, Чехо-Словаччині. Двадцять років згодом починається безпереривна повстанча боротьба в Боснії та Герцеговині, в Болгарії, що закінчилась Російсько-Турецькою війною 1877 року й оголошенням незалежності Румунії, визволенням Болгарії й т. и. В дальшому починається національний рух у Македонії, Албанії, Аравії, не кажучи вже про от уже майже столітню боротьбу в Ірландії, шляхом повстань та війн, в яких найбільше вигравали інколи не стільки самі нації, скільки хижі держави, що «допомогали» їм визволитись.

Тут також треба згадати про національні рухи та національні повстання в Росії, як от польське повстання 1863-го року.

Осібне місце займає в історії національна боротьба в Австро-Угорщині, де завдяки постійній упертій боротьбі окремих національностей проти німецького та угорського гніту їм пощастило відвоювати собі національну автономію, а деяким навіть, як угорській нації, підбити під себе інші, більш слабкі національності, (хорватів, сербів, румун, словаків).

Імперіалістична війна викликала нову національну хвилю, і за наших часів ми є свідками боротьби ірландців за повне відділення від Англії, боротьби фламандців у Бельгії за рівноправність фламандської та валонської частин, величезного національного руху в усіх європейських колоніях, в Азії та в усіх мусульманських країнах, як в Азії, так і в Африці. Тут треба ще згадати про національний рух в Китаї, а ще раніше в Японії.

Не вичерпуючи списку, ми дали досить історичних фактів, що вказують на розмах національного руху.

Звичайно, ніхто не каже, що «суб'єктом», як кажуть, чи керовником національного руху була національна буржуазія. Але безсумнівно, що вона, використовуючи обурення широких народніх мас проти національного гніту, намагалась зміцнити свою власну владу; вириваючи багатства країн з рук «проклятих» чужоземців, намагалась захопити їх у свої власні руки, щоб продовжувати визискування робітнико-селянської маси. Але оскільки національний капіталізм руйнував старі феодально-бюрократичні держави, такі як от бюрократично-царська Росія та клерикально-бюрократична Австро-Угорщина, оскільки він зараз розкладає великі імперіалістичні колоніальні держави — він є безсумнівно великим революційним фактором. З цього боку національний рух завжди підтримувався комуністичною партією, яка, однак, готова була негайно кинутись на націоналізм, коли він переходив від наступу проти феодального та напівфеодального державного ладу до наступу проти своєї власної робітничої класи й коли він, отруївши національним духом свідомість робітників, намагається примусити їх служити інтересам національної буржуазії.

Гляньмо тепер на другу тенденцію капіталістичного виробництва.

Якщо капіталізм руйнував феодально-бюрократичні держави й на їх руїнах будував нові національні держави, він, звичайно, не кінчав тут своєї революційно—конструктивної праці. Він ішов далі. Для свого розвитку капіталізм потребував міжнародного збуту, скупчення засобів виробництва, й для цього йому потрібні були величезні державні об'єднання з численним населенням, з величезною територією, з різноманітними природними багатствами. Чим держава більше, чим численніше її населення, чим різноманітніші її багатства, тим швидче розвивалась промисловість та торгівля, зростали продукційні сили, збільшувався прибуток капіталу. Таким чином, капіталістичний розвиток сприяв великим державам за кошт менших. З другого боку, в боротьбі за опанування світовим збутом капіталізм одної країни йшов поруч з капіталізмом другої проти капіталізма третіх країн. Утворювались міжнародні трести та картелі під керівництвом великих фінансових організацій, що втягали в ці комбінації й самі уряди. Утворення міжнародного збуту було можливе, звичайно, лише при примусовій чи добровільній згоді держав на різні міжнародні торговельні договори, на різного роду міжнародні конвенції, поштово-телеграфні, залізничні, пароплавні тощо, на різні кондомініуми, сумлінні концесії і т. и. і т. и.

Одним словом, мечем чи переконанням капіталізм проводив *інтернаціоналізацію* господарського та політичного життя скрізь, де він робився хазяїном. Звичайно, капіталізм дбав про свої інтереси, але проти своєї власної волі утворював тим же самим сприяючі умови для розвитку пролетарського руху. Великі державні формування робили можливим і утворення могутніх професійних та політичних організацій і стимулювали міжнародній робітничий рух. Перевага великих державних об'єднань, як політичних, так і економічних, остільки очевидна, що кожний свідомий робітник розумів її й вітав.

Комуністична партія більшовиків в своєму програмі підкреслювала завжди обидві тенденції капіталістичного розвитку: національне визволення та інтернаціоналізацію політичного та господарського життя. Визнання за кожною нацією права на незалежне існування не виключало, звичайно, їхнього об'єднання в великі добровільні державні союзи, з наданням усіх гарантій лояльного забезпечення інтересів окремих народів.

III. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПАРТІЙНОМУ ПРОГРАМІ ДО Й ПІСЛЯ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

В першому програмі, що склала собі РСДРП і який затверджений другим партійним з'їздом в серпні 1903 року, передбачалось в 13 п. *право нації на самоозначення*.

Влітку 1913 р. на нараді Центрального Комітету РСДРП з відповідальними робітниками партії було прийнято резолюцію по національному питанню, яка, розвиваючи 13-й п. партійного

програму, казала між иншим, що оскільки можлива національна згода в капіталістичному суспільстві, заснованому на визискуванні, лихварстві та гризні, остільки її можна досягти лише при послідовному до кінця демократичному республіканському устрої держави, що забезпечує повну рівноправність усіх націй та мов... при забезпеченні населенню шкіл з викладанням на всіх місцевих мовах та при включенні в конституцію основного закону, що оголосив би не дійсними які б то не були привилеї однієї з націй й які б то не було порушення прав національних меншостей». На партійній конференції, що відбулася в квітні 1917 року, той самий погляд було підтверджено.

Жовтнева революція, звичайно, не могла внести в відношення партії до національного питання ніяких принципових змін. Навпаки, лише після Жовтневої Революції утворилися умовини до розв'язання національного питання.

В обставинах дореволюційної царсько-поміщицької Росії, коли поміщики та капіталісти яко представники національного пригнічення, втілювали політику русифікації, та взагалі в обставинах навіть буржуазно-демократичного суспільства правильне розв'язання національного питання неможливе. Про це й сказано в резолюції 1913 року.

Умовини розв'язання національного питання надійшли лише після Жовтневої Революції, що скинула владу поміщиків та капіталістів і владу царської бюрократії, ц. т. тих класів, що перешкоджали націям здійснити своє право на самоозначення.

Однаке, в деяких незначних колах комуністичної партії Жовтнева Революція утворила деякі передсуди, що заважали бачити дійсність. Позаяк було скинено владу поміщиків та капіталістів, цим самим національне питання вже здавалось остаточно розв'язаним. Розмова про національне питання здавалась цим товаришам ніби пережитком старого дореволюційного часу. Своїми поглядами ці товариші нагадували тих французьких соціялістів, які проте згодом зробились добрими марксистами, що за часу Першого Інтернаціоналу вважали національності взагалі «зістарілими передсудами». Ось як про них відзивається Маркс в листі до Енгельса від 10 червня 1866 р., за час буяння австро-пруської війни: «вчора були дискусії в Раді Інтернаціоналу про теперішню війну... змагання звелись як і треба було сподіватись, до питання про національності й до нашого відношення до них... Представники «Молодої Франції» (не робітники) висувають той погляд, що національність та нація зістарілі передсуди. Прудоністсько-Штірнеріянство *)... увесь світ повинний чекати, поки французи дозріють до здійснення соціальної революції... Англійці дуже сміялись, коли я почав свою промову з того, що наш друг Лафарг **) та інші, що скасували національності, звертаються

*) Школа анархістичного індивідуалізму.

**) Лафарг, французький соціяліст, що, як відомо, одружився згодом з дочкою Маркса. Під впливом останнього він перейшов до марксизму.

до нас по французькому, ц. т. на мові незрозумілій для ^{9/10} зібрання. Далі я натякнув, що Лафарг, сам того не почувачи, під запереченням національностей, розуміє, здається, їхнє злиття зі зразковою французькою нацією».

Наводячи ці слова Маркса, Ленін писав: «Раз повстали масові національні рухи, відмахнутись від них, відмовитись від підтримання поступового в них—це значить в дійсності піддатись націоналістичним передсудам, а саме визнати «свою національність зразковою нацією» й додамо від себе—нацією, що має виключний привилей на державне будівництво» *).

І справді, з Жовтневою Революцією не розв'язалось національне питання, але тільки *почалось* його розв'язання. Жовтнева Революція утворювала умови, що давали можливість вижити після, звичайно, дуже довгого процесу, що тягтиметься, може, не десяток, а сотню років, ті національні особливості, що утворились на протязі людської історії. Жовтнева Революція не скасувала ані мови, ані окремі побутові, господарські та інші риси, ані націю, яко продукт певного історичного розвитку. Завдання комуністичної партії після Жовтневої Революції полягало, звичайно, не в відкиданні національного питання, а в відшуканні як найправильніших стосунків між націями, в яких перемогла Радянська влада.

Передсуди, що виникли в зв'язку з Жовтневою Революцією коло національного питання серед деяких товаришів в комуністичній партії, викликали певні дебати за часу 8-го Партійного З'їзду 1919 року, що закінчились підтвердженням старого традиційного погляду на національне питання.

В грудні того ж року на Всеросійській Партійній Конференції, в зв'язку з побідним наступом Червоної Армії проти білогвардійських, галицьких та петлюрівських частин на Україні, наше відношення до національного питання було знов поставлене на обговорення. Я наведу тут перший пункт резолюції, прийнятої спершу ЦК РКП, а потім підтвердженої Конференцією: «Після обговорення питання про відношення до трудового народу України, що визволяється від тимчасового захоплення денікінськими бандами, ЦК РКП, невхильно провадячи принцип самоозначення націй, вважає необхідним ще раз підтвердити, що РКП стоїть непохитно на погляді визнання самостійности Української Радянської Соціалістичної Республіки».

Одночасно з цим була прийнята відповідна резолюція і Центральним Комітетом Комуністичної Партії Більшовиків України. Характерним є 4-й пункт, в якому, одночасно з новим підтвердженням права націй на самоозначення, висувається також думка, що справжнє здійснення такого права для широких народніх мас України можливе лише при існуванні Радянської влади: «Умовою поглиблення та зміцнення солідарности між робітниками та селянами різних держав та націй є визнання повної рівноправ-

*) Ленін „Собрание сочинений“ т. XIX стор. 136.

ности та впливаючого звідси права на самоозначення, а, значить, на скасування всіляких національних та расових привилеїв, всілякого поділу на великі та малі нації та всіх слідів національного гніту».

«Фактичне здійснення права самоозначення для робітників та селян можливе лише зі знищенням класового панування та класової держави, з визволенням робітників та селян від експлоатації та гніту поміщиків та капіталістів, з завоюванням їми політичної та економічної свободи и незалежності, инакше кажучи, з утворенням дійсної робітничо—селянської влади. Лише радянська форма держави, що виключає владу привилейованих експлоатуючих класів та спірається на диктатуру пролетаріату й працюючого селянства, утворює ті умовини, при яких робітники та селяне робляться хазяями не лише свого політичного та економічного, але й національно-культурного життя».

Історія України є блискучим доказом цієї істини. Те «самоозначення», що обіцяла українським робітникам та селянам перемога української національної жовто-блакитної буржуазії, полягало в тому, що Україна не мала б навіть тієї самостійности, що має яка-небудь балканська держава. Поставлена між буржуазною Росією (бо перемога та зміцнення контр-революції на Україні означала б через деякий час її перемогу й на півночі) та буржуазними Польщею та Румунією, Україна була б або поділена на шматки, або знов перетворилась би в державу підвасальну, чи польським панам, чи румунським боярам, чи російським капіталістам. Але, якщо Україна зберіглася б, як буферна держава, то вона економічно була б в повній залежності від західного капіталу. Українські націоналісти ніколи не ховали свого пляну—продаючи частину території України Румунії та Польщі, віддаючи Україну в економічному, фінансовому та інших відношеннях Міжнародньому імперіялізмові, відвоювати собі певне право участі в визискуванні українських робітників та селян. Угода, зложена між директорією та французьким командуванням узімку 1918—19 рр., що віддавала всю торгівлю, залізниці, фінанси, військову справу, юстицію до рук французів, договір, зложений пізніше в грудні 1919 року між так званим Урядом Української Народньої Республіки та Пільсудським, на підставі якого віддавалась Польщі більша частина Правобережної України, тільки підтверджують істину, яку ми висували в наших тезисах 1919 року, що національне самоозначення України можливе лише при Радянській владі й при існуванні за спиною Радянської України Радянської Росії *).

*) Цікаво зазначити, що тепер в білогвардійській закордонній пресі надруковано відкритого листа, поміченого 24 лютим ц. р., відправленого з Копенгагена за підписами відомого генерала Грекова, бувшого Військового Міністра Директорії й не менш відомого пройдисвіта й погромщика отамана Струка, направленого проти Петлюри. В цьому листі, на підставі документів, про автентичність яких ми не беремос

Конкретне питання, що повстало після Жовтневої революції—це було питання про відношення між існуючими Радянськими Соціалістичними Республіками.

Само собою зрозуміло, що відношення між Соціалістичними робітничо-селянськими державами з забезпеченою за пролетаріатом диктатурою не можуть бути такими ж, як відношення між буржуазними державами.

Хоча вже в розвиткові буржуазної державности, як ми зазначили вище, ясно позначилась тенденція інтернаціоналізації політичного та господарського життя, навіть певне змагання до федералізації, прикладом чого є Сполучені Держави Америки, Германська конфедерація, Швейцарська конфедерація й т. и., всеж цей процес не може переступити за основний мент розвитку капіталістичного громадянства, що виявляється в національному партикуляризмові. Стосунки між буржуазними державами та відносини між соціалістичними державами йдуть двома протилежними шляхами. Все буржуазно-цивільне та міжнародне право засноване на принципі приватної власности. Закон, що панує в середині капіталістичної держави, це конкуренція між окремими капіталістами; закон, що панує в міжнародніх відносинах—конкуренція між окремими капіталістичними державами. Звідси й різниця між соціалістичним міжнароднім правом та буржуазним міжнароднім правом. Позаяк я раніше докладніше спинявся на цьому питанні, я дозволю собі тут послатись на мою статтю, надруковану в «Комуністичному Інтернаціоналі»—щомісячному журналі ЦК КПУ під назвою: «Відношення між Радянськими Республіками».

«Цей же закон регулює й розвиток буржуазних держав. Вони є такими ж конкуруючими організаціями і з тим же результатом повного знищення слабих держав або, в кращому разі, повної їхньої підлегlosti сильним. Між буржуазними державами складаються торговельні договори, поштово-телеграфні та залізничні конвенції і між ними, в зв'язку з міжнародніми обставинами, можуть утворюватись союзи захисту та наступу,—але все це має характер тимчасовий та другорядний, не порушувачий їхнього індивідуалізму. Ці союзи не можуть знищити існуючого антагонізму. Як тільки спільна небезпека або тимчасовий інтерес, що об'єднує дві чи кілька держав, проміне, знов спалахує ще з більшою силою властива їм боротьба та ворожнеча. Характерною в цьому відношенні є історія «коаліції держав угоди та всіх їхніх спільників за час та після імперіялістичної війни.

судити, Греков та Струк обвинувачують Петлюру, що він знову продав Україну Польському Урядові й уложив нову умову, на підставі якої Польщі полишається в майбутній війні окупувати лівобережну та правобережну Україну на 15 років, при чому після 15-ти років Польща очистить лівобережну Україну, а на правобержній мусить бути організоване народне голосування.

Петлюра стільки разів вже продавав Україну й стільки підписував зобов'язань відносно різних чужеземних урядів, що нове зобов'язання ледве чи може додати до цього що-небудь.

«Націоналізм є ідеологією буржуазної державности. Дипломатичні інтриги, різного роду засідки, взаємне обдурювання є її звичайними засобами. Коли в першому маніфесті Інтернаціоналу Маркс, кажучи про чужоземну політику капіталістичних держав, протиставляє їй політику, засновану на законах людської моралі, звичайно, він не мав на увазі, що в буржуазному суспільстві соціялістам треба протиставляти капіталістичній політиці християнську мораль: «не роби другому того, чого не хочеш, щоб робили тобі». Він вказав пролетаріату, що тільки перемога пролетарської революції може утворити умовини для чесних та ширих відносин між усіма народами.

«В протилежність буржуазній державности, державність пролетарська, відкидаючи приватну власність на засоби виробництва, відкидає приватну власність і на саму державну територію. В соціялістичній державі нормуючим принципом є не інтерес приватного експлоататора, а інтерес усієї робітничої класи. Кордони між соціялістичними державами перестають мати політичний характер, перетворюючись в звичайні адміністраційні межі. Так само щезають і межі, що поділяють окремі приватні виробництва, що нормуються лише законом конкуренції. Замість хаотичного капіталістичного господарства, де напружене виробництво фабрикатів та інтенсивна експлоатація робітника змінюються промисловими кризами та безробітною, з'являється організоване націоналізоване виробництво, що раціонально розвивається по загальному державному плану не тільки в національному, але й міжнародньому масштабі. Тенденція соціальної революції є економічний та політичний централізм, поки що в формі міжнародньої федерації, та загальне організоване економічне господарське життя. Утворення цієї федерації не може бути наслідком одного підпису пером, а є результатом більш менш довгого процесу виживання партикуляризму різних демократичних та національних передсудів, результатом взаємного ознайомлення та пристосування. Вищезгадані підвалини, проголошені ще Першим Інтернаціоналом робітників, лягли й в основу відносин між існуючими радянськими республіками, в першу чергу між Радянською Росією та Радянською Україною».

IV. РОЗВИТОК ВІДНОСИН МІЖ РАДЯНСЬКИМИ РЕСПУБЛІКАМИ.

В попередньому розділі ми ознайомились з тенденціями розвитку соціялістичного господарства за певний період, бо в усіх наших міркуваннях досі ми виходимо з гадки про існування держави взагалі. В такому разі відносини між соціялістичними державами означуватимуться основним моментом—необхідністю для них мати планове господарство та планове керування. Це значить—об'єднання, централізм в тій чи іншій мірі, в залежності від зовнішніх та внутрішніх умовин.

Які моменти повинні накласти своє тавро на взаємовідношення Радянських Республік? Всіх їх, звичайно, обрахувати неможна, але на головні з них можна тут вказати.

Перший—це боротьба з контр-революцією зовнішньою та внутрішньою.

Ледве чи треба доводити, що при тій жорстокій громадській та міжнародній війні, яку Радянські Республіки переживали на протязі 3-х років, необхідно було в військовій справі внести єдність керівництва, управи, найсуворішу координацію та найвищий централізм.

Ці умовини ще не пережиті. Ми користуємось передишкою, але не сталою згодою. Що дня нові події на взір Рурських можуть викликати знов імперіялістичну війну.

Другий момент—господарське будівництво. Під цим словом ми розуміємо однаково, як промисловість, так і сільське господарство та торгівлю. При тому страшенному убозстві, в якому є зараз Радянські Республіки, при тій руїні, що вони дістали у спадщину з часів імперіялістичної війни, необхідне як найбільше зберігання засобів та сил. Незалежно від того, що соціалістичне господарство означає планове господарство й що таким чином і в майбутньому координація господарської діяльності Радянських Республік буде необхідною—в біжучий час, який зараз ми переживаємо, ця необхідність диктується нам ще й убожеством та руїною.

Третє—це фінансове питання. Очевидно, що окремим зусиллями ні одна з Республік не може подужати важке фінансове становище й, що фінансове питання, яке на протязі певного періоду домінуватиме над усіма іншими питаннями й від правильного розв'язання якого залежатиме й відновлення промисловості та сільського господарства, також вимагає найбільшої координації та найбільшого об'єднання.

Четверте—це міжнародне становище. Генуя, Гаага та Лозана показали нам, що капіталісти не відмовляються від своїх намірів відновити свої привілеї, скасовані робітничо-селянською революцією. Вони вимагають не лише визнання боргів, але й повернення їм приватної власності. Якщо міжнародний капіталізм припинив до якогось часу свій військовий напад на Радянські Республіки, то тим дужче він намагатиметься розкласти їх шляхом економічної навали. Він подбає пройти в усі шпарини нашого господарського життя, розруйнувати всі підвалини Радянської влади,—монополію зовнішньої торгівлі, націоналізовану державну промисловість і т. п.

Один з безсумнівних засобів, до яких вдається міжнародний імперіялізм для того, щоб знесилити Радянську владу, є підтримання національної ворожнечи та національної боротьби.

П'яте—нова економічна політика, ц.-г. частковий перехід від планового соціалістичного господарства до приватного грошового господарства. Це означає приватну торгівлю, приватний капітал, зміцнення дрібної буржуазії міської та сільської, утво-

рення умовин для приватно-капіталістичної акумуляції. Таким чином в той час, як ми ще не досягали зовнішньої рівноваги, відношення сил між капіталістичним світом та Радянськими Республіками є на користь першого, й нам доводиться робити великі зусилля, щоб відстояти свою соціалістичну політику, одночасно з цим і відношення сил в середині країни також складаються несприятно для соціалістичного господарства. Все каже в бік того, що останнє вийде переможцем, що нова економічна політика є дійсно величезним стратегічним ментом, глибоким обхідним рухом пролетаріату, але, як кожний стратегічний плян та кожний глибокий обхідний рух, вона вимагає найвищої єдності, скупчення уваги та сил в одному пункті: успіхові даного обхідного руху.

Всі вищенаведені обставини, звичайно, відбилися і на союзному урядові. Необхідність дати одсіч капіталістичній навалі зовні, напір дрібної буржуазії з середини, необхідність використовувати як найраціональнішим засобом ресурси країни владно диктували Радянським Республікам єдиність політичного та господарського фронту.

V. ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ.

Инколи в дискусіях доводиться чути—пролетарська держава повинна бути державою централізованою, через це Радянські Республіки повинні злитись в одну централізовану державу.

Таке міркування немає нічого спільного з комунізмом. Ніколи комуністичний програм не ставив собі завданням централізацію взагалі. Що ж до самої держави, то відношення до неї комуністів також відоме.

В найкращому разі,—писав Енгельс в передмові до брошури Карла Маркса: «Громадянська війна у Франції»,—державу є зло, яке пролетаріят, що переміг в боротьбі за класове панування, дістає собі у спадщину *). Пролетаріатові неминучо доведеться так само, як Паризькій Комуні, негайно відітнути, оскільки лише це можливо, найгірші боки цього зла, поки нове покоління, що виросло в новому вільному громадському устрої, зробиться здібним позбутися всього цього мотлоху,—яких би то не було державних установ».

Інакше кажучи, держава, що повстала jako наслідок поділу суспільства на класи, зникне разом зі зникненням самих класів. Комуністичне суспільство буде суспільством бездержавним. Звичайно, це питання далекої будучини. Звичайно, до цього довго ще пролетаріят використовуватиме державну владу для того, щоб організувати соціалістичне виробництво. Але слова Енгельса ми навели задля того, щоб показати, що держава зовсім не є для нас фетишем. Не є для нас фетишем і централізація та централізм. Централізм та централізація добрі остільки, оскільки

*) Див. також Ленін „Держава й революція“.

вони улекшують класову боротьбу пролетаріата, а оскільки мова йде про пролетарську Радянську Республіку, то треба сказати, що централізм добрий лише остільки, оскільки він зміцнює цю республіку та забезпечує панування диктатури пролетаріату.

Якщо під централізацією розуміти скупчення влади в руках одного центрального органу, та перетворення усієї маси населення в слухняне знаряддя для виконання наказів центральної влади, якщо під централізацією розуміти знищення ініціативи, господарської, політичної та адміністративної самодіяльності,— інакше кажучи, якщо розуміти під централізацією ту бюрократично-мертву централізацію, що була синонімом безправности, то, звичайно, немає більшого ворога Радянської влади, ніж централізація. Радянська влада це значить втягання широких робітничих, а через них і селянських мас в політичне життя країни. Але якщо політичне життя буде привилеем купки людей, то, звичайно, ніякого втягання працюючих мас в керування країною не буде й Радянська влада втратить свою найголовнішу опору. Проти такої централізації комуністи завжди рішуче борються.

В тій же передмові до «Громадянської війни у Франції» Енгельс пише, що «державна влада, служачи своїм окремим інтересам, зробилась зі слуги суспільства його паном», інакше кажучи, утворилась клас бюрократії, що має свої власні інтереси й у першу чергу зберігання складного та важкого центрального державного апарату. Ця бюрократія, звичайно, служить інтересам буржуазії, але разом з тим у неї утворюються свої станово-бюрократичні інтереси, й інколи вона навіть жертвує інтересами самої буржуазії, взятої яко класу в цілому, й відстоює свої вузькі урядово-бюрократичні інтереси. Енгельс між иншим вказує на Америку, яко на приклад утворення такої могутньої замкненої бюрократії: «якраз в Америці краще всього видно, як державна влада робиться незалежною від того самого суспільства, що його знаряддям вона по суті є».

Через це Енгельс вважає, що пролетаріат, коли захопить владу, повинний змінити будову державного апарату, так щоб він слухався його волі: «Комуна мусила з самого початку визнати що робітничий клас, коли досягла влади, не може користуватись задля своїх завдань старою державною машиною, що якщо ця клас не хоче згубити тільки що завойовану перемогу, вона повинна поперше скасувати увесь старий устрій, що до того часу був направлений проти неї, самий механізм пригнічення, а з другого боку забезпечити себе з боку своїх власних службовців та уповноважених — забезпечити тим, що їх можна було б в кожний час і всіх без виключення зміщати».

Яким чином утворювалась бюрократія, той окремий стан урядовців, що звязував свою долю з існуванням самої централізації? «Центральна державна влада,—каже Маркс,—зі своїми скрізь присутніми органами заснованими на принципі систематичного та ерархичного поділу праці, регулярною армією, поліцією, бюро-

кратією, духівництвом та суддями—існує з часів абсолютної монархії, коли вона служила міцною зброєю за час народження буржуазного суспільства в боротьбі його з феодалізмом. Але місцеві шляхецькі прерогативи, місцеві привилеї, міські цехові монополії та провінційальні статuti—увесь цей мотлох затримав його розвиток. Велетенська мітла французької революції 18-го віку змела все старе сміття давно минулих віків і очистила, таким чином, громадський ґрунт від останніх перешкод для утворення будови сучасної держави. Ця будова зложена була при першій імперії, що з своєю боку сама була створена коаліційними війнами старої феодальної Європи з новою Францією.

Звичайно, така *централізація*, що виключає маси з безпосереднього керування адміністративними, господарськими та політичними органами, не може бути формою, що відповідає інтересам пролетаріату. Старій централізованій бюрократичній державі Маркс протиставляє Паризьку Комуну—«ділову колегію, що об'єднує в собі як виконавчу, так і законодавчу владу». Зі свого боку Радянська влада є здійсненням тієї ж самої Комуні, звичайно, в далеко більшому розмірі. Конституційні основні підвалини радянської влади взяті в тому, що в них є найістотнішого, з досвіду Паризької Комуні.

Те, що ми сказали вище про централізм можна сказати й про децентралізм, якщо його приймати в такій абсолютній формі, яку надають йому буржуазні законодавці та дрібно-буржуазні ідеологи. Якщо під децентралізмом розуміти відокремлене існування радянських Республік, незалежну одну від одної політику, національний партикуляризм та сепаратизм, боротьбу між окремими соціалістичними державами та окремими провінціями тієї ж самої держави, якщо під децентралізмом розуміти змагання розірвати ту солідарність політичних та економічних інтересів, що об'єднує робітників та селян,—то, звичайно, такий децентралізм був би таким же архіконтр-революційним, і так само шкодив би інтересам пролетаріату, як і бюрократичний централізм. Такого роду «децентралізм», звичайно, був би якнайбільш на користь міжнародньому імперіялізмові. Він улекшив би останньому політику зруйнування радянського фронту, що дало б можливість ріжним далеким та ближчим нашим сусідам знищити радянську владу, по черзі по всіх радянських республіках. Як приємно було б міжнароднім імперіялістам, якби замість союзу. Радянських Республік ми мали б окремі радянські республіки, поділені одна від одної державними та митними кардонами, маючи кожна свою окрему незалежну армію з командуванням виключно на своїй мові, маючи кожна окрему політику зовнішню й внутрішню, окремі закони про концесії й особливо, якби в Республіках з мінеральними багатствами закони про концесії були б сприятні для чужоземних капіталістів і т. и. Звичайно, після такого роду «самостійности» незабаром не лишилося б і хвостика від радянських Республік.

Історія всієї нашої громадської війни це доводить. Щоб перемогти радянську владу міжнародня контр-революція давала гроші й допомагала всіма засобами ріжним національним партіям. Українські жовтоблакитники часів Центральної Ради та Директорії, грузинські меншовики, вірменські дашнаки, азербайджанські мусаватисти, кримський курултай і т. и. й т. и.,—що це все собою уявляло, як не ріжні фірми більш чи менш національні, за якими ховався міжнародній імперіялізм—англійський, французький, польський, румунський, турецький і т. и. І тепер на що рахують в боротьбі з радянською владою чужоземні капіталісти, як не знову на національній мент, на запалення національних пристрастів, оживання національного цькування та національної боротьби.

Тут треба зазначити, що національний та провінційальний сепаратизм є не тільки одним з найнебезпечніших засобів в руках контр-революції проти робітничо-селянської революції, але й проти революції буржуазно-демократичної. Згадаймо французьку революцію. Слово «федералізм», що відповідає нашому теперішньому слову «децентралізація», зробилось тоді ненависним. Робесп'єр не казав про нього иначе, як про одну з «гідру», яку чужоземні тирани кидали на революцію: «даремно жірондистське кодрло й підлі агенти чужоземних тиранів, щоб задушити Республіку в її колисці кидають проти неї з усіх боків гадюк ганьби, демона громадської війни, гідру федералізму й потвору аристократії» *). Душею цієї змови, як відомо, була Англія. Вона між иншим хотіла захопити у французів Тулон, Дюнкерк та їхні колонії, причому мала на увазі поставити на відновлений французький трон одного з синів англійського короля, а потім, після закріплення своєї влади у Франції, вона рахувала, що знову зможе підбити під себе Америку. «Треба зазначити, що цей уряд (англійський),—каже Робесп'єр,—одночасно й паралельно вів дві інтриги,—одну у Франції, другу в Сполучених Державах. В той час, як він намагався відділити південну Францію від північної, одночасно він влаштовував змови для того, щоб відокремити північні провінції Америки від південних і так само, як він намагається федералізувати нашу республіку так само і в Америці він змагається в Філадельфії, щоб розірвати зв'язок конференції, що об'єднує ріжні частини Американської Республіки».

Ми повинні добре пам'ятати ці історичні приклади. Для нас вони стають живою сучасністю. І коли в змаганнях між марксистами революціонерами на взір Плеханова та федералістами на взір Драгоманова, перший висловився за революційний централізм, а другой лаяв його словами «якобинець», то, звичайно, йшла мова не про царсько-бюрократичний централізм, а про зберігання того єдиного фронту та єдиної волі без якої проле-

*) Промова Робесп'єра перед Конвентом 17-го жовтня 1793 р.

таріят не подужав би царизму й без якої й у майбутньому пролетаріят не буде здібним утримати своєї влади,

По цьому цитанню дуже часто писав В. І. Ленін. Щоб не загромаджувати нашої статті цитатами, ми з натиском відсилаємо читача до його вже цитованого тут 19-го тому творів, присвяченого виключно національному питанню. Обмежимося лише однією цитатою. В. І. Ленін виходив завжди з двох засад, по перше, визнання права національностей на самоозначення, їхня політична рівноправність повинні братись на обрахунок в усіх відношеннях між окремими державами. Союз держав, звичайно, дає величезну перевагу в усіх відношеннях перед існуванням окремих розрізнених держав. Це було правильним при буржуазних державах, це ще більш правильне в добу появи соціалістичної держави. Але цей союз повинний бути добровільним, цей союз повинний передбачити права окремих республік, цей союз не повинний мати нічого спільного з бюрократичним централізмом.

Друга засада, з якої виходив В. І. Ленін та, що демократичний централізм є єдиною державною формою, що відповідає інтересам пролетаріату, однаково, чи йде мова про державу з багатьма національностями, чи про державу національно суцільну. Демократичний централізм треба провадити навіть в тому разі, якщо на території держави жило б цілком одноцільне національне населення.

«Енгельс як і Маркс, — писав В. І. Ленін, — відстоює з погляду пролетаріату та пролетарської революції демократичний централізм, єдину та неподільну республіку. Федеративну республіку він розглядає або як виключення та перешкоду розвитку, або як перехід від монархії до централістичної республіки, або «крок наперед» при певних особливих умовах. І серед цих особливих умовин висувається національне питання».

У Енгельса, як і в Маркса, не зважаючи на безощадну критику ними реакційних дрібних держав та затулення цієї реакційності національним питанням в певних конкретних випадках, ніде немає і тіни змагання відмахнутись від національного питання, — змагання, на яке часто хибують голанські та польські марксисты, що виходять з найзаконнішої боротьби проти міщансько-вузького націоналізму «своїх» маленьких держав.

Навіть в Англії, де географічні умовини, спільність мови та історія багатіть років, здавалось би «покінчила» з національним питанням окремих дрібних поділів Англії, навіть тут Енгельс обраховує ясний факт, що національне питання ще не вижите, й тому визнає федеративну республіку «кроком наперед». Зрозуміло, що тут немає й тіни відмовлення від критики хиб федеративної республіки й від найрішучішої пропаганди й боротьби за єдину, централістично-демократичну республіку.

Але централізм демократичний Енгельс розуміє ні в якому разі не в тому бюрократичному значінні, в якому вживають

це розуміння буржуазні та дрібно-буржуазні ідеологи, анархісти в числі останніх. Централізм для Енгельса ані трохи не виключає такого широкого місцевого самоврядування, що, при добровільному відстоюванні «комунами» та окремими землями єдності держави, остаточно відкидає всілякий бюрократизм та всіляке «командування згори».

Особливо підходячи до нашої дійсності, ми не повинні забувати тієї науки, що дають нам наші вчителі. Як державне будівництво в середині кожної радянської республіки, так і союзне будівництво, що об'єднує всі ці радянські республіки повинне бути поставлене на підвалинах, при яких додержання загального керівництва та загального плану не повинне виключати якнайширшої місцевої, адміністративної, господарської, фінансової, культурної тощо автономії окремих республік та окремих земель. *Мистецтво* нашого радянського управління повинне полягати в правильному дозуванні та урівноваженні цих різних елементів, де перевага в той чи інший бік може дати лише понівечений результат.

VI. СОЮЗНЕ БУДІВНИЦТВО.

Три найгрунтовніші практичні питання, з якими ми стикаємось в союзному будівництві, це, поперше, питання про те, які галузі політичного, господарського та адміністративного життя радянських республік об'єднати в союзні; подруге — як розмежувати компетенцію союзного уряду та окремих урядів в справі керування союзними органами й втретє, — яким чином забезпечити реальну участь окремих республік в союзному уряді.

Як відомо перше питання розв'язане в той спосіб, що п'ять комісаріатів — військовий, чужоземних справ, зовнішньої торгівлі, залізниць, пошт та телеграфів є злитими органами. Народні комісари по цих п'яти комісаріатах матимуться лише в союзному Раднаркомі, тоді як в окремих республіках, включаючи й РСФСР будуть лише уповноважені цих комісарів. Народні комісари матимуть право по цих п'яти комісаріатах давати безпосередньо свої оперативні розпорядження своїм уповноваженим. Все законодавство по злитих комісаріатах буде сконцентровано в союзних органах.

Але чи значить це, що уряди окремих республік, при яких знаходяться уповноважені злитих комісаріатів не матимуть права давати жадних розпоряджень. Чи значить це, що в керуванні окремих республік не знаходитиметься частина установ та підприємств злитих комісаріатів. Візьмімо, напр., питання про залізниці. Керувати величезною сіткою в 60 тисяч верстов на території в 20 мільйонів квадратних верстов не під силу одному комісаріатові. Крім того залізниці, як засоби розвитку господарського життя, треба наблизити до місцевих господарських органів і, очевидно, надійде такий час, коли заліз-

ниці знов будуть поділені на дві категорії—залізничі загально-союзного та залізничі місцевого значіння. Перші знаходяться в безпосередньому розпорядженні союзного Наркомату, другі підлягатимуть Раднаркомам окремих республік. Може це станеться не відразу, але тепер вже можна сказати, що будівництво шосових шляхів повинно бути під керуванням окремих республік. Аналогічні уваги можна зробити й з приводу телеграфу, пошт та телефонів. Вже тепер існує дужа течія, щоб телефонна сітка була передана окремим урядам та губвиконкомам, а за союзним Наркомпочтелем були б залишені тільки телефони загально-союзного значіння.

Такого роду розв'язання питань транспорту та зв'язку задовольняє як загальні, так і місцеві інтереси. З другого боку—один план, один тариф, з другого зацікавленість місцевих установ в постановці справи транспорту та справи народного зв'язку на належну височінь.

Так само, коли йде мова про військове керування, про Зовнішторг, про Наркомат Чужоземних справ є цілі галузі, де за урядами окремих республік треба залишити певну ініціативу.

Це питання, звичайно, розв'язується не стільки конституцією, скільки окремими статутами, що повинні бути вироблені відносно кожного окремого союзного комісаріату. Але тут необхідно підкреслити, що ці статuti повинні перейняти не бюрократичним, а демократичним централізмом.

Другу категорію комісаріатів складають так звані директивні комісаріати — фінанси, рада народного господарства, продовольчий, робітничо-селянська інспекція та праця. Такі комісаріати матимуться й у союзному Раднаркомі й у Раднаркомів окремих республік. Союз вироблятиме лише загальні пляни та директиви, а оперативні розпорядження виходитимуть виключно від Наркомів окремих республік, що підлягають і відповідальні перед ЦВК'ами та Раднаркомами цих останніх.

Врешті йде третя категорія комісаріатів—комісаріати національні, що знаходяться при окремих Раднаркомах—Внутрішніх справ, хліборобства, правничий, народного здоров'я, народної освіти, соціального забезпечення. Але зрозуміло, що незалежність окремих республік в сфері земельного устрою неможна, звичайно, пояснювати в той спосіб, що окрема республіка може скасувати в себе націоналізацію землі. Вона перестала б таким чином бути радянською республікою. Через це певне основне законодавство, що до основного земельного закону, основного цивільного та кримінального кодексів і т. п., повинне також бути законодавством загальносоюзним. Загальносоюзним є й фінансове законодавство, загальносоюзним є державний банок, загальносоюзною є емісія.

Врешті, третє питання—яким чином забезпечити реальну участь окремих республік в союзному уряді. Це забезпечення

відбуватиметься по двох лініях—з одного боку через центральні законодавчі органи, з'їзди рад та через обидві палати, про які ми казали на початку нашої статті й де буде забезпечено не тільки класове, але й національне представництво населення окремих республік.

Другий засіб забезпечення — конструкція колегії злитих комісаріятів, а також конструкція закордонних представництв Наркомату Чужоземних Справ та Зовнішторгу. В колегіях злитих комісаріятів республіки повинні мати своїх представників, які по праву будуть членами колегій. В закордонних представництвах як торговельних, так і політичних, республіки повинні мати таких же представників. В чужоземних державах, що мають більші господарські, політичні та інші з'язки з однією республікою, ніж з другою, за першою треба визнати право переваги в представництві. Вона повинна в згоді з Наркоматом Чужоземних Справ союзу намічати голову союзної місії.

Ось ті основні принципи, що лягли в основу радянського союзу. Вони ще остаточно не вироблені. Але той дух, яким все більш та більш переймаються комісії, що виробляють різні статuti, визначається свідомістю всього великого значіння, яке гратиме ще необмежений час національний мент в державному радянському будівництві.

В цій статті я займався питанням про національний мент в союзному радянському будівництві. Я сподіваюсь, що матиму можливість в одному з найближчих чисел «Червоного Шляху» спинитись над національним ментом у внутрішньому будівництві Української Радянської Республіки.

М. О. СКРИПНИК.

Начерк історії пролетарської революції на Вкраїні.

I НА ПЕРЕДОДНІ.

Соціально-політичні умови далеко в меншій степені сприяли розвиткові революційно-пролетарського руху на Україні, ніж у Росії.

Кількість пролетаріату що до всього населення значно менша. Пролетаріат скупчений найбільш на сході та півдні України: в Донецькому, Криворожському районах, Катеринославському і т. п. Робочі переважно недавнього сільсько-господарського походження, але не були тісно зв'язані з сільським населенням українського села, виходячи, як, напр., горняки з Орловської та інших губерній Росії. Розвій сільсько господарської індустрії—цукрових заводів, винниць і инш. сприяв до де-якої міри тому, що по великих латифундіях південної України скупчується вже сільсько-господарський пролетаріат, але про те пролетаріат на Вкраїні складав лише невеличку частину населення України, не маючи значного впливу на все життя, хоча своєю революційною боротьбою вже вів за собою в 1902—907 роках селянство. Мало організований, здатний до революційних випадів, але не-приготований до впертої повсякчасної боротьби, робітник України не виробив, як то було в Росії, постійних організацій, об'єднаних неперервним розвитком.

Соціал-демократична організація більшовиків по великих містах—в Катеринославі, Миколаїві, Одесі, а також у Донбасі існувала весь час, але це були окремі необ'єднані у масштабі країни гуртки і комітети. На всьому протязі революційної боротьби до скинення царату можна пригадати лише де-які кроки до крайового об'єднання соціал-демократичних організацій, се є проведення конференції більшовиків у кінці 1904 року і інші подібні наради. До того же імперіялистична війна майже остаточно розбила шерехи революційних робочих організацій, закинувши одних на фронт, війни а других, за одверту боротьбу против неї,—у в'язниці та на заслання.

Все це дає дуже прикру картину, занадто несприятливу для українського пролетаріату у тій боротьбі класових інтересів, що

почалися після перемоги над царатом. Але все таки з перших же кроків після днів березня (н. ст.) 17 року в Петербурзі, наче по сигналу по містах, по всіх копальнях і інших місцевостях України, також як і в Росії, було засновано ради робітничих депутатів і, також як у Росії, у перші місяці свого існування ці ради були переважно під впливами меньшевиків, есерів та інших соціал-патріотів. Ще більший вплив ці партії мали на заснованні і по містах і особливо на фронті ради солдатських депутатів і на солдатські полкові, корпусні, та армейські комітети.

Се зрозуміло. Обставини, що в них знаходились солдати на фронті, ті неприродні умови, що в них держав їх царат до революції, китайським муром відкремлюючи їх від життя всього народу, ясно говорили, що, який би він не був—рух робочих України, а майже цілком всі корпусні і армейські комітети з початку революції повинні бути і були яскраво патріотичними, прихильниками так званої «революційної демократії».

«Искомитюз» — Виконавчий Комітет південно-західного фронту Чорномор'я та Одещини—і армейські комітети окремих Армій—всі вони лише одиницями рахували в своєму складі інтер-націоналістів та більшовиків. В перші місяці їхнього засновання непевність, відсутність різкої диференціації класових відносин на Україні відбивалися і на армейських комітетах та радах робітничих і селянських депутатів. Треба до того додати, що навіть і більшовицькі організації та їхні депутати в радах на перших тижнях революції були досить непевні і у своїх поглядах і у своїй тактиці. Можна прямо сказати, що перший місяць, а може півтора місяці після скинення царату більшовицька тактика на Україні була більш опозиційною, аніж революційною. Ліпше було б сказати—вона була більш революційно-демократичною, аніж революційно-соціалістичною тактикою. Звичайно більшовики і тоді у своїй тактиці були найпослідовнішими революціонерами і вели боротьбу проти війни, за послідовне переведення інтересів пролетаріату, але питання соціальної революції, питання боротьби за владу вони ставили лише, як програмове, як питання про пропаганди і агітації за конечну ціль, але не як лозунг сьогоденної і завтрашньої боротьби. Лише після квітневої наради робочих і солдатських рад в Петербурзі, а ще більш після загально-російської конференції партії більшовиків в квітні 1917 році тактика більшовиків на Україні вперше стає прямою і переходить на революційно-соціалістичний шлях.

Подивимось, як поруч з цією силою пролетарської революції організувалися інші класові сили на Україні. Придивимось перш за все до партії меньшевиків і російських есерів. Їхній вплив у перші часи революції обмежувався переважно армією, де з кожним тижнем переходив він з одного боку до більшовиків, а з другого—до українських соціал-демократів та есерів. Меншовики ідеологічно не виявляли ніякої різниці від російської формації—старої соціал-реформиської-меньшовицької партії, також як і там в Росії,

на Україні мали вплив спочатку на де-які кола робочих та місцевого населення взагалі. Російські есери по за військом також скупчувалися по містах, переважно на Лівобережжю, і лише на східній Україні, найбільше на Харківщині та Катеринославщині, мали де-які більше, чи менше значні зв'язки на селі.

Взагалі інтелігенція-особливо селянська, дрібна інтелігенція, а також селянство і міщанство й досить широкі верстви навіть робочих—вся ця більшість місцевого населення України с перших же кроків революції була під все більше зростаючим впливом ріжних партій соціал-патріотизму української фарби. Національне пригнічення, жорстокою рукою проведене царатом, дало свої наслідки—заборона культурних організацій і взагалі будь-якої літератури на українській мові—заборона, яку царат проводив особливо за часи війни, вся та націоналістична політика, яку провадив на Україні російський уряд за довгі століття пригноблення,—все це ставило до порядку денного питання національне, все це сприяло тому, щоб боротьба класів на Україні на перших же кроках одяглась у шати національного питання, приймала лозунги національної культури, національної автономії і навіть національної незалежності. Попередня довголітня вперта праця прихильників українського національного руху виробили досить значну і міцну кількість представників цього руху, захопили національним питанням досить широкі шари населення.

II. ЦЕНТРАЛЬНА РАДА.

З перших же днів революції свідомі українські елементи склали скрізь українські осередки,—«просвіти», українські ради, та інші українські, спочатку неоформлені організації. Вже 7 березня 17 року, через тиждень після скинення царату, у Києві було засновано поруч з радою робочих і солдацьких депутатів також і Українську Центральну Раду. Се була лише ініціативна група—керівників без війська, ідеологів без маси, але їхня класа—дрібна буржуазія підтримала цю групу і після місяця праці у Києві скликаний був 6-9 квітня 1917 року перший український національний конгрес, який заклав уже виборну оформлену Українську Центральну Раду. А ще через три тижні збирається перший Всеукраїнський селянський з'їзд. Обрана ним рада селянських депутатів у повному складі входить до Центральної Української Ради. Націоналістичний український рух знаходить досить тривкий міцний ґрунт для свого існування і дальшої боротьби. Не будемо тут перелічувати всіх тих з'їздів, конференцій,—що за їх допомогою проходила мобілізація української революційної демократії. Вищенаведені факти потрібні були нам для того, щоб показати, як з перших же кроків після царату жвавою ходою йшла ся організація українських націоналістичних сил,—але треба сказати зараз же, що сей український націоналістичний рух мав спочатку зовсім інше значіння, аніж набрав

його після жовтневої пролетарської революції. Треба зараз же прямо сказати: український націоналістичний рух до жовтневої революції мав також і значіння революційного явища. Оскільки владу в державі після скинення кріпацького царату захопила велика буржуазія на чолі з ліберальною партією кадетів, за підтримкою соціал-патріотичних партій—меньшовиків та есерів, оскільки міжнародня політика Росії залишалась у повному розмірі імперіалістичною, йшла в фарватері великих імперіалістичних держав Антанти, оскільки внутрішня політика сеї, з початку буржуазної, а після 20 квітня 17 року коаліційної, влади вперто йшла проти дальшого розвинення руху працюючих мас, оскільки, таким чином, вся, загалом беручи, політика влади до жовтня була продовженням великодержавної імперіалістичної—чисто російської політики влади царської,—остільки боротьба Української Центральної Ради, або, ліпше кажучи, селянських мас, що йшли за нею, проти того буржуазного уряду була явищем прогресивним і мала позитивне значіння для революційної боротьби пролетаріату, була йому потрібна і ним почасти підтримувалась.

Безумовно, треба зазначити, що ця революційність націоналістичного руху була дуже умовною, переповненою внутрішніми суперечностями, носила в собі елементи згодом виявленого зрадництва Центральної Ради інтересам робітництва і селянства. Але «довліє днів злота його». Більшовики від самого початку передбачали можливий і неминучий характер Центральної Ради в процесі її діалектичного розвитку—і взагалі характер націоналістичного руху, як і завжди, вони знали можливий зрадницький характер тимчасового свого спільника—дрібної буржуазії. Вже від самого початку більшовики мали на увазі дальші неминучі події і одночасно, з підтриманням Центральної Ради в її суперечках з тимчасовим урядом Керенського, вели проти неї ідейну боротьбу, а саме, виявляли перед робочими і селянами дійсність, ставили перед робітництвом його власні завдання, виставляючи прапор інтернаціоналізму.

Але на черзі стояла перш за все боротьба проти тимчасового уряду і гегемонії російських соціал-патріотів у радах, проти буржуазного змісту революції—тому підтримання селянського руху, що неминуче мав на Україні тоді націоналістичний характер було для більшовиків також неминучою konieczністю. Візьмім постанови першого Всеукраїнського селянського з'їзду, що відбувся у Києві з 28 травня по 2 червня 17 року. Який характер мають ті постанови? Три головних питання стояло тоді перед усіма працюючими, без розрішення яких нищилися всі здобутки революції. Вся сума обставин, що викликала революцію, вимагала їхнього розрішення. Це були питання влади, миру і землі. Всеукраїнський селянський з'їзд у своїй постанові виступив з визнанням загального миру без анексій і контрибуцій і т. ін., але без переходу на дійсний шлях ліквідації, припинення війни, а з додавкою про заключення миру «по згоді з союзни-

ками». Навіть більш того. Соціал-патріотам удалося перевести з'їзд на шлях соціал-оборончества, і з'їзд прийняв пропозицію: «зважаючи на те, що розгром російського війська загрожує руїною Україні, з'їзд вважає потрібним допомогати всіма способами армії, для дальшої охорони рідного краю». Такі ж резолюції про війну приймали весь час військові з'їзди і ради робочих, солдацьких і селянських депутатів, де українські есери та есдеки були в більшості, або мали значний вплив. Правда, у самому своєму соціал-патріотизмові українські есери та есдеки ніколи не ставали тоді такими супротивниками більшовиків, як то були російські меньшевики та есери, бо соціал-патріотизм російського масштабу до жовтневої революції для українських націоналістів було питанням другорядним, і всі свої промови і заклики що по війни прихильники Центральної Ради до жовтневої революції завжди висловлювали з багатьома натяками на російську владу, на вияснення потреб забезпечення від війни інтересів України з'окрема. Найліпше буде сказати, що у боротьбі проти соціал-патріотів більшовики з боку УСР і УСД мали нейтралітет почасти дружній, почасти ворожий.

Візьмемо два інші головні питання революції 17 року — земля. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд прийняв резолюцію, що вимагає розрішення земельного питання, безоговорочно, — рубка скасування приватної власності на землю без усякого викупу, трудове землекористування, знищення всіх посередніх податків, націоналізацію мав, вод, шахт і інших земельних метрів, домагання, що їх здійснила остаточно жовтнева революція. Лише перший пункт нагадував резолюції селянських з'їздів, де їх проводили російські есери в Росії — самочинних захватів землі та самовольних порубків лісів не робити. Спіраючись на селянство і домагаючись вести його під національним прапором, Українська Центральна Рада завзято бореться з тимчасовим коаліційним урядом Керенського, а тому була примушена становитися на інший ґрунт, аніж російські С.-Р. і всякі інші соціал-угодівці в Росії. Вона повинна була не тільки визнавати в де якій мірі, але і піджеврювати опозиційний, навіть ліквідаційний характер селянського руху, лише для декорації висловлюючи де-які оговорки.

Центральна Рада використовувала революційний селянський рух для своїх націоналістичних завдань. В сьому була її міць до жовтневої революції і в цьому хибя її сили після жовтневої революції, коли все більш широкі кола селянства відходили від неї в її боротьбі з більшовиками.

Також невиразно ставило селянство, під проводом Центральної Ради і третє головне питання про владу. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд у своїй резолюції говорить: «заслухавши доклада про переговори з Російським Тимчасовим Урядом, Перший Всеукраїнський Селянський з'їзд постановив: «приєднатися до домогань Української Центральної Ради, заявлених

в її декларації, і вимагати від Тимчасового Уряду негайного задоволення всіх домагань»,—але сама Українська Центральна Рада в своєму першому Універсалі від 10 червня 17 року до «Українського Народу на Україні й по за Україною сушого», заявляє: «Ми гадали, що центральне російське Правительство протягне нам руку в своїй роботі, що в згоді з ним ми—Українська Центральна Рада зможемо дати лад нашій землі, але тимчасове правительство одкинуло всі наші домогання, одіпхнуло протягнемо руку Українського народу. Воно не схотіло разом з нами творити новий лад і т. ин.».

І висновком з цього УЦР ставила положення—коли тимчасове російське правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи то ми сами повинні взяти її на себе. «Однині сами будемо творити наше життя».

А в другому Універсалі УЦР від 3-го липня 17 року до дірективи першого Універсалу про перевибори адміністрації по всій Україні додається ще засновання Генерального Секретаріату, яко носителя найвищої крайової влади. Одначе у всіх своїх повідомленнях, навіть у торжественних Універсалах УЦР завжди удає, ніби її *примушено* висловлюватися проти Тимчасового Уряду, завжди залишає вільний шлях до згоди з буржуазією, або з коаліційним урядом Росії. Так в першому Універсалові, перед тим як наказувати всім громадянам переобірати адміністрацію, сказано: «Тепер, народі Український, нас приневолено, щоб ми сами взяли нашу владу», а в другому Універсалові, де деклярується заснування Генерального Секретаріату прямо сказано: «ЦР виділить наново із свого складу обібраний відповідальний перед нею орган—Генеральний Секретаріат, що буде представлений на затвердження Временного правительства, яко носитель найвищої краюї влади Временного Правительства на Україні».

Таким же двохзначним шляхом йшли за ЦР і кола українського населення—особливо сільського. Згадаймо постанову першого Всеукраїнського з'їзду (селянського) від 28/V до 2/VI 17-го року про відношення до Тимчасового Уряду.

Ці постанови, цілком неофіційні, являлись до того часу може найбільш яскравим виразом українських національних домогань. В постановах цього селянського з'їзду сказано: «Вимагати від Тимчасового Уряду негайного задоволення домагань Української Центральної Ради», але позитивна програма характеризується дальшими словами: «Зважаючи на те, що тільки установа в Російській Федеративній Демократичній Республіці національної територіяльної автономії України та забезпечення прав національних меншостей може зберігти край од безладдя,—з'їзд постановив: Доручити ЦР разом з Всеукраїнською Радою Селянських депутатів: а) негайно виробити проект положення про автономію України і федеративного демократичного устрою Росій-

ської Республіки, б) негайно скликати з'їзд представників других народів і країн, що домагаються федеративно-демократичного устрою, в) приложити всі сили до прискорення організації українських територіальних краєвих центрів».

Таким чином, перша позиція українського націоналізму в питанні про владу — це була автономія, проведена, оскільки це можливо, по згоді з Тимчасовим Урядом, шляхом порозуміння з ним і шляхом організаційного на нього нажиму. — Звідсіля вся неминуча двохзначність політики ЦР що до питання про владу. Аби це з'ясувати, яко мога краще, потрібно згадати, що питання про автономію України було для головної складової частини Тимчасового Уряду партії кадетів неможливим, поскільки воно прямо йшло проти великодержавної лінії царату, що її кадети, а разом з ними і весь Тимчасовий Уряд, провадили ретельно весь час до жовтневої революції. Далі ми наведемо докладніше, яку політику в справі національного самовизначення провадила партія більшовиків до жовтневої революції взагалі і відносно українського питання з-окрема, — тут лише доводимо, що відносно двох головних політичних питань — землі та миру — більшовикам нічого було підтримувати Українську Центральну Раду, поскільки більшовики виставляли їх в більш революційному дусі, і так в Росії, як на Україні, і лише в питанні про владу у його реальному значінні, вони уявляли його инакше, ніж у Росії, і це питання для себе розв'язали з самого початку позитивно.

Треба зазначити, що у партії більшовиків, і тільки у партії більшовиків, знайшли підтримку домагання УЦР забезпечення національно-культурного розвитку, прав української мови, проведеної автономії України, право українського народу на національне самовизначення. — За це партія проводила інтенсивну агітацію весь час, і ця агітація викликала до неї симпатії працюючих мас України. Вона ж була найбільш твердим ґрунтом, на якому могла розвиватися боротьба ЦР проти Тимчасового Уряду до липневих днів. Перший Універсал, який закликав населення України до свавільних перевиборів адміністрації по суті у цьому смислі нічим не відрізнявся від резолюцій та відозв багатьох рад робітничих і солдацьких депутатів, де більшовики мали свій вплив.

УЦР в своєму відношенні до влади не висловлювала нового, не знаходила ніяких шляхів крім тих, що ними більшовики вели широкі верстви населення і то того. Але тут цілком виявляється різниця поведження революційного пролетаріату і дрібної буржуазії у революції: пролетарські маси своїми місцевими постановами про перехід влади до місцевих рад визначали своє недовір'я до Тимчасового Уряду, яко центрального уряду буржуазного і боротьбу за цю позицію мали, яко авангардну до загальної жовтневої революції. Центральна ж Рада першим Універсалом своїм висловлювала недовір'я до Тимчасового Уряду,

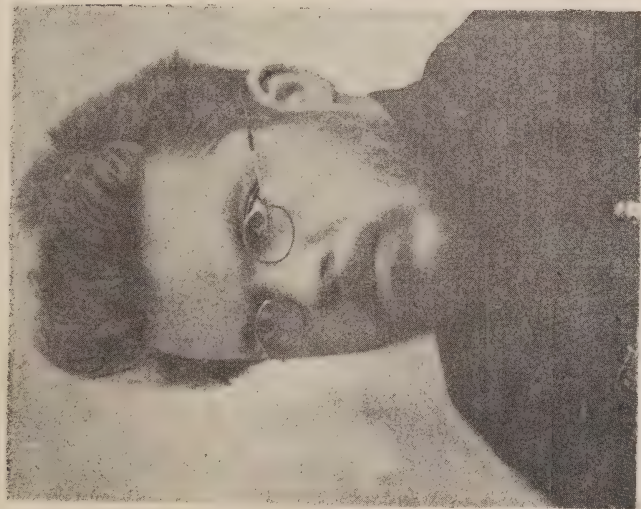
яко уряду центрального, незалежно від його буржуазного характеру, не дивлючись на те, що той уряд був буржуазним.

Це саме сприяло Центральній Раді у дальших переговорах з Тимчасовим Урядом, що їх вона проводила протягом від I до II-го Універсалу. Саме за часів першого Універсалу в другій половині червня 17-го року Тимчасовий Уряд, в складі якого вже були партії російських меньшевиків та есерів, під напором Антанти починає кампанію нового військового наступу російських військ проти Германії та Австрії. Завзяту та жорстоку боротьбу повела проти війни партія більшовиків. Широка демонстрація 18-го червня в Петербурзі, на якій петербурський пролетаріят виявив свою волю проти війни і проти буржуазного уряду, поширення більшовицької агітації серед війська на фронті і в тилу—все це вимагало від Тимчасового Уряду — заключити союз проти більшовиків з УЦР на ґрунті її визнання, щоб зміцнити свої сили—а УЦР, як це треба прямо сказати, всю силу свою брала, використовуючи революційні і неусталено-більшовицькі робочі та селянські маси, і єдиним спільником у боротьбі за свої вимоги мала партію більшовиків. Але сидіння УЦР поміж двох стільців кінчилося тим, що вона пішла на союз із тимчасовим буржуазним коаліційним урядом проти більшовиків, проти революційного робітництва. Акт Тимчасового Уряду про визнання Генерального Секретаріату УЦР і другий Універсал ЦР мають місце у ті ж часи, навіть у ті самісенські дні, коли після Липневого повстання солдат та матросів у Петербурзі починається жорстоке переслідування більшовиків, і у цьому переслідуванні УЦР та її Генеральний Секретаріат брали свою участь, хоча би своїм дружнім до Тимчасового Уряду нейтралітетом. Це була перша зрада УЦР інтересам робітництва.

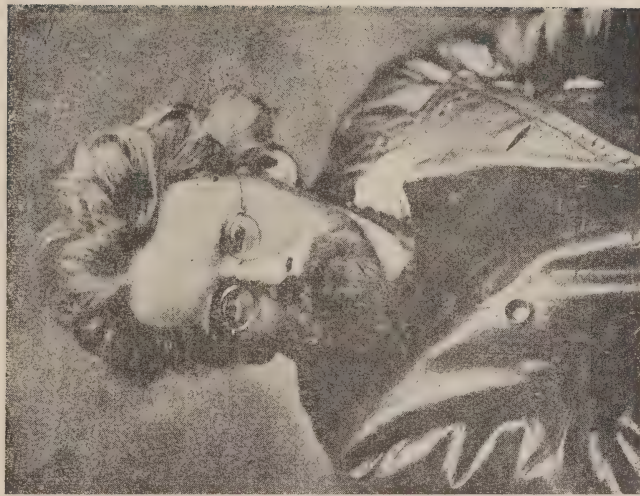
Перша зрада Української Центральної Ради робітництву, а саме договір між нею та Тимчасовим Урядом фактично проти більшовиків наслідком своїм мали те, що після розгрому сил більшовиків у липневих боях на Петербурських вулицях, велика буржуазія за згодою меньшевиків та російських есерів перейшла до наступу проти пролетаріату широким фронтом. Сили революції було ослаблено, і ЦР стояла безсилою проти домагань Тимчасового Уряду. Зраджуючи пролетаріят УЦР тим самим побільшила силу Тимчасового Уряду, а той б'ючи робітництво, не маючи ніякої охоти поділяти владу з дрібно-буржуазною Радою, почав наступ проти неї. Хід дальших подій показує, що після заснування Генерального Секретаріату згідно акту Тимчасового Уряду і 2-го Універсалу УЦР, той самий Генеральний Секретаріат після «Інструкції Генеральному Секретаріату» від 4 (17) серпня не має ніякої сили і являється іграшкою в руках Комісарів Тимчасового Уряду і командуючого південно-західним фронтом.

УЦР після липню знову переходить на опозиційну роль, знову бігає між двох стільців і знову шукає допомоги з боку

Активні діячі жовтневого перевороту на Вкраїні.

Володимир Затонський

Юрій Пятаков

робітництва, а то значить, з боку партії більшовиків. Ця гра продовжувалася весь час до Жовтневої революції, коли УЦР у другий раз, і на цей раз вже остаточно, стала на шлях зради робітництву.

В цей період липень—жовтень 17 року відношення партії більшовиків до ЦР та її змагань, її сутичок з Тимчасовим Урядом було по суті тим же, як і за минулий період травень—липень 17 року,—лише було воно більш загострене,—більш активною була критика українського націоналізму з боку більшовиків.

Що більше розгорталася громадянська боротьба на Україні, то більше недовіря мала робітнича класа до українських націоналістів. В цей період, як і в минулий,—навіть ще більше, як у минулий, УЦР та її керівники, ведучи опозицію проти Тимчасового Уряду, опираючись у цій опозиції на допомогу робітництва та його партії більшовиків, одночасно вели інтригу з представниками Тимчасового Уряду, весь час вибіраючи, яку силу більш треба підтримати, якої сили треба більше боятися, яку силу більше можна використати для своїх власних завдань; весь час вони готувалися до зради, аж поки кінець кінцем це остаточно рішуче не сталося в жовтні 17 року.

Залишимо на цьому характеристику розвитку цього ворожого пролетаріятові табору українського націоналізму у період березень-жовтень 17 року. Придивімося уважніше до свого власного табору, переглянемо докладніш хід і розвиток подій в робітничому таборі, в його власнім авангарді—більшовицькій партії.

ІІІ. ПАРТІЙНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ.

Поруч з вищенаведеною картиною діяльності УЦР, все більшало об'єднання «соціалістів» навкруги УЦР. Розвиток революційного, соціально-більшовицького руху на Україні за 17 рік має зовсім протилежні риси. Поодинокими гуртками, необ'єднаними між собою в краєвому масштабі комітетами, характеризується організація партії більшовиків до революції і такою ж існувала вона весь перший період революції на Україні. Одною з негативніших рис розвитку партійної організації більшовиків на Україні являється відсутність постійних партійних сил. Коли передивляєшся тепер списки партійних комітетів до революції, то бачиш, що майже усі робітники, що працювали на Україні за часи революції, лише тимчасово перебували на терені України, мандруючи завдяки підпільним обставинам по інших місцях.

В часи революції склалося так, що більшість, майже усі бувші робітники українських парторганізацій опинилися на терені Росії. Вся минула революційна боротьба проходила для української організації у тому, що з партійних низів виходили все нові робітники, виховувалися на праці і прямували свій човен на широке море російської організації, не складаючи ніякого всеукраїнського осередку.

Картина парт'організацій, таким чином, складалася зовсім инакше, аніж то було у Литві, в Польщі, на Кавказі, навіть у Сибіру. Все це, та багато інших дрібних, але важливих причин спричинилося до того, що під час революції партійні організації більшовиків на Україні були об'єднані лише спільним революційно-соціалістичним більшовицьким напрямком та своїми окремими для кожної зносинами із загальним партійним центром.

Більш того, склалася де-яка інерція такої роспорошеної децентралізації, сепаративного існування партійних організацій, де-яке недовіря до самої можливості Всеукраїнського партійного об'єднання, як факту можливого партійного сепаратизму.

Таким чином, проти об'єднуючого свої сили українського націоналізму, за перший період української революції ми бачимо роз'єднані організаційно, несполучені у краєвому масштабі партійні організації. Коли візьмемо ми 6-ий партійний з'їзд більшовиків 26/VII—3/VIII 17 року, то побачимо, що роз'єднання партійних організацій України відбулося навіть у протоколах, де по звіту мандатної комісії була підрахована кількість членів парторганізацій, при чому 12 делегатів від 8 організацій (Харків, Катеринослав, і ин.) з 15.818 членами партії називалися в докладі мандатної комісії «Донецьким Басейном», а Київ з областю, Одеса з Ростовом утворили групу «Юг» (4 делегати від 7.835 членів), а Полтавська організація навіть зовсім відокремилася.

Наведені вище числа (від середини 17 року), дають для всієї України 22.303 члени у 12 парторганізаціях без Ростову.

Зрозуміло, що кількість членів партії і навіть організації була до того часу в дійсності значно більшою, але ці цифри свідчать про те, що навіть загальний партз'їзд, загальне партійне об'єднання,—воно визволяло дрібні партійні організації України і членів партії від становиська організаційної занедбаності і занехаяного відношення до об'єднання краєвого, Всеукраїнського. Це відношення що до партійного краєвого об'єднання ще більш яскраво негативно відбивалося на справі Всеукраїнського об'єднання рад робітничих депутатів.

Наслідком всього цього було те, що поруч з об'єднанням партійних інституцій дрібної буржуазії, з фактом існування і організації державного центру у Києві, фактично в 17 році на Україні не існувало жадного партійного центру більшовиків, жадного центру для скупчення сил пролетаріату в боротьбі проти того дрібно-буржуазного центру.

Причин цього явища треба шукати у минулому економічному, політичному та історичному розвитку України. Умови економічного, та історичного розвитку утворили те, що з початку 17 року на Україні почали складатися одночасно три центра притягання: Одеса, Київ та Харків.

1. Одеса, як центр бувшої Новоросії, або, як її раніш звали, «Полуросія», з мішаним населенням що до національності, з великими латифундіями, з різнобарвним, навіть міжнароднім складом

населення—сама Одеса жила своїм окремим життям. Партійна і радянська діяльність на Одещині була з 17-го року тісно зв'язана з близьким румунським фронтом, ставка котрого була в Одесі.

З'їзд рад робочих і солдатських депутатів Одещини та армейських комітетів Румунського фронту склав свій орган: «Виконавчий Комітет Чорноморської і Одеської області та Румунського фронту»—так званий «Румчерод», який претендував на значіння окремого самостійного центру з весни 17-го і початку 18 року.

Залишимо на розгляд майбутнього радянського історика діяльність Румчероду і візьмемо лише партійно-більшовицький бік цієї установи.

Треба зауважити, що будь-якого окремого партійного центру Румчеродовці не складали, партійним осередком для цієї області в 17 році і в 18 році являлась фактично спочатку більшовицька фракція Румчероду, а потім більшовицька частина президії №... армейського комітету. Спеціального партійного, на конференції обраного, обласного комітету на Одещині за ті часи не існувало. Директиви бюро більшовицької фракції відносно діяльності в радах були одночасно директивами партійними. Невідокремлення партійної праці від радянської, навіть більш того де-яке переправлювання партійних організацій радянськими фракціями,—так можна було б характеризувати партійну суть Одещини у 17 р. і початку 18 року.

Треба додати, що коаліція з лівими есерами, яка провадилася в ті часи скрізь по Росії та на Україні, найбільш міцною була саме на Одещині, де ліві есери може найбільш, аніж де-небудь, були близькі до нашої, більшовицької лінії—тому і грань між більшовиками та лівими есерами не завжди досить яскраво там виявлялася. Лише з приїздом у самому кінці 17-го року до Одеси т. Раковського, партійна лінія т. т. з Румчероду приймає більш певний характер в цьому відношенні.

2. Київ. Що до другого центру—Київ, то тут перед лицем партійного і державного об'єднання українського націоналізму Київська парторганізація більшовиків грала найбільш відповідальну роль. Проти всіх скупчених сил українського шовінізму—партій УСД, УСР та всіх інших партій соціалістичного і радикального лібералізму, проти них стояла Київська організація, що нараховувала у Києві 4 000 членів, и в Київській області 985—загалом беручи 4.985 членів.

І на цю невеличку групу партійних робітників у найменшій промисловій області України, з найбільшою кількістю селянства, що знаходилося тоді під найсильнішим впливом українського націоналізму, випала найбільш важка частина боротьби за об'єднання у Всеукраїнському масштабі з наступаючим українським націоналізмом.

Для характеристики важкого становища нашої партійної організації на Київщині треба додати ще одну рису, що має велике значіння на дальшому протязі революційного руху на

Україні. Київській партійний комітет складався з партійних товаришів: Юрія та Леоніда Пятакових, Євгенії Бош, Горвіца, Крецберга, Едельштейна та інших, а в південно-західному комітетові, що провадив працю у Київській області, крім Євгенії Бош були Гуревич, Тарногородський та інші. Фактичним керівником, проводирем Київського комітету і всіх парторганізацій Київщини були Юрій Пятаков та Євгенія Бош, які мають великі заслуги перед партією в тому, що підкреслювали боротьбу проти УЦР у Всеукраїнському масштабі і завдання Всеукраїнського об'єднання партії та радянських сил проти неї.

Але треба зазначити, що саме ці товариші за часи війни перед революцією були в суперечці з т. Леніним по важнішому питанню, яке мало величезне значіння на Україні, по питанню національному. Це розходження поглядів у певній мірі залишилося і після революції. Т. Ленін тримався погляду, що потім прийняла вся партія—спочатку на загальній квітневій партконференції в Петербурзі в 17 році, а потім і на партз'їздах, який сформулований був у програмовому постулаті про визнання *права націй на самовизначення навіть до державного відокремлення* і ставив завданням партії—підтримувати боротьбу за національне визволення, оскільки воно грає революційну роль, ставлячи поруч з тим робітникам кожної нації завдання—якомога більшого об'єднання пролетарських сил у загальному масштабі.

Точка зору т.т. Пятакова, Бош та Бухарина, як всім відомо, була протилежною. Вони вважали, що національний рух вже відіграв свою революційну роль і в умовах імперіалістичного розвитку може мати лише контр-революційний характер. Тому ці т.т., признаючи програмове завдання боротьби проти національного гніту, гостро висловлювались проти введення постулату про національне самовизначення, який на їх думку, розпорошував сили пролетаріату. Не будемо тут наводити критику цих поглядів,—вони обговорювались на партз'їздах.

Цю дискусію по національному питанню на квітневій конференції 17 року ставили далі на 6-му партз'їзді 7/VIII 17 року—і у всіх постановах партія приймала погляд тов. Леніна. Зрозуміло, що Київські товариші, хоча б вони розходилися в своїх поглядах з прийнятою резолюцією партії, в дійсності повинні були проводити—і проводили партійну постанову. Але все таки,—і це також зрозуміло,—спеціальний особистий погляд т.т. на національне питання подекуди виявлявся, а через це, оскільки більшовики ніколи своїх дискусій не ховають, серед найбільш навіть близьких до них кол УЦР та її периферії малося недовіря до більшовицької партії, а саме по національному питанню, хоч це недовіря в дійсності не мало ніякої підстави, бо, як вже вище було зазначено і показано,—саме більшовицька партія була найбільшим захисником прав національної культури, української національності взагалі, проти Тимчасового буржуазного і соціал-патріотичного Уряду.

Активні діячі жовтневого перевороту на Вкраїні.

Емануїл Квіринг

Федір Серіїв (Артем)

Іронія історії привела до того, що саме Київських товаришів, що так гостро принципово ставилися у внутрішньопартійних дискусіях взагалі проти всякого національного відродження, самих по цьому пункту взяли під підозріння товариші Донецько-Криворізьського басейну або Кривдонбасу—так звалася в 17—18 роках ця східня частина України (Донбас, Криворізький рудний район, Харківська та Катеринославська губ.)

3. Харків. На 6-му партійному з'їзді з 22.303 представлених від України членів партії з Кривдонбасу було представлено 15.318 членів. При чому в Кривдонбасі малися такі міцні організації як Катеринославська з 3.500 членів, Криворізьська 3.100 Луганська—2.596, Харківська 2.400, Горловська—1.200, Щерби, нівсько-Микитянська—1.096 і ин.

В Донбасі лише одна місцева організація—Білецько-Горнозаводська парторганізація мала стільки ж членів, скільки вся Київська область без Києву. До того ж в Донбасі склад пролетарів був найбільш чистий, найбільш здатний до боротьби.

Зрозуміло, що такі організації, які налічували значну більшість членів більшовицької партії на Україні і були найбільш жвавими, організованими, дисциплінованими, мали найбільший вплив у рядах робітничих депутатів. Ми бачимо, як потроху, вже в першій половині 17 року по копальнях більшовики мали вже великий вплив, а по де-яких місцевостях здобувають і більшість у радах.

Завдяки цьому парторганізації у Донбасі та Криворіжжю були не тільки далеко більш численними і більш жвавими в своїй діяльності, але мали і більший вплив на масу і,—що найбільше має значіння,—мали найбільше об'єднання між собою.

Але це об'єднання було занадто відокремлене від иньших партійних організацій більшовиків на Україні, і коли вже за часи жовтневої революції Київський партійний комітет більшовиків скликав Всеукраїнську Партійну Конференцію задля Всеукраїнського об'єднання партій для боротьби проти Української ЦР, ми бачимо, що на цю конференцію приїхали лише представники Правобережної України, Полтавщини, Єлисаветграду та поодинокі представники иньших місцевих комітетів, а майже весь Кривдонбас відмовився прийняти участь в цій конференції. як відмовився і після того прислати своїх представників до обібраного тою конференцією Головного Комітету С.-Д. більшовиків України.

Де-кілька причин було тому. Одна з них—це де-яке недовір'я «чистих пролетарів» до послідовності організацій дрібно—буржуазного Правобережжя

Таке недовір'я взагалі досить характерне було за ці часи революційного руху для багатьох організацій з переважною пролетарською більшістю.

Де яку ролю грала і різниця національна, оскільки уперта націоналістична дійсність з правого боку ставила це питання на чергу порядку денного, але ще більшою причиною того відокремлення парторганізації Кривдонбаса від останньої України

були інші явища. Як сказано було раніше, — представниками нашої партії на Київщині були в 17 році як раз ті т. т., що не визнавали ніякого значіння національного питання, боролися проти будь-яких пунктів нашого програму, що натякали на право націй на самовизначення і т. д., — все ж таки вони, може не послідовно, але правильно стояли за найгострійшу боротьбу з ЦР В Кривдонбасі навпаки — з початку революції скупчилося не мало старих товаришів, що цілком стояли на точці зору т. Леніна в національному питанні, але робили із своїх тез досить своєрідні висновки.

Визнаючи цілком за українським народом право на самовизначення, вони ніяк не могли допустити, щоб навіть можна було поставити питання про те, що Харківщина, Катеринославщина, Криворіжжя та Донбас являються частиною України. Тут були дві причини: одна лежала в тому, що соціалістична революція спиралася в Кривдонбасі на пролетаріят, в національному ж русі селянство Кривдонбасу неграло тоді скільки-небудь яскравої, значної ролі. Тому, як думали Кривдонбасовці, не селянство може і має право установити характер Кривдонбасу. Другим положенням, що з нього т. т. з Кривдонбасу виводили свою позицію відносно національного питання, було те, що вони цілком правильно зважували все значіння, що мав Кривдонбас для всього господарчого організму бувшої Росії, а після жовтневої революції РСФРР. Дійсно, пригадаймо, що Германський імперіалізм за часи Берестейського миру мав своїм завданням, відрізавши від Росії кам'яний вугілля та залізну руду Кривдонбасу, обезкровити Росію і довести її до загибелі. Передбачити таке значіння можливого відрізання Кривдонбасу від радянської федерації було цілком зрозумілою думкою кожного революційного соціаліста-більшовика. Виходячи з того, Криворіжські т. т. в кінці третього триместру 17 року заняли, як згадано було, дуже своєрідне становище до УЦР. Вони, визнаючи право Українського народу на самовизначення навіть до державного відокремлення, готові були підтримувати УЦР в її позиції проти Тимчасового Уряду. аж до державного відокремлення, не то, що до державної автономії в складі російської федерації.

Але вони визнавали це державне об'єднання України лише без Кривдонбасу: дрібно-буржуазна Україна переживе свою націоналістичну хворобу, поки націоналістичні ілюзії не розвіються і важкою працею т. т. з України не переконаються в необхідности об'єднання не лише робочих, а навіть і селянських мас.

Але Кривдонбас, як пролетарська область, де українському націоналізму не може бути місця серед пролетаріату, повинен іти іншим шляхом. Він повинен бути в тісному звязку з Росією, як її частина. Український національний рух, говорили тоді деякі т. т. з Кривдонбасу, має революційне значіння на правобережній Україні, але він приймає цілком контр-революційний вигляд, оскільки заходить справа про нього у Кривдонбасі.

IV. КЛАСОВІ ВІДНОСИНИ НА УКРАЇНІ ПЕРЕД ЖОВТНЕМ 17 РОКУ.

Так стояла справа до жовтневої революції. Не будемо розбірати, оскільки правильною чи неправильно була така позиція: історія проложила інші шляхи розвитку українського руху. У всякому разі головні помилки багатьох найвидатніших т. т. з Кривдонбасу були в тому, що вони, тримаючись вищенаведеного погляду до жовтневої революції, залишили його у себе як директиву і після жовтневої революції, але це—потім.

Зараз же після загального розгляду розвитку класових і партійних відносин на Україні до жовтневої революції, погляньмо на становище цих відносин перед самим жовтнем, щоби краще зрозуміти боротьбу сил за часи жовтневої революції.

У Києві УЦР з її Генеральним Секретаріатом вже прийняла де-які державні форми і спірається на національний рух, який все зростає, досягаючи апогею свого розвитку. Українські соціал-партіотичні партії ще не мають рис внутрішнього свого розкладу і жваво борються за здійснення своїх державно-національних завдань. Навкруги УЦР ґрунтуються скрізь по містах та селах селянські спілки, інтелігентські громадянські кола, різні інші організації, «робочі» ради. Вони підтримують ЦР у справі формування українських військових частин, які стягаються на Україну звідусіль—з усіх фронтів та всіх губерній Росії.

Неусталений, непевний революційний дух керує настроями у таборі прихильників УЦР, революційні більшовицькі лозунги переплітаються у масі з лозунгами національного визволення, різнобарвні представники різних клас, де які кола робітництва, дрібно-буржуазна інтелігенція і різні верстви селянства—все це стоїть на ступні підйому, наступу. Маси мають настрої досить революційний, але демоagogичні керівники використовують їх повсякчасно для своїх завдань.

Військові фронти, які пролягали на Україні, округи, армії південно-західного фронту і фронту румунського за часи 17 року від липня по жовтень цілком змінюють свою фізіономію. Цілком меншовицькі та есерівські, складені з військових чиновників та офіцерів полкові, армейські, фронтові та салдатські виконкоми в часи жовтневої революції на останніх фронтових з'їздах.» «Искомитюза» та «Румчероду» ставали сами собою цілком салдатськими, де окопник виявляв свою иншу, окопну, революційну фізіономію і де більшовики мали вже великий вплив, навіть більшість.

Але поруч з тим з'організована контр-революція, що купчилася біля імени Корнілова (так звані Корніловські дні) мали на південно-західному і румунському фронтах своїх найбільш яскравих представників. Всі ці генерали: Лукомські, Шкури, Мамонтови, Щербачови, герої добровольчеських контр-революційних армій Олексієва, Каледіна, Корнілова, Денікіна та Врангеля були переважно генералами південно-західного і румунського

фронту, і тому перед жовтневою революцією військове керування цими фронтами залишилося цілком в руках контр-революційних генералів.

Поруч з ними провадили свою працю представники комісарського складу, призначеного Тимчасовим Урядом Керенського із російських есерів та меншовиків,—як наприклад, Кирієнко та інші.

Вкупі з ними працювали всі бувші члени армейських та фронтових комітетів, що їх було забракано балотировкою на останніх перед жовтневою революцією фронтових військових з'їздах—меньшовики та есери.

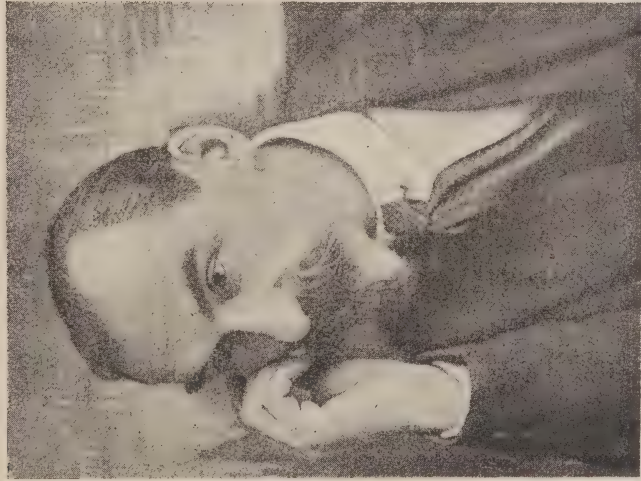
Що швидче насувалася на Тимчасовий Уряд гроза пролетарської революції, то скоріше йшла меньшевицька та есерівська контр-революція серед фронтових військ до свого максимального розвитку, щоб у рішучому останньому бої помірятися з хвилями пролетарської бурі.

Але за меньшевиками та есерами солдатських мас вже не було. Як це було в Росії—Петербурзі та Москві, так само на південно-західному і румунському фронтах, так само в Києві та інших містах за Тимчасовим Урядом, за контр-революційними комітетами та есерівсько-меньшовицьким комісарським складом сірої салдатської шинелі видно не було, а майже виключно юнкерські та офіцерські погони, так звані батальони смерти, жіночі батальони, ударники, смертники та ин.

Велика власність, як земельна так і індустріальна за часи перед жовтневою революцією знаходиться на Україні почасти в стані оборони, як це було в Донбасі або на Волині, почасти землевласники та підприємці повіялись де-ідне до Росії, а почасти приєднувались до УЦР. Не багатьом тепер відомо, що одна з найголовніших сил, що на неї спиралась УЦР в своїй післяжовтневій боротьбі проти більшовиків було так зване вільне козацтво, і що на чолі цього вільного козацтва УЦР, організованого з есерів та у с-д-ків, ними випестуваного і вихованого, стояв ніхто инший, як тодішній отаман вільного козацтва, а в дальшому часі обібраний великими землевласниками—заможними селянами та поміщиками—гетьман всієї України Павло Скоропадський. Дозволю собі звернутися до своїх власних спогадів, як у самому кінці 17 року та на початку січня 18 року у своїх зносинах з Петербургом я звертав увагу на те, що УЦР була лише ширмою, що з-за неї висувалося товсте рило землевласництва на чолі з Скоропадським та Балбачаном.

Коли тепер ми бачим у Румунії організований український союз землевласників, що хоч і сперечається з Петлюрою, але в дійсности стоїть цілком на ґрунті петлюровської боротьби з радянськими республіками, — то це є лише блідий наслідок того союзу, що його утворили були, хоч і не офіційно, за спиною селянської маси керовники українського національного руху—землевласники України ще біля жовтня 17 року.

Активні діячі жовтневого перевороту на Вкраїні.

Микола Скрипник

Андрій Бубнов

Українське селянство часів жовтня не поділялося ще на класові шари і виявляло собою майже на всій території України неусталену революційну стихію, що знаходилася ще під впливом напів революційних, напів-шовіністичних лозунгів діячів УЦР.

Револуційна більшовицька пропаганда, а тим більш організація, майже не досягала до українського села. Лише поодинокими неорганізованими струмочками йшов вплив більшовицьких рад серед українського селянства більше на Лівобережжю, менше на Правобережжю, де цей вплив провадився фронтовим салдатством.

Майже єдиною організацією в українському селі були прихильники УЦР, об'єднані в просвітах та селянських спілках, що стояли майже цілком під впливом у с. - р-ів та у с. - д. Ці організації були досить міцною опорою українського соціал-шовінізму.

Проте революційні лозунги більшовизму в дійсності прищеплювалися у незаможного, бідного та середнього селянства України все в більшому розмірі, і хоча й ідейна, а потім і озброєна диктатура куркуля на селі приваблювала напів - пролетаріят та середнє селянство, але зовсім перевести їх на іншу класову ідеологію та психологію не могла. Тому і за часи перед жовтневою революцією селянство вороже ставилося до Тимчасового Уряду Керенського, а до більшовиків менш всього з дружнім нейтралітетом, одночасно цілком підтримуючи УЦР. До того ж на село кожного тижня і кожного дня верталася велика кількість самохитів демобілізованого салдатства, яке приносило більшовицькі ідеї, більшовицький вплив і навіть де-які елементи революційної організованості.

Міщанство, як завше несамостійний неактивний елемент, було за весь 17 рік резонатором всіх перемін, хвилювих настроїв також за часи жовтневої революції. Хоч воно було однаково ворожим і до Тимчасового Уряду Керенського і до більшовизму, прихильно приймаючи лозунги УЦР, але одночасно висловлювалося і за революційну фразеологію «законного» Тимчасового Уряду, і за організацію боротьби з германським імперіалізмом, і за рожевий соціалізм і за вільне козацтво Павла Скоропадського — одним словом, за все те, що є революційна фраза що не турбує його, на все згодної вдачі, не накладаючи революційних зобов'язань.

Проти цих різнобарвних клас та партій, що гризлися поміж собою за владу у радах, стояв пролетаріят України — не-об'єднаний організаційно, але натхненний революційним духом, що не виробив єдиної тактики та єдиних поглядів на головні біжучі питання менту, але що з ентузіазмом брав на себе головне завдання всього пролетаріату — завоювання державної влади.

В значній мірі знаходився він ще під впливом обивательських, міщанських поглядів, мав в собі багато різних угруповань революційно-міщанського кольору, як - то анархо-сіндикалістів чи анархістів різних формацій, ідеологів босяцького пролетаріату.

Але робоча класа України інстинктивно іде шляхом революційним, хоч роблячи багато помилкових кроків, що іноді мали характер недисциплінованості.

В рядах робочих депутатів у багатських містах України, як-то в Катеринославі, Харкові, Києві, Одесі більшовики та ліві есери, що йшли за ними, вже мали більшість. Але одночасно в цих радах мається ще велика, майже до половини, кількість меншовиків та есерів. По де-яких містах, як, наприклад, у Миколаїві, більшість у радах робочих депутатів складають ще меншовики, але меншовики інтелігентського типу. Майже по всіх містах в радах рішачу роль грають депутати позапартійні—так перед бурею тихий вітер віщує повстання грізної стихії.

Ці депутати перед жовтнем все більш співчують меншовикам і тому надають радам характер меншовицьких.

Професійні спілки майже всюди ще знаходяться під впливом меншовицької партії, навпаки, нові професійні революційні організації робітництва—фабрично-заводські комітети та їх місцеві ради—цілком по всіх місцях не мають меншовицького характеру і склад їх більшовицький, але з великою кількістю анархистичних та сіндікалістських елементів.

Озброєна сила робітництва у жовтневі дні дає досить різнобарвну картину. Горняки та металісти Донбасу і до жовтня, а особливо після жовтня взяли в досить значній мірі за озброєння робітництва. Можна вказати, наприклад, на одержання великої кількості рушниць та іншої зброї робітниками Донбасу з Тульського заводу та з Луганську. У Києві цітаделлю революційного робітництва був арсенал, де робітництво було досить гарно озброєне. До того спричинялося близьке розположення фронту та повернення на Україну багатьох самодемобілізованих солдатів зі зброєю, але і це треба підкреслити, яко окрему рису, ще відрізняла нас від Росії в тодішні часи,—величезна кількість зброї і знаряддя не була в руках організованого пролетаріату, а розпорошилася серед усього революційного населення, серед всієї тої дрібно-буржуазної периферії, яка у ті часи і потім йшла за пролетаріатом, але не складала його головної і найбільш організованої та міцної сили.

(Далі буде).

Принцип відносности *).

Кінцевим завданням наукової думки є дати таку картину природи, що в найпростіший спосіб та без суперечностей об'єднувала б собою увесь досвід і спостереження людини.

Матерьял, яким оперує наш розум, складають безпосередні переживання наші, що їх правдивість є безсумнівною: відчуження світла або звуку, тепла або холоду, радості чи горя—це такі переживання, що мати сумнів відносно їх дійсності не мало б жадної рації.

Свідомість, що охоплює всю ріжноманітність безпосереднього досвіду, зв'язує його окремі факти в суцільну картину, а діяльність розсудку має на меті встановити закономірні відношення поміж окремими спостереженнями та з'ясувати їх, щоб-то звести на тє, що вже раніш було добре відоме, звикле.

Тут починається обсяг наукового знання, отут виникають і найглибші людські помилки.

Історія науки вважає епохи знищення таких помилок своїми найвищими етапами.

Нові теорії, що зносять помилки та ілюзії розуму, зустрічають опір з боку природної інерції людської думки, і лише непереможна сила логіки та порушення старої будівлі через нові дані досвіду забезпечують перемогу.

Коперникова теорія устрою світа заступила старе уявління про землю, що нерухомо перебуває в середині світу,—уявлінням про планету, яка є у вічному русі і немає жадних переваг над іншими небесними тілами. Вона знищила звиклий, помилковий погляд людства, ніби в світі є особливі напрями, що їх ми й нині характеризуємо словами: «вгору», «униз».

Від Редакції. Принцип відносности притягає до себе увагу наукових кол всього світу. Одночасно шириться популярна література на цю тему. Ім'я Ейнштейна набирає величезної популярности. Редакція „Червоного Шляху“ іде назустріч інтересам читачів і містить по цьому питанню статтю проф. Желіхівського. Але редакція вважає потрібним по передити читачів, що теорія Ейнштейна в тій мірі, в якій вона виходить за межі фізики і претендує на гносеологічні і філософські висновки, все більше викликає проти себе гостру критику і боротьбу. Всі визнають величезні заслуги Ейнштейна в тому, що він остаточно руйнує уявління про абсо-

Згадайте з своїх дитячих переживань, як тяжко вам було їх позбавитись, уявляючи землю кулею; отже не дивно, що для багатих сучасників Коперника, які заперечували правдивість його системи, досить було вже того, що, мовляв, неможна ж уявити собі, аби істоти, подібні до нас, ходили униз головою.

Принцип відносности, подібно до Коперникової системи світу, належить до теорій, які порушують у нас остільки звиклі та тривкі уявління, що подекуди встановлювані ним факти природнього та необхідного порядку здаються чудом для ума, котрий не звільнився ще від старих уявлень.

Те, що нова теорія переглядає, переоцінює, складає, може бути, найбільше закорінений момент нашого розуму,—це наше звикле уявління простору та часу, як чогось незалежного від яких будь впливів, як чогось абсолютного.

«Абсолютний, правдивий час сам собою та з своєї природи тече рівномірно й без відношення до якогось іншого об'єкту. Його зовемо й тривалістю... Усі рухи можуть прискорюватись або проходити більш повільно, але абсолютний час тече без жадних змін... Одна й та ж тривалість... стосується до існування всіх річей незалежно від того, як проходять рухи—швидко, повільно, чи рівно до нуля».—Ось означення часу, що закам'янів у своєму рівномірному русі; воно належить в ликому Ньютонові. Уявити собі час інакше ми не могли аж донині.

Подібно до того характеризує Ньютон і простір:

«Абсолютний простір через свою природу... завжди лишається собі рівним та нерухомим».

Оці уявління абсолютних часу та простору складали донині підвалину нашого світогляду; на їх спіралася вся будівля сучасної науки. Отже зрেকтися їх вимагає принцип відносности.

НЬЮТОНІВ ПРИНЦИП ВІДНОСНОСТИ.

Ще Ньютон назад тому двісті років встановив, що механічні явища проходять цілком однаково—будь-то в системі, яка є в простому (прямолінійному) русі незмінної швидкості, чи на випадок, коли система знаходиться в стані супокою. Тому неможна ніякими спостереженнями в середині самої системи розв'язати питання про те, чи вона рухається, чи ні. Зміна віддалення меж системи та іншими тілами, що до неї не належать, дає змогу встановити факт їх обопільного переміщення; але ніякий досвід

лютий характер простору і часу, дає нове освітлення принципу тягіння, інерції, маси і т. и. Але там, де Ейнштейн дав формулюровку своїх гносеологічних і філософських висновків, він безумовно стає на шлях ідеалізму і метафізики. З громадсько-історичної точки зору ця гносеологія і філософія Ейнштейна цілком відповідає тій реакційно-ідеалістичній і релігійній атмосфері, яка є характеристичною для буржуазних і інтелігентських кол західної Європи в процесі руйнації капіталізму. Редакція рекомендує читачам ознайомитись з матеріалом, який на цю тему подає журнал „Под знаменем марксизма“, особливо в №№ 9—10. 1922 р.

не дає вказівок, що до того, хто з них рухається відносно до абсолютного простору, а хто є в стані супокою.

Оця особливість простого та рівномірного руху, ця можливість пізнати його лише відносно до інших тіл, а не відносно до абсолютного простору, — в науці про рух — механіці дістала назвисько принципу або закону відносності.

Щоб з'ясувати суть цього принципу, уявимо собі, що ми є в каюті пароплаву, який побудовано так, що пасажирам не чути роботи машини, не помітно, як штовхає гвинт, та що пароплав рухається просто й легко через цілком гладеньку поверхню океану. Пасажири, що знаходяться у каюті, прокинулись ранком й засперечалися поміж собою про те, чи пароплав став, чи він рухається.

Щоб розв'язати свою суперечку, вони звертаються до спостереження найближчих явищ оточення; але маятники їхніх годинників, кулі більярду рухаються тако ж, як і раніш; вага тіл, пружність пружини та всі інші випадки руху, тіл і чинність сил лишилися незмінні,—такі ж само, як були тоді, коли пасажири не мали ще сумніву що до свого руху, а також і такими, які були вони, коли пароплав стояв на якорі. Немає жадних вказівок що до розв'язання їх суперечки.

Як раз у цей час вони помічають через вікно інший пароплав. Пасажирам легко встановити, що віддалення поміж двома пароплавами змінюється. Але цілком однакову рацію мають і ті, що доводять ніби пароплав їх рухається, а другий стоїть на місці, і ті, що, навпаки, вважають свій пароплав нерухомим, а другий—в рухові, нарешті й ті, що кажуть, ніби обидва пароплави рухаються назустріч один одному.

Тоді один з пасажирів відчиняє вікно каюти, бере аркуш паперу й держить його за вікном. Аркуш паперу виявляє течію повітря, що від носу корабля йде до його керми. Ось,—каже пасажир,—я знайшов спосіб розв'язати нашу суперечку. Пароплав рухається, бо повітря, що його оточує, відходить від нього: про це свідчить рух аркушу паперу.

Але інші не погоджуються з ним на тій, цілком уважній, підставі, що ніби рух паперу залежить від вітру, який дме як, раз в напрямку від носу корабля до його керми.

Аби читачеві ясно уявити собі суть справи, не слід забувати, що хоч ми й часто з певністю вирішуємо питання про те, який саме з двох предметів, котрі обопільно змінюють своє віддалення, знаходиться в рухові,—але це має завжди рацію лише відносно до інших предметів, і найчастіше такі міркування відносимо ми до землі, що її несвідомо вважаємо нерухомою.

От же уявіть собі аероплан, який знявся з аеродрому й летить в напрямку зі сходу на захід швидкістю, що є рівною до швидкості руху землі довкола її вісі. Спостерігачі, які сидять на аеродромі, скажуть, що літак рухається надзвичайно швидко. Але коли ви поміркуєте, то скажете, що це не так. До того,

як полетіти, літак заразом з земною поверхнею повертався навколо земної вісі й рухався укупі з землею з заходу на схід; тепер підчас лету, хоч земля й несе його з собою в напрямі її руху, але сам він, відносно до землі, рухається з такою ж швидкістю в протилежнім напрямі, а через те відносно до простору є в стані супокою. Подібно до того, пасажир, що йде на палубі пароплаву, який рухається по річці, в напрямі прямо протилежнім до руху пароплаву, буде в стані супокою, відносно до берегів річки, якщо швидкість його руху та руху пароплаву однакова.

Таким чином, в нашій випадку літак є нерухомий у просторі, а глядачі на аеродромі укупі з землею рухаються від пункту, де знявся літак. Але й це твердження не правдиве. Коли ви пригадаєте, що крім руху землі довкола себе є ще її рух навколо сонця та ще й те, що само сонце заразом з землею та іншими планетами своєї системи також рухається, про що свідчать спостереження над змінами в положенні сонця відносно до зір, а самі зорі теж змінюють своє положення одна відносно другої,—то ви зрозумієте, що літак не стоїть у просторі, що питання про те, хто ж справді рухається в просторі, зостається безнадійно нерозв'язаним.

Можливо, наприклад, таке положення: швидкість руху соняшної системи в даний мент є такою, що хоч земля й обертається довкола своєї вісі, але заразом з сонцем та зорями рухається так, що пункт її поверхні, де знявся літак, серед цього руху сонця укупі з зорями біжить незад відносно до напрямку руху землі так швидко, як і сама земля рухається вперед. Тоді виявиться, що в рухові є всеж таки літак, а не спостерігач. Ми не маємо змоги довідатись, що справді діється. Оця неможливість вирішити поставлену задачу через відсутність механичних явищ, що на їх мав би вплив простий (прямолінійний) та рівномірний рух, і складає старий Ньютонів принцип відносности.

ФІЗИЧНІ ПІДСТАВИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИНЦИПУ ВІДНОСНОСТІ ЕЙНШТЕЙНА.

Однак, в старій Ньютонівській механіці на принцип відносности дивились не яко на закон природи, що має силу для всіх без винятку явищ, а лише яко на закон, що має відношення тільки до простого (прямолінійного) та рівномірного руху матер'яльних тіл,—одного відносно другого. Припускали, що цілком можливом є встановити рух відносно до простору, який є в стані абсолютного супокою. Для того, як здавалось, цілком досить розглянути рух тіл не відносно до інших матер'яльних тіл, а відносно до таких явищ, що є незмінно зв'язані з простором в стані абсолютного супокою. До таких явищ відносили, наприклад, явища світла.

Промінь світла від сонця, планет, зір досягає землі, проходячи через світові простори вільні від матерії—через порожняву,

що від вищих, найбільш рідких шарів земної атмосфери простяглася до крайніх шарів атмосфери відповідних світил. Вивчення властивостей світла дає безсумнівні підстави до того твердження, що світло є процесом надзвичайно швидкого хилитання, подібного до тих хилитань хвилі, які ми спостерігаємо на поверхні води. Звідси виникла хвилева теорія світла. Через те, що треба було уявити, що саме хилитається в порожняві в той час, коли в ній розповсюджується світло, довелося припустити, що світовий простір є повний особливої матерії без ваги, котру й почали звати світляним етером.

Було встановлено спочатку через точні астрономичні спостереження, а потім через спостереження земних джерел світла, що світло не бере участі в рухові матерьяльних тіл, близько яких воно розповсюджується, не захоплюється ними. Звідси стало необхідним рахувати, що світляний етер знаходиться в просторі в стані супокою. Справді, як що етер рухався б укупі з матерією, то промінь світла, що йде від нашої свічки С — по воді, яка наповнює руру з шкляними віконцями біля країв А та В, досяг би кінця В скоріше на той випадок, коли струмень води тече через руру в напрямку від А до В, аніж тоді, коли цей струмень тече в протилежнім напрямі, бо в першій випадку до швидкості розповсюдження світла через етер треба додати ще швидкість руху самого етеру, що його тягне за собою вода, а в другім випадку етер укупі з водою, що його рухає в напрямі до свічки, зносив би увесь час назад і промінь світла, що розповсюджується. Найдосконаліші спроби, що по ідеї подібні до зараз описуваної, але, звичайно, незрівняно є складніші що до виконання, показали, що в дійсності не помічаємо тієї зміни що до швидкості розповсюдження проміню, якої ми чекали; значить, матерьяльні тіла не захоплюють етеру в сферу свого руху, — етер є нерухомий у просторі. Вважали, що переміщення тіл можна визначити відносно до цього нерухомого етеру, а, значить, і відносно до простору.

Таким чином вважали цілком можливим виявити правдивий рух тіх. У 1881 році Майкельсон зробив спробу безсумнівної досконалости, що мала на меті встановити швидкість руху землі відносно до етеру, а, значить, і відносно до абсолютного простору. Його спроба, що її пізніше було повторювано іншими вченими з приладами ще більшої достотности, дала надзвичайні наслідки: швидкість світла, що розповсюджується в напрямі руху землі та, навпаки, супроти цього руху, є цілком однакова. Оскільки цей результат був несподіваний, ми зрозуміємо, коли згадаємо, що й інші спостереження доводили незалежність руху світла від руху землі. Це викликало припущення, що Майкельсон, можливо, десь помилився; через те було зроблено низку спроб виявити вплив руху землі відносно до етеру на явищах електричного та магнитного характеру. Але й тут досягнуто несподіваного результату: неможна виявити руху відносно до етеру, бо цей рух не має жадного впливу на всі без винятку явища.

Таким чином низкою спостережень встановлено було два досвідних факти, що їх правдивість не могла підлягати ніяким сумнівам:

1. Ніякі спостереження не можуть виявити простого (прямо-лінійного) та рівномірного руху тіла відносно до простору, що є в стані супокою.

2. Швидкість світла у порожнім просторі, як виявилось, є однакова, чи будемо ми виміряти її, рухаючись в напрямку розповсюдження проміню, чи в напрямі протилежнім до цього. Завжди ця швидкість є рівною 300.000 кілометрів на одну секунду.

СПЕЦІАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ВІДНОСНОСТИ ЕЙНШТЕЙНА.

Два твердження, що їх тільки що подано, й складають принцип відносності Ейнштейна, сформулований ним ще у 1905 році. Кожне з цих тверджень з окрема не містить в собі нічого такого, що могло б виправдати глибокий інтерес, який це учення викликало за межами кола спеціалістів. Лише зіставлення обох тверджень веде нас до ділеми, що єдиним виходом з неї є перецінування наших уявлень про час та простір.

Аби уявити собі цю ділему, повернемося знов до пасажирів в каюті пароплаву. Одному з них припала на думку в такий спосіб виявити рух пароплаву. Якщо ми кинемо камінь у воду, як раз по середині вздовш пароплаву, то хвиля, котра здійметься на воді від каменю,—дійде одночасно до керми й до носа пароплаву, коли він стоїть на місці; коли ж пароплав в рухові, то, очевидно, що хвиля досягне раніше керми, що йде їй назустріч й пізніше — носа, що йде вперед від місця, де впав камінь, а значить, і від водяної хвилі, яка розповсюджується до нього. Але пасажери мусять зректися й цього способу, закидають вони — хоч в такий спосіб справді можна виявити рух пароплаву відносно до води, але на випадок, коли він пливе укупі з водою (якщо він, скажемо, попав в обсяг морської течії), то така спроба не дозволяє виявити цього руху, бо й на цей випадок хвиля дійде одночасно до керми та до носа, хоч пароплав і змінює місце.

Припустимо, що наші пасажери мають приладдя вищої достотности і що одному з них припадає на думку, ніби їх оточує етер, якого не захоплюють в сферу свого руху ні пароплав, ані морські течії,—й через те можна встановити, чи пароплав є в рухові відносно до нього (етеру). Проти такого способу вирішення поставленого питання нічого неможна закинути—він бездоганий.

Пасажери міркують тепер так: коли пароплав не тягне за собою світляного етеру під час свого руху, то на випадок руху пароплава, ми маємо виявити одну швидкість розповсюдження світла для проміння, що йде від керми пароплаву до носа і иншу—для проміню, що йде в протилежнім напрямі. З цією метою на палубі свого пароплаву вони встановлюють електричну лампу й на рівних віддаленнях від неї ставлять двох пасажирів—

одного біля носу, другого—біля керми—з годинниками в руках, обом пасажирам пропонується помітити час, коли промінь світла від засвіченої лампи досягне їх. Коли пароплав рухається, то промінь світла досягне до спостерігача, що на носі, пізніше, аніж до спостерігача, що на кермі, бо перший увесь час втікає уперед від місця, де засвічується в нерухомому етері світло, та від проміню, що йде до нього; а другий—рухається цьому місцю та проміню назустріч *). Вони провадили свою спробу досить достотними засобами й переконались, що обидва спостерігачі дістали сигналу точнісінько в один час. Пасажири вже мають ніби нагоду триумфу, бо їм здається, що вони вирішили задачу, яку собі поставили. Але як вони будуть здивовані, коли довідаються про те, що пасажири пароплаву, який пройшов повз їхнього, приладами не менш достотними, ніж ті, що ними користувалися зараз вони, стежили за швидкістю поширення проміння від їхньої лампи й знайшли, що й відносно них,—пасажирів другого пароплаву,—проміння розповсюджувалось цілком однаково. Пасажири обох пароплавів знайшли, що швидкість світла для обох пароплавів однакова; вона є рівною 300.000 кілометров на одну мить. Але немає сумніву, що пароплави один відносно другого змінюють місце. Факт зараз встановлений визначає теж саме, ніби, скажемо, кур'єрський потяг біжить однаково відносно до нерухомих стовпів біля залізничої колії, як і відносно грузового потягу, що йде по рівнобіжній колії.

Однак, достотність спроб не дозволяє нам мати сумнів що до встановленого факту. Те, що є абсурдом для руху матерьяльних тіл, складає достотно встановлену істину для руху світляного проміню. Але як помирити суперечки, що виникли тепер?

Великою заслугою Ейнштейна є те, що він звернув увагу на одно припущення, яке входить у всі наші виміри та міркування й залишається без перевірки досвіду та з нього зовсім не впливає. Це припущення, ніби протікання часу має абсолютний характер, що воно не залежить від стану руху тіл. Ейнштейн довів, що необхідним висновком з фактів спостереження є відносність поняття про одночасовість двох подій, що абсолютний, незмінно текучий час Ньютона є фікція, і що в кожному пункті простору існує свій час, котрий тече в залежності від стану руху цього пункту.

ВІДНОСНІСТЬ ЧАСУ.

Зрозуміти в чому тут справа, допоможуть нам такі прості міркування.

Нехай я хочу перевірити два годинники, що знаходяться один від одного на досить великій віддаленні, з третім, який

*) Немає жадного значіння, що лампа посувається вкупі з пароплавом, бо промінь розповсюджується з пункту в етері, де засвітили лампу, а цей пункт є нерухомий.

лежить як раз посередині між ними двома. Для цього я буду користуватись світляним сигналом, напр., світлом, що засвічується біля середнього годинника в той мент, коли його стрілка вказує як раз 12 годин. Коли спостерігачі біля крайніх годинників помітять, що сигнал дійшов до їх, то вони повинні будуть виправити свої показання через те, що припускають, ніби в мент, коли світло досягає їх, є 12 годин плюс час потрібний для того, аби сигнал від середнього годинника дійшов до кожного з них.

Але чи не помиляються вони?

Хоч спостерігачі один відносно одного перебувають в стані супокою, але всі заразом, як одно суцільне, вони можуть посуватись. Однак, про загальний, спільний рух свій вони нічого не знають і, в згоді з законом відносности, нічого пізнати не можуть. Якщо вони справді були в русі, то до годинника, що є спереду в напрямку руху, сигнал повинен був пройти шлях більший, аніж то віддалення що лежить поміж крайнім та середнім годинником, бо за час поширення сигналу система встигла вже декілька посунутись уперед, і передній годинник увесь час втікає від сигналу, що його наздоганяє. Спостерігач, який не має жадного підозріння що до цього руху системи, зробить поправку, рахуючи, що світло пройшло шлях, рівний віддаленню його годинника від середнього годинника і, значить, поставити свого годинника назад порівнюючи с часом, що його показує середній годинник.

Подібно до того спостерігач біля заднього годинника поставити свого годинника уперед проти середнього годинника¹⁾.

Але инакше не можна їм зробити, бо немає в світі способу виявити їх справжній рух, а, значить, і правдиву поправку. Таким чином годинник, що є спереду в напрямі руху, буде показувати менше часу, аніж задній годинник, і що далі він знаходиться, тим менше часу показуватиме він, але хід годинника, величинь окремих промежків часу, на всіх таких годинниках зостануться одні й ті самі.

Инакше мається справа в системах, що знаходяться в рухові одна відносна другої. Тут і хід годинників, як виявляється, є ріжний.

Аби з'ясувати це, уявімо собі двох спостерігачів А і В, віддалення між якими змінюється. Нехай спостерігач А по своєму годинникові що години, напр., о 12 годині, о 1 год. то-що посилає світові сигнали, а спостерігач В на цих сигналах вивіряє хід свого годинника. Для того йому треба знати час, протягом

¹⁾ Зрозуміти це ясніше допоможе такий малюнок. Намалюймо кружечки А, О, В, що зображають трое годинників. Спостерігач В рахуватиме, що світло пройшло шлях рівний віддаленню від О до В, а спостерігач в А вважатиме, що промінь, який йде до нього, пройшов шлях рівний віддаленню від О до А. Але за час поширення проміння усі три годинники укупі з спостерігачами посунулись і зайняли положення, що його визначено на малюнку і пунктирними кружечками А', О', В', і в дійсності до переднього годинника промінь пройшов шлях більший, а ніж віддалення ОВ, а саме віддалення ОВ', також як і до заднього годинника промінь пройшов не віддалення ОА, а менше віддалення, а саме—ОА'.

якого світло доходить від спостерігача А до нього. Одинокий висновок, що його може зробити спостерігач В, буде такий: я не рухаюсь, бо інакше я або відходив би від проміню, що мене наздоганяє, або ж йшов назустріч йому, а, значить, швидкість розповсюдження світла повинна б була бути для мене або більша, або ж менша, як триста тисяч кілометрів на мить, чого в дійсності я не спостерігаю; але через те, що моє віддалення від А змінюється, то рухається він. Тому шлях, що його зробив сигнал, ідучи до мене, є рівний віддаленню межі мною та тим місцем простору, де подано сигнал. Звичайно, це віддалення є інше, аніж те, що лежить між мною та спостерігачем А в той мент, коли я отримав сигнал, бо він, розуміється, вже встиг декілька пересунутись за час розповсюдження сигналу; але на мої обрахунки не повинно впливати те, що трапилося з А після того, як сигнал вийшов від нього.

На підставі таких міркувань в момент отримання першого сигналу спостерігач В поставить на своєму годинникові 12 з додатком часу, що є потрібний, аби промінь пройшов шлях, рівний віддаленню між А і В в момент виходу сигналу від А.

Коли слідуючий сигнал, що його спостерігач в А послав о 1 годині, дійде до спостерігача В, останній поставить на своєму годинникові 1 годину з додатком, обрахованим подібно, як і в першій випадку. Тепер припустимо, що за минулий час віддалення поміж двома спостерігачами збільшилось і для певности припустимо, що в рухові був саме спостерігач В, який відходив від А. Важливо пам'ятати, що це припущення, як і протилежне, нічим ствердити неможна і що ми приймаємо його тут тільки для того, аби розглянути питання без допомоги математичного аналізу.

Прикинемо, яку помилку зробив на цей випадок спостерігач В. Вважаючи себе нерухомим, він в обрахункові шляху, що його пройшли сигнали, зробив помилку й до того неоднакову для першого та другого сигналу. В першій як і в другій випадку, він відходить від проміню, промінь його наздоганяє, а, значить, в обох випадках шлях, що його пройшов промінь, є більший, аніж то думав спостерігач; через те свого годинника спостерігач в В поставив назад, порівнюючи з годинником А. Але в першій випадку, коли спостерігачі були ближче один до одного, ця помилка була меншою, аніж у другому випадку, бо за час розповсюдження проміню на ближче віддалення і спостерігач В встиг пересунутись менше. В першій випадку спостерігач В поставить таким чином свого годинника декілька назад порівнюючи з годинником А, у другій випадку ще більш назад, а де далі с кожним разом все більше й більше назад. Інакше кажучи, вивірений в такий спосіб годинник спостерігача В буде спізнатись порівнюючи з годинником А, і година на годинникові А буде коротша, аніж година на годинникові В: час спостерігача В буде проходити повільніш, ніж час спостерігача А. На підставі матер'ялу, що його здобуто через найточніші виміри приступні для сучас-

ної науки, правдивість яких не підлягає жадним сумнівам, принцип відносності запевняє, що неможна встановити, хто саме з двох спостерігачів рухався в дійсності, а, значить, немає змоги виправити й помилку, котру зробив спостерігач В. Неможна, справді, вважати за дійсне те, чого не покажеш не через брак методів досліду, а через те, що воно не виявляється ні в одному з процесів природи,—це є фікція без жадного змісту.

Але ви запитаете, яке відношення може мати все оце до законів, що керують життям природи? Бо ж справа торкається способів вивіряти годинник. Годинник, що його вивірено в такий спосіб, дійсно на один випадок буде йти так, на другий—інакше; але ж час не залежить від ходу годинника, і події продовжують проходити, цілком не рахуючись з тим, що показує наш годинник.

Суть справи полягає в тому, що вивірені в такий спосіб годинники показуватимуть час, який справді керує подіями в тім місці, де знаходиться цей годинник.

Уявіть, що крім годинників спостерігачі А і В мають в руках ще по одній цілком однаковій свічці. Нехай свічка у спостерігача А згорає протягом однієї години по його годиннику, що йде скорше, аніж годинник В. Коли у спостерігача В вона згорить також протягом години по годиннику, що йде також як і годинник А, то він констатує, що по його годиннику свічка згоріла за час менший, аніж одна година. Це одразу дало б змогу пізнати, що годинник В спізнюється, дало б змогу встановити, наскільки саме він спізнюється, а zarazом довести, що дійсно в рухові був спостерігач В відносно до простору, а спостерігач А був в стані супокою—було б можливо міркувати про абсолютний рух,—але досвід каже нам, що це є неможливо.

Тому свічка спостерігача В, у згоді з якимись невідомими нам законами природи, що звязують рух з усіма без винятку процесами, згорить також за годину, але за годину, що спостерігач В рахує по своєму годиннику, який йде більш повільно.

І не тільки горіння свічки, але й усі рішуче—фізичні, хемичні та біологічні процеси в системі В проходитимуть у згоді з годинником цієї системи. Інакше кажучи, хід вивіреного в такий спосіб годинника визначає собою те, що ми звемо протіканням часу, і цей час, безмежно різнومانітний що до цього протікання, відповідно до безмежної різнومانітності тіл, які рухаються у природі, заступає місце абсолютного світового часу. Уявління про цей абсолютний час повинно викинути з кола інших наших уявлень, яко фікцію, що їй в дійсності ніщо не відповідає.

ВПЛИВ РУХУ НА РОЗМІРИ ТІЛ.

Заразом з тим втрачає своє значіння й поняття про одночасовість двох подій. Події одночасові для спостерігача, що належить до однієї системи в рухові, будуть різночасові для спостерігача іншої системи.

Справді, коли в двох пунктах якоїсь системи одночасно по її годиннику засвітили два вогні, то для спостерігача, що належить до цієї системи і знаходиться як раз по середині між двома пунктами, де засвітили вогні, буде здаватись, ніби вогні спалахнули одночасно.

Але що констатує спостерігач, що рухається відносно до даної системи й знаходиться в момент, коли засвітилися вогні, також саме посередині між двома пунктами, де спалахнули вогні?

Поки світло дійде до нього, він посунеться в той чи інший бік і таким чином стане далі від одного сигналу й ближче до другого. Світло від обох свічок, що тільки спалахнули, досягне до нього, вже не одночасно: раніше він побачить світло тієї свічки, в напрямі до якої він рухається, і пізніше—світло другої.

Через те, що спостерігач нічого не знає про свій рух й спостерігає тільки відносний рух свій та системи, він скаже: світло виходило з точок простору, від яких я знаходився й зараз знаходжусь на рівних віддаленнях; на розповсюдження проміння не може впливати те, що система, де спалахнули свічки рухається, а, значить, коли б свічки засвітились одночасно, я й побачив би їх одночасно. Очевидно, одна свічка спалахнула пізніше, аніж друга. Для того, аби обидві свічки спалахнули для спостерігача одночасно, треба, щоб та свічка, яка є спереду відносно до напрямку руху, засвітилась пізніше.

Звернемося тепер до способів порівняння довжини в різних системах, що є в рухові.

Нехай в якійсь системі А є стержень і треба відкласти довжину, рівну до довжини цього стержня в іншій системі В, що рухається відносно до першої системи.

Для ясности уявління припустимо, що система В є гладенька стіна, вздовж якої й посувається система А.

Аби відкласти на стіні довжину стержня, що своєю віссю є скерований вздовж лінії руху системи А, треба прикласти цього стержня до стіни й біля обох країв його одночасно шкрябнути по стіні. Одночасовість є важливою тут через те, що стержень посувається відносно до стіни і якщо шкрябнути біля одного краю раніше, аніж біля другого, то за час, який пройде від менту, коли ми шкрябнули біля одного краю до менту, коли шкрябнемо біля другого, стержень встигне декільки пересунутись й відкладена на стіні довжина не буде рівною до довжини стержня.

Таким чином, задача зійшла на те, аби у двох різних пунктах простору одночасно шкрябнути. Але ми знаємо вже, що ніби одночасове для однієї системи, здаватиметься різночасовим для іншої. Тому, хоч спостерігач, що рухається укупі з стержнем, й цілком достотно визначить по своєму годиннику одночасно край стержня, який посувається повз стіну, але з погляду спостерігача, котрий відносно до стіни є в стані супокою, він зробить це не одночасно, а саме нерухомому спо-

стерігачеві здаватиметься, що в тім напрямі, куди стіна рухається шкрябнуто раніше. Через те й довжина, що її відкладено в такий спосіб, буде менше, ніж правдива довжина стержня, і що більше швидкість відносного руху стіни та стержня, тим більше буде скорочення довжини. Легко зрозуміти, що такого скорочення довжини не буде, коли відкладатимуть її поперек руху, а, значить, в системі, яка рухається, довжини в напрямі руху будуть скорочені, а поперек руху—вони збережуть свою величину.

Таким чином ми приходимо до того переконання, що й довжини в природі не мають абсолютного значіння й вони залежать від руху тіл. Треба пам'ятати, що справа полягає не в помилкових припущеннях спостерігачів,—помилкових через хиби їх методів,—а в тому, що всі явища в кожній системі проходять так, що для них має силу лише довжина, котру відкладено в зазначений вище спосіб. Останнє виходить з принципу відносності, який встановлює, що немає процесів, на підставі котрих можна б було констатувати правдивий рух тіл, а, значить і зроблену помилку.

ПЕРЕМІННІСТЬ МАСИ.

Механіка, що її побудовано на нових уявліннях простору та часу, приводить і до нових дуже важливих висновків.

Підставою старої Ньютонової механіки було припущення про незалежність маси тіла від стану його руху або, висловлюючись конкретно, до цього часу в механіці припускали, що потребується однакове зусилля, аби покотити возик з вагою по платформі вокзалу, як і по платформі вагону, що рівномірно рухається. Нова механіка запевняє, що з огляду на різницю промежків часу та довжин,¹⁾ які відкладаємо то на нерухомій платформі, то на платформі рухомій,—потрібуються різні зусилля, аби надати одному й тому ж возикові однакової швидкості відносно до нерухомої як і до рухомої платформи; більш детальна теорія доводить саме, що в другому випадкові (система в рухові) ці зусилля повинні бути більші, ніж у першому (нерухома система).

Про масу тіла ми міркуємо на підставі того опору, який виявляє тіло супроти зміни його стану, щоб-то на підставі інерції тіла. Масу тіла, що її визначено в такий спосіб, зємо інертною масою тіла. По величині вона точнісінько є рівною до маси, котру встановлено за допомогою ваги (вісів), щоб-то до маси тяжіння.

Через те, що, як сказано, тіло, котре є в рухові, ставить більший опір супроти чинности сили,—то й інертна маса його

¹⁾ Швидкість тіла виміряємо відношенням довжини шляху до часу протягом якого саме перейдено цей шлях.

є більша. Цей висновок вдалося ствердити спробою, спостерігаючи рух часточок в рурах, які наповнювано рідким газом. Коли до склянної рури з рідким газом надати металеві електроди, з'єднані з джерелом електрики високого напруження, то від негативного електроду з величезною швидкістю, що наближається до швидкості світла, летять часточки і спробою встановлено, що маса цих часточок збільшується разом з їх швидкістю. Тут треба зазначити, що швидкість світла величезна порівнюючи з звичайними приступними нам швидкостями; через те, що у всіх питаннях під поглядом принципу відносности грає роль, як то вказують обрахунки, відносна величин швидкості тіла та швидкості світла, то очікувані ухилення від звичайних законів механіки, побудованої на принципі відносности, можуть бути значні лише на випадок великих швидкостей руху; щож до випадків звичайного руху, то своїми порівнюючи грубими засобами цих ухилень ми не зможемо виявити. Найважливішу роль в принципі відносности відіграє швидкість світла; разом із тим припускають, що швидкість більша за швидкість світла у природі є неможливою. Коли б довелося спостерегти таку швидкість, то принцип відносности був би знесений.

ЕНЕРГІЯ ТА МАСА.

Заразом з перемінністю маси принцип відносности дає змогу знайти зв'язок поміж енергією тіла та його масою. На підставі де-яких даних можна думати, що подібно до того, як маса тіла змінюється під впливом руху завдяки запасові енергії, котрий є інший в рухомому тілі, аніж у нерухомому,—то й уся маса тіла має теж енергетичне походження. Однак, неможна вважати, що ця приваблива думка звести цілком поняття про масу до поняття про енергію в теперішній час є укінченою. Аж до останнього часу питання не є остаточно вирішене.

ПІДВАЛИНИ ЗАГАЛЬНОГО ПРИНЦИПУ ВІДНОСНОСТИ.

Явища, що ми їх розглянули, відносяться до випадку простого (прямолінійного) та рівномірного руху. Отже Ейнштейн вигнав з них поняття про абсолютний час та простір.

Але як що звернутися до рухів, в яких протягом часу змінюється напрям або швидкість,—то на сцену знов виходять ті ж абсолютні, бо при кожному випадку зміни руху зараз же виявляються сили інерції, до чого величин їх цілком не залежить від відносного руху тіл, а тільки від їх руху відносно до простору. Ви спостерігали ці сили, коли трамвай або потяг швидко застановлявся. У вас немає сумніву, що змінюється саме стан руху вашої системи відносно до простору, а стан руху інших систем, які вас оточують, зовсім не відіграє ніякої ролі. Цей абсолютний простір виявляється ще й у іншому випадку. Коли

ми заставимо тіло крутитися навколо вісі, то на всі його точки починають впливати сили, які прагнуть віддалити ці точки від вісі обертання; спостереження вказує, що окружні тіла не мають впливу на ці сили, а тому доводиться припустити, що причиною їх є обертання відносно абсолютного простору. Аби переконатися в тім, Ньютон налив у посуд води й повісив його на дуже закрученим мотузку. Коли мотузок роскручувався й посуд крутився, то спочатку форма поверхні води зоставалась цілковитою площиною; хоч відносно повертався посуд і вода ¹⁾, але вода відносно до простору не поверталась. Але згодом, коли вода взяла участь в рухові посуду, поверхня її змінилася наочно, що вказувало на присутність сил, які відкидали її від середини до стінок посуду. Тепер немає відносного руху посуду та рідкості; але зате рідкість обертається відносно до простору. Таким чином, як здавалося, Ньютон констатував, ніби походження відосередкових (центрофугальних) сил залежить від руху відносно до простору.

Задовго перед Ейнштейном Мах з надзвичайною яскравістю та послідовністю піддав критиці висновки Ньютона.

Він каже: які сили можуть повстати в тілі тільки через те, що воно обертається відносно до порожнього простору, що не має жадних властивостей сам по собі й є однаковий по всіх напрямках? Чи має якусь рацію само твердження, ніби тіло обертається відносно до порожняви? Яке право маємо ми думати, що відосередкові (центрофугальні) сили повстають завдяки обертанню відносно до порожняви, бо ж ми ніколи не спостерігали такого обертання. В досвіді ми завжди спостерігаємо, як тіло обертається відносно до інших тіл, наприклад, відносно до зоряного неба. Через те цілком природньо думати, що відосередкові (центрофугальні) сили—результат відносного обертання тіл, і коли Ньютон не виявив впливу відносного обертання посуду та води то лише тому, що маса посуду є незначною порівнюючи з окружними зоряними масами. З погляду Маха, відосередкові (центрофугальні) сили в тілі повинні повстати й тоді, коли воно буде в стані супкою, а зоряний світ обертатиметься навколо його.

Звичайно, коли Ейнштейн викинув поняття абсолютного з учення про рівномірний та простий (прямолінійний) рух,—він не міг помиритися з тим, що це поняття знову з'являється в ученні про перемінний та коловоротний рух.

Поміж 1916 та 1918 роками, його учення, що раніш торкалось осібно випадку переносного рівномірного руху, формується в учення, яке охоплює всі можливі випадки руху. В цій формі учення Ейнштейна здобуло собі назвисько загального принципу відносности. В той час, коли спеціальний принцип відносности спірається на твердий фундамент досвідних фактів, підвалиною загального принципу відносности є гіпотетичне поло-

¹⁾ Спочатку вода сковзається по стінці гладенького посуду й не бере участі в його повертанні; тільки згодом через тертя її захоплює відро, що крутиться й починає крутитися укупі з відром.

ження і через те його повинно виправдати шляхом зіставлення з фактами тих висновків, що з нього випливають. Ми вже мали нагоду зауважити, що інертна маса тіла та маса його тяжіння однакові,—інакше кажучи, що тіло ставить однаковий опір супроти зміни руху, як і притягається до інших матеріальних тіл. З погляду Ньютонової механіки цей факт є цілком випадковий, бо інерція тіла та сила його тяжіння нічим між собою не зв'язані.

Отже з цього погляду дві кулі—мідна та залізна, що під впливом однакового штовхання починають рухатися з однаковою швидкістю, а, значить, мають і однакову інерцію, можуть падати, притягаючись до землі з різною швидкістю. Як щож ми спостерігаємо протилежне, якщо в дійсності їх швидкість цілком однакова, то це є випадковий кількосний збіг чинности двох цілком самостійних нічим між собою не зв'язаних законів природи.

Підвалиною загального принципу відносности є твердження, що неможна вважати випадковістю, коли чинність сили інерції та сили тяжіння у всіх випадках однакові. Очевидно, що походження цих сил є одно.

Таким чином Ейнштейн переконався, що притягання тіл є не що інше, як виявлення їх інерції; інерція і тяжіння це еквіваленти. Оцей принцип еквівалентности формулюється так: однорідне поле тяжіння, цеб-то простір, у яким сила ваги всюди є однакова що до величини та напрямку, відносно до всіх без винятку явищ,—є еквівалентне просторові, в котрім маємо чинність сил інерції, що їх викликано постійним що до величини та напрямку прискоренням.

Аби з'ясувати принцип еквівалентности, уявимо закритий зо всіх боків коробок, так що спостерігач, який є в ньому, не може нічого знати про те, що робиться за межами його перебування. Мотузком, що його почеплено до одної з стінок коробка, починають останній тягти угору, збільшуючи рівномірно швидкість руху.

Через інерцію усі тіла, що знаходяться всередині, прагнуть тимуть оставатись позаду руху коробка; тому спостерігач помітить, що тіла тиснуть дужче, аніж раніш, на ті предмети, на які вони спіраються.

Важок в один хунт, покладений на пружинну вагу, ростягне пружину більше, ніж раніш; предмет якоїсь ваги буде тяжче підняти з долівки. Спостерігач сконстатує, що вага усіх тіл збільшилась. Разом із тим, якщо дати тілові падати додолу, певної височини, то воно наблизатиметься до долівки швидче, бо коробок посувається назустріч предметові, який падає. Це збільшення швидкості падання буде однакове для всіх тіл.

Як ми вже згадували, досвід доводить, що сила інерції завжди є однакова з силою ваги, через те спостерігач не сприможеться вирішити питання про те, що саме є причиною явища,

котре він спостерігає: чи то з якоїсь причини збільшилась сила притягання, а вкупі з нею й вага тіл; чи ця зміна є результатом прискореного руху коробка догори. Таким чином, з погляду Ейнштейна інерцію тіл треба розглядати як особливий прояв притягання в тілі, що рухається відносно до інших матерьяльних тіл, але зовсім не як результат руху відносно до порожнього простору. Руху відносно до порожняви ми ніколи не спостерігаємо; самий вираз: я рухаюсь відносно до порожняви — не має сенсу і ніякого впливу на процеси природи такий рух мати не може. В дійсности ми спостерігаємо переміщення тіл та зміну швидкості їх руху відносно до інших тіл природи, — з окрема відносно до величезних зоряних мас тяжіння; оце відносне переміщення і є причиною сили інерції, тільки — не фіктивне переміщення відносно до порожняви. Тому як раз між інерцією та силою тяжіння і є той зв'язок, що його раніше вважали випадковим.

Але коли це так, коли гіпотеза про рівнозначність сили ваги та сили інерції є правдива, то всі без винятку явища в полі ваги повинні проходити цілком так, як і в системах прискореного руху, а, значить, на досвіді можна перевірити оцю гіпотезу. Досвід матиме рішуче значіння для того, аби виявити правдивість нашого припущення.

КРИВИНА ПРОМІНЮ СВІТЛА В ПОЛІ ТЯЖІННЯ.

Першим висновком з принципу еквівалентности є притягання світляного проміню до матерьяльних мас.

Якщо поле тяжіння є рівнозначне з прискореним рухом, то явища, що їх спостерігаємо на випадок прискореного руху, маємо спостерегти й у полі тяжіння. Промінь світла повинен розповсюджуватись в полі тяжіння так само, як він розповсюджується відносно до предметів прискореного руху. Повернемося знову до нашого коробка, що рухається прискорено угору. Нехай через щілину, пророблену у середині одної з стінок, проходить світляний промінь. Простежимо його рух відносно до предметів, що є в середині коробка.

Через те, що промінь розповсюджується, беручи участь в рухові коробка, то дно коробка наближається увесь час до проміню, а позаяк коробок постійно прискорює свій рух, то в міру розповсюдження проміню швидкість взаємного наближення проміню та долівки коробка буде збільшуватись. Спостерігач, що перебуває у коробку й не має жадного підозріння що до свого руху, вважатиме шлях проміню не простим (прямолінійним). Йому здаватиметься, що промінь увесь час відхиляється до долівки коробка й де далі від щілини, то більше буде це відхилення. На погляд спостерігача шлях проміню в середині коробка буде тотожний з тою кривою лінією, що її накреслило б ядро після вибуху на земній поверхні або струмень води, який тече з посуду. Одинокі ріжниця полягатиме лише в тому, що світло має надто

більшу швидкість, а тому на невеличких віддаленнях викривлення його шляху ми помітимо менше. Подібно до того викривлення шляху м'яча, що його кинуто, ми ясно бачимо вже на віддалення декількох метрів, у той час, як шлях кулі, котра пройшла вже декілька сот сажень, так мало викривлюється, що ми вважаємо його простим (прямолінійним).

На підставі принципу еквівалентності треба гадати, що шлях проміню поблизу до мас тяжіння мусить бути тотожний з шляхом, що його він накреслює в середині нашого коробка; інакше кажучи, ми маємо спостерегти таке ж викривлення проміню поблизу до матерії, ніби вона притягає його, як і інше матерьяльне тіло. А позаяк прискорення для всіх тіл, що падають, є однакове, то й промінь, який проходить повз матерьяльне тіло, мусить наблизитися до нього з таким само прискоренням.

На земних джерелах світла через надто велику швидкість його неможна перевірити цього висновку, але викривлення, що його припущено, має виявитись в положенні зір, підчас коли світло від них проходить повз сонце.

Перевести таке спостереження перешкоджає надто велика яскравість неба поблизу до сонця, що заважає бачити зорі в тім обсягу. Через те такі спостереження є можливі тільки підчас соняшного затемнення. З метою перевірки висновків Ейнштейна було підготовлювано астрономичну експедицію на затемнення, що мало відбутися 1914 року, але експедиція не відбулася через європейську війну. Тільки року 1919 було переведено дві експедиції під керівництвом англійського вченого Едінгтона, які зробили фотографічні відбитки зоряного неба поблизу до соняшного диску. Через порівняння цих відбитків з відбитками тієї ж частини неба, підчас коли в ній не було сонця, виявилось що справді відхилення проміню має місце і величинь відхилення є дуже близькою до тієї, яку було обраховано на підставі принципу еквівалентності.

РУХ МЕРКУРІЯ.

Другий висновок з принципу відносности складають інші закони руху тіл в полі тяжіння. Що правда ці зміни для тіл, які рухаються поволі, дуже незначні; принаймні, їх неможна виявити сучасною технікою вимірів.

Найшвидче у нашій соняшній системі рухається планета Меркурій й для неї, згідно з принципом відносности, мусить бути найбільше відхилення від законів руху старої механіки, що цілком надається до виміру.

В рухові цієї планети вже давно помічувано особливість, якої астрономи не могли з'ясувати. Перигелій Меркурія, — так звуть точку орбіти Меркурія, найближчу до сонця, — переміщується так, що характер його руху неможна було з'ясувати з погляду старої механіки. Що століття це переміщення виявляється в 43 дугових секунди.

Обрахунки, що ґрунтуються на принципі відносности, цілком з'ясовують цю аномалію.

Ще цікавіші та важливіші результати приложення принципу відносности до вивчення будови річовини (вещества).

Нині ми знаємо, що атом уявляє з себе не суцільний шматок матерії, а складається з надто дрібніших часточок, які рухаються навколо центрального ядра атому. Будова атому є подібна до будови сонячної системи, але в ньому рух часточок проходить з такою величезною швидкістю, що тут поправки до старих законів механіки на підставі принципу відносности повинні мати вже важливе значіння.

Завдяки рухові часточок, що з них складається атом, і утворюються ті хилитання в оточенні, які ми зовемо світлом.

Зоммерфельд приклав теорію відносности до руху в середині атому і в такий спосіб з'ясував найдрібніші деталі що до будови проміню світла. Погодження теорії з фактами спостереження йде тут остільки далеко та в такий широкій області, що важко мати сумнів що до правдивости припущень, які складають її підвалини.

ЧОТИРЬОХМІРНИЙ СВІТ ТА ЙОГО КРИВИНА.

Німецький математик Мінковський надав ідеям Ейнштейна надзвичайно простої математичної форми.

Відомо, що положення точки у просторі є визначене, коли вказано три величини. Так, аби вказати якесь місце над землею, ми даємо його географічну широчінь та довжину, але це ще не цілком визначає положення нашої точки, бо усі точки, які лежать на простій прямовісній (вертикальній прямій), мають туж саму широчину та довжину. Необхідно вказати ще й третє число— височінь даної точки над рівнем моря.

Аби визначити положення лампи у кімнаті, необхідно вказати віддалення її від одної з стін, від другої стіни до неї, перпендикулярної та, нарешті, ще й височінь її над долівкою. Оцю властивість нашого простору, що положення точки є певне лише через визначення трьох чисел, трьох віддалень, ми підкреслюємо, коли зовемо наш простір трьохмірним.

Усяка поверхня, напр., площина, поверхня кулі є простором, де положення точки визначається вже тільки двома числами. Точка, що лежить у площині долівки, визначається через віддалення її від двох стін, а точка на поверхні землі визначається лишень через широчінь та довжину. Тому вважаємо поверхню двохмірною.

Аби визначити якусь подію в світі, треба вказати чотири числа: час, що характеризує подію, а потім ще три числа, які визначають місце події у просторі.

Наприкл. лампа, що знаходиться у кімнаті на віддалення 2-х метрів від одної стіни, 3-х від другої й $1\frac{1}{2}$ метра від долівки, засвітилась о 3-й годині ночі.

Таким чином, на світ треба дивитись як на утворення чотирьох вимірів, і Мінковський показав, що в цім чотирьохмірнім витворі, після відповідного вибору що до способу обрахунку, величини, що характеризують час, відіграють таку ж роль, як і величини просторові. В цім чотирьохмірнім світі наш трьохмірний простір росташовується подібно до того, як двохмірні поверхні росташовуються в самім просторі. Подібно як двохмірні поверхні (напр., куля, циліндер) мають кривину у нашому трьохмірному світі, так і наш трьохмірний простір, росташований у чотирьохмірному світі, має кривину. Досконалий математичний аналіз доводить, що кривина нашого простору є різною в різних місцях. Близько до великих мас тяжіння вона є більша, у міжзорянім просторі—менша. У цьому чотирьохмірному світі Мінковського рух під впливом сили інерції є замінений рухом по лініях, що вони уявляють з себе найкоротше віддалення між двома точками, а тяжіння є не що інше, як виявлення кривини простору близько до матерьяльних мас.

В цьому світовому просторі керують інші геометричні закони, аніж закони Евклідової геометрії, що її правдивість ми звикли вважати абсолютною. Найкоротшим віддаленням між двома точками не буде вже проста (пряма) лінія, а сума кутів трикутника не є рівною двом прямим кутам. Евклідова геометрія це тільки наближене виявлення правдивих геометричних співвідношень. З великою достотністю вона зображає нам явища, що мають місце у невеличкій частині простору, але для цілого світу вона не є правдивою, подібно, як для невеличкої частини моря його поверхню можна вважати площиною, хоч вона й є частиною сфери.

Ейнштейн йде у своїй картині світу ще далі. Він гадає, що не тільки наш трьохмірний простір має кривину в чотирьохмірнім світі, але й сам чотирьохмірний світ має кривину та є замкнений, подібно як у нашому трьохмірному світі є замкненою поверхня кулі.

На користь цих міркувань Ейнштейна говоре слідуюче.

Коли світ наш є безмежний, то одно з двох, або він всюди рівномірно є повний зір, або ж наша зоряна система є островом в безмежному морі простору. Як-що безмежний світ, подобно до куточка всесвіту, який є приступний нашому спостереженню, був-би рівномірно сповнений зорями, то кількість світла, що досягала-б до нас, була б значною, небо здавалось би нам суцільним сяйвом, цього, однак, ми не спостерігаємо. Укупі з тим, як то вказують обрахунки, видимі для нас зорі мусили б бути у полі значно більшого тяжіння, а через те їх рухи були б надто швидкими, аніж ті, що їх ми спостерігаємо в дійсности.

Супроти другого припущення говоре те, що коли-б наша зоряна система була островом серед безмежного простору, то навколо ми не бачили б ні одної зорі; вони відходили б від нас та одна від одної на безмежні віддалення і сили взаємного притягання не вистачало б, аби стати цьому на перешкоді.

Хоч ми й не маємо права запевняти, ніби в решті решті після трільйонів роков це віддалення зоряних мас справді не матиме місця та що припущення, ніби наша зоряна система є справді поодиноким скупченням зір у просторі, є неправдиве,— однак, інстинктивно ми відчуваємо хиби цього припущення, котре є зв'язане з думкою про початок світу, тому ми й шукаємо иншого виходу.

Такий вихід дає нам уявління Ейнштейна. Після Ейнштейна правдивим є перше припущення. Світ є сповнений зорями рівномірно, але він не є безмежний, а уявляє з себе замкнений, укінчений простір, подібно до того, як куля є замкненою поверхнею. Наш простір є сферичний простір, а тому, хоч він і є обмежений, але всляку лінію в ньому можна продовжувати в безмежність, подібно як на поверхні кулі укінчених розмірів рух по колу, що є накреслене на ній, ніколи не зустріне межі.

Ми, люди, уявляємо з себе істоти, змисли (органи відчужвання) яких так побудовані, що не можуть відчувати четвертого виміру, а тому ми й не в стані відчутти чи уявити собі кривину світу. Тільки досвідний матерьял та непереможна логіка математичного доказу дозволяє нам підняти завісу, що запинає від наших очей правдиве лице світу, але уявити собі цю картину світу наочно ми не маємо змоги, бо цей образ світу лежить за межами нашого сприйняття.

З цього боку образи, що до їх ми приходимо на підставі принципу відносности, поділяють участь наших останніх досягнень і в инших ділянках фізики.

Картину явищ, що була б приступна нашій уяві, надто у великій кількості випадків заступає абстрактна математична формула, що відповідного їй образу ми не є в стані уявити собі. Причина цього полягає в тому, що, вивчаючи явища природи, ми перейшли межу приступного для наших безпосередніх відчужвань, бо ж ми не можемо уявити собі того, чого ніколи не відчували наші змисли (органи відчужвання).

Принцип відносности дає нам новий світогляд у фізиці та геометрії; дуже можливо, що він допроводить нас і до нової теорії пізнання.

Але принцип відносности не може змінити звичайного людського уявління про світ, що воно ґрунтується на вказівці наших змислів; з цим уявлінням про світ він не має нічого спільного.

Принцип відносности має на меті дати можливо близький опис явищ з обсягу спостереження, і, оскільки є змога нині проте міркувати, своєї мети він досягає.

Проф. Б. П. ГЕРАСИМОВИЧ.

Еволюція світів в світлі сучасної науки.

Одним з найбільших фактів наукового життя нашого часу є систематична невдача всіляких пророкувань, що так чи інакше обмежують майбутні досягнення науки. Ця остання на кожному своєму кроці переступає межі, які було їй покладено, і саме по за ними, саме в галузях, здавалося б, зовсім їй неприступних, робить дивовижні здобуття. Класичним в цьому відношенні є пророкування засновника критичної філософії про те, ніби хемія ніколи не стане достотною наукою. Не менш невдалі були пророкування також і філософів позитивістичної школи. Наприклад, Огюст Конт, який призначав астрономії певне місце в своїй класифікації наук, цілком категорично ставить її досягненням визначені межі. Він казав, що нам ніколи не пощастить довідатись про склад та будову віддалених світів, які складають видимий зоряний всесвіт. На його думку, науці про небо доведеться обмежити себе лиш геометричним виучуванням руху зір, як блискучих точок, і залишити надії на те, щоб зробитися фізичною наукою. Таким чином, між наукою про небо та іншими фізичними науками повинна існувати безодня, через яку ніколи неможна буде перекинути місток.

Пророкування Конта не справдилось. Вже в другій половині минулого століття до досліду зоряного неба було пристосовано спектроскопа. Роскладаючи на складові частини ту незначну кількість енергії, що її дає нам тонке павутиннячко світляного проміню, який лучить нас з зорею, вперше довелось здобути відомости про склад та будову найбільших світів. Вимір зоряних яскравостей та барв шляхом пристосування фотометрії та фотографії дав можливість зробити ще декілька кроків уперед. Пощастило знайти таємниці зоряних світів, які знаходяться остільки близько один до одного, що спливаються навіть для найдужих побільшень, котрі мають місце при студюванні неба; було визначено і температуру, шільність, навіть давління в їх зверніх шарах. Сполучення всіх цих методів дозволяє нам познаться з такими дрібницями зоряних світів, що про саме існування їх ніхто не міг домислитися ще в кінці минулого віку. З рештою про зорі,—далекі світила без видимого диску,—ми

маємо не менш відомостей, аніж про найближчі до нас члени нашої системи—про місяць та планети. Цим величезним поступом в справі вивчення всесвіту ми завдячуємо молодій галузі науки про небо—фізиці небесних тіл,—астрофізиці. Фізика неба це дитина загальної фізики, і на перших кроках весь її зміст вичерпувався пристосуванням сучасних теорій загальної фізики до з'ясування явищ. Минули роки, прийшов час, коли молода наука стала на власні ноги та в свою чергу зробила фізику своїм винуватцем; більш того, вона в багаттвх питаннях стала «супер-арбітром» мінливих фізичних теорій, що знаходять своє ствердження чи заперечення взагалі набданого нею матерьялу. Причина цього, звичайно, є зрозумілою. Адже ж предмет астрофізики це зорі, ті надзвичайно великі центри згущення матерії у світовім просторі, в середині яких відбуваються процеси у величних розмірах. З другого боку ця сгускла матерія знаходиться в такому стані, що істотно відрізняється від того, до якого ми звикли та які студіюємо у наших лабораторіях. Завдяки цьому з'являється можливість перевірити навіть сучасну теорію будови матерії (атома), а також, нарешті, вінець сучасної фізики—теорію відносності. Наслідки численних дослідів, що до зоряної фізики можна формулювати коротко так: зорі, що здаються нам точками різної яскравості та кольору, є від нас на величезних віддаленнях, які виміряємо в так званих «світляних роках»; інакше кажучи, світлові потрібні роки, сотки і навіть тисячі років для того, аби пройти ці віддалення (швидкість світла коло 300.000 кіл. на секунду). Саме через таку далечь зорі надсилають нам так мало світла; в дійсности—ці величезні світосайні тіла цілковито подібні до нашого сонця, що уявляє з себе близьку до нас зорю. Це надзвичайно великі кулі, складаються вони з мішанини різних газів, доведених до стану сильної проміністості, завдяки своїй височезній температурі. Розклад призмю зоряного світла на його складові частини, в так званий спектр, виявляє велику кількість темних рис, що перетинають веселкову смужку спектру. Це явище характеризує також і спектр сонця. З'ясовується воно втяганням світла зорі більш холодною зовнішньою її атмосферою. Порівняння спектрів різних газів та металів, добре досліджених у наших лабораторіях, дозволяє, таким чином, визначити хемічний склад зоряних атмосфер. За малими винятками всі вони складаються з відомої нам матерії, яка, що правда, знаходиться в цілком особливих умовах.

Спектри зір надзвичайно різноманітні; навряд чи існують дві зорі, в яких вони були б зовсім однакові. Ця обставина має дуже важливе значіння—зорі складають ніби-то своєрідні особливості, що їх властивості пізнаємо через порівняння між собою відповідних спектрів. Чим вище температура зорі, тим вона більше і навіть блакитніша, тим ближче *maximum* яскравості веселкової смужки її спектру до фіялкової частини; навпаки, чим зоря холодніша, тим більше є виразною червона частина її спектру.

Сучасна фізика, припускаючи деякі гіпотези, за допомогою так званого закону Віна, дозволяє нам визначити температуру розпеченого самосіяного тіла. Це досягається шляхом спостереження кольору тіла, або ж більш достотно по розподілу інтенсивності в його спектрі. Ми можемо пристосувати цей метод до зір, визначаючи температури їх зверхніх шарів. Такі досліди було почато Вільзінгом та Шейнером у Потсдамі; в теперешній час вони переводяться в багатіях обсерваторіях і мають зовсім однакові висновки. В зв'язку з цим з'ясовується, як і треба було чекати, що температура зір вимірюється тисячами градусів. Найбільш «гарячі» блакитно-білі зорі мають температуру в 15—20 тисяч градусів від абсолютного нуля; жовті (до яких відноситься наше сонце)—в 6 тисяч, а червоні до 2—3 тисяч градусів. Ці числа відносяться, безперечно, до зверхніх шарів зір; в середині їх температура повинна бути незрівняно більше. Так, після обрахунків німецького фізика Емдена, температура центральної частини сонця, напевно, виносить мільйони градусів.

Температура зір як найтісніше зв'язана з характером темних рис її спектру, цеб-то, в решті решт, зі складом її атмосфери. Наприклад, у спектрах блакитно-білих зір знати лише небагато рис рідкого в нас газу гелія, воденя і деяких інших. В спектрах чисто білих зір починають виступати риси металів, риси ж воденя досягають максимальної сили. Спектри жовтих зір (типу сонця) вже дуже складні, їх пересікає багато тонких рис важких металів. Червоні зорі виявляють вже не риси, але цілі смуги втягання, що є характерні для спектрів хемичних сполучень. Таким чином, зорі найвищої температури оточені атмосферами, де переважає гелій, в атмосферах білих зір більш всього воденя; сонце та подібні по складу зорі мають атмосфери з металів. Нарешті, температура червоних зір є остільки низькою, що в їх атмосферах починають відбуватись хемичні сполучення, які не є можливі в атмосферах більш «гарячих» зір. Отже, упорядковуючи зорі по черзі зменшення температури, ми будемо мати шерг: починається він гелієвими зорями, далі йдуть водневі та металеві (типу сонця), останніми є червоні зорі зі спектрами, характерними для хемичних сполучень.

Винаходи останніх десятиліть виявили, що спектр характеризує зорю ще в багатьох відношеннях. Наприклад, виявляється, що зорі є розміщені у просторі відповідно до своїх спектрів. Так, сонце знаходиться в центрі скупчення кількості металевих зір, червоні зорі займають дальші області, гелієві ніби-то оперізують всесвіт яскравих зір. Мало того, швидкість зір у просторі як найтісніше є зв'язана з їх спектрами. Гелієві зорі рухаються дуже повільно; середня їх швидкість після Кемпбелу всього 14 кіл. на секунду, металевих—коло 30, а червоних коло 35 кіл. Найбільш «гарячі» гелієві зорі у 5 разів більше, ніж маса сонця, в той час, коли маса металевих пересічно є рівна соняшній. Ще ціла цизка значних властивостей зір, про які тут говорити

немає місця, теж як найтісніше лучиться з їх спектрами. Спектр, ця тоненька веселкова смужка, яку так важко фотографувати, вводить нас, так би мовити, в самі інтимні глибини життя небесних світил, несподівано відкриває нам якісь закономірності, що видимо відіграють величезну роль в організації всесвіту.

Існує багато наукових питань, що на їх довго та даремно шукають відповіді. Знайти таку відповідь часто визначає триумф пророкуючої науки. Протилежне явище спостерігаємо під час бурхливого розвитку тих чи інших галузів знання, коли думка теоретика не встигає з'ясувати прибіраних фактів і справляється ледве з їх класифікацією. В ці критичні менти експериментатор, чи спостерігач, відкриває іноді факти першорядної ваги, що вказують на якусь несподівану основну закономірність у природі, викриття якої складає нову добу в історії науки. До цих «відповідей на непоставлені запитання» — відносяться й вищезазначені здобутки фізики неба. Тільки за останніх 10 років виявилось їх справжнє значіння і було знайдено ту таємничу нитку, що зв'язує до купи всю ріжнومانітність явищ спостереження; було сформульовано запитання, відповідь на яке вже було дано раніш.—Це питання про еволюцію небесних сил.

Читає, знайомий в історію розвитку наукового світогляду, зможе відчути якусь непевність. Адже ж і для еволюції, яка так могутньо опанувала науку минулого віку, вперше одягнулася тілом та набула крові, власне, на ґрунті науки про небо космогонічна теорія Лапласа, що так яскраво малює формування планет з кілець, які вилучає первісна туманність підчас обертання, дала надзвичайно багато. Разом з геологією Ляпеля та біологією Ч. Дарвіна вона поклала ті підвалини, на яких базується весь сучасний еволюційний світогляд.

Все це, звичайно, справедливо. Безперечно, космогонічна теорія Лапласа мала дуже велике значіння в історії світогляду. Проте її наукове значіння ми розглядаємо зараз як досить обмежене. Вона не була для науки про небо таким могутнім джерелом ідей, яким теорія Ч. Дарвіна була для біології. Більш того, вона не зробила майже ніякого впливу на розвиток астрономії. Лаплас, як і попередник його Кант, мав на меті дати картину формування сонячної системи, утворення с первісної туманности купи небесних тіл так, щоб відомі особливості планет та їх супутників були генетично з'ясовані (однаковий напрямок руху планет, близькість площин їх орбіт до збігу і т. и.). Лаплас та Рош (який дав математичну інтерпретацію ідей Лапласа), чудесно виконали своє завдання; так, їх «історія сонячної системи», невважаючи на численну критику, в основі залишилась непереваженою до нашого часу. Ця теорія, однак, розглядає тільки один цілком окремий випадок еволюції небесних тіл і нічого не каже про походження сили зір, що складають всесвіт. Вона була збудована виключно на підставах механіки; генетично з'ясувати рух планет можливо було, звичайно, базуючись тільки на законах руху і

лише руху, її творці не прийняли до уваги другого чинника еволюції—чинника теплового. Тимчасом небесні світила—сонце та зорі є самосайні газові тіла; еволюція цих тіл перш над усе повина бути процесом тепловим, який характеризується зміною їх температури.

Небесні тіла випускають тепло в світовий простір; енергії з'юкола вони не одержують, відносно до околишнього світу баланс їх тільки видатковий. Що ж повинно діятись з небесними тілами після такої величезної страти тепла? Перша і натуральна відповідь на це питання така: зоря в наслідок безупинного промінювання охолоджується, температура її зменшується. З цієї точки зору червоні зорі (ріжниця зоряних барв була відома вже дуже давно), мусять уявити з себе більш менш пізніший ступінь еволюції, аніж зорі білі; їх чекає цілковите згасання, теплова смерть. Це був загально вживаний погляд в астрономії ледве чи не з доби Відродження. Він був цілком природний: критичне відношення до нього могло виникнути лише тоді, коли наслідком праці великих фізиків другої половини минулого віку народилась справжня теорія тепла і був виявлений великий принцип заховування енергії.

Першим кроком до перевірки цього погляду було питання про те, чому не загасає сонце. Справді, температура сонця на диво постійна; її хитання (зауважені на протязі останніх років) остільки незначні, що фактично вона може рахуватись постійною. Ця обставина рятує нас: адже, після обрахунків Брікнера, зниження соняшної температури тільки на 100° (при 6000°) на протязі довгого часу повинно було б викликати зниження середньої температури землі на $3-4^{\circ}$; цього було б доволі, аби настав новий льодовий період. А проте, через своє промінювання, температура сонця мусить зменшуватись що року на $1^{\circ}-5^{\circ}$. Отже, неважаючи на величезну страту свого тепла, при допомозі якихось внутрішніх джерел енергії, сонце багато тисячоліть є в стані постійної теплової рівноваги. Ці внутрішні джерела енергії були невідомі до другої половини минулого віку, коли працюю Гельмгольца, Лана та Ріттера, на ґрунті закону заховування енергії, було збудовано теорію космічних газових куль.

Закон заховування енергії встановлює, що тепло та механічна робота еквівалентні і при відповідних умовах переходять одно в друге. Таким чином завдання що—до викриття таємних джерел соняшної енергії зійшло на відповідь на питання про те, як і чому в середині сонця без упину відбувається механічна робота. А на це питання, що відноситься до чистої механіки, знайти відповідь було не так важко. Адже сонце—це величезна маса газу, який так саме, як і все у всесвіті, підлягає закону взаємного тяжіння, що виявляється в формі сили ваги, котра на поверхні сонця в 27 разів більше, аніж на поверхні землі. Через цю вагу і тому, що сонце не є абсолютно тверде тіло, а складається з газів, має місце безупинне «осідання» шарів, його сти-

скування, наслідком чого з'являється зменшення обсягу сонця. Коли матерьяльне тіло падає, в полі ваги відбувається механічна робота; через те що шари сонця падають до його центру дуже по волі завдяки їх масі, ця механічна робота повинна бути величезною. Обертаючись в тепло, ця робота надає сонцю потрібну йому для промінювання кількість енергії. Після обрахунків Гельмгольца скорочення соняшного діаметру тільки на $\frac{1}{1000}$ його частину мустить завдати роботу в 2000 разів більшу, ніж той механічний еквівалент тепла, що його витрачає сонце що року через своє промінювання. Таким чином, висока температура сонця безперестанку підтримується його скороченням. Це, однак, зовсім не визначає, що «тепловий» прибуток сонця математично досконало балансує його видаток. Існує багато підстав, які дозволяють стояти на тім, що, з рештою, кількість тепла сонця все ж таки зменшується; тимто його температура повинна ступнево, надзвичайно повільно, знижуватись зовсім непомітно для нас, на протязі того невеликого часу, яким ми оперуємо.

Отже тепловий підсумок для сонця є негативний. Повстає проте таке питання: чи є можливим існування космічної газової кулі з позитивним підсумком. Стискування такого тіла повинно надати йому теплової енергії більш, ніж воно витрачає її на промінювання, щоб-то температура його повинна підвищуватись. Блискуча, але на довгий час забута праця німецького фізика Ріттера дала позитивну відповідь на це запитання. Якщо щільність газового тіла є мала, а обсяг його через те є великий, то навіть зовсім незначне скорочення викликає цілком незбагнені кількості тепла, які не тільки компенсують видаток на промінювання, але, крім того, в значній мірі нагрівають тіло. Видатна робота Ріттера дала зовсім нову схему еволюції світів. Спочатку дуже рідка з низькою температурою зоря має позитивний тепловий підсумок. Але ця її «молодість» не є вічна; її температура підвищується до того часу, поки збільшення щільності, що викликає зменшення виділення тепла, не зрівняє прибутку з видатком. Це—кульмінаційний пункт життя зорі, коли вона досягає своєї максимальної температури; після цього видаток тепла починає переважати його прибуток, і вже досить згускла зоря поволі наближається до теплової смерті.

Така схема Ріттера; вона не звернула на себе особливої уваги,—аджеж її неможливо було ствердити спостереженнями та фактами в епоху її появи, щоб-то в останню чверть минулого віку. Це була лише цікава теорія, що не зробила науки плідною, тому її швидко було забуто.

Викриття надзвичайно великої різноманітності спектрів спочатку нічого нового в цьому відношенні не дало; так німецький астрофізик Фогель вже в 90-х роках минулого століття ґрунтував свою класифікацію спектрів на самій старій ідеї еволюції зорі, як газової кулі, що помалу охолоджується. Тільки видатний англійський вчений Норман Локієр пробував дати

подібну класифікацію, базуючись вже на ідеях Ріттера. На жаль роботи Локієра стояли окремо і були оцінені лише недавно. З початку минулого десятиліття питання про еволюцію зір було таким же темним, як і сто літ назад. Величезна купа фактів, добутих спектроскопічними дослідженнями, давала якісь невиразні натяки, якісь недоречні вказівки; але вони залишались загадковим письмом, що його наука не мала сили з'ясувати. Проте власне тут був захований ключ до розв'язання великої загадки еволюції небесних тіл.

Повернемося знову до зоряних спектрів. Чим визначаються їх зміни? Невважаючи на їх страшенну різноманітність, ми можемо упорядковувати їх так, аби вони уявляли собою шерг, що без перерви змінюється; спочатку будуть спектри гелієвих зір, а наприкінці спектри червоних зір, характерних для хемічних сполучень. Цю велетенську роботу емпіричної класифікації зоряних спектрів було виконано обсерваторією Гарвардського коледжа (Америка) під керуванням славнозвісного Едварда Пінкерінга. Вже можливість її виконання показує, що зміною спектра від одної зорі до другої керує єдиний чинник. Цей чинник є температура. Справді, було б недоречним припускати, що гелієві зорі дійсно складаються тільки з гелія, а металеві тільки з важких металів. Це не тільки суперечило б думці про єдність хемічного складу всесвіту, але також і низці безперечних даних спостереження, наприклад, тому фактові, що іноді зорі, які мають цілком різні спектри, бувають фізично зв'язані одна з одною, безумовно виникають з тої ж самої космічної маси. Різний склад зоряних атмосфер з'ясовується різницею їх температур, що впливають на властивості їх зверхніх шарів. Збільшення температури, як це можна довести на підставі сучасної теорії матерії, викликає такі зміни мішанини газів, завдяки котрим найбільш впливаючою на його спектр частиною буде спочатку водень, а потім і гелій. Дослід над зоряними температурами, як ми це вже знаємо, цілком стверджує це припущення.

Це головний висновок. Вже він був великим кроком уперед в справі вивчення всесвіту, але коли ми будемо ґрунтуватись тільки на ньому, то не зможемо вибрати ту чи іншу з двох схем еволюції, старої та нової. Для цього потрібні були ще додаткові факти; вони дозволили за останні роки скласти теорію еволюції світів, що базується виключно на спостережених фактах і дійсно уявляє з себе невичерпане джерело ідей для дослідника всесвіту. Честь викриття цих даних належить німецькому астрофізику Герцшпрунгу, а їх пояснення американцю Ресселю (1914 р.). Для того, аби виявилось все значіння цієї першої сторінки нового розділу науки про світову будову, нам необхідно ухилитися трохи в бік.

Видима яскравість зорі походить від багатьох причин. Перш за все вона залежить від віддалення до зорі. При других однакових умовах яскравість буде тим менш, чим більш це віддалення.

достотніш, після відомого фізичного закону, вона змінюється зворотно пропорційно до квадрату останнього. Для того, аби можливо було порівнювати зоряні яскравості одна з другою, необхідно звільнити їх від цього впливу. Це робиться дуже просто, коли є відоме віддалення до зорі; тоді шляхом елементарного обрахунку можна з видимих яскравостей зір вивести ті яскравості, які мали б зорі, коли б всі вони були росташовані на якимсь умовнім, але певнім від нас віддаленні. За останнє приймають те віддалення, що його світло проходить протягом 33 років (швидкість світла 300.000 кіл. на сек.)—з ним і зрівнюють яскравості зір, віддалення до яких нам відоме. Вираховані в такий спосіб яскравості звуться абсолютними. Їх вже цілком можна зрівнювати між собою, бо вони не залежать від різниці що до віддалення... Відчого ж вони залежать? Звичайно, що від двох чинників: поперше від розміру зорі, цеб-то від її діаметру, по друге—від яскравості елементів її поверхні чи, як кажуть, від зверхньої яскравості зорі. Звернемося до останньої. Сучасна фізика стоїть за тим, що зверхня яскравість тіла, яке сяє від нагрівання, залежить в ідеальному випадкові тільки від його температури (закон Киргоера); крім того, вона змінюється поруч зі зростанням останньої дуже швидко—а саме, просто пропорційно до її четвертого ступеню. Цей закон промінювання, так званий закон Стефена, є сформулований, що правда, при де-яких гіпотетичних припущеннях, проте підвалини його остільки реальні, що мати сумнів відносно його пристосування до відчування небесних тіл, не доводиться.

Звернемося тепер до абсолютної яскравості зір з однаковими (звичайно, приблизно) спектрами, значить, також і температурами,—ну, напр., до червоних зір. Після вищезазначеного їх зверхні яскравості повинні бути однакові, звідси різниці що до абсолютних яскравостей, коли такі будуть мати місце, мусять бути з'ясовані різницями їх розмірів, цеб-то діаметрів.

Герцшпрунг зробив таке: він вирахував абсолютні яскравості зір, віддалення яких були відомі, та дослідів їх. Виявилось, що принаймні в родині червоних зір вони далеко не однакові; ці зорі поділяються на дві яскраво відріжені групи. Зорі першої групи абсолютно дуже яскраві, другої—дуже бліді; пересічно яскравість зорі першої групи в 100 разів більша, аніж яскравість зорі другої. Завважена різниця була остільки ясна та виразна, що вчений, який відкрив її, перші зорі назвав «велетенськими», другі «карликовими». Він думав, що різниця абсолютних яскравостей з'ясується різницею масивності: «велетні» мають величезні маси, «карлики», дуже малі. Космогоничне значіння викриття Герцшпрунга уперше зрозумів та оцінів Г. Рессель. В своїй праці, яка вийшла в 1914 р., він пильно зіставляє абсолютні яскравості всіх зір з певними віддаленнями, упорядковуючи їх в черзі зміни їх спектрів. При цьому виявилось, що червоні зорі справді досить яскраво поділяються на дві зазначені групи; у жовтих зір цей поділ

вже не є такий помітний, білі ж зорі ледви на нього лише натякають. Рессель відразу дав космогоничне пояснення цьому фактові, базуючись на поглядах Ріттера та Локієра.

Зоря має певну температуру, правдивіш середню температуру на протязі свого життя двічі—в молодості, коли вона нагрівається і в другому періоді, коли вона повільно, але неухильно наближається до теплової смерті. В цих 2-х випадках зоря, маючи однакову температуру, має також однакові зверхні яскравості, але розміри її різні. У перший раз—молодою—вона страшенно обрідна, її щільність є незначна, а діаметр дуже великий; у другий раз вона вже досить збіглась, щільність її є багато більша, а діаметр менший. В перше це «велетень», що має велику абсолютно яскравість, у друге—це «карлик». За молодості всі зорі «велетні»; старістю всі вони «карлики». Чим нижче температура стадії, що її спостерігаємо, тим виразніш повинен бути поділ їх на дві групи, як це й має місце.

Таким чином, різниця двох груп зовсім не є наслідком різниці що до маси, а тільки що до щільностей. Рессель робить розрахунки цих щільностей, базуючись на дуже правдоподібних припущеннях. Виявляється, що щільність червоних «велетнів» в 2.500 разів менша, ніж середня щільність сонця (остання в 1,4 раза більша від щільності води при нормальних умовах), щільність жовтих «велетнів» вже більша, вона тільки в 400 разів переважає щільність сонця. Сонце, таким чином, є типовим «карликом», як то можна було припускати й раніш. Ці гіпотетичні розрахунки що до щільностей було стверджено працями других дослідників—Шаплі, Едінгтона та інших.

Маючи оскільки незначні щільності, «велетні» повинні мати розміри, що в багато разів переважають розміри нашого сонця. Визначення через одні тільки спостереження діаметрів їх, без ніяких гіпотез, таким чином рішуче розв'язало б це запитання. Коли б зорі мали видимі диски (помітні кутові діаметри), то простий вимір останніх, в зв'язку зі знанням віддалення до зорі, дозволив би нам знайти її розміри в звичайних для нас одиницях довжини, напр., у кілометрах. Одначе, цього немає, через величезні від нас віддалення зорі здаються нам крапками без помітних видимих діаметрів. Це, звичайно, не визначає, що завдання не надається до розв'язання — справа лише в методі. Треба винайти такий об'єктивний, незалежний від властивостей ока спосіб, який дав би нам змогу робити виміри видимих нам діаметрів зір, не вважаючи на їх, як здається, цілком незначну величину. Цю проблему після багатьох невдач розв'язав американський фізик Майкельсон, той самий, славнозвісний експеримент якого з верцадлами дав життя сучасній теорії відносності. Користуючись одним явищем, так званою інформацією світла, за допомогою самого могутнього в світі астрономичного верцадла обсерваторії Моунт Вільсон в Каліфорнії, Майкельсон в 1920 р. уперше зміряв видимі діаметри (де-кількох

«велетенських» зір. Ця подія була великим тріумфом науки виміру; для Майкельсона, як він казав, це було «здійсненням мрії, що він несе її на протязі двадцяти років». Виміряні видимі діаметри показалися, як і треба було чекати, цілком незначними. Їх видко під кутами від 0.02 до 0.04 секунди. Якщо нам є відоме віддалення зорі, то її вимірний діаметр дозволяє визначити її справжні розміри. Виявилося, що діаметр найменшої з досліджених «велетенських» червоних зір—Арктура—у 50 разів більш, аніж діаметр сонця (останній має—696.000 кілометрів). Діаметри інших «велетнів» ще більші—наприклад, у Антареса (червона зоря в сузір'ї Скорпія) він у 4 рази більш від діаметру річного шляху землі навкруги сонця, цеб-то понад мільярд кілометрів. Всі ці здобутки стверджують висновки Ресселя; від нині наука про еволюцію світів лишає хиткі гіпотези і набуває міцного фактичного фундаменту. Викриття Ресселя, як то завжди буває в таких випадках, поклато початок цілої низки праць інших вчених; ідея еволюції зробила науку плідною, в її світлі малюнок будови світу здобув інший вигляд.

Зорі це центри сгущення космічної матерії, вони розвиваються, переходячи послідовно велетенську та карликову стадії свого життя, і, нарешті робляться такими ж холодними, твердими тілами, як наша земля та інші планети. Яким способом зароджуються ці центри? Чи немає інших форм існування матерії увсесвіті, що переходять потім в зоряні формування? На це питання не може бути двох відповідей. Небесна фотографія виявляє величезні маси матерії з слабим сяйвом, яка широко розкидається у міжзоряній просторі. Це так звані туманности; вони уявляють з себе скупчення дуже рідких газів, що світяться при низьких температурах завдяки безупинним електричним розрядам; часом це величезні маси невеликих твердих часток, так званого космічного пилу. В туманностях ми спостерігаємо найранішу дозоряну стадію еволюції матерії. Вона ще не конденсувалась, бо в неї ще не сформувалось міцних центрів тяжіння, що приводять до того; тут переважають чинники протилежні тяжінню. У боротьбі різних сил проходить ця сама перша дозоряна стадія життя матерії; туманість потроху загусає, перетворюється в червону зорю «велетенської» групи. Як же відбувається життя останньої, які сили керують нею? Колись про це писав Ріттер. Проте було б дивно, як-би сучасна наука з її величезними здобутками в обсягу фізики, відповідаючи на це питання, зупинялись би на старій теорії Ріттера. Потрібно було посунутись уперед; це зробив професор Кембриджського університету Еддінгтон.

Еддінгтон теоретично виучує стан нетрів велетенської зорі. Температура її, як ми вже знаємо, повинна бути надзвичайно високою, вона вимірюється сотками тисяч, навіть мільонами градусів. При цих умовах між окремими шарами зорі, крім тяжіння повинна діяти ще одна сила,—це так зване світляне тиснення. Сучасна фізика ще з часів Максвелла вчить нас, що світляна

(і взагалі промінева) енергія, втягаючись тим тілом, на яке вона падає, в свою чергу тисне на нього. Це тиснення цілком необхідний наслідок головних властивостей енергії; його присутність в газових осередках вперше було доведено експериментально Петром Лебедевим, головою Московської школи фізиків. Підчас «велетенської стадії» життя зорі воно повинно мати важливе значіння, завдяки великій кількості проміневої енергії, що по виразу Еддінгтона, «скута» зорею. Значить, в цій стадії буде відбуватись боротьба двох сил: світляне тиснення, що намагається знищити зорю, як центр конденсації матерії, розкидаючи її, і протилежне цьому—тяжіння, цеб-то сила ваги. При яких умовах сила тяжіння переважає силу світляного тиснення? Инакше кажучи при яких умовах є можливим саме існування зорі, як такої? Дослід Еддінгтона відповідає, що це є можливо лише тоді коли згусла космічна маса не перевищує певної величини, инакше світляне тиснення мусить знищити зорю, що знову робиться туманістю. Виявляється, що ця критична маса, лише в де кілька разів перевищує масу сонця. Таким чином, можливість конденсації матерії у всесвіті є обмежена; вона може скупчуватись в маси, що не перевищують певної границі. В тім є великий закон всесвіту, що завдяки йому останній складається з приблизно однакових, що до маси особливостей зір. Визначення зоряних мас, що їх переводять в ріжний спосіб, як найкраще стверджують дедукцію Еддінгтона; спостереження не відкрили ще жадної зорі, маса якої переважувала-б соняшну більш, аніж у 10 разів.

З точки погляду Еддінгтона зазначений с початку цієї статті звязок між спектром та масою з'ясовується дуже просто. Чим більшою є маса зорі, тим більшу енергію має зоря, тим вищої температури вона може досягти. Так, наприклад, температура поверхні зорі, маса якої рівна з масою сонця, не може перевищити 9000° , коли маса менше $\frac{1}{3}$ товщи сонця, ця температура не досягає й 5000° . Значить, перша не може «дорости» до стадії блакитно-білої зорі, друга до стадії жовтих зір з найбільшою масою, тому-то маси гелієвих зір остільки великі. Навпаки, в групі жовтих зір маються й дуже масивні, які чи були, чи ще будуть гелієвими,—а також менш великі, що ледви досягають жовтої стадії. Те саме тільки у більшому розмірі повинно відноситись і до червоних зір. Ось чому середні маси зір збільшуються температурою, цеб-то зі зміною спектра. Багато інших, добре стверджених спостереженнями, висновків робить Еддінгтон, але самий цікавий з них торкається питання про темп зоряної еволюції.

Без сумніву, еволюція зорі є процес надзвичайно повільний, доказом тому є наше сонце, зниження температури якого на протязі освітлених історією тисячоліть є цілком непомітне. Що-ж каже відносно цього теорія? Еддінгтон теоретично буде моделю типової зорі і вираховує, який час є потрібний «велетенській»

зорі за для того, аби вона в процесі своєї еволюції з червоної стала жовтою. Можна було б чекати на величезні величині—сотки мільонів років. Тим більш є дивовижний здобуток Еддінгтона: всього 2600 років. Чим з'ясувати цей дивний результат? Одно з двох: або вся теорія Еддінгтона є хибна, або ж вона є неповна, тому, що не бере на увагу якихось невідомих нам фактів. Перше припущення ми мусимо відкинути: надто добре погоджуються з наслідками спостережень інші висновки теорії. Отже залишається припустити, що принаймні у «велетенських» зір, які розглядає Еддінгтон, крім тиснення ще є якісь джерела енергії, що підтримують промінювання зорі. Для «карликових» зір може лишитись справедливою стара теорія Гельмгольца.

Щож це за джерела енергії? Астрономія не може розв'язати це питання самостійно, тільки за допомогою фізики. Все примушує думати, що ці таємничі джерела енергії в середині атома: це та сама середатомна енергія, яка вилучається підчас складних перетворювань радія, та існування якої ми повинні припустити для всіх інших елементів. З погляду, що є властивий вченим нашого часу, теорії Резерфорда та Бора, яка знайшла дивне ствердження в різних галузях фізики,—атом є складна система рухливих маленьких тіл, що мають величезну енергію. Вилучення цієї енергії підчас перетворювання в середині атома, серед зоряних нетрів—ось ці загадкові процеси на існування яких показує нам теорія Еддінгтона. В нетрах космічних центрів конденсації матерії, при найвищих температурах, що їх збагнути неможна, відбуваються її зміни, зріст та розпад. Зорі це тільки ті лабораторії, в середині яких відбувається таємничий перехід матерії в енергію.

Дві найбільших проблеми стоять перед сучасною наукою. Поперше—питання про будову всесвіту, як певної системи ладу, організації матерії. Друге питання—не менш величне; це про матерію, енергію та їх еволюції. Не буде перебільшенням сказати, що ми на порозі його розв'язання.

Проф. С. Ю. СЕМКОВСЬКИЙ.

Марксизм та національна проблема.

Товариші! Національна проблема є темою майже без краю; та й марксизм теж річ надто широка.

Звичайно, в короткому докладі неможна вичерпати питання що до взаємовідношення між марксизмом та національною проблемою. Напевне, у своєму докладі я не матиму змоги зостановитись як слід навіть над визначенням того, що є нація, бо вже одно це питання цілком може скласти тему самостійного викладу. Доведеться принагідно зачіпати й це питання, але головна вага докладу полягатиме в тих тенденціях, що заявляються в національному розвитку. В центрі викладу буде стояти питання про те, куди йде розвиток: чи в напрямі зміцнення національного моменту, чи, навпаки,—в напрямі створення національних різниць — піднесення інтернаціонального моменту. Якщо оперувати більш довгими періодами, не десятками років, а століттями, то загальний процес йде в напрямі об'єднання націй. Зараз ми переходимо добу світової історії, коли старий світ руйнується й будується новий; ми можемо оперувати довгими періодами й заглядати далеко вперед.

Отже, чи можна з точки погляду цих довготривалих тенденцій розвитку вбачати в нації щось історично минуше, чи слід розглядати її, яко натуральну, постійну категорію. Але наперед усього, в порядку вступу, треба висловити де-які міркування що до відношення між марксизмом та національною проблемою в цілому.

Національна проблема має виключний інтерес для марксистського досліджування. Коли, скажемо, ходять про те, аби історично-математичний метод прикласти до аналізу еволюції правових форм, то тут залежність елементів є досить простою і звязок між розвитком правових відносин та відносин економічних є досить наочний й нічого складного тут немає. Навпаки, коли ходять про націю, про національність, то тут перед нами є

*) В основу цієї статті покладенно стенографічний запис лекції проф. С. Ю. Семковського, що її було зачитано в Харківській Громадській Книгозбірні 5 лютого 1923 р. З огляду на хоробу автора, обробку запису взяла на себе Редакція «Ч. Ш.». В дальших числах «Ч. Ш.» буде уміщено низку статтів, що зачіпають розглянуте в цій статті питання.

надто складне утворення. Досить вже поставити питання про ознаки нації, аби виявити, що складність предмету досліджу повстає в цілім обсязі. Адже, здається, мова це—основний елемент національності, основна конструктивна ознака самого поняття нації; але перед вами англійці та ірландці, що говорять одною мовою та на наших очах ведуть криваву національну боротьбу.

Ви берете, скажемо, сербів та хорватів, що говорять однією мовою, коли не уважати на різницю в правописі,—сербі користуються кирилицею, а хорвати—латинською абеткою; тут є спільна мова, але дві нації, що їх національною ознакою є не мова тільки, тільки релігія: серби—православні, хорвати—католики. Коли ви візьмете хорватів і порівняєте їх з мадярами—у них релігія одна, католицька, але нації ці різні на підставі мови. Отже, маємо різноманітність прикмет і надзвичайну трудність що до встановлення основної ознаки національності. Зостановляючись на цих фактах, Каутський каже, що нація є свого роду прогрес, який виприсає з рук кожного разу, коли пробуєш його спинити, але ж уявляє з себе де що реальне. Один з теоретиків національного питання—Бейер каже, що кожний з нас чудово знає, що є нація, доки його не спитають, а коли поставлють питання, то кожний надто вагається. Звичайно з марксистського погляду, національна боротьба є трансформацією боротьби класової, але трансформація тут є надто складна, не остільки прямолінійна, як відбиття економіки у праві. Це дало змогу Зомбарту, одному з найбільш популярних «критиків» марксизму в Німеччині виставити національний момент поруч з класовим, яко самостійний чинник. Ви знаєте відоме положення комуністичного маніфесту, що вся історія цілого попереднього суспільства була історією боротьби класів. Зомбарт каже, що ця формула комуністичного маніфесту є вузькою, її треба доповнити, поширити, і Зомбарт пропонує таку поширену формулу: уся історія суспільства обертається довкола двох основних полюсів—класової боротьби та боротьби національної. Національна боротьба є самостійний фактор, що виявляв свою чинність в історії нарівні з класовою боротьбою.

Чи це так? Коли ви приглянетесь до подій історії, візьміть, скажемо, світову війну, то після більш критичного аналізу вам стане ясно, що національним фактором тут неможна нічого з'ясувати. Візьміть угруповання держав у цій світовій війні з погляду національного чинника, національного моменту: звичайно, англійці є ближчі до німців, ніж росіяне, мовою, культурою, походженням німці значно є ближчі до англійців, з якими билися вони під час війни світової, ближчі ніж до турків, з якими німці були в спільці, ніж до мадярів, котрі були їх союзниками.

Якщо захочете підійти до світових подій з погляду національного й зрозуміти угруповання різних націй в світовій сутичці велетенських держав, то виявиться повна неадаптованість. Ви не поймете в тім нічого, національний принцип не може дати вам

ключа до зрозуміння цієї війни. Навпаки, уся оця комбінація становиться цілком ясною, і сутичка національного споріднення, англійців німцями, як головних супротивників в світовій боротьбі, буде зрозумілою, коли виходить з класового моменту.

Боротьба класова дає ключ до розуміння того, що має місце в національній площі. В суті річ, принцип класової боротьби, як його було встановлено Марксом та Енгельсом, визначає, розуміється, не лише боротьбу окремих класів, що конкурують між собою.

Серед самої буржуазії теж має місце певна сутичка інтересів і боротьби між окремими групами; навіть у пролетарському класі можна мати внутрішню боротьбу та боротьбу національну, що її можна розглядати в загальному вигляді, яко зовнішню форму тієї боротьби, основу якої, звичайно, складає сутичка інтересів класових. Скажемо, національні класи англійської, французької, німецької буржуазії,—всі вони мають спільні інтереси, що об'єднують буржуазію супроти робітників. Не ухиляючись від безпосередньої теми нинішнього викладу, треба визнати, що ключі до зрозуміння національних угруповань та сутичок треба шукати у класовій боротьбі, і що національний момент є лише трансформацією, процесів, які відбуваються у глибині продукційних відносин, у класових формаціях суспільства. Але, підкреслю, ця трансформація є надто складною, вона потребує особливо уважного підходу і для марксизму складає той виключний інтерес, що сам об'єкт приложення історично-математичного методу до надзвичайно складного комплексу, дає змогу перевірити правдивість матеріялістичного з'ясування історії, бо це пристосовання є, ніби пробним каменем правдивості самої марксистської теорії.

З другого боку, національна проблема має для нас надто велике актуальне значіння в зв'язку з тією добою, що ми її переходимо—добою імперіалізму, який на наших очах розгортається зараз в надзвичайно яскравих фактах (вистачить тільки вказати на останній факт захоплення Рурського басейну Францією).

Оця епоха імперіалізму досить різко та принципово відрізняється від попередньої епохи націоналізму, коли років 60—70 назад, в огні національних війн склалися державні організми Європи, в той період, що закінчився французько-пруською війною 70 року. Всім своїм характером, цілою своєю структурою цей період різко одмінється, порівнюючи з періодами, що його ми переходимо зараз, і змішувати їх ніяким чином не слід.

Років 70 назад, коли об'єднувалася Германия, об'єднувалася Італія,—це був період утворення національних держав, себ-то національно однорідних держав, яко історичної бази для розвитку капіталізму. Аби розгорнутися як слід, аби досягнути вищого ступня розвитку, капіталізм мусить мати якусь базу, досить могутню та трітку, що на ній він міг би розгорнути властиві йому внутрішні сили, і ця епоха відповідала утворенню національних держав, складанню великих сучасних держав національно однорідних.

Та доба, що її зараз переживаємо ми, є вже щось інше, тут ми спостерігаємо чинність інших принципів. Коли та епоха відповідала боротьбі нації (національної буржуазії) за державне об'єднання, або за панування в межах однієї держави з багатьма націями, як то ми спостерігаємо в Австро-Угорщині, то періодові імперіялізму відповідає щось інше; а саме боротьба велетенських держав за владу над світом, за світове панування. Ці гіганти, ці державні утворення, що складають суб'єкт імперіялістичної політики, що борються між собою за владу над світом, часто складаються з багатьох націй, вони не однорідні в національним відношенні. В кожній з цих держав є не одна, а багато націй і та перебудова світу, що є наслідком імперіялістичної політики, зовсім не вважає на національні кордони. Національний момент імперіялістичної боротьби використовується скорше як зачіпка, яко лозунг, що його можна висунути для певної цілі: кажуть про визволення дрібних націй, про утворення справедливих національних кордонів то що..., а по суті річі після Руру усім нам ясно, що перебудування світу зовсім не рахується з національними кордонами, а крає живе тіло народу. Імперіялізм, що його штовхають капіталістичні міркування, інтереси державних капіталістичних груп, зовсім не зупиняється біля національних кордонів; і це положення справи надає національній проблемі до певної міри загального характеру. Ще не так давно, років 15 назад, національна проблема мала тільки, так би мовити, екзотичний інтерес. Де було власне національне питання, де його боліло, де про його кричали—на задворках Європи, а саме на Сході Європи. Національна проблема була проблемою клапотної Габсбургської монархії, це була проблема хворої людини на Босфорі, висловлюючись дипломатичною мовою про Турцію; то була проблема колосу на глиняних ногах—царської Росії, проблема дикого Сходу, а шлях європейського розвитку проходив поза національною проблемою.

Імперіялістична політика виявляє тенденцію, що до поширення господарчого обсягу. Фінансовий капітал, себто вища форма капіталістичного розвитку, має тенденцію до експансії, до поширення, до утворення де далі ширших територій, бо від обсягу територій залежить можливість розгортання держави. Звичайно, що в цій політиці захваття-поширення імперіялізм не вважає на національний момент, а через те утворює держави з багатьох націй. Франція, яку завжди вважали взірцем однорідної національної політики, ще на передодні війни стала державою з багатьох націй. Коли взяти Францію в цілому, то в ній самій, не вважаючм на 30% бретонців, італійського населення Корсики,—населення було французьке, але, яко імперія з колоніями, Франція в значній мірі стала вже не французькою, бо власне серед 50-ти мільонів арабів, негрів то що, французи у цій колоніальній французській імперії складали меншість.

Коли ви берете зараз Європу, якою вона вийшла з світової війни, то скрізь бачите ту ж саму тенденцію до складання держави

з багатьох націй, до утворення території по господарчих прикметах, зовсім не зважаючи на момент національний, всупереч лозунгові про визволення нації. В наслідок цього можна сказати, що національна проблема стає правдиво загальною, універсальною, всеосяжною. Вона є нині в центрі Європейського життя. Скажімо, зараз в Рурському басейні, у центрі промислової Європи, повстає також і національна боротьба, бо захоплення Францією цього басейну в національній області полягає в тім, що французи окупувають німецьку територію.

Таким чином резюмуючи, можна сказати, що з огляду на внутрішні свої тенденції, на експансію капіталу, якого не зупиняють національні кордони, імперіялістична політика прямує до універсалізації національного питання, до того аби з екзотичного питання крайової Європи зробити його одною з центральних проблем європейської політики.

Тут я хотів ще раз звернути вашу увагу на те, що не можна змішувати двох епох: тієї епохи, коли складалася національна держава, яко історична база зростаючого капіталізму, приблизно 70 років назад у першій половині 19 віку, й та доба, що її ми переходимо—доба імперіялізму.

Під час війни як раз теоретики-шейдемановці спіралися на листи Маркса та Енгельса з доби Французько-Пруської війни 71 року. В цих листах Енгельс, в боротьбі Франції з Германією, ніби виразно ставав на боці останньої. Посилалися на лист Маркса від 20 липня 70 року де Маркс сказав: «Францію треба почухрати!»—це в приватнім листуванні, що його зараз опубліковано. «Коли Прусія перемагає, то централізація влади буде корисною для зосередження німецького робочого класу». Таким чином в добу Французько-Пруської війни Маркс ніби висловлювався за перемогу Германії, бо ця перемога дасть можливість розвитку для робочого класу. Енгельс відповідає в листі: «Через те, що Франція перша вдерлася в германські території, німці також в свою чергу зроблять інвазію на Францію, але з боку французів війна лишається більше бонапартською.» Енгельс теж займає виразну позицію і навіть пише, що в першу чергу ходить про національне існування, потім накреслюючи програм, що ним, на його думку, повинна керуватись німецька соціал-демократія в той період, Енгельс каже, що вона повинна приєднатись до цього де-як національно пофарбованого руху, а з приводу тієї гостро-інтернаціональної позиції, що її зайняв Вільгельм Лібкнехт—батько покійного Карла Лібкнехта, він каже: «Чудернацьким є у Вільгельма оце твердження, ніби ми повинні тримати нейтралітет й не приєднуватись до національного руху, через те мовляв, що Бонапарт та Бісмарк оце одна пара».

Оці всі листи були висунуті в період світової війни, що її ми пережили, яко виправдання політики, котру з початку війни вели шейдемановці. Але тут навмисне зневажали одну обставинку, що має, одначе, рішуче значіння, а саме, що тоді була зовсім

інша доба, тоді утворювались національні держави і лінія історичного прогресу йшла через ці національні об'єднання; а ми зараз переходимо цілком інший період, коли на ґрунті утворених національних держав капіталізм розгорнувся, почав виперати за межі нації, йому стало тісно в цих межах і, значить, тут повинен бути інший критерій, інше постановлення питання. Нічого й казати про підтримку тієї чи іншої нації, коли об'єктивно висунуто міжнародню силу в особі пролетаріату, коли найвищим критерієм є інтернаціональне скупчення пролетаріату. Цю різницю епохи треба мати на увазі.

Імперіалізм в попередній стадії утворює ще й другу особливість національної проблеми: це її надзвичайне ускладнення. Коли ви берете національну проблему як вона виступала в минулі часи до капіталізму, або ж на першій ступені капіталізму, то в суті ця проблема є досить проста, тут немає великої складності.

Уявіть собі, що масу населення складе селянство, нерухоме, яке вросло в землю своїм корінням; поруч можна знайти два села різних що до національності, як часто буває в Швейцарії, у скотарських кантонах,—Бранбундені то що. Там немає національного об'єднання власне через те, що кожне сільце провадить замкнене господарство пастухів,—вони не здибаються, не зустрічаються, у них немає сутички інтересів і, оскільки ходить про такий низький рівень розвитку, тут немає жадного національного питання, воно не повстає. Уявіть собі тепер капіталізм, що розвивається, що утворює велике централізоване господарство, утворює великі міста, які до своїх фабрик та заводів стягають масу населення зо всієї країни, з різних кінців, як от, наприклад Швейцарія, де ми знаходимо міста німців, італійців та французів, або в Чехії, в Німеччині, чи на Україні, коли утворюється свого рода фокуси притягання, коли серед маси однієї національності повстає місто іншої національності.

Капіталізм взагалі виявляє тенденцію до того, аби відірвати націю від ґрунту, на яким вона стоїть, він перемішує населення, перекладе його з насичених місць, рве коріння, що ним нація вросла в землю. В наслідок цього, національне питання набуває надвичайної складності, як от ми бачимо у нас в старій Росії на картині наших міст; тепер ми спостерігаємо це у Вильні на яку мають претензії, ніби на свою столицю, однаково й поляки і литовці і білоруси, і де більшість населення складають євреї. Або візьміть, скажемо, Тифліс, натуральну столицю Грузії, де переважає вірменське населення, чи Київ, столицю України, прикладом, Ригу, що вона є як раз столицею найбільш однорідної в національним відношенні Латишської області і де, після даних лютого місяця 1915 року, на 517.000 мешканців припадало: росіян—99, німців—60, латишів—218, себ-то менше як половина,—поляків—43, литовців—35, євреїв—33, естонців—9 та інших—5 тисяч.

Ви бачите, як на фізіonomії цих міст можна простежити їх утворення; тут виявляється той момент ускладнення, що його вносить капіталізм, коли стягає до одного центру різні нації, перетасовує різні групи населення по економічній лінії, не вважаючи на рямці національні. Це, звичайно, надто ускладняє національне питання.

З цього погляду, звичайно, треба ясно сказати, що національна проблема зараз має і у нас в Радянській Федерації значну активність. Навіть більше, коли протягом останніх років, до певної міри вона ніби була десь збоку, то зараз звертає на себе де далі більшу увагу. Розуміння цього видно з того факту, що було звернуто велику увагу на утворення конституції союзу Радянських Соціалістичних Республік, цієї гнучкої форми об'єднання, що могла б зауважити момент такого ускладнення й дати правдиве розв'язання національного питання.

Таким чином, як видно національна проблема має великий інтерес. Зараз ми будемо в стані зостановитись тут лише на одному боці питання, а саме розглянути, куди прямує ця тенденція розвитку. Це скорше філософичного характеру питання про те, як повинно дивитись на суть нації, чим є нація в перспективі загально-людського розвитку, з погляду соціалізму, з точки зору тих можливостей, що розгортаються перед людськістю. Аби осягнути це завдання в найпростіший спосіб, візьмемо за вихідну точку погляд, що його у свій час розвинув один з видатних теоретиків національної проблеми, який дав їй систематичний виклад—Отто Бауер. Почнемо з критики його теорії.

Бауер стоїть за тим, що нація, звичайно, не є щось закам'яніле, щось таке, з чого все можна з'ясувати; навпаки, націю треба з'ясувати в спосіб історично-матеріалістичний. Коли, наприклад, скажуть, що французи мають от такі національні прикмети, припустімо,—нахил до жартів, дотепність, то-що, та з цієї прикмети захотять викласти реальну історію Франції, або як то робив Цезарь відносно предків сучасних французів Галлів, коли казав, що Галли то аматори *regum novatum*—нових річей, нових порядків, революції, ніби це нарід революційній по своїй істоті—то, звичайно, таке з'ясування не може дати доброї відповіді на постановлене питання: що ж саме викликає цю особливість нації. Отже Бауер ґрунтується на історичному матеріалові, коли каже, що такий спосіб аналізу нічого не з'ясовує, а навпаки, сам по собі потребує пояснення. Бауер говорить: таким чином, ми уявляємо собі націю не як щось закам'яніле, раз на завжди дане, а яко тривалий процес утворення. Цей процес ґрунтується на тих умовах, що серед них люди ведуть боротьбу за існування та за продовження роду. В суті речі, нація складається на ґрунті спільної участі в історії, спільної боротьби,— не нашої, а наших предків; і національні прикмети, що відрізняють одну націю від другої,—це є, звичайно, спадкові властивості предків, які виникли

в умовах їх життя, з матеріальної бази, що на їй доводилося працювати людям, з того буття, яким визначається свідомість людей. І в другому місці Бауер підкреслює, що нація має своє коріння, а саме в минулих умовах свого існування, і спадкові якості певної нації є не що інше, як наслідки цього минулого, закам'янілого в історії. Інакше кажучи, умови життя предків передаються нащадкам, спадковий фонд, що його колись утворила попередня історія, продовжує виявляти свою чинність в сучасний мент.

Коли взагалі погодиться з цим, то мимоволі виникає питання що до постійності національної форми, як певного угруповання людности. Ми знаємо, наприклад, що релігія є відбитком минулих умов існування людности. Вона виникла звичайно, не випадково, а виросла з земного коріння, з життя первісної людини, громади дикунів. Там повстали релігійні уявлення—анімізм, антропоморфізм, що складають ґрунт релігії. Таким чином, хоч релігія і має своє натуральне коріння, як відбиток давнього минулого, як наслідок первісних умов людського життя, вона, так би мовити, сама «мертва хапає живого». Отже повстає подібне питання й відносно нації: чи не є й нація, як наслідок давнього культурного суспільного життя людства, щось минуле; чи не має вона як така—не в розумінні шовінізму, загостреної національної боротьби, або погрому, (це елементарні істини)—відмерти, стратити характер життєвої організаційної форми людности?

Адже відносно релігії ми гадаємо, що в майбутньому суспільстві вона зникне цілковито, себ-то не буде заступленою чимсь іншим, або збереже якісь свої сучасні моменти, чи набуде більш тонкої перетвореної форми, а мусить зникнути, відмерти остаточно, як відбиток минулого життя.

З погляду Бауера виникає це питання, але він відповідає на нього негативно. Бауер, навпаки, виходить з того, що національний момент зростає в ході людського розвитку. Справа в тім, що австрійська соціал-демократія спостерігала в Австрії процес, подібний до того, що він має місце й у нас в бувшій Росії, процес, який можна назвати збудженням неісторичних націй. Ціла низка народів, котрі, здавалося, були засуджені на загибель, про які у нас в свій час писали, ніби вони є сміттям історії, ніби вони не історичні, не лише в тім розумінні, що у них не має історії,—історія колись була, але у них немає перспективи дальшого розвитку,—цілий цикл цих «неісторичних народів» віджив, зміцнів, почав розвиватись. Про їх писали, що вони не матимуть змоги повстати яко нації, ніби вони засуджені на асиміляцію; так і у нас казали про українців. І ось ці неісторичні нації почали підноситись одна за одною, розвивати свою національну культуру, а австрійська соціал-демократія в особі Бауера була під впливом цього глибокого історичного факту збудження неісторичних народів.

Звичайно, підвалиною цього процесу є фактор надто глибокий та складний. Збуждення дрібних національних одиниць завжди припадає на революційні доби. Так напр., черемиси, вотяки, якути, буряти саме під час революції 5-го року прокидаються, утворюють свою культуру, видають свою газету то-що. Це річ цілком зрозуміла: доки на арені історії перебувають лише пануючі класи, привілейовані верстви, то їм, звичайно, зостається шлях найменшого опору й асиміляції. Колись українському козацтву — старшині найлекше випало стати попросту росіянами, здобути чини, маєтки, підвестись по-над хлопами та прилучитися до пануючої національності. Коли ж починається рух народніх мас, то цей шлях асиміляції, попросту вивчення чужої мови складає лінію не найменшого, а найбільшого опору: якщо ходять про масу бурятського народу, то задля приєднання до культури, задля участі в загальній політичній боротьбі, він повинен перше засвоїти російську мову, — звичайно, що це є шлях найбільшого опору. Лекше читати проклямації бурятською мовою читати газету в рідній мові, також слухати промовців. Отже коли широкі маси народу прилучаються до загального руху, беруть участь в революційній боротьбі, приєднуються до політичного та культурного життя, вони утворюють свою національну культуру. Під чарами цього процесу повстання неісторичних націй Бауер і став на тім, ніби національний момент має зростати протягом всієї історії.

Його помилка полягала в тім, що явище, характерне для даної полоси історичного розвитку, він переносив на цілий історичний процес. Ми повинні підійти й зостановитись над питанням, чи цей безумовний факт збуждення неісторичних націй не є лише перехідний ступінь, тільки якийсь період в розвитку, що до нього йде вже нині людство в процесі інтернаціоналізації, знесення всіх загат, які утворюються між окремими національними угрупованнями; чи з рештою в дальшому розвитку після де-кількох сотень років не повстане єдине, позбавлене всіляких національних розподілів людство.

І тут, мені здається, питання можна розв'язати в найлекший спосіб, якраз в світлі тієї аргументації, що її висунув Бауер. Бауер визнав, звичайно, націю чимсь мінливим, але, на його погляд, змінюється форми, а суть лишається. Національний момент де далі зростатиме, зміцнюватиметься. Розглядаючи, наприклад, майбутній соціяльний лад, Бауер каже: «Той факт, що соціалізм робить нації автономними, віддає долю народу до його власних рук, — допровадує людство до ускладнення суспільства, до диференціації, яка все зростає. Диференціація, що зростає, себто розмежування, розрізнення, утворення нових відмін та поглиблення старих, має своїм наслідком різке розмежування вдачі, вироблення більш яскравої колективної індивідуальности».

Ви зверніть на це увагу. Думка Бауера така: в соціялістичному суспільстві, коли маса народу рушить, коли вона активно

буде творити культуру, комунізм, — то нації не впадуть, а, навпаки, викреслюватимуться яскравіш та підноситимуться; кожна нація виробить свою індивідуальність, виکارбує її як найгостріше. В наслідках цього зростатиме національна диференціація, буде більш фарб, більш різноманітності, різнобічності, якоїсь внутрішньої гармонії, не в розумінні загострення почуттів, а в розумінні індивідуальності національної вдачі. Далі Бауер навіть самий соціалізм розглядає, ніби якусь підойму до того, аби дати розмах національному моментові: до певної міри соціалізм є ніби засіб до розвитку національній індивідуальності, національної вдачі. Він каже, що соціалізм зміцнює національну свідомість мас. Коли Бауер змальовує соціалістичний лад, він запевняє, що всі його переваги повинні спричинитись до розвитку націй, бути ґрунтом до піднесення принципу національності і навіть прийдешню організацію виробництва він змальовує не инакше, тільки як по національних ознаках. Бауер стоїть на тім, що маненькі нації пристосовуються до виробництва однієї чи декількох категорій продуктів і здобувать на заміну виробу інших націй. Як суспільна організація соціалізм є досконалою формою, коли кожна нація матиме змогу охороняти свої національні кордони і т. и. і т. и.

Оце є головна думка: розвиток йде не в напрямі знищення націй, а, навпаки, в напрямі де далі більшого росцвіту того, що зветься нація; ніби сам соціалізм, подібно як і демократія, утворює національну культуру, дає розмах за-для її розвитку. Через те й майбутнє людство повинно уявляти собі не як єдиний нарід, а тільки в формі окремих національно поєднаних груп, не так, як от змальовує космополітизм, а в формі націй, що, звичайно, живуть між собою цілком одностайно, без боротьби, але кожна з них лишається національною групою і має свою вдачу, відмінну від інших груп та де далі яскравішу в процесі розвитку. Одно слово, після Бауера, розвиток йде в напрямі поступової диференціації, не універсализації, не об'єднання, не утворення, єдиного людства, а бучного росцвіту ріжниць.

Оця теорія, здається мені, є хибною в самому коріні, і оскільки ми хочемо не попросту начеркнути фантасмагорію, а виходячи з тенденцій дійсности, маємо накреслити наступний шлях розвитку, ми повинні змалювати прямо протилежну картину. Надалі я хочу обґрунтувати цю картину.

Коли ходить про расові ріжниць, то перед нами питання надзвичайної складности, але таке, котре можна вирішити, й котре видатні соціологи навіть не марксисты, розв'язують цілком в тім напрямі, що ріжниць між расами де далі більш стираються.

Що уявляє з себе раса? В расі відбивається вплив природи на людину, — безпосередній вплив природи на людину, ще є ще без захисту. Природа впливає на звірів, утворюючи певні види. Так, скажемо, індійський слін відрізняється від африканського слона через те, що природа, підсоння і т. и. у Африці інші,

ніж в Індії, а тому звір, пристосовуючись до певних природних умовин, обмежено змінюється, підпадає під ці умови, мимохіть змінює свою природу, здобуває печать обставин, серед яких він живе. Подібно до того первісна людина—звір, перебуваючи під безпосереднім впливом природних явищ, не маючи ще захисту від природи, набуває цілу низку ознак звірячого виду,—оце й звемо расою. Раси—то види звірят «гомо сапієнс», що перебувало під впливом умов певної території. Негр—це вид звіряти людини, що була під впливом спеки центральної Африки і т. и. і т. и.

Таким чином по суті усі расові прикмети (кольор шкіри то-що) є лише печаттю, що її умовини природи витискують на людині, подібні як і на звіря, оскільки людина перебуває ще в періоді первісного розвитку.

Не зоснаваляючись тут на деталях цієї думки, я скажу лише, що відмінно від звірят, людина не зостається попросту беззахисною перед впливом явищ природи, не є змушеною тільки пристосовуватись до природи, але утворює штучний осередок, висуває між собою та природою оточення, що охороняє її від природи. Оце штучне ми звемо матеріальною культурою, що її створило виробниче знаряддя людини. Штучне оточення це все—заля, у якій ви сидите, електрика, що отут горить; на вулиці темно, але ми перебуваємо у штучно освітленому осередкові; на вулиці холодно, але ми того не помічаємо, бо оточені штучним теплом.

Через оце штучне оточення людина набуває можливості розвитку, що відрізняють її від звірів.

Візьмемо, наприклад, повільний розвиток звіря, який пристосовує свої органи до природи, який поступово набуває невеличк-поліпшення у своїх біологічних органах. Проходять тисячі поколінь, доки це поліпшення, зростаючи маленькими змінами, досягає помітних розмірів. Порівняємо звіря в процесі еволюції з людиною. Вона розвиває не свої природні органи, скажемо, не свою руку, яка є у сучасної людини значно слабшою, аніж у дикуна,—не око, що також у неї не є остільки гостре, як у первісного мислвця. Але сучасна людина стоїть безмежно вище по-над первісного мислвця, тому що на протязі довгого періоду, який відокремлює нас від первісного стану, ми утворили систему штучних органів, котрі є продовженням наших натуральних органів. Досить вказати на весло—продовження руки, яке проходить шлях розвитку через колесо пароплаву, його гвинт аж до пропелера аероплану. Цього вистачить, аби ілюструвати величезні перемоги людини, аби нам було ясно, що у людини пристосування до природи має цілком інший характер. Звірі пристосовуються до оточення мимохіть: тут принцип диференціації є в осередкові. В Африці природний осередок є інший, ніж в Азії, в Азії інший, як в Європі, в Європі, не такий, як у Австралії. Це різноманітне природне оточення спричинилося до різноманітності людських рас. Але ось людина займає інше по-

ложення; вона не просто пристосовується до осередку, а утворює сама штучний осередок, техніку, культуру, яка охороняє людину від впливу натурального оточення природи. Тепер увесь розвиток людини залежить не від природи безпосередньо, а лише від того штучного осередку, від матерьяльної культури, техніки.

Оцей осередок виявляє тенденцію не до диференціації, а до уніфікації, до об'єднання. Скажемо, ви берете залізницю,—це річ не національна, а інтернаціональна; електрика також інтернаціональна; увесь осередок, що ми в ньому живемо, є, звичайно, інтернаціональний. Отже ми маємо ніби два фактори, що один впливають на людину в напрямі диференціації, але де далі він слабшає, бо зустрічається з нейтралізуючим впливом культури. По друге штучний осередок, що його утворила людина; це уніфікаційний фактор, чинник об'єднання. Людина є місцем, де перехрещуються обидва фактори, де далі—з більшою перевагою останнього чинника, в наслідок чого ми спостерігаємо справді стирання расових різниць.

Здавалося, наче расові різниці остільки глибоко закорінені в людині, що не повинні би були стертися, проте вони де далі більше стираються.

Я не буду втомлювати вашу увагу і тільки процітую погляд відомого антропографа—не марксиста Ракуеля, який навіть не оцінює як слід впливу штучного осередку й гадає, що раси змішуються по між собою в наслідок зносин, оскільки встановлюються полові стосунки між різними частинами населення. Ракуель говоре, що на нашій маленькій планеті, яка має досить багато рас, власне кажучи, вже немає ні одної не мішаної раси,—вони де далі більше зливаються і кожна з них складає домішку з різних рас. У другому місці свої антропографії він каже, що людство поступово виявляє тенденції до набування одномітності. Сучасне людство, на погляд Ракуеля, є по середині між людством минулого, коли внутрішні різниці були надто значніші майбутнього, та людством, яке матиме одніи значно менші ніж нині.

Взагалі, не вважаючи на де-які закиди частини біологів, що йдуть, до певної міри, супроти дарвінізма та заперечують спадкове передавання набутих властивостей (ця біологічна школа складає меншість), навіть серед біологів з погляду загальних признаков науки, яка межує з соціологією, переважає думка про поступове затирання, а не загострення та диференціацію расових різниць.

Цей факт визнають навіть ті, що не стоять на ґрунті історичного матеріалізму, не керуються поглядом що до впливу штучного осередку, про який я мав змогу сказати схематично лише де-кілька слів.

Але що ж спричиняється до єдності нації?—Спільна історична доля, яка випала певній групі людей, історія, що надала оцій

групі одинакового пофарбування, вдачі: у людей вироблюються спільні нориви, мова, звичай, що загалом ми й звемо нацією.

Також одна нація може містити в собі різні ознаки, різні расові елементи, і коли, скажемо, ви берете сучасні нації, то, звичайно, бачите, що в расовім відношенні вони є надто складні утворення. Наприклад, українська нація має в своїй крові тюркські елементи, що помішані з слав'янськими, і в процесі історії утворилась мова, культура нації.

Аби бути стислими, ми приймемо означення Бауера, що нація є спільність культури, мови, вдачі, спільність, що виросла з спільности історичної долі, яку пережито укупі.

Приймемо на де-який час це твердження. Бауер підкреслює, що тут ходить не про однорідність попросту, а саме про спільність оточення.

Німецький робітник, що з погляду однорідности, цеб-то однакової долі, має більш спільного з англійським робітничим класом, переходив свою історію укупі з німецькою буржуазією, а не з англійським робочим класом, і хоч німецький робітник бореться з своєю буржуазією, але свою культуру, одну мову, одну загальну вдачу німецької нації, він утворив спільно з нею; борючись з своєю буржуазією, заразом з нею переходив свою історію.

Таким чином нація після Бауера ґрунтується на спільности історичної долі, що її пережито укупі.

Але навіть коли ми підійдемо до питання з точки погляду спільної долі, то, звичайно, це буде справедливо відносно нації, де тільки ми розглядаємо її в минулому, як вона складалася; однак, відносно того, що на наших очах розгортається в формі тенденції прийдешнього,—чи маємо ми право запевнити, ніби спільність долі є обмеженою лише рямцями національности? Адже чи не утворюється нині на наших очах спільність долі, що йде зовсім не по національній лінії?

Звичайно утворюється. Візьміть яку хочете державу, так звану державу з багаттх націй: Австрію, Росію до військового часу і т. и. Чи не пережили робітники в Австрії укупі з робітниками німецькими спільно свою політичну боротьбу проти Габсбургської монархії; або ж у нас у царській Росії—чи не були поєднані однаковою долею робітники різних націй—поляки, українці, росіяне, євреї, грузини; хіба поразка революції 5-го року не відбулася на долі робітничого класу усіх націй цієї держави.

Немає жадного сумніву що це так. Коли брати спільність долі так, як її розуміє Бауерцеб-то не в розумінні однорідности, а тільки спільности перейденої історії, то, звичайно що ця спільність долі охоплює не якийсь окремий клас однієї нації, а низку класів цілої низки націй, і на наших очах вже розгортається картина спільности долі світового характеру. Ми можемо сказати, що в розумінні тенденції світового розвитку світовий пролетаріат є група, яка злучена спільною долею. Коли, скажемо, революція

буде переможеною, хіба не торкнеться це долі пролетаріату інших країн. Це стосується також і до буржуазії; доля окремих представників буржуазного класу, як і цілого класу та всього суспільного ладу, вирішується вже не в одній якійсь країні, а у світовому масштабі, і спільність долі, що утворюється, охоплює цілий світ.

Далі Бауер каже: зі спільности долі виростає спільність вдачі. Те що складає національний характер, є надто хитке та невиразне явище. Звичайно, можна сказати, що у німецького робітника та буржуа є щось спільного в характері, що робить обох німцями; також і в французького, російського та українського робітника й буржуа. Але з погляду вдачі то є ще велике питання, чи не є німецький, французький та російський робітники більш подібні один до одного, аніж кожний з них відносно до своєї буржуазії.

Взагалі вдача утворюється зовсім не по націях. Візьміть моряків різних націй. Вони, звичайно, мають між собою якісь спільні риси характеру, і ці риси виступають яскравіше, різкіше, аніж ті, що лучать моряків кожної національності з їхньою буржуазією—чи то з поетами, чи то з інтелігенцією цієї нації.

Коли ви порівнюєте селянина з інтелігентом, то між німецьким інтелігентом та німецьким селянином виявиться, може бути надто більша різниця, як між німецьким та французьким інтелігентом.

Якщо візьмете так звану літературну богему, письменників, поетів, художників, то ви побачите, що ця група є інтернаціональною по своїй вдачі, будь то організація німецька, чи якась інша. Одно слово, характер то є річ надто непевна і не може бути підставою задля визначення нації.

Ми знаємо, яке значіння має культура. Може бути, що національна культура є тим елементом, що ним можна би було визначити націю. Бауер так і ставить питання.

Але коли приглянутися уважно до змісту нашої культури, то треба визнати, що тенденція розвитку йде в напрямці інтернаціональної культури. Скажемо, солом'яні дахи в селах, це риса національна: в Германії ви ніде не здибаєте солом'яних дахів, тільки залізні лапті—це елемент національний, а чоботи та галоши — продукт інтернаціональний; електрика — момент інтернаціональний, а «лучина» та каганець яскраво національний; авто-інтернаціональний, а наш драбинчастий віз—національний, в інших країнах ви їх не зустрінете; залізниця має характер інтернаціональний, а наші шляхи—національний і т. и., і т. и.

Зіставте де-кілька таких моментів і вам стане ясно, де перевага—на боці національного, чи інтернаціонального моменту.

Також стоїть справа і з культурою більш потонченою, духовною. Візьміть, прикладом, науку. Був час, коли кожна нація мала свою науку; так була латинська медицина, проте наша є інтернаціональна. Був час коли кожний лікував на свій лад.

Нині наука є інтернаціональною. Візьміть красне письменство, де ніби найбільше заховуються особливості національної творчості; але, скажемо, хіба Лев Толстой був лише російським письменником, хіба німецький читач не відчував його творів, як свою культурну власність, як неодмінну частину свого духовного життя; або ж хіба ми не відчуваємо органічно німця Карла Маркса. Візьміть зрештою музику, хіба Бетховен залишається тільки німецьким музикою, або твори Келермана, його «Тунель» є тільки властиво німецький твір.

Звичайно, зостається певний колорит, що складає таку чи иншу своєрідність нації, але по за цими фактами неможна не бачити, як починаючи з матеріальної культури через культуру духовну, увесь розвиток людства йде в певнім напрямі інтернаціоналізації.

Далі, був час, коли кожна нація мала свою релігію, свою філософію, свої обряди, свою мораль, своє право, свою науку та мистецтво. Ми живемо в таку добу, коли утворюються єдині культурні центри, єдина господарча область, коли ідеї нації робляться власністю інших націй. Отут і виникає останнє, до певної міри, питання що до мови.

Добре, Бауер не заперечує, що наша культура інтернаціоналізується. Для того він є досить освічена людина і добре бачить, що діється навколо; але Бауер каже, що, не вважаючи на інтернаціоналізацію культури що до змісту, форма її, мовна форма залишається; себ-то в розумінні змісту культура буде загальною, але вона матиме низку мовних найрізноманітніших виразів.

Як же тут стоїть справа? Також і тут розвиток йде в напрямі уніфікації. Мова не є щось таємниче, містичне, це певне знаряддя єднання. Коли ви наприклад, візьмете плем'я північно-американських індіанців, яких зараз майже знищено, але перед 50—60 роками їх було де-кілька мільйонів, то ви побачите, що серед цих індіанців було де-кілька сот мов. Чому це так? Мова має той же обсяг, що він є сферою єднання людей поміж собою. Єднання індіанців не виходило за межі маненьких груп, і тому утворилося де-кілька мов окремих. Коли єднання людей поширюються на більші області, то на ґрунті цих ширших теренів складаються й мови ширшого обсягу.

Північно-американські індіанці жили згідно невеличкими громадами, полювали, і якісь команчі не мали контакту з ірокезами, через те їх мова вироблялася незалежно. Зараз мова змінюється під впливом життя. На наших очах проходить процес утворення світової мови: три мови висуваються в значінні світових. Коли ви візьмете німецьку, французьку, та англійську мови, що їх ходом обставин висунуто на положення світових, то серед них також помітите певну різницю що до темпу розвитку.

З початку 19 віку людей, що говорили німецькою мовою, було 30 мільйонів, французькою 30 мільйонів і англійською 20 мільйонів; наприкінці 19 віку французів стало 40 мільйонів, німців 70 мільйонів, а тих, що говорять англійською мовою 125 мільйонів—себ-то у 6 разів більше. Отак йде темп розвитку. Це зовсім не випадкове явище; воно відповідає певному ростові світових господарчих відносин, бо мова—то знаряддя єднання людей між собою, інструмент, що його висуває процес єднання.

Коли ви приглянетесь до цих чисел, то вам стане ясно, що ми увійшли в нову смугу, коли ходить не про диференціацію маненьких груп, а про велетенські угруповання, на ґрунті яких повстають світові мови, а серед них на перше місце висувається англійська мова. Коли, припустимо, до світових мов віднести також і російську, як таку, що охоплює масу населення, то в суті річі маємо 4 мови, що їх визнає мовами своїх конгресів між-народне об'єднання.

Дальший розвиток можна уявляти як природне піднесення однієї мови на місце світової мови, проте не як утворення кабінетної мови, будь то есперанто, чи щось подібне до того.

Я хотів подати де-які відомости про те, до якої міри змінилося усе положення що до обсягу областей.

Ось іше у 18 віці існували митові області середнього розміру (а митові області мали велике значіння, утворюючи базу, на ґрунті якої люди єдналися тісніше; в процесі цього єднання повставала й мова як спосіб такого єднання)—напр., така митова одиниця як Венеція;—цю державу—місто вважали вже великим митовим пунктом. В 19 віці, року 1830, положення змінюється. Положення, що утвердилося до світової війни, уявляє зовсім иншу картину, аніж по війні, яка стала нам на перешкоді до того, аби об'єднувати розміри що-до прискорення процесу єднання.

У книзі буржуазного вченого Тільдера, що вийшла у Берліні в 12 році, на підставі даних з 10 року сухо та яскраво змальовується картина світового господарства держав, які обіймають субконтиненти, себ-то півсуходоли—таку частину суходолу, що могла би скласти окремий суходіл. Тільдер відріжняє такі субконтиненти: Сполучені Штати, Росія, Британська Імперія, Китай, Бразилія та Франція вкупі з колоніями. Друга група велетенських об'єднань обіймає Германію, Турцію того часу (12 рік) та низку инших країн. Тепер він приходить до того висновку, що перша група, с-т. держави, які обіймають ці субконтиненти, півсуходоли, вже у 10 році складають 71% населення та 73% ґрунту, придатного задля населення. Таким чином на ці велетенські об'єднання припадає $\frac{3}{4}$ світу. Коли приєднати до них ще другу групу, яка охоплює величезні світові держави, як от Германія перед війною, то % збільшується до 80, а наколи додати ще групи держав, що утворилися в послідок війни, як сфери впливу великих гігантів, то матимемо понад 90%, а на окремі малі держави припадає тільки 10%. І звичайно, скільки б нових держав не повстало

зараз у Європі, їх незалежність є надто ефемерною, бо лінія господарчого розвитку йде в напрямі охоплення усієї земної кулі єдиною господарчою організацією.

Аби зробити ясним той ґрунт, на яким справді може розвинутися єдність мови та єдність спільної долі, уніфікаційні тенденції до утворення єдиної людскости, ось іще пара чисел що до шляхів сполучення. Ще у другій половині 18 віку подорож від Англії до Індії потребувала 18—20 місяців, через 100 років вже тільки 2 місяці. Зараз, коли взяти на увагу аеропляни, то ця величина зменшиться в значній мірі, і що більше віддалення, то більша економія часу.

Я не буду подавати тут вказівок про те, оскільки засоби сполучення, зв'язок між країнами світу, телеграфи, телефони то-що впливають на зміцнення міжнародніх зносин. Скажу тільки, що коли б увесь телеграфний дріт розмотати в один шнур, то його можна би було обвести довкола землі 1600 разів. Це свідчить про те, оскільки густо обплетено землю проводами. Звичайно, в результаті усього цього, зносини улекшуються; на ґрунті таких засобів сполучення повстає та картина в розвитку мов, що вказує на вилучення піднесення англійської, німецької, та французької мови. Співвідношення цих мов визначає не перевагу попросту однієї мови над другою, а є виразом внутрішніх тенденцій, що вони керують розвитком усього світу.

Бауер добре зважає ті моменти, про які я говорив. Власне кажучи, він не заперечує факту інтернаціоналізації культури, утворення єдиної культури; він не заперечує космополітичних тенденцій, що спричиняються до єдності всього світового розвитку. Але, каже Бауер, є один чинник, одна сила, що стоїть на перешкоді до того, аби на решті націю подолати. Ця сила спричиняється до того, що нація залишиться на завжди і, навпаки, буде бучно розвиватись. Такий чинник Бауер зве національною аперцепцією. Слово аперцепція визначає активне сприйняття («восприятие»). Коли ви сприймаєте щось активно, то ви перероблюєте, перетравлюєте, відбиваєте; не перцепуєте, а аперцепуєте, себ-то за допомогою свого інтелекту активно сприймаєте. Скажемо, два чоловіки сидять поруч у театрі, але кожний сприймає п'єсу по ріжному. Двоє людей слухають лекцію і кожен по своєму, бо апарат сприймання є ріжний: кожний засвоює за допомогою того, що є в апараті його пізнання, або, висловлюючись по вченому, кожен має свою власну аперцепцію. Уявіть собі тепер, що німець та англієць мандрують; вони однаково бачуть один чудовий краєвид, милуються з однакових картин, перебувають в сфері однакових вражень; але усі оці однакові картини вони аперцепують кожен по своєму—німець по-німецькому, англієць—по-англійському. З рештою, наші мандрівники будуть збагачені новими елементами, але ці елементи матимуть національне пофарбовання—у німця німецьке, у англійця — англійське, — не в розумінні мови, а в розумінні самого

сприняття, підходу до питання. В наслідок того, каже Бауер, різниця між мандрівниками не зменшиться, а ще збільшиться, з огляду на силу національної аперцепції, з причин національного пофарбовання їх сприняття. Різничі ще більше піднесуться, стануть яскравіше, диференціяція зросте.

Коли б ця теорія була правдивою, тоді Бауер справді мав би право зробити той висновок, який він робить. Бо в суті річі усі висновки Бауера ґрунтуються на теорії національної аперцепції, що її ще й досі не розглянуто в марксистській літературі. Каутський зовсім не торкається цього центрального пункту, проте уся теорія Бауера побудована на національній аперцепції.

Зараз я не маю змоги зупинитись на цьому моментові зі всім його філософським значінням. Скажу тільки, що у Бауера теорія національної аперцепції є звязана з його кантіянством. Коротенько я визначу цей звязок, аби глибше з'ясувати питання.

Річ у тому, що з погляду Кантової теорії пізнання людський апарат сприняття по своєму, так би мовити, перероблює кожний елемент пізнання, накладає на нього свою печать, нав'язує свої форми пізнання предметові сприняття. Кант виходить з того що не лише простір та час, але й причинність та все инше не є щось властиве, самому предметові, а тільки є формами сприняття, які наш розсудок, наш розум надає предметові. З погляду цього Кантового ідеалізму є зрозуміле твердження, що його Кант висловлює у своїх «Пролегоменах», а саме, ніби наш розум не бере закони з природи, а тільки приписує їх природі. Причина та наслідок, час та простір — усе оце лише продукт нашого пізнавчого апарату; це суб'єктивні елементи, елементи чистого розуму, що їх ми вносимо в досвід. Одно слово, наш розум є щось апіорне, трансцендентне, що упереджує досвід, є над досвідом. З погляду такого Кантовського розуміння нашого пізнавчого апарату, теорія Бауера становиться зрозумілою. Але в чому помилка цієї теорії? Помилка Кантової ґносеології полягає в тому, що вона викидає апарат нашого пізнання зі всього звязку дійсного світу. Звичайно, наш пізнавчий апарат дещо вносить: навіть дитина, що доперва народилась на світ, має мозок, у якому є сконцентрований розвиток усього людства, хід розвитку від звіря до людини. Мозок дитини є надто складний продукт попереднього розвитку, він не «табуля раза» (чиста дошка),—як кажуть філософи,—що на ній зовнішній світ робить свої написи; дитина народжується вже з певною спадщиною і за допомогою апарату пізнання вона активно сприймає, аперцепує і де-що від себе вносить у цей процес, пофарблює його по-своєму. Але сам апарат пізнання зо всіма властивостями его аперцепування, зо всіма формами сприняття повстав з природи; отже між ним та природою немає непереходної прірви, і сам апарат змінюється в наслідок впливів природи, не залишається незмінним раз на завжди. Проте Кант вважав, що

апарат пізнання є апіорний, себ-то упереджує досвід і не надається до його впливів. Тепер нам ясно в чому справа.

Наш апарат пізнання — мозок є частиною природи, він перебуває під впливом інших частин і може змінюватися в наслідок розвитку. Хоч мозок вносить суб'єктивні моменти, але і на його впливають об'єктивні причини.

З цього погляду можна сказати, що коли німець та англієць мають різні аперцептивні апарати, то апарати ці не залишаються завжди однакові, а, навпаки, надаються до впливів осередку; отже коли на два різних що до сприйняття апарати, ділатиме одна причина, без перерви та тривало, то звичайно вона спричинятиметься до розвитку апаратів в одному напрямкові. Уявіть не тих двох мандрівників, що попросту швидко переїздять через країну, а людей які мандрують ціле життя, чи спільно переходять життєвий шлях. То є очевидна річ та й з досвіду ми добре знаємо, що наші мандрівники в міру того, як переживатимуть однакові вражіння будуть один одному близькі, їх психіка набуватиме більшої подібності, їх досвід — однорідності: подібні умовини відібуваються на мандрівниках низкою спільних вражінь. Адже чи не бачимо ми цього відбитку на представниках однієї професії, чи не знаємо, що причина цієї подібності полягає в однакових життєвих умовах, чинність яких є однаковою.

Отже сам аперцептивний апарат не є щось незмінне. Він також змінюється і, в решті решт, на цій властивості його ґрунтується усе наше виховання. Що значить виховувати? То визначає впливати на дитину, після припущення, що апарат її пізнання надається до впливів осередку, в який ми поставили дитину; отже однакові умовини будуть впливати на два різних апарати в напрямі вирівнювання їх аперцепції, в напрямі наближення, а не розіходження. Ми маємо силу історичних доказів цьому. То не є проста конструкція, а спостереження над справжнім життям: бо ще у середині нації існував поділ на племена до того як утворилися національні об'єднання. Ці племена в значній мірі збереглися ще й до цього часу. Звичайно, у кожного племені була своя аперцепція. Немає сумніву, що з огляду на особливості історії свого розвитку, — прусак сприймав інакше, ніж баварець; а у баварця була своя аперцепція, порівнюючи з ельзасцем. Також на Україні ви можете бачити, що Полтавський селянин відрізняється від Київського або Галицького що до свого сприйняття; у них різні аперцептивні апарати, різний склад вдачі то-що. Але ж усе це не стало на перешкоді до утворення однієї нації, племінна аперцепція не стала на заваді до утворення єдиної національної аперцепції. Отже аперцептивний племінний апарат під впливом загального осередку розвивався в напрямі об'єднання різних племен. Усе сказане про племінну аперцепцію в однаковій мірі стосується також і до аперцепції національної. Звичайно,

немає жадних підстав, аби вважати неможливим наближення та об'єднання в одно людство окремих націй з різною аперцепцією, під впливом однакових обставин осередку, умовин інтернаціонального життя. Якщо племінна аперцепція не стала на перешкоді до утворення єдиної нації, що обіймає цілу низку племен, то й національна аперцепція не завадить утворити єдине людство, яке охопить цілий світ.

В зв'язку з тим виникає питання, чи не стратить життя своїх барв, чи не загубить воно своєї вартости в наслідок такого повстання єдиного людства?

Коли розвиток культури, розвиток господарства спричиняється до того, аби подолати національні межі, коли тенденція йде в тим напрямі,—чи не буде то повним знесенням різноманітності життя?

Справді, сама різноманітність життя утворює його певний інтерес і можна би було думати, що єдине людство—то буде щось однорідне, одноманітне, нудне; усі будуть однакові, не буде ніякої індивідуальности, індивідуальної кольоровости, а буде тільки мішанина, і ця мішанина позбавить життя яскравости. На це запитання доводиться відповідати цілком негативно та категорично. Якраз саме розподіл людства чи по націях, чи по расах, утворював певну обмеженість що до розвитку індивідуальности, барвистости, багатства життя, багатства особи.

Візьміть, наприклад, родину, як вона складалась, уявляючи з себе очко, члени якого жили спокон віку в однакових умовах. Усі члени родини є подібні один одного, комбінацій, вар'яцій якихсь, було надто мало. Звичайно, тут не було місця за для розвитку індивідуальної барвистости, їй ніде було розгорнутись. Оцю картину ви зустрічаєте зараз в селянській родині, де умовини життя досить одноманітні.

Коли впали рямці родини, і повстали ширші рямці—національні, то ви бачите тут уже більше варіантів, різних комбінацій, різних сполучень обставин. Тут є значно більше різноманітності; люди перебувають не в однакових умовах, характери складаються по різному й життя робиться багатше та різнобічніш. Але рямці нації також є досить обмежені. До цього часу кожний з нас здебільшого переходить своє життя в рямцях однієї держави: народився на Україні та тут і живе. Оце обмеження накладає певний відбиток, типовий груповий відбиток, це стає на перешкоді до розвитку справжньої індивідуальности, того що складає особисте пофарбовання одного, порівнюючи з другим.

Коли будуть знесені національні межі, тоді, звичайно, відкритуться як найширші перспективи задля багатих комбінацій.

Уявіть собі людину майбутнього, яка не є зв'язана простою, не змушена сидіти на одному місці, а почуває себе дійсно громадянином світу, яка, може бути, мешкає тут, а вчиться в Берліні, що-дня перелітаючи на аеропляні простір, що відділює

її від місця посілості; яка в літі перебуває в Америці або Австралії, одно слово, людину, що є владарем світу і за короткий час може переноситись з однієї країни до другої.

Звичайно, оцей незакутий в рямці національності громадянин світу, буде індивідуальністю надто барвистою. Він уявлятиме комбінацію умовин, що вона не в кожного є: у одного ці умовини складатимуться так, у другого—інакше; отже кожний складатиме в розумінні індивідуальної барвистості надто більш розвинену істоту, аніж в умовах, коли людина є закута в рямці національності та коли можливі камбінації її особистого розвитку обмежуються національним ладом життя.

Що ж виходить з цього прогнозу?

З цього, без сумніву, виходить та ідеологія, що зветься інтернаціоналізмом, але в самому розумінні інтернаціоналізму є можливі різні івідтінки.

С погляду націоналізму, інтернаціоналізмом зветься попросту союз між націями: є окремі нації, вони не кривдять одна одну, дають змогу обопільно розвиватись; отже такий союз, така сума окремих націй це й є інтернаціоналізм; а космополітизм—то є прагнення або переконання, що розвиток йде в напрямку знесення будь яких загородок поміж націями та злиття їх в якесь майбутнє єдине людство.

Інтернаціоналізм до цього часу розглядали як протилежність до націоналізму. Націоналізм може мати то грубі, то тонкі форми; але він завжди ґрунтується на вихвалянні своєї хати, своєї нації... З приводу того Гайне досить влучно іронізує у віршах, де він дотепно насміхається над психологією націоналізму.

Ця психологія с погляду нашої свідомості є, звичайно, перейденим ступінем; тепер доводиться говорити про щось інше, скажемо, про те, що робить Бауер, коли він каже: одна річ то наївний космополітизм, а інша—свідомий інтернаціоналізм.

Наївний космополітизм здає собі справу цілком наївно, ніби нації знищуються і утворюється одно людство; свідомий інтернаціоналізм попросту погоджує між собою окремі нації, як вони існують, і ці окремі нації сполучає в якійсь вищій єдності, яка проте не знищує різні нації.

Оце протиставлення інтернаціоналізму та космополітизму є надто трівка забобона і на ньому доведеться трохи зстановитись та одночасно дати відповідь на питання про те, як треба відноситись до національних рухів сучасности, до піднесення національної культури—української, єврейської і т. и. Чи повино викинути мову окремих націй зараз з ужитку, чи треба визнати в ній необхідне знаряддя.

Звичайно, що той космополітизм, який найкраще характеризує просвітників 18 віку, д би Великої Французької Революції, був наївним космополітизмом. Французькі просвітники наївно думали, ніби досить декларувати об'єднання людства, аби нації вже зникли. Вони гадали, що вистачить оголосити великий

принцип, ніби націй немає і хай живе єдине людство,—і націй не буде, всі вони зникнуть.

Це був наївний погляд людей, які думають, що розум людини, її свідомість, думка керує світом. Цей погляд суперечить марксистському методові, що ґрунтується на діалектичній трактовці річей. Діалектика не дозволяє нам перескакувати через де-кілька історично-необхідних щаблів, що без них не є можливий дальший розвиток і тому, звичайно, ми не можемо обстоювати наївний космополітизм, який не погоджується з матеріалістичним поглядом.

Цей свідомий космополітизм не перескакує через реальні щаблі розвитку. Він каже, що історично існує зараз особливо на сході Європи, з окрема у нас на Україні, низка націй, що прокидаються від сну доісторичного періоду та що через цей період перескочити неможна.

Зараз на Україні ми переходимо добу, коли українська нація, національна культура, національна мова розвиваються зміцнюються і, звичайно, задля теперішньої стадії цей процес є позитивний. Неможна на його закривати очей. Перед нами яскравий факт піднесення впливу української мови, української культури, прилучення до цієї культури широких народніх мас. Коли українське селянство починає ворухитись, коли з поміж його вливаються в пролетаріат окремі представники, коли процес цей розгортається, то, звичайно, на перших кроках він веде до піднесення української мови, культури, письменства, української газети, листівки, української брошури; цей процес є реальний, він має в дійсности глибоке коріння і перескочити через нього ніяким чином неможна.

Навіть більше; доводиться сказати, що з мого погляду дальший розвиток тільки й є можливий через цей щабель.

Але одна річ дивиться на те, що перед нами розгортається як на щабель, а инша річ розглядати це, як останню мету.

На наших очах діється зараз піднесення української літератури, української мови. Це можна говорити не тільки про українську, але й про всяку иншу мову—про бурятів, про білорусів, взагалі про неісторичні народи, що доперва прокидаються від свого неісторичного існування, прилучаються до культури, до активної творчості життя, яка на перших кроках може мати місце лише в національних рямцях. Навіть більше того,—коли на Україні ми спостерігаємо, що міста провадять російську культуру, то з певністю можна пророкувати, що ми йдемо назустріч процесові, який можна назвати частковою або повною реукраїнізацією міста—поворотною українізацією його.

Уявіть нормальний розвиток нашого господарства, коли з села почнуть виходити нові елементи, що насунуть до міста і раніш чи пізніш спричиняться до піднесення української вдаци міста. Статистичні дані за останні роки ясно свідчать про збільшення

українського елементу в місті. Напр., у Києві в 19—20 р.р. ми спостерігаємо зростання % українського мійського населення.

Але я кажу, одна річ бачити, що діється й розуміти це як певний ступінь, і інша річ вбачати в тім зростанні останнє слово всього руху. З погляду Бауера й тих інтернаціоналістів, що освітлюють інтернаціоналізм де-що в напрямі націоналізму, увесь цей процес збудження неісторичних націй здається ніби якимсь перлом створіння, робиться остаточною метою розвитку.

Та точка зору, що її накреслював я, мала на меті спробу підвести загальні підвалини задля оцінки того, що діється на наших очах яко минуший ступінь розвитку, на якому рух не зупиниться, а піде далі.

Коли положення, що їх я розвивав, ті дані, на яких я зоставляюся, ті тенденції господарчого та культурного розвитку, про котрі я говорив, є правдиві,—то, звичайно, слідом за добою піднесення української мови, відродження національної культури у всій її силі, почнуть далі виявляти чинність фактори сполучення людства внутрішнього об'єднання його в одну соціальну величину. Ці тенденції не зупиняться в своєму розвитку; вони штовхатимуть окремі держави та частини до більш загального та широкого об'єднання не лише в державному масштабі, але й в світовому, в напрямі знищення державних кордонів й утворення держави, що невпинно поширюватиметься й складе базу задля розвитку єдиного людства.

Скажемо, в сучасний мент, коли взяти конкретний приклад, хто має змогу засвоювати чужоземну мову,—звичайно, тільки одиниці, до того ж засвоювати лише до певної міри, відірвано від практики життя, так що ця чужоземна мова зостається тільки маненькою надбудовою, бо думати й говорити все ж таки зручніше рідною мовою.

Уявіть тепер інше положення, що воно може утворитись в умовах розвиненого соціального ладу, коли усі люди цілком, усі маси перебувають в таких сприятливих обставинах, в яких була в попередню добу інтелігенція. Тоді усі маси народу матимуть змогу прилучитися до світової культури, тоді чудно буде, аби якась маненька нація залишалась збоку від світового руху, аби не знала мови загально-людської культури. Ясно, що в майбутньому ході розвитку утворюються умовини, коли від своєї національної культури, яка вже відіграла свою історичну роль, людина перейде до більш загальної, ширшої, світової культури, що складатиметься на ґрунті єдиного людства.

У своєму «Комуністичному Маніфесті» Маркс вказував, що, власне кажучи, буржуазія перейшла вже смугу націоналізму й підвела під індустрію інтернаціональний ґрунт. Немає жодного сумніву, з індустрією діється теж, що й зі всім життям. Той самий «Комуністичний Маніфест» каже, що відокремленість, яка існує між націями, знищується по суті буржуазією, котра утворює

інтернаціональну культуру поруч з національною; перемога пролетаріату надто посуне цей процес.

Як висновок ми можемо формулювати таке твердження: те, що діється зараз на наших очах, як історична необхідність,—піднесення національної культури, повинно мати підтримку з боку того класу, що йому належить майбутнє,—з боку пролетаріату. Зростання національної культури, повстання газети рідною мовою, розвиток науки та мистецтва на національній ґрунті,—усе оце пролетаріат розглядає як могутню підйому до розвитку суспільства. Але пролетаріат не може робити цього предметом свого пафосу, своєї пристрасти, не може оголосити своїм святе святих. Він повинен опанувати зброю задля зреволюціонування світу, але робити йому це об'єктом своєї пристрасти не слід, бо перед пролетаріатом стоять інші завдання, інші тенденції, що кличуть його до утворення єдиного людства. Це людство дійсно переможе природу, візьме до своїх рук власну долю і тоді справдяться ті слова, що їх Маркс приклав до цілої минулої історії,—він назвав її прологом історії. Тоді людина закінчить пролог своєї історії, свою передісторію, переживе усі спадкові елементи минулого, що відіграли вже свою роль, і почнеться справжня історія людства.

Проф. С. ОСТАПЕНКО.

Р У Р.

1.

Діалектика імперіялістичної війни 1914 року довела капіталізм до Руру в 1923 році. В Рурі зараз відбуваються події найбільшої світової сили.

Що таке Рур і чому саме світовий капіталізм врівся там цілою своєю постаттю?

Рур—це наш Донбас. І ось коли б ми в належній мірі знали наш Донбас, то вистачило б одної згадки про те, що Рур в складі німецької господарки має таку ж силу, як і наш Донбас в нашій для того, щоб належно орієнтуватися та оцінити силу тих подій, що відбуваються в даний момент в Рурі і які своїм наслідком мусять мати колосальний вплив на дальші й близькі етапи класового змагання пролетаріату.

2.

Капіталізм сучасної доби не опанував безпосередньо та цілковито всіх ділянок виробничих процесів сучасного господарювання та класових відношень, що в'яжуться в капіталістичному укладі з виробничими процесами. В повній силі і безпосередньо він закріпився лише на т. з. «командних висотах» господарських та класових відношень. В повній мірі він охопив лише ті ділянки господарства, енергією котрих до кінця глушаться закорінілі, стародавні елементи всіх господарських виробничих форм та форм класової експлуатації, з котрих він сам вийшов. Капіталізм в повній мірі володіє якраз тими ділянками світового господарства, де для нього самого готується домовина.

Серед цих командних висот в даний час першою являється нова енергетична галузь господарювання, якої не знали всі попередні способи господарювання, а саме вугільна та залізна індустрія, вугільна та залізна ділянка сучасного господарювання. Енергія цих двох ділянок западає у всі щілини інших ділянок усього сучасного господарського поля, і тим способом з колосальною швидкістю творить поспішні умови до нових форм ширшої загальної роботи, загального господарювання, творить

умови до нових форм експлоатації, визиску пролетаріату та т. з. трудових господарів. Разом з тим по законах діалектики капіталізму на цих командних висотах з залізною послідовністю виростає повна протилежність капіталістичної пануючої класи, виростає протилежність буржуазії—пролетаріат, соціальна революція та все, що з того слідує. Саме на цих ділянках капіталізм забігає в такі кути, з котрих не в силі вилізти, кути, де він грузне аж до голови.

Ось зараз в цей мент світовий капіталізм, продовжуючи імперіялістичну війну, починає грузнути в Рурі. Він намагається судьбою Рура розв'язати свої уроджені суперечности. Він намагається сплюндрувати Рур, аби тільки найти шлях для дальшого свого поступу.

Що ж таке Рур?

3.

Рур—це одна з найбільш міцних ділянок сучасного капіталістичного господарювання. По розмірах території він менше одної нашої української губернії. По відомостях німецького промислового перепису, в 1907 році в Рурі числилось 3.777.159 душ усього населення, а зараз там з'осереджена значна частина німецького пролетаріату—одних шахтарів поверх 500.000 чоловік та металістів 387.000 чоловіка.

Шахтарі Рура добувають там зараз 115 міл. тон або, значить, коло 7 міліярдів пудів вугілля на рік. Отже це в три з половиною рази більше, ніж видавав наш Донбас до війни. Отой виріб вугілля в Рурі складав не більш—не менш, як 60% усього виробу вугілля в Німеччині перед війною, а зараз, після того, як Версальською «угодою» від Німеччини відрізано значну долю вугільного поля, Рур лишився майже єдиним джерелом і єдиною енергетичною основою колосальної німецької індустрії.

В 1913 році загальна добича земляного вугілля в Німеччині доходила 12 міліярдів пудів на рік.

Версальською «угодою» від Німеччини відрізано увесь Саарський, Ельзас-Лотарингський і майже половину Шлезького вугільного поля на користь Франції та Малої Антанти. Тому в 1921 році загальна добича земляного вугілля в Німеччині знизилася аж до 8 міліярдів пудів і складала 67% довоєнної норми.

Добування земляного вугілля в Рурі після Версала відбувалося ось так:

було добуто міліярдів пудів
в 1920 році . . . 5,2
» 1921 » . . . 5,6
» 1922 » . . . 5,7

Оце добування земляного вугілля в Рурі вже складало аж 70% загальної добичи земляного вугілля в Німеччині, тоб-то таку ж долю, як і наш Донбас в колишній загальній добичі земляного вугілля в б. російській імперії.

Цілком ясно, що у після версальський час Рур робиться єдиною енергетичною ділянкою німецької господарки або, значить, самою високою командною висотою. Без Рура німецька буржуазія стратить зовсім можливість діставати додаткову вартість. Шляхом захоплення Рура французська буржуазія намагається повернути німецьке господарювання до колишнього феодального стану.

Коли мати на увазі ті степені експлоатації шахтаря, що були в дореволюційний час в нашому Донбасі (а в Рурі вони без жадного сумніву вищі), то подані тут числа виробу земляного вугілля в Рурі мали би значити, що рурські шахтарі творили додаткову вартість, яка рівнялась:

в 1913 році . . 3,5 мільярдів пудів вугілля

» 1922 » . . 2,8 » » » »

або, по нашій довоєнній ціні, додаткову вартість, яка рівнялась 560 мільйонів пудів пшениці в першому з позначених років і 448 міл. п.—в другому, або інакше кажучи—додаткова вартість, що творилась за рік шахтарями Рура, рівнялась 65% всієї тої додаткової вартості, котра творилась в цілому народньому господарстві в 1913 році на Україні. За помічку цієї додаткової вартості Рура, німецька буржуазія здирала ще більшу додаткову вартість з робітників усього світу.

А сьогодні за перенесення цієї командної висоти, тоб-то Рура, із німецького господарства в границі безпосереднього панування французської буржуазії, за присвоєння тої колосальної додаткової вартості, що творилась в Рурі, і наступає армія, яка перебуває під політичною владою французської буржуазії.

З-за поділу отої додаткової вартості королі німецької та французської буржуазії їздять до Лондону до англійської буржуазії, і всі разом ретельно стережуть—а що скаже американська буржуазія.

Пролетарський Рур випрацьовує не тільки земляне вугілля, а також і залізо і сталь та всякі машини у великій кількості. Крім шахтарів там працюють і металісти. Крім «королів чорного золота» там є і «король гармат»—Крупп, що об'єднує такі заклади залізної індустрії, в котрих одна школа фабзавуча більша за пересічний європейський фабричний заклад. Отже хоча коротко окреслимо виріб заліза.

В 1913 році в цілому світі було вироблено 4,6 мільярда пудів заліза. А з того припадало на долю:

Сполучених Штатів Америки . 1,8 мільярдів пудів

Німеччини 1,1 » »

Англії 0,46 » »

тоб-то напередодні війни Німеччина була другою державою в світі по розмірам виробу заліза. Вона виробляла заліза в 5 разів більше, ніж б. російська імперія і в стільки ж разів більше, ніж Франція. Лише Америка стояла трохи вище за Німеччину.

Версальська «угода» трощить оту колосальну залізну індустрію, як тільки може. Лотарингський, саарський, люксембургський райони, котрі разом з Руром склали одно господарське ціле і в котрих Німеччина продукувала різні металові вироби всієї своєї залізної індустрії, на другий день після Версальської «угоди» було відрізано від Німеччини і від Рура. Трохи пізніше після того від Німеччини було ще відрізано $\frac{2}{3}$ шлезької металургії. У всіх зазначених краях було з'осереджено 34% німецької металургії (з виробом 342 міл. п. чавуну) і приблизно—36% виробу сталі. Там же було з'осереджено і 80% всієї залізної руди. Але і того було замало для версальців: на тих заводах німецької залізної індустрії, що лишалася ще за Німеччиною, вони потрошили багато всяких машин. Лишень на одних заводах Круппа було знищено на-ніщо 8500 машин—аби тільки пошкодити німецькій залізній індустрії; версальці забрали з Німеччини 150.000 вагонів та 5.000 паровозів та всю торговельну флоту, тоб-то позбавили німецьку залізну індустрію транспортних засобів. А все то зверху було покрито неймовірними репараціями.

Ще в 1907 році в Німеччині було пролетаріату, що продукував залізо та сталь, 2.093.147 чоловіка. Велика частина того пролетаріату з'осереджувалась в Рурі. Зараз в 1923 році тільки в металургічних та залізоперероблюючих заводах Руру мається поверх 387.000 металістів. Ось відомости що до числа рурських металістів на 1/1 1921 року:

Де саме	Закладів	Заних робочих	Більш проти минулого
Есен	5	45.491	5.041
Обергавзен . . .	33	84.544	8.660
Дюсельдорф . . .	36	29.758	2.223
Кельн	35	19.467	564
Аахен	10	6.148	474
Дортмунд	17	42.578	4.414
Бохум	15	31.919	1.270
Гаген	27	12.886	1.947
	219	280.970	25.222

Крім того безробітних металістів, коло тих самих металургічних заводів, було 106.757 чоловіка.

Отже коли взяти на-око, що виробнича спірність металіста в 2 рази більша за виробничу спірність шахтаря, то треба рахувати, що додаткова вартість, котру творили металісти Рура, доходила в одиницях пшениці 600 міл. пуд.

Таким чином тільки позначеними категоріями рурського пролетаріату творилась додаткова вртість, рівна 1.160 міл. пуд.

пшениці, що є рівне такому ж числу зол. карб, або робочих днів. От з-за якої суми робочої енергії продовжується зараз імперіялістична війна в Рурі, що розпочалась в 1914.

Така є загальна основа Рурських подій сьогоднішнього дня. Але конкретні і безпосередні елементи тих подій ховаються далеко від ока, і їх треба ще виявити, поскільки це зараз взагалі приступно і наскільки це є можливе.

4.

Десь вже за 20 літ перед війною 1914 року надзвичайно швидка індустріялізація Німеччини на смерть лякала капіталістичну Англію та Францію. Справді—німецький капіталізм із швидкістю, котрої до того не знав капіталістичний світ, почав збирати дуже значну долю загально-світової додаткової вартости, тиснувши із всіх кутів світу капіталістичних королів різних національних гербів, але особливо англійських та французьких. Вже тоді для всіх стало безперечним фактом, що там, де появлявся німецький капіталіст, частина додаткової вартости безповоротно щезала з рук капіталістів інших національностей, а наспів тодішніх німецьких імперіялістів! «Німеччина найвища за все» почав був скрізь прийматися без саркастичної усмішки.

Німецький капіталізм в новітній формі—в формі імперіялізму—зростав з неймовірною швидкістю. Справді, поглянемо ось на кілька чисел, що характеризують ту справу.

Напередодні революції 1848 року Німеччина уявляла собою якусь сотню держав-малюків феодального типу, де панував т. з. цеховий—виробничий уклад та сільське господарство примитивних форм.

Найбільшою з цих держав-малюків була Прусія. І от в Прусії в 1846 році по всіх ділянках промисловости було занято лише 21.716 роб., тоб-то менш, ніж тепер в одному українському металургійному заводі. Пруським промисловим переписом того ж року було констатовано «фабричного состояния» 557.730 чоловіка. Серед того було ткачів 246.484 чол., робота котрих справлялась т. з. мануфактурним, а не фабричним способом. Далі тим же переписом було констатовано «робочого состояния» 842.148 чол. і 470.091 чол. «найманих робочих», що проживлювались всякою поденщиною; 271.806 чол. числилось переписом як «батраки та прислуга» і 320.722 чол. «торгового состояния», а разом всіх «самодіяльних»—4.462.299 чол.

В тому ж році включаючи і Рура було добуто 348 міл. пуд. земляного вугілля.

З 60-х років вже починається помітний і швидкий розбіг німецького капіталізму. Так у 1865 році протяг всіх залізниць Німеччини доходив 13.821 верст, що в порівнанні з 1850 роком давало збільшення протягу залізниць на 137%. А коло 70-х років окремі держави-малюки починають зливатися в одну велику німецьку капіталістичну державу—в німецьку імперію.

Для того, щоб капіталізм міг розтрошити феодалізм і закріпитися, щоб дійти вищих і більш для нього досконалих форм експлоатації, він потребує нової енергетичної ділянки, нової виробничої енергії—земляного вугілля, заліза та сталі—без того він не може строщити феодалізму, міцнити та зростати.

В той час Рур, як велике джерело найкращого земляного вугілля, а на другому березі Рейна—Ельзас-Лотарингія з великими покладами залізної руди, якраз і мали бути отою новою енергетичною ділянкою, що була потрібна німецькому капіталізму.

З-за цієї енергичної ділянки і провалилась франко-пруська війна 1870/71 року. Як звісно, війна та закінчилася на користь Німеччини: Франція поступилася Німеччині рудою і ще доплатила 5 мільярдів франків для швидкого зросту німецького капіталізму. Ота енергія разом зібрана обернулася у велику живучу силу в молодому капіталістичному організмі Німеччини. Після того німецький капіталізм пішов надзвичайно швидко «в гору»—в 1900-х роках він доходить вже найвищих їх вершків капіталістичного світу, а Рур в той час робиться фундаментом, основою найбільшої в світі капіталістичної будови. Енергія Рура розсходитьсь вже по цілому світі. Між иншим, значна сила енергії Рура залітала і в межі нашої української господарки.

Ще перед тим, а саме в 80-х роках німецький капіталізм почував необхідність точного підрахунку своїх сил. Приблизно через 10 літ після того, як склалась Німецька імперія, а саме в 1882 році, починаються в ній систематичні промислові переписи. От з цього менту маємо ми можливість подати коротку характеристику розвою німецької капіталістичної господарки в числах.

Виробничо-класова структура Німеччини по перепису 1882 р. позначається ось такими коефіцієнтами:

1. Всіх занять у виробництві	18	міл. чол.	(39%)
2. У них домохадців	25	»	» (55%)
3. Прислуги	1	»	» (3%)
4. «Без професій»	1	»	» (3%)

Отих «без професій» треба «роз'яснити». В склад тої категорії по перепису увійшло: рантьє—810.458 чол., тих, що користаються громадською допомогою—177.855 чол., сиріт та тих, що живуть в притулках—145.356 чол., каторжників—320.817 чол.,—тоб-то самий вершок і саме дно капіталістичного укладу.

Отже тут, ще зовсім мало рантьє та каторжників і відносно дуже багато домохадців та прислуги і мало «самодіяльних». А все це разом має доводити, що в той час німецький капіталізм ще не вийшов із першого стану свого розвою—він ще стояв по коліна у феодальному болоті.

Справді, серед позначеного числа «самодіяльних» числилося:

Хазяїв та директорів	5.190.687.
Службовців	307.268.
Робочих всіх категорій	10.705.324.

За 25 років після того, а саме по перепису 1907 року виробничо-класова структура Німеччини сильно міниться. Ті самі громадські категорії позначаються вже ось такими числами:

1. «Самодіяльних» 27 міл. чол. (44⁰/o)
2. Домочадців 30 » » (48⁰/o)
3. Прислуги 1 » » (2⁰/o)
4. Без професій 3 » » (6⁰/o)

А категорія «самодіяльних» вже складалася ось так:

- Хазяїв та директорів . . . 5.490.280 (22.33⁰/o)
- Службовців 1.290.728 (5.24⁰/o)
- Робочих всіх категорій . . 17.836.121 (71.43⁰/o)

До поданих чисел не треба ніяких «коментарів», але ще треба поглянути, як саме перемістився виробничий центр Німеччини з одних ділянок господарювання в другі. Справа та характеризується ось такими числами:

З загального числа «самодіяльних», в мільйонах, було в:

Категорії	індустрії		сільськ.господ.		транспорт. і торгов.	
	1907	1882	1907	1882	1907	1882
Хазяїв . .	1,9	2,0	2,5	2,2	1,0	0,7
Службовців	0,6	0,09	0,09	0,06	1,9	1,7
Робочих .	8,5	4,0	7,2	5,8	1,9	0,7

Показані числа також остільки виразні, що не потребують пояснень.

Рур же в той час в 1907 р. мав ось такі коефіцієнти:

	індустрія	сільск. господ.	трансп. і торгов.
Хазяїв	92.259	102.310	45.023
Служ. і робоч.	795.765	258.425	113.717

Отже в 1907 році, тоб-то 15 років тому пролетаріят Рура доходив вже 1.126.907 чол. і індустріяльне ядро його складало 67⁰/o.

Елементи пролетарського Рура ще з більшою силою виступають, коли порівняти, скільки пересічно на одного хазяїна припадало робочих і служачих для всієї Німеччини і для Рура. В 1907 році пересічно на кожних 10 хазяїв припадало робочих і служачих в:

	індустрії	сільс. господ.	трансп. і торгов.
Вся Німеччина .	47	28	24
Рур	82	25	25

З цих коефіцієнтів слідує, що в класовому відношенні Рур являється «командною висотою» першорядної ваги і, значить, виривання Рура з тіла Німеччини мусить мати своїм наслідком значне обезсилення німецького пролетаріату окрім всього іншого, що губить німецький пролетаріат, з окупацією Рура.

Отже Рур по кількості пролетаріату, що з'осереджувався на території не більше одної нашої губернії, уявляв собою цілу пересічну європейську державу і в кільки разів був більше багатіших держав-малюків.

А разом маємо, що на протязі 25 років в складі німецького капіталізму відбулося от що:

1. Індустрія дійшла найбільших розмірів в Європі і переважила англійську індустрію.

2. Завершилася капіталізація транспорту і торгівлі.

3. Сільське господарство цілком увійшло в капіталістичну експлоатацію і в капіталістичні виробничі установки.

І в 1913 році—на передодні війни 1914 року—Німеччина була першою капіталістичною країною в Європі, як по абсолютних розмірах індустрії, так і по інтенсивності капіталістичного поступу. В Німеччині вже продуковалося земляного вугілля та заліза у 2 рази більш, ніж у самій старішій капіталістичній країні—Англії; абсолютні розміри капіталістичного виробу Німеччини вже близько стояли до американських розмірів, хоча в Німеччині населення числилось 64 міль., а в Америці—98 міль. Мимо того в цей час Німеччина поспіла створити другу в світі по розмірах текстильну індустрію і першу в світі хемичну індустрію не тільки по розмірах, але і по якості. Після Версальської «угоди» англійці витребували «секретів» німецької хемичної індустрії. Ті видали, але англійці нічого не можуть з того вдіяти—не мають можливості запровадити такої самої хемичної індустрії, що й зараз існує в Німеччині.

Поглянемо тепер на кілька характерних елементів капіталістичного німецького промислу.

Німецький пролетаріат, що його показано вище, в 1882 році прикладав свою виробничу енергію в 2.227.339 закладах, а в 1907 році, не дивлячись на те, що число пролетаріату збільшилося у 2 рази, число закладів, де він прикладав енергію, зменшилося до 2.086.368. Така велика концентрація сталася за 25 років. Момент концентрації німецької індустрії ще з більшою силою виступає, коли взяти під увагу т. з. 1) дрібні заклади, що вміщують до 5 робочих, 2) середні, що вміщують до 50 робочих, і 3) великі, що вміщують поверх 50 робочих кожен. В кожній з цих категорій було занято ось таку долю усього німецького пролетаріату:

В підприємствах	1907 рік	1882 рік
1) Дрібних	30%	55%
2) Середніх	25%	20%
3) Великих	45%	25%
Разом	100%	100%

Коли при тому взяти під увагу, що ще більша концентрація сталась якраз на «командних висотах» а також те, що дрібні та середні заклади лише «прислужували» великій індустрії та допомагали їй проникати по всій господарській структурі, то панування великої індустрії в Німеччині буде змальовано в повній і безперечній силі. Ось напр., у 1907 році серед усього числа великих промислових закладів було 945 таких, котрі вміщували до 1000 робочих кожен, і 478 таких, в котрих занято було поверх 1000 робочих в кожному, тоб-то це були вже справжні виробничі колоси.

В 1907 році німецький пролетаріят осередкувався ось в таких ділянках господарювання:

1. Гірнична	860.903
2. Хемична	172.441
3. Машинобудівельна	1.120.282
4. Текстильна	1.088.280
5. Папірова	230.925
6. Керамічна	770.363

Лишень в цих ділянках пролетаріату було більше, ніж у всіх дрібних і середніх закладах разом.

Загальна додаткова вартість, що творилась пролетаріатом в німецькій індустрії, в 1907 році доходила 5 міліярдів марок. Ця додаткова вартість ріжними способами і шляхами вливалась в каси фінансового капіталу і звідти розбігалась по всьому народньому господарству.

Коло цього часу Німеччина зробилася, не тільки першою промисловою державою, але й державою рантєє і нарівні із старими капіталістичними державами почала експортувати капітал закордон для того, щоб здобувати додаткову вартість також із господарчих відносин інших національних господарств.

Таких же великих поспіхів Німеччина дійшла і в ділянці зовнішнього торгу. В 1910 році привіз в Німеччину доходив 9310 міліярдів марок, а вивіз—7644 міл. марок, тоб-то рівнявся розмірам зовнішнього торгу Англії і в кілька разів був вже більший за розміри зовнішнього торгу б. російської імперії. При тому німецький імпорт складався з всякої сировини, а експорт—з фабрикатів.

Отой небувалий поспішний капіталістичний розвій Німеччини напередодні війни завершився модерними капіталістичними об'єднаннями—концернами, трестами, синдикатами. Розуміється, що всі ті концерни завершували командні висоти капіталістичної господарки Німеччини, як і в других краях, тоб-то вугільну, залізну, текстильну, хемичну.

Ми не маємо тут досить місця, щоб дати вичерпуючу характеристику німецьких концернів. Та щоб дати можливість скласти загальну уяву про ті концерни, ми перечислимо тут коротко господарство лише одного німецького концерну, що носить ім'я «короля гармат»—Круппа. Той концерн має: 1) В Рурі

12 вугільних закладів та 497 коксових пічок, річна виробнича спроможність яких доходить 228 міл. пуд. вугілля—отже більше ніж в цілій малій державі—і 126 міл. пуд. коксу та 2 міл. пуд. брикет. Крім того поза межами Рура концерн має вугільні заклади такої ж виробної спроможности. Отже концерн мав річний виріб вугілля 516 міл. пуд.—тоб-то третину того, що давав наш Донбас напередодні війни. Але того вугілля концерну не вистачало для потреб власних промислових закладів і він ще закупав вугілля на стороні. 2) Шахти залізної руди в Рурі і близько коло нього, в котрих добувалось 5 мільярдів пуд. руди, тоб-то в 12 разів більше, ніж в нашому Криворіжжі до війни. Крім того йому належали рудні копальні в Іспанії. 3) Сталелитейні в Есені—основа концерна. До війни—це царство гармат, а зараз це царство виробничого знаряддя, як от хліборобське, транспортне, струменту то-що. 4) Металургічні заводи в Рейнгавзені 5) Машинобудівельні заводи в Магдебурзі—Буккау та паровлаво-будівельна дільниця в Кілі, де будуються океанські пароплави. 6) Шахти марганцевої руди. 7) Залізоперероблюючі заводи в Рурі і по-за ним. 8) Велике число всяких торговельних закладів, що справляють торг всякими виробами зі всім світом. 9) Цей же концерн за поміччу англійського капіталу взяв хліборобську концесію на Донщині.

Такого звершку дійшла Німеччина в останні 10 літ нашої історії. Подібного поступу не знала доси ні одна капіталістична держава.

Ми знаємо, що капіталістичний світ конає у своїх власних, уроджених суперечностях. І отакий капіталістичний поспіх Німеччини на-смерть почав «лякати» капіталістів Франції і Англії та капіталістів б російської імперії. Було їм чого «лякатися»: додаткова вартість, що творилась в межах світової господарки, у велетенських розмірах почала стікатися тепер до німецьких капіталістів, що на всі лади гордо виспівували:

«Німеччина найвища за все».

5.

Першу тривогу голосно і одверто забила Англія ще в 1900-х роках. Англійські капіталісти в один голос заголосили: «промислова слава Англії зникає», тоб-то частина додаткової вартости, що творилась в межах світової господарки, виривається німцями з англійських рук.

Англіїці, числячи себе давно за «громадян першої капіталістичної країни в світі», до такої міри звикли було до думки, що лише вони одні мають збирати додаткову вартість по всіх закутках світу, що поява німецьких фабрикатів на власному Лондонському ринкові вдарила їх правцем. Спочатку вони прийняли то за німецький жарт і надіялись відмахнутися призиливою фразою:

«Made in Germani»—«Зроблено в Німеччині».

Але жарт той привів ще до більшого припливу німецьких фабрикатів на Лондонський ринок. І англійці на страх затурбувалися. І було чого.

Минаючи за браком місця належні числа, що характеризують ту справу, подамо лише от що: в 1882 році було вироблено мільйонів пудів чавуну:

В Англії	464
» Німеччині	168
а в 1913 році —	
В Англії	649
» Німеччині	1177

А в 1837 році Німеччина виробляла лише 5 міл. пуд. чавуну, в 1879 році—96 міл. пуд. В 1891 році Німеччина ввозила до Англії різних залізних виробів 7 міл. пуд., а ще через три роки Німеччина заліза та сталі, взагалі усього, вже вивозила 86 міл. пуд., а Англія—104, тоб-то обидві країни близько порівнялись вже на міжнародньому ринкові.

Подібні ж відношення склались поміж Англією та Німеччиною в справі текстильної індустрії, де Німеччина як с під землі в один короткий мент стала поруч з Англією другою текстильною державою в світі.

А в галузі хемичної індустрії Німеччина не тільки далеко обігнала Англію, але й створила першу, й досі єдину в світі, хемичну індустрію, якої англійці не можуть здолати, навіть забравши від німців «секрети» тої індустрії.

І так по всьому напрямку поля капіталістичного господарювання. І нарешті німецький капіталізм близько стикнувся з англійським в справі колоній. Стикнувся.—і сціпів зуби.

Щоб поширити свою національну територію до прикладення капіталу, котрому було вже затісно, німецький капіталізм діалектично дійшов стану мілітаристичного імперіялізму і міцно став на п'яту своїх капіталістичних сусідів.

5.

Але коли Англія сціпила зуби і мовчки визнала свого нового «страшного» конкурента та вперто готувалась до змагання всіма способами, як тільки трапиться зручний випадок, то Франція—країна напів-феодальна по виробничих основах і рантє по формі міжнароднього капіталу—наперекір всім очевидностям шукала реванша за кінець війни 1870—71 року, тоб-то настирливо шукала способів повернення назад залізної руди та придушення буйного зросту німецького капіталізму, що мав вибити з капіталістичного ланцюга сухопарий французський капіталізм.

Отже загально звісно, що не дивлячись на свою колишню стару феодальну культуру та ранішу буржуазну революційність, до самого останнього часу Франція не була країною промислового капіталізму.

Напередодні війни 1914 року її текстильна індустрія займала лишень 100.000 робочих та 7,5 міл. веретен з загальним річним виробом в 1.603.000 подвійних центнерів мануфактури.

Французська залізна індустрія давала річний вироб заліза та сталі 276 міл. пуд.

Вугільна та коксова промисловість була остільки незначною, що навіть для потреб тої індустрії, яку мала Франція, вугілля не вистачало, і вона його довозила з закордону.

Природній зріст її населення давно зупинивсь на нулі.

Отже, чуючи загрозу над собою, Франція шукала, де тільки могла, «друзів» проти «експансивних та диких німців». Так вона підлещилась до Англії та зманула б. царську Росію, котра теж завше шукала «щастя ради самого щастя» на мілітарному полі та ніби заступництва над слав'янами, що підпали під тевтонів.

Але, як не брязкотів французський імперіялізм, підпертий царською Росією, німецький капіталізм, після точних вирахунків, ніяк того не страшився. Всю увагу свою він кинув на Англію, котра мала рішити справу капіталістичного змагання: тільки Англія могла дати таку велику індустрію для війни, що могла рівнятися до німецької. І Англія для Німеччини зробилася «найстрашнішим ворогом».

Тому капіталістична війна 1914 року являється оружним змаганням капіталістичної Англії та Німеччини, не дивлячись та те, що в ній бере участь велике число малих і великих держав.

Німеччина не згодилась мирно поділити додаткову вартість з Англією і розпочала війну, сподіваючись покрити нерівність сил і стратегичного стану консолідацією та більшою швидкістю руху своєї капіталістичної енергії.

6.

Наслідки цієї війни ми бачимо тепер в Рурських подіях. Війна, обірвана в одній формі Версальською «угодою», продовжується зараз в іншій формі в Рурі.

Результати ж цього такі:

Замість б. російської імперії живе ССРР, що її створено рукою пролетаріату.

Німеччина ж стратила:

1. Океанську флоту, другу в світі по розмірах,
2. Ельзас-Лотарингію,
3. Саарське вугільне поле,
4. Люксембург, який фактично був німецьким,
5. Шлезьк,
6. Данціг,
7. Мемель,
8. 8 мілійонов населення,
9. Багато виробничого знаряддя,
10. Третину текстильної індустрії,
11. 80% залізної руди,

12. Право мати оружну армію,
13. Обов'язалась платити колосальну контрибуцію,
14. Згодилась на мілітарні «прогульки» в межах свого господарства.

Франція набула:

1. Ельзас-Лотарингію,
2. Велику контрибуцію,
3. Третину німецької текстильної індустрії,
4. Саарське вугільне поле,
5. Частину океанської флоти,
6. 150.000 вагонів і 5.000 паровозів,
7. Хліборобське знаряддя і робочу худобу,
і фактично:
8. Галицьку нафту,
9. Шлезьку металургію,
10. Значну долю польських промислових закладів,
11. Васала в особі Малої Антанти.

Франція стратила:

1. Смугу родючої землі шириною 25 верст і довжиною сотні верстов.
2. Частину текстильної, металургійної промисловости.
3. Поверх 2 міл. населення,
4. Лишилась своїх «союзників»,
5. Можливість скористати «добичу».

Англія набула:

Довела противника — Німеччину — до знесиленого господарського стану та до повної покірности не тільки «сумлінно» ділити додаткову вартість, але служити безпосередньо англійському імперіялізмові в міру потреби. Другого конкурента — Францію — примусила «давнитися кісткою».

Англія стратила:

До певної міри своє капіталістичне панування, і в господарському і політичному відношенні має перед собою страшного конкурента. Спол. Штати Америки, які «ратуючи» Європу, поспіли за час війни поширити багато своїх індустрій до світового масштабу.

Все це «наочні» результати, і саме ті, як їх оцінюють поняттями капіталістичної господарки та капіталістичних стосунків. Далі слідують ще досі невиявлені результати, а саме те, що господарський центр капіталізму з Європи пересунувся до Америки та те, що в Європі назрівають передумови соціальної революції.

7.

Після Версальської «угоди» командні висоти перебувають ось так: Текстильна індустрія. Війна «стимулювала» цю індустрію, а тому за час війни вона поширилась там, де до того ледви існувала. Цей момент сильно змінив ситуацію текс-

тільного ринку і зачіпив текстильну індустрію Англії, Франції і Німеччини.

Як ніколи, Англія зараз «бідкається» з експортом своєї мануфактури. Проти 1913 року вона не тільки не поширила продукції свого текстильного виробу, а знизила його на 60% з-за браку споживчого ринку. І Англія зараз готова на всякі експерименти над Францією та Німеччиною, аби якось поширити експорт мануфактури—свого основного капіталістичного краму за поміччу котрого досі вона збирала найбільшу додаткову вартість.

В наслідок Версальського «миру» Франція здобула третину німецької текстильної індустрії і несподівано для себе ніби зробилася другою в Європі текстильною країною. Але для Франції то було «данайським подарунком», бо для того щоб впоратися з тою індустрією, їй доводиться із стану країни «рантьє» зразу вискочити в стан промислової країни, маючи перед собою Англію та Німеччину. То ставить Францію в ворожу позицію не тільки відносно Німеччини, але і Англії самої, бо Версальський мир передав їй індустрію, але не забезпечив належних споживчих ринків—Францію тиснуть навіть з тих ринків, де вона панувала перед війною. Минуємо тут всі перипетії, що в'яжуться з французькою текстильною індустрією, і звернемо увагу лише на той факт, що Франція після Версальського миру встигла розмістити з своєї мануфактури лише половину того, що вона розміщала до війни.

Виробнича спроможність німецької текстильної індустрії перед війною оцінювалась в 24 мільярди марок, складаючи 12% світового виробу, і по розмірах була другою в світі. Загально звійсно, що в часи війни німецька текстильна індустрія примушена була перейти з бавовни на деревесну масу—на деревесну мануфактуру

Але після Версальського миру, всупереч всім надіям Англії та Франції, Німеччина так швидко відновила свою текстильну індустрію, що в 1921/22 році дійшла $\frac{2}{3}$ довоєнної норми і навіть експорт дійшов вже 15% довоєного розміру, коли брати під увагу всю довоєнну текст. індустрію Німеччини, і 22%, коли лише ту частину, що залишилась після Версалу. Отже відносний поспіх далеко більший не тільки в порівнанні до Франції, але й до Англії.

Залізо і сталь. Вироб заліза та сталі в нашу добу здається найвищою командною висотою, з котрої наравляється капіталістичне господарювання. Ця ділянка складає одно ціле з залізною рудою, вугіллям та коксом.

На цій командній висоті після Версала склалося найбільше основ до Рурських подій.

В Англії ця ділянка господарювання вийшла з війни в такому ж стані, як вона була на початку війни. Рурські події, як і весь попередній час війни сильно зміцнюють позиції англійської залізної індустрії.

Що ж до Франції та Німеччини, то справу цієї індустрії Версальським миром перевернуто вверх дном, повернуто так, що війна з непереможною konieczністю мусить продовжуватися далі.

Маючи за собою лотарингську залізну руду і Рур з вугіллям, Німеччина могла продукувати заліза та сталі в 2 рази більше ніж Англія і у 8 разів більше, ніж Франція. Лише одна Америка трохи переважала Німеччину в цій справі.

По Версальському миру від Німеччини було взято майже всю залізну руду, $\frac{2}{3}$ шлезької металургії, або разом—44% всього доменного виробу і 36% виробу литої сталі.

І всеж—поки за Німеччиною лишився Рур та перспективи довозу залізної руди із Еспанії та Швеції, вона зберігала можливість продукувати 900 мільйонів пуд заліза, тоб-то все ще у двічі більше, ніж Англія, в двічі більше можливої французької продукції і у 4, 5 рази більше фактичної французької продукції, як вона склалася в 1921 році. І справді, Німеччина вже в 1921/22 році поспіла довести експорт своїх залізних виробів до 40% бувшої довоєнної норми і, значить, далеко переважити Францію.

А Франція? В 1913 році Франція продукувала:

залізної руди	1.314	мл. пуд.
коксу	240	» »
чавуну	312	» »
сталі	276	» »

Після Версальського миру Франція захопила стільки можливостей до залізної індустрії, що вона повинна була мати ось таку річну продукцію:

залізної руди	2.580	мл. пуд.
чавуну	576	» »
сталі	468	» »

при річній власній потребі вдома:

зал. руди	1.560	мл. пуд.
чавуну	300	» »
сталі	250	» »

Але для такої продукції Франції не вистачає 2,5 мільярда пуд. коксу, що лишився в Рурі. На тому не кінчається це «але». Спроектована таким чином французька залізна індустрія, всеж значно менша за ту німецьку, що лишилась після війни, рівняється англійській і повинна була мати до експорту:

залізної руди	1.020	мл. пуд. на рік
чавуну	280	» » » »
сталі	220	» » » »

а для того їй потрібується (ніби дуже мало):

1. відбудувати свої металургійні заклади,
2. одержати Рурський кокс,
3. заново організувати колосальну індустрію,
4. знайти відповідні споживчі ринки для того

А ось в 1921 році Франція, не дивлячись на Версальський «мир», поспіла розвинути свою залізну продукцію ось до таких розмірів:

чавуну 202 міл. пуд.

сталі 186 » »

тоб-то тільки 60% бувшої у неї довоєнної норми, або, значить, поспіла вона підняти свою залізну продукцію до того розміру, до якого перед війною дійшов наш Донбас і в 5 разів менше довоєнної продукції Німеччини.

Самі французи той свій великий неуспіх пояснюють не відсутністю відповідного споживчого ринку, а тим, що Рур перебуває в німецьких руках.

Вугілля. Отже ще раз поглянемо в шахти Рура. Як то показано вище, Німеччина перед війною продукувала 12 міліярдів пуд. вугілля на рік. Після Версальської «угоди» від неї відрізано 26% тої продукції або, значить, коло 3 міліярдів пуд., а з того безпосередньо Франції дісталось лише 1 міліярд, других 2 міліярди дістались в руки Малої Антанти,

Після того розділу річна продукція вугілля в Німеччині повинна була б всеж доходити 9 міліярдів пуд., а у Франції—3,5 міліярда пуд., тоб-то в Німеччині близько до потреб її господарки, що лишались після Версаля, а у Франції на 2 міліярди менше потреб. Для того було передбачено вугільні репарації.

Після Версаля німецька вугільна продукція підносились ось таким чином:

в 1920 році—7.848 міл. пуд.

» 1921 » —8.114 » »

» 1922 » —8.550 » »

Франція ж після Версаля поспіла піднести свою вугільну продукцію лише до $1\frac{1}{2}$ міліярда пуд. Але—і того разом з репараціями для неї було забагато і вона навіть експортувала в 1921 році аж 140 міл. пуд.,—таким метафізичним стало господарство Франції після Версаля.

Де 22 лютого 1922 року, Німеччина дала Франції в формі репарацій 1.722 міл. пуд. вугіля. Оцей даремний привіз німецького вугілля затримав відбудову власного французького вугільного промислу. Зза того Рурського вугілля ще до Канської конференції «посварились» Франція і Англія, бо на тих вугільних «операціях» Франція почала перехоплювати більшу долю того здирства з Німеччини, яке було предбачено у Версалі.

Так тусто переплітаються справи коло Рура.

Рур зараз являється найбільшою в Європі енергетичною ділянкою, за помічку котрої можна з колосальною силою підносити спірність роботи, а, значить, відносні і абсолютні розміри додаткової вартости. Хто володіє сьогоднішнім Руром, той володіє його колосальною додатковою вартістю та можливістю ще більшу додаткову вартість стягати з цілого світу.

Отже Пуанкаре надумав сатанинську думку—або взяти Рур і бути Наполеоном 1923 року, або зірвати той Рур в повітря,—бо Рур—це та командна висота, за поміччу котрої можна скоротити німецьку господарку і поширити французьку та скрити від своїх союзників по здобутках значну долю репарації.

Рур для французької буржуазії—найкращий засіб для того, щоб пустити в повітря німецьку господарку і в той спосіб позбавитися примари можливого і негайного реваншу з боку Німеччини.

Рур для французької буржуазії—найкращий засіб зачинити приплив англійського вугілля у Францію і таким чином позбавити французьку валюту залежності од англійської, а німецьку валюту поставити в залежність од чужоземної.

Рур для французької буржуазії—найкращий засіб заставити німецьку буржуазію ділитися додатковою вартістю та піти на службу до французької буржуазії, як то вона годиться робити англійській буржуазії.

Рур для всієї міжнародної буржуазії, а для французької і німецької особливо,—являється єдиним засобом погасити зріючу революцію німецького пролетаріату, який являється центром європейського пролетаріату, як числом, так і класовою свідомістю.

Рур, коли ним володіє Німеччина, являється тою командною висотою, з котрої вся довголітня робота французьких імперіалістів ось за кілька коротких літ, при інших належних умовах, буде зведена Німеччиною до нічого—і французька буржуазія стратить чисто все.

От чим для Франції і цілого світу являється Рур. От чому війна 1914 року продовжується в 1923 році в Рурі.

Коло Рура криється вся діалектика після-версальського розвитку капіталізму. Франція неминуче повинна «посваритися» із всіми своїми «союзниками» і ніяк не може підняти своєї господарки, а німецька господарка всупереч усьому підноситься швидко як на дріжджах. Отже близиться кінець, коли Франція має стратити не тільки репарації, але і сама примушена буде платити їх в десять раз більше, коли Німеччина візьме гору. Отже щоб попередити того кінця, або може ще й бути і Наполеоном 1923 року,—Франція не зважаючи ні на що, і пішла на Рур.

Такою є діалектика подій, що зараз вжуються коло Рура.

6.

Яко імперіалістична гаряча мрія, план Пуанкаре математично правильний, і даремно гадають що Пуанкаре ніби іде в Рур за репараціями—то була цілковита дурниця, якої не зробила б навіть польська буржуазія.

Справді. При всіх найкращих умовах північна Франція—командна висота французької індустрії—може бути відбудована не раніш як через 5—6 літ. Але і після тої відбудови, у Франції лишається стаціонарне населення в 38 міл. душ. Далі, у неї

друга в світі по розміру текстильна індустрія без земляного вугілля, колосальна залізна індустрія також без вугілля і без залізо-перероблюючих фабрик, без відповідної кваліфікованої робочої сили,—а разом для того усього—зовсім бракує споживчого ринку. Отже додаткова вартість, якщо і буде зростати, то зовсім незначно проти довоєнної норми. А все це разом загрожує капіталістичній Франції зовсім втратити додаткову вартість.

А поруч з тим капіталістична Німеччина—Як її не шматував і не роздгав Версальський «мир», в 1921 році вона знову мала 62 мільйонів населення та до того ще й довоєнну силу людського прибутку, т. з. природнього людського зросту, тобто відносно велике число народжень і мале смертності. У неї лишилась колосальна вугільна продукція, залізна індустрія, текстильна індустрія—і хемична, з котрою ніхто не може справитися, навіть забравши секрети виробництва, та до того матеріальні спроможности, велика сила кваліфікованого труда, наука, що безпосередньо посаджена на фабрики, колосальні капіталістичні навички буржуазії, уміння орудувати в самих складних умовах капіталістичного господарювання. Числа попередніх рядків зовсім виразно показують, що всупреч Версальському «миру», Німеччина відроджувалась з більшою відносно швидкістю, ніж Франція і навіть скоріше, ніж Англія. Отже в самий короткий час Німеччина може скинути з себе Версальську угоду та вимагати для себе від Франції всього чого їй треба.

От оці наочности примусили Пуанкаре кинути далі слухати своїх друзів. Він перестав їх слухати і поспішає в Рур шукати «рятунку», бо конкретна ситуація склалася так, що Франції вже ніколи гадати про ретельні репарації, а треба продовжувати війну, щоб використати ті часові переваги, котрі ще лишилися на сьогоднішній день за Францією. Пуанкаре спішить в Рур спасатися від Німеччини, капіталістичної чи пролетарської, тому Франція—Пуанкаре іде на всякий пролом бо навіть в тому випадкові, коли «прогулка» не закінчиться блискучим поспіхом—всеж буде надія на часову отсрочку розв'язання справи.

Поведінка капіталістичної Англії дійшла свого—для неї тепер «не страшна Німеччина», ані Франція: вони самі вже ідуть до неї на уклін, як колись московські князі до Чингис-Хана. І перша і друга буржуазії готові поступитися належною долею додаткової вартости. Як купець, Англія сьогодні правильно судить, що Рурські події далі обезсилюють Францію і Німеччину, тому кожен з них стане ще в більшу залежність від Англії, а тим часом вона успіє закріпитися на міжнародному ринкові, котрий так сильно скрутився. Після Версала ситуація така, що англійська буржуазія може справитись з Францією і Німеччиною разом в бажаний мент. Тому Рурські події для Англії часово вигідні. Англійська буржуазія в даному разі впадає в природню для буржуазії взагалі суперечність. Але то вже природня хвороба всякої буржуазії, котрої не вилічить і Рур: замість того, щоб тягти за волосся

своїх друзів до створення господарської рівноваги в капіталістичній системі, Англія потурає їм продовжувати війну зза своїх часових коротких інтересів. Англія зараз грає Рурськими подіями і буде грати, аж поки діалектика не обернеться в протилежну очевидність.

Що до поведінки німецької буржуазії, то треба мати на увазі от що—в силу тих капіталістичних відносин, основу котрих було складено в Версалі, німецька буржуазія зробилася васалом буржуазії інших країн та лише цербером каторжної експлоатації німецького пролетаріату всесвітнім капіталом.

В часи Рурських подій, коли французька буржуазія збирається знищити до щенту німецьке капіталістичне господарство, німецька буржуазія, що втратила політичну можливість командувати своїм пролетаріатом в мілітаристичній формі, може взагалі лише «пасивно протівитись» замахам французької буржуазії та може орудувати такими незвичайними для буржуазії засобами, як бумажні ноти-протести замість 42 сантиметрових гармат. Тому і вся поведінка німецької буржуазії—яка б вона не була—в Рурських подіях варт зараз стільки ж само, як і її «ноти-протести». З Ессена вона переїздить в Гамбург; вона певно ще переїде і до Лондону, але толку з того буде стільки ж, як би вона лишалась і в Ессені: вона пасивна в міжнародній політиці тому, що не може збройно орудувати німецьким пролетаріатом. Врятувати від французького Наполеона німецьке господарство зараз може лише німецький пролетаріат—до того об'єктивно провадить діалектика післяверсальського часу та сьогоднішні Рурські події. Лише німецький пролетаріат може затримати дальшу рострату його колосальної виробничої енергії, з котрою не може справитися буржуазія, тільки пролетаріат може скинути з білого коня французького Наполеона 1923 року. Тільки соціальна революція може належно розв'язати того вузла, що закручено коло Рура.

Події в Рурі будуть продовжуватися, аж поки не дійдуть своєї діалектичної протилежності.

15/III 1923.

С. В. ПИЛИПЕНКО

По бур'янах революції.

(Про Хвильового—новеліста).

Революція творить новий побут, і треба писати революційний побут. Єсть ще пролетарська поезія. В українській літературі вона утворює добу, а може епоху...

Відчуєте змагання мого класу! Мій клас—пролетаріят—по крові в бур'янах і на шляхах боротьби за волю, рівність і братерство.

М. Хвильовий. Сині етюди: «Редактор Нарк» стор. 32.

Ходить „кіт у чоботях“ по бур'янах революції, носить соняшну вагу, щоб висушити болото, а яке—ви знаєте.

«Сині етюди», стор. 61.

«Характерний продукт якраз оцього найновішого часу нашої історії, її раптових переходів, бунтовливого настрою та шукання нових шляхів у житті і письменстві з переоцінюванням старих вартостей... Росклад і руйнування старого життя, соціально-громадські контрасти, народження і формування нових сил пролетаріату, що сміливо йшов на боротьбу за нові революційні лозунги,—ось який зміст перших творів цього надзвичайно сильного реаліста... Стихійно дужий талант з надзвичайно великою здатністю до спостереження, він, мов губка воду, вбирає в себе типові факти й події розбурханого життя і творить з них широкі образи громадського руху й характерні постаті його діячів... Майстер зібрати в одну цілу картину сотні дрібненьких, буденних дрібниць, які безліч разів кожен бачив кругом себе й так до них при звичався, що вже на їх і не зважає».

Це—не ми про Хвильового. Це—Єфремов про Винниченка. (Історія укр. письм., стор. 427). Але можемо й ми про Хвильового. Тільки, як стверджує проф. Білецький в останній (1923 рік) книжці «Шляхів Мистецтва»: «до Хвильового од Винниченка путь ще чималенька». Білецький—про форму, а ми й про зміст, про всього митця в цілому. І битися будемо, коли тов. В. Коряк у маленьких характеристиках «Шість і Шість» у бібліотечці «Гарта» пише: «химерний характерник, залюблений у слово, у форму, мрійник.

Як Дон-Квізасто, прочитаний у лицарських романах, так оцей—у сучасних формалістах, серапіонцях, пільняках, опоязах, практикуючий їхні теорії, занурений у різні вплиології і все шукаючий свого творчого «Я».

Навіщо це—наперед? Чому не про бур'яни революції, не про синій листопад? Чому ніби-то він «росклавіятував себе і опинився врешті перед обличчям неоспіваного пролетаріату, хоч душа пролетарська, а сила творча, велика», (все—Корякове)?

Хіба не відчули, як борється за змагання свого класу, що виріс у бур'янах революції, що плутається в цих бур'янах, у голубому димі, у синіх хмарах листопаду післяжовтневого, що, мов глієм, облип примазами, невірами, брудом і гнилотою—а все ж уперто бубонить в «Синьому Листопаді» (стор. 97)—«ми не раби», а політкомка Марія, що її мають солоні вітри занести за Каспій, мусить визнати: «це найвище таїнство»? Ще б пак—це з бур'янів! Це з соняшної ваги.

Але це для інтелігенції, заперечують: А коли їм: «відчуйте змагання мого класу»—це для кого?

І все синє. Чому синє? запитує Меженко у тих же «Шляхах Мистецтва» (знов формалістика). А тому, каже, що синьоблузний. Наздогад, а виходить ніби й вірно. Бо синьоблузі не тільки йшли тисячами, коли була червінькова ревілюція 17 р. (тоді йшов і редактор Карк—ось, дивись 26 стр.). Меженко перелічує: синій, синя, синє, і ми знайдемо: синій, синя, синє. Ось вам: Виїзжає міщанська погань з колоній і читач знає, що то—погань, бо книжку Бебеля «Женщина і соціалізм» хтось нарочито (це тьотя Бася думає) викинув з її кошика.

«Тоді гудів ліс, ішов листопад» (20). Який? Авжеж синій, бо тільки невгамовний Гіль співає своєї незмінної «Смело ми в бой пайдьом!..»

А редактора Карка питає Нюся. Вона хвалиться: «свідомістю моєї мамі життя керує, а моєю ні» (отож і шкода!—це ми). Ну, так питає:

— Вам боляче? Скажіть правду!

Він:

— Не знаю, я дивлюсь вгору.— Там синьо і нічого не видно, а я щось знаю. Його ніхто не бачить, а я почуваю. Налетить вітер, розвіє його—я про дим—і нічого не буде. Загориться будинок і довго на всю вулицю йде дух. Тоді буває тоскно.

Нюся:

— Все так—все дим.

«Дим»—Тургенев. Коли про «Записки охотника» маємо цілу літературу, по кісточках Хвильового треба вівісектувати. Не задушіть «Синіх етюдів» горою критичних аналізів! Не задушать—напише ще. Бо губка. Бо тільки етюди.

І знов про дим. І в Тургенева інтелігенти диму бояться. Дим навкруги.

А в Винниченка теж «Дим» і от що:

«І мовчки дивився Вперед, як тупо рухались ці люде в клітках своїх, як мляво бились їх думи об стіни цих кліток, безсило падаючи назад у задимлений мозок... А з диму того часами запалювались і гасли вогники одчаю, од яких тільки чаділо. І не бачив Вперед тих ниток вогневих, що в'язали, вздimalи колись вогонь їх жарин, а були ці люде самотні, кожний сам по собі, кожний чужий до всіх.

І тупо, мляво рухались, кишіли, як черви, ці люде, в яких замість серця були колись у грудях червоні болючі жарини».

Отож недурно про Винниченка. Тільки в нього немає коммольців. А вони в Хвильового не боягузи:

— Мар'яна вбитися хоче, бо все дим, як у Нюсі, знає, «що воскресне всесвітнє велике слово—чека», але не знає, що робити в синьому листопаді.—

«Мар'яна вийшла на ганок. Дощ прибав жовті листя (було б червінькові С.П.) і вони лежали холодні, мертві. Через вулицю блимав огонь і млявим світлом освіщав пустельний заулок. Високо текли потоки сумних хмар.

Зі стріхи одноманітно падала капля на камінь.

— Йшла глибока сіра осінь по сірих заулках республіки. Коли Мар'яна виходила за ворота, з коммольської кімнати вискочив натовп юнаків і з криком і реготом кинувся в туман».

Д'ех! Вони не скажуть, як Вівдя у «Кімнаті ч. 2»: «Чого мені сіро?» Це для неї, і для Мар'яни, ще й Юркові, Христі, Марії, редакторові Каркові, Гамбарському, Максові, Нюсі—ім усім сіро. Усім—дим.

І у В. Підмогильного у закордонній «Новій Україні» (січень—лютий 1923 р.) теж редактор і теж дим—від революційного згарища. Все, мовляв, пройшло.

А коммольцям не сіре, а сине. І «Чумаківська Комуна» не боїться синьої грози (119), хоч не всі з неї помічають її. А проте існує серед гоголівського Миргорода, мов той монастир. І от (111):

Все йде, все минає і відходить, не вертається, а обиватель знову намагається впірнути в бакалейний сон старосвітського галантерейного життя.

Але сон неспокійний буде, сон тривожний буде: чує обиватель—

— блукає містом хтось невідомий, хтось арештанський.

І не знає, що то коммольці в туманах весело регочуться і Чумаківська Комуна іде в снігову даль, а монастир—справжній монастир з черницями, на горі, що над міщанським болотом—той монастир одступає все далі й далі.

Да. Марія і Вівдя дивляться сіро, вони без дороги, а от Наталка, що до неї сірий Юрко липне, липне і боїться, липне й нявчить, як блудливий кіт, — Наталка дивиться синьо (64), бо з синьоблузих, бо працюватиме в туманах, висмикуватиметься з бур'янів революції (вона—бур'ян запашний, такий бур'ян, що й у «Солонському яру» росте й «пахне од нього дубовим молодняком» (85). Дубовим, чуєте?)

От і над «Шляхетнім гніздом» голубі (хоч голубі, хоч сині) голуби полошуть, бо в шляхтичів: «несвітло на душі—щось минає, щось не вернеться». І хоч молиться бабушка (92):

Божа мати! Та коли ж ти одженеш цю нечисту більшовицьку силу?

Та нема злоби в її словах, її злоба в минулому, крихкотіла, як сама бабушка.

А в «Бараках, що за містом» живих людей без жалю в братську могилу кидають (не голубі мундири, не шлики і не трупарики Мазій та Юхим, а санітари—бо все ідно помруть). І з могили кволий стогін. А Мазій лізе туди мовчки.

— «Це було тоді, коли міські вулиці сонно прислухались до брудної нічної тиші».

Теж листопадне, тільки раніш.

І ви думали б? Десь є люде, що в трупарне місто революційні плакати прислали, і в трупарників инакше,—але коли живих закопувати:

— Д'єх, не голубіє на душі!

А посиніло б, коли б завод одкрити, бо «котельщики—це тобі не село» (157) і бувшому котельщикові Юхимові вадить од трупного смороду і хоче він у синьому димі попрацювати.

І знає, що «всяка буває смерть і буває смерть, що від неї смердить трупами» (145).

Не хоче собі—утікає. Не хоче й другому. Каже давню Мазієві:

— «Сволоч ти і квит!»

А зробив «ради солідарности, підсобити треба товаришам» (133). Як—не знає, бо в бур'янах. Приштокати. А тут Мазій.

— Д'єх, не голубіє на душі!

А тим часом «за вікном (це вже в Вадима й Марії) був синій листопад». Він умирав, хоч замість серця мав жаринку, а Марія... Хіба, копирсаючись у власній душі і з презирством ставлячись до «дитячої наївності маси» (101), вона могла чути, як «по тихих оселях бродить комуна у сучасності сірій» (96), хіба могла бачити, як «в синій ночі летять гори» (110). Чуєте? —Гори!

Марія не бачить, а Стенька, роспусна, як кажуть, Стенька, бур'янова незаможниця Стенька, та Стенька з «Легенди», що, як прийшли червоні повстанці на село

«... Спалахнула раптом, мов промінь пробився кріз хмари.

— За волю... йдете?

І скрикнули хлопці.

— За волю!—ще й шаблюки забрязкотіли.

Зашумували очі в слив'янці (під віями ніби слив'янка кипіла), вискочила Стенька до порога:

— Цю ніч п'ять чоловік присплю... Хто перший?

Виходь!

Еге, ця Стенька з цього уривка—поєми (бо-ж віддала все, що могла віддати, бо прислужилась ластівкам волі так, як уміла, широ, одверто, усією душею—не тілом. Тілом потім—на палях).

Оця Стенька знає, що таке сине. Вона кличе голосно: «Послухайте! Послухайте! Невже ви не бачите, що ми видираємось з провалля? Один крок—і ми в голубій країні, не буде кроку—знову безодня: Темна, склизька, як жаба... Послухайте! Послухайте! Ми кличемо вас ognямим, повстанським словом: беріть ножі! Точіть ножі!»

Так пророкує Хвильовий і в «Синьому Листопаді».

— *Завтра розгорнемо юлубину книгу вічної поезії світової, синьої.*

А хто почув заклик у синю далечінь? Знов до «Легенди» (181).

«Йшли червоногвардійці—з заводів, з шахт, з Донеччини, з Криворіжжя. А далі (Хвильовий знає хто коли) йшли повстанці—чабани, байстрюки, голодранці, (відтиля, де на ставок верби похилились). Проходили вздовж і впоперек чорнозем, міста, піски, ліси, байраки...

Усі, хто: «ми не раби». Усі, щоб завтра розгорнути голубину книгу вічної поезії—світової, синьої.

І не спинився Хвильовий «перед обличчям неоспіваного пролетаріату», як казав—дивись спочатку.

Але опинився він перед сірими розгубленими обличчями «попутчиків». Це не він назвав і не Кавтський.

Ось ідуть разом Остап і він, Юрко, пише листа товаришеві, записягається, що комуніст, тільки в Райрибі не може і на заводі теж не може—бо синьо, бо не жовтень вже, а листопад, перемогу тяжкою марудною працею, терпляче, кавалочку здобувати треба.

Товариш Жучок (про цього «походного Леніна» теж не Кавтський і ніхто з мудрих—згодом і любляче) отож товариш Жучок заклопотано писала товаришеві Миколі Хвильовому, писала, бо в спідниці, а так—товариш. Чому неодмінно товаришка?

— «Словом, ви мене розумієте: нам треба за рік—два вирости не на вершок, а на весь сажень.

З комуністичним привітом Жучок».

Юркові байдужки. Юркові сіро в середині. Хлопці—коммольці до нього з заводу бігають, прохають лекцію проказати—лежить, думає про райрибу. А райриба теж потрібна. А він—коли б закордон...

І дрібнесеньким кроком іде, відстає од могутнього вальківника Остапа. Остап, як вип'є, каже:

«Подавай мені більшовицьку власть, а хочеш то й у саму ком'ячейку записуй».

Наталка сіла біля Остапа:

— Що в п'яного на язиці, то в тверезого на думці. Товаришу Юрко, запишіть його в ячейку.

Наталка говорила широко і обличчя її було світле, як сине повітря в осені—ранньої.

... Над заводом знов думало небо—темно, недосажно.

Секретар сказав:

— Плюю на всіх і вся. Моя власть і баста!

Його спитали:

— А я?

— І твоя.

— А я?

— І твоя.

Наталка взяла за руку Юрка:

— І їхня?

Всі подивилися і подумали, а секретар сказав:

— Це гість.

А Остап п'яно і нахабно засміявся.

— Це той, як його... як ото мітинг був...—попутчик. Ха... Ха...

Юрко спалахнув, а всі зареготали, а секретар похвалив:

— Нічого, хоч попутчик, за те дорогий,—і похлопав Юрка по спині» (67).

А чи дорогий! Чи не вкупі з Карком і чи нема в нього в столі теж бравнінга?

Що бравнінг? О ту «Заулкові» Мар'яна, щоб наважитися вбити себе, має спочатку віддатися сифілітику з гнійними пухирями на животі. Треба піти геть—і немає сил піти геть.

А Вівдя в «Кімнаті ч. 2» каже: «щось треба зробити героїчне, а воно і маленьке не сила» (175). І думає, що стане на шлях до героїчного, коли віддасться комісарові Вольському і не буде зачиняти дверей, а за дверьми хай стоятиме Макс, про якого наче б то співають:

Ципльонок жарений,

Ципльонок варений,

Ципльонок тоже хоче жить.

І не хоче такого геройства комісар Вольський (він—витриманий, казав червоноармієць Каптеєв).

І ципльонок Макс бере свого клумка і йде геть від Вівді—це патологія.

Так. Вівдя. Мар'яна. Доктор Фальк. Пшибишевщина. А ще, пам'ятаєте—«Без догмата» Г. Сенкевича. І там в інтелігентів дві

душі: одна сіра, друга синя. І не можуть працювати. Прийшла червінькова революція—причепились

І от ідуть (62):

«Юрко, Остап—люди однакові, люди різні (проходили дні—холодні і теплі, близькі, далекі... Люде однакові, люде різні).

І дивується Остап (65).

— А от тобі й революція: і невидно її і видно її, як ота благодать з неба: щось, десь, а в руки не візьмеш, мов їжак вислизне».

І правда: всефедеративне (у другому виданні—всесоюзне) міщанство в бур'янах дубовий молодняк виростає.

З одного боку «ми не раби», а з другого «революція наша, а слова не наші» (62)—дивується Наталка й бігає до Юрка питати (вона ж до ком'ячейки ходить):

— Товаришу, Юрко! Що це таке—емісія? А потім: що це таке—девальвація? (63).

І Остап сумує також:

— Так, як почнеш шукати правди, то гляди, й залізеш у кривду. А чоловік я темний, хоч і пролетаріят (от—пролетаріят не темний: ми від себе). Ну, а Наталка хай ходить до вас, я нічого не імю. Лиш би не в шалапути, не люблю я їх, по свинячому шукають правди, — богородиць нароблють — одна роспута.

От і до іншої теми: що кажуть—еротика.

І пришла неділя. Наталка сказала.

— Ходімте над берег Торці.

(Остап пішов до фабрзавкому).

Юрко:

— Ходімте!

Сказав просто, було не просто (70).

А Наталці було просто (і Остап,—аби не в шалапути): «у мене ще не було дітей». (75).

І Хвильовий каже в «Колоніях, вілах» (18):

На вілі (мабуть і в колонії) залітають амури: людське. Буває випадково, буває свідомо, під кушами, коли думає ліс, коли мовчить ліс, тільки тріщить в глибинах—дрібний звір ходить, буває в садках... А через 9 місяців вилуплюється дитина.

Це гарно, природньо і людяно.

І в «Житті» буває життя. Так і починається:

Спорсно в повітрі. Того і наші прадіди теж у цей час (на провесні) бігали тічкою, а наша кров прадідівська, червона і для злучки теж горить. А от клуні. Так, клуні. В них торішня солома, а на ній зеленіє кохання. І до клунь тріщать тини. Хто знає, як у ці ночі клуні риплять? Солома зітхає, як вона

зітхала віки, навіть коли татарські загони блукали по степах на Україні (8).

...І дві дівчини в Дамаївці з хлопцями спали: Гандзя й Оксана.

Оксана не любила комуністів, усе село не любило комуністів, а у Мишчиних очах стояло кохання, і вона вже любила комуністів (8).

...Каже Гандзя:

— Не выпускай: комуніст гарний, може ожениється... Та тільки чорт їх розбере. Мій дід кріпак був, розказував, як колись такі ж паничі встановлювали владу. Бувало й так, що селянок брали, а бувало й так, що дурили тільки.

І Оксана пішла шляхом шевченкової Катерини. Тим і не тим. Надумалася і пішла до Києва.

— «Було тоскно і було радісно. Згадала гарні батькові цигарки (бо ж батькові навіщо газети) і подумала: це темне життя, а хотілося світлого, молодого, як молодик. Станційні вогні наближалися. Зупинилася біля верстового стовпа відпочити. Недалеко прокричав паровик, показалося червоне око. З шумом пролетів потяг і зник в далені.

Оксана підходила до семафора..

І почувається: через кохання прокинулася, блиснуло їй червоне око й тягне далечинь. Не спиниться на семафорі, піде далі.

А от іде з села не Катерина, а Вівдя:

— От дивиться: все далі і далі, а куди—невідомо.

Він (це Вольський):

— Усе про рейки? Чого ж—невідомо? Далі станція, одна, друга, третя.

Вона:

— Тому невідомо, що може з цих рейок раптом потяг і звалиться. От вам і невідомо.

Він:

— На те єсть семафор. А нещасні випадки завжди бувають—це теж відомо.

Отак само Марія дивується, чому це цим навантаженим людям завжди все ясно?

Іще є про семафори в Хвильового, та ми про тих, що без рейок. От були: і Наталка, Оксана.

А ще є в «Бараках, що за містом» Оришка. Гигикає й борюкається на ліжкові з Юхимом. Живе, робить, чого природа потребує. І Стеньки (під віями слив'янка кипить).

А сором—де сором?—Природньо, людяно.

І, чуємо, лементує Хая в «Свині», не прийнявши Карла Івановича, бо прийшов без подушки (ге, це не солома!)

— «Що мені робити, скажіть, що мені робити... Пропала Ялта!... Що я буду робити без совнаркомки?

Так і Яблучкина. Так і Христя, що їй та ж Хая «протеже» вишукала. Тіло—засіб. Тіло—крам.

І жіночі хвороби. І бруд. А за спиною у Вівді ввесь час дитина. Дарма! І кортить і болить, і себе і других дурить.

Знов патологія. Дитина ще й заважає. От:

— Біля Чумаківської Комуни проходять і тіні минулого—черниці чорні (тепер живуть невідомо де, а в монастирі церква й дитячий будинок).

Недалеко й калюжа, а в калюжі вовтузиться сонце, як поросся.

Іноді сонце заверещить золотом і тоді на мозок спадає гаптований серпанок.

До Андрія підходить Варвара і оповідає про яму: недалеко яма, куди черниці скидали колись живих, «незаконних» немовлят: опороситься черниця і запричаститься тайни вбивства.

А потім Валентіна з Чумаківської комуни завагітніла, а треба їхати до центра на відповідальну роботу.

«І рішила робити операцію. Але це так противно! Валентіна згадувала яму, що біля комуни, і черниць І ще було так противно.

А же прийшла й сказала:

— Нічого, Валько, то не вбивство, коли цього вимагають інтереси суспільства.

Валентіна:

— Не те, Же, ні не те! Ммені нне того!

А чого? Може згадаємо? Наталку?

Отак з жіноцтвом. Проблема. І нехай Меженко каже:

«Хвильовий обсерватор-хронікер». Чогось більшого! На що Хая про Яблочкину каже: «а вона перед ним, як сучка хвостиком» (155).

Чому сучка? Чому хвостиком? Це—автор. Хая, не Хая, чув не чув—однаково автор.

І де розважитися, як не згадати «Кота в чоботях»? Там Жучок—не свята: сказали-б сучки. Свята: сказали-б ми. Було байстра. Повісили козаки на лихтарі. Але плаче ще й досі. А як же вона сповнена життя для других. І дитина—друга. Хіба була-б для Жучка своя? Коли-б спитали, може, завагалася-б і відповіла (59):

— Це залежить від того, як ви знаєте історичний матеріалізм. Я його погано знаю, а тому й воздержуюся.

Не хоче Хвильовий ідеалізувати Жучка, а хоч би хотів, не вмію, каже, гимнів складати, пишу степову бур'янову пісню цим сіреньким (46).

Але що зробиш, коли він злотистий, коли з нього сонце точиться?

І Ю. Меженко каже—це поема. Вірно каже Меженко. А звідки вона взялась?

— Ах, я знаю: це жовтнева тайна. Відкіля вони вийшли—це жовтнева тайна (46).

І пише Хвильовий свою поему без гудзиків, бо без гудзиків Жучок, без гудзиків уся революція.

Нема красивих рухів, нема зав'язки, нема й розв'язки, «за цим звертайтеся до героїв гитарних поем.

А зав'язка-розв'язка—революція. Так революція. Це—в усіх «Синіх Етюдах».

От і порівняйте.

Хоче Ю. Меженко «Я гадаю, що згодом він (Хвильовий) скаже своє слово, оцінить і закваліфікує». Це до того—обсерватор негативних рис.

Чого хоче?—«Свиня, це для того — свиню підложити», а Жучок—«Кіт у чоботях». Усі інші будуть казати: «Кіт у чоботях». І це згадають: Гапка це глухо, а от гаптований—яскраво.

Еге—«не для пролетаріату, а для інтелігенції». Форма—так. Наслдіки, конструкція думки—ні. От: чи треба?

Єсть інтелігенція. Єсть просто міщанство. Єсть міщанство в інтелігенції. І нема інтелігентности в міщанстві.

Всефедеративне міщанство в «Синіх Етюдах». Картає його нещадно.

Онде Анфіса Павлинівна (чи Павлина Анфисівна — чорт їх разбере, коли «обидві гірші»: та з тюрми вийшла, та з партії, мабуть, у тюрму піде). Так от дитячими котлетками свого гостя частує в «Колоніях».

І Сидір каже: «Яке-небудь стерво та ще й лізе.

А спитати-б: де ти було, як ми власть зовойовували?

Гівно. Одно слово—гівно та й тільки.

До речі: як би ви вилаялись?—може якось по-французському, а то по-латинському? Проститутка—можна. Повія—красиво, поетично навіть. А як ще?

Хвильовий пише. Слово є слово. Річ є річ. І всі однакові.

А як гівно в партію лізе гівно і єсть. Ви так думаєте—так кажіть. Труситься «жалкенька, (це її Вівдя—ось маєте!) Христя й бігає по нафту, щоб з книжки здобути те, чого нема в натурі. Труситься, мабуть і Хая, бо—совнаркомка. А ще хоче з «Заулка» Аркадій Андрієвич.

Як же? Він закоханий в канцелярію, а Ленін і Троцький канцелярії розрішили. Може вище від столоначальника вибереться.

І він, і ще, і ще.

«Обсервує» їх Хвильовий так, що треба йому до зоологічного саду якось навідатись по назвиська.

І чув я колись після читки на зборах спілки селянських письменників «Плуг»:

— Ой, що-ж ви зачитали? Мене немов у смердюче болото вкинули, калом вимастили.

Еге—це для інтелігенції. Корисно. Щоб була інтелігенцією. У місті. А ще в селі. Це «Шляхетське гніздо». Манячить велика Шведська могила, і тягнуть до неї шляхетські воли. Тоді ж була своя земля, свій ліс, виписувалася «Нова Рада», посилались гроші до банка.

А тепер: мій—не мій ліс. Мої—не мої воли. Це—д'єдушка, а про бабушку вже казали: моляться. І обидва: та хіба це по закону? Тягнуть воли до Шведської могили. І згадується Мазепа. І згадується знов Винниченкова «Зіна». Ось:

— Ви уявіть собі—я родився в степах. Ви розумієте, добре розумієте, що то значить—«в степах?» Там, перш усього, немає хапливості. Там люде, наприклад, їздять волами. Запряжуть у широкий, поважний віз пару волів, покладуть надію на бога і ідуть. Воли собі ступають, земля ходить круг сонця, планети творять свою путь, а чоловік лежить на возі і їде. Трохи засне, підкусить трохи, пройдеться з батіжком наперед, підожде волів, крикне задумливо «гей!» і знов собі поважно їде уперед. А навкруги степ та могили.

...В цих теплих степах виробилась кров моя і душа моя.

А Хвильовому (87) ввижається іноді, що «вся Україна оранжерея—там десь, близько моря тулиться. І підпливають до неї кораблі—багато кораблів під червоний стяг. — І Україна дметься вгору... І люблю я її—більшовицьку Україну ясно і буйно»... (88).

Та не на волах до неї доїдеш. Инакше. Як—у «Дорозі».

Попутчики не знають тієї дороги. Он Вівдя цілу годину в очі наймиці Горпині дивилась, євангелістці, щоб збагнути: як мати віру? Як упевнено йти? І не видивилась... А жалкенька Христа просто сама молитися почала, щоб економічне вчення собі в голову втовкмачити.

Іх усіх—в «Бараки, що за містом».

Але ви думаєте, що справді Хвильовий вас у болото завів? Д'єх, як він любить життя!

Онде Чумаківська комуна, посеред багна стоячи, телефонує (118).

— Ша! Переключка йде по соціалістичній федеративній радянській республіці. Відкіля? Ага, чую! Передавайте далі по лінії. «Чумаківська комуна в бурю непівського лихоліття почуває себе твердо і непохитно. Комуна певна, що вона є шматок мудрого серця республіки. Капітан комуни, Іванів салютує у всі кінці, в гнізда братерських комун федерації. Румпель в наших руках. Ганьба нудьгуючим! Смерть неврастенії! Комуна ще раз салютує своїм буйним переконанням: [шлях важкий, але шлях до комунізму.

Гряде час світової революції! Слава комунам
федерації! Слава Чумаківській комуні!»

Дарма, що і у комуні є «гріхи». Знайдіть монастир без
гріхів? А головне не те. Головне:

— Хіба можна кожного після довгої дороги без
станції зводити у ванну? (131).

Це—з «Бараків». Там брудно. І в комуні буває. Люде.
Традиції. От (116).

З другої кімнати чується:

— Товаришу Гордієнко!

Він підводиться й резонно підкреслює:

— У нас прізвище відкидається. Кажіть просто:

— Товаришу Йосипе!

А Варвара (служниця) підслухала й собі:

— Варваро! Йдіть-но сюди!

Варвара незадоволено:

— Можете виражатися:—Товариш Варвара!

... Комуна гигає, пес у сінях (перелякався)
гавкає, а Варвара сердито спльовує:

— А ще комуна... Тьху!

... А над містом мчить, як революція, молода
весна. Зазирає в «обивательські» вікна, показує язика
і мчить далі.

Д'ех! моя кохана! Дай візьму тебе в свої залізні
обійми! Твоє волосся пахне, мов виноградне вино!

Не всі бачуть цю весну. Не всі знають дорогу. Не знала
ластівка, на електрику полетіла, синьої мряки злякалась, бо *«на
краєвиді купчаться хмари, збираються на вечір. Але то не буде
потоп, а впаде звичайна роса. Тоді забуває рослина. А в потопі
(пам'ятаєте?) були юлуби»* (це з «Дороги»—189), але візьміть і до
«Ластівки». Бо і вона шукала світла од дощу—і вбилась у непів-
ській кімнаті, шукаючи вікна. Хоч на дощ.

Електрика—не сонце. А сонце зійшло. Пахло сонцем. Пахло
життям. А що з ластівкою?

«... узяв її за крильця, зневажливо подивився
на крильця і кинув її в помийну яму, де рились
бродячі міські пси».

Хто ластівки? Хто не ластівки?

Був в «Дорозі» сон голубиний і *«ростанув сон (лебедине
крило) над містом»* (190).

Над містом.

Отоді Хвильовий запитує свого читача: чи виконав я своє
завдання? Га?

А проф. Білецький каже, що читач мовчить. Мабуть він
(читач) з ластівок.

Проте проф. Білецький ще каже: «про його книгу говоритимуть
чимало: ріжнотомітне коло емоцій і думок, що вона викличе в свідо-
мості читачів, знайде відповідний відгук критичної літератури».

Так: треба про кожний етюд, треба про всі разом. Як про Тургенєва. Тут більше, тут глибше і ширше. Як не глибше, коли «зав'язка — революція, розв'язка — соняшний вік». Соняшний вік у «Синіх етюдах». *Сині—веселі, сумні, хмарні, соняшні*. От які сині—вони після жовтня, вони до розв'язки через радісну уперту працю.

Так ми. І ось чому. Хвильовий каже (25):

Переспівувати—не творити, а малпувати. І читач—
творець, не тільки я, не тільки ми—письменники.
Я шукаю і ви шукайте.

Я—читач. Я шукав. Всього не обіймеш. Але не хотів творити, хотів малпувати. Про Хвильового по Хвильовому.

Чи виконав своє завдання? Га? Не питаю читачів—вони творитимуть кожен.

Питаю себе.

І кінчаю:

— Ходить Хвильовий по бур'янах революції, носить соняшну вагу, щоб висушити болото, а яке—ви знаєте.

■

А «Синя трясовина»—теж добре, бо трясовина. Тільки синій—це ще мудрий, той, хто дивиться глибоко. А трясовина—зверху.

■

І. АЙЗЕНШТОК.

МИКОЛА ХВЕДОРОВИЧ СУМЦОВ.
(1854—1922).

Півроку минуло з того часу, як уночі, з 14 на 15 вересня, вмер професор українського та російського письменства, член трьох академій—української, російської та чеської—Микола Хведорович Сумцов.

Особи, що близькі були до небіжчика, ніби знали, що недовго вже залишалося жити йому: лихі пригоди останніх років, скрутне матеріальне становище, родинні нещастя та втрати,—усе оце тяжко відбивалося на його старому, стомленому та виснаженому організмі; швидко та неминуче наближаючи вченого до рокової розв'язки. Але разом із тим, якось не хотілося вірити, що ця розв'язка є близькою: так багато лишалося ще недоробленого, недоконаного, у голові роїлося ще так багацько думок, так жваво й з юнацькою пристрастю брався небіжчик до любимі роботи. Він і вмер на варті: увечері сів, як звичайно, за письмений стіл працювати, а вранці його знайдено мертвим у кріслі з олівцем у руках, перед розкритою книжкою. Яка красива та почесна смерть!

Півроку пройшло від дня смерті, але до цього часу ще важко, майже неможливо охопити всю діяльність вченого зо всіма деталями. Надто вже ця діяльність була ріжнорічною, надто багато він зробив, щоб можна було тепер, коли жаль з приводу його смерті є ще живий, підводити підсумки до праці небіжчика. Зараз це подуває тільки ціла група осіб, і, звичайно, то складає обов'язок тієї групи молодих вчених, що призналися яко останні учні М. Х. Сумцова. Пам'ять М. Х. Сумцова вшановано у Києві, Петербурзі, Москві, навіть у Владивостоці,—і тільки Харків, де небіжчик прожив ціле своє життя, де працював і залишив декілька поколінь своїх учнів, тільки Харків аж до останнього часу не спромігся згадати старого вченого та професора¹⁾. В оцій коротенькій замітці я хочу лише познайомити читачів з діяль-

¹⁾ З окрема нічим не вшанувала пам'яті М. Х. Сумцова Науково-дослідча катедра українознавства, що одним з керівників її був небіжчик.

ністю М. Х. Сумцова, накреслити основні лінії його наукових та громадських інтересів і прагнень, з окрема застановитись на працях небіжчика, що до історії української літератури, які зробили його ім'я особливо популярним серед широких кол українського громадянства.

Микола Хведорович Сумцов народився р. 1854 у Петербурзі, середню освіту здобув у 2-ій Харківській гімназії, а вищу в Харківському університеті на історично-філологічному факультеті. В університеті він здобув золоту медаль за працю по історії демонології. До речі, оцю працю, що її автор був обробив до друку, не було дозволено цензурою, яко «противну догматам християнської віри» й вона загинула, за чим М. Хв. не раз потім жалував. Після укінчення університету р. 1876 М. Хв. Сумцов був залишений яко професорський стипендіят і перебував декілька місяців в Німеччині, в Гайдельберзькому університеті.

Р. 1878 захищав дисертацію про *venia legendi* і був прийнятий приват-доцентом; від того часу аж до самої смерті М. Хв. безперивно працював на університеті викладачем та вченим-професором. Поруч з цією науково-викладовою роботою, про що мова буде далі, М. Х. Сумцов завжди віддавав багато праці та часу громадській діяльності.

Від початку заснування Історично-Філологічного Товариства він працює в ньому, спочатку яко незмінний секретар (1880-1887), а далі також яко незмінний голова (з 1887 р.). Не перебільшуючи можна сказати, що Товариство держалося на Мих. Хвед. Сумцові. Де який час Мих. Хвед. був головою «Комісії по влаштуванню публічних викладів для жіноцтва». Аби зрозуміти всю вагу цієї комісії, треба згадати, що вона працювала як раз у той час, коли про необхідність вищої жіночої освіти «угорі» йшла суперечка, коли всіляку приватну та особисту ініціативу в цьому напрямі брано під підозріння яко «неблагонадійну». Проф. А. А. Потебні, напр., який у себе вдома читав лекції де-яким слухачкам, було прислано з Петербургу, з Міністерства, як найстрогіше запитання та наказ. А. М. Хв. Сумцову пощастило легалізувати такі «дебати» (що правда, тільки задля історично-філологічного факультету) і перевести їх, зібравши понад двіста слухачок.

При заснуванні Харківської Громадської Книгозбірні (року 1886) проф. Сумцов увійшов в її склад як один з членів-фундаторів та членів Правління. В перші роки існування Бібліотеці бракувало власного помешкання та коштів задля оплати праці співробітників: найближчим працівникам-добровільцям доводилося надолжувати й усю чорну роботу аж до запису нових книжок та заповнення карток. А. М. Хв. віддав цій роботі 6 років. Р. 1890 він організував на користь книгозбірні низку публічних викладів, що дохід від них було покладено за підвалину основного фонду на збудування власного помешкання книгозбірні. І коли Громадська Книгозбірня,—нині Публічна Книго-

Академик
МИКОЛА ХВЕДОРОВИЧ СУМЦОВ.

збірня імени В. Г. Короленка, набула чудове помешкання, то до певної міри вона завдячує в тім енергії М. Хв. Сумцова.

Було б надто довго перелічувати усі моменти громадсько-культурної діяльності М. Хв. Сумцова. Не перебільшуючи, можна сказати, що за сорок років ні один культурний почин у Харкові не відбувся без діяльної участі Мик. Хвед-ича.—«Товариство Грамотности», «Шкільна», «Музейна»—Мійські комісії — усе оце бачить Мик. Хвед. між своїх найенергичних членів. За останні роки пригадуємо його участь в Народнім Університеті (1917-1920), що доперва організувався, та в різних реформах Вищої школи двох останніх років.

В наші часи бурхливої праці усе ото може здаватись не досить широким та різнобічним. Проте не слід забувати, що громадська діяльність М. Х. Сумцова припадає на той час, коли самий темп життя був інший, більш повільний, коли задля здійснення якогось заміру,—особливо культурно-просвітнього,—доводилося втрачати силу часу, енергії та праці, аби подолати різні перешкоди, що їх не існує, тощо. А. М. Хв. не лише знаходив для всього того час, але й безпереривно та напружено працював задля себе, для науки.

Наукова спадщина М. Х. Сумцова по справедливості викликає здивування. Один список усіх його друкованих праць надрукований склав би товстеньку книжку 5-6 друкованих аркушів, що містили б до 800 назвиск. Переглядаючи наукову спадщину М. Х. Сумцова, мимохіть дивуєшся широкому обсягові його знань, різнобічності його інтересів. Протягом, наприкл., одного тільки року (1887) він надрукував 21 статтю на такі теми: «Влияние Жорж-Зонд на Тургенева», «Жаба и лягушка в народной словесности», «Песни о Тровине», «По поводу «графа де-Ризоор» «Сарду», «Э. Лабуле и Ж. Мишле», статті та замітки про «Енеїду» Котляревського, про Безсонова, Бодяньського, Гордієнка та инш. Проте, вчитуючись в широку колекцію друкованих праць проф. М. Х. Сумцова, ми бачимо, що всі вони складаються в де-кільки повних груп.

Так можна відокремити групу праць небіжчика, що вони присвячені історії російської та західно-європейської літератур. М. Х. Сумцов протягом більше як тридцяти років посідав в університеті катедру «російського письменства», і хоч його більше цікавили інші питання, він і тут залишив не мало важливого та цінного. Таке значіння мають поперед усього статті М. Хв. про Пушкіна, що вийшли в 90-х роках у різних спеціальних, та загально-літературних часописах й були зібрані р. 1900 в книжці: «Исследования об А. С. Пушкине». В низці невеличких окремих начерків автор розглядає літературну історію окремих Пушкінських творів, з'ясовує їх історично-літературне значіння дає до них історично-літературний та культурно-історичний коментарій. До цього усе оце є викладено у популярній, а іноді й чепурній формі. Тут, до речі, скажу, що М. Хв. взагалі не

належав до категорії вчених, що пишуть лише задля небагаттох; навіть найсерйозніші його роботи написані дуже легко і приступні є навіть мало підготованому читачеві. Протягом довгого часу Пушкін був предметом дослідів М. Хв. Сумцова; навіть після тієї книжки, що її вже було вище згадано та що вона у свій час склала значний внесок до науки про Пушкіна, М. Хв-ч не перестає цікавитися великим російським письменником. Він читає про його в університеті спеціальні курси, іноді пише нові досліді, з яких багато ще не опубліковано.

Крім центральних праць про Пушкіна, М. Хв. Сумцову належить значна кількість статтів що до окремих питань російської та західно-європейської літератури, статтів, що здебільшого мають актуальний інтерес, ювілейного характеру, або характеру спогадів. Не застановляючись на їх детально, назвемо праці: «Князь В. Ф. Одоевский» (Харків, 1884), «Н. В. Гоголь и В. А. Жуковский» (Харків 1902) та інші. До цього треба віднести й низку критичних статтів М. Хв. Сумцова, що з'явилися здебільшого в місцевих Харківських газетах. Де-які з них (напр., «Тип ученого в рассказе А. Чехова «Скучная история»») викликали у свій час цілу полеміку.

Друга область, що до неї зверталася увага М. Хв. Сумцова, була історія мистецтва. Ще у 80-х роках він надрукував де кілька статтів та заміток рецензійного характеру («Украина на передвижных выставках картин»—Києвск. Старина 1885, № 8, «Выставка картин А. А. Сахарова»—Харьк. Вед. 1888, № 339 и др.), де виявив багато смаку та спостережливості. Пізніше М. Хв. зацікавився спеціально італійським мистецтвом доби відродження, з окрема Леонардо да-Вінчі; р. 1900 з'явився його дослід про геніяльного художника, складений на підставі довгого та уважного вивчення першоджерел. Згодом р. 1907 М. Хв. надрукував популярну брошуру про Леонардо да Вінчі українською мовою. Нарешті, р. 1908—1909, після смерті проф. Е. Е. Редіна, М. Хв. Сумцов де-який час викладав у Харківському Університеті курс історії мистецтва, зробивши спеціальний подорож по Західній Європі.

Проте, хоч як значні були окремі праці М. Хв. в згаданім обсягу—не в тім полягала основа його наукової роботи. Правдиву славу йому здобули численні досліді що до етнографії та фольклору (народної творчості), здебільшого українського, та до історії також української літератури. Саме оці питання складали правдиву спеціальність М. Хв. Сумцова, якій він віддав кращі роки та найкращі сили своєї наукової діяльності. Зостановимся над тим детальніше.

Своїми українськими симпатіями М. Хв. Сумцов завдячував головним чином самому собі, а потім тій українофільській обстановці, яка була в Харкові в часи його юнацтва. Оця українофільська атмосфера, поміж іншим, утворила в свій час І. І. Срезневського та М. І. Костомарова й зробила вели-

кий, можна сказати, рішучий вплив на О. П. Потебню. «Гімназія ні скільки не сприяла моїй любові до українського писемства,—пише М. Хв. у своїх спогадах.—Я не чув в гімназії ні одного українського слова, але де інде я ознаймився з Квіткою, Котляревським, з українськими народніми піснями, багацько яких завчив на пам'ять, і все це далеко від селянського життя, не залишаючи Харкова навіть в літі. Оці симпатії та ці знання склали для мене дорогоцінний скарб й спричинилися згодом до напрямку та формування моїх наукових інтересів».

Також надто невеликий вплив на розвиток інтересу до України М. Х. Сумцова зробив і університет: там він працював головним чином під проводом А. І. Кіріпнікова, студіюючи історію західно-європейських літератур, був залишений при університеті на цій же кафедрі, мав, нарешті, писати магістерську дисертацію про Рабле і тільки після порад О. М. Веселовського та О. Потебні «звернув на ближчі та приступніші шляхи рідної літератури та етнографії».

В галузі етнографії інтереси М. Хв. зосереджуються переважно навколо «культурних переживань». В житті кожного народу є низка звичаїв та переказів, що переходять від покоління до покоління, проте, як здається, втрачають всяку рацію. Тільки історичне вивчення їх, порівняння з аналогічними явищами у інших народів може нагадати своїм змістом про цю форму, що вже давно вмерла. Тільки таке виучування може з'ясувати, напр., складний та заплутаний ритуал, повний символики, селянського весілля (з окрема українського), лише таке досліджування з'ясує силу народніх звичаїв, обрядів, повір'я та переказів. М. Хв. Сумцов присвятив тому спеціальну книжку—збірник окремих заміток під загальним назвищем: «Культурные переживания» (Київ 1890), а також значну кількість великих дослідів та дрібніших статтів і заміток. Серед них особливу увагу звертають праці, що з'ясовують українське весілля: «Хлеб в обрядах и песнях» (Харків, 1885); «О свадебных обрядах, преимущественно русских» (Харьків, 1880); «К истории украинских свадебных обычаев» (Киевск. Стар., 1883, № 11); «Религиозно-мифическое значение украинской свадьбы» (Киевск. Стар., 1885, № 3) та інші.

Що до фольклору, то тут інтереси М. Хв. Сумцова зосереджуються головним чином навколо дослідів над мандрівними мотивами та сюжетами. Широка ерудиція та величезна начитаність дозволяють вченому притягати, задля виучування, матеріал з самих різних галузів та джерел. Оця риса, що взагалі є властива усім працям М. Хв.-ча, надає їм особливої суцільности та ваги, яка не зміниться від того, що його висновки колись втрачуть своє минуле значіння. Зокрема в обсягу фольклору М. Хв. Сумцова цікавила народня зоологія.—В кінці 80-х років—початку 90-х років вийшла низка статтів—про «Тура в народной словесности» (Киевск. стар., 1887, № 1), «Ворона в народной

словесности» (Етнографич. сборник, 1890, кн. 1), «Заяц в народной словесности» (ibid., 1891, кн. VIII) і т. д. Також широка ерудиція допомогла М. Х-чу скласти де-кілька спеціальних бібліографічних покажчиків про заговори (1892), про відьмаків, відьм та перевертнів (1891) то-що.

На жаль, обставини не дозволили М. Х. Сумцову зробити підсумки до своєї роботи в обсягу етнографії та фольклору. Тільки з певним перебільшенням можна вважати такими підсумками його великі праці—згадані вже «Культурные переживания», два тома «Современной малорусской этнографии» (1892 та 1895) та «Слобожан» (1918). В «Современной малорусской этнографии» М. Х. дає детальні нариси діяльності цілої низки осіб, починаючи від О. Потебні. Не обмежуючись загальною характеристикою, він віддає багато уваги й дрібницям, подаючи силу цінних поправок та додатків. «Слобожане» дають дуже тонкий та детальний опис етнографії та народньої творчості Слобожанщини, при чому до досліді притягнуто силу невідомого до того часу матеріалу.

Фольклорні та етнографічні прагнення проходять наскрізь червоною ниткою й через праці М. Х. Сумцова в галузі історії української літератури. З особливим захопленням цитує він слова В. Ф. Міллера про те, що «до певної міри всякий письменник—белетрист, який змальовує картини життя та понять своїх сучасників, окремих осіб свого народу, на випадок правдивого зображення, може давати матеріал задля етнографа, котрий виучує життя народу». І як ілюстрацію до того твердження, що в його правдивості М. Хв. завжди був твердо переконаний, він пише статті про «Етнографизм Тараса Шевченко», про «Бытовую сторону» Енеиды Котляревского», про «Квитку-Основьяненко как этнографа», про «И. И. Манжуру как поэта и этнографа»; він відмічає багато етнографічних потребиць в творах українських письменників, що їх він виучує, використовує ці твори як матеріал у своїх спеціальних етнографічних працях.

«У поезії Шевченка,—пише М. Хв. Сумцов в одному місці,—так багато етнографизму, що його «Кобзарь» може йти поруч зі збірником Чубинського Головацького, Манжури, Грінченка; мало того, він дає щось такого, чого не дає та й не може дати ніякий етнографічний збірник щось невлучно важливе задля розвитку етнографічних інтересів та дослідів». У другому місці М. Х. цілком категорично заявляє, що майже всі головні українські письменники, Котляревський, Квітка, Шевченко, Манжура, Франко, Грінченко одночасно є й етнографами з тією ріженицею, що у письменників нового часу етнографічні збірки та досліді проводяться здебільшого окремо в формі збірників та журнальних статтів, а у письменників раніших, особливо у Котляревського та Шевченка, етнографічні досліді є введені у літературні твори, розкидані там всюди та остільки багато, що поет зливається з етнографом». Згодом до цих двох імен М. Х. прилучає третє—Г. Ф. Квітку-Основ'яненка.

Оцей,—коли можна так висловитись,—етнографічний метод М. Х. Сумцова широко використовував і в критичних статтях та наукових історично-літературних своїх статтях, викриваючи іноді дуже значний вплив народньої поетичної традиції на окремих поетів та до певної міри підготовлюючи цим матеріал задля розуміння їх поезики, технічних засобів їх поетичної творчости.

Моменти такого етнографічного підходу до явищ української літератури складають один з головних напрямків наукової роботи М. Хв. Сумцова і обіймають одно коло його інтересів—нову українську літературу XIX віку в її окремих представниках.

Тут треба зауважити, що М. Х. зовсім не належав до категорії тих вчених, що історію письменства вважають за якусь історію генералів, яка оповідає про вчинки лише найбільш видатних та славнозвісних осіб. Навпаки, він часто повторював слова Потебні, що «як електрика не лише там, де гроза, так і поезія не лише там, де великі твори», й з особливою любов'ю зоставлявся над маловідомими та другорядними українськими письменниками, висуваючи їх в широкий загал. Саме дякуючи працям М. Х. Сумцова українська громада читачів мала змогу ознайомитись з Я. І. Щогольовим, що йому М. Х. присвятив де-кілька статтів, про якого нераз згадував у своїх працях й повне зібрання творів котрого він видав де-кілька років назад. Не мало спричинився М. Хв. і до визнання другого українського поета І. І. Манжури.

Що до концентрації наукових дослідів М. Хв. Сумцова в галузі нового українського письменства, то вона провадиться переважно навколо імени Т. Г. Шевченка. На думку М. Х. Сумцова, поезія Шевченка є «наскрізь перейнята народністю і надто тяжко, майже неможливо визначити, де кінчиться... народня поезія і де починається особиста творчість Шевченка. Народне начало поглинуло та заховало літературні впливи; лишається таке загальне вражіння, ніби поезія Шевченка склалася одразу, без сторонніх впливів, без внутрішнього органічного росту». Де-кілька праць М. Хв. є присвячені критиці цього помилкового погляду; він з'ясовує літературні впливи на Шевченка, в першу чергу межі та розміри впливу народньої поезії, встановлює найголовніші мотиви творчости великого українського поета, для чого пильно аналізує його окремі твори («Сонце заходить»). Сумцова цікавить, нарешті, життя Шевченка після смерті: у двох статтях («Харьков и Шевченко», «Слобожанщина і Шевченко») він торкається історії культу Шевченка, що правда лише в межах Слобожанщини.

Праця М. Х. Сумцова над Шевченком, на жаль, не є ним закінченою. Як відомо, за останні роки він тільки займався нею, читав в ІНО спеціальний курс, мав на меті також при Харківським ІНО утворити семінар задля вивчення Шевченка, на зразок Пушкінських семінарів, що є в Петербурзі та Москві. Одиноким реальним наслідком цієї напруженої праці є поки що збірник тем

про Шевченка, що вийшов нещодавно, з розробленою бібліографією. А немає сумніву, що коли б ця праця була укінчена, ми мали б «Етюди про Шевченка» (що початок їх, до речі, М. Хв. дав років десяток назад), подібно до відомих «Етюдів о Пушкине», котрі, як уже сказано, зробили де-який вплив на хід розвитку Пушкінознавства.

Далі, значну групу праць М. Х. Сумцова складає шерек його розвідок по історії української літератури XVII віку. Загалом вони освітлюють в значній мірі цю добу бучного розцвіту української культури, з окрема літератури, коли вона значно впливала навіть на своїх дужих сусідів, а то на Московську державу. Незалежно від того інтересу, що його викликав з боку дослідників цей період, вивчення його затримувалось довгий час через майже повний брак матеріалу, який був розкиданий по старовинних книгозбірнях та архівах. Хоч як посунулось вже вивчення цієї доби та посунеться ще й далі, за М. Х. Сумцовим назавжди зостанеться слово першого дослідника, що не побоявся у 80-х роках, в обставинах незрівняно несприятливих, ніж зараз, з головою поринути в безмежне море невідомого матеріалу. А зовнішні умовини праці були несприятливі, виключно несприятливі. Досить сказати, що дисертацію М. Х. Сумцова про трьох літературних діячів XVII в.—Лазаря Барановича, Іоанікія Галатинського та Інокентія Гізеля—після доносу божевільного професора Безсонова не було дозволено до захисту. Навіть в архівному матеріалі шановної давнини було знайдено «крамолу».

Головним завданням праць М. Х. Сумцова в обсягу української літератури XVII в. було з'ясувати місцевий елемент у творах письменників того часу і довести, що тогочасне українське письменство було продуктом тодішнього українського життя та в тій чи іншій мірі відбивало його на собі. Характерною особливістю науки та письменства того часу, на думку М. Х. Сумцова, є тісний зв'язок їх з народнім життям, з якого вони виходять, в якому почерпують свої головні сили, виявляючи переважно інтереси народу, у всій його православно-церковній суцільності та в єднанні всіх його верств.

Наш начерк наукової та літературної діяльності М. Хв. Сумцова зрозуміло є короткий та побіжний. Проте й з нього видно основні риси М. Х. як ученого: незвичайну для нашого часу, що зник до вузької спеціалізації, широчінь та різнобічність галузів досліду, незмінну близькість усієї його наукової праці до життя. Ці риси виявилися між іншим в особливих полемічних, публіцистичних та апологетичних елементах, що їх ми завжди подибуємо в працях М. Х.—а. Особливо це треба сказати про досліді його з історії української літератури, української етнографії та фольклору. Тут М. Х. Сумцову доводилося не тільки посувати науку вперед, але й доводити її право на існування, що воно, як відомо, не раз підлягало сумнівам. Є два типи дослідників—вчених. В той час як одні риються в пилузі архівів

та бібліотек і з педантичною точністю та докладністю досліджують кожну дрібницю, другі намагаються зробити підсумки до окремих дослідів, об'єднати їх в одну філософичну та методологічну цілість. Першим, звичайно, бракує широчини та глибини погляду на предмети історичного досліджу, другим, що прагнуть зробити підсумки до найрізноманітніших явищ, часто бракує спеціального знання окремих фактів, які сюди відносяться. М. Х. Сумцову, в умовах часу, довелося сполучити у своїх працях обидва напрями досліджу, проте він все нахилився більше до другого з них, шукаючи не стільки з'ясування окремих дрібниць, скільки освітлення їх з погляду певного принципу, певної ідеї.

Наука швидко та невпинно сягає вперед, і також швидко та незмінно сходять «з корабля сучасности» наукові праці, що для свого часу були цілим відкриттям. Ще Ренан писав колись: «Нас не будуть читати наступні покоління, ми це знаємо, ми радіємо з того; наша праця полягала тільки в тому, аби посприяти вперед розуміння річей, дати змогу нащадкам не читати наших книжок і разом із тим—ввести в рух думки елемент незабутности». Поступово відійдуть в минуле й праці М. Х. Сумцова; уже тепер до вивчення явищ художнього слова ставлять інші вимоги, наші потреби стали інші, нарешті, ми сами змінилися...

Та всетаки ім'я М. Х. Сумцова не буде забуте в літописях науки. Наукову працю треба цінувати з огляду на потреби та засоби того часу, до якого вона стосується. Отже праці М. Х. Сумцова були одною з підвалин, що на ній наступні покоління збудують кріпку будівлю справжньої науки українознавства.

МАРТИН АНДЕРСЕН НЕКСО.

Martin Andersen Nexø.

Пролетаріят і мистецтво *).

Пролетаріят і мистецтво—чи не все одно це, що сказати: революція і мистецтво? Чи знову: Мистецтво й будуччина? Яке буде мистецтво прийдешнього? Чи скоро пролетаріят зуміє виявити свою істоту в самостійному мистецтві, та яке воно буде? Це питання багатьох цікавить в класовому русі пролетаріату, а передусього саме його провідні елементи. Відповідь на це дасть тільки сам пролетаріят і може досить пізно. А як мистецтво—за винятками, що тільки стверджують правило—найбільше буває продуктом певного культурного ґрунту, а не пробиває нові шляхи, то ж не дуже шкода, коли доведеться трохи зачекати на відповідь.

Один мій знайомий чоловік—типовий буржуазно-ліберальний естет та остільки революційний в справах літератури, що буржуазні дами приємно сахаються, коли він викладає свої думки—поїхав до Росії, щоб віч-на-віч познайомитись із революцією. Йому конче треба було поїхати, аби не стратити своєї репутації яко „enfant terrible“ в буржуазному суспільстві. Але він довго не міг очуняти—для його все було надто грубе, надто просте, надто матеріальне. Коли він кінець кінцем потрапив у театр, він зробив відкриття, що техніка була цілком нова. Декорації складались з самих трикутників—це могло б символізувати хоч тривидного бога, хоч три міри простору, хоч трьохбічність людського розуму; суфлер сидів серед слухачів і читав так голосно, що всі чули; актор, що хотів дати поглиблену в себе натуру, розв'язав своє завдання геніяльною символікою—саме в той спосіб, що повернув свої ноги одну до одної в середину. З того часу він клянеться російською революцією. Багато є на світі отаких, що, як і той чоловік, визначають своє відношення до революції в залежності від того, як відбувається справжня революція в театрі.

*) Від редакції. Ця стаття написана автором для „Червоного Шляху“. Мартін Нексо, сучасний європейський письменник, взяв на себе в дальнішому на сторінках „Червоного Шляху“ освітити стан мистецтва в гословних країнах сучасної Європи.

Наша доба, як і кожна доба занепаду, дуже літературна. Літературні інтереси зобов'язують до революційності—це річ давно відома. До того в буржуазному театральному інтересі до революції ховається якась перекручена гра з вогнем. Яку страву має дати революція для цього інтересу? Більше літератури, більше мистецтва для перекручених натур,—більше театру! Пролетаріят претендує на керування духовне. Гаразд, хай він доведе, що він має на це право, хай утворить таке мистецтво, щоб воно випереджало наше своїми пікантними вигадками. Хай поб'є наші рекорди! Хай вигідає щось нове, зворушливе, сензаційне! На жаль, не тільки відживаюча буржуазія висуває ці вимоги до пролетаріату, що виходить наперед; і ми, комуністи, також буржуазно затроєні літературним нахилом. Є люде, що вони на 100 відсотків належать до старої школи; комуністів, що були б комуністами на 100 відсотків, на поверхні землі поки що немає. Старі мірки, старі оцінки в нас усіх в більшій чи меншій мірі в крові. Тай й те сказати, ми, між иншим, всі погоджувались на тому, що у пролетаря тепер є більш поважні завдання, ніж ото сісти та вигадувати нові літературні, чи малярські засоби. Старий світ зійшов культурою, він може виділяти хіба культурні секрети—в формі мистецтва й літератури, котрі потім природне утотожують з культурою. Ми без критики прийняли цю ідентифікацію, відсіли і вимоги до пролетаря. Очевидно,—що дуже важно,—коли ми констатуємо, що надходить нова пролетарська культура навзаєм культури старого світу. Якби можна було порушити пролетаря в одну мить створити мистецтво, нове мистецтво, видима річ—це дало б потрібний нам доказ.

„У пролетаріата немає культури“,—сказав мені нещодавно один прекрасний товариш, коли ми сперечалися на цю тему,—і „в його немає, приміром, архітектури! Його архітектура цілком дрібнобуржуазна, він допіру стоїть перед завданням збудувати собі власну марксистську культуру“. Отже і в дрібної буржуазії немає власної архітектури, так само, як, мабуть, і в сучасної буржуазії взагалі—значить і в неї виходить немає культури?

Очевидно, що у пролетаріата є своя культура—і давня культура, але тільки вона ще не дотяглася до сонця і не розвинула своєї крони. Багато вона простягла до неба зелених парестків—це знак! Багато з керованих постатів старого суспільства за останнє півстоліття вийшли з пролетаріата. А могутні пролетарські організації, хіба ж такі їх могла збудувати й вести далі безкультурна верства суспільства? У пролетаріата є не то культура, а навіть культурні ритуали—цілком одмінні від ритуалів інших верств. Кождий, хто сам пролетар, знає, що в халупі так само легко переступити пристойний тон, як і в інших залах. Тісна злука в межах нижчого класу, спільність в доброму й злому й, для нього характерна, солідарність—чи все це з учорашнього дня?

Маркс не створював пролетарської культури; вираз „Марксистська культура“ взагалі недоречний: Маркс—великий хемик, що викристалізував істотне з пролетарської культури—ту вибухову силу, що проломить нижчому класу путь до світа й дня.

* * *

Історичний час пролетаріату, без сумніву, настав; він або звільниться від обіймів вміраючого капіталізму, або ж загине з ним разом. Ще не все готово; пролетаріат ще затрошений капіталізмом. Є такі оси, що відкладають яєчка в великих жуках та доручають їм випестити своє коadlo. Вони паралізують жалом нервову діяльність жука, так що він може тільки плентатись, шукаючи поживу для осиної черви, що живе й жирує в ньому. Отак капіталізм вкоріняє свої ідеї в нижчому класі. В оцій роковій хвилі великі маси пролетарів плентаються ще зпаралізовані, зпорожені й вагітні капіталістичним коadloм. Якщо пролетар здолає підвестися й струсити з себе паразитів, то цим визначається його становище в поступі, він тоді довіє своє право на керування цим поступом: даватиме духовний зміст новій добі. Він буде носієм нового відродження. Нові думки, нові ідеї, нові діла з'являться наслідком його пориву; кров поточиться в жилах тепліша й веселіша, нова плодюча ера надійде до всесвіту—мабуть і для літератури та мистецтва взагалі.

В якому ж напрямі воно піде?

Здається мені, можна сказати з певністю, що не в напрямі мистецьких форм. В світі духовному є закон, який каже: що кращий зміст, то простіша форма і цей закон має силу також у мистецтві. Інакше сказати: поки нарід, чи клас, сповнений вщерть духовним змістом, він не силкується його описати в якийсь вишуканий спосіб, він просто виявляє його в ідеях і перетворює їх в діло. Допіру, коли виясжується зміст, приходить оздоблення—з'являється мистецтво. Специфічно-мистецький інтерес починається в другій добі існування народу, чи класу, в фазі занепаду та зростає рівнобіжно з ним. Те, що з поверхнього погляду здається мистецьким ренесансом—нові форми, нові методи—є в дійсності ознакою декаданса.

Не знаю, може мистецтво, яким ми його бачимо тепер, пережило добу свого найвищого розвитку; багато де-чого вказує на те, що воно доживає останні дні. В його розвитку ми помічаємо в цілому лінію, що вказує на усунення всіх зовнішніх засобів мистецьких — рух доосередній — напрям до істотного. Вірш, що тепер завмірає, є найстарішою мистецькою формою, проста, неписна проза—є наймолодшою. Ї драмі та в романі можна завважити в цілому ту-ж лінію розвитку. Вже триста років як Сервантес своїм Дон-Кіхотом забив на смерть ходульні, божевільні, лицарські романи—і не тимчасово, а повік-віків.

В драмі спостерігаємо подібний розвиток; катастрофічна дія пересувається спочатку у середину, (в психіку) так в Ібсена.

згодом поволі її замінюють простіші події. Кому зараз діло до мистецьки збудованих життєвих подій, з їх перекрученою катастрофічною психологією?

Пролетар має втрутитись у цю справу, просто, ясно й загально зрозуміло—така його істота. Він вже почав по різних країнах творити свою власну літературу—соціяльна й крайова творчість—що абсолютно конкретна і все ж таки надає дивовижний блиск буденним з'явищам. Ледве чи він вдасться до еквілібристичних кунштюків, вітатиме в повітря, задовольняючи естетів—ві всяким разі не зробить він цього, якщо зможе виявити свою власну природу. Для цього він надто міцно вкорінився в ґрунт.

Наука старого світу спромоглася нам до фунту обчислити вагу сонця, але не спромоглася зважити хліба для голодних мас. Його мистецтво могло б виссати з пальця дива всіх світів і розповісти казку в сійві блискучої рамки, але будні сірі й важкі тяжили над голодними душами. Нехай пролетар не буде здатний, про мене, витворювати нові театральні ефекти, хай тільки дасть висновки своєї власної істоти—почуття солідарності—і будні для багаттях засяють і заблищать.

Це є врешті найвище мистецтво!

К. ДЕШЕВОВ.

Дутий кумир.

(З приводу смерти Макса Нордау).

19-го січня ц. р. умер в Парижі Макс Нордау.

Року 1849 він народився на Угорщині, де скінчив медичний факультет і був де-який час за редактора великої угорської газети. Потім Нордау прийняв германське підданство (його батько до переїзду на Угорщину був за рабина у Пруссії), а з року 1880 оселився в Парижі, де працював як журналіст та разом з тим як лікар-психіатр.

В одному з своїх найглибших що до змісту оповідань Чехов влучно навів ту ріжницю, що її завжди доводиться спостерігати в житті між популярністю людей науки, правдивих проводирів нових ідей, може бути, нащадків великих мучеників інквізиції, та популярністю митців, які висунулися через свою діяльність та за свої вчинки часто сідали на лаву підсудних, але з карних мотивів. Перших ніхто не знає, імена других продерли всім вуха.

Чого иншого, тільки не цієї дешевої популярности бракувало Максу Нордау; його і'мя лунало через цілий світ, на кожний випадок не менше, аніж „бульон магті“, чи „пильолі Ара“. Але чи відповідає цей зовнішній успіх змісту його творів та фактичній вартості його духової спадщини, „that is the question“?! ¹⁾.

Нам здається, що коли б позбавитись гипнозу імени та об'єктивно підійти до оцінки творів Нордау, то результати будуть зовсім инші, аніж поширений погляд на нього. Тоді з'ясується, що Нордау зовсім не є владарем думок сучасного йому покоління, на трон якого він намагався самовпевнено вискочити, тільки порожнім місцем, мильним пузирем, одною з необхідних приправ-спецій до багатого на справи журнального столу буржуазії кінця минулого та початку теперішнього століття. Це та буржуазія, що так охоче відвідує театри страхіття й щиночки з апашами, яка погоджується добре платити газетярм, що її „епатують“ (свою генеалогію отакі письменники ведуть від

¹⁾ Ого питання.

двірських блазнів), аби тільки вони мовчали про найголовніше, а саме про вимоги робітників, що до буржуазного суспільства, про боротьбу їх з останнім та, з рештою, не допомагали робітничому класові перемогти у цій боротьбі.

З цього погляду у нашого „владаря думок“ усе буде надто добре, але чи можна припустити, аби чутливий та добросердечний журналіст міг би цілком мовчати про робітничий рух, хоч би й не зробив його навіть центром своєї уваги.

А відношення Макса Нордау до справи як раз таке, бо його свідомі роки припали саме на добу Першого Інтернаціоналу, від перших ментів його початку, рахуючи і драму Паризької Комуні. З творів Нордау зовсім викинуто боротьбу робітничого класу за своє визволення.

Про робітника говориться де-не-де, ніби між иншим та й то негативно, наприклад, в таких виразах: „Паризькі робітники усі без винятку є умірковані піяки але вони майже ніколи не напиваються до решти, проте завжди перебувають під впливом алкоголю, що їх дратує“. (Паризьке життя); далі йде детальний опис того—що саме та як п'є робітник.

Фатально, ще від 1800 року Макс Нордау жив у Парижі, п.-т. у місті, де навіть проти його волі письменника повинні би були захопити міцно революційні традиції. Багато творів Нордау присвячено Паризькому життю. Візьмемо найбільш популярний з тих творів: „Париж. Нариси та картини правдивої країни мільярдів“ (по-німецькому, року 1878). З понад 450 сторінок цієї книжки ми знаходимо лише де-кілька сторінок, що є присвячені Паризькому пролетаріатові; проте книжка має цілий розділ, який зветься „Беллевіль“, передмістя, що відігравало велику роль під час комуні. Макс Нордау це дуже добре знає і те ще більше говорить проти нього. Він каже: „Беллевіль був одним з найголовніших осередків комуні, як і всіх попередніх революцій. Тут є дуже багато таких родин, у яких бійка на барикадах стала традицією, що від батька переходить до сина. Не довго роспитатись, аби знайти робітника, що його дід був при облозі Бастилії та бився супроти Швайцарської гвардії у Версалі, а батько року 1830 заразом з вихованцями Ecole Polytechnique ¹⁾ вигонив короля Карла X і будував трон королю Людовику-Пилипу, незабаром після того на вулиці Транспонен підставив ногу тому ж самому королеві, в лютому року 1848 пустив його услід за попередником, а в червні того року будував барикади... і, нарешті, у вуличних бійках комуні сам залишився вірний переказам діда та батька“.

Отже про цих героїв чутливий кумир інтелігенції, хоч і говорить, що мимо своїх злиднів беллевільський пролетаріат утримував усіх вдовців та сиріт—страдників комуні, тільки згадає де-які маловажні дрібниці та розповідає, наприклад, таке паскуд-

¹⁾ Політехнічної Школи.

ство: „робітниця сама є надзвичайно брудна, так само брудною є і її білізна... Вона має усі інстинкти, усі дурощі, усі вади багатіїв, до того ще й грубість... Ця моральна карикатура, цей огидний продукт поступового трьохвікового псування світового міста та односторонньої цивілізації складає середній тип робітниці Паризьких робітничих кварталів і дуже легко уявити собі, який вплив має чинити подібний елемент на життя у Беллевіль“. (Але хто інший, як не оці жінки боролися на барикадах поруч з чоловіками та виховували їх з дитячих років? К. Д.).

„Вдома у робітника панує, звичайно, величезне безладдя і огидний бруд“ і т.п. і т.п. Можна би було повиписувати багато і інших цитат, але основне відношення письменника до робітників і без того є вже ясне: на кращий випадок ще нетямущий індеферентизм. Звідси цілком зрозуміло, чому Максу Нордау доводиться дивуватись, як то „усі розчарування та гіркі спроби не могли загасити революційного вогню цього населення, що його членів можна знайти серед офір усіх барикад“.

Але, якщо в обсягу соціальних питань оці та подібні до того міркування, розкидані по других місцях його творів, становлять Макса Нордау на барикадах не поруч з славетними Беллевільцями, то остільки ж неясною є позиція письменника і відносно внутрішніх буржуазних угруповань.

„Коли б агітатори та шанолюбці“ (курсів мій К. Д.) того вимагали, Беллевіль ще й тепер би готовий був озброїтися задля захисту великих слів: Свобода, Рівність та Братерство. Беллевіль похмуро дивиться на багатий Париж, що лежить біля його ніг зо всіма своїми скарбами та всім своїм блиском, а Париж боязко поглядає на обурений Беллевіль, що чорніє на його обрію, ніби грозова хмара, що несе грім та блискавку“.

Під час останнього французького кризису, в літі 1877 року здавалося, що знову надійде гроза, але в останій мент було побудовано громозвід в особі міністерства Дюфора, і Беллевіль не зійшов на рівнину з своєї височини. Далі, замість виявити своє відношення до цього цікавого факту, дати своє реагування на спробу буржуазії кинути милостиню пролетаріатові, Макс Нордау, після капризного зигзагу, переходить до книжки Теофіля Готье „Капризи та зигзаги“ і, залишаючись політичним сфінксом, розповідає пустяковий анекдот про пацюків Монфуко та про Гаусманови окраси, що їх розігнали; але ні жадного слова про те, що, перебудовуючи Париж, Гаусман виконував завдання Наполеона III—утворити як несприятливіші умови задля бійки на вулицях. В останній цитаті виявився увесь Макс Нордау: багатство образів,—бо ж хіба не є яскравою оця картина буржуазного Вавилону в підніжжю грізного, вкритого димом, пролетарського Сиваю, і хіба ці образи не виявлено з майстерністю стилю, що її, ще не переважено,—але одночасно яка бідність на думки та яка реакційна суть!

Але мало того, що Макс Нордау не знайшов у своїй лірі струн, що бреніли б улад пролетаріатові Парижу, він почуває ніби упереджену огиду супроти двох письменників, що є надто дорогі саме через їхнє уважне відношення до соціальних питань того часу—до Жорж Занд та Еміль Золя.

Відношення Нордау до Жорж Занд, яка наскрізь відчула революційні бурі сорок восьмого року, є остільки елементарно просте, що мимохіть нагадує Некрасовського героя, котрий, як відомо,

„Шекспира очень уважал
За личность Дездемоны,
Зато Жорж Занд он порицал,
Что носит панталоны“.

Найбільше дістається Золя. Як відомо, у Нордау він навіть є об'єктом його дослідів „Виродження“.

Оповідючи про роман Золя „Горшок задля зупи“—„Pot-bouille“,—надзвичайно сильну сатиру на Паризську буржуазію, зворушений Макс Нордау каже: „Золя висловлює таке страшне твердження: Паризська буржуазія є зіпсованою до мозгу кісток“—п.-т. приблизно теж саме, що Макс Нордау говорив про Паризських робітників, проте того він не з'якався. Отже присуд Нордау, що до Золя такий: „Є одна форма божевілля, яку психіатрія зве „Моральною хворобою“; головною ознакою цієї хвороби є відсутність звичайного почуття сорому та скромности. Я не можу позбутися здогаду, що Золя хворіє на „insanitas moralis“. „Надто шкода, що „Pot bouille“ розійшлося більш як сто тисяч примірників. Одно небо знає, скільки жінок прочитало та ще прочитають цю страшну книжку. Якщо я тепер колись зустрінуся з парижанкою, то мені раптом повстане думка: оця дама, може бути, читала „Pot-Bouille“, і я незвичайно почервонію та буду надто збентежений“ („Паризські листи“).

Не кажучи вже про тенденційність та фактичну неправдивість подібної відозви, така критика, появлення якої на німецькій мові навряд чи збільшувало чеснотливий смак парижанок, отже, без сумніву, збільшувала коло читачок-німкинь, дратуючи хворобливу цікавість. Це зайвий раз доводило на досвіді, що Макс Нордау написав надзвичайно нудний роман з Паризського життя „Бійка Трутів“, що його навіть зіставляти неможна з романами Золя і над яким через затушовані там класові суперечки, може, звичайно, сумирно дрімати кожна буржуазна безневинність, не викликаючи чеснотливих турбот буржуазного цуриста. Проте, на жаль, цього роману, як і інших власні твори Макса Нордау, взагалі читають дуже мало.

Ще Аристотель означив людину як „Zoon politikon“—„звіря громадського“ й через те повинна ж існувати область, куди звернулися відповідні емоції та ідеї Макса Нордау. Цією областю є націоналізм, і в тих же нарисах Парижу письменник запалюється до екстази, коли згадує про могилу Наполеона І-го

у Пантеоні, з'ясовуючи остільки своєрідно імператорську добу Франції: „Під час усього панування Наполеона, задовго до імперії, від 1798 до 1845 року, супроти його власної волі не стояло жадної волі, в цілій Франції вона не зустріла ані найменшої опозиції; кожний француз індивідуально, самохіть (виділення мое К. Д.) скорився генію, що переважав усіх, й цілком стратив свою опінку, власну думку, будь-яку духовну свободу й незалежність. З цього смиренного душевного стану повсталала звичка духової підлеглости, що ще й нині живе у Франції“. Але ж перед де-кітькома розділами Макс Нордау говорить про гарячий інтузіязм Паризьського пролетаріату. Хіба ж це не вимагає сумлінних класових висновків особливо журналіста з бойовим темпераментом, проте Макс Нордау їх не робить.

У своїх „Парадоксах“, що вийшли року 1885, Нордау присвячує спеціальний відділ що до питання про націоналізм і приходиться до такого висновку: люди, які проповідують, ніби народи скоро зречуться підтримувати свою національність, перебувають на такому ж самову рівні, як дитина, що каже до своєї матері: „чекай, коли ти будеш маленькою, я теж буду носити тебе“.

Під впливом книжки д-ра Герцля „Єврейська держава“, що з'явилась в друку року 1896, „знайдено було,—як каже Р. Брайнін,—ідеал, якого Нордау так захоплено шукав і він ніби внутрішньо переродився. Сталася душевна криза і Нордау входить до кола сіоністів, заглиблюється у вивчення єврейської історії, єврейської мови та літератури“. Дальша діяльність в тім напрямі Макса Нордау, що був неодмінним докладчиком на всіх конгресах сіоністів, тільки стверджує правдивість тієї політичної характеристики, спробу якої було зроблено вище, бо тут Максу Нордау доводилося висловлюватися більш виразно.

Ось, напр., як уявляє собі Нордау суспільство, що мало би повстати у прийдешній єврейській державі. Колись Бисмарк казав, що він бажав би, аби німецька нація мала поміж себе багацько мільйонщиків, бо їх багатство було-б корисне задля культури та всього ладу життя німецького народу. Те що князь Бисмарк говорив про німецький нарід можна прикласти до всіх націй. Мільйонщики певної нації цінні та корисні народові, хоч як мало вони піклуються про загальний добробут. Вони не можуть не підносити рівень просвічености народів, не розвивати його мистецтва, не збільшувати його економічні сили, бо оздоблюючи себе, троянда красить і садок (З промови на V конгресі сіоністів року 1901-го).

Але компліменти капіталістичним „трояндам“, що їх Макс Нордау ніжно хотів пересадити до нової держави, сиплються і на феодалів. На попередньому 4 му конгресі у Лондоні письменник каже: „Особливо в Пруссії з височини престолу було висловлено остільки велике, таке чудове розуміння завдань батьківщини, що єврейський нарід надзвичайно вдячний за цей крок“.

Навряд чи можна назвати Макса Нордау навіть націонал-лібералом, оскільки с-під його пера виривались рядки подібні до міркувань про більшість та меншість у „Парадоксах“: «Одинокими правдивими новаторами, що їх знає історія, були просвічені деспоти, про яких мріють консервативні історики. Навпаки, революції, що виходили з мас, нестримно вертали до загальних місць. На обгортці реакційної книжки треба би було містити не портрети Фридриха Великого і Йозефа II, тільки портрет одного з демократів 1848 року у характернім брилі цієї епохи. Коли-б реакціонери були сумлінні та справедливі, то їм слід би було визнати барикади за підвалину державної та суспільної будови“. Якщо зміст політичної думки Макса Нордау є остільки бідний та реакційний, то на чому міг всеж таки ґрунтуватись безсумнівний успіх його в широких колах інтелігенції.

Наперед всього треба внести з мотивів справедливости деякий коректив до того, що було сказано раніш: твори Нордау є перейняті тоном незгоди з думкою загально вживаною та пофарбовані пародоксальністю.

Оті саме властивості, що здебільшого припали навіть на долю остільки незначних тем та, хоч і важливих, але узятих ніби збоку і розроблених у повітря,—всеж таки могли викликати у читача наслідки протесту і, розвиваючи в цім напрямі, що правда, до якоїсь міри формально-критичні здібності людини, давати певні результати на випадок, коли сам читач переносить ці властивості і цей метод критики Нордау на правдиво життєві теми.

На підставі згаданих промов Макса Нордау на конгресі сїонистів та нарисів з Паризького життя можна міркувати про політичні та суспільні симпатії Нордау.

У інших творах, як от: „Умовна брехня культурного людства“, „Парадокси“, „Хвороба часу“ та „Виродження“—Нордау виступає як популярний вчений та мораліст, що має на меті прикласти останні висновки психіатрії, з'осібна учення Ломброзо про генія та божевілля, до оцінки громадських та літературних явищ.

Не дивлячись на наукову підготовку автора, по спеціальності лікаря-психіатра, праці Нордау мають характер дилетантизму і подібні до теорій, пошитих білими нитками.

В тім напрямі Нордау виявляє надзвичайну „легкість пера“. До виродків він зараховує між иншим Ібсена, Е. Золя та Л. Толстого.

Через такі неприродні перебільшування Нордау, де далі його читаєш, починає втомлювати; і навіть позитивні формальні прикмети письменника: діалектичний дар, своєрідні підходи і спосібність одверто торкатись дражливих тем—поступово перероблюються на софістичні потуги та факти.

Найбільшою популярністю, користувалася драма „д-р Кон“, в якій Нордау виступав як романіст та драматург, Тут

Нордау змалював колізію між євреєм, що не хоче зректися своєї національності, та ворожим до його християнським суспільством.

В цьому творі суспільство, як і в усіх інших, питання трактовано теж в умовних рамках буржуазних понять, через те справа виглядає ніби якась квадратура кола.

У творах Нордау є багато суперечностей, які іноді знаходили в одній статті. Напр., у тім самім розділі, де він співає дифірамб Наполеонові, маються такі рядки, що їх після відповідних змін можна прикласти до самого Нордау:

„Раптом з'явився Наполеон, викинув з колиски новий національний ідеал „цю дитину революції“, і поклав на то місце покидька. Нація не помітила цього підмінку“.

Але коли поверхова інтелегенція, що перегортала Нордау, не помітила, як в його творах визвольні ідеали минулих традиційних європейських „володарів думок“ змінювалися реакційним базіканням, то нам не помітити цього неможна і ми повинні покласти в своїй книгозбірні Макса Нордау на ту саме полицю, що він на неї заслужив.

—————

В. ЩЕПОТЬЕВ.

До біографії А. Телесенка.

(Із жандармського архіву).

Перед нами справа Полтавського Губерського Жандармського Управління. „По производству дознаний в порядке 1035 ст. Уст. Угол. Судопр.“ за 1905 рік (Архівний фонд Полтавського Губарху, архів І, звязка № 35, справа № 473). Серед численних „дознаний“, що єсть у цій справі, знаходимо й дізнання про рідного брата нашого письменника—Ієремію Тесленка, що обвинувачувався в розповсюдженні прокламацій. В звязку з цим до слідства було притягнуто й Архипа Тесленка, його допитували, навіть арештовували при Лохвицькій поліції, тільки, на жаль, із справи не видно, чи довго він перебував під арештом. Свідкування самого Тесленка, слова про нього інших свідків дають де-який цікавий матеріял.

Дія відбувається в липні 1905 року в с. Харьківцях Лохвицького повіту (рідне село письменника). Революції ще нема, але її наближення вже відчувається. По селу розкидаються прокламації; селяне, повертаючись із заробітків, розказують про забастовки; в самому селі чути голоси протесту проти панів та багачів; де-хто з гарячіших говорять уже про те, що час братися за ножі. Доходять чутки про якісь гуртки, що закладаються по городах та селах, доходить і слово „соціалізм“, і хоч селяне ще не розбираються в цьому усьому, але хвилюються і нетерпляче чекають чогось нового, кращого.

В цей час урядник повідомляє станового, що в одного казака с. Харьковець єсть якась прокламація, що дав йому Ієремія Тесленко. 20 липня ст. ст. пристав виїздить на село і провадить слідство. Цікаво свідчить волосний писарь: його слова дають матеріял для характеристики тодішніх селянських настроїв. Він оповідає, як з де-кількама селянами був у садку в Архипа Тесленка. Прийшов сюди селянин, що вернувся з заробітків і з Маріуполя, і розказав про забастовки робітників; прийшов учитель, розказав, що, „в г. Лохвице много социалистов, издають свои прокламации, книжки и журналы“ і до цього додав: „нам надо составить кружок демократов, быть ярыми защитниками

революционером, у нас в Харьковцах, наверно, наберется человек тридцать“. Цікаво писарь закінчує: „К этому добавляю, что Архип Тесленко в первых числах июня ездил в Киев на богомолье, и с того времени начали появляться в Харьковцах прокламации“.

Другого дня в 5 год. ранку, пристав зробив трус у Тесленків. Холодний протокол байдужим тоном зазначає ту обстановку, серед якої жив і працював співець селянської голоти: „Изба состоит из одной комнаты, сеней и чулана, надворные постройки—клуня, три сарая, погреб“. Трус не дав нічого, одначе, „обнаружены принадлежащие Архипу Тесленку некоторые рукописи“, що й були одіслані помішникові начальника Жандарм. Управл. в Дубні.

А на завтра, 22 липня, в Харьківці приїхав сам ісправник. Свідчення Тесленка мають подекуди біографічний характер, тому ми частину їх подаємо буквально, хоч вони й оброблені в протоколі рукою поліцейського записувача: „Я, Архип Ефимов Тесленко, 23 лет, православный, холост, грамотен, обучался в Харьковецком 2-классном училище два года, но курса не окончил и поступил в контору нотариуса Кисловского, где служил около 2 лет, отсюда поступил в ученики телеграфного ведомства на ст. „Долинскую“ Харьково-Никол. жел. дор. Это было в 1902 г., пробыл там месяца 4, но по слабости зрения оставил занятия и возвратился в с. Харьковцы, где и живу безотлучно до сего времени. Занимаюсь сельским хозяйством. В селе Харьковцах имею отца Ефима Акимова, мать Евдокию Сидоровну и брата Иеремию, который служит учителем Засульской церк.-прих. школы Сенчанской волости, но теперь каникулы проводит дома. В г. Лохвице я бываю редко; не помню, кажет-я, между 10 и 13 июля, когда был спектакль Ивановых, пошел и я в город и вечером возле народного дома увидел неизвестного человека“... Той невідомий показав Тесленкові дві картини: селянина, що точить ножа, і корону, що її розбивають, серп і молот, і до того додав: „вот что готовят для богачей и панов; не бойтесь их так, как вы боитесь их по селам. Об этом если донесете полиции, то вам будет нож. В г. Лохвице есть много кружков, и мы запасаемся оружием и ждем; в случае восстания, так у нас готово, а вы, сельские дураки, бойтесь“. Далі Тесленко додав, що як у нього в садку зібралися люде, то він їм про це розказав, „полагаю, что лица эти, услышав это, не будут кому-либо передавать“.

І перед ісправником найбільш цікаво оповідає писар. Він розказує, як після сходу він із селянами зайшов у крамничку пити зельтерську воду; там був і Архип Тесленко: „пили и водку, но Архип отказался от водки, и его угощали водой“. Потім Тесленко закликав усіх до себе в садок. Тут після оповідання про Маріупольську забастовку, що де-які вимоги робітників уже задоволені—„исполнены“, Тесленко, як каже писар, додав: „рано или поздно, а исполнят; вот и у нас в Лохвице образовались кружки, издают свои газеты и журналы“, і розповів про

згадані вже картини. Тесленкові писар дає таку характеристику: „Архип Тесленко один из самых ярких пропагандистов и как-то публично на улице, по поводу полученной прокламации, кричал так: „все, что пишут, правда; эти люди стараются за нас, но мы не понимаем, не хотим это сознать“.

Закінчивши „дознання“ ісправник 23 липня одіслав його до помішника начальника Жандарм. Управл. в Лубнях, повідомляючи останнього, що Архип Тесленко „задержан при полицейском управлении“. Із Лубень справа пішла 29 липня в Полтаву до начальника Жандарм. Управління з приміткою, що „срок ареста Архипа Тесленка истекает 30 сего июля“. Невідомо, чи нашого повістяря 30-го ж і випустили, чи срок арешту було продовжено: в справі цього немає. Полтавські жандарми 2 серпня направили всю справу до прокурора Лубенського Окружного Суду, а той вже цю справу припинив, бо вона велася про Ієремію Тесленка, а свідки одноголосно показали, що прокламацію, що з неї й почалася справа, дав Ієремії сам писар. Писаря до суду не тягли, бо прокурор вирішив, що писар взяв її „из числа подброшенных в селе для прочтения ради одного любопытства“. Тому-то 10 серпня прокурор повернув усю справу назад до Полтавського Жандарм. Управління.

Очевидно, після цієї справи Тесленко й попав під догляд поліції, як пише про це його біограф Слюнин-Стодоля. („Вінок на могилу рідному письменнику А. Тесленку, Лохвиця 1919), а понавши, тікав до Києва, де блукав по монастирях, ночліжках, тощо. Через це, мабуть, він тільки 5 грудня 1905 року пише прохання до помішника начальника Жандарм. Управління: „Покорнейше прошу Ваше Високочлагородіе воротить мне рукописи и письма, отобранные у меня 21 июля с. г. приставам 1 стана Лохвицкого уезда“ (той же архів, звязка № 39, справа № 577).

Через місяць, 5 січня 1906 р., помішник нач. Жанд. Упр. по Лохв. повіту пересилає до пристава 1 стану Лохв. п. „восемь номеров рукописей и одно письмо“ для Тесленка. При тому дано опис, в якому перечислено ті рукописи. Опись такий: „Опись рукописям, взятым по обыску у Архипа Ефимова Тесленка:

1. Рукопись „Святых мѣста и святыни въ Россіи и на востокѣ“ соч. Павла Петрушевского 1.
2. „Мое поступленіе въ школу“ 1.
3. „Хуторянка“ оповидання дядька Степана 1.
4. „Маруся“ 1.
5. „Ночь на Ивана Купала въ с. Харьковцахъ“ 1.
6. „Не стойть жить“. Драма въ 5 дѣяхъ 1.
7. „Отрывокъ изъ утраченнаго разсказа“, писаннаго въ іюль 1902 г. въ с. Харьковцахъ 1.
8. „Нестойть жить“ драма въ 5 дѣяхъ 1.
9. Письмо на имя Архипа Тесленко 1.

На другому боці росписка Тесленка, що він одержав рукописи аж 18 жовтня 1906 р. Опис цікавий тим, що згадує невідомі в друку твори Тесленка: Мое поступление в школу, Маруся, Ночь на Ивана Купала, уривок; „Не стоїть жить“ названо аж двічі драмою, тоді як у творах Тесленка під таким заголовком є оповідання.

Минув іще тиждень, і розпочалася справа про заслання Тесленка (той же архів, звязка № 40, справа № 615). 25 жовтня 1906 р. Лохвицький ісправник писав у Полтавське Жанд. Управління, що він заарештував 14 козаків с. Харьковець, і він просить губернатора „об административной высылке означенных лиц из пределов Полтавской губ., как вредных для общественного порядка и спокойствия“. У приложеній до цього постанові від 24 жовтня ісправник пише, що „в с. Харьковцах Лохвицкой волости организовалась шайка, которая своими действиями: грабежами, кражами, насилиями над личностями и имуществом и самоуправлениями, навела страх и ужас на мирных жителей этого села“, і що, „как установлено произведенным дознанием, в этой шайке состоят местные же жители“. Далі 14 прізвищ, і між ними—„Архип Ефимов Тесленко, 24 лет“. Поки-що в справах Жандарм. Управл. ми не знайшли продовження, але ж відомо, що того ж 1906 року Тесленка було заслано у Вологодську губ., де він і прожив аж до 1910 року.

Легенда про Сковороду у французькому словнику.

Шукаючи відомостів про Сковороду в західних виданнях, я знайшов дві статті про нього: одну в Чеському словникові: „Отто. Словник науковий. Ілюстрована Енциклопедія Загального Знаття“ (в 23-му томі, що вийшов 1905 р.) і у французькому „Великому Універсальному Словнику XIX-го віку“ П'єра Ларуса, що вийшов 1865—1876 р. Перша стаття, досить докладна і цілком наукова (крім кількох дрібних помилок), належить лекторові рос. мови в чеському університеті в Празі, знавцеві Росії—Карлу Штепанеку. Друга, поруч з вражаючо новими відомостями, є ніщо інше, як дотепний „роман“ про Сковороду. Ос її переклад:

„Сковорода (Григорій Савич) російський теолог. Народився в селі з околиць Києва коло 1730 р., вмер в 1778 році. Він походив з бідної сім'ї і вступив 12-ти років прислужником до Київської Духовної Академії. Одначе, за виявлену здібність та розумність, йому дозволено проходити курс, і він незабаром зробився одним з найблискучіших учнів Академії. Після того як зін даремно прохав дозволу податися за кордон, щоб завершити свої

студії, він пішки помандрував до Пешту, таємно від свого начальства. В цьому місті він вивчив німецьку мову й потім подався до Гале, де досягло тоді свого найвищого блиску навчання Вольфа. Сковорода три роки віддавався тут студіям метафізики та теології й написав у цей час переклад проповідів Св. Івана Золотоустого, а також повчаючі байки, що зберігались до наших днів в усній традиції у жителів України. Коли він після чотирьох років відсутности повернувся до Київа, його знову до Академії не прийняли, й він не міг здобути жадної посади. Тоді він почав боротися за пом'якшення пересліджувань греко-уніятів (або грецьких християн, що визнають зверхність папи) з боку їхніх земляків. Він обійшов країну, сіючи скрізь слова згоди, й завдяки успіхам своїх зусиль зробився попом у своїй рідному селі. Тоді він ще дужче, ніж раніше, повстав проти жорстокостів уніятів і поставив собі завданням навести їх (до православ'я А.К.) самим лише своїм промовницьким мистецтвом, що не мало собі рівного в південній Росії. Але, коли він відмовився вжити насильств, як йому наказував Синод, його було звільнено, і він подався до Риму. Звідти він незабаром повернувся, коли почув про збільшення пересліджувань, і виступив на захист безшасних реформаторів. Але, хоча змагання його мали успіх, вони спричинились до його загибелі, бо російський уряд не міг відступити перед опором звичайного священика. Було видано наказа його заарештувати, яко бунтівника, й він врятувався від тюрми і, певно, від смерті тільки тим, що сховався в одного шляхтича, що часто виявляв до нього свою прихильність. Він вмер незабаром після того в цьому притулку. Згідно з традицією (!) він прорік свою смерть на передодні й вирих сам собі могилу, щоб визволити свого добродія від зайвого клопоту. Сковорода єдиний письменник Малої Росії, що писав прозою. Його праця має назву Симфонон. Є також декілька його релігійних статтів латинською та російською мовою, що виявляють великий смак, велику красу форми та широкоюзнє знаття,—якості дуже рідкі в той час у країні, в якій він жив. Бандуристи (рід українських труверів) приписують Сковороді ще і в наші дні всі народні пісні України, крім пісень військових та про кохання“.

Автор статті невідомий. Французька мова жива і яскрава. Через загальний легендарний характер оповідання просвічує багато реальних фактів (напр., про вчення в Академії, мандрівку до Пешта,—у Ковалінського „Офен“,—обставини смерті), а також відомих легенд про Сковороду (мандрівка до Риму). Важко сказати, чи вся історія з уніятами виросла з переказів про толерантність Сковороди, чи вона є плодом свідомої містифікації (якогось уніята чи що). Але що найцінніше—так це відомості про науку Сковороди за кордоном, про студії в Гале, про Вольфа та переклад Івана Золотоустого. Їхнє походження невідоме і чекає на свого дослідувача.

А. Ковалівський.

М. РОЗЕНТУЛ.

Фашизм. Рур. Лозана.

ЄВРОПА ПІСЛЯ ВІЙНИ.

Під час великої європейської війни, всі держави, що прийняли в ній участь, кричали на всіх перехрестях, що вони виступили лише во ім'я „звільнення світу від імперіялізму“. Війна повинна була „очистити“ атмосферу ворожнечі і ненависти. Війна—остання, вона повинна зробити неможливою нову.

Особливо багато кричали про боротьбу з мілітаризмом, хватаючись за пруське юнкерство, держави Антанти.

Але війна кінчається перемогою Антанти. Німеччину і Австрію остаточно розбито. В них повстає революція, яка геть скидає і юнкерство і імператорську владу. По Версальському мирові переможені Германія і Австрія повинні віддати всю свою зброю, свою морську і повітряну флоту. Од Германії одриваються найбагатші провінції і всі колонії, накладаються величезні репараційні виплати, які остаточно мають задавити її народне господарство. Австро-Венгрія розділяється на частки, котрі підпадають в цілковиту залежність Антанти, а сама Австрія, власне місто Відень, з невеликою округою позбавляється сировини, вугілля, хліба і переживає найтяжчі часи свого існування. Турція виганяється з Європи, більшість її азійських володінь стають колоніями переможців.

Такий той „справедливий“ мир, котрий нав'язали переможці переможним.

Чи являється в крайнім разі цей мир міцним? Ні. Ніколи в капіталістичному світі не панувала така несталисть; ніколи ще над світом не висіла так гостра загроза нової війни, як тепер.

Європа за часи війни зубожіла, обтяжена колосальними державними боргами. Продукція народного господарства у всіх європейських країнах сильно підупала. Грошову систему і міжнародний обмін порушено, становище робітничих мас надзвичайно погіршало. Капіталістичні країни виявили абсолютну нездібність піднести своє господарство. Проте спроби налагодити звязки, погодити протилежні інтереси капіталістичних країн відбувалися на всьому протязі часу з 1919-року аж до останніх днів.

В одному з Українських сатиричних журналів в Америці „Молот“ уміщено надзвичайно вдалу карикатуру на безпорадність капіталі-

стичного світу полатати наслідки імперіялістичної війни. Діпломатія сучасного капіталістичного світу замальована в образі товстого чоловіка, що піднімається вгору по драбинці. Ступені тої драбини мають назви конференцій, які так невдало кінчили своє існування на протязі останніх років. Ці конференції: Вашингтонська, Парижська, Лондонська, Генуезська, Гаагська, Лозанська. Під ногами цієї важкої дипломатії ступені тої драбини тріщать і ламлються. Останній мент дипломатія як раз ступає на Лозанську конференцію, але вона так само не видержує і ламлюється. З жахом дипломатія кричить: „Невже ж і ця поламлюється?“

Це дипломатичне безсилля являється характерною ознакою непевного, несталого становища капіталістичного світу. До того ж на цьому хисткому по своїй суті ґрунті відбувається жорстока економічна і політична боротьба між різними класами, і неможливо знайти будь якої точки для порозуміння. На фоні цього непевного становища класова боротьба в Західній Європі набирає все більшої і більшої сили, набирає таких форм, яких до цього часу не було в капіталістичному світі. Такими формами являється фашизм і окупація Руру. Це є два основних факти міжнародного життя, які послідовно випливають з того хаосу і розпаду капіталізму, який панує зараз в Європі. В своєму міжнародньому огляді ми спинимось, головним чином, на них, оскільки вони являються фокусами, де сконцентровано зараз ці протиріччя капіталістичного світу.

2. ФАШИЗМ.

Щоб зрозуміти характер цього рознузданого методу наступу капіталу, щоб ясно уявляти собі які власне групи репрезентують собою фашисти, чим пояснюється їх успіх, необхідно спинитись, хоча в коротеньких рисах, на економічному становищі і політичній боротьбі, яка розвивалася в Європі після війни.

Зараз же після війни Європа переживала час підйому ще недемобілізованої промисловості. Військові бариші, загроза з боку незадоволених війною салдацьких і робочих мас примушували буржуазію піти на певні уступки робочому класу. Робітничий рух широкою хвилею прокотився по всій Західній Європі. Революція в Росії, в Германії, в Австро-Венгрії нашла відгук і в Італії. Почалася хвиля забастовок як в промисловості, так і сільському господарстві. Густа сітка робітничих синдикатів покрила всю країну, і од вимог восьми-годинного робочого дня та збільшення заробітної платні робітники перейшли до захвату фабрик в свої руки, до вимог робітничого контролю і націоналізації промисловості. Таке було співвідношення сил у 1919—1920 році.

Однак, воно незабаром змінилося. Вже з другої половини 1920 р. виявляється колосальний занепад, криза промисловості в Західній Європі. Зростає безробіття, зменшується активність мас. В той же час буржуазія у світовому масштабі розпочинає свій наступ.

В Італії Джіолітто шляхом обіцянок, при допомозі переляканих масовим рухом соціал-зрадників, вдалося спинити робітничий рух.

Тоді на сцену виступають фашисти. Fasci—значить по-італійському отряди, загони. Fasci di combattimento—бойові отряди, бойові дружини. Початок організації фашицьких загонів і соціальне коріння фашизму виявляються зараз же після закінчення війни. Перші кадри фашистів було зорганізовано з демобілізованих солдатів та офіцерів. Коли перші за скороченням промисловости не змогли найти роботи, то другі не схотіли після війни вернутися до „чорної“ праці. В той же час Італія сильно постраждала в результаті війни. „Перемога“ для Італії дала не багато. На цьому ґрунті були інтервенти (прихильники втручання Італії в війну) склали бойові отряди для захисту порушеної справедливости (за приєднання до Італії Фіуме, за перетворення Адріатичного моря в Італійське внутрішнє море).

Тов. Т. Сандомирський в своїй праці „Фашизм“ на підставі доброго ознайомлення з матеріалами про фашистів приходить до висновів, що фашизм не має власної ідеології, краще сказати, що ця ідеологія невиразна, мінлива, як невиразна і мінлива позиція тих ріжнородних соціальних груп, що стоять за фашизмом.

Фашизм, на думку одного із головних його діячів—ідеологів, полковника Горголіні,—це синонім антиколективизму і антидиктатури пролетаріату. Мусоліні, основоположник і провідник фашизму, сучасний диктатор Італії в своїй історичній промові 30 вересня 1922 року заявляє, що „Держава повинна репрезентувати не партію, а весь колектив нації. Держава, яка на протязі 50 років не зуміла організувати відпор соціалістичному насильству, держава, котра не ризикує випустити своєї газети тільки через те, що друкарі оголосили страйк, котра живе і вічно хилиться, засуджена на загибель“.

В своїй внутрішній політиці фашисти виявляють себе більш виразно в останній час, даючи яскраві картини своєї дальшої революції. З початку, однак, фашизм був пофарбований радикальним кольором, але чим далі, тим все більше стає виразніш характер фашизму, направлений до знищення робітничого руху в Італії. Згодом кадри фашистів поповнюються всіма тими елементами, котрі так чи инакше постраждали від війни, котрі розчарувались за допомогою соціал-зрадників в можливості досягти своїх інтересів шляхом боротьби. Однак, не мало знайшлося тих, котрі під час підйому революційного руху в Італії також постраждали. Ці елементи знаходились перед усім в колах власників підприємств та поміщиків, навіть в колах інтелігенції, котрих було сильно „притиснено“ в час панування робітничого руху, ба навіть серед інших класів населення, котрих демагоги фашизму зуміли налякати прикладами голодування і руїни Радянських республік.

Коли початок фашизму можна віднести ще до 1919 року, то розцвіт його почався тільки в 1921 році. Підчас безцвітного кабінету Вомоні (липень 1921—березень 1922 року), а особливо ще більше безцвітного кабінету де-Факта (березень 1922—жовтень 1922 року), фашисти стали фактичними господарями в Італії.

Нарешті 30 жовтня 1922 року провідник фашистів Мусоліні підходить зі своїм військом до самого Риму, де-Факта подається до демісії, і влада передається королем до рук Мусоліні. Останній здобуває—від

„демократичного парламенту“ диктаторські повноваження на цілий рік, розпускає парламент, і білий терор досягає в Італії найвищої точки. Цілі загони фашистів задавлюють робітничий рух шляхом систематичного терору, руйнації робочих організацій, масових вбивств, підпалів та погромів. Фашисти вриваються в народні будинки, театри, помешкання робітничих організацій, кооперативів, знищують майно, вбивають керівників робітничого руху. Вони не дають спокою навіть в приватних помешканнях відомих керівників соціалістичного руху, виводять їх і на вулицях розстрілюють. Дійшло до того, що по містах та по селах, де були фашисти, мешканці боялися передиплачувати соціалістичні, комуністичні газети. Досить вказати на те, що за першу половину 1921 року по даним анкети газети „Avanti“ в одній тільки Полезінській окрузі (Венеціанська провінція) постраждало од фашистів 408 місцевостей, причому оказалось: убито 136 чоловік, поранено 244. Знищено різних помешкань: редакцій газет 10, народніх домів 25, камер праці 60, кооперативів 85, селянських ліг 43, соціалістичних секцій і груп 33, культпросвітніх гуртків 17, робітничих 36. Мусоліні не спинається перед масовим ув'язненням 60 тисяч революційних залізничників, із котрих біля 15 т. вже звільнено врешті по черзі. Він будує спеціально фашицьку міліцію в 100 тисяч чоловік. В галузі зовнішньої політики Мусоліні проводить імперіалістичні заходи, він збільшує армію від 150 тисяч до 300 тисяч, збільшує термін військової служби від 8 місяців до одного року шости місяців. Таким чином фашисти кров'ю і погромами придушили робітничий рух. Комуністична партія примушена була піти в підпілля. Її орган „D'avatore“ довелося випускати робітникам в друкарнях нелегально. Центральному комітетові Компартії Італії вдалося втікти від арештів, але одного із видатніших членів Ц.К. тов. Бордіга, фашистам вдалося арештувати. В останній час телеграф приніс звістку про арешт Серраті.

Однак, невизначеність соціального складу фашистів, розбіжність інтересів соціальних груп, що стоять за фашистами, в останній час починає виявлятися. Помічається картина розпаду фашизму. Націоналісти незадоволені зовнішньою політикою Мусоліні на Лозанській конференції, діло дійшло навіть до одвертої сутички, при чому Мусоліні наказав обеззброїти Анунціанські загони. Цей розклад буде продовжуватись далі, і, безперечно, фашизм врешті розвалиться, і ті робітничі і селянські маси та маси дрібної інтелігенції та міщанства, котрі пішли за демагогічними гаслами фашистів, скоро розчаруються, покинуть їх, і на місці фашизму стане одверта, не прикрита диктатура буржуазії. Цьому допомагають самі фашисти, особливо виданням житлового закону, по якому велика буржуазія, власники домів викидають, уже й зараз, інтелігенцію і міщанство з найманих помешкань.

Наступ капіталу, який набрав міжнародного характеру, виявляється і по інших країнах підйомом діяльності реакційних кол. Демісія кабінету Бріану у Франції, на місце якого з'явився Пуанкаре, повалення кабінету Лойд-Джорджа в Англії, кабінету, що заправляв на протязі майже 10 років англійською політикою, замінення кабінета Вірта в Німеччині далеко правішим кабінетом Кунно, вбивство реакційними колами Польщі

Нарутовича—все це знаменує наступ капіталу в міжнароднім смислі. Одночасно з цим ведеться організація реакційних сил по всіх країнах подібних до фашистів в Італії. Такими організаціями є i Naken-Kreuzler'а в Германії, Ку-Клу-Кланс в Америці і т. ин. Робляться навіть спроби організацій фашистських сил в міжнароднім масштабі. У всіх країнах фашисти прагнуть до захвату влади, до ліквідації робітничого руху і в першу чергу знищення комуністичних партій. Для перетягнення на свій бік дрібної буржуазії і несвідомих робітників, фашисти перефарбовуються яскраво в націоналістичний колір, кричать про боротьбу проти великого капіталу, а також і проти євреїв („котрі захопили в свої руки по всіх країнах гроші і владу“). Це, однак, не заважає фашистам всіх країн одержувати субсидії від великої буржуазії, в тому числі і від єврейської. Фашисти таким чином являються войовничим авангардом світової контр-революції. Успіх їх залежить лише від занепаду робітничого руху, слабости комуністичних партій і безпосередньої зради соціал-угодівських партій Західної Європи.

З. Р У Р.

Окупація Рур у являється логічним наслідком імперіалістичної війни 1914—1917 року, природнім етапом в цілій серії спроб капіталістичного ладу вийти із кола суперечности. Конкуренція між Германією та Францією, неможливість для Франції полагодити руїну свого господарства, боротьба за вплив в Європ являються причинами Рурської авантюри.

Рурський конфлікт є передусім боротьба за вугілля та залізо.

Отже необхідно спинитися на економічному становищі Германії та Франції та на значінні для господарств обох країн, а також для інших, Рурського басейну. Під усією західною частиною Європи на теренах Франції та Германії проходить величезний масив, надзвичайно багатий вугіллям та залізною рудою. При цьому, однак, більша частина залізної руди лежить на території Франції, вугілля—Германії. Щоб уявити собі картину значіння Рур у Германії і Франції у світовій продукції вугілля, заліза та виплавки чавуна, наводимо слідуєчі дані: у 1913 році світовий здобич вугілля рівнявся коло 1.318 мільйонів великих тон (одна велика тона рівняється коло 62 пудів); із усієї цієї суми на долю Сполучених Штатів північної Америки припадало 509 міль. тон, Англії—287 міль., Германії—234 міль. і Франції лише 40 міль. тон. Щоб ці цифри були більше для нас зрозумілі, порівняємо їх з Донбасом, який в 1913 році давав 32 міль. тон, що складає $\frac{1}{12}$ вугільної продукції Германії. У 1913 році один Рурський басейн дав Германії вугілля біля 115 міль. пудів.

Світова здобич залізної руди рівнялася в 1913 році біля 165 міль. великих тон. Із них 62 міль. випадало на долю Сполучених Штатів 28 міль. на долю Германії і лише 21 міль. на долю Франції. Англія займає 4-те місце з 16 міль. тонів. Здобич $\frac{3}{4}$ залізної руди в Германії припадає на долю Ельзас-Лотарингії.

Нарешті світова виплавка чавуну складала в 1913 році 79 і $\frac{3}{10}$ міль. метричних тон (одна метрична тона рівняється коло 61 пуда). На долю Сполучених Штатів із цього припадає 35,5 міль, на долю Німеччини 16,8 міль. (і в тому числі 3,7 Ельзас-Лотарингії), на долю Велико-Британії 10,4 міль., Франції 5,2 міль., Росії 4,6 міль. Таким чином Ельзас-Лотарингія, яка дала $\frac{3}{4}$ всієї здобичи залізної руди Німеччині, виплавляла тільки $\frac{2}{9}$ всього чавуну. Залізна руда з заводів Ельзас-Лотарингії вивозилась і перероблялась в Рурі на знаменитих Крупівських заводах, навколо Есена. Цьому допомагає чудовий кокс з рурського кам'яного вугілля.

По Версальському мирному договору Франція одержала Ельзас-Лотарингію, котра давала $\frac{3}{4}$ залізної руди, яка добувалась раніш в Німеччині.

Що до самої Франції, то на передодні війни без Ельзас-Лотарингії, порівнюючи з Німеччиною вона володіла $\frac{1}{3}$ всього світового запасу заліза. Навпаки, головні багатства вугілля були в Німеччині. Досить вказати на те, що до війни здобич вугілля в Німеччині була в 7 раз більше, ніж у Франції. Поскілки при виплавці чавуна потрібно 2 пуди вугілля на один пуд залізної руди, то звідсіль виникає величезна залежність французької металургії від привозного німецького вугілля, переважно кокса, що привозився із Рура. Таким же чином німецька металургія примушена була ввозити залізну руду. По Версальському мирному договору Франція одержала Ельзас-Лотарингію, або інакше $\frac{3}{4}$ всієї залізної руди Німеччині.

Окрім того, Саарський басейн, що давав Німеччині у 1913 році коло 13 міль. тон вугілля, також перейшов до Франції. Окрім того, Німеччина обов'язувалась виплачувати Франції різницю між військовою та теперішньою здобичею, яка скоротилась у Франції завдяки зруйнованню французьких копалинь на 20 міль. тон в рік, і окрім цього коло 25 міль. тон додатково Франції, Бельгії та Італії. Нарешті, майже четвертина вугільної продукції Німеччини відійшла до Польщі разом з верхньою Сілезією. Таким чином, по даним Кейнеса Німеччині залишилося всього 68 міль. тон із загальної довоєнної продукції 139 тон, котрі вживалися в самій Німеччині до війни. Звідси ясно, що приєднання Ельзас-Лотарингії з її величезними запасами заліза повинно було тільки збільшити потребу Франції що до вугілля. Необхідно до цього додати, що Рурське вугілля добре коксується.

І не дивлячись на те, що дякуючі приєднанню залізної руди Ельзас-Лотарингії, великої потреби в Франції в вугілля що не помічається, і французькі та бельгійські капіталісти той рік ще вивозили частину репараційного дешевого вугілля, вони, однак, лише ждали моменту, щоби захопити решту кам'яного вугілля Німеччині.

Необхідно зауважити, що поміж німецькими та французькими капіталістами в останій час велись переговори про утворення загального синдикату для експлуатації Рурського басейну. Суперечки йшли лише про те, скільки % має одержати кожна із сторін, але до згоди в цій справі не дійшло.

На примусовий захват Руру штовхало Францію скрутне фінансове становище. Державні борги Франції виросли з початку війни в коло-

сальному розмірі, так до війни видатки Франції рівнялися 5 мільярд. франків. В 1922 році бюджет нормальний склав коло 25 мільярдів франків, репараційний також біля 25 мільярд. франків. Вважаючи на те, що французський франк упав в ціні зараз в $2\frac{1}{2}$ рази, маємо в довоєнних франках, що один нормальний бюджет більше в два рази довоєнного бюджету.

Особливо збільшились видатки Франції по утриманню армії і виплатам боргів, які досягли зараз 5 мільярд. золотих франків. При цьому по своїх боргах Америці і Англії Франція поки що не платить навіть процентів. При таких умовах неминучий є дефіцит. В нормальному бюджеті видатки передбачаються в 24 мільярд., а прибутки в 20 мільярд. Дефіцит в 4 мільярд. франків можна покрити лише позичками. Навіть французькі економисти, напр. Геррео, бувший міністр, депутат департаменту Рони, обчислює цей дефіцит значно вище. Увесь же дефіцит по нормальному і репараційному бюджетові досягає 17 мільярд. франків. Поскільки Германія також не має змоги покрити свій репараційний бюджет, то заборгованість Франції та її фінансове становище гіршає з кожним днем. А поскільки промисловість і хліборобство Франції не досягає ще розмірів до військових, то весь тягар нових податків лягає знов на народні маси. Щоб заспокоїть їх французьке правительство увесь час кричало, що Германія повинна заплатити за все. Рурська авантюра повинна «оправдати» діяльність правительства перед очима широких мас французького населення.

До того ще треба одмітити, що Франція боїться реванша з боку Германії. Поскільки населення Франції зменшується, а промисловість не працює так активно як німецька, Франція боїться, щоб через де-ділька десятків літ Германія, маючи в руках могутню Рейнську промисловість і невичерпані запаси вугілля, зміцниться настільки, що зможе знову відвоювати втрачене. Про це говорить в своєму таємному докладі голова фінансової комісії Дарнак, якого послав Пуанкаре в Ренську та Рурську область для ознайомлення з становищем на місці. По тих же причинах, по котрих Франція хоче захватом Рура знищити силу Германії, Англія і почасти Сполучені Штати зацікавлені в тому, щоб Рур лишився в руках Германії. Економічно Англія, як країна з великою зовнішньою торгівлею зацікавлена в збереженні Германії, як ринка для збуту своїх товарів, по друге Англія боїться економічного зміцнення Франції, яка, захопивши Рур, звільниться від залежності Англійського вугілля. Через це Англія ще до окупації Рура всіма силами противилася їй, і Франції довелося відважитися на останню без згоди Англії, за піддержкою Бельгії та Італії. Із всіх держав Бельгія остаточно звязала свою долю з долею Франції, Італія ж має на меті, одержавши частину Рурського вугілля, звільнитися також залежності від дорогого Англійського вугілля. Проте політика диктатора Італії поки ще не зовсім означена.

Забезпечуючи свій фронт від Англії, Франція намагається перетягти на свій бік Малу Антанту і скласти так званий континентальний блок. Для цього Франція, не дивлячись на своє скрутне становище, фінансує Польщу і Чехо-Словаччину. Цим пояснюється також і постанова Ради

Послів про признання захвату Польщею Східної Галичини та Віденщини. Що до Англії, то заперечуючи весь час до окупації Рура, вона з моменту вступу французьких військ тримається вичікуючи і навіть полекшує справу Франції, погожуючись на провоз французьких військ через англійську окупаційну зону.

Чим пояснюється така поведінка Англії?

Де-які сверджують, що цей нейтралітет Англії куплено уступками французів у Лозанні. Проти такого твердження говорить те, що ці уступки не могли бути остільки великі, щоб компенсувати безсумнівно небезпечне для Англії зміцнення Франції. Можливо, як доводить тов. Штейн *), що Англія поки що вичікує, Англія не відважується зараз порвати з Францією, сподіваючись на знесилення обох сторін, щоб тоді краще скористуватися з їх становища.

Можливо також, що Англійські фінансісти, цілком резонно гадаючи, що у французьких капіталістів не вистачить засобів для експлоатації Рура, мають на думці потім увійти спілником в синдикат по експлоатації Рура і захопити собі ласий шмат.

Такі були економічні і політичні передумови Рурської окупації. Приводом для окупації була причіпка Франції; Германія минулого року доставила на де-кілька $\frac{0}{100}$ менше вугілля та лісних матеріалів, ніж належалося по договору. На підставі цього репараційна комісія голосами представників Франції, Італії та Бельгії проти гелоса представника Англії визнала, що Германія навмисне не виконує договору, через що необхідно «установити контроль» над здобичем вугілля в Рурі. Для встановлення цього контролю по заяві Пуанкаре необхідно послати 60 французьких та бельгійських інженерів і отряд для охорони їх. Одначе, з самого початку було послано величезну армію з танками та иншими атрибутами військового наступу. Німці відповіли на це відмовленням від дальших репараційних виплат. У відповідь на це французи та бельгійці почали поволі поширювати полосу окупації. При чому вони одночасно одділили окупаційну зону від іншої Германії митовим бар'єром і припинили довіз вугілля до Германії.

Таким чином Германія зараз привозить вугілля із Англії, але це їй обходиться надзвичайно дорого. Щоб оцінити удар, котрий нанесено окупацією німецькому господарству, приводимо ще де-кілька даних. Окупований район повинен дати в цьому році біля 90% всього германського вугілля, більше 40% всієї залізної руди, біля $\frac{3}{4}$ виплавки чавуна, більше 40% цінку та олива. В окупованих місцевостях залишилася велика кількість хемічних заводів; таким чином окупація наносить удар і величезній німецькій хемічній промисловості. Зрозуміло, що ця окупація викликала велике заворушення в Германії. Буржуазія заговорила про створення единого фронту всіх класів проти окупантів, але «це еднання» було розкрито німецькими комуністами, які вказували, що велика буржуазія німецька, що кричить про патріотизм, всяк час може вийти до згоди з французькими капіталістами про експлоатацію робітничих мас.

Справа йде лише про ціну.

*) „Коммунистическая Революция“ орган ЦКРКП, март 1923 г.

Ще на переродні окупації (7-го січня 1923 року) комуністичні партії семи країн, в тому числі Франції, зібравшись в Ессені звернулися до Амстердамського і Віденського інтернаціоналів з пропозицією єдиного робітничого фронту для недопущення окупації Руру. Відповіді, однак, не було дано. Теж саме сталося і з пропозицією Виконкома Комінтерна і одвертим листом т. т. К. Цеткіної, Ньюбольда, Ралека та Геккерта, котрі звернулися з доручення Комінтерна і Профінтерна до другого Інтернаціоналу з пропозицією провести в життя постанови Гаагського конгресу миру і оголосити загальну забастовку протеста проти окупації Руру. Пізніше бельгійські та французькі соціал-патріоти остаточно одобрили захватницьку політику своїх урядів.

Окупація Руру підняла енергію комуністичної партії Франції, котра очистила свої ряди від попутчиків, як напр., Фросар. Навпаки, революційні елементи робочих мас збільшують свою прихильність до компартії. Останні відомості оповіщають про вступ до партії Анрі-Барбюса, пролетарського письменника Франції тов. Монатто.

Що до самих окупантів, то становище їх надзвичайно тяжке. Окупанти не в силі опанувати складною продукцією і транспортуванням з окупаційної зони, котра зараз дає мізерну кількість вугілля, меншу ніж до окупації. Окупація вимагає видатків. Знецінення французького франка в результаті окупації збільшує зріст цін і незадоволення широких мас. До того ж окупанти під впливом пасивного бойкоту німців ввели в окупаційній зоні режим терору. Арешти, труси, реквізиції збільшуються з кожним днем. В самій Франції збільшується реакція і протест.

До чого приведе це все? Зараз з певністю сказати цього неможна, але втручання Америки і більш активна позиція Англії зможуть внести де-яке заспокоєння і навіть реєвакуацію Рура, але це ні в якому разі не розв'яже тих економічних протиріч, в яких загруз капіталістичний світ. Це буде нова відсрочка до того часу, коли знов виникне який-небудь конфлікт між капіталістичними країнами, і коли під проводом організованих комуністичних партій робітничі маси розв'яжуть це питання по своєму.

4. МЕМЕЛЬСКИЙ КОНФЛІКТ.

Відгуком Рурської авантюри являється конфлікт між Литвою та Польщею. Мемельська округа ще в 1919 році була відірвана від Германії і оскільки населення її переважно литовське, хоч сам Мемель заселений німцями, його віддано Литві, як вихід до моря. Однак, тимчасово до вироблення державного статуту Литви Мемель передається в тимчасове керування союзних держав. З 1/2 року Литва терпеливо ждала передачі їй Мемельської округи, нарешті, скориставшись Рурською завірюхою, захопила Мемель, при цьому, йдучи за прикладами Желіховського та Корфанті, литовці захопили Мемель нерегулярними отрядами, ніби повстанням самого населення, щоби поставити союзні держави перед фактом. Можливо, що тут не обій-

шлося без участі Англійської дипломатії. Кінець кінцем Литві це вдалося і Рада послів санкціонувала цей захват. Але цим була не задоволена Польща. Почалися сутички на так званій нейтральній зоні. Передача Польщі Віленщини та Галичини в де-якій мірі може заспокоїть Польських імперіялістів.

Необхідно додати, що при розрішенні цього конфлікту, як і при розв'язанні справи про Галичину Радянська Федерація ігнорувалася, хоча для неї далеко не байдуже, як буде розв'язано ці справи. Нота тов. Чичерина лишилася без відповіді. Посередництво Радянського Союзу було відкинено. Це дає нам право і надалі жадним способом не визнавати прийятих рішень.

5. ЛОЗАНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ.

Конфлікт на Близькому Сході, котрий даремне намічалося розв'язати на Лозанській конференції, після Рура є одна з найголовніших справ, що їх конче потрібно розв'язати світовому капіталізму.

„Справедливий“ мир, котрим закінчилася велика Європейська війна, лишив Туреччині лишень невеликі клаптики її старих володінь.

За Севрською угодою, підписаною 11 травня 1920 року, Туреччина втратила в Європі Адріанопольський вілайет, що мав відійти до Греції.

Адріанопольський вілайет—це територія в 4600 квадр. кілометр., з населенням у 610 тис. мешканців. Туреччині ж залишили вілайети Костянтинополь та Чатаалджу з площею всього в 5,6 рис. квадр. кілометр. 1,280 рис. душ населення.

Але і по вілайетах, залишених Туреччині, влада її була значно обмежена. Так узбережжя Босфору, Дарданел та Мармурового моря було відокремлене в так звану „зону протоків“ (Zone of the straits). Зона ця переходить згідно договору під управління Ліги Націй, що призначає задля цього спеціальну „комісію протоків“ (Comission of the straits).

Всі фортеці по Босфору та Дарданелах Туреччина мала знищити, але Англії, Франції та Італії надається право утримувати по протоках скільки їм завгодно війська: і кінноту, і піхоту, і морські, і повітряні військові сили, в той час як в турецькій армії не повинно було бути більше 50,000 солдат.

В Азії острова Архипелагу переходять до Греції, Палестина та Месопотамія переходять по мандату Ліги Націй у розпорядження Англії, мандат на Сирію одержує Франція. Від Туреччини відокремлюються також Аравія та Вірменія. Нарешті, Смірна переходить до Греції на 5 років, після чого питання, кому має належати ця територія, повинен розв'язати референдум.

Згідно Севрському договору, територія Туреччини зменшилася з 1,800 000 квадр. кілометрів до 440,000 кв. кілометр., а населення з 21,6 міль. до 8,6 міль.

Крім цього, Туреччина мусіла виконати надзвичайно важкі фінансово-економічні зобов'язання.

Однак, підписаний Севрський договір Туреччина не ратифікувала. 1920 року в Туреччині збільшується національний рух, на чолі якого стали Мустаф Кемаль-Паша та його однодумці, і у квітні 1920 року в малоазійському місті Ангорі скликається революційний парламент „Велике національне зібрання“. Воно хоч номінально визнає владу турецького султана Магомета VI, але фактично в своїх руках тримає владу і законодавчу і виконавчу.

Таким чином у Туреччині утворилося два уряди: Костянтинопільський та Ангорський, що визнає себе цілком незалежним від Костантинопільського. Ангорський уряд не визнав Севрського договору та розпочав боротьбу за відновлення національної незалежності Туреччини та за поворот земель, що відійшли від Туреччини згідно з Севрським договором.

Ангорський уряд раніше всіх інших держав визнала Радянська Федерація, що визнає право на самовизначення всіх східних народів, пригноблених великими капіталістичними хижакими.

Згідно договору, що його уклала Радянська Федерація з Туреччиною 16 березня 1921 року, обидві сторони взаємно визнають одна одну та остаточно розв'язують всі справи з встановленням кордонів. Далі Радянська Федерація вважає за кінце подрібне скасування режиму капітуляцій, що ні в якому разі, як зазначено в договорі, не відповідає вільному національному розвитку будь якої держави та перешкоджає цілковитому здійсненню її суверенних прав.

Нарешті, в справі про протоки обидві сторони, що уклали договір, погоджуються передати виробку міжнародного статуту про становище Чорного моря та протоків окремі конференції з прибережних країн, однак, на тій умові, щоб постанови цієї конференції не шкодили цілковитому суверенітету Туреччини та забезпечували Костантинополь від небезпеки військових нападів.

Далі ангорський уряд укладає два договори з Францією, на підставі котрих до Туреччини відходить частина Сирії та в керуванні частиною, що пробуває під доглядом Франції, зроблено цілу низку змін.

Як заявляє англійська преса, Франція зобов'язалася також підтримати заходи Туреччини до того, щоб Смірнський вілайет та Фракія знову відійшли до Туреччини.

Саме за Смірнський вілайет та Фракію і розпочалася війна між Грецією та Ангорським урядом.

Тут знову виявилися суперечності капіталістичних держав Антанти. Англія, що прагнула зміцнити свою владу на всьому Близькому Сході та до того мала міст до Індії і визискувати нафтові та інші природні багатства Месопотамії, мала на меті поділити Туреччину на частки. Навпаки, Франція, що не має сильної флоти, прагне того, щоб утворити Англії що найбільше перешкод на Близькому Сході, щоб примусити її таким чином бути більш миролюбною та прихильною до вимог Франції у ренарацийній та інших „континентальних“ справах. Цілком зрозуміло, що Франція підтримувала Туреччину не ради „чудових очей“ Ангорського уряду; але, крім спроби вплинути на Англію, використавши події на Близькому Сході, Франція до того має на меті „мирно“

завоювати Туреччину, пабувши концесії, збудувавши залізниці та росчинивши широко двері у Туреччину для французького промислового та фінансового капіталу.

Війна закінчилася, однак, цілковитим розгромом Греції, після чого і Англія мусила фактично визнати Ангорський уряд. У Лозані була скликана конференція зацікавлених держав для остаточного укладання мирного договору.

Під час скликання конференції найбільше суперечок викликало питання про участь в праці конференції Радянської Федерації.

Цілком зрозуміло, що Радянська Федерація, для котрої Дарданели є одинокий вихід у Середземне море, була зацікавлена в тому чи іншому розв'язанні справ, що торкаються протоків, а також і зв'язаних з ними політичних справ. З другого боку Радянська Федерація зацікавлена також і в розв'язанні всіх інших фінансово-економічних справ, що їх мали обмірковувати у Лозані, з другого боку держави, що скликали конференцію, прагнули, о скільки було можливо, усунути Радянські Республіки, яких вони юридично не визнавали, від участі в обмірковуванні всіх міжнародних справ. До того імперіялистичні хижаки, розуміючи, що Радфедерація буде перешкоджати всіма силами постановам, що можуть спричинитися до нових війн, або пригноблення менш сильних націй, щоб полекшити розв'язання всіх справ, гадали не приятати Радфедерацію до участі в конференції.

Однак, до часу скликання Лозанської конференції міжнародне політичне та економічне становище Радфедерації остільки зміцнилось, що переможці примушені були погодитися на компроміс, а саме: допустити Радянську делегацію до участі в обмірковуванні питань зв'язаних за долею протоків та усунути від участі в обговоренні фінансово-економічних справ, бо, мовляв, ці справи вже раніше розв'язані в договорі між Ангорським урядом та Радфедерацією.

Лозанська конференція відкрилася в кінці листопаду 1922 року, тривала до початку лютого 1923 р. і, нарешті, як і треба було чекати, до визначеної угоди не дійшла.

Основними пунктами конференції були:

- 1) Протоки і режим Константинополя,
- 2) європейські кордони Турції,
- 3) Кавітуляції,
- 4) Борги Турції,
- 5) Месопотамія, або власне один із її вілайетів—Мосул.

Що до Смирнського вілайету, то його остаточно визнано за Турцією.

Позиція Радянської делегації по всіх цих питаннях була найбільш ясною і вона одстоювала її послідовно до кінця.

В справі про затоки Рад. делегація відстоювала свободу затоків для торгових кораблів і зачинення їх для військових. Таким лише чином можна було позбавитися нової війни на Чорному морі.

Разом з тим Радянська делегація погоджувалась на скликання конференції прибережних держав Чорного моря для улаштування справи про морське роззброєння. Відповідно цьому протоки повинно передати

Турції з правом їх укріплювати і не пропускати військових кораблів ні під час війни, ні за часів миру.

По інших пунктах конференції Радянська делегація в своїх референдумах і заявах відстоювала суверенне право Турції, знищення капітуляцій, зменшення боргів і створення сприятливих умов для дальнішого розвитку Турції та інших народностей Азії.

Цілоком протилежна була позиція капіталістичних країн, особливо Англії.

Остання настоювала на свободі потоків „не тільки для торгових кораблів, але й для військових. Турція дістає репарації від Греції, але Турція повертає збитки тим чужоземцям, що мешкають в Константинополі, 15 мільйонів турецьких лір золотом.

Нарешті Турція повинна додержувати всі старі контракти та концесії чужоземних підданих до 1918 р.

В справі капітуляцій союзники домагаються утворення принаймні на п'ять років „корпусу юридичних радників“.

Військові сили Турції в Європі обмежуються 20.000 чол., в тому числі 12.000 для Константинополя.

Такі основні точки договору.

Зрозуміло, що Рад. Федерація ні в якому разі не могла погодитися і підписати такий договір.

Не погодилась на нього і Турція, і делегації роз'їхались, не дійшовши ві до яких результатів.

Однак, на початку березня Ангорське Правительство надіслало до союзних держав ноту зі своїми пропозиціями, де мається вже чимало уступок. Турція погоджується на відкриття притоків для мирного і військового часу, а також на установлення демілітаризованої зони, згідно проекту союзників. Далі Турція одмовляється від більшості своїх володінь на Архипелазі, від Карабача. По фінансових справах Турція також йде на уступки, погоджуючись на розподілення боргів. Але Турція настоює на ліквідації капітуляцій, не заперечуючи установлення юридичних радників на 5 років та санітарних. Інші справи Нац. Зібрання пропонує виділити і обмірковувати окремо.

Погодяться союзні держави, чи ні, покаже час, але Радянська Федерація ніколи не може погодитися на такий договір, котрий ставить під загрозу всі її південні порти.

По останніх відомостях, можна догадуватися, що між союзниками поділено „Мосульську нафту“, що Франція уступила її Англії, очевидно, маючи компенсацію в Рурі. Але це є вихід для капіталізму!

Нарешті, переконавшись в можливості прийти до згоди, держави, що скликали конференцію, скликали пленарне засідання важливіших комісій і 29 січня 1923 р. в офіційному порядку оголосили повний текст мирного договору, додавши до нього багато інших пунктів, котрі раніш не обмірковувалися.

Основні моменти договору слідує:

1) В справі потоків кожній державі дозволяється тримати в Чорному морі флоту, яка б рівнялася по своїх розмірах найбільш сильній флоті одної із прибережних держав при найменшій кількості

трьох військових кораблів в 10.000 тон. Під час війни кількість кораблів не обмежується. Така постанова, звичайно, порушує елементарніші інтереси Радянських Республік, лишаючи наше побережжя абсолютно відкритим для разбійних нападів капіталістичних країв. Це примушуватиме нас тримати велику флоту в Чорному морі, що буде великим тягарем для нашого господарства. Із уступок, зроблених Турції, звертає увагу право Турції мати підводну флоту в Мраморному морі та протоках, а також жандармерію і поліцію.

В справі території Турції підтверджується відход од Турції провінцій, на котрі дано було раніш мандата Франції і Англії.

Справа про Мосул передається на розгляд Ліги Націй, це-б то на розгляд тих самих Франції та Англії (Турції в Лізі Націй нема).

Фінансове - економічне зобов'язання Турції лишаються старі— вона повинна визнати старі борги, котрі самими кредиторами розподілюються поміж собою.

Англія природньо не хотіла одмовитися, від можливості своєю могутньою флотою тримати під своєю загрозою всю Турцію, головне, Чорне море з його шляхами до нафтових багатств Баку.

В справі капітуляцій і зовнішніх боргів Турції Англія, а разом і Італія не мали великої охоти зменшувати петлю на шиї Турції. Особливо суперечним було питання про Мосул. Тут з'осереджено величезні запаси нафти. В цій нафті, є заінтересовані і Америка, і Франція, як і сама Англія, бо світові запаси нафти, за винятком бакинських, невеликі і напередодні остаточного виснаження, в той час коли потреба нафти для транспорту, для флоти, для промисловости є конечна.

Англія відстоювала своє виключне право експлоатації нафти. Сполучені Штати, не приймаючи участі в конференції, обмежившись посилкою лише „дозорця“, в той час грали величезну роль на ній і відстоювали вільні руки для всіх держав в Мосулі Турція ж зі свого боку не хотіла поступитись своїми правами на користь Англії.

Після двох-місячних жорстоких суперечок справа стояла в ось якому вигляді.

Рад. делегація настоювала на своїх вимогах зачинення протоків для військових кораблів. Але Турція, щоби добитись уступок по інших пунктах, погодилась на пропозицію Англії в справі протоків та Константинополю. Зате в справі Мосулу та фінансово-економічних питаннях до згоди не прийшло.

Варто зазначити, що Ангорський Парламент (Великі Національні Збори) одхилили умови прийняті Лозанською конференцією. Зараз неможна ще сказати, як підуть події надалі. Але ця постанова Ангорського Парламенту свідчить, безумовно, за те, що віковичний конфлікт між імперіялістичним Заходом і колоніальним Сходом буде розв'язаний не на Лозанській і їй подібних конференціях. Ангорський дрібно-буржуазний уряд, що стоїть на чолі зруйнованої країни, лише через те може відкидати постанови імперіялістичних конференцій, що сотні мільйонів колоніальних рабів уже повстають до боротьби за своє визволення.

ИОГАН ВЕРТГАЙМ.

Вражіння з окупованого Руру^{*)}.

За кілька день до приходу французів носилися в повітр тривожні чутки. Стільки та стільки полків буде ось тут в Есені стояти, стільки та стільки батарей в Рурі. Жінкам та дівчатам треба дбати про себе. Хто скаже на вулиці німецьке слово, або ж неprivітно подивиться на французького салдата, може потрапити й під розстріл. Ніхто не знесе тієї ганьби, що французи ступлять на німецьку землю. Та дивна річ: ті що це думали й висловлювали, були, виявлялося, понайбільше оті самі, що похвалялися подібними героїчними вчинками своїми, коли вони два роки тому назад розпоряджалися на Україні, а ще раніш в Бельгії. Ото, гадали, „перст Божий“, що помститься на них за їхні люті діла в чужій землі.

Французи прийшли. Стрункою ходою, під музику увійшли вони у місто. По школах поробили казарми. Шляхетне панство мусило потиснутися та дати місце офіцерам. За вечерею виявилось, що німці—власники копалень можуть розмовляти мирно з французькими інженерами. Та й жінкам не заборонили показуватися, навпаки, вони в швидкому часі любісінько балакали з гістьми. Здавалося їм, що вони й є та невеличка купка „обраних“, що розуміють одне одного, немов той мир, що ось вже чотирі роки був тільки на папері, тепер почав здійснюватися. „Нам так ніяково, що ми мусимо заарештувати на кілька день пана Гісена“,—говорив з жалем якийсь елегантський капітан: „я радше розстріляв би кількох отих замуруваних вуглекопів“.

Але шахтарі думали инакше й не далися на провокацію, ані на німецьку, ані на французьку. Усі грабіжки, що бували досі, було вчинено, як виявилось, фашистськими бандами. Добре вдягнені провокатори, назвавшись комуністами, та співаючи приспівок Інтернаціоналу вдиралися в магазини й сплюндровували їх. До того вони були остільки дурні, що атакували „Рурське Ехо“, орган ессенських комуністів й були при цьому „розбиті на голову“, що правда було при цьому поранено також одного комсомольця.

^{*)} Від редакції. Т. Вертгайм, Віденський комуніст, співробітник „Червоного Шляху“, надіслав свої вражіння з Руру, де він був як раз під час окупації. Редакція гадає, що живі вражіння Т. Вертгайма будуть цікавими для читачів і доповнять статті проф. Остапенка і М. Розентула.

Та взагалі найбільше постраждала комуністична молодь. В своїй невтомній пропаганді серед населення й французських та бельгійських салдатів вона не вважає на арешти й катування по в'язницях. Що кожного ранку з'являються свіжі плакати, що закликають німецьких робітників до боротьби проти уряду, та намовляють французських салдатів не йти на германських братів.

Й не один французський вартовий, що радше був би zostався вдома з дітьми та жінкою, стоючи на варті біля якогось державного будинку, гукав до робітників, що йшли мимохідь і співали Інтернаціонал: „Хай живе Кашен!“ По деяких округах військо держать дуже строго й нацьковують на комуністів. Отак, приміром, в бельгійців в Ахені, де робітники ще мало зорганізовані. Залізничну комунікацію прикрито. По фабриках працюють скорочений час. Заборонено всякі збори, на яких обмірковується питання окупації Рур.

Поводження підприємців не однакове скрізь. Тут робітників підганяють, там затримують для підготовчої праці. По багаттвх місцях французи почали забирать заброніроване вугілля. При цьому бувають сутички з робітниками.

„Біле“ військо починає робитись непевним. В Герне треба було відіслати назад 15 салдатів, що співали Інтернаціонал. Виявилось, що командир роти—комуніст. Його прилюдно було позбавлено офіцерського рангу. Французи з безоглядною жорстокістю виступили проти демонстрації, що її було влаштовано комуністами й вільними професійними спілками. З того часу вони можуть цілком покладатися тільки на колоніальних салдатів. Та й тих треба спочатку добре напоїти, щоб вони годилися для рішучих виступів.

В цілому великі маси гірських робочих ще пасивні. Проти фашизму, що починає не зле ворухитися, вони не скрізь ще висуюють єдину доцільну відповідь—активні робітничі дружини. По багаттвх місцях це вже зроблено й кілька великих фабрик, як от приміром, *Крупізьські*, вже зорганізували робітничі сотні. Пасивність робітників пояснюється найбільше їхнім гірким становищем. Тільки урядовці професійних спілок захоплені ще націоналізмом, звичайно, поскільки вони є соціалдемократи. Робітники вже втямкували, що їх безпосередній ворог, це—німецький лихварь, який дає їм за їх криваві гроші тільки чвертину тих продуктів, що вони їх за ці гроші могли купити до окупації.

Робітники вже добре зрозуміли ту гру, що зараз на часі в підприємців; вони бачуть, як їх сплюндрують німецькі фабриканти й торговці, для того щоб віддати потім крихту з того на „Рурську Допомогу“. Було зроблено збір грошей, що їх мали вжити на допомогу страйкуючим. Але вони побачили, як оця „Рурська Допомога“ витрачає гроші на широку націоналістичну пропаганду, та не дає майже нічого для поліпшення стану бідуючих робітників. Отже по багаттвх місцях класово свідомі робітники викинули гасло контр-збору. І їм уже вдалося закласти чималий „бойовий фонд“, що його буде ужито на оборону від замахів на робітництво.

Соціалдемократія уживає останніх заходів „під найвищим давлінням“, аби відновити *об'єднаний фронт* робітництва з буржуазією.

Але то їй не вдається. В одному місті робітники великої фабрики викинули з зборів пруського міністра внутрішніх справ, соціалдемократа *Северіна*, в *Бохумі* якийсь старий член соціалістичної німецької партії, відповідаючи промовцеві бургфрідена, вимагав утворення робітничих загонів.

Що довше триває окупація Руру, то краще робітники Рурської округи вбачають фальш своїх керовників та з'ясовують собі, що від них вимагає час. В них також знайшла відгук героїчна боротьба французьких комуністів, вони обурюються на переслідування кращих своїх товаришів та починає в них народжуватися та гордість, що характеризує змучене робітництво, коли треба йому принести жертву в справі цілого класу. І в робітничих кварталах, де ще кілька тижнів тому гукав спів „Deutschland über alles“, тепер чути вигуки „геть наших катів! Хай живе міжнародний робітничий клас! Хай живе світова революція!“

Ессен, на початку
березня 1923 р.

З наукового життя на Радянській Україні.

ІНСТИТУТ НАУКОВОЇ МОВИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК.

З червня 1921 року, коли Українське Наукове Товариство з'єдналося з Українською Академією Наук, термінологичні установи Українського Наукового Товариства і Всеукраїнської Академії Наук об'єдналися в єдиний Інститут Наукової Мови. Гадалося, що це об'єднання, а так само моральна і матеріальна допомога з боку Академії спричиняться до інтенсивного розвитку праці над усталенням української наукової мови, що досить широко велася з 1918 року як в Науковому Товаристві (в різних галузях наук природничих), так і в Академії Наук (переважно в напрямку наук гуманітарних).

Але дійсність не справдила цих надій. Почасті через загальну матеріальну скруту в Академії, частіше ж через те, що Академія поставилася до справи наукової мови не як до справи важливої і першочергової на Україні, — Інститут при Академії, за 1-3/4 роки не тільки не розвинувся, а навіть цілком, майже занепадає, не дивлячись на те, що на чолі його, від самого ж початку, став сам неодмінний секретар Академії, академик А. Кримський, що й є директором Інституту. Кількаразові скорочення штатів Академії болюче відбилися на Інституті Наукової Мови, і тепер Інститут врешті має тільки одного співробітника — філолога О. Курило. Тіж кілька десятків членів і співробітників Інституту (нештатних), що складають його Відділи та їх Секції, — майже позбавлені можливості провадити будь яку ширшу працю через цілковитий брак операційних коштів у Інститута.

У такому сумному стані перебуває та академічна установа, що, здавалося б, повинна б розвинути як найширшу працю в сучасний період розвитку науки і освіти на Україні, коли в наслідок революції з природної мови українського народу спали ті кайдани, що так довго гальмували його природний культурний розвиток, і коли на Україні нарешті широко розвивається освіта і наука, озброєна отою природною для неї українською мовою. Але розвивається з великими труднощами, серед яких найважливішою якраз і є брак усталеної наукової термінології та номенклатури. І завданням Інституту Наукової Мови отож і було: зібрати ті масові матеріали до наукової термінології та номенклатури, що, як продукт народної творчості, витворилися в мові народній; використати ті, немалі вже, літературні матеріали до термінології і номенклатури, що є в літературі Наддніпрянської і Надністрянської України; критично, науково систематизувати та використати усі ці матеріали і дати на їх підставі усталену — основну наукову українську термінологію для широкого вжитку, найперше в школі. Але виконання цього завдання за останні 2 роки, цеб-то як раз тоді, коли заснувалася навіть при Академії і спеціальна для того центральна установа — Інститут Наукової Мови, посунулося наперед надто мало. І досі, крім тих словників, що їх видало ще Українське Наукове Товариство (фізичної термінології, медичної термінології, ентомологічної номенклатури) ми нічого нового в друку не маємо. А між тим потреба

в усталенню наукової української мови і досі відчується скрізь майже так само пекуче, як відчувалася і п'ять років тому, особливо тепер, коли умови видавничої справи потроху ліпшають і коли через це поширюється книжкова і взагалі літературна продукція, коли потроху ліпшають і матеріальні умови для наукової праці і через це жвавіше стає наукова діяльність на Україні.

Великим кроком для задоволення цієї потреби є видання цілої серії термінологічних словників в різних галузях природознавства, що тепер ведеться Природничим Відділом Інституту Наукової Мови, завдяки допомозі Госвидату (папером). На жаль, через недостачу оборотних коштів, Відділ цей дуже поволі змушений вести видання згаданої серії словників і оце незабаром закінчиться друк тільки двох словників: 1) Геологічної Термінології, складений академіком П. Тутковським і доповнений та проредагований Геологічною Секцією Інституту Наукової мови; 2) Хемічної Термінології, складений філологом Інституту О. Курило, а доповнений та проредагований Хемічною Секцією Інституту Наукової Мови. Так само друкується 1-ша частина словника Зоологічної Номенклатури—назви хребтових тварин, складеного М. Шарлеманем, а проредагованого Зоологічною Секцією Інституту Наукової Мови.

Але словники ці є ще наслідком тої великої попередньої роботи, що пророблена була в термінологічній комісії Природничої Секції Українського Наукового Товариства, хоч над ними пророблена 1922 року ще й чимала, переважно колегіально-редакційна, робота в Природничому Відділі Інститута. Вони задовольняють на перше пекучу потребу. Але на них праця над усталенням термінології ні в якому разі не може спинитися. Той матеріал, що увійшов у ці словники, хоч і дуже великий, але він далеко не вичерпує навіть літературних джерел, особливо з Наддністрянської України та американських, бо діставати їх, коли складалися словники, було майже неможливо. Нічого ж і казати, що він тільки трохи зачерпнув велику скарбницю народної творчості. І тепер вже є в розпорядженні Інститута багато нових матеріалів до термінології і номенклатури, записаних з уст народних, що не ввійшли до словників і надійшли до Інституту переважно в минулому році, в наслідок спеціальної відозви, виданої і розповсюдженої Інститутом. З цього ж року Інститут, принаймні Природничий його Відділ, розпочинає і широко організовану працю над збиранням народних матеріалів до Української наукової мови, сподіваючися навіть видавати і свій невеликий «Вістник».

Отже праця над українською науковою мовою—то жвава, жива, широко колегіальна справа, в яку організовано втягнуто, а ще більше втягається активних робітників, від академиків до сільських кореспондентів, що розуміють значіння її для розвитку освіти, науки і культури взагалі на Україні та серед цілого українського народу, що геть далеко (в Америку та Сибір) позабавався через відомі економічні та історичні причини свого розвитку.

Але ця праця може нормально і організовано вестися тільки тоді, коли той осередок, коло якого вона з'осереджується, сам добре організований і озброєний потрібним інтелектуальними та матеріальними засобами. А таким, на превеликий жаль, якраз і не є ще наш Інститут Наукової Мови. І перше завдання—це зробити Інститут Наукової Мови справді здоровим міцним осередком широкої праці над українською науковою мовою.

КАБІНЕТ АНТРОПОЛОГІЇ ТА ЕТНОЛОГІЇ ІМЕНІ ХВ. К. БОВКА ПРИ ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК.

З метою систематичного вивчення і збирання відповідних матеріалів по антропологічних та етнологічних факторах населення України, сумежного з ним та близького по походженню,—у 1921 році було засно-

вано при Всеукраїнській Академії Наук спеціальний кабінет Антропології та Етнології імені відомого діяча в цих галузях проф. Хв. К. Вовка.

За основу цього Кабінету було покладено переведену з Петрограду велику наукову спадщину покійного проф. Хв. Вовка в виді наукових колекцій та оброблених і необроблених ним рукописних матеріалів, а також і книгозбірню його, яка являється майже єдиною на Сході Європи, систематично підбраною книгозбіркою з західно-європейською, українською та російською літературою з антропології, палеоантропології та етнології.

Брак матеріальних коштів та інші несприятливі умови не дали змоги розкинути діяльність Кабінету за перші роки його існування. Але проте почастило систематично зібрати на Чернігівщині музейний етнографічний матеріал з де-яких галузів побутового життя українського народу, який в своєму побутовому вжитку, як виявилось, зберігає чимало архаїчних форм.

З весни Кабінетом буде відкрито для огляду зацікавлених осіб його невеличкі, але коштовні з наукового боку музейні колекції.

В біжучим році Кабінет має проводити систематичні антропометричні та етнографічні досліді й збирання в цих галузях матеріалів, шляхом спеціальних екскурсій в різні місця України,—оскільки це дозволять матеріальні засоби.

КОМІСІЯ КРАЄЗНАВСТВА ПРИ ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК.

У Києві при Всеукраїнській Академії Наук з початку 1923 року почала функціонувати спеціальна Комісія для вивчення природи та людности, побуту й т. и. України і об'єднання та координації як окремих наукових Т-в та Інституцій, так і поодиноких осіб, що працюють у Києві та в різних місцях України на ниві вивчення місцевого краю. До складу комісії спільним збиранням Академиків було обрано чотирьох академиків з правом кооптації. В даний мент Комісія вже сконструювалася в складі дванадцяти осіб, представників різних галузів знання, затверджена Академією Наук і почала свою роботу.

До складу Президії Комісії увійшли: академик А. М. Лобода (Голова Комісії), проф. В. І. Лучицький (Тов. Голови), академик М. В. Птуха (Тов. Голови) і проф. Д. Є. Белинг (Секретар).

В першу чергу, маючи на меті скласти Справочник з Краєзнавства на Україні, Комісія виробила спеціальну для того анкету й розсилає її до Інституцій, Т-в та инш., що працюють на ниві вивчення свого краю.

Незабаром вийде в світ інформаційний «Бюлетень» Комісії. (Адреса Комісії: Київ, в. Короленка (б. Володимирська), ч. 54, Всеукраїнська Академія Наук).

ІЗЮМСЬКИЙ МУЗЕЙ.

Серед питань, що в наші часи викликають особливу увагу діячів освіти та науки в Радянській Федерації, одно з найголовніших місць займає зараз краєзнавство.

Величезний інтерес, що його виявляють державні та громадські кола до справи досліді природних умов, питань районування, природних багатств та взагалі продукційних сил країни, населення, його культурних та побутових особливостей, його історії,—досліді в самім житті, на місцях, дав уже в Росії дуже яскраві результати.

Україна страшенно відстала в цих питаннях і її організації по краєзнавству здебільшого не користуються ніякою допомогою з боку Держави, вони є роздіблені і в суті навіть невідомі. Тільки в самі

останні часи поважають спроби об'єднати їх навколо Києва та Харкова й намічається деякий зв'язок з Московським та Петербурзьким краєзнавчими центрами.

В той час в глибині країни, на місцях, часто провадиться вперта та важлива праця що до вивчення краю, яка, на жаль, залишається часто зовсім невідомою навіть у найближчих наукових центрах, неоціненою й невикористованою.

Звичайно цю працю провадить невеличка група осіб, що є цілком віддані справі вивчення свого району; іноді вистачить енергії однієї щиро захопленої людини, аби досягнути дуже помітного успіху.

Прикладом такої великої культурної роботи, що є присвячена справі краєзнавства та провадиться майже виключно однією особою є Ізюмський Музей.

Цей Музей є молода установа. Його організовано з початку 1920 р. з ініціативи та енергією місцевого культурного діяча Н. В. Сібілева, що вже раніш працював по історії місцевого краю й збирав відповідні матеріали.

Першою справою організатора в момент заснування музею було збирання тих культурних вартостей, що їм в той час загрожувала небезпека.

Було звернено увагу на архіви, але через обставини часу довелося врятувати тільки невеличку їх частину, в тій кількості справи городського врядування, що стосуються війни 1812 р. На жаль, на очах загинули де-які документи XVII та початку XVIII вв. з цього багатого архіву. Через відсутність коней та коштів не пощастило вивезти також цінний архів з маетку Рібоп'єра. Зато було знято копію з рукопису про заснування Святогорського монастиря, який рукопис, що правда, відноситься до 1844 року, проте містить багато історичних даних про моменти з історії краю значно раніших часів.

Паралельно з цим до музею збирано книжки, картини, твори прикладного мистецтва з поміщицьких маетків, туди ж попали колекції реальної школи, що згоріла, де-які матеріали, що належали земству та іншим установам. Попали також пожертви приватних осіб.

В травні 1920 р. відбулося відкриття музею для публіки. Завідуючим музею було призначено Н. В. Сібілева, який продовжує поповнювати музей вже новими засобами.

Безперестанно експонуючи не лише довкола Ізюму, але часто і в найдаліших місцях повіту, завідуючий музею значно збагатив геологічні, палеонтологічні та археологічні матеріали музею.

Уже від осені р. 1920 Н. В. Сібілев звернув увагу на археологічні багатства краю й розпочинає систематичне вивчення Петровської волости, переважно дюнних пристановищ в околицях Петровського, Веревкиної, Великої Комишевахи, Співаківки та інших місць побережжя Дінця й Береки.

Тут Н. В. Сібілев відкрив сліди доісторичних культур в 24 пунктах. Зібрані на дюнах рештки давнини належать ранішому та пізнішому неолітові, до культур скорчених костяків, до Скифо-Сарматів та Золотої Орди. Є натяки на готську та ранішу-слав'янську культури. З предметів пізніших доб цікаві численні ізразці та другі рештки, що їх було зібрано на Череворисовському городищу, які припадають на початковий період існування цього військового пункту на Осколі, побудованого Борисом Годуновим р. 1599.

Зараз у музеї є такі найбільш цінні матеріали:

По геології та палеонтології—невеличка колекція гірських порід та закам'янілостей, що її зібрано в Ізюмському повіті; в тій кількості низка знахідок великих копанців—звірів: мамонта, оленів та інше.

Чудова колекція корисних копанців Ізюмського повіту, що її було зібрано ще земством, багато тратить що до своєї вартости через брак точних вказівок відносно місця походження взірців. Проте, навіть і в сучасному вигляді, з вказівкою на волості, де взято взірці, вона

є дуже важливим матеріалом задля вивчення копанини краю, що є дуже значна й чекає на серйозне майбутнє.

Є також взірці пород де-кількох шурфів та бурувань навколо Ізюму.

Ботаніку заступлено лише невеликим гербарієм місцевої флори (біля 400 примірників).

Відділ зоології складає невеличка колекція чучелів молодших звірят та птахів, також невеличка кількість риб, рептилій, безхребетників, серед яких місцевий характер мають лише невеликі колекції яець та метеликів.

По археології мають колекції з волостей Петрівської, Співаківської, Стратилатівської, Пісчанської, Цареборисівської та з околиць Ізюма. Серед них найбільш є цінні серії кремінних виробів, що їх зібрано на двох неолітичних майстернях, бронзовий гинжал та численне шийля бронзового віку, до 80 скифських бронзових стріл, фібули римського типу, численні зрізні та інші залізні стріли, що належать пізнішим мандрівникам, три монети Золотої Орди, пізніші монети з Цареборисівського городища, різноманітна кераміка та инш. Дуже цікаві дві бабі з с. Комарівки Цареборисівської волости, що чудово збереглися.

Є невеличка нумізматична колекція випадкового характеру.

З історії знаходимо різні матеріали що до Ізюма, Петрівського, Савинець, Святих Гір, Камінки, Цареборисова; старі плани Ізюма, плани городищ, Петрівської кріпости, городка у Великій Комишевасі; портрети А. А. Самборського (1732—1845), настоятеля посольської церкви в Лондоні, законовчителя Олександра І й автора старовинної праці про землеробство в Англії, де-які пацери Самборського, також портрет Олександри Павловни з маєтку Самборського в Ізюмському повіті,—обидва портрети чудової роботи й складають покрасу художнього відділу, який має ще де-кілька гарних гравюр, випадкових картин та портретів.

Також випадковий характер має значна колекція (до 40 шт.) Кавказського та Перського металювого посуду.

Музей підтримували своєю участю та пожертвами багато осіб. Найбільшої вартости є дарунки С. П. Наній, І. І. Різніченка, В. І. Різніченка, С. Ф. Таранова та инш.

В музеї вистановлювано тимчасово колекції приватних осіб, напр., цікаві археологічні колекції лісничого Ю. В. Богдановича, інженіра А. Ф. Запоріна.

Зі всіх перелічених матеріалів найбільшу вартість мають численні археологічні збірки Н. В. Сібілева, що подають багацько цілком нових даних до наших відомостей про доісторичні культури Ізюмського краю, остільки багатого на пам'ятки старовини.

Що до археологічного вивчення області то Н. В. Сібілев тримав постійний зв'язок з Харківським Археологічним Музеем, користуючись, на випадок необхідности, вказівками задля дальшого напряму та розвитку своєї праці й охоче подаючи до оброблення свої цінні збірки.

Як завжди то буває, систематична та планова робота не залишилася без наступників. Ціла низка осіб поширює діяльність Сібілева що до збирання археологічних матеріалів в околицях Ізюма та в Цареборисові й виявляють бажання працювати в інших місцях.

Навколо Музею купчаться різні культурні почини. Під керівництвом Н. В. Сібілева було організовано низку екскурсій для учнів профшкіл та дитячих будинків в околиці Ізюму, до Камінки, Цареборисова, Петрівського, що також здобули не мало цікавих знахідок по археології та почасти з геології, які теж увійшли до музею.

Нарешті, при Музеї та під його впливом в Ізюмі організовувано лекції, що проходять з великим успіхом. Н. В. Сібілев зачитав доклади на такі теми: «Далеке минуле Ізюма», «Історія Цареборисова»,—при Музеї, «Ізюмський край у домонгольську добу»—у Сількопі, також лекції на Оптичному Заводі, у профшколі сл. Петрівської та низку бесід для дітей з історії й археології краю.

З ініціативи музею проф. А. С. Федоровський прочитав лекцію: «Доісторичне минуле Ізюмського повіту» й розпочав отепер на весні цілий цикл лекцій з геології, археології та історії культури, який він викладає паралельно в Ізюмських Залізних Майстернях та в Клубі професійних Союзів.

Культурна робота росте та розвивається. Музей здобуває де-далі більшу популярність серед місцевого населення. Отже побажано цьому культурному куточкові дальшого розвитку та розцвіту його корисної діяльності, особливо що до вивчення багатого Ізюмського краю.

Проф. А. С. Федоровський.

Літературно-мистецька хроніка.

РАДЯНСЬКА УКРАЇНА.

ХАРКІВ.

СПІЛКА ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ «ГАРТ».

В січні місяці 1923 року ініціативна група літераторів заснувала спілку пролетарських письменників «Гарт». В спілку увійшли такі письменники: В. Коряк, В. Еллан, В. Сосюра, М. Йогансен, В. Поліщук, К. Гордієнко, С. Касянюк, М. Хвильовий, І. Кулик, М. Христовий, О. Копиленко, М. Майський, Г. Коляда, О. Корж. Спілка «Гарт» має на меті об'єднання пролетарських письменників, котрі стремлять до створення єдиної інтернаціональної культури, користуючися українською мовою, як знаряддям творчості до поширення комуністичної ідеології та переборювання буржуазної, міщанської власницької ідеології. В основу своєї праці спілка «Гарт» кладе марксистську ідеологію й програмові постулати комуністичної партії в культурній роботі, об'єднуючи навколо їх і притягаючи до активної творчості широкі пролетарські маси.

25 січня ц. р. худсектором Головногополітосвіти Наркомос'у У.С.Р.Р. затверджено було статут Спілки, після чого вибрано було президію спілки, головою якої являється В. Еллан (Блакитний), секретарем М. Хвильовий.

До цього часу влаштовано було 8 вечірок. Перший альманах «Гарту» був зачитаний в центральнім партклубі, в яким приймала участь частина гартованців. На другій вечірці тов. Блакитний зробив доклад про мистецьке життя Києва, потім було зачитано два листа від поета П. Арського з Петербургу і А. Павлюка з Праги. Перший лист з проханням зв'язати російських пролетписьменників з українськими, другий — з інформацією про літературне життя в еміграції та Галичині.

За цей час було зроблено кілька докладів. Зачитані були такі нові твори: останні твори В. Поліщука, Хвильового, вірши Г. Коляди, поема «Золотий Ведмедик» В. Сосюри, «Євангелія» С. Пилипенка (коло комуністичних ідей в афоризмах); і т. инш.

Крім вечірок у вузькому колі, «Гарт» переносить свої вечори й в робітничі квартали. Між иншим, на шевченківське свято була улаштована вечірка в клубі залізничників, де після широкого й цікавого доклада В. Коряка, гартованці Йогансен, Поліщук і Хвильовий зачитали свої твори, тепло зустрінуті аудиторією. Спілка «Гарт» крім цього, розпочала видавничу роботу. До цього часу видані такі твори в першій серії: В. Коряк — «Шість і шість» (критичний нарис), С. Касянюк — «Затоки життя» (п'єса), М. Хвильовий — «Заулок» (новела), В. Сосюра —

1871 рік» (Поєма), В. Поліщук—«Капітан Шредер», І. Ю. Кулик—«Одужання» (поєма), М. Йогансен—«Революція» (вірші), В. Еллан—«Неп» (п'єса). В другій серії друкуються твори: Г. Коляди, Коржа, К. Гордієнка, О. Копиленка, М. Майського й ин. Книжки видані на гарному папері в мініатюрній бібліотеці.

В останній час з ініціативи спілки „Гарт“ заклалося при підтримці господарчих органів і організацій кооперативне видавниче товариство „Гарт“. Товариство вже приступило до діяльності.

Одним з чергових завдань Спілки пролетарських письменників являється утворення філій на провінції. «Самотьком» уже заклалася філія в Кам'янці Подільському, в яку входять т.т. Дніпровський, Драй-Хмара й ин. і в Катеринославі (Ол. Досвітній та ин.). В Кам'яні філія „Гарту“ випустила вже свою сторінку в місцевій газеті, де розміщено декілька віршів, відчуттів про вечірки й теоретичні статті. Ведуться переговори, з Київськими письменниками, що стремлять до революційної літератури. Незабаром і в Києві буде утворена філія. „Гарт“ налагоджує зв'язки з американськими товаришами. Організацію спілки „Гарт“ в Америці доручено поету Г. Тарновському, який зараз живе в Нью-Йорці.

Спілка внесла до Наркомосвіти проєкт організації Інститута Художнього Слова і організує «залізний фонд» для допомоги пролетарським письменникам.

СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ «ПЛУГ».

Спілка селянських письменників «Плуг» заклалася в Харкові в березні місяці 1922 року.

За мету собі спілка поставила: об'єднання роспорошених селянських письменників, що, ґрунтуючись на найтіснішій спільці революційного селянства з пролетаріатом, прямують до утворення соціалістичної культури, ведуть боротьбу з дрібно-буржуазною, власницькою ідеологією серед селянських мас і виховують, як своїх членів, так і їхніми творчими зусиллями селянські маси в душі пролетарської революції.

Ініціативна група виділила Бюро «Плуга» (в склад його увійшли товариші: С. Пилипенко (голова), А. Панів (секретар), І. Сенченко, Гр. Коляда, Ів. Шевченко—члени, біля неї протягом цього року згуртувалось 29 товаришів, що склали Харківську групу «Плуга». Бюро, видрукуювши свого статута в журналі «Плуг» (видавала Головополітосвіта), в газетах „Селянська Правда“, „Вісти“ і журналі «Шляхи Мистецтва», звернулось до товаришів на місцях з відозвою розпочати організацію.

Велика стихія селянської революційної творчості зразу відгукнулася на перший заклик спілки.

Не зважаючи на надзвичайно кепський зв'язок і відсутність власного друкованого органу («Плуг», де наближчу участь брали «плужане», на першому числі припинився за браком коштів),—на місяцях поволі стали закладатись філії «Плуга».

Спершу заклалась філія на Конградщині, потім у Валках і далі в Полтаві, Лубнях, Кам'янці, в Єлисаветі, Винниці.

Найжвавіша праця велась в Валківській і Полтавській філії (хоча відомості неповні). Валківська брала участь в переведенні Жовтневих свят, ріжних ударних кампаніях (як допомоги дитині то-що): випустила в Жовтневі дні книжечку А. Крашаниці «В призмах огняних», друкувала свої твори в місцевій газеті і спеціальних листівках, вела «Літературний відділ» в журналі «Селянин», упорядковувала літературні вечори й читання.

Полтавська слала книжку «Нове Різдво», «Червона Кобза» — що видав К. С. М. У.; відбуваються досить акуратно літературні вечори, де зачитувалось чимало нового матеріалу. До друку

виготовано де-які твори В. Чередниченка, Г. Епіка, Чугая та инш. Останніми часами подала про себе відомості й Винницька філія, що зве себе поки що майстернею, упорядковувала більш 10 літ. вечірок, об'єднує 16 товаришів, і виготовала чимало творів до друку, між иншим п'єсу Віка — «Шляхи».

Кам'янецька філія, називаючи себе «Плугом», виразно не виявляла своєї платформи, за останніми відомостями поділилася, викристалізувавши собі повну ідеологічну платформу, на спілку пролетарських письменників «Гарт» і спілку селянських письменників «Плуг».

Недавно засновано Катеринославську філію, яка нараховує 13 членів.

Останніми часами з філіями потроху налагоджується організаційний зв'язок. Намічається не в довгому часі і З'їзд філій «Плуга», де все це виявиться, з'ясується і впорядкується.

Найширшу працю довелося вести Харківській групі на чолі з Бюром. Об'єднує вона 29 товаришів, переважно харків'ян; соціальний склад — 23 селян, 4 інтелігента, 2 робітника. Праця спочатку велась в помешканні редакції «Селянської Правди» і «Вістей», а далі в «Селянському будинкові», який безплатно дає «Плугові» простору залу (душ на 500) і свою бібліотеку. Упорядковано 42 літературних вечірки, щоб-то майже щотижня, що збирали чимало слухачів (од 50 до 300), переважно студентів-рабфаківців. На вечірках робота йшла в двох напрямках — виховання письменника і виховання читача. Зачитано біля 300 творів — зачитували свої твори і «плужане» і нові товариші, що хотіли вступити до «Плугу» і инші письменники. Частенько читали свої твори й пролетарські письменники з спілки «Гарт», як от Хвильовий, Сосюра, Полішук та инші. Зачитане обговорювалось гуртом, робились товариські поради, вказівки, де-далі аудиторія (що поволи робилась більш-менш постійною) все більш втягувалась в критичний розгляд творів, в дискусію. Крім вечірок упорядковано було де-кілька лекцій, напр: «Про українську народно-театральну творчість» — пр. доц. Копержинського, «Про народний великоруський театр» — т. Поленова, «Про пролетарську поезію» — т. Гадзинського, «Про художнє читання» — т. Грудина і Совз., «про літературне життя і течії в Києві, Москві, Кам'янці і т. и.

З нагоди 200-літнього ювілею Сковороди упорядковано було урочистого вечора, присвяченого його пам'яті; разом з театром ім. Лесі Українки — упорядковано було вечір, присвячений Лесі Українці.

Твори свої «плужане» друкували в журналах «Шляхи мистецтва», «Комунарка України», «Сільсько-Господарський Пролетарій», «Студент Революції», «Новими Стежками», «Зори Грядущего» та инших журналах і збірниках. Найбільше ж — у газеті «Селянська Правда», де було випущено 4 спеціальних літературних сторінки.

Видавничої справи «Плуг» сам не розпочинав за браком матеріальних можливостей. Але де-що видано. Так, на-при-кінці 1922 року «плужане» склали збірку «Різдвяний вечір», що видала Ц. К. К. С. М. У, куди увійшли червоні колядки та щедрівки, червоний вертеп і дві п'єси.

Перед «Плугом» стоїть завдання — закласти своє, хоч невеличнє, видавництво, користуючись одночасно для своїх творів иншими виданнями. Нині «Плуг» став на шлях колективних умов з видавництвами на ту чи иншу колективну літературну працю. Частина гонорару за ці праці йде на видавничий фонд «Плуга». Так складено умову з Державним Видавництвом України на переробку, редагування й складання 10 п'єс для сільського театру, користуючись як старими авторами, відповідно їх пристосовуючи до умов сучасної селянської сцени, та і складаючи нові п'єси. П'єси видаватимуться з вступними статтями, конспектами для лекцій про п'єсу, літературних судів над героями п'єси і докладними режисерськими вказівками. Здано до друку вже Ів. Тобілевича, «Сава Чалий». Виготовано «Ой не ходи Грицю», в переробці: «По ревізії» і «Наталка полтавка».

Спілька селянських письменників «Плуг» (Харків).

Сидять: справа наліво—Голота, Божко, Шевченко, Пилипенко, Панів.
Стоять: Кириленко, Свистун, Сенченко, Копиленко.

Друга колективна праця «Плуга» це складення юнацької селянської читанки в п'яти випусках під загальною назвою «Кайдани порвіте!», що мусить охопити соціальне життя українського селянства з кріпацтва по нинішні дні, відбити в літературі, з відповідним історичним освітленням. Першу книжку «В кріпацькому ярмі», опрацьовано Пановим і уже здано до друку. Все видання розміром біля 30 аркушів, багато ілюстроване, видає видавництво «Молодий Робітник» при Ц. К. К. С. М. У., що й склало з «Плугом» відповідну умову.

Разом з тим на роковини свого існування спілка видає альманах «Плуг», розміром біля 10-15 аркушів, де буде зібрано найхарактерніші твори «плужан», а також порівідні й критичні статі «плужан» і про «плужан», а також ззагалі про селянську творчість. В склад редколегії альманаху ввійшли т.т. С. Пилипенко, А. Панів, О. Копиленко. Матеріалу уже зібрано досить, але видання затримується запізненням одержання матеріалу з місць. Все ж альманах в середині квітня мусить вийти.

А. П.

ТВОРЧА РОБОТА МИСТЦІВ.

Поет Кулик І. Ю. склав книжку поезій «Зелене Серце» яку видруковано цими днями Держвидатом.

Він же пише роман «Василь Партизан».

Белетрист Гордій Коцюба склав книжку своїх оповідань під назвою «Син Землі»; оповідання друковались в журналі «Шляхи Мистецтва», в газеті «Воротьба» й «Шляхи Воротьби».

Найголовніші з них «Посол од великого сонця», «До нового», «Син землі», «Хто йде», «Чекання», «Будівничий Марко» й инш.

Крім того готує книжку своїх ще не друкованих нігде оповідань під назвою «До світла».

Сенченко І. В. працює зараз над 3-ю частиною хрестоматії «Кайдани порвіте» і над обробкою п'єси Старицького «Ой не ходи Грицю»... Виготовує збірку поезій «У задумі» (Частина видрукована у збірці «Штурма»).

М. Доленго працює над критичною розвідкою про українську революційну прозу і оброблює нову збірку поезій.

Я. Мамонтів працює над другою частиною «Педагогічних проблем» і написав п'єсу з революційного життя: «Коли народ визволяється» яку було зачитано на публічному вечорі в Громадській Книгозбірні.

Поет Григорій Коляда виготовує до друку книжку своїх поезій під назвою «Комуна», куди входять розділи «Нірвана», «Дротяна лірика» й «Індустрія».

Поет Валеріян Поліщук приготував книжку своїх поезій «Радіо в житах». До книжки входять усі твори написані в 1922 році, а саме такі розділи: «Природа», «Любов», «Життя», «Філософічні думи» і десять поем: «Ньютон», «Левін», «Дума про Бармашиху», «Капітан Шредер», «Асканія нова», «В монастирі», «Нова Мадонна», «Людяна Поема» і «Адигейський співець». Пише драму з сучасного життя. Закінчує роман ритмичною прозою і віршом «Григорій Скворода» і переклав «12» Блока.

По замовленню Українсько-Американського В-ва «Космос» поет М. Йогансен, член спілки пролетарських письменників «Гарт», переклав з німецької мови робітничу п'єсу Еріха Мюзама «Юда». Переклад п'єси розглянуто й ухвалено до постановки й друку Вищою Науково-Репертуарною Радою при Головополітосвіті НКО УСРР. П'єса незабаром виходить з друку.

Поет М. Васильківський написав збірку поезій «Скалки», що її видано р. 1922 Кам'янецькою філією Держвидату.

Микола Хвильовий готує до друку другу книжку своїх новел. Між иншим входять сюди такі новели: «Елегія», «Мозаїка»,

«Сілуети», «На глухій шляху», «Vita nova», «Заулок». Перша книга його новел вийшла в кінці грудня 1922 року у виданні ДВУ. Зараз працює над романом «Гарячий степ». На цей роман одержав замовлення від Берлінського видавництва «Космос», з яким і веде переговори.

Володимир Сосюра продав свою 2-у збірку поезій Державному Вид-ву України. Написав низку ліричних віршів і поеми «Оксана» й «Золотий ведмедик». Зараз живе в Криму.

Володимир Коряк написав декілька критичних розвідок. Працює над історією української літератури.

Михайло Йогансен. Продав свою 2-у збірку поезій видавництву ДВУ під назвою «Крокове коло».

Пише ліричні вірші, частин яких увіде в Харківські журнали.

Василь Еллан. Зложив другу збірку своїх поезій. Веде переговори з видавництвом ДВУ, від якого одержав замовлення. Написав драматичну новелу «НЕП».

Микола Любченко працює зараз над «історією української еміграції», яка має незабаром бути видана видавництвом «Пролетарий» в Харкові.

Микола Христовий. Написав революційну драму на п'ять дій з життя української інтелігенції.

Байкар С. Пилипенко написав новий твір з проповіддю комунізму—«Євангеліє Ісуса» прийдешнього часу. Твір було зачитано на збірці «Гарт», де він викликав гарячу дискусію. Він же випустив «Байківницю»—чверть kota байок.

Сенченко, Копиленко і Коляда випустили альманах своїх поезій під назвою «Штурма». Художній догляд і обкладинка худ. мал. Цапка.

Композитор Богуславський написав музику до п'єси Л. Українки «В катакомбах» і на мотиви народних пісень декілька хорів...

Одно з пражських видавництв запропонувало групі київських українських письменників зредагувати альманах «Нова Україна». Редакторами запрошені: проза—Косинка, поезія—Тичина і критика—Зеров.

Вийшла нова «Історія української літератури» Ол. Дорошкевича. В ній автор захопив і письменників сучасної Революції.

У Києві Держзвиздат випускає повне зібрання творів М. Коцюбинського. Вийшло вже два томи з передмовою С. Єфремова.

В Москві—українські письменники В. Гадзінський, М. Яловий, П. Омельченко та інші збираються випускати журнал «Червоні Зорі».

СЕМІНАРИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ХАРКІВСЬКІМ ІНО.

За пропозицією лектора т. Сулими останній курс факсових ІНО розробив план роботи що до української мови в такому вигляді: кожен студент бере письменника і студіює його мову з боку, головним чином, складні, а також і лексики. Велике зацікавлення виявилось у студентів до творчості сучасних революційних письменників. Студенти працюють над творами Миколи Хвильового, Валеріяна Поліщука, Гео Шкурупія, Андрія Панова, Івана Сенченка, Валеріяна Підмогильного. Намічаються дальші праці що до студіювання мови окремих течій сучасного письменства.

ЮВІЛЕЙ СКОВОРОДИ.

В кінці минулого 1922 року пройшли двохсотлітні роковини зо дня народження українського філософа Г. С. Сковороди.

Найбільш урочисто свято пройшло в Харкові, Києві та на батьківщині Сковороди в с. Чорнухах та в повітовім місті Лохвиці, де навіть

споруджено пам'ятника роботи скульптора Кавалерідзе. Лохвицькі «Вісти», газета повітвиконкому, присвятили кілька чисел повідомленням про святкування, та випустили спеціальний сквородинський №. У Харкові святкування відбулось в соціальному музеї ім. т. Артема з участю яко докладчиків акад. Багалія, проф. Семковського, проф. Яворського, проф. Синявського, проф. Плевака і А. Ковалівського, а також було зачитано уривки творів сучасних поетів П. Тичини і Вал. Поліщука, присвячених Сквороді. У Києві святкування відбулось в ІНО. Кількість присутніх сягала за 2000.

40 ЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ.

40 літній ювілей сценічної діяльності М. К. Заньковецької на Україні пройшов з великим підйомом. Майже всі визначні періодичні видання умістили спогади, змітки, художні характеристики й інші про Заньковеньку. Російські театральні газети і журнали, як на Україні так і в Москві та Петербурзі, згадали статтями ювілянтку. У Києві і в Харкові відбулись урочисті вечори. Рада Народніх Комісарів У.С.Р.Р. дала Заньковецькій звання «Народньої артистки У.С.Р.Р.». Цю назву на Україні дано упеше. Друкуємо постанову Р. Н. К.:

Постанова Ради Народніх Комісарів.

На вшанування сорокарічної сценічної діяльності Марії Константинівні Заньковецької і заслуг її перед Українським театром, Рада Народніх Комісарів ухвалила:

1) Надати Марії Константинівні Заньковецькій чин «Народньої артистки У. С. Р. Р.»

2) Театр «бувний Троїцький Народний Будинок» у Києві називати «Театром імені М. К. Заньковецької».

3) Визнати за М. К. Заньковецькою право на збільшену пенсію до кінця життя й запропонувати Н. К. Соцзабезові та Н. К. Освіті визначити її розмір.

М. Харків, дня 12-го січня 1923 року. Заступн. Голови Ради Народніх Комісарів Фрунзе. Керуючий справами Раднаркому Солодуб.

ДЕРЖАВНИЙ ТЕАТР ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА В ХАРКОВІ.

На протязі січня—лютого цього року в Харкові грав Київський Державний театр імені Шевченка. В репертуарі були, як п'єси побутового життя: «Молода Кров», «Брехня» Винниченка, так, перекладні. «Нора Ібсена», «Уріель Акоста», Гуцкова й ин. Окрім цього йшли п'єси Мол'єра: «Хворий тай годі», «Скапен-Штукар», «Міщанин-Шляхтич» і ин. Мали успіх: «По дорозі в казку», «Олеся», «Уріель д'Акоста» Гуцкова та «Мазепа» Словацького. «Мазепу» ставили в гарних стилізованих костюмах і декораціях проф. Меллера. Театр мав чималий моральний успіх, бо Харкову вперше довелося бачити добрий європейський український театр. Матеріальному успіху чимало пошкодило холодне помешкання і віддаленість од центру пом. був. театру Муссурі, яке належить самому театрові. Театр дав багато вистав в робітничих районах міста Харкова, де мав великий успіх. Зараз театр виїхав на гастролі до Полтави.

ТЕАТР ІМ. ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

Заснований в осени минулого року театр ім. Лесі Українки продовжує свою працю і вже має кілька готових постановок.

Виступи театру провадились переважно по районах м. Харкова.

Виїздив театр і по за Харків (до Золочева), де мав досить гарний успіх як з художнього, так і з матеріального боку.

27 і 28 січня театр зробив свої вистави в Селянському будинку. Йшли п'єси В. Винниченка, «Молода Кров» і «Гріх».

В цьому році вступили до театру і співробітничать студенти театр. технікуму.

На весну театр думає виготовити кілька п'єс і виїхати кудись на провінцію на цілий сезон.

Запрошені театром музика Богуславський і художник Мизін приступили до праці і зараз ведеться спільна розробка творів Лесі Українки.

Крім того, запрошені артисти Шевченківського театру на окремі постановки, артист Василієв—Молієровські п'єси й артист Семдор Андреевські—«Царь Голод», та «Анатема».

Керує театром артист Д. Грудина.

ВЕЧІР ПАМ'ЯТИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

Театр імни Лесі Українки і спілка селянських письменників «Плуг» у суботу 24-го лютого упорядкували в концертній залі сільбуду вечір, присвячений пам'яті Лесі Українки: програм вечора: Доклади: Божко- («Плуг»), Попів, Союз (театр ім. Л. У.) П'єси: «В катакомбах», «Іоанна—Жінка Хусова» (театр ім. Лесі Українки). Декорації т. Мизіна, Музика—Богуславського.

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР У ДОНБАСІ.

До Харкова приїхав артист Гнат Юра, режисор і уповноважений колективу драматичного театру ім. І. Франка, що цими днями закінчив зимовий сезон у Вінниці. Вистави у Вінниці йшли з великим успіхом. Треба одмітити урочисте святкування третіх роковин існування театру і 15-ти річного ювілею театральної діяльності Гн. Юри.

Тепер колектив ім. Франка веде переговори з Головопідосвітою про переїзд театру на Донбас, де трупа має грати в робітничих центрах та на рудниках. Трупа готує для Донбасу новий революційний репертуар і має на увазі потім продемонструвати його по приїзді з Донбасу в Харкові.

КОНЦЕРТ ДЕРЖ. УКР. ХОРУ ІМ. М. ЛЕОНТОВИЧА.

(На бенкеті на честь Фритьофа Нансена).

29-го січня в залі Вуцик'а після вечері на честь Ф. Нансена відбувся концерт Укр. Держ. Хору ім. Леонтовича.

З великою увагою прослухані були речі революційного змісту (особливо поезія Чумака). Хвилини високої естетичної насолоди дали народні пісні в аранж. М. Леонтовича («Дударик» по просьбі гостей виконано було двічі); велике враження справила нова композиція Леонтовича «Людлох».

Після концерту від імени Хору винагородженого гучними оплесками, керownik Хору т. Соболев звернувся з привітним словом до присутнього на вечері Наркома Освіти тов. Затонського, відзначивши той факт, що прихід його до Народного Комісаріату Освіти спричинився до відновлення систематичної роботи Хору по відродженню й студіюванню народної пісні, якою припало на честь Хорові вітати Ф. Нансена. У відповідь тов. Затонський подякував Хорові за його працю, художні досягнення й те виконання, у якому показав Хор пісню українську почесним гостям.

За тов. Затонським дякували Хорові за концерт Нансен і Фрід.

НОВІ ВИДАННЯ.

Вийшло з друку і поступило на продаж перше число журналу літератури, критики и бібліографії «Книга» січень—лютий, видання Всеукраїнського кооперативного Книговидавничого й торговельного товариства Книгоспілки, зміст журналу:

Загальні статті. 1) Завдання «Книги»—од редакції. 2) Мотиви соціальної боротьби в сучасній Українській літературі—В. Коряк. 3) Сковорода в світлі художньої літератури—М. Плевако.

Преса й видавничі справи. 1) Преса на Україні в 1922 р. А. Русаков. 2) Некоторые итоги деятельности Госиздата Украины—В. Радлов. 3) Книгоспілка, її організація та діяльність—М. Агуп.

Огляди й рецензії. 1) Загальний розділ Бібліотекознавство 2) Релігія, 3) Соціальні науки, Політика, Соціалізм, Педагогіка, народня освіта. 4) Чисті науки. Природознавство. 5) Прикладні науки. Інженерне майстерство (книжки для техника). Агрономія. 8) Література. Красне письменство.

Хроніка. Літературне життя. Видавничі організації. Музеї, виставки, книгозбірні. Бюлетень Української Книжкової Палати.

«Шляхи мистецтва». Цими днями виходить у світ чергове 5 число журналу «Шляхи мистецтва». В розділі «поезія» друкуються твори: Еллана В., Кулика І., В. Сосюри, В. Йогансена, М. Хвильового, А. Паніва, О. Коржа, М. Драй-Хмари, І. Дніпровського, П. Тичини, («Сковорода» симфонія). В. Поліщука—Григорій Сковорода—роман.

Преса Мамонтова Я.—Коли народ визволяється. Новели М. Хвильовий, Гордій Коцюба, І. Сенченко. Статті: В. Коряк, І. Кулик, Ю. Меженко, О. Велецький, С. Бондарчук, В. Блакитний, М. Терещенко і І. Врона.

К И І В.

Поети Яків Савченко і Михайло Семенко збираються писати «Історію Українського Письменства 20-го віку». Вони поділили між собою окремі періоди і звернулись до т.т. письменників і поетів надіслати усі свої друковані твори з датами їх написання в хронологічному порядку, а також додати до цього критику, бібліографію і автобіографії.

Поет Павло Тичина склав четверту книжку своїх творів, яку закупило в-во «Слово» у Києві. В книжку увійшло багато недрукованих творів, між ними повна поема «Сковорода» поезії «Захід», «Революційний Марш» й інші. Він же пише зараз прозою політичні казки.

Поет Микола Терещенко передав до друку Літкому збірку своїх поезій під назвою «Земна Книга». Недавно він повернувся з провінції, де працював як хемик на цукроварні. Наслідком, як він сам каже, органічного відчуття виробничих процесів з'явилась низка поем під назвою «Цукроварня», з яких складена окрема збірка. Сюди увійшли поеми: «Завод», «Гудок», «У паровичній», «Фуговка», «Лабораторія», «Паровий концерт», «Кочегар» і «Ремонт». З них поему «Кочегар» містимо в першому числі нашого журналу, крім того він виготовував третю книжку «Чорнобай». Це книжка сільських настроїв, селянських ідилій і трагедій. Тепер поет розробляє цикл «з Онуківих пісень» і робить спроби писати прозою.

Поет Т. Осьмачка написав збірку нових поезій. Пише зараз поему «Троцький».

Критик і поет П. Филипович виготовував і готує переклади з французьких та ин. поетів, як Бодлер, Верлен й ин. Він же працює над сонетами.

Гео Шкурупій випускає збірку поезій; написав прозову велику річ. «Чучупак».

Белетрист Т. Косинка написав низку творів під назвою «Записки дезертира».

Письменник Васильченко пише велику прозову річ. Учителює в Києві.

Дмитро Загул написав том нових ще нігде не друкованих віршів. Він же зробив переклади з таких авторів: Каспрович «Юда», «Моя Пісня Вечірова», «Ave Maria», Ридель: «Dies Irae», Бодлер: двадцять поезій з книги «Квіти Зла», Рільке: «Das Stundenbuch», Гете: пісні і балади.

Дмитро Загул втретє переклав на українську сучасну мову «Слово о полку Ігоревім». Він же пише розвідку про спорідненість дум із «Словом о полку Ігоревім» і порівнює з мовою бойків, гуцулів і инш.

П. Коломієць переклав на російську мову дві книжки П. Тичини.

Нат. Романович-Ткаченко закінчує комедію «Перед житницями Канади».

Поет Аркадій Казка, що живе у Межигіррі коло Києва готує до друку збірку своїх поезій, куди мають увійти між иншим віно сонетів «Пригода», тріолети, газелі і складна секстіна «Кохаю».

ДВОХТИЖНЕВИК «КЕРМО».

Київське Видавництво «Гольштром» з кінця лютого мріє випускати літературно-мистецький ілюстрований двохтижневик «Кермо» під редакцією Леся Курбаса, Якова Савченка і Михайла Семенка.

В кожному числі журналу міститимуться теоретичні статті по всіх галузях мистецтва, а також оригінальні й перекладні твори сучасних українських і світових мистців. З першого ж числа будуть друкуватись з окремою нумерацією сторінок поези Георга Кайзера «Кораль» (в російському перекладі нема), його ж «Газ», а в дальших числах підуть поези Толера, Штернгейма. Крім цього, з першого ж числа друкуватиметься новий роман Жюль Ромена «Деногло Тонка», а в сліду-чих числах—негритявський роман Рене Марана «Батуала».

ТВОРЧА УКРАЇНА.

Теж саме видавництво задумало видавати альманахи під назвою «Творча Україна». Альманахи будуть уміщати матеріал з таких галузів творчости: поезія, белетристика, поези, музичні твори, репродукція картин.

В альманахах будуть друкуватись твори мистців усіх напрямків сучасної України. Друкуватимуться лише недруковані твори. Редакція альманахів запрошує всіх представників українського мистецтва надсилати свої матеріали по свідуючій адресі: Київ, Овручська, б. 10, 1, В. Атаманюкові. Матеріали для першого числа мусяти бути надіслані не пізніше 1 березня. Перше число виходить з друку в кінці березня. Редакційна колегія: В. Атаманюк, М. Семенко, Г. Шкурупій. Альманахи «Творча Україна» виходитимуть двома накладками Київ—Нью-Йорк.

Композитор Пилип Козицький написав хорову сюїту для однородного хору на слова поезії Вас. Елана «Червоні Зорі». Він же закінчує революційний динтих під назвою «Червоний Шлях» на слова авторів М. Йогансена та В. Сосюри «Нова Олександрія».

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ВИДАННІ «КНИГОСПІЛКИ».

Есеукраїнське кооперативне книговидавниче й торговельне товариство «Книгоспілка» приступило до видання повного збірника творів Лесі Українки.

Вийшов з друку том III, до якого увійшли драматичні твори: «У пущі», «Одержима», «Вавилонський полон», «Касандра», «На руїнах», «Три хвилини».

Друкуються і незабаром вийде том IV: «В катакомбах», «Руфін і Присцилла», «Махамед і Айша», «На полі крови», «В дому неволі», «Йоганна жінка Хусова», «Боярина».

ДИТЯЧА БІБЛІОТЕКА.

Заходами Книгоспівки приступлено до видання дитячої бібліотеки. Зараз закінчено друком і поступили у продаж 3 книжечки казок Ів. Франка.

В МАЙСТЕРНІ ТЕАТРУ ІМ. МИХАЙЛЕЧЕНКА.

«Пролетарська правда» в 293 числі зазначає, що в майстерні під керівництвом М. Терещенка розпочались регулярні спектаклі по суботах (Володимирська 47), які викликають дуже великий інтерес серед робітничих і студентських кіл. Майстерня вміщує всього 70 душ глядачів, тому вхід тільки по рекомендаціях.

В склад програму крім попередніх композицій «Перший будинок нового світу», «Небо горить» увійшли ще такі роботи: «Marche funebre», «Печаль остання», «Жертва вечірня», «Поема відваги» (в сольному виконанні артиста Марка Терещенка), Буфонада ч. 1 і Буфонада ч. 2.

У всіх композиціях додержано підходу колективного методу.

Зараз театр Михайличенка поруч з періодичною працею готує дві великих композицій, в яких даються спроби паралельного дійства. Готують також до постановки текст «Леніна» В. Поліщука.

Композиції мають закінчитись у травні, після чого театр дасть кілька гастрольних спектаклів по Україні.

ЦЕНТРОСТУДІЯ.

(Вищий театральний технікум у Києві).

20-го лютого остаточно закінчено реорганізацію технікуму.

Організовано новий факультет Кіно. Поновлено також хореографічний відділ, на чолі якого стоїть Бокалоті. На цьому відділі розпочалася вже постійна праця. Відчинився паралельний факультет «Искусства действия» на російській мові, при якому організується друга театральна майстерня ім. Михайличенка (російська). Останніми часами робота технікуму провадиться інтенсивно. До технікуму вступило багато Робфаковців.

Кількість студентів зараз нараховується до 300 душ.

В склад керівників входять: Артист-режисер Марк Терещенко, Проф. В. Мелер, А. Альшванг, К. Левицький, композитор М. Вериківський, И. Лунд, В. Сладковцев, Вороб, Ева та инш.

БЛОК ЛІВИХ МИСТЦІВ.

В Києві організовано блок лівих майстрів у мистецтві.

В склад постійного бюро увійшли такі особи: режисери театрів: Марк Терещенко, театр Михайличенка, Лесь Курбас «студія» (Березіль) Лундін (російський режисер).

Маляри: Мелер В.—проф. А. мистецтв. Музики—композитори: Буцький, Вериківський. Скульптори: Епштейн. Лігатори: Семенова. Зараз провадиться підготовча праця до спільного виступу.

З ЖИТТЯ МИСТЕЦЬКИХ ШКІЛ КИІВА.

За останній час у Києві провадиться реорганізація мистецьких шкіл під керівництвом інспектора при Губпрофобрі т. Волянського.

Наслідком цього є те, що деякі мистецькі школи, як напр. Архітектурний інститут, Академія мистецтв, театральний технікум, індустріальний технікум стали на певний організаційний та ідеологічний ґрунт. В решті шкіл організація ще не закінчена.

МИСТЕЦЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ «БЕРЕЗІЛЬ».

Згідно статуту і в плані своєї загально-мистецької роботи, для ширшого освітлення театрального життя і допомоги його працівникам, Мистецьким Об'єднанням «Березіль» утворюються такі комісії.

1. Видавнича (Голова комісії Л. Курбас), що має розгорнути діяльність в справі видання журналів, брошур по питаннях теорії, техніки, історії театру, а також видання п'єс, і сценаріїв, як для своїх майстерень, так і для театрів з Європейським репертуаром.

2. Музейна—(Голова комісії В. Василько), яка повинна утворити театральний музей зібравши в собі всі матеріали що до історії українського театру.

Комісія має звернутись до відомих акторів, режисерів, театральних діячів і аматорів театру, аби вони поділились своїми матеріалами, які мають історичне значіння і цікавість не тільки для спеціалістів, а й для широких мас.

3. Бібліотечна—(Голова комісії П. Долина) має влаштувати бібліотеку, яка сучасному мистецтву могла би служити допомогою в його роботі.

Комісія має звязатись з видавництвами закордону, Росії й України з метою одержання від них потрібних книжок, журналів і газет.

Всі комісії вже мають досить матеріалів, але за браком помешкання для Об'єднання, де мають розміститись всі майстерні, лабораторії й комісії, не мають можливості розгорнути працю більш інтенсивно.

СОФІЙСЬКОМУ СОБОРУ ЗАГРОЖУЄ РУІНА.

Найдавнішому пам'ятникові великокнязівського мистецтва XI століття, Софійському соборові, загрожує серйозна небезпека: руїни частини стін. З огляду на те, що в західній частині собору, під час перебудови в 17-му віці, було знищено де-які підпрудні арки, стародавня стіна з боку входу почала відхилатися. Завдяки цьому в південній частині собору помічається розколина, яка зростає що не день і загрожує катастрофою.

Комісією, складеною з спеціалістів-архитекторів і мистців, констатовано потребу найскорішого укріплення західньої стіни собору, щоб зупинити її відхилення.

Місцевими органами охорони пам'ятників старовини й мистецтва при Політосвіті, археологічною комісією Всеукраїнської Академії Наук та науковою дослідною катедрою мистецтвознавства підноситься справа до центру про відпуск в негайному порядку засобів для негайного ремонту собору.

КОНЦЕРТ ДЕРЖАВНОЇ КАПЕЛИ «ДУМКА».

В неділю, 25-го лютого в Пролетарському Будинку Мистецтв відбувся концерт Державної Капели «Думка» під диригуванням Н. Городовенка. В програмі: Танєєв, Мусоргський и ін. Більшість хорових номерів виконується в Києві у-перше.

ВЕЧІР ПАМ'ЯТИ ЛЕОНТОВИЧА.

18-го лютого відбулося засідання музичного т-ва ім. Леонтовича, присвячене пам'яті покійного композитора і концерт із творів останнього. З докладами про М. Леонтовича і про характер його творчості виступали: Ф. Козицький, О. Чапківський і М. Грінченко.

Покійний композитор посідає визначне місце серед дослідувачів українського музичного фольклору. Але музика Леонтовича не є етнографічний запис мелодії; вона є складна гармонізація, для котрої народна пісня є лише первісним джерелом, перетвореним особистою творчістю. Це відрізняє Леонтовича від Лисенка, Кошиця й ин. і дає право назвати його українським народним композитором.

М. Грінченко повідомив в своєму докладі, що в цьому розумінні творчість Леонтовича вважається зразком навіть для тих країн, де вивчення народної музики стоїть на вищому ступені розвитку.

В концерті, який відбувся після засідання, взяла участь капела-студія ім. М. Леонтовича. В програм увійшла низка творів композитора як «Щедрик», «Пряля», «Дударик» й ин.

ВЕЛИКИЙ КОНЦЕРТ ХУДОЖНЬОЇ КАПЕЛИ
ГР. ДАВИДОВСЬКОГО.

Художня Капела Гр. Давидовського інтенсивно готувалася до великого концерту, що відбувся у четвер 22-го лютого в залі. В 1. Н. О. Частина збору пішла на користь Культкому робітників і службовців Медінституту.

ПОСМЕРТНА ВИСТАВКА ТВОРІВ Г. І. НАРБУТА У КИЇВІ.

Інститут Плястичного Мистецтва (б. Українська Академія Мистецтва) обрала комітет для влаштування посмертної виставки творів покійного професора і ректора Академії, Г. І. Нарбута, у складі І. Т. Волянського, Ф. Л. Ернста, Г. Ф. Красицького, А. Ф. Середи та Д. М. Щербаківського. В травні місяці ц. р. відбудеться три роки з дня смерті художника, ім'я якого надзвичайно популярне в цілій Росії та за кордоном. В Петербурзі «Русский Музей» влаштував ще влітку минулого року чудесну виставку його творів, яка була відчінена більш, ніж півроку. Комітет популяризації художніх видань в Петербурзі видав прекрасний каталог згаданої виставки; журнали «Москва», «Среди коллекционеров» т. и. присвятили Нарбутові чимало статей. В Берліні вийшло також дві книги про Нарбута. Таким чином у Києві, де єсть маса абсолютно невідомих і невиданих творів Нарбута, де він провів останні три роки свого життя, працюючи над відродженням українського мистецтва, така виставка являється некучою потребою і святим обов'язком. Проф. Сидоров (в Москві) називає Нарбута найвидатнішим майстром російської книги. Редактор журналу «Среди коллекционеров» (Москва) І. І. Лазаревський пише, що «коли для України Г. І. Нарбут став вже певним національним художником, то він має у своєму майстерстві та таланті всі елементи того, щоби стати національною гордістю не тільки частині Федерації, але й всієї її в цілому. Не перебільшуючи—немає йому рівного по силі та своєрідності дарування не тільки серед наших графіків, але й серед книжних графіків Заходу».

Видавництва «Комітет Популяризації Художніх Видань» в Петербурзі, «Творчество» в Москві, «Госиздат» та «Друкарь» у Києві бажають присвятити Нарбутові монографії. Але все це стане можливим лише тоді, коли київська виставка розгорне перед нами всю творчість Нарбута, починаючи з першого, глухівського періоду—аж до дня смерті у

Київі. Матеріал для цього усього єсть. Треба лише, щоби Наркомат Освіти пішов на зустріч хоч-би невеличкими коштами—і велике діло буде зроблено.

Будемо сподіватись, що НКО відчує потребу розрішити це питання—це єсть наш обов'язок не тільки перед Федерацією, але й перед усім культурним світом—показати наочно весь шлях, пройдений Нарбут-ом—безперечно, мабуть талановитим художником України за все останнє століття.

Ф. Ернст.

ПЕРША ВСЕУКРАЇНЬСКА ВИСТАВКА ДРУКУ.

В культурному житті не лише України, але й цілої спілки Рад. Республік виставка друку, улаштована в Київі з почину Українського Наукового Інституту Книгознавства, є дуже визначним явищем. Величезна кількість метеріалу зібраного інститутом експоновано на виставці по дуже влучній системі, котра прекрасно подає глядачеві весь розвиток революційного руху на Україні.

Більш як 25.000 експонатів, росташованих в залах виставки, безумовно, не являються 100% того, що дала друкарська продукція України, але і без того увага глядача тоне в морі матеріалу. Тому виставочна комісія цілком слушно зробила виборку зі збірки Інституту. Показано саме головне, саме важливе, найбільш характерне для певної революційної хвилі. Звичайно 2.500 проклямацій не вичерпують всієї продукції, але і не потрібно було б примушувати глядача виставки блукати по сотнях тогочасних матеріалів.

Прекрасна, багата (безумовно, єдина на Україні) збірка плакатів крім чисто революційного, має ще й високо художнє значіння. Цей відділ виставки росташовано на трьох поверхах сходів Пролетарського Музею і вигіршне розміщення барвистого і різноманітного (експоновано і контр-революційні друки) матеріалу одразу мимоволі захоплює глядача.

Діаграми (їх коло сотні штук) органічно доповнюють експоновану продукцію і допомагають орієнтуватись середньому глядачеві, котрий ніяк не міг би інакше розібратись в значінні виставки, і без яких не можна було б вірно оцінювати роллю друку в революції. Ціфри діаграм, картограм і статистичних таблиць підсумовують і те, що по тих або інших причинах не було експоновано.

Виставка поділяється на 5 відділів: книжковий, пресовий, нотний, проклямаційний, плякатно-ілюстраційний. Книжковий має підвідділи: «Українська книжка від 1798 (перше вид. Енеїди) по 1916 включно»; «Книжка на Україні 1917-1922 р.р.»; «Українська книжка закордоном 1917-1922 р.р.». Є на виставці окрема кімната творів Шевченка від першого Кобзаря 1840 р. по останню брошюру 1923 р.

Треба визнати, що праця Інституту Книгознавства і Виставкомісії заслужила великої пошани, бо невеличкою купкою відданих роботі людей створено велике культурно-революційне діло. Склад Виставкомісії: Голова Юр. Меженко, Зав. Книжковим відділом, директор Інституту Книгознавства; Б. Ігнатієнко, Зав. пресовим відділом (заступник голови виставкомісії); П. Козицький (композитор), Зав. Нотним відділом; Михайлів (маляр), Зав. плакатним відділом; А. Онущук, Зав. проклямаційним відділом.

КАТЕРИНОСЛАВ.

Белетрист Ол. Досвітній написав книжку Ґоповідань з Хинського життя, яку видає Держивидат України під назвою «Тюнгуй» себто хинський (китайський) громадянин. Він же написав роман «Американці», де зачеплений революційний рух Америки, Азії та Європи.

Проф. і критик Петро Єфремов працює над творами Лесі Українки.

Проф. Яворницький виготовив писаний етнографічний матеріал, ще досі невідомий.

Серед молоді, яка виступає в «Плузі» м. Катеринославу відзначаються Тарасенко, Дроцик й ін.

Поет Гурій написав цикл поезій «Доба».

У виданні Катеринославської філії Держвидату вийшла «Пісня про Гайявату» Лонгфелло в перекладі О. Олеса. Книжка гарно ілюстрована.

КАМ'ЯНЕЦЬ ПОДІЛЬСЬКИЙ.

Поет Дніпровський написав поеми: «Буценко», «Надволжа» і склав збірник віршів «Залізоустя».

Поет і молодий вчений М. Драй-Хмара виготовив до друку збірку своїх поезій на ліричні теми.

Дуже цікаві його спроби в розробці ритмів, починаючи од класичних.

НОВИЙ СПИСОК ТВОРУ СКОВОРОДИ.

Сред масонських паперів із архиву Кочубея, що зберігається в О. Полтавському Державному Архиві, членом правління Архіву гр. б. Бузинним знайдено новий список «Асхани» Сковороди, зрозумілий на початку XIX стол. Рукопис обіймає 14½ листів і надзвичайно сарно зберігся. Він вважається четвертим з відомих до цього часу. Зі списку можна встановити цінні варіанти, а також можливо зробити важливі висновки що до первотвору.

ВАЛКИ.

«Плуг» провів три літературні вечірки.

Поет Крижаній випустив збірку поезій «Бризки вогняні». Випустили дві сторінки в журналі агітпропу.

ЛЬВІВ.

Відбувся ювілейний вечір Богдана Лепкого. Микола Голубець сказав промову про творчість Лепкого.

АМЕРИКА—КАНАДА.

АЛЬМАНАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОСТІ.

На весні с. р. появиться великий збірник нової української творчости. В збірнику візьмуть участь кращі літературні сили нових напрямків, головню з Радянської України. Книжка вийде за кордоном. Матеріали збирає М. Ірчан.

СПІЛКА СОЦІАЛІСТИЧНИХ УКР. ПИСЬМЕННИКІВ.

З ініціативи письменника М. Ірчана і поета-робітника М. Тарновського приступлено до організації «Спілки українських соціалістичних (комуністичних) письменників». Членами спілки зможуть бути тільки ті мистці слова, що стоять на соціалістичній платформі. Пороблено приготування до заснування власного видавництва. Ініціатори увійшли в порозуміння з усіма мистецькими організаціями на Радянській Україні.

ТЕАТРАЛЬНИЙ СЕЗОН В КАНАДІ.

Драматично-співочий гурток Укр. Робітничого Дому в Вінніпегу, в Канаді, отворив свій регулярний сезон виставою драми Я. Мамонтова «Великий Хам», в суботу 14 жовтня м. р. Від початку отворення даю слідуєчі вистави: «Панна Штукарка» А. Володського (2 рази). «За синім морем», Я. Гордіна (2 рази). «Як світ пішов до гори ногами», Степана За—ного, «Не ходи Грицю» П. Старицького, «Бог Помети», Ш. Аша. «Суєта», І. Тобілевича, «Мати Наймичка» І. Тогобічного «Бунтарь» М. Ірчана. Крім цього, виставлено слідуєчі одноактівки: «На перші гулі» С. Васильченка, «Він не заздрісний», «Кайдашева сім'я», «Зразковий муж» і «Живий мертвець».

Рівно ж гурток дав коло 10 величавих концертів при участі мандолінової діточої оркестри, яка існує при Укр. Роб. Домі.

В короткім часі буде виставлена «Чорна Пантера» і «Білий Ведмідь», В. Винниченка і популярна мелодрама «Циганка Аза». Протягом цього сезону входять в репертуар гуртка слідуєчі п'єси: «Назар Стодоля» з «Вечерницями» Нішинського, «На дні», М. Горького, «Бог, Чоловік і Сатана» Я. Гордіна, «Скупар» Ж. Молієра, як і також кілька інших п'єс побутового репертуару.

В-во «КОСМОС».

Українське-американське в-во «Космос» в Берліні має на меті зв'язатись з революційними та пролетарськими письменниками інших країн.

У своєму листі до французької групи «Клярте» в-во інформує, що воно обмінялось де-якими творами з німецькими пролетарськими письменниками, передалши їм збірки, поезій українських поетів, куди увійшли Еллан, Сосюра, Хвильовий, Йогансен, Тичина й ин., а також поему «Ленін» Валеріяна Поліщука в перекладі на німецьку мову. Те ж в-во виготовило до друку авторизований переклад роману А. Барбюса «Огонь».

А В С Т Р І Я.

В майстерні майяра І. Модзалевського вироблюються стильові української ляльки, на які є великий попит в Англії та Швайцарії.

Ф Р А Н Ц І Я.

Військова белетристика Франції.

Мода на «військову літературу» у Франції ще існує, але вона значно ослабла. Зараз можна назвати дуже мало творів, дійсно художніх та глибоких, що мали б війну своєю темою. Це насма перед вірші Клоделя, які повні патетичної мудрости, потім палка книга проти війни Барбюса «Вогонь», дотепна п'єса-сатира Р. Ролляна «Лілюлі», поетична «Європа» Ж. Ромена і дуже цікавий психологічний роман Дрійо Ля-Рошеля «Питання» (трагедія юнаків, що були кинуті у вогонь війни). Але ці твори гинуть серед цілої маси інших умовно-патріотичних та ложно-патетичних витворів. Винятком є книга Жоржа—Годі «Агонія Замка» Мон-Рено, яка недавно вийшла. Це щоденник учасника одної з маленьких подій-оборони невеликого пункту на шляху Комп'єн—Париж.

НОВА ЛІТЕРАТУРА ФРАНЦІЇ.

Помічається в літературі наступ революційно-прогресивних письменників на буржуазну культуру. Серед них два угруповання: «Абатство», що живе відокремленою общиною на селі і працює там фізично. З нього вийшли Вільдрак і Жюль-Ромен, кращі поети Франції, друге угруповання «Визволення» (Affranchis), яке створив письменник Карлос Ляфонт, автор «Містерії про кінець світу». Обидві групи виступають проти буржуазної культури сучасного Парижу й частково захоплюються проповіддю толстовства про визволення в праці. Тепер Ляфонт пішов од літературної праці і зробився шклярем, виготовлює кольорові шибки, тим більш що є кращим майстром шкляного маларства.

КОМУНІСТИЧНІ ЛІТЕРАТУРНІ ГРУПИ.

Крім цього у Франції існує ще чисто комуністична група «Клярте» (світло) на чолі з Анрі Барбюсом і Роменом Роланом; близький до них і письменник Анатоль Франс, що недавно одержав Нобелівську премію. До групи «Клярте» звернулось українське комуністичне видавництво «Космос» у Берліні з листом, якого буде розміщено в нашому журналі.

ФРАНС В «ОПАЛІ».

На твори великого французького письменника А. Франса папа римський наклав заборону. Всі вірні католики під загрозою відлучення од церкви повинні обходити книжки Франса, як такі, що оскверняють розум і чуття. Це тому, що Франс найбільш їдко висміяв церкву та релігію і висловив своє співчуття Радянській владі. Франс в 1921 р. одержав був премію Нобеля за свої твори.

НЕОКЛАСИЦИЗМ У ФРАНЦІЇ.

В Парижі виходить зараз новий журнал «Французська Муза», що нараховує в своїх лавах велику кількість письменників. Журнал є органом тих поетів, які мають на меті своє натхнення вкладати в «здорову» традиційну дисципліну французького віршового складу. Журнал різко накидається на футуристів, кубистів, дадаїстів та ін., які, на думку критика журналу Шеріва, є шантажистами. Як бачимо, ті замітки, які з'являлися в українській пресі про відновлення неокласицизму, цебто наступу реакційної частини в письменстві, найшли для себе у Франції організований вихід.

В ч. I журналу увійшли твори Пера-де-Ноаяка, Ері Рено, Андре Морі, Трістана Дерема і Пера Жалябера. В статтях про класицизм розхваляють поетес; як пані де-Ноайль, та виправдують фавнів, дріяд та наустхів.

ПИСЬМЕННИК - КОМУНІСТ.

На сторінках журналу «Clarté» недавно відбулась полеміка між Р. Роланом і Анрі Барбюсом з приводу тактики в сучасний мент. Ролан висуває мент вичікування та непротивенства, тоді як Барбюс вимагає прямої дії, що має «привести до диктатури пролетаріату». Як відомо, не що давно Барбюс вступив дійсним членом в комуністичну партію Франції.

НОВІ КНИЖКИ РОЛЯНА І ФАРЕРА.

Недавно вийшла книжка Ромена Ролана, писана в 1918, р. «Пер і Люс» (є переклад уже на російську мову). Книжку вважають одним з шедеврів Ромена.

Вийшла також книжка відомого романіста Клюдо Фарера «Засуджені на смерть», де змальовується майбутня боротьба між капіталом і пролетаріатом. Капітал через нові технічні винаходи врешті має в руках весь пролетаріат і може робити з ним що захоче, бо не потребує робочих рук, а дає змогу жити робітництву тільки з милости. Але захоплення влади пролетарями не змальовано, бо по роману воно виходить неможливим. Автор лишень довів перемогу капіталу до абсурду.

АНАТОЛЬ ФРАНС.

Анатоль Франс видрукував свій автобіографічний роман «Життя в цвіті» з часу до 20 літ свого віку.

Він є начеб частиною цілої низки автобіографічних романів Франса, які вже надруковано досі.

Анрі де-Реньє видрукував збірник поезій «Сліди полум'я». В збірник поезій увійшли цикли: «Що вони мені казали», «Маленькі оди», «Сад спогадів» (про Венецію), «Медальони художників». У книжці на оцінку критиків є справжні шедеври.

МУЗИЧНО-СЛОВЕСНІ СПРАВИ.

У Франції робляться спроби чисто музичної інструментовки віршу. Напр., Поль-Еміль-Кадільяк написав «Місяшне світло» — соната в прозі в трьох частинах: алегро, менует і фінал. Тут використано чергування образів, ритмічне наростання, розвиток тематики, згуків інструментовка і ин. не літературні складові частини. Ідеологічно твори животіють.

Поет Жан Рішпен, що не друкував своїх творів уж зо 20 літ, недавно випустив книжку «Похоронне подзвіння».

У Франції розпочалась мода на історичні романи, хоча глибоких поки що немає.

В Сорбоні (Паризький університет) засновано катедру вивчення творчости й життя Віктора Гюґо.

МИСТЕЦТВО Й ДИТИНА.

Під такою назвою відкрито в Парижі велику виставку картин, котрі не тільки змістом, але й тонким добором красок відповідають найкраще психіці дитини. Про велику цінність виставки говорять вже хочби самі імена мистців, що дали туди свої праці, між якими є найвизначніші сучасні західно-європейські малярі: Ренаур М., Коссар, Курбе, Коро, Карер, Ван-Донген, Д'Еспанья, Морісо, Форнеро, Шаллі і инші. Крім картин бачимо на виставці зразкові іграшки й ляльки роботи Кльод Ренара, Увре й Ерні Давідо.

НІМЕЧЧИНА.

Німецька література.

В Німеччині зараз піднялась хвиля творчости з містичним змістом, з окультизми науками, кабалістикою і инш. Мода захоплює все ширші круги читачів. Але поруч з цим почали з'являтися і твори з соціальним змістом. Крім відомої книжки «9-го листопада» Келермана, визначаються романи Карла Відмайера «Бронзовий бог» з часу Радянської Угорщини та талановитого письменника Шрейфогеля «Антихрист».

Гергарт Гавптман написав п'єсу ідилію «Анна», де змальовано дівчину, якій багато прийшлося винести бідкання. Кінець твору

реалістичний. Брата, фермера, де працювала Анна, змальовано яскраво і чітко в антиклерикальних тонах. Весь роман глибоко гуманний з співчуттям до жінки.

В зв'язку з ювілеєм Г. Гавптмана вийшло багато критичних книжок про його творчість. Між ними віділяються твори Шлентера, Ельсосера і Пауля Фехтера. Вийшло також повне зібрання творів Гавптмана в 12 томах, куди увійшли і недруковані ще твори та афорізми.

Поет Шеффер написав хорейми роман «Парсіфаль», де Парсіфаль є символом скитань людської душі.

Найбільш даровитим сучасним німецьким пролетарським поетом вважають Макса Бартельса, який випустив дві книжки поезій «Душа робітника» і збірник «Дайте нам світ покорить».

ІТАЛІЯ.

Італійська література.

В Італійській літературі останні роки можна вважати роками занепаду, наслідування, головним чином, давно відомих мотивів.

Такі поети: Гвідо Марта, Уго Бетті, Теофіліо Валенті. Белетристика також нічого визначного не дала. Середньої вартості роман Грації Деледда «Бог живих». Найяскравіший Енріко Товес, який нападає в критичних своїх статтях на Д'Аннунціо, часто сам йому наслідує. Визначається також поет Остільйо Лукаріні зі своїм збірником «Душа за вітром». Помічається захоплення перекладною літературою, а особливо англійською і зокрема Шекспіром.

Готується національне видання творів Габріеля Д'Аннунціо, ідеолога буржуазної культури в Італії.

На чолі комітету по виданню творів стоять представники великої фінансової буржуазії, король та аристократи.

АНГЛІЯ.

Літературний Ляпас Англії.

Через цензурні і видавничі перешкоди роман-хроніка ірландського письменника Джемса Джойса «Улісс» вийшов у Франції. Книжка написана в яскравих і гострих тонах, де виведено дієвих живих осіб сучасної Ірландії й Англії. Вона викликала багато нападок і похвалби. Чопорна англійська критика визнає книжку «антиєвропейською», а місяцями обвинувачує автора в порнографії. Роман є ляпасом для Англії. Публіка книжкою дуже цікавиться.

Відомий англійський письменник—драматург Бернард Шоу, обраний до англійського парламенту од робітничої партії.

СКАНДИНАВІЯ.

Найвизначнішим сучасним поетом Швеції вважають А. Остерлінга, який видав нову книжку поезій «Паріс і Паллада».

Нобелівську премію в цьому році по літературі присуджено в м. Стокгольмі відомому іспанському драматургові Хасінто Бенавенте, по фізиці за 1921 р. Альберту Айнштейну, за 1922 р. датському фізику Нільсові Бору, по хемії за 1921 р. англійцеві Содді, а за 1922 р. англійцеві Естоку.

ШВАЙЦАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА.

Зі словом «Швайцарська література» зв'язані імення тих місцевих швайцарців, що писали лише літературною мовою своїх сусідів-німців: Готфріда Келера, К. Мейера. Іер. Готфельфа, ще може Карла Шпітлера, з того часу, як він одержав нобелівську премію у 1919 р. Але зараз існує багата література, яка ще далі міцніше і розвивається на національних говірках, щоб то на місцевих діалектах німецької, французької та італійської мови.

Її присвячено кілька видань, які вийшли в Швейцарії в цьому році. Збірник Роберта Фезі «Гельветська Антологія» має разом з творами авторів, що пишуть німецькою (К. Шпітлер, Ад. Фрей), французькою—Анрі Спісс) та італійською (Фр. Кбеза) літературною мовою, твори, написані на місцевих говірках (напр., на німецько-швайцарській (М. Лінерта). Зостаннім може добре познайомити книга О. Грейерца «Швайцарсько-Німецька Говірка: старовинні зразки».

У своїх книгах „Молода Швейцарія“, та „Листи про Швайцарську літературу“ Ед. Короді кличе своїх земляків-письменників визволитись від розробки виключно сільських мотивів—виспівування гір, пасовиська і т. инш. в стилі Г. Келера і відбити краще той великий зміст, який, „без сумніву, є в швайцарському національному житті“. На цей шлях ступили вже деякі письменники, яких розібрано у статтях Короді: міцний емоціональний поет Штамлер. К., драматург Макс Пульвер, представник реалістичної повісти Я. Шафнер, автор новел А. Стефені инш.

ПОЛЬША.

Новини Польської літератури.

Нова польська література равіш гуртувалася коло відомого часопису «Хімера», зараз розкололась і обслуговується кількома часописами, з яких перше місце займають „Zdziej i Skamander“. Перший наближається до експресіонізму і в критиці визнає тільки формальний метод. Другий часопис наміряється насадити нову течію, назва якої бере свій початок від слова «populus»—наріччя «Популісти» подібні трохи до імажиністів. Академісти мають притулок в часописі «Nowi Przegląd Literatury» («Новий огляд літератури»), а за останній час в варшавському часописі «Rozmowa» (Відродження).

Серед цілої низки нових імен критика зазначає Андрія Стругу, що виступив з великим і міцним романом «Гроші» з життя американських мільярдерів, що проводять своє життя між гарячковою працьовитістю Нью-Йорка та Швейцарією, між крадіжкою та філантропією. А. Струг зараз стоїть на першому місці. Його останній твір, присвячений війні, має назву «Могила невідомого салдата».

В белетристичні зустрічаються злісно твори про Росію, як напр.: «Злочин» (К. Здиховський); «Скажені пси» (І. Вандровський) та инш.

Зі старих письменників великою пошаною користується Вацлав Берент, який після довгої мовчанки, нарешті, випустив «європейський роман» «Живе Каміння», який виявляє нові ідеологічні тенденції.

Серед поетів виділяються: Бруно Ясенський, Тит Чижевський, Анатоль Штерн, Юліан Тувім, який випустив три томи поезії. Тувім відомий як перекладач Бальмонта і Брюсова.

В Польщі зараз в галузі перекладів проводиться велика робота. Крім того що перекладаються всі видатні закордонні новинки, перекладено наново «Фавст» Гете, Мол'єр, Рабле, Шекспір, вийшли також переклади італійських класиків, німецьких і инш. Перекладено також: Омар Майям, Овідій, Тагор, Хинських ліриків та инш.

БІЛОРУСЬКА ЛІТЕРАТУРА.

У Мінську заклалося об'єднання Білоруських письменників Марксистів «Полим'я».

До нього входять молоді письменники, між ними Михайло Громиха, що недавно написав поезії «Семимільні Кроки», в якій з «Кием» у руках, у Чоботях на власний копил, проходить скрізь усю Білорусь і, почувши про Батрацькі співи, кличе купалу закувати про новий наш бурливий час».

Там же поет В. Гартнага працює над удосконаленням форми. Там же беруть участь т.т. Дила Санкевич, Друшчиц, Морозовський та інші. Там працює критик Жилунович, що зачитав на одній з вечірок «Полим'я» свій «Загальний огляд Білоруського Парнасу» «в новій праці».

Він охоплює нас, от початку війни до наших днів, де розкриває причини мовчанки поважних піонерів білоруської поезії—Янка Купали, Якуба Коласа і інших в час великої пролетарської революції. На думку критика, в це сталося тому, що вони не відчували повстання робітництва. Але є дані, що й старше покоління підходить до революції. Купала пише: «На смерть Булата», переклав Інтернаціонал, Колас одбиває побут в поемі «Нова Земля».

МОЛОДИЙ БІЛОРУСЬКИЙ ПАРНАС.

Із молодих письменників Білорусії відомі:

Адам Червоний, Олесь Дудар, Олександрович, Плащинський і поет-сатирик Кропива.

РОСІЯ.

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА.

Російська література в останні два роки досягла великого розмаху.

В основі все письменство можна поділити на дожовтневу літературу і літературу жовтня. Перша під різними виглядами отрує повітря, друга буде нове життя. Це що до соціального напрямку творчості. З боку форми існує багато «ізмів», з них найвизначніші—відживший символізм (Ф. Сологуб, А. Вілій), акмеїзм (Мандельштам та інші.), футуризм (Маяковський, Асеев, Пастернак), конструктивізм (Еренбург та інші.) імажнізм (Есенін, Шершеневич і інші.), неокласицизм (Шенгелі і інші.). Великі групи пролетарських письменників з них найвизначніші: «Кузниця», «Твори» і «Октябрь». Крім того, існує група селянських письменників, але це дуже слабенька група, і своєю творчістю йде слідом за Дрожжиним, Суриковим та Кольцовим.

В останній час відзначаються постаті белетристів з молодих, як напр., Еренбург, Б. Пильняк, Всеволод Іванов, Нікітін та інші, а також досягли великих творчих форм Ремізов—(в еміграції) Зам'ятін, Чапигін, Шмельов. Видавнича діяльність буйно розцвіла. Існують сотні приватних видавництв, але їх побивають і численністю і серйозністю Державне В-во Р.С.Ф.Р.Р. та кооперативні, як напр., «Московский Рабочий».

Поет Валерій Брюсов написав дві книжки: «Н. А. Некрасов» та «О современной русской поэзии», які виходять у виданні в-ва «Мир».

Поет К. Бальмонт випустить у в-ві «Огоньки» прозовий твір свій «Воздушний путь».

Письменник В. Пастернак виготовував том поезії і прози, який виходить в Берліні (В-во «Геликон»). Теж в-во випускає книжку Ф. Сологуба «Барішня Ліза» і В. Шкловського «Ход коня».

Поет Сергій Єсенін, який їздив зі своєю дружиною Айседорою Дункан, відомою танцівницею до Америки, повертається назад в Росію.

Поет Володимир Маяковський видрукував в одному з берлінських російських журналів свою автобіографію. Родився Маяковский у Владикавказі. Ще до революції 1917 р. був близький з більшовиками і сидів у в'язницях. Тепер Маяковський належить до так званих комфутуристів.

Белетрист Всеволод Іванів друкує свої твори в різних журналах, як напр. «Прожектор», «Красная нива», «Красная новь» й ин. Недавно було опубліковано нове оповідання «Атаман із Семипалатинска», де Іванів розробляє сюжетну форму.

Белетрист Борис Пильняк видрукував в альманаху «Круг» свою нову повість «Третья Столица».

Письменик Андрій Белий дорешти загруз в містиці і випускає такі твори як «Котик Летаев» й инш.

Белетрист Михайло Майський, який писав більш по-російськи і написав низку оповідань, як напр., «В Степи», «Скифова Жена», тепер перейшов на українську літературну мову і є членом спілки пролетарських письменників «Гарт». Він зараз працює над сценарієм для Всеукраїнського Фотокиноуправління.

Н. Асеев, Працює над великою повістю «Отрывки из биографии неизвестного». Крім того, закінчує нову поему «Электриада». Недавно вийшло два збірника віршів поета: «Избрань» і «Совет ветров».

А. Аросев. Зараз тільки закінчив дві нові повісті із революційного життя: «Никита-Римарь» і «Голова». Тепер працює над великою повістю теж із революційного життя—«Гениальный человек».

Ілля Еренбург. Закінчив нового роману «Жизнь и гибель Николая Курбова». Уривки друкувались уже в «Красной Нови». Роман виходить одночасно на англійській мові в Нью-Йорці і на російській в Москві накладом в-ва «Новая Москва». В Іспанії вийшов його роман «Хулио Хуренито» в перекладі на іспанську мову.

Белетрист В. Лідін, що недавно повернувся з Берліна, закінчує велику повість «Морской Сквозняк».

Андрій Соболев працює зараз над романом «Иудеи». Роман охоплює епоху 1919—1921 р.р. Проходять по Україні хвилі денікінських, махновських погромів. Замірають єврейські містечка і на цьому тлі розгортається соціальне руйнування старого єврейства і поруч народжується нове з іншими ідеями і вимогами.

Автор «Хищницы», «Маленькой женщины» й инш. О. Миртов написав нову п'єсу-трагедію з прологом «Старчиха Королева». Дія вершиться в невідомій фантастичній країні при революційному рухові, який характером наближається до того, що було в нас од лютого до жовтня. П'єса має йти в найближчому сезоні в одному з московських театрів. П'єсу друкує в-во «Круг».

Письменик Д. Метиславський, автор «Пяти дней», які у свій час було перекладено на європейські мови, виготовив до друку працю «Деникинцы на Украине», яка має друкуватись в журналі «Былое».

КОЛЕКТИВНИЙ РОМАН.

В Москві 13 письменників: Н. Ашукін, Мих. Булгаков, Ефим Зозуля, М. Козирев, В. Лідін, К. Левин, Борис Пильняк, Андрій Соболев, Ю. Соболев, Ю. Сльозкин, Дм. Стонов, А. Яковлів, А. Ефрос пишуть колективний роман. Уже написано 12 розділів. Змальовано з боротьби радянських військ з гайдамаками, відступ білих і т.

АЛЬМАНАХ «КУЗНИЦА»

Видавництво «Московский рабочий» випускає альманах «Кузница». Беруть участь письменники групи «Кузница»: Ляшко, Нератов, Глазков, Бахметьев, Обрадович, Казин, Полетаев, Санников, Макаров, Александровский, Филиппенко, Кірілов й инш.

Пролетарський письменник М. Болков працює над повістю з селянського життя з часу 1918 р. під назвою «Чортополох».

ГУРТOK «ЗВЕНО».

Літературний гурток «Звено», що об'єднався на початку революції із старих і молодих письменників, під головуванням В. Львова-Рогачевського, влаштовує вечірки письменників різних течій.

Читали: Вересаєв, Нікітин, Невіров, Яровий, Ляшко. Виступають також критики, як Кубіков, й инш.

Письменник Н. Ляшко закінчує повість «Стремнина» з сучасного життя.

А. Невіров працює над романом «Гуси-Лебеди» та повістю «Андрон Непутячий».

А. Новіков-Пробій закінчив повість «Подводники» з життя матросів.

Поет М. Герасімов пише поему «Каменьщики» і випускає окремим виданням «Электропоему».

В. Кірілов закінчує автобіографічну річ «Детство і Юношество».

В. Берліні вийшов альманах «Струги». Участь беруть: Айхенвальд, Балтрушайтис, Бєлий, Пастернак, Ремізов, Еренбург, А. Толстой, Ходасевич, Новиков, Цветаєва й инш. Збірник має невиразне, але більш менш прихильне до Радянської влади відношення.

Там же вийшли «Епопея № 1», під редакцією Белого, де беруть участь Пильняк, Ремізов, і Белого «Путевие заметки».

У Відні вийшов віршований переклад Льва Ярошевського «Пісні Пісень» з біблійського тексту.

«В-во Письменників» у Берліні випускає книжку застольних промов Пушкіна «Table Talk» і листи Тургєнева до закордонних критиків.

В-во «Время» випустило збірник листів В. Короленка за 30 літ до 1921 р.

Там є відомості про перші кроки М. Горького, про стосунки з Л. Толстим, про дружбу з Чеховим і инш. Додано портрета і в свій час заборонену автобіографію Короленка.

V A R I A.

3.000 років під землею.

Вже кілька місяців, як уся західно-європейська преса подає відомості про відкриття домовини фараона Тут-Арх-Амене. Ці нові винаходи стародавнього Єгипетського мистецтва з'являються на світ після 3.000 років свого пробування під землею.

В кінці минулого року два відомих єгиптолога, які вже 16-ть років досліджували стародавній Єгипет, лорд Карнарвон та Гоард Картер, робили розкопки у «Долині царів» біля Луксору. Випадково вони знайшли великий підземний склеп. Це була домовина фараона вісімнадцятої династії Тут-Арх-Амене.

Коли добрались до середини, там знайшли багато різної мебелі та инших предметів. Було знайдено багато золота, бріліантів, дорогоцінного каміння і т. н.

Знайдено золоті трони фараона та його дружини, їхня одіж; є чудова білизна, яка досить добре збереглася, посохи, чудово зроблені канали, калесниці, музичне приладдя, папірусові сувої, опаквала й инш.

Це відкриття вплинуло навіть на моду. Ознакою доброго тону в Парижі та Лондоні є вузькі вбрання єгипетського покрою з короткими рукавами і вишивкою з ієрогліфів.

ДОІСТОРИЧНІ ЗНАХОДИ В МЕКСИЦІ.

Коло склону вулкана Кофре де Пероте в стейті Веракруз знайдено ціле доісторичне місто. Коло города Мексики знайдено піраміду на 40 метрів заввишки. По шарах вулканічного попілу, що її накривав, числять їй коло 4.000 літ. Дуже цікава там орнаментика, яка відрізняється від культури інків й ацтеків. Думают, що то сліди культури народів, які з Азії через Аляску за багато років до Р.-Х. перейшли в Америку. Від них і пішли сучасні індієці.

Наказ—мистецтво.

Л. Троцький вважається одним з кращих сучасних стилістів і навіть «Королем памфлету» в термінології письменника В. Шоу. За підписом Троцького разом з іншими видано наказ Р. В. Р. Р. за № 279 до п'ятиріччя Червоної Армії. Це безперечно стиль великого майстра.

Можна з певністю сказати, що таких літературно-художніх, запальних і щирих приказів не мала ще ні одна армія в світі. Наказ «втримано» в формі замкнутого кола з двічі повтореним леймотивом «Червона Армія—щит пригноблених, Червона Армія—меч повставших». По образності та емоційному напруженню приказ № 279 можна вважати за класичний зразок художнього твору Великої Пролетарської Революції.

ХИНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА.

Хиньська література поділяється на чотири великих відділи:

- 1) Класичний, або основний.
- 2) Історичний, куди також приєднують географію, етнографію і огляди літератури.
- 3) Філософія.
- 4) Красне письменство, мистецтво.

Відносно стилю хиньські вчені роблять поділ своєї літератури на твори написані в старому стилі (щ-вень) і на твори в сучасному стилі. Перші (щ-вень), окрім того поділяються на (щу-щ-вень) або твори написані до Конфуція, і на твори пізнішого періоду.

Хиньські вчені заповняють, що вони мають твори, які написані за 2.000 і навіть 3.000 років до Р.-Х., але до цього часу ми маємо поки-що твори тільки з часів ханської династії (1000 років до Р.-Х.).

Зрозуміло, що за такий довгий час хиньська література досягла величезних розмірів, не тільки по кількості, але по різноманітності і їх якості. На перший погляд хиньська поезія буде не зрозуміла для європейця, але при ближчому ознайомленні ми там знаходимо такі перли, які мають значіння і для нашого часу що до форми й ритму віршів.

Зустрінувшись в недавньому часі з європейською культурою, хиньська література, в силу необхідности, мусила відновитись, перенести нові течії і напрямки до своєї літератури.

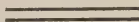
Найбільш блискучого розвою вона досягла в часи панування Шаньської династії, деб-то XIV столітті, а далі вона спинилася в своєму розвитку і беребирала старі форми, або займалася компіляцією.

Зараз хинська література переживає кризу—переході від старих форм до більше досконалих, особливо за останні часи, з народженням промисловости, індустрії, а через те і пролетаріату. Але ці нові течії ще не ясні, це тільки ще потуги, але безумовно вони мають за собою величну і блискучу будучину, особливо що до нових поетів і новелістів. Можна зазначити: Цзянь-Нинь-Фу, — видатна його поема «Сянь» — Сонце — перекладена на Японську й Англійську мову (1920р.).

Другий Е-Цзинь-Лянь, його новеля «Гань-Шень-Фу» (Старе й нове місто)

Гао-Минь-Ш и має цілу низку блискучих малих творів, написаних рифмованою прозою.

Солод.

Критика й бібліографія*).

ІСТОРІЯ. ПОЛІТИКА. ЕКОНОМІКА.

Н. Радек. „На службе германской революции“. Сборник статей. Москва. Госиздат. 1921.

В. Пик. „Ноябрьский переворот в Германии“. Стаття в часоп. „Коммунистический Интернационал“, ч. 19.

Г. Биншток. „Очерки германской революции, встречи и впечатления“. Москва. „Книга“. 1921 г.

Г. Штребель. Германская революция, ее несчастье и ее спасение“. Прага. Изд. „Воля России“. 1921 г.

Эд. Бернштейн. „Германская революция.“ История ее возникновения и первого периода. Берлин-Дрезден. Изд. „Восток“. 1922 г.

Г. Носке. „Записки о германской революции“. Петроград. 1921 г.

Революційний рух німецького пролетаріату, хоч і молодий, проте має величезний досвід, більший за досвід російських революцій.

Вивчення цього досвіду: відносної консервативності, нерухомости пролетаріату розвинених капіталістичних країн, повільного занепаду впливу соціал-демократичної та центристської ідеології, нарешті, помилок молодого, часто невитриманого комуністичного руху—має величезну вагу і найперше для політиків-проводарів революційної робітничої класи. Але й пролетарсько-комуністична інтелігенція, що її лави з часом усе збільшуються та міцнішають, виявляє велику цікавість до розвитку революції в країні могутнього капіталу, що, однак, одночасно виявляє найбільші ознаки розкладу.

На російській мові є вже кілька книжок та статтів, присвячених розробці історії германської революції. Їхні автори належать до трьох ворожих одна одній течій робітничого руху, тому цілком природня річ, що освітлюють вони події неоднаково, а навіть іноді суперечать один одному. Освітлення з різних точок зору, загартованих в огні революції, може лишень сприяти критичному відношенню читача до поглядів, що їх висловлюють автори, та допоможе читачеві виробити свою самостійну, правильну думку про події германського листопаду.

*) *Од Редакції.* Зважаючи на те, що розмір першого числа „Ч. Ш.“ дуже розрісся, Редакція мусила була де-що скоротати бібліографічний відділ. Отже, переносючи значну частину критичних заміток до 2-го числа. Редакція лишає в цьому числі найголовніші замітки прокнижки політично-економічного змісту, а також низку рецензії на шкільні підручники.

Ми розглянемо зміст таких праць, що є й на російській мові: „На службе германской революции“ К. Радек, „Ноябрьский переворот в Германии“ В. Пика, „Очерки германской революции“ Г. Бинштока, „Германская революция, ее несчастье и ее спасение“ Г. Штребеля, „Германская революция. История ее возникновения и ее первого периода“ Ед. Берштейна, та „Записки о германской революции“ Г. Носке.

Карл Радек—видатний тактик Комуністичного Інтернаціоналу та чудесний, уразливий публіцист—брав жваву участь в російському революційному русі (1905—08 р.р.). Довгий час він жив у Німеччині, та був одним з найперших проводирів ліво-радикальної течії германської соціал-демократії. Зваживши досвід російської революції, Радек, пробуваючи перші місяці після перевороту в Берліні, прикладав всі свої зусилля, щоб прискорити народження в муках германської комуністичної партії та позбутися неминучих перебільшень та помилок авангарду, що починав організувати свої лави.

„На службе германской революции“—збірник статтів та заміток, написаних у різні часи, серед величезних подій та кривавої борні 1918—20 р.р. Статті Радека перейняті трагичним ароматом Німеччини після війни. Непосередній відгук на події, спроби прогноза, що в них завжди є багато апіорних думок, роблять де-які праці Радека не стільки історичними дослідими, скільки документами революції (у збірнику є навіть кілька листів К. Радека до Ц.К. Германської Комуністичної партії та инш організацій). Цілком природня річ, що у 1918 та 1919 р.р. найвидатніші філософи та передові борці комунізму, перед якими піналися бурхливі хвилі революції, намагалися використовувати цей революційний неспокійний океан. Кілька статтів Радека—це відбиток цих медових місяців революції, і найперше доповідь „Зруйнування германської імперії та завдання міжнародної робітничої класи“, зачитано у Москві в перші дні після перевороту в Німеччині у листопаді.

Поруч з ґрунтовним досліджуванням об'єктивних причин німецької та всесвітньої революцій у доповіді є упевненість, що не справдилася потім, у тому, що надходить час, коли зникне шейдемановщина і розпочнеться панування комуністичного пролетаріату.

Не можна забувати, що Радек тактик пролетарської революції, він вивчав події з практичного боку, він мав на меті використовувати досвід для того, щоб скерувати германську комуністичну партію на кращий шлях. Саме через те, що Радек розглядав події з практичного боку, він аналізує факти надзвичайно старано та докладно. Ми не знаємо більш глибокої книги про класові бійки німецького пролетаріату піж от цей зовнішне несистематичний збірник статтів. Вже в брошюрі „Уроки громадянської війни в Берліні“, написаній у кінці січня 1919 р., Радек яскраво та виразно виявляє, оскільки шлях першої західньої великої революції у порівнанні з російською був складний та плутаний. Робітнича аристократія, що її стан майже не погіршав навіть у добу після військової кризи, гальмує революційний розвиток. Січнева боротьба, в загальному крок уперед, однак, викликала низку перебільшень та помилкових акцій комуністичного авангарду, що найперше, переоцінив

організовану силу революційного пролетаріату. Радек накреслює вірний шлях до перемоги: боротьба за контроль над виробництвом через фабрично-заводські комітети, організація рад по всій країні, пристосування організації та тактики комуністичної партії до цього головного завдання (утворення алейок, фракцій, невинна систематична боротьба за найперші потреби робітничої класи та инш.). По цьому „шляху до влади“, накресленому Радеком, власне, і йде тепер після тяжких кривавих уроків 1919—21 р.р. германський рух. Значну частину його успіхів—а що далі, то успіхи його збільшуються—треба приписати, безумовно, на кошт впливу цих великих праць Радека по революційно пролетарській тактиці, яку він, йдучи за В. Леніним, вважав за науку та і робить її такою.

У статті „Розвиток германської революції та завдання комуністичної партії“, написаній в спокійні порівнюючі місяці другої половини 1919 р. (була знята блокада з Німеччини), К. Радек передбачає, що „революційна масова боротьба за пролетарську диктатуру вимагає багато часу“. (Як відомо, до цього висновку Комуністичний Інтернаціонал в цілому прийшов лишень у 1921 р. на III конгресі, коли зменшилися значно хвилі революційного руху). У цій же статті він безжалісно виявляє контр-революційний характер антипарламентарських та синдикалістських течій, що з'явилися у партії, та викликали нарешті утворення блідої Комуністичної Робітничої Партії. Він ганьбить також своєрідний „економізм“ лівого незалежного Дейміга, потім члена Германської Комуністичної Партії та товариша ренегата Пауля Леві. (Цей „економізм“, що відкидав рішуче політичну боротьбу, мов гангрена, почав поширюватися по молодому організму комуністичної партії влітку 1919 року, але його швидко позбулися). У цій же статті К. Радек виявляє величезне значіння у боротьбі за завоювання більшості пролетаріату єдності професійного руху та яскраво малює найнебезпечнішу контр-революційність незалежної соціал-демократичної партії, цього „фігового листка“ Шейдемана та німецької буржуазії.

Дальші статті Радека, присвячені боротьбі з комуністами-синдикалістами Вольфеймом, Лайфенбергом та Рюле, помилкам комуністичної партії в дні Каповської авантюри (остання стаття), подають глибокий революційно-марксистський аналіз дальших подій німецького політичного життя.

Книжка К. Радека розрахована на читача, добре знайомого з німецькими справами в добу після війни; документів революції вона не подає, і ось тому конче потрібним стає для читачів знайомство з працями инших авторів про германську революцію.

Невелика праця Вільгельма Піка, видатного діяча німецького комуністичного руху та одного з його фундаторів „Ноябрьський переворот в Германії“ подає цікавий матеріал, що характеризує поведінку окремих соціалістичних партій перед листопадом та після листопаду. Автор виявляє облудливість „незалежних“ та „залежних“ істориків германської революції, що намагаються доказати, що їхні партії керували підготовкою та переведенням революції. Всупереч цим твердженням Пік, як старий член союзу „Спартак“ та активний діяч революційної

борні з германським імперіялізмом, подає фактичні докази зрадницької ролі соціал-демократів—шейдемановців та правих незалежних і революційної невитриманості проводирів лівих незалежних (Ледебур, Барт, Дейміг, Ріхард Мюллер), що надзвичайно швидко змінили свої гасла, злякавшись своєї власної революційності. Єдина рішучо революційна сила до перевороту і після нього були спартаківці на чолі з К. Лібкнехтом. Союз „Спартак“, тісно зв'язаний з 1918 р. з російським радянським посольством у Берліні, розвивав надзвичайно жваву революційну пропаганду, збирав зброю та організовував революціонізовані робітничі маси.

Виклад починається січневими днями.

„Очерки германской революции“ Г. Вінштока — досить сильно написана брошура. Автор—російський меншовик. Як центрист та як особа, що жила де-який час закордоном, Г. Віатрек визнає Радянську владу, але лишень у Росії. Автор мов танцює на історичному канаті і зрештою доходить до чудернацького висновку, що „між російським більшовизмом та германським спартакізмом при всій їхній ідейній близькості, неможна поставити знака рівності“. „Спартаківський рух під впливом російської революції перетворився в ідеологію декласованих елементів пролетаріату“ (!) Через меншовицькі туманні окуляри автор розглядає комуністичний рух Німеччини, що, втрачаючи тисячі борців, в огні гартувався, набував більше досвіду та поволі перетворювався в теперішню могутню партію, другий по силі загін Комуністичного Інтернаціоналу.

Однак, книжка Вінштока досить цінна, і саме мимовільним виявленням поведінки партії незалежних воскових фігур та безмежної цинічної гидоти проводирів соціал-демократії, бувших робітників—Носке, Еберта, Шейдемана. Характеристика цих гидотних пройдисвітів надто цінна, коли її подають їхні теперішні друзі, центристи, що, нарешті, знайшли своє місце і пристали до яскраво виявленої контр-революції.

Тим виразніше виступає на цьому брудному тлі мимовільна пошана меншовика Вінштока перед велетенськими історичними постатями Карла Лібкнехта та Рози Люксембург. Великі проводирі германського комунізму остільки у моральному відношенні були кращі за усіх роспутних „лідерів“ офіційної та неофіційної соціал-демократії, що не тільки умірковані центристи, як Віншток, але навіть такі люди, як кат Носке, змушені були визнавати їхню незрівняну перевагу. Віншток вишукав лишень одну „хибу“ в характері К. Лібкнехта, як революціонера: „Він був герой революції, але не проводир“. Проводирями (і вже, звичайно, „героями“) революції є Еберт, Носке, Гаазе та Каутський, тоб-то ті, хто однодушно під ударами кулеметів та в морі робітничої крові поховали революційний запал німецького пролетаріату.

Після „тонкого“ меншовицького аналізу „пружин діяльності Лібкнехта“, в голові читача з'являються цілком протилежні висновки.

До нарисів додано „Зустрічі та характеристики“, де змальовано постаті „проводирів всесвітньої революції“—Ед. Бернштейна, К. Каутського, Герм. Мюллера та инш. Написані яскраво ці характеристики чудесно

потверджують усю кабінетність, буржуазність та кар'єристську обмеженість цих „проводирів та героїв“.

Біншток писав свою роботу у Москві на пам'ять, не мав підчас праці у себе під руками документів, газет тих днів, про які він розповідає, тому часто в його книзі зустрінемо загальні необґрунтовані місця.

Уникає цих хиб і з цього боку дуже цінна велика праця Генріха Штребеля „Германская революция, ее несчастье и ее спасение“. Штребель ветеран незалежної соціал-демократії, права рука Карла Каутського. До перевороту газетяр, він у листопаді став міністром пруського уряду. Тепер він член об'єднаної соціал-демократичної партії. Книга Штребеля подає великий матеріал для самостійної оцінки читачем подій. Автор намагається бути об'єктивним, для чого розповідає читачеві про ті факти, на підставі котрих він будує свої висновки. Але об'єктивним незалежному Штребелю щастить бути тільки там, де він виявляє ганебну контр-революційну роль правих соціал-демократів. Що до решти, то його книга—новітня „Іереміяда“.

Нещастя германської революції, на думку автора, полягає в тому, що найчесніший революціонер Карл Лібкнехт вирішив відійти, порвати назавжди з соціал-плазунами, найкращим зразком котрих є робітник Носке, що старано працював для буржуазії, наскидавши величезні гори пролетарських трупів. Сумно-навчаюча самоліквідація партії незалежних повинна була вилікувати і Г. Штребеля від плачу та нарікань такого роду.

Цікавий є перший розділ: „Германський соціалізм у світовій війні“, де знаходимо багато фактів еволюції соціал-імперіалізму та поєднання партії Шейдемана з буржуазним суспільством. Тут же між рядками помітно визнання історичної неминучості насильницької форми класової боротьби. Характерно, що і Штребель вважав за найкращого та найсміливішого борця з мілітаризмом та капіталізмом комуніста К. Лібкнехта, а не своїх гумових однодумців, у яких занадто розвинувся тільки апарат революційної балакавини.

Як і Каутський, Штребель з'ясовує патріотизм соціал-демократії 4 серпня, поперше, тим, що партія до війни надзвичайно виросла і в такому швидкому темпі неможливо було перевиховувати своїх членів, подруге, консервативним, нерухомим побутом партійної та професійної бюрократії. З'ясування—однобічне і не виявляє головної підвалини контр-революційного переродження партії. Як відомо, такою підвалиною є робітнича аристократія, що виросла на ґрунті „органічного“ розвитку довієвського капіталізму, і вже другорядним моментом є збільшення числа дрібнобуржуазних „попутчиків“. Ця обставина залежала від ступеневі зміни соціального складу партії та її політики. Але навіть якщо обмежитися лишень вказівкою на бюрократизацію проводирів та їхніми близькими стосунки з буржуазією, то й цього було досить, щоб побачити всю безодню, що відокремлювала цих людей від робітничої класи, що її вони рішуче зрадили. Але цього висновку реформист та соціал-пацифист Штребель зробити ніяк не може.

Історична ілюзорність центристської ідеології доведена всією практикою останніх років, позбавляє книжку Штребеля, як і інші

політичні твори меншовиків, наукової ваги. Її вага лишень часткова. Це не історія германської революції, але матеріали до дійсної та всебічної історії, над якою доведеться ще багато попрацювати комуністичним історикам.

Великій праці Едуарда Бернштейна „Германская революция“ погрожує така ж доля. Бернштейн — старий теоретик ревізіонізму та реформізму. До війни він був проводирем правої течії соціал-демократії. Під час війни він, як паціфіст, пристав до незалежних. Як тільки по Німеччині прокотився грім громадянської війни, цей старий соціал-угодовець знову опинився на правому фланзі робітничого руху. Повертаючись до своїх пташенят з старої соціал-демократії, він намагався перетягти за собою всю незалежну партію, але його спроба була передчасною. Робітнича класа Німеччини ще тільки сходила на революційну гору, і незалежним нікуди було сховатися від наступу робітничих загонів.

У своїй „Германской революції“ Бернштейн вже поділяв погляди шейдеманівської соціал-демократії. Але є і рештки поглядів та думок „незалежних“. Це його думки про зрадницьку для революції діяльність Носке, що оживив військову касту. Бернштейн зазначає, що Носке та соціал-демократичний уряд спиралися в своїй боротьбі з спартаківцями виключно на буржуазно-юнкерську контр-революцію. Навіть робітнича аристократія, джерело, яким користувалися праві соціал-демократи та яка співчувала урядові, не погоджувалася брати участь в боротьбі з повставшими робітниками і ставилася до подій весь час пасивно. Бернштейн не ухвалює де-яких політичних кроків соціал-демократичного уряду, як „необережних та помилкових“. Таким кроком є, на його думку, передача керівництва слідством про убивство К. Лібкнехта та Р. Люксембург контр-революційному офіцерству та відмова уряду включити у склад слідчої комісії представників робітничих організацій.

Це — нікчемні рештки „незалежності“ Бернштейна.

Не дуже яскраво виявлена свідомість зрадницької ролі соціал-демократії втрачається серед моря шейдеманівщини, розлитого по всій праці видатного реформіста. Росповідаючи про підготовку білого терору проти повставших у січні робітників, Бернштейн з вдячністю говорить: „Всі визнали, що Носке, погодившись на це призначення (стати військовим міністром та головнокомандуючим), приносить себе у жертву“.

Так соціальна група, засуджена історичним процесом на швидку смерть, повинна боятися злої слави „катів та насильників“ серед своїх нащадків. Новим шляхетнім силам, що руйнують старий світ, цього нема чого боятися. Більшість проводирів правої соціал-демократії розуміла свою зраду робітничої класи і знала, що у швидкому часі побачить огиду та призерство до себе з боку повставших мас. Але навіть ця свідомість не утримала їх від бажання врятувати капіталізм та капіталістів і праці в цьому напрямку.

Усі довгі та численні міркування Бернштейна про діяльність більшовицьких агентів у Німеччині, про „зловживання з боку послів та членів їхніх посольств своїм виключним міжнароднім становищем (в зв'язку з діяльністю Йоффе 1918 року в Берліні)“ — все це остаточно дискре-

дитусь в очах читача колись революційну партію, що перетворилась у вірну цепову собаку буржуазного суспільства.

Однак, книжка Вернштейна потрібна, як найгрунтовніша праця про германську революцію. В ній міститься великий документальний матеріал. „Германская революция“—найкращий збірник інформацій про революційні події у Німеччині. Ми зустрічаємо там докладний виклад дискусій на першому всегерманському з'їзді рад, і цілком наводяться там відозви соціал-демократичного уряду та різних партій, деталі переговорів між партіями; часто виписуються цілком статті з „Rote Fahne, и Freiheit“ та инш. газет. Події змальовані до виборів до Установчого зібрання. Читач на підставі цього великого об'єктивного матеріалу складе самостійну думку, так само як і після плаксивих праць Штребеля та Вінштока.

Але найбільш цікавою книгою, що остаточно зміцнить в читачеві комуністичний світогляд, є праця не раз згаданого нами Густава Носке—„Записки о германской революции“. Цей продукт думки Носке шедевр соціал-зрадницького цінізму та обмеженості одночасно.

„Записки“—спроба Носке реабілітувати себе, але перед ким спокутує свої гріхи цей видатний проводир германської соціал-демократичної партії? Перед робітничою класою? Але він сам вихваляється на перших же сторінках тим, які велетенські зусилля приклав він, делегат вільгельмівського уряду, щоб ліквідувати революційний вибух у Килі—першому місці визвольної хвилі, що залила за кілька днів усю Німеччину. Може, він виправдує свої вчинки перед робітничою класою, коли наводять комуністичну відозву, де опленими літерами написано: „Робітник Носке збудував гори трунів німецьких робітників“. Ні, Носке виправдує себе перед буржуазією! Виходячи з того „принципу“, що „революція не може бути насильницькою“ (ст. 7), цей надзвичайно гуманний діяч ні перед чим не зупинився, щоб заколотити її під бурхливі оплески буржуазії та юнкерства.

Носке виправдується перед пануючими класами. І цей пройдисвіт, залитий кров'ю своїх братів, нерозумний та самозакоханий,—обурюється, коли генерали та офіцери, з якими він віжно загравав, у березні 1920 року пішли за Капом та Лютвицом. Книга Носке виявляє всю глибину морально-політичного розкладу, всю буржуазність та контр-революційність проводирів германської соціал-демократії.

Правда, Носке викинула тепер партія на провінціальний смітник (хай не ображаються мешканці ГанOVERу). Але й це не допомагає соціал-демократичній партії утримати маси від руху. Вони вже знов заворушилися. Кращий доказ цього невпинне зміцнення комуністичної партії, Швидко надійде час, коли всі проводирі германської соціал-демократії, як і їхні російські брати, опиняться навіть не на смітнику, але в середині великої помийниці. Закінчуючи огляд праць про германську революцію, ми визнаємо, що охопили далеко не все у цій галузі. Але ми нагадаємо, що наше завдання подати головні вказівки, що читати по цьому питанню саме нашому читачеві, що не знає німецької мови.

А. Гуревич.

М. Равич - Черкаський. История Коммунистической Партии Украины. Государственное Издательство Украины.

Редакція одержала цю надзвичайно цікаву книжку тоді, коли „Червоний Шлях“ уже закінчувався друком і через те не має можливості дати тут повну рецензію. Це буде зроблено в слідуючому числі „Червоного Шляху“.

Але уже і тут необхідно, принаймі, сповістити широкі кола читачів про вихід цієї книжки. Комуністична партія України керувала пролетарською революцією на Україні і вела героїчну боротьбу зо всіма її ворогами. Під керівництвом комуністичної партії зараз іде на Україні відбудова промисловості і сільського господарства, організація державного і культурного життя. І в щоденній боротьбі і роботі цю партію добре знає кожен робітник і селянин України. Всього де-кілька день назад широкі позапартійні робітниче-селянські маси святкували ювілей комуністичної партії, як своє свято.

Але чи знають широкі працюючі маси історію цієї партії, особливо чи знає її робітниче-селянська молодь? Комуністична партія заpadо була занята революційною боротьбою, щоб мати змогу писати і розказувати про свою історію. Зате її вороги, у яких досить вільного часу в еміграції під захистом європейських капіталістів, не шкодують зусиль, щоб на свій контр-революційний лад перевернуть історію революції на Україні і ролю в ній комуністичної партії (більшовиків).

Книжка М. Равича-Черкаського дає можливість ознайомитись з історією комуністичної партії України, яка разом з тим є і історія пролетарської революції на Україні. М. Равич-Черкаський поставив собі широке і з наукового боку цілком правильне завдання—простежити всі джерела, всі струмені, з яких складалась комуністична партія України, „...Комуністичну партію України,—каже він в передмові,—ми розглядаємо не як організацію, що об'єднала в період революції ті дев'ять чи десять крупних міст, які є на Україні і які ні чим не відрізняються від десятка міст в Росії. Для нас КПУ великий історичний синтез двох великих паралельних рухів, що захопили величезні маси робітників двох національностей: української і російської. Ці рухи не почались в 1917 році, кожен з них має свою історію. Історія КПУ складається з двох історій—українського пролетаріату і російського пролетаріату на Україні. Через те всі „історії“ КПУ, які починаються з 1917—18 р. р., є лише легковажні газетні статті, з яких зшиваються брошури. До цього часу не тільки серед буржуазної російської інтелігенції, але і серед частини комуністів розповсюджені погляди, які не дуже відрізняються від тих, що гадають ніби Україну вигадали німці...“ Автор навпаки ясно бачить складне минуле КПУ і передбачає ті великі і складні завдання, які стоять перед КПУ і УСРР в найближчому майбутньому в соціально-революційній боротьбі Східної Європи. В роботі Равича-Черкаського КПУ, а разом з нею і УСРР, виступає перед читачем, як наслідок довгої і глибокої соціально-революційної історії України і одночасно як могутній фактор майбутніх революційних подій в східно-європейських країнах. Ця книжка дає читачеві можливість піднятись від щоденних і підчас буденних зустріч

з КПУ до розуміння її історичного змісту і історичних завдань. Цю книжку мусить і, напевне, буде читати кожен свідомий робітник і селянин України. Ми радімо її також і широким колам української інтелігенції.

Детальний критичний аналіз дамо в другому числі „Червоного Шляху“.

Гр.

Проф. М. Слабченко. «Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны».

Т. I. «Землевладение и формы сельского хозяйства Гетманщины в XVII—XVIII стол.» стр. 224.

Т. II. «Судьбы фабрики и промышленности в Гетманщине в XVII—XVIII стол.» стр. 208.

«Государственное Издательство Украины», Одесса 1922.

Проф. М. Слабченко працює над великою монографією з історії народного господарства України від козацької революції 1648—1654 р.р. до світової імперіалістичної війни 1914—1918 р.р. Робота ця, як довідуємось з передмови до 1-го тому, розпадається на 5 частин: 1) Лівобережна Україна XVII—XVIII стол. (Гетьманщина), 2) Запоріжжя, 3) Правобережна Україна XVII—XVIII стол., 4) Україна до 1861 р., і 5) Після селянської реформи. З першої частини вийшли друком дві означених у заголовку томи. Про розміри дальших томів і про стан роботи над ними автор відомостей у вступові до 1-го тому не подає.

Сам автор характеризує свою роботу, як «аналіз економічного й правового ладу України від Хмельниччини до світової війни» і як спробу «щільно підійти до питання з історико-матеріалістичним методом студіювання». З таким підходом—це є перша велика робота в українській історико-економічній літературі і вже в силу цього вона становить особливий інтерес з погляду творення справжньої історичної науки, замість її національно-ідеологічної інтерпретації в старих роботах.

Історико-матеріалістичним підходом визначається й дана автором у вступові схема української історії, що переходить через низку етапів, загалом відомих історії суспільних відносин, як єдиному світовому процесові. Хмельниччина розірвала з пансько-феодалним ладом Польщі і дала початок новому економічному й правовому процесові, що пройшов через доби торговельного капіталізму, кріпацтва й буржуазно-капіталістичного ладу, порушеного й знищеного революцією 1917 року. Особливо треба підкреслити висновок автора, що не раз він приходить до нього у своїй викладі—це зв'язок українського господарства з загальноєвропейським економічним процесом, що не відкидає, звичайно, місцевої своєрідності українського господарства, але ця своєрідність, зауважує проф. Слабченко, «не виривала Країни з загального економічного контексту, не ставила її у виключне становище». Навіть «Вольності Запоріжські» всупереч твердженням всіх дослідників не становили оазису в загальній економічній устрої Східної Європи.

Перший том присвячено описові й аналізу сільського господарства й земельних відносин Гетьманщини, перед чим подано короткий нарис економічних і класових відносин України перед Хмельниччиною. На

жаль, цей нарис западто коротенький. Оскільки автор обмежив свої студії певною епохою, починаючи від Хмельниччини, то все ж варто було б дати ширший огляд попереднього економічного ладу, щоб яскравіше уявляти і рушійні сили козацької революції й економічний переворот, зроблений нею. Проте, й коротенький екскурс в перед-революційні (1648 р.) відносини дає зразки глибокого розуміння соціальної динаміки й блискучі марксистські узагальнення.

В дальшому викладі автор більше зупиняється на описові, розгляді й характеристиці деталей економічного життя, іноді здається, що висновки тонуть у морі окремих фактів і характеристик, але вони становлять ґрунт для цих висновків. Загалом перший том читається з особливим інтересом, чого не можна сказати про том другий, присвячений промисловості гетьманщини. Причина останнього не в авторі і не в викладі, а в тому, що основою соціальних відносин і рухів козацької доби було сільське господарство й земельний лад, а не промисловість, яка загалом не відігравала великої ролі. Та й сама ця промисловість щільно зв'язана була з сільським господарством.

У II томі автор освітлює характер (сільський) українського міста, розкриває цехово-ремісничий характер братств, досліджує мануфактуру, робітниче питання й т. д. Побіжно в процесі інкорпорації України в межах Російської імперії висліплюються й „колоніальні завдання“ останньої що до обмеження розвитку української мануфактури, як неприємної для російської буржуазії конкурентки.

Науковий характер роботи, яснота фактичного матеріалу, цитат з актів, а також із джерел на французькій, польській, латинській мовах роблять її важкою до читання непідготовленого широкого читача. Правда, ще Маркс зауважив, що спроби революціонізувати науку не можуть бути популярними, але раз закладено для цього підвалину, то вже легко знайти фарби й чорнила, щоб передати здобутки науки масам.

Проф. Слабченко марксистським методом революціонізує українську історичну науку і робить вкладку в справжнє українознавство. Справа популяризаторів — використати його працю. З нетерпінням чекаємо дальших томів.

Технічний бік видання для нашої видавничої техніки досить добрий, хоч і не уникнуло воно цілих стовбчиків помічених друкарських помилок, і то досить грубих. Але вже й те добре, що їх помічено.

Анд. Річ.

K. A. Wittfogel. Vom Urkommunismus bis zur proletarischen Revolution. Eine Skizze der Entwicklung der menschlichen Gesellschaft, 1 Teil: Urkommunismus und feodalisimus. Verlag Junge Garde. Berlin 1920.

Кожний, кому доводилося практично пряцювати в справі викладання марксизму завважав, що безпосередній перехід від наших популярних брошюр про історичний матеріалізм, від декільки прослуханих в рад-партшколі лекцій, до капітальних праць марксівської науки надто важкий для більшості комуністів. Через що дуже настирливо відчу-

ваємо потребу учених підручників, що допомогли-б тому, хто студіює марксизм, самостійно переробити його основні засади. Самий характер нашої трудової школи, де роля учителя буде значно більша, ніж колись, вимагає таких підручників. Наші праці — підручники, на зрієць Історії загальної та Російської—Рожкова й Російської Історії в короткім огляді М. Покровського, не тільки не можуть замінити викладача й позакласову читанку, але й не хочуть цього зробити. Тому потрібні учební підручники не тільки для учня, але й для учителя.

Свою книжку тов. Вітфогель назвав невірною. Це не ескіз. Було-б правильніше назвати її: „Схематичний виклад розвитку людського суспільства в питаннях і відповідях“. Це конспект, де скупчені основні моменти соціального прогресу в коротких формуловках, де дані короткі пояснення до цих моментів і додані ілюстрації, як цитати з капітальних наукових праць. У кожному разі, викладовий метод—новий, що примушує учня до самостійного мислення.

Ось два приклади, що ілюструють викладовий метод Вітфогеля. Розділ III названий: „Поширення культури—зменшення добробуту народніх мас“. За коротким поясненням, що пропонується засада є вірна тільки для періоду від початкового комунізму до будучої соціалістичної держави, маються підрозділи: 1) За давніх-давен—поневолення некорисне, 2) Перехід до осілости й землеробства робить поневолену працю некорисною, 3) Поневолення одиниць підготовляє поневолення народніх мас, 4) Войовники нищать селян, 5) Селянин в поневоленому становищі шукає захисту, 6) Масові повстання проти гніту нових володарів заливаються кров'ю. Після кожного підрозділу коротке авторське пояснення й декілька цитат з історичних праць.

Інші розділи, як наприклад розділ про початковий комунізм, викладені в питаннях і відповідях.

В додатках до IV розділу, в справі про обставини формування народами-завойовниками нових держав, цитується чотири випадки: а) коли і завойовники й переможені жили в умовах початкового комунізму, б) коли завойовники вже знали приватну власність, а переможені ще жили в комунізмі, в) коли завойовники й переможені вже давно здійснили поміж собою право приватної власності.

Як довідочник для викладачів наших трудових і партійних шкіл, як конспект для наших пропагандистів, як пам'ятку для молодих комуністів, що вже прочитали добрий підручник з всесвітньої історії та готуються поглибити свій марксистський світогляд, книжку Вітфогеля можна тільки рекомендувати.

Треба зауважити, що Вітфогель—добре витриманий комуніст, що їх, серед німецьких товаришів, на жаль, ще обмаль; він зовсім вільний від тієї академічності та буржуазної термінології, що так неприємно вражає в значній кількості „соціалістичних“ книжок, які друкуються німецькою мовою.

З огляду на стислий виклад, майже лаконичну мову книжки Вітфогеля, наші перекладачі мусять пам'ятати сторовинне правило: або добрий переклад, або ніякого.

О. А.

„Черная страна“. Сборник об угле с 60 иллюстрациями в тексте и на отдельных страницах. Под редакцией И. Рабиновича и Н. Фукса. Госиздат Украины.—Центральный Комитет К. С. М. У. Харьков, 1923. 188 стр.

Хто слідував за виданнями Ц. К. КСМУ, той зміг давно вже звернути увагу на серйозність його підходу до цієї справи. В усіх виданнях Ц. К. К. С. М. У. ми находимо не випадковий матеріал, а матеріал уважно підібраний і пронизаний єдиною думкою—допомогти молодому юнакові зформувати свій марксистський світогляд. В числі багатьох видань Ц. К. КСМУ видав також чимало книжечок з української художньої літератури, з історії України, з області юнацької праці та юнацького руху, але „рекорд“ побив Ц. К. КСМУ якраз оцим збірничком, що оце перед нами і що виданий Ц. К. КСМУ разом з Госиздатом. Читаєш цей збірник, і просто не ймеш собі віри, що живеш десь далеко від тої „Чорної сторони“, де шахтарі, як ті мурашки, снують під землею, добувають вугілля, риють землю, а разом з тим і риють яму сучасному капіталістичному ладу. Починаючи з першої сторінки й кінчаючи останньою—увесь час почуваєш себе в серці цієї „Чорної сторони“, в Донбасі, чуєш гудки заводів, гуркотіння машин, гудіння всієї землі.

Збірник складається з 18 окремих оповідань та нарисів, але всі вони пронизані одною думкою—повести читача по шахтах, ознайомити з життям шахтарів, з працею, ознайомити читача з добуванням вугілля, з гірничою промисловістю. Оповідання—уринок „В темную ночь“ з романа Е. Золя справляє гарну ілюстрацію що до тяжких умов праці шахтарів за капіталістичного ладу. Працює шахтар в неймовірно тяжких умовах, а чи буде хліб завтра, чи ні—він того не знає. Він не знає навіть, на кого він працює, кому належать вугляні шахти, він знає що володар їх живе десь далеко. 50 років працює шахтар, (йому вже 58 років, а почав працювати на шахтах з 8 років), але капіталістичне підприємство не хоче йому виплачувати збільшеної пенсії, бі він ще два роки недоробив (до 60 літ сього життя) і його викидають перед двома роками до пенсії—на вулицю. Це тільки одна ілюстрація, а таких в збірникові—багато. В нарисі з „Из истории горного дела“ Фукса подаються відомости популярною мовою з історії розвитку гірничої справи. Тут юнак находить, що таке горнотвори, що таке гірничая промисловість та як вона зародилася й розвивалася, починаючи з давніх часів через середньовіччя й до наших днів. В нарисі Фукса „Происхождение каменного угля“ юнак дізнається, що таке кам'яне вугілля, яке воно для нас має значіння, з чого воно складається, як рослинний матеріал перетворився в вугілля і т. п. Після статті „Как добывают каменный уголь“ іде оповідання з життя Грушевських шахтарів, як гарна ілюстрація.

Незрозуміло тільки, що все таки ще й досі бог пишеться в цьому збірничкові з великої літери („они поднялись на свет Божий“... 82 стр. „Слава Богу“—82 стр., „С Богом—Анрей Степанов“—83 стр.—і т. п.) Здається, що можна було б зовсім обійтися без бога, а коли принципово не можна було коректувати ті уривки, що наведені там, то у

всякому разі хоч звести бога до малої літери. Але це—дрібниця, про яку може й не слід було б згадувати після того гарного вражіння, що справляє цей збірник.

Виданий він гарно, акуратно, на гарному папері, ілюстрації—гарні, а перша ілюстрація на обгортці—яскраво говорить про увесь внутрішній зміст книжки.

Варт було б перевидати його українською мовою й поширити в шкільних книгозбірнях.

Б.

ШКІЛЬНІ КНИЖКИ.

М. Покровський. Історія Росії в найстислішім нарисі ч.ч. I и II. Державне Видавництво. Одеса. 1922.

Коли російською мовою ми маємо надзвичайно мало історичної літератури з Марківським світоглядом, що в основу свою кладе історичний матеріалізм, то не помилилося, коли скажемо що українською мовою такої літератури майже зовсім немає. Тому то доводиться вітати видання українською мовою вищезгаданої книжки. Очевидно, що потреба в такій літературі на Україні надзвичайно велика, бо ми маємо майже одночасно два видання вищеназваної роботи Покровського,—в Берліні і в Одесі. Роботу свою писав М. Покровський не за останні дні і не пристосовував її для вживання в шкільних установах як підручник. В своїй передмові автор говорить, що він її призначає для тих робітників та селян, що голови їхні ще не запаморочені отрутою ідеалістичних історичних книжок буржуазних вчених. Тим що автор цю книжку призначає для широкого кола читачів поміж свідомих робітників, що ще не мають ніяких історичних знань, і пояснюються стислість книжки. Перша частина дає найкоротчі пояснення про поняття, що таке історія, далі вивчає особливості історичного матеріалізму для розуміння суті історичного процесу. Тут же автор дає поняття про особливості цього процесу на східно-європейській рівнині. Для ясности автор дає ілюстрації, наводячи історичні факти з життя різних народів потім виводить строго логичні висновки з них. Щоб познайомити читача з історією розвитку революційної боротьби в Росії автор боротьби класів одводить більшу частину своєї роботи. Першим сторіччям історії Росії він дає дуже мало місця і детальніше зупиняється на аналізі історичних фактів з часу народження торгового капіталу: йому він і одводить всю першу частину. Друга частина охоплює XVIII і першу половину XIX століть—епоху виникнення і розвитку у нас промислового капіталу. Звертає на себе увагу короткий нарис історії родини Романових в розділі про кріпацьку державу, в якому подається надзвичайно яскрава портретна галерея бувших царів. Останні два розділи присвячені народженню революційної буржуазії і виникненню народницького руху. Особливо велику вартість мають останні два додаткових розділи: про розвиток історичних шкіл і наведені таблиці. З додаткового розділу про розвиток шкіл в історичній науці ми довідуємося що, властиво кажучи, істориків-матеріалістів ми маємо замало. Для класної роботи, як підручник, ця книжка навряд чи підходить, але для самостійної праці учнів старших

груп семилітки, для рефератів вона повинна бути використана безумовно як найширше. Вона може бути чудесною підручною книжкою і для самих робітників освіти, коректуючи їх в напрямку історичного матеріалізму. Що до перекладів, то треба визнати що переклад Одеського видання кращий Берлінського, але обидва переклади все таки досить тяжкі.

Все же таки, не дивлючись на досить тяжкий склад і стиль книжки, треба рекомендувати цю книжку, як необхідну для всіх установ Соцвиху, а також і для всіх книгозбірень.

Б.

Баранов. Початкова фізика. Підручник для першого ступня трудової школи. Київ, 1922. 176 стор. Державне Видавництво. (Переклад з Російського). Госвидатом РСФРР зроблено і викинуто на книжковий ринок велику кількість підручників, що видані в РСФРР за 1922 рік. Правда, хоч серед цих нових видань нових радянських підручників за мало, більшість—це є перероблення вдалих, або невдалих старих, все-ж таки ми можемо в трудовій школі з російською викладавкою мовою вживати нового підручника. Що ж до українських шкіл, то справа тут скрутніша. Річ в тому, що підручники на Україні почали видаватися українською мовою лише з 1917 року і то головним чином для молодших класів. Все найкраще, що було видано до Радянської Влади або викинуто з шкіл, як націоналістична отрута, а що було найкращого скористовано для нових перевидань. Нових же видань підручників українською мовою маємо дуже замало і то старші групи майже зовсім підручника не мають. В той час як російською мовою ми маємо, до десятка, наприклад, підручників по фізиці, українською мовою ми маємо, властиво кажучи, лише один підручник по фізиці—це початкова фізика Баранова, що її видано в 1922 році. І треба сказати, що початок видання підручників українською мовою для старших груп семилітки зроблено вдало. Підручник цей, хоч він і не пристосований до програмів трудової школи і не відповідає всім вимогам соціального виховання, все-ж таки він є одиноким підручником, що треба рекомендувати для вживання в установах соціального виховання. Баранов дає елементарний курс фізики на найпростіших вправах і цей метод він виконав досить вдало. Вся книжка його включає лише ті відомості з фізики, що спираються на вправи, які можна робити на найпростіших приладах. Ці вправи наочно ілюструють прості явища природи і можуть служити для самостійних робіт учнів. Самодільні приладдя, що наводяться автором підручника, справді дуже прості і їх дуже легко виготовити самим учнем з дешевого матеріалу. Тут же автор подає в примітках вказівки що до переведення вправ та інших практичних робіт. В книжці маємо багато історичних справок, а на кінці—портрети вчених-фізиків. Коли вихователі трудової школи веде свою роботу на принципах самодільності, він зможе скористувати цю книжку, що багата різними вправами, а матеріал в кінці кожного розділу йому буде служити для самостійних робіт учнів. На жаль, зовнішній вигляд не може нас задовольняти. Рисунки зовсім невдалі, темні, невиразні, портрети також не

такі вдалі, як то в сьомому берлінському виданню 1922 року російською мовою. При перевиданню треба ці хиби виправити. Що до мови—переклад треба визнати вдалим: мова проста і зрозуміла для учнів.

Взагалі треба сказати, що книжку цю треба рекомендувати для установ соціального виховання, як одинокий поки що підручник по фізиці, коли не рахувати невдалого перероблення підручника фізики Цінгера Заліським.

Б.

Михайло Рудинський. Ясні зорі. Книжки для читання дітей на перших роках навчання в трудовій школі. 4 випуски: осінь, зима, весна, літо. Видання друге, змінене. Всеукр. Держ. Вид. Харків—Полтава, 1921 р.

Роскриваєте ці випуски і вас вражає перш за все зіпсованість ілюстрацій. Ілюстрації невдалі, нехудожні, і в книжечках замість картинок ми часто й густо находимо тільки якісь плями. Починаємо ознайомлюватися з внутрішнім змістом цих книжечок, але розчарованість ще збільшується. Матеріал підібраний настільки невдало, що стає просто досадно після перечитання усіх 4-х книжечок. Поезія замість художніх образів творить якесь неприємне почуття, може за якимись невеличкими винятками. Автор випусків забув, що він їх призначив для „читання дітям на перших роках навчання в трудовій школі“ (чомусь то він пише: „для читання дітей“. Здається, що можна читати книжки, а не „дітей“; і що призначати їх можна дітям для читання, а не „для читання дітей“). В збірнику „Осінь“ ми находимо між иншим кількох казок, що ні в якому разі неможна допустити для читання в школі.

Але казки «Злидні» і «Названий батько», «Лінива» можна було б легко преробити і тоді вони були б гарним матеріалом для розмов про багатих та бідних, трудящих та паразитів. Слід було б тільки обробити закінчення перших двох і трохи змінити оброблення сюжету третьої казки. Зовсім не зрозуміло, чому вміщено автором оповідання „Без обіду“? Можливо, що воно було життєвим десяти років тому назад, але зараз воно—ні до того. Не вже ще й досі у дітей завжди болять вуха од рук учительки, невже ще й досі у школяра болять коліна от гречки, «на яку ставила його вчителька», болять долоні від науки її, Правда, це так муштрувала стара вчителька Ольга Василівна, але нова була доброю, ласковою. Можна подумати, що це щось уже близьке до сучасного життя, але чому тут фігурує батюшка? Батюшка тут його за вуха скубне“ і т. д. А мораль оповідання така: Гриць—балований учень, він не приготував уроків і вчителяка оставила його без обіду, але замість цього, вона нагодувала його, після цього він дома розривівся і почав уже готувати уроки. Оповідання зовсім і не художнє і не потрібне.

Взагалі, щоб не наводити багато ілюстрацій, можна сказати, що од цих усіх випусків лишається тільки одна ідея дати дітям невеличку книжечку з матеріалом, що його пристосовано до певної пори року. Ідея ця гарна і слід було б її перевести в життя уважніше.

Було б добре, коли б тут у таких книжечках відбити й побут радянського села, заняття селян, їхні думки, їх роботу, але ознайомити дітей і з тим, що роблять в ту чи иншу пору в місті. В збірниках „Ясні зорі“, замість цього, вміщені шкідливі оповідання.

Б.

О. Бернашевський і Г. Василів. Живий рахунок, ч. III. Державне Видавництво. Київ 1922, стор. 128.

Збірник задач під назвою „Живой счет“ в трьох частинах вперше було видано російською мовою за редакцією відомого російського письменника Е. О. Звягінцева. Для українського видання задачник переробив О. Бернашевський, пристосувавши його, як про це зазначено в передмові, „до умов життя української дитини і потреб української початкової школи“.

Частина III „Живого рахунку“ призначена для третьої групи семилітки. Починається він повторенням вправ з числами першої тисячі, а далі подаються задачі на дії з числами необмеженої величини. Автори намагалися свій збірник зробити живим, цікавим, що зміг би розбудити інтерес у дитини до математичного думання, звязати числові приклади і вправи з життям, що оточує дитину. Зміст більшості задач узято з сільсько-господарського життя, бо й цей увесь збірник призначено для сільських шкіл. Але коли розглянути уважніше цей задачник, легко помітити, що він не зовсім нас задовольняє. Він справляє вражіння звичайного задачника з тією ріжницею від старих задачників, що матеріял тут підібраний знайомий дітям и близький до них. Коли розглядаємо задачника,—кидається в вічі, що немає в ньому нового матеріялу з новими післяреволюційними даними, як з області промисловости, так і з області сільського господарства. Слід було б як найближче звязати увесь матеріял з сучасним життям села, з ростом сільсько-господарських колективів, радянської кооперації, комнезамів і т. и. Взагалі, що до матеріялу, то він — „аполітичний“ настільки, що задачника можна зуживати і десять років тому назад. Між иншим, херактерні задачі такої конструкції: „За кілька років перед війною в цілій Росії було 273 цукроварні, а 1825 року їх було в 39 разів менше“ і т. и. Коли це саме „за кілька років?“ А таких задач—не одна. Але разом з тим тут находимо надзвичайно багато такого матеріялу, що безумовно зацікавить дітей.

Треба було б перередагувати його, внести свіжого матеріялу, що одбивав би побут нового радянського села і знайомив би дітей з життям пролетаріату. Після I-ої та II-ої частин—частина III трудною не буде.

Б.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

РЕДАКТОР Г. Ф. ГРИНЬКО

№ 2

ТРАВЕНЬ

1923

Державне Об'єднання
«ХАРКІВ — ДРУК»
3-я Державна Друкарня

ЗМІСТ.

	Стор.
Леся Українка.—Примара	1
Полярна ніч	3
Години праці	5
Андрій Головка.—Можу (повість—закінчення)	7
В. Сосюра.—Маки	24
—З Криму	25
Е. Верхари.—Перекл. Г. Шкурупій. Жебраки	26
М. Терещенко.—Безробітний	28
Н. Романович-Ткаченко.—Шляхами вогненними	29
Т. Осьмачка.—Труни в гаях	34
М. Йогансен.—Сонатина	36
М. Хвильовий.—Пудель	37
П. Тичина.—Прийшло до матері да три сини	53
Великим брехунам. Охляло сонце	54
М. Богданович.—Перекл. В. Чугай. Мов птах	55
А. Панів.—На місто стомлене	55
Філософ з головою хлопчина.—Бризки мислі	56
П. Грунський.—Літературні шаржі	60
М. Скрипник.—Начерк історії пролетарської революції на Вкраїні (продовження)	71
О. Шумський.—Стара й нова Україна	91
М. Любченко.—Чотирі роки української еміграції	111
Берглер.—Фашизм—наймане військо контр-революції	130
Проф. В. Тимофіїв.—Сучасні завдання хемії	146
Проф. Б. Герасимович.—Революція Коперника	155
Д-р. А. Лемберг.—Проф. Рентген та його винахід	167
Проф. О. Яната.—До організованого розвитку науки на Вкраїні	173
О. Попів.—Михайло Коцюбинський	183
Ю. Меженко.—На шляхах до нової теорії	199
Платформа ідеологічної художньої спілки селянських письменників „Плуг“	211
М. Нексе.—Данське письменство	216
В. Міляковський.—Невідомі твори М. В. Лисенка	220
Ів. Франко.—Недруковані листи. <i>Подав. І. Ткаченко</i>	226
Б. Рейнштейн.—Лист з Америки	230
Австрійська хроніка	241
Карпатська Україна	244
Мистецтво-наукова хроніка: Харків, Київ, Полтава, Донбас, Кам'янець на Поділлі, На еміграції, Москва, Петербург, Білорусь, Західна Європа	254
Бібліографія	282
Об'яви	

П Р И М А Р А.

Я бачу їх, як вони йдуть здалека, з правіка. йдуть без упину і без кінця, довгою зграєю. Початок тої зграї згубився в далині, кінця не видно у темі, аж непевність бере, чи є той кінець і початок, чи се не коло величезне, безвихідне кружить перед очима моїми, кружить, кружить, і нема йому впину. Сила їх пройшла передо мною в убраннях незнаних віків і народів, потім прохвилювали гриви над шоломами, промаяли дивовижні крила над шишаками, зашаріли, як маковий цвіт, верхи на кудлатих шапках, промайнули іскри на шпигастих мідяних касках, мов срібні трави на багні-трясовиці пролетіли білі китиці на ківерах, а тепер уже сунуть плискуваті круглі шапки, мов скалки з олії на тихій воді, пливуть, пливуть так довго... Сих найбільше. За ними далеко у темряві мріють знов одержі невідомих віків і народів інших, не тих, що пройшли вже, але в темряві здається, що то ті самі йдуть з далини в далину, з темряви в темряву, і що то зачароване коло кружить, кружить без упину аж одур бере дивлячись.

Вони всі йдуть однаковим кроком, і з першого погляду здається, що то змій-полоз правічний, подоланий, але не поконаний, виліз і тихо в'ється навколо землі, помалу стискає її, хочаби задушити. Але зблизька видно, що то йдуть усе люде, і хоч вони йдуть безкраїм гуртом і всі немов однаковим пилом припали, однаковим маревом повились, однаковим кольором поїнялись, мов безліч фігур на одній картині, але кожен з тих людей один і нема другого такого в цілїм світі, нема, не було і не буде з правіку й до віку. І кожен з них іде, щоб уже не вертатись. І кожен з них має цілий світ в очах, і ніхто інший не має такого світу, і світ той гине на віки, як тільки погаснуть ті очі, і вже ніхто не відбудує його таким, як він був, хоч би настали міріади нових світів.

Куди вони йдуть, тії люди з світами в очах? Ідуть туди, де зливається темрява з далиною, звідки ні один живий

*) Друкується з власного рукопису письменниці без змін.

голос не доходить, де жах одвічний стоїть на сторожі, щоб не пускати людей вступати самохіть у ту браму без сліпих провідарів—старості, хвороби—бо сі провідарі хочать мати собі плату від всього живущого, але не кожний дає їм ту плату. Сі люде, що змієм-полозом обвивають землю, йдуть без поводитарів, але вони мають погоничів. Скільки сих людей, стільки й погоничів, а геть-геть за ними, зовсім невидимо, женеться жах, той самий жах, що боронить заляту браму. Він, боронячи, пхає їх туди, він, як божевільний, кричить їм безглузді слова: верніться вперед! А вони, як божевільні, безглуздо слухають його і йдуть вперед.

У кожного з тих людей в ріжних шапках і одежах є щось гостре в руках, щось блискуче, холодне чи палке, страшне й бездушне і в холоді своєму і в палу. І кожний може дати смерть кожному, хто йде перед ним.

Може хто хотів би спинитись перед брамою, де стоїть на сторожі одвічний жах і лясає холодними й гострими зубами, і грозить кривавими устами, і палить вогнем нечистого дихання,—але нема впину нікому. Стати не можна. Треба йти, йти, йти. Бо скільки людей, стільки погоничів. Кожний чує за плечима зброю товариша свого, і в'язи його тремтять, бо він знає, що жало зброї от-от має вжалити його в шию, як тільки він спиниться і зараз очі його погаснуть і світ його згине навіки вкупі з ними. І він боїться оглянутись на товариша свого, бо знає, що той промовить безглуздо очима своїми божевільні слова: вернись вперед! А хто не вернеться вперед і буде дивитись назад, того зброя товариша його ужалить просто в очі і зруйнує навіки їх світ. Хто кине́ться вбік, геть у широке вільне поле, того жало зброї ужалить в серце, і коли не впаде він скошеним кривавим цвітом на широке вільне поле, то всеж в очах йому потемніє і зміниться в них світ і вже ніколи не буде таким, як перше був, і широке вільне поле буде завжди чужиною для втікача, а рідна мова стане для нього прокльоном товариша, що не в свою чергу вступив до брами жаху.

Хто пристає до зграї самохіть, уже собі не пан. Хвалою стрічають його задні товариші, бо він віддалив хвилину черги їхньої, і він марить, що він провідар їхній, але він не може повести їх назад, як би раптом схотів, бо вже зброя товариша його загрожує потилиці його і він страшний тільки тим, що йдуть поперед його. Він уже погонич.

Йдуть узброєні люде і кожний клене того, хто впав поперед нього, і по трупу його йде в його чергу. І хоч би скільки їх падало позаду, передні знають, що неминуха зброя товариша завжди близько і завжди готова вп'ястися в його шию. Хто знає коли прийде остатній і які слова будуть в очах його?

Я бачу, як лізе сей змії-полоз, але я не бачу голови його. Хто був той один, що був головою потвори? Чи він був коли самотній серед поля? Чи він кликнув товаришів і повів за собою ту зграю? Чи вони йшли самохіть до брами жаху і кожний з них був проводарем товариша свого, того що йшов позаду? Коли ж настала та хвилина, що з проводарів погоничі зробились? Чом вони не вернулись од брами назад, поки були ще проводарями? Чи може той перший один чув уже за собою зброю товариша свого і не смів поглянути в очі йому? Чи може оцей змії-полоз був споконвіку безголовий і сліпий і страшний у своїй сліпоті безнадійній, як сам хаос? Хто може спинити його? Хто визволить видющих людей з тіла сліпої потвори?...

30. VI. 1905.

ПОЛЯРНА НІЧ.

(ФАНТАЗІЯ).

Сиділи ми при згаслому багатті усі гуртом,—а гурт нас був чималий,—дивилися, як вогники блакитні тремтіли і конали, як між вуглям вилися прудко золоті гадючки і чезли, а за ними чорний вугіль сивизною вкривався, наче старів.

Нам хата все тіснішою здавалась, бо темрява з кутків давно вже вийшла та й обступала нас немов облога. Остання свічка наша догоріла, і вже не видно стало ні стола, ні плям з вина червоного на ньому, ні чарочок порожніх та побитих, ніяких решток з бенкету... Той бенкет немов останній був на сьому світі, так сумно нам було тепер по ньому. Один з нас обізвався: „як погасне се вугля—буде чорно, як у гробі“.

— „То принеси ще топлива“—хтось мовив.

— „Принести? Звідки? Ти хіба не чуєш, як хуртовина грає? Коли хочеш позбутися життя, то вийди з хати“,— понуро перший відказав і змовк.

— Та що, посидьмо в темряві, братове,—озвався наймолодший веселенько,—припас для їжи є, живитись будем навропацьки, а там настане день“...

— „День? Кажеш день? Ти звідки знаєш?“—
На його всі сердито загукали,
та не збентежився ні крихти хлопець.
— Відомо всім, що ніч була по днів,
а день по ночі! ще й зареготався.
— „Ото сказав!—промовив злісно дід.—
„Раденький, що дурненький! ще й сміється.
„Відомо всім!“ Либонь же й те відомо,
що смерть була і поночі приходить,
і до схід сонця“...— „Ба! Коли вмірати,
то день, чи ніч на дворі—все одно—
для мертвого і сонце в небі чорне“,—
перечився хлопчина невгамовний,—
„ви б краще те подумали дідусю:
як довга ніч, то й день же буде довгий,
полярний, вічний день!“— „Ніщо не вічне!“—
пробовкнув дід. Ніхто його не слухав,
бо хлопець розбудив надію нашу
і всі його питали мов пророка:
„Коли ж той день? Чи довго ще ся ніч?“—
„Недовго, ні!“— „А ти ж по чому знаєш?...
— „Перед світом буває найтемніше,
а темряви, як ся, ще не бувало!“
і в голосі озвалась перемога
у юнака. Хто мовив: „правда, правда!“,
а хто почав пригадувати в голос,
чи вже давно ся ніч нас обгорнула;
один казав: „два тижні!“, другий: „місяць!“,
ще інший: „Де! Давніше!“— „Ні недавно!“—
змагався ще якийсь.— „Одно відомо,—
знов дід проворкотів понурим гласом,—
що всі ми й доби й тижні погубили
в сій клятій тьмі, шкода їх і шукати!
Про найтемнішу ніч—ніхто не знає,
чи се вона остання... Може перша
з тих, що без просвітку“.— „Та ну вже, діду,
хоч би мовчали. Справді, ви мов пугач
віщуєте лихе“...—жіночий голос
брів сльозами, теє промовлявши,
зате дитячий, мов злотиста стрілка,
з уст вирвався, аж темрява схитнулась.
„А я вже бачу день!“— „Коли?!“—не знаю.
— „Який же він?“— „Хороший! Дуже славний!
Червоний, золотий—який ще, мамо?..
Ти знаєш, ти тоді мені казала“.
— Ет—байдуже озвалася матуся,—
то був не день, то сполох був та й годі.
— „А ти ж казав!“—То я помилилась.

Дитина вже заплакати збиралась,
коли замріли в хаті стіни й лави
і наш юнак покликнув: „Сонце сходить!
Бач, я казав!“ Ми кинулись до вікон.
За сніжною пустинею далеко
займалося півкругом сяйво... „Де ж там!—
сказала жінка,—се ж бо знову сполох“.
— „У сніжні ночі сполохи не сяють“—
промовив дід.—„Се просто місяць сходить“.—

ГОДИНИ ПРАЦІ.

Як я люблю оці години праці,
Коли усе навколо затиха
Під владою чаруючої ночі,
А тільки я одна неподолана
Врочистую одправу починаю
Перед моїм незримим олтарем.
Летять хвилини—я не прислухаюсь.
Ось північ вдарила—найкращий праці час—
Три дзвінко вдарила, що стрепенулась тиша,
І швидче у руках забігало перо.
Години йдуть—куди вони спішаться?
Мені осіння ніч короткою здається,
Безсоння довге не страшне мені,
Воно мені не грозить як бувало,
Непевною і чорною рукою,
А вабить лагідно, як мрія молода.
Перед світом чорніє ніч на дворі,
І час гасити світло, щоб його
Не засоромив день своїм сіянням.
Погасне світло та палають очі,
Аж поки досвітки в вікно тихенько
Заглянуть сивими очима, і всі річі в кімнаті
Почнуть із темряви помалу виступати,
Тоді мене перемагає сон.
А ранком бачу я в своїм свічаді
Бліде обличчя і блискучі очі,
А в думці, мов тривога, промайнуть
В дитячих літах чутиї легенди
Про „перелесника“. Розказує, бувало,
Стара бабуся нам, маленьким дітям.

„Була собі колись дівчина необачна“...
Про необачну дівчину, що довго
За кужілем сиділа проти свята,
І не молилася, й на дзвони не вважала,
І спати не лягала, от за те
До неї уночі з'являвся „перелесник“,
Не д'яволом з'являвся, не марою,—
Спадав летючою зорею в хату,
А в хаті гарним парубком ставав,
Облесливим речами і очима.
Він їй приносив дорогі дарунки,
Стрічки коштовні й золоті квітки.
Він дівчину квітчав і молодую
Своєю називав, і коси розплітав їй,
Речами любими затроював їй серце
І поцілунками виймав із неї душу.
На ранок, як співали треті півні.
Зникав той „перелесник“, а дівчина
Уквітчана, убрана засипала
Камінним сном. А потім цілий день
Бліда ходила, мов яка сновида,
І тільки ждала, щоб настала ніч,
Щоб з „перелесником“ стояти на розмові,
А тим розмовам був лихий кінець.
„А хто ж був перелесник той бабусю?“
Питала я в старої, та вона
Хрестилась тільки завжди і казала:
„Та не при хаті й не при малих дітях,
Не при святому хлібові казати.
Не згадуй проти ночі, бо присниться!
Так, я тебе послухала, бабусю,
Не згадую ніколи проти ночі
Про „перелесника“, моє свічадо тільки
Нагадує мені про нього в день.

19. X. 1899.

АНДРІЙ ГОЛОВКО.

М О Ж У.

ПОВІСТЬ *).

V.

Тихо на селі.

Адесь зовні за тином тополь, що по межі обчеської землі, клекотіло життя. Про це знали і тут. І синів же своїх оддали йому колись, давно. Було тоді трівожно і болюче. А сини з обрізами, з іржавими гвинтовками, в червоних стрічках, потішали:

— Куди там кадетам смикатись! Ось і ми йдемо. Дезертирували?—Ну що ж, як за землею поскучали були. А зразу туго—і ми є. До червоних пристанемо. За „совєти“.

— Щасти ж вам!

Пішли... Було болюче і надійно: діти ж.

Але то було давно. Вже „кадета“ зіпхнули в Чорне море. Вже повернулися сини—переможці. Ой, не всі повернулися! Не один, не тисяча полягло їх скрізь по степах. Тілами молодими та кров'ю братам та дітям угноїли землю. Інші—з багнетами на сторожі по кордонах. І за їхніми спинами так спокійно на своїй уже землі. І тихо так.

Адесь клекотіло життя. Глухий шум линув звідтіля ланами-ріллями. То „Селянською Правдою“, то папірцем у „Виконком“, то сірими тінями з порожніми торбами й голодними очима...

Десь—буяло життя. Гуділи машини. Метушилися люде. На площах—„по мішеням пальба!“—клац-клац... Пахло потом, димом заводських коминів, духами „de-Nep“. Хрипло вив голодний жаж. Ближче ближче...

... Дужче руки давили на чепіги. Частіш батіг стьобав воли.

— Гей, гей, сірі!

І марилося—хтілося: буйні хліба на полі... Дзвенять коси, бренять косогони жаток.. копи... потім—весело степом цокотітимуть вагони продмаршрутів...

*) Закінчення. Див. „Ч. Ш.“ № 1.

— Гей, сірі... Гей!

А по шляху — сірі тіні людей з порожніми торбами й голодними очима...

VI.

В сутінках з'явилися вони на порозі і гостро встромилися в Гордійові. Три парі голодних очей. Була то мати, дитя на руках і дитя біля ніг.

Мовчки стояли брудні й обшарпані.

(Вечеряли саме).

— Бог дасть, молодице, — сказала мати, — самі кінці з кінцями зводимо.

— Тьотю, хоч крихітку. Отакусіньку, — показала голодна пучку, — хоч дітям!

— Та де ж його набрати? Це ж не одна ти прийшла до мене: „дайте!“

Галя зчервоніла.

— Та дайте вже їм, мамо, — попрохала.

Мати розгнівалася.

— Ти розумна: дайте! — гарячилася, — а як у самих не стане, ви що тоді заспіваєте? Іди собі. Є ще в людей хліб, може й дадуть. Хат — багацько.

— Тітусю, повірите — не їли від учора. І не їстиму я, і не лизну. Дітям хоч.

— Немає.

Тиша. Дитинчатко щільніш притулилось до материних ніг. Аж іскорчилось якомось. (Немає!). А та підвела обличчя і кинула зле:

— Немає? Дай же, боже, щоб і не було!

І вийшла.

Мати спершу — наче хтось цебер холодної води линув на неї, аж затрусилася й зігнулась. Далі гнівна кинулась до дверей і з сіней чулося:

— А бодай тобі щастя не було. Проклята!

Батько насупив брови і процідив кріз вуси:

— Сволоч!

— А на мене: голодна і все, — сказав Гордій.

Підвівся. Взяв на столі хлібину й подався з хати.

За ворітьми —

— Молодице! — гукнув.

Та, зачувши позаду голос, кинулась тікати. І бігла по-над тином, тягнучи за руку дитину, що, впавши, волочилась по землі. Гордій погнався і схопив ззаду.

— Не битиму. Хліба на!

Голодна опустилася на землю і важко захекано дихала. Підвела негарне і зле обличчя до Гордія. Зобачивши хліб, схопила руками.

— Мій золотий!

Очі ясно і тепло глянули на парубка. Губи пошерхлі скривилися в сумній усмішці, а потім заворушилися нервово смикаючись.

— Все? Цілу хлібину? Добрий ти!

Відлупила — дала дитині, одній—другій, собі. Останнє бережно сховала в ганчірря, що на грудях. Сиділи всі і мовчки алчно їли. Хапно кусаючи і не розжовуючи, ковтали. Гордій стояв біля них і з боєм дивився—слідкував за кожним рухом їхніх ротів, щелепів. (Які голодні). А в мозкові бренило ясно і болюче: „мій золотий!“. Чи думав він коли, що таке безбарвне і холодне „золотий“ може бути таким щирим, таким — шматком м'яса, вирваного з серця. „Мій золотий!“ Мої безталанні!.

Потім сів поруч.

— Ти здалеку, жінко?—запитав

— З Катеринославщини. Голод у нас. Поїли все, що тільки можна з'їсти. Сховала двох дітей... Пішла—а тут те ж. Верстов за 30 чоловік zostався. Хто зна чи тиф, чи що Слабий дуже: упав на шляху та й не підводивсь. Я відтягла на бік, щоб хоч не переїхали... Сиділа до ночі—ще гірше стало. Що було робити? Запхнула йому за пазуху окраєць хліба, забрала дітей і—далі..

Замислилась. Зітхнула тяжко.

— Двадцять літ жили вкупі. Хоча б помер, все ж краще з хвороби, ані ж з голоду. А встане хорий, чи дійде він туди на врожаї? Чи заробить де? Зараз здоровий роботи не знайде ніде, хоча б за харч, через день хоча б давали їсти... Ось і я—їду. А куди? Сама не знаю. Так—їду. Може де випросю, зароблю. Не хочеться вмирати—діти ж. А не було б їх, давно на гілці б десь теліпалася. Може б таки хоч мотузка де випросила... Хіба це—життя? Муки ці..

Вона пригорнула дітей рядом, що як хусткою ним були покриті її плечі. І сама в безсиллі і смутку схилилась до тину. Місяць, як електричним лихтариком, освітив її обличчя. Було воно блідно-зелене з великими темними плямами очей і в болю скривленого рота. Вся постать її тремтіла.

Гордій нахилився до жінки, й немов обценьками хто стиснув серце: вона плакала тихо й без сліз. Пригадалось—таке обличчя він бачив десь колись... І таке воно схоже було на материне. Тії, далекої матери обличчя. Що бачив може ще з колиски, а може лише снилось...

Було жаль. І болюче, і ще якось... Гордій не міг би й сказати—як іще. Немов у церкві колись іще в дитинстві, коли співали „іже херувіми“ і безліч очей поривно в молитовному екстазі рвалися до „Спаса“. Так було тепер.

Мовчали. Жінка ридала німа, скорботна. Гордій з боєм дивився їй в обличчя.—Ось над очима ворухнулися дві осечки, уста засмикались. Вона казала:

— Хіба це—життя! Собакою голодною никаєш. Люде тебе, як чуми, бояться. Під тином спиш...

Вона підвелася.

— Ех, мабуть іти, дітки, будемо.

— Куди?—запитав Гордій.

— Куди? А хіба я знаю—куди? Куди небудь спати, хоч з дороги ж зійти.

Гордієві лячно зробилося раптом (куди ж таки вона піде?). Він узяв на руки одну дитину — старшеньке і сказав просто і тепло:

— Підемо до мене.

Жінка похитала головою.

— Ні. Твоя мати нас прожене.

— Моя мати? Так не до їх же, а до мене підемо.

Пильно глянула на парубка голодна. Похнюпилась і мовчала. А потім підвела очі, немов не свої, сухі і жорстокі і кинула:

— Ходім. Ти ж не обидиш? Хоч дітям даси що?..

— Дам.

У повітці на возі покналися діти і мати. Гордій бережно укрит їх сіряком. „А вошва буде“ —таки виприснула думка, та зразу ж і збив він її з ніг: чорт її бери, обкуримо сіркою і квит. Яке й страшне!

Сидів у кутку на плузі і дивився в темряву. Чулося за спиною біля ясел ремігання волів. Під сіряком — дряпання нігтів по тілові, часте і мабуть до крові.

Дунав: ну куди вона піде завтра? Двоє дітей на руках. У пазусі — шматочок хліба. А шляхи безкраї хитро попере-плутувались поміж себе. Кудюю їй іти?... Навколо — чужі люде, що як чуми її боятимуться: „брудна... хора... а може ще й украде що?“... І чужа вона, і всі — чужі... А їсти хочеться ж. А діти туляться до ніг і так болюче скиглять: хлі-іба!..

Уявлялося — курний шлях. Він, Гордій, стоїть обіч, а перед очима люде повзуть-сунуть... Ось старенька жінка з хлопчиком, зігнута, ледве чвала... Що? Не може бути?! Ні, так. Це — мати і Василько — то. На обличчях — бруд. На плечах — торби. На тілі — дрантя... — „Куди ви?“ — „На врожаї... їсти!“, Прошли. Старенька мати ледве чвала. Василько хліпа: „хлі-іба!“. Гордій наздогнав. — „І я з вами“. Торби поздймав: „я нести буду“. Пішли. Випрохали хліба трохи — все їм оддав. А сам дивився на їх обличчя, у вічі, де німів голодний крик, і було гарно.

„А як не мати?“ — вискочило раптом питання і насміш-кувато вищерилось до Гордія, — „мабуть сам же поїв би... Та й не пішов би.. Адже ні? Звичайно, як же: то — мати, а то що? Якась сіренька пляма. Хоч і складна комбінація елементів і т. и., а все ж — сіренька пляма і тільки...“ — і питання захіхикало.

Під сіряком нігті дряпали настирливіш. Потім чулося— жінка підвелася й сіла.

— Ти—тут?—запитала.

Гордій підійшов.

— Я. Що таке?

Помовчала жінка. Зашкрябала в пазусі.

— Передумав хіба?—запитала,—чи може дітям шматочка хліба жаль стало?..

В голосі чулася злість і презирство.

Павза.

— Ну, а й який же ти. Чи несміливий... Так не обдуриш же? Ні?

Рукою взяла за плече і потягнула до себе.

— Тільки ж... і обірвалася.—Гордій міцно схватив її руку, притулив до обличчя собі і занімів.

Мовчали. Гордієве тіло тряслось в придушенім риданні. Рука, що він держав її в своїй, раптово затремтіла. А друга доторкнулась до його голови і ніжно сковзнула по волоссі. Ще... Очі дивилися в ніч і не бачили нічого, навіть темряви...

Мовчали. Жінка сиділа на возі й голубила ніжно парубка, що схилився їй до руки і мовчав. Потім—така втома налягла. Хтось щось сказав. „Треба“. А що треба?.. А,—догадалась одразу,—це ж хліб і досі в печі. Кинулась до печі, а там—білі пухкі паляниці... Виймати—в челюсті не вилазять... На порозі став чоловік худий і чорний. Хлипав: „Бач, пух'яники їси! А я з голоду здихаю...“ Зникло це. А потім хтось її бив, а вона плакала й кусала до крові порослу волоссям руку...

Прокинулась пізно—сходило сонце. Схопилася з воза, побудила дітей. Гордій сидів у кутку блідий і стомлений:

— Хай би ще спали—сказав.

— Ні, підемо.

Почала загортати в ганчірря дітей. Ті ж корчилися з холоду, безсило намагаючись підвести пудові повіки. Позіхали й маленькими брудними кулачками терли очі.

Гордій сказав, щоб трохи пождали й подався до хати.

В хаті тихо. На полу молода і рожева в тривожному сні—Галя. Василько біля неї скорчився—рокрився сонний. Більш нікого не було. „Батько мабуть воли напасує, а мати—на дворі“—подумав. Хай собі. Дістав свого речевого захисного кольору мішка. Витяг із скрині, поклав туди: пару білизни, рушника, новий святковий „костюм“ (пуд борошна—хоч зараз), зверху—хлібину. „Ну, все“. Зав'язав, надів на себе.—„Все“. В середині, немов хто взяв у руки і помалу стиснув серце. „Так-так. Тепер заломити в розпачу руки, щоб аж хруснули і з підтягнутими на лоб бровами, зі скривленим ротом проказати: „прощай!“. Три знаки оклику. А чи не треба може?—Мабуть не треба!“

Всміхнувся і вийшов з хати.

Жінка з дітьми була вже за двором. Тихо пленталася по дорозі. В загоні чулося—хтось доїв корову. „Мати. Зайти б... Як же так?“ — подумав, а пішов просто до воріт. Біля перелазу зупинився. „Ач чорт, боягуз. Тікати? Було б же тоді вночі, щоб і сам себе не бачив. Що: боязко? Ні чорт!“

Вернувся і підійшов до хвіртки в загін.

— Мамо—позвав стиха.

Мати визирнула з-за корови. Гордій підійшов ближче.

— Іду я. Щоб знали ж.

— Куди?—і хотіла дойти, та, зобачивши торбу на плечах, кинула дійницю і підійшла лячна і здивована:

— Гордію, куди ти?

— Так, у світ. Зовсім іду від вас. З отою жінкою, що вчора з дітьми хліба просила.

Очі в матері зробилися враз такі великі. В них метнувся і задубів жах. А Гордій здивувався—які вони бліді, немов полиняли. Було жаль.

— Ну як же це, Гордію,—ідеш!—очима обдала мати—Господь із тобою! А ми ж? Ждали-ждали...

— Мамо, ах, вам не зрозуміти, іду хоч не хочу. Іду бо хочу так.—Ах, вам не зрозуміти. Але то—нічого. Адже ви знали, що в мене сухоти, що я і року не протягну... Ну—іду. А як би вмер? У вас—Галя, Василько. А я вмер. Завтра неділя. Підете до церкви. Дяк хай вам напише на клаптику: „за упокой раба Гордія“. І подасте попові. Трошки поплачете потім. Трошки лише, а то—жаль...

В горлі душило.

— Ну, оце й усе, мамо. Хай буде, неначе я вмер. Прощайте.

Пішов геть. За ворітьми був, як гукнули ззаду хрипло, мов непрокашляним горлом.

— Не оглянись. Наздогнав жінку—пішов поруч мовчки. А потім запитав:

— Куди ж підемо?

Здвигнула плечима та. Згодом підвела очі.

— А ти?

— Я—з тобою.

Жінка с-під лоба навскоси глянула на парубка. Зітхнула на всі груди і похилилась головою...

Ішли по дорозі й мовчали.

VII.

У діда Панаса старенького і вбогого найняли собі куточок-комірчинку. Було гаразд: тепло вже, а спекти чи зварити можна було і в хаті. Хазяї не перечили.

Жили. В кутку в комірчинці стояв клунок яшного борошна. Мусило вистачити до нового хліба. А там?—Якось

буде. „Буде в людей—не пропадемо з голоду й ми“,—порішили і в будучину не заглядали. Бо була вона сіра й тоскна, як осіння під мряку далечінь. А в ній, як тіні, блукали сумні можливості...—Під тинами може никатиме з дітьми. На дворі холодно і мокро... Може—в нетопленій хаті... скиглитимуть діти голодні і сині з холоду... Хліба немає. Може... А, хай йому! І жінка силкувалась не думати про те. Якось буде... А Гордій і зовсім не думав і не турбувався. Яка ріжниця? Наче це—так важно, що на 30—40 мільйонів голодних вийде одна з шматком хліба в зубах і стане обіч. Наче це—так важно? А він?—Коли пожовкне листя і буде падати,—його не стане. А може ще й раніш... Хиба й це—важне?

Важне те, що так тепло і ясно сміялося сонце. Білоголові й раденькі діти бавилися в калачиках. Мати їх пряла комусь клоччя. (Мішок за жменю пшона дітям на кашу). Тихо мугичила собі під ніс простенький і журний напів. А в той час думала—може про покинуту хату десь, в далекому й голодному селі.. Про дітей, що розгубилися по цілій країні то по наймах, то з торбами...

Гордій лагодив комусь чобота і думав про матір.

Прийшла стара і згорблена, підвела роз'ятрені очі і стиха:—Гордію, на що це здалося!?

Потім плакала і дорікала чужу і ненависну їй жінку.

—Прийшла й забрала. А я? Я ж під серцем носила його. Ростила. Очі видивила, виглядаючи його з війни. І діждала!—Старість... Навіщо ти була прийшла тоді? Та знала б же—за ворота була б винесла тобі весь хліб, що був у мене... Навіщо ти його держиш?!

І благала сина вернутись.

Жінка з ненавистю дивилася в поморщене лице. І набігали на її очі якісь тіні й холодно поблискували огники.

—Я не держу його,—казала і насмішкувато посміхалась,—хай іде. Не чарувала ж я його і зіллям приворотним не поїла.

Мати маленька й безпорадна стояла перед сином. Було жаль. Так жаль було! Тоді Гордій насупивсь і сказав:

—Не ходіть до нас більш. Як лаятись та плакати—не треба.

І навіть „мамо“ не додав. Вийшло холодно і жорстоко. Може тому скорчилась була й мати і тихо без слів пішла з двору.

Хай собі. Було байдуже. Спокійно і певно падав молоток на біленькі цвяшки, вганяючи їх у підосшву. А мимоволі думалось:

Це йде мати по дорозі. Дивиться собі під ноги й за сльозами нічого не бачить. Потім дома обідати посідають. І мовчатимуть усі. Немов у хаті на лаві головою на покуті лежить мрець. Потім батько озветься.

— Чужі ми йому. Хай же й він нам буде чужий.

Мовчатимуть знов усі.

Хай. Було байдуже.

„А може це гвинтик який заіржавів або зломивсь?“— Гордій підвів голову, глянув на левади, де в соняшному тремтінні мліла земля на луках і хитнув головою.— Ні. Адже ж луки тремтять і мені—не байдуже. І зараз скінчу чобота—пиду туди. Буду простоволосий і розхристаний блукати в просторах під сонцем. І буде гарно, не байдуже.

Скінчивши чобота, шпурнув його в комору, а сам левадами подався до річки. Скупався. Довго лежав на розпеченому сонцем піску і кріз повіки дивився на сонце. Було хороше. Все тіло млосно тремтіло в соняшнім промінні. І не було дум... Було хороше. Хотілося довго-довго лежати на сонці, аж поки зірвалося б воно і закотилося б, як блискучий гудзичок за комод,—за ліс... А потім, коли б уже стемніло і тіло обгорнула бічна свіжість—заритися в ще теплий пісок і спати до сонця..

Пригадалася Христя. Чому? Шукав довго і вперто тії ниточки асоціацій, по якій прийшла й стала перед очима, струнка і хороша. Не знаходив. А потім раптом і несподівано згадав, що перед тим потягнувся заряджено. Ну—стриб і—Христя.

Гарна вона і така несхожа на інших. А як усміхається!

Потягнувся знов. Хотілось бачити.

Почав удягатись.

В дитячому будинку, коли підходив, на дворі—галас. Грали „в гусей“. Високі й дзвінкі голоси обриваючись згучно носились в повітрі ясними уривками. Немов хтось перли сипав на скляне блюдо. На воротах стояла чорнява дівка-служниця з коромислом і цеберками й гомоніла з жінкою через вулицю. Зобачивши Гордія, всміхнулася й дала дорогу.

— А тільки тьоті Христі немає,—сказала й лукаво примружила очі.

— То лихо!—всміхнувся Гордій і собі, і злегенька вщипнув за щоку.—Циганчатко ти хитре!.. Так немає—правда?

— Нема,—поважно вже відповідала дівчина,—ще зранку пішла в Освіту чи що. Час би вже й повернутися. Вона хутко Ви знайдіть.

— Та нічого.

Пішов. Ззаду дівчина весело гукнула:

— Здалеку побачите—в червоній хустці.

Гордій посміхнувся. Було хороше. Вгорі—сонце. На землі—бризки його. Вони були скрізь: і в сміхові весело примружених очей, і в дитячих криках, що весело гасали поміж осик, немов „у панаса“ бавилися, і в червоній хустці, що ось-ось зустріне посеред зеленого степу.. Скрізь. І від того було ясно і хороше.

За селом—зелене море хвильне. Легко падали й безшумно пливли, толочучи хліба, тіні білих хмаринок. В горі—жайворінки весело дзьобали натягнуті меж сонцем і землею злотні проміні. І дзвінко сміялись вони ясні і соняшні. Здалека між двох тополь блищала лисиною церква...

Ген-ген по дорозі розсвітнув червоний мак. Він коливався злегенька і наче дзвенів.

Гордієве тіло наструнилось і затремтіло.

Зустрілися.

— Гарно! — сказала Христя веселими очима, рожевим обличчям, постаттю всією.

Гордій погодився.

— Гарно! І навіть люде погарнішали. Немов із лазні повиходили й по-святковому підмалювали собі обличчя.

— То правда—підмалювали. А без гриму... Гордію, чому ми—такі нікчемні й гидкі? Тисячі літ живе людськість, а й досі не зміцніла як слід. Надивилась я. Що тільки робиться на шляху з Катеринославщини! — Жах! Тисячі літ над нами сонце, а ми й на крок не підійшли до нього. Тільки й того, що фарби для гриму дешевші стали за хліб... Гордію, чому ми—такі нікчемні й гидкі?..

Зійшли з дороги й межею йшли навпростець. Під ногами—сивий полинь, васильки. З хлібів синьооко всміхались волошки.

— Чому? — перепитав Гордій. — Може тому, що вилупили нас матері не під сонцем і серед степових далів, а в темних і вонючих конурах під брудними ковдрами. Може тому, а може... Багацько є причин, а між них найбільша—немає в нас „хочу“! А коли й є, то таке ж кволе, як і ми.

стежка обривалася й падала. Як на долоні внизу—село, річка. За нею—луки, темний ліс, синя далечінь...

На кручі посідали.

Мовчали. Потім Гордій ліг горілиць на траву, підставив під сонце обличчя, груди й озався перший.

— Ах, яке гарне, просте життя!—казав,—а люде, як криловський ларчик, крутять його у себе перед носом. Скилять. Десятками вішаються на одній бантині. І слиняво шамкають на всі лади: „Де ти бродиш, моя доле? Де ти?—озовися!..“

Схопився й очима ясно обдав дівчину.

— Озовися! Ат, чорт! Поглухли хіба? Чи не кричить зо всіх боків їх доля: я ось—сонце... Я ось—в туманах далечінь... Я ось—...

Раптом змовк й очима вп'явся в очі Христині. (Зникло вже).

— Христинко, ще! Всміхніться...

Підповз і жадно припав очима до неї. Тремтів. Христя схопилась на ноги і хустку, що сповзла їй, туго зашморгнула на шиї. Гордій упав у траву й занімів.

Мовчали. Гордій лежав, розпластавшись, важко і часто дихаючи. Потім потягнувся й гребонув повну жменю трави, шпурнув нею. Травинки впали йому на обличчя, на груди, Христі під ноги...

Тоді вона схилилася над ним, провела рукою по волоссі і стиха та ніжно:

— Гордію, не треба так... Я ж так вас люблю... Не треба!—і дивилася на нього згори благаючи й безсило.

Гордій глянув на неї довго і пильно. Бачив — тремтіли злегенька повіки. І тихо сказав:

— Добре. Не будемо про це.

Заплющився. Така втома була. Хотілося спати, а під черепом повзало щось таке важке, що неодмінно треба було сказати. І не було сили виліпити з нього думку і перекласти її на звуки... Лежав у напівсні. Шелестіла трава і тихий, як над коліскою, напів тріпотів над ним. Линув чи з соняшних лук, чи може Христа у головах співала? Потім тихшав і ростав під сонцем...

Гордій спав. Христа схилилася над ним і пильно вдивлялася в обличчя. Сковзнула по різких лініях уст, по повіках, що злегенька тремтіли... Між бров—глибокі зморшки. В волоссі де-не-де сивина.

— Мій хороший!—думала.—Ні, ти любитимеш мене. Я хочу цього. І не лише як хвилину тому, а всю, всю... Я хочу!

Довго сиділа й дивилася в його обличчя. Потім тихенько підвелася й навшпиньки відійшла геть.

VIII.

З-за лісу грізно сунула синя хмара. Гнівno гурчала і дихала огнем. Шумів за річкою ліс збентежений і вітер перелякано кидався, тікав, толочучи очерети берегами. Сердитий гасав помеж дерев на леваді.

Набіг. Штовхнув Христю. Грубо так: навіть „пробач!“ не сказав. Зірвав хустку з голови.

Ішла простоволоса. А хусткою матляла в повітрі.

— До нас! До нас іди!..

Було трівожно і радісно. Груді хвильні жадно хапали насичене грозою повітря. Обличчя розчервонілося. І в усьому тілі—тремтіння молодої крові. Аж гнітюче. Хотілося кинути в річку і проти хвиль плисти довго і прудко. Або ж схопитися і бігти степом. Назустріч вітрові. Швидко і щоб лоскотав він обличчя, рвав убрання, прудко тиснув на тіло спереду...

Було трівожно і радісно. А в тілі—тремтіння молодої крові.

Ішла. Ззаду левади—степ, вздовж річки—стежка. З того боку—луки, ліс, далечинь... Обіч дзвеніли коси.

Христя зупинилась і прислухалась. Потім шарпнулась і, хапаючись за траву, за куші, вилізла на кручу.—Степ. Над зеленими хвилями біліло кілька фігур косарів.

Пішла на них.

Ті підходили ручок і сиділи—гострили коси.

Підійшла. Привіталася і замовкла. Косарі теж мовчки догострювали. Далі—один підвів очі.

— Ну що, чорнява, гарненького скажеш?—запитав.

— Перевезить, спасибі вам, на той бік.

— Ач чого хотіла: кидай косу та йди її перевозь.

— Хіба ж тут далеко?

Другий косар таранкуватий і негарний вищерився й кинув:

— А на ніч візьмеш—перевезу. Ти звідкіля?

Христя кивнула головою за річку.

— А ген з отих хат.

— Ну так от: переночуємо разок—перевезу. Уговор—первое дело—і знову весело посміхнувся.

Христя помітила, що в нього гнилі зуби й по-жіночому вузькі плечі. Не відповідала. Ближче підійшла до чорнявого з м'язистими й порослими волоссями грудьми. С-під густих брів на неї зиркнули чорні очі.

— Ну?

Христя всміхнулася й стріпнула віями.

— Не сердься,—і знову посміхнулася.—Зглянься хоч ти, голубе, над бідною дівчиною—перевези... Ходім!

В очах благання і іскри, і сміх.

Парубок часто кілька раз підряд затягся цигаркою. Кинув і підвівся.

— Хведоре, подай кушку—заразом і води наберу.

— Ну-ну, наברי,—вищерився таранкуватий.

Пішли. Христя спереду, а він за нею. Й очима кидався, хапав і мняв її струнке тіло. Мовчали. Лише раз, оглянувшись, кинула дівчина зі сміхом:

— Ай, гарно ж!

На кручі зупинилась. Парубок спустився і знизу підвів голову.

—Ну?

Христя помалу, придержуючись за куші, за траву, спускалася з кручі. На мент зупинилася була. Руками за куш бур'яну, очима в далечінь.

— Іди ж!

Пустилась рукою і кинулась униз.

Стиснула дужо. Уста до уст. Хруснув стан.

— Ай!..

IX.

Ніч.

Тихо на селі. Тривожно де-не-де клепали собаки. А з степу грізний шум... І топіт кінських ніг і крики далекі... Ближче...

Спалахне край села чиясь хата... По вулицях—татари... І клетотітеме в селі, як у казані... Тікатимуть люде геть, в байраки, в очерети... Ревтимо худоба, а в чорному небі над огнищем—селом кружлятимуть білі плями...

Але ж чому тихо так?

Гордій зупинився, прислухався й звернув у провулок.

А—це вони упоралися вже. Спалили село. Погнали худобу, пов'язаних то гуртами, то до сидел полонених... Степ навколо... Перед світом... Така сумна й тривожна далечінь...

Чи то ж вона втекла? Чи й її захопили?

(Пригадалася комора. Пахло любистком і молодим тілом)...

Може й її захопили? І біжить вона степом, зв'язана верьовками з іншими. Роспатлана й распачлива. Ноги збиті в кров. А ззаду по спині стьоба до крові гарапник...

Ще з вечора сміялась. Під гармошку танцювала „польку“ і „козачка“. Горнулася до Гордія і сміялася. Потім, як мужа, повела на ложе своє. Потім—журилася, що старі батьки і що їй не місце в родині. Вже й зараз брати та невістки гризуть... Сватав удівець з двома дітьми. Треба йти...

І уявлялося Гордієві—на полу полягали „він“ і „вона“. У вікно місяць сріблясто залив їх постаті під рядном. Спина до спини. А знадвору—пісня... Хтось вигукнув... Захлибається від сміху гармошка...—Душно зробилося. Скинула з себе рядно. А в грудях швидко й нерівно—тук-тук...

Було сумно. І жаль було синьоокої дівчини. І себе, і всіх...

Ах, чому,—думалося,—життя не стрибнуло ну хоч через один вік. Це жили б ми в ХХІ. Гарно було б.

Степ незмежений золотить сонце. Гудуть машини-гіганти, повзуть по ньому, як величезні животи, згрізаючи по стерні нижуть разки з лангхів зерна. Люде-люде... Та по їх засмаглих обличчях не л'ється піт. В очах радість. І немає втоми...

Над вечір весело дзеленькаючи забіг трамвай. Людно. Сміх... Рушили додому. Навколо—тихий степ. Ген під повітками німі вже куняють машини.

Спереду в садках вздовж річки біліють палаці, залиті електросяєвом. Десь гремить оркестра. Шум руху. Сміх... Післа купання—в „Сає“. Шумно—ясно. Потім, не підводючись з-за століків, були на концерті в Петрограді чи що. Хтось заохочував завтра зустріти сонце в Криму на морі...

Річкою в лодці пливли. Під берегами—очерет, лілеї... На кручі при світлі ватри червоні постаті. Може—від полум'я, може—від сміху... (А, це ж—ніч під Івана Купала). Буріла молодість і радість. Хороші які всі. І всім як хороше! Ось—ясно очі глянули на нього. Такі знайомі й любі очі... Де він бачив їх? А, колись, сто літ тому... Сиділи на кручі... Сяло сонце... На ній—червона хустка...

— Христя?!

І вона підвелася. Дала руку. А очима сміялася соняшно й іскристо. Під ногами блиснуло полум'я ватри. Одбігши—стали, часто дихаючи... Потім, не пускаючи рук, пішли тихо. Спустилися на казкове дно чарівної річки... Здалека—шум, зітхання оркестри, радісні скрики...

Біля воріт під тином сіріла постать, загорнута в хустку. Коли Гордій підійшов, вона навіть не ворухнулась. Тоді він нахилився й злегенька доторкнувся до неї.

— Хто—це?

С—під хустки підвелось бліде Христине обличчя.

— Я.

Павза. Потім Христя зітхнула й озвалася.

— Прийшла я... Гордію, чому мені так тяжко? Так сумно і тяжко так!—Чому?!

Очі великі скорботно стріпнули віями й припишкли. Гордій прихилився до неї—вії до вії.

— Христинко, ти—хора?

— Ах, чи знаю я! Болюче. Так було колись—...тихими кімнатами ішов ти. Навколо—ві сні діти. Грюкнули двері... Було тяжко, як зараз. На кручі—теж. Пам'ятаєш—вітер по траві... Пахло васильками і полинем. Ти щось говорив. Не пам'ятаю, та пам'ятаю очі.—В них одбилось було сонце. І ввесь ти був жага сонця...

Христя похилилася. Мовчала. Потім підвела обличчя.

— Гордію, чому ти ніколи тепер не глянеш так, як тоді? Стриваємося, немов чужі. Наче не ми йшли тоді степом, сиділи під сонцем... Невже то, Гордію, був лише мент. Хіба ж я тебе не люблю!

— Я гадав—ні.

— Ой, ні—люблю. І тоді—теж. Боялася лише...

— Дитини?

— Ні. Боялась тебе. Боялася, що відносини наші будуть по тому брудні й буденні. Ти назвав би мене „своєю“ і як зі своєю річку поведився б. Схотів—притяг би до себе. Схотів—одіпхнув би. А я б мусила бути твоїм люстром. І в унісон тобі бреніти. Бо я ж—„твоя“. Я боялася цього і не хотіла... Дурна я була!

Хруснули пальці.

— Ах, яка дурна!—Боялась щастя...

Христя наблизилась обличчям до Гордієвого й захлибаючися говорила:

— Це ж—щастя! Бути твоєю тінню... А я...

Раптом з острахом:

— Гордійку, ти блідий—може стомився? Іди спати, іди. А я, як тень твоя, проведу тебе до хати, причиню тихенько двері і сяду на порозі... Довго сидіти буду—до сонця. А тоді піду собі геть... Звечора знову—прийду, сяду біля перелаза

і ждати буду мовчазна і покірлива. Ти будеш на вулиці, може з іншою.—Я ждатиму тебе. І буду покірлива, мовчазна.

Ніжно пригорнулася до парубка. Заніміла. Далі—потягнулася очима до його обличчя: впилаь.

— Тобі хороше?—запитала.

— Хаос в душі моїй. І люблю я тебе, і жаль мені тебе, моя дитинко. І сумно, що немає її, Христі, зі стиснутими устами і зморшками між брів. Немає. Де—вона? На кручі? В притулку?... Знав би—зразу б же кинув тебе й побіг би... Немає...

Змовк. Пильно дивився в дівоче обличчя.

— Яка ти несхожа на ту Христю,—казав згодом.— Несхожа і все ж така хороша й ти!..

Мовчали. Христя згодом озвалася перша.

— І буде хороше. Уяви собі: над річкою в садку, як печеричка,—наша хатинка. Біленька—так, наче і всміхається. Живемо. На полі працюємо... У вечері потомлені вертаємо додому... Ах, я так люблю вечір улітку. Шумно. Рипить десь віз. Трешкає чабан батогом... А з-за левад пісня тиха... Так і здається мені, що я сиджу на перелазі під рясними осиками. Жду не діждуся. Нарешті з косою тато, мама з граблями—ідуть, заціловані сонцем.

— От люба доня виглядає. А вечеряти ж наварила?

І всміхаюся я, рученята до мамі простягаю... Хороше буде. Підійдемо ми до воріт, а на перелазі жде нас наша дитина. Вона буде гарна, як ти... Внизу—річка.. Під місяцем у човні. З боків—латаття, лепеха. В кущах на березі—соловейко. Ніч зоряна... Хороше ж, Гордію?

— Цього не буде.

— Христя великими очима глянула на парубка.

— ?

В очах ворухнувся жах. І вся вона здалася Гордієві такою звичайною і неінтересною. Придивився пильніше—ну зовсім же не та... Казав, холодно обриваючи слова і навмисне жорстоко.

— В мене—сухоти. Найдалі як в осені здохну я. Це—раз. Досить?

Дівчина жаско кинулась і принишкла.

Він говорив далі:

— Дитина... Хатка-печеричка... працюємо на полі... Все це—гарне лише на малюнках олійними фарбами. Та й навіщо це здалося? Навіщо так образливо сходити „на нєт“? У тебе ж є робота, є притулкові діти... Хто ж буде з ними по леваді бігати, блукати степами, вечорами казати казок і в сутінях сповивати їх ніжно і красно чарівними сонетами?..

Христя сиіла з похиленою головою.

— Ти не була колись такою,—казав Гордій,—пам'ятаєш наші зустрічі?—Яка ти була хороша і радісна. А це... Ти

мусиш бути знову такою. Стисни зуби. Нахмур брови і скажи собі: „мусить бути так!“—і так мусить бути.

Христя підвела очі на Гордія:

— Ні, коли людина усім своїм єством хоче чого, що може вона проти цього? Чи може що тоді вона?

Павза.

— Ну скажи лише: „може“! Ну скажи! Хитни хоч головою „так“. І повірю я. Візьму в руки себе і не буду хора як зараз. Хитни лиш головою.

Обличчям близько прихилилася до Гордієвого й очі іскрилися.

Не було дум. Було ясно і соняшно. Потім ворухнулася одна, важко поповзла, розбуджуючи інші. І стало їх багато, переплутаних в живий клубок.

Як бути?

Часто тукало серце. В мозкові сивенький розум підняв на лоб окулярі й розвів руками: нічого не можу.— В грудях такий шум.

Раптом Гордій одхилився од дівчини й промовив:

— Іди додому. Христинко. А завтра, як буде сонце, ми стрінемося в степу... може у вас в будинкові... Стрінемося, як буде сонце. В тобі тоді не буде суму. Тоді ми будемо обоє ясні й радісні... А те— кинь. Напружся і геть шпурни од себе і сухотне дитя наше, і помийницю, обплетену колющим тином... Любов хмелем обплутує нас.— Не треба. Напружся, любо моя,—і будеш вільна, і будеш радісна. А зараз—йди додому. Я так стомивсь.

Христя підвелася.

Пішла. На ході оглянулася й кинула:

— Жорстокий, ти!... Напружся!—і засміялася сухо...— А як благала я тебе, хоч головою хитнути, був ти як скеля холодний... А чи сам повірив собі... Язикові своєму...

Пішла.

Вмирала ніч. Гаснули зорі. По річці, луками—слався туман...

Гордій сидів під тином. І в душі в нього такий хаос. Немов жива стояла перед ним маленька постать загорнута в хустку. Очі в благанні й скорботі линули до нього і тихо вуста ворухнулись:

— Мовчав, як скеля холодна...

Було жаль. Хотілося, щоб не була вона журна. Хотілося сказати щось ясне і таке хороше їй, щоб по тому розсвітула вона і всміхнулася тихо і соняшно.

Не знав, що сказати.

А так хотілося. Так треба було.

Сонними вулицями блукав схвильований і сумний. З боків хати примружили очі, немов хитро посміхалися до нього. Гордій дратувався. Думав про людей, що спали під цими

покришками стріх. Пригадалося чомусь — грязький шлях в осени. Сірі й потомлені йшли з гвинтовками. Мряка... Де-хто перев'язаний брудною марлею. Було тоді також хвильно і сумно.

— Ат, чорт,— аж зупинився Гордій,— з усіх куточків повимітаю які лише є калорії енергії. Хіба не вистачить на те, щоб раз хоч посміхнутися й хитнути головою?!

Під вікном у Христі довго стояв. Прислухався—тихо. Спить мабуть.—Хай спить. Жаль було будити. Перейшов двір, леваду й біля альтанки зійшов з кручі до води. На піску пружкому й холодному ліг—роспластився.

Тут стрінуться вони. Христя, як завжди, ранком прийде купатися. Сходити буде сонце. Очі відіб'ють його в собі і будуть іскристі й ясні. Смутку, як сеї ночі, не буде. А коли ж прийде вона і знову стане журна і скорботна і скаже:

— Я хочу того всім єством. Що можу я?!

І знов буде благати хоч головою хитнути. Хоч одно слово промовити: „можу!“ Що скаже він? Чи буде як тоді мовчазний сидіти. Ростане в промінні її очей. Чи що він скаже їй?

Підвівсь і думав.

Ось сиджу я. Чого найдужче я хочу зараз?—Сонця. В промінні його зустріти Христю веселу й радісну. Степом іти поруч... Дивитися в вічі їй і слухати, як оповідає дітям чарівну казку. Або увечері—гру на роялі..

Це я хочу цього. Життя хочу. І чи можу я зректися його?

— Тю на тебе!

Шия раптом витягнулася й очі кинулись з орбіт.

— Як?!

В кармані муляло щось. Револьвер.—„Ага, кулю в лоб. Що може бути легше? Але ж це—божевілля.—Хочу жити й позбавитися життя...“ Цілком вірно, т. Гордію! Але хай буде це експериментик, звичайний без найменших претензій бути розумним актом. Незважно це. Хай це буде лише бунт проти диктатури чуття. Правда, він тобі нічого й не дасть, крім смерти.

Але, що—ти? Тобі туди й дорога!..

Пригадалися слова лікаря: місяць, од сили—два. Але й то—сонце, сонце, сонце...

Так що—яка ріжниця?—Ну, ріжниця є: місяць-два до смерти, коли знаєш це,—рівні 0,9 всього життя від дня народження.—Вірно, ріжниця є: місяць-два конати безсилому й розбитому, і мент певному в собі й міцному... Самі плюси „за“. Ну ж—ра-аз!

Гордій витяг з кишені револьвера.

Це—вірно: самі плюси „за“. Один лише мінус—жити не буду. Зійде сонце—не стріну я його. Прокинуться люде—не буде мене між ними.. Ранком прийде сюди Христя. Журна і безсила схилиться над трупом. В очах—німе питання.. Ах,

що я скажу їй ясне і хороше, щоб по тому посміхнулася вона. Спокійна і радісна повернулася б додому. Що я скажу їй?!

Шелестів тихо очерет берегами. Гаснули зорі...

За обрієм—сонце. В променистому марші, іде...

Гордій кинувся.

— Сонце йде. Ну ж, швидче. Що я скажу їй?!

Хороша моя, дитино сонця, вернися в життя. Не стій над трупом моїм. Не губи сліз. Бач—сонце. Будь і ти, як воно... Ясна і промениста... Ах, Христе, якою гарною може бути людина, як схоче... Все може...

Очі в темряві скорботно стріпнули віями.

— Не ймеш віри?

Гордій припав до землі і глибоко гребонув по піску, вивів „можу!“ Потім приставив дуло до скроні, і надавив на спуск.

Лопнув череп. (Аж луснуло). В мозкові на мить, як при світлі магнія, майнули цілі купи шмаття фарбованих малюнків. Злинялих—яскравих... На мить. Потім—чорно...

... З-за обрію—сонце.

Іде...

vii—1922,
на Полтавщині.

В. СОСЮРА.

М А К И.

Л. В. Пилипенко присвячую.

Мені хочеться ходити з одрізаною головою Данте на
руках

і слухать про любов до Беатриче...
Шелестіли жита, хвилювали жита,
а між ними розкидані маки...
там... там...

там .. там...

Козаки,

Козаки,

Козаки...

.....
Місто...

Ніч...

Огненні крики в повітрі...
Хто це на вухо мені
виє тоненько і хитро?..

Голову я нахилю,—
дивиться грізно хорунжий...
Мамо!... а може я сплю?...
Може чого занедужав?...

Місто.

Ніч.

Огненні крики в повітрі...
Хто це на вухо мені
виє тоненько і хитро?..

.....
Шелестіли жита, хвилювали жита,
а між ними розкидано маки...
там... там...

там... там...

Козаки,

Козаки,

Козаки...

Мені хочеться ходити з одрізаною головою Данте на
руках

і слухати про любов до Беатриче...

З КРИМУ.

Як сонце до істоти гріє,
 і пахнуть береги в цвіту!..
 По пильному шосе пробіг автомобіль:
 „З дороги!
 Гей!
 Агов!
 Агов!
 не утечеш,—я дожену, я дожену!
 і
 там
 і
 ту,
 і
 там
 і
 ту
 знайду, знайду..
 ту-ту, ту-ту-у-у!..
 А десь в височині
 шумлять і казяться і в скелі глухо б'ються
 і
 знов,
 і
 знов
 назад,
 назад
 біжать ростерзані запінені вітри північні..
 Там, де в задумі тихій вічній
 Ай-Петрі
 туманами
 спить...

Квітень, 1923.

Е. ВЕРХАРН.

Перекл. Гео Шкурупій.

ЖЕБРАКИ.

Les Campagnes hallucinées.

Зимою, коли холод побідний
Стискає поля, передмістя, смереки,
Патьоки нещастя і злиднів,
Жебраки мають вигляд безумних.
Уранці—о, темна їх ніч!—
Вони уходять в глибінь доріг,
З своїм хлібом политим дощем,
З охлялим і чорним лицем.
Їхні спини зігнуті, мов дуги.
Вони ходять, як ходить і скука.
Південь зупиняє їх у ровах,
Набитих листям, для їх спочинку.
Їхня вічна втома—сам жах.
Отрута зітхань в серцях,
В їхніх молитвах, рухах і вчинках;
І скрізь віки в небесах
Вона б'ється, мов на ганку собора,
З'являючись тихо, мов жулик
Увечері, в темних, морочних хорах,
У входах одкритих, в несподіванці лун...
Жебраки мають вигляд безумних.
Вони переходять жорстокість
Безплідних рівнин.
— О, відбиток страшний цей!
Він заплямив їм очі й лице.—
Лахміття—це їхнє убрання,
І важке, страшне шкандибання
У літі серед зелених ланів
Лякає навіть веселих птахів.
А тепер, коли грудень
Засипав снігом оселі вщерть,
І заморожено труни,
На кладовищах мертві люде
І смерть,
А вони нерухомі, муругі,
Наче прибиті громом.
І скрізь—всі церковні шляхи—
Зайняли жебраки, мов хрести.

Жебраки мають вигляд безумних.
На їх спинах, наче тягар,
А шапки з історичних болот,
І стоять вони скрізь по шляхах,
Коли вітер гуляє в негоду.
Вони повагом йдуть,
— Ті, що завше несуть
В наболілих серцях отруту—
З невідомих країн в небуття.
Це каліки, пошарпані вовком,
Кульгаві, криві, безокі,
І їх костури це бовкало
Дзвонів нещастя,
Що дзвонять про смерть на землі.
Це обідраний люд
З голими литками.
Сльозами, стражданням і брудом,
Охлялий душею й тілом
До нитки.
Коли ж падають врешті
Від жадоби й голоду
І жене їх, неначе вовків,
Вечір
У нетрі далеких дір,
А роспука стомлених плеч,
Старіша від моря,
Відбивається в їхніх очах, наче гори.
І ніяка рука, ніколи
— О, пальців печальних блідь!—
Не посміє, для їх же спокою,
Заплющить
В останній пітьмі.

М. ТЕРЕЩЕНКО.

БЕЗРОБІТНИЙ.

Я—
ввесь у дужих м'язах,
і голова на в'язях...
Давайте працю, —
буду
кувать залізо, крицю,
і різать землю в груди, —
хай нагодує всіх!
Давайте працю, —
встану,
і вийду синім ранком
на рик, на рев гудка,
і стану до станка.
А він, —
цей вірний кінь, —
в моїх руках зарже,
і битиме копитом
об камінь, мідь і жість;
у нетрі скель гірських, —
хай поять нас усіх!
Я—
ввесь у дужих м'язах,
і голова на в'язях...
Іду, —
спішу на біржу,
вона мов той маяк;

а там—
мільйони ждугь,
і серце—на ножах...
Ах,
як я ненавижу
в цей час пикатих, ситих, —
у хутрах,
і у свитах!
Я—
ввесь у дужих м'язах,
і голова на в'язях...
Але ніхто не чує,
не потребує їх, —
і на устах моїх—
одчай.
Давайте працю!
Вона—найвище щастя
для мозку
й рук моїх.
І я,
я з ними вийду,
на вулицю, на площу,
і крикну—
геть у світ:
„Я—безробітний,
беріть!“

НАТ. РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО.

ШЛЯХАМИ ВОГНЕННИМИ.

Дніпрові сині хвилі. Блакитне небо. Сонце.
— Ти тут, коханий? Руку дай! Наш шлях—кохання й боротьба.

Ти говориш: в хатині, на горі, на кручі тій, спочинем ми?
Еге, спочинем! Та після бою! Після перемоги! Над чорним табором...

... А очі твої—як небо, мій коханий...

І як сонце...

А голос твій—як дзвінко-струнний шепіт хвиль...

І весь ти—бог золотосяйний...

Зо мною...

Мій!..

Для мене—ти!

II.

Сутінки. Низька хатина. Грати.

Це наче сон було:

Сонце. Небо. Сині хвилі. Сяйво любих очей...

Туди—до сонця хочу я!..

Тут холодно. Темно.

Жах з кожного кутка глядить...

Хтось сірий з темряви шепоче: тут смерть... тут смерть.

До сонця! До життя! До любого мого!..

Творити... Жити...

Де коханий? Тепер де він?

„У нас він тут, за ґратами, Марко Вогненний“. В синіх мундурах посіпаки жандарі. На допиті всю ніч мене тримають. Признайтесь: він привідця? Се він вам дав ґектограф і чорнило... „Іскру“, „Гасло“, „Боротьбу“! Шрифт, що в вас знайшли? Се все його... ми знаємо напевне. Потвердіть се... Звільнимо вас негайно... Не звірі ж ми, щоб жінку хвору, що дитину дожидає, тримать в неволі. Ім'я того, ім'я того, хто дав вам се сховати?..

„Ні? Ну, все одно! Наш птах уже у клітці. Марко Вогненний—він за ґратами у нас... Він—тяжкий злочинець“.

Він злочинець? Марко мій?.. Він тут? у клітці, як і я? Ні, се вигадки жандарів-посіпаків!.. Він вільний!.. Він не трапив у ворожі руки. Він—дужий!.. Він—непереможний!.. Він—вогненний!.. Марку мій!..

III.

Зелений сад. Квітки. Птахи. Метелики.

— То ти кажеш мені, моє хлопченятко: „ах ти, моя мамуня велика... Се у відповідь на моє: ах ти, мій Юруню маленький! І ти смієшся отак весело-дзвінко й тікаєш од мене. У кущі до метеликів, до квіток... Щоб не знайшла мамуня... Чекай, ось татусь зараз знайде... Той татусь, що отсе вже приїхав до хлопчика... з холодної країни приїхав. Де—казав—так страшенно холодно.. А снігу-снігу... Твій татусь... авжеж твій... Еге ж, і буде з тобою бавитись... Довго-довго буде з тобою і мамою... І з метеликами, авжеж!.. І з квітками... в нашому садку... Так, так, любий!.. Довго буде... Довго...

— Що ви там бурмочете, мамо? Кажете, добре, що вже втихомирились? То вже й до віку сидітимем вкупі... Не буде Сибіру... Не буде в'язниці... Годі вже з тими небесними якимись ідеями... Пильнувати вже садок, город, дітей...

— Пильнуємо, мамо, садка, та не тільки свого... Перед нами увесь блакитно-зелений сад земний. Дбатимемо про город, та не тільки для себе... Викохувати,—мамо, дітей, та не тільки своїх, мамо.

Бо ж, мамо, хіба тільки ми самі одні на світі?!

— ...Юруню! Біжи... Тато!.. Бач, тато наш іде...

IV.

Затишок спальні. Зелена лампа. Книги. Малюнки. Рівне дихання дітей. В кутку червона квітка кактуса.

— Питаєш, любий, як се я чула там твої слова: всю землю працюючим? Та й усе, що з твоїх уст в юрбу злітало? Чому я чула?

Була там, серед юрби відродженої... серед натовпу, що ловив кожне слово.

Як же могла піти з дому? В твоїх очах осяяних—здивовання. Маленятка послули... Доручила сон їх сусідці... А сама пішла. До людей ясним світлом осяяних... До життя, опроміненого рухом вогненним.

...— Ось бабуня наша приїде, глядітиме малих. Тоді, любий—з тобою далі в боротьбу. За нову будівлю!

З тобою разом... з усіма...

...— Питаєш, чи малеча на перешкоді мені не стане? О, ні! І з ними буду й з усіма... З ними, через них—життя

нове творити... Дітей єднати у гурти... Квіти майбутнього забрати з задимлених огнищ родинних.. І матерів звільнити для життя нового. Проміння світу засяють над дітворою... Проміння волі засяють кайданами праці skutим.

...— Геть забобони.. Геть кайдани... Геть вигадки умовні, що людям мурами світ сонця заступали...

V.

Сніг. Зорі в небі. Блискавиці від гарматного вогню на землі. Височенний, вогнем обхоплений будинок.

Ти тут, коханий? Руку дай!

Малих заніс вже в безпечне місце?

Дивись! Стань, подивись! Він весь в огні..

...Горить наш затишок блакитний..

...Там малюнки і... І квіти... І книги ті, що шлях життя вогненний нам проказали.

...Там скрипка наша, що пісень про новий промінь нам співала...

...Горить усе...

...Нехай горить...

В червонім полум'ї пожежі горить наше кубельце затишне.. І в ньому все, що від юрби нас відділяло. Від тих, що їх руки оmozолені спочинку не мали ані на хвильку.

В юрбу ідем. Годі пісень, книжок! І квітів! І малюнків! Й блакитних мрій.. Вогненна дійсність кличе... До оmozолених! До кайданами праці skutих!

Себе: і душу і пісні їм віддамо...

...Маленькі—кажеш ти—в безпечнім місці?..Сплять вони?.. Й бабуня з ними там?.. Бідна старенька...

Ходімо ж до дітей!.. Наші маленятка... Врятовані випадком від вогню, вони ростимуть в новому і для нового... І люде виростуть мов квіти з усіх таких маленьких... й мов сад земля замайорить...

...Горить!.. Горить!.. Нехай горить!.. Нехай палає!..

Нехай в огні згорить кубелечко і затишок, і мури... Мури кам'яні, що між людьми стояли. Нехай вони впадуть... Нехай вогненні блискавиці новий шлях людству опромінять...

...Де ж маленятка? Покажи їх швидче... Де ти їх притулив, коханий? Наші... наші... Хутчій до них! Дай руку. Руку дай!..

VI.

Осіння нічна темрява. Зловісний плюскіт хвиль Дніпрових. На веранді—дзвінко-задумлива тиша.

Знову старе! Зовсім старе...

Знов пани і посіпаки! Чорний дим, що людські житла оповив.

Кайдани на вільні руки... на похилені спини канчуки...

Знов — другі гетьманці! Чорні — хоч золото на плечах сяє... Чорні люті хижакі...

...„Коханий, а ти добре заховався? Тебе вони не знайдуть? Не поведуть на муку? Тебе, окриленого... Тебе осяяного... Творця натхненного нового світу ...

...„А наші маленята? Не розруйнує чорний крук дитячої комуни? Гаразд, що нема їх в сім жажливім місті“.

Тут чорна, жажлива, гнітуча тиша. І тільки „гуп-гуп“ — важкий чобіт, що все придавив.

Гнітуча страшна тиша... Тільки „цок-цок“ — сліпа рушниця страшну тишу оживлює...

А будівлі нашої нема... Того храму життя нового, що своїми руками — в ранах тепер вони — невпинно творимо.

.. „Тремтиш за мене? Знаю. Щоб мене не знайшли! Тут серед тиші чорної“ ..

Ні, мабуть, не знайдуть. Мовчазна задума круч... Гаю густого захист... Лиш думки бурхливі, думки вогненні лунуть після цілоденної праці.

„Що далі буде, любий мій? Нової перемоги душа прагне... Чорні круки життя нового не заклопоють. І запалає дужче воно, засяє... Коли ж? Коли? ..

„Коханий! Як би ти тут. Коло мене“.

..Гнітить мене сятемна ніч... „Гу-гуп-гуп“ ...„Цок-цок-цок!“ ..Гнітить сей лиховісний плюскіт хвиль Дніпрових.

...„Через хвили, через темряву безмежну — руку простягни, коханий!“

VII.

Льох. Темрява. Дві свічки.

— Щось мене питаєте? Прізвище? Я ж відповіла вже: — Не скажу!

— Скільки років? — Двадцять шість.

— Замужня? — Так.

— Національність? — Українка.

— Ще що? — Більш нічого. Нічого не знаю... Хоче, питаєте. Не скажу. Прочитаєте мені акт обвинувачення? Як хочте... Ви ж судді. Ви ті чорні, що прийшли, золото на плечах у вас. І ви тепер — судді. А я перед вами в чомусь винувата...

...Читайте... Читайте собі своє.

„Зіставлена, очевидно, для партійної роботи українська комуністка.. вкупі ще з двома злочинцями, що так само уперто ймення свого не називають... газета... відозви... друкарський шрифт... Винна...“

— Так, се я... Се — я...

...„Котра стоїть на чолі цілої злочинної організації... знає багато и багатьох... і злочинно мовчить... не називає нікого...“

— Так, се я... Се—я...

...„Вона з огляду на все зазначене... засуджується до найвищої кари“..

— Так, се я... Се я...

VIII.

Ніч. Улиця. Темрява. Пустка. Три рушниці. Три постаті попереду них.

Серце, тремтиш?

Не треба, серце! Тихше!

Ти, може, думаєш про тих маленьких, що росли колись під твоїм захистом, а потім палко тулились до тебе?... Про дві золотисті голівки?

Не треба! Не треба! Годі! Тихше!.. Серце, тихше!.. Спокій! Спокій!..

В темноті тихій щось таке жахливе. Тиша гнітить. Душить.

Тут холодно. Моторошно так. Ноги ледве сунуться.

А там десь далеко—у теплій хаті тупотять ніжки моторні... До мами пориваються.

— Мама швидко прибуде? Приїде мама, бабуню?

— Приїде мама вже швидко, голуб'ята.

— І тато?

— Еге, і тато... Він згодом сам, без мами. Він далеко...

— А мама близько?

— Близько, голуб'ята.

— От добре. Ми почекаєм... близько...

Туп-туп-туп-туп... моторні ніженьки маленькі...

Цить, серце, цить!

Гуп-гуп... гуп... гуп... розмірено човгають чоботи салдатські по камінні. Жахливо прорізають тишу.

Куди йдуть? Доки йтимуть?..

Яка холодна. жахлива темрява. Мов безодня. Мов чорна паща дивогляда... Невідомого... Сили нема далі...

Цок-цок... цок... цок...

— А... спинилась... Тікати... Сійте всі!..

Німа тиша. Ляск. Баа-а-х... Вогонь чорну тишу кров'янить. Ніч. Улиця. Темрява. Пустка. Три рушниці. Три сірі озброєні постаті. Троє людей перед ними. В снігу. На землі...

Т. ОСЬМАЧКА.

ТРУНИ У ГАЯХ.

Із блакиті піль шляхи розляглись,
на боках у їх зацвіли гречки...
Та рої бджоли ними не гудуть,
меду не несуть в пасіки—садки...
А шляхами кров огненно димить
та вихри прядуть свистом веретен
і пнуться мов гад багнетами до хмар,
мичку наче сніг тягнуть із гречок
і сучать канат через всі поля,
купають його на шляху в крові,
бо нема дощів із клубків громів—
заснули давно у хмар на хребтах!
Гей, ревуть вихри від сіл та до сіл,
умотують їх у пряжу свою,
ховають в пилу шляхи на поля...
У селах усе гине, як в мішках...
Худоба реве з дворів на яри,
ребрами оре канави глухі
у зубах у псів—своїх хазяйнів.
Народ, як рілля, захряс по церквах,
дощами рида... і сльози горять
на хвилях садків, мов ягоди—кров;
падають в траву гарячі, як жар,
котяться в гаї, де труни лежать.
Там аж дві труні дубові товсті
на сіні сухім у чорнім сукні!
Як у тій труні, що лягла під рів,
битая в мороз, скупана в крові—
радість молода — квіти степові!
У другій труні — мати всіх людей,
тих замучених, побитих дітей...
Із грудей стремить крівавий багнет,
а на нім горить цвіт-рожа важка.
Гей, над радістю стоїть туга мла,
на поля, сади крила підняла,
чорні, мовчазні, як сон кладовищ.

А над ненькою стоять кістяки,
з їх очей-дірок сльози цебенять
та й на рожу ту, що хилить багнет.
То ж не рожка-цвіт буйно запашний,
а серце пала—сонце із крові!..
У гаях горить та зілля в'ялить.
Із сонця ось-о вилітає птах
та й полетів він за дикі поля,
де город стоїть на стрімкій горі,
в кручу—в дерезу важко нахилився;
він давно заснув: зубами не б'є
в небо кам'яне, не креше вогню.
Сів на башті птах міської стіни,
крикнув один раз: „Труни у гаях!..
Люде, уставай!“ Крик упав на дно
в кручу-глибину на скелі грудьми.

А с-під пелени
сірих скель
чорно, наче крук,—
кінь летить...

Ой, вилетів кінь на гору круту,
страшно заїржав над городом тим;
луни загули в кварталах міських,
як у виводи горобина ніч.
А з драних шибок порожніх домів
кажани, сичі вилетіли всі..
Крильми шарудять об дахи будов,
в мотузках дзвіниць... І город пливе
у дзвоні глухім десь од берегів,
як дим на степи. Та степи мовчать:
слухають, як ліс в їх лоні росте,
у водах джерел повних кришталю..
А вихри прядуть і труни лежать,
і серце в гаях у неньки горить,
і кінь на горі сичів виклика!

1923 рік.

МИХАЙЛО ЙОГАНСЕН.

СОНАТИНА.

*Моему батькові,
що був з моря.*

I.

Я творю у ночі стомлений, коли
усе спить.

Усе спить і багато вмерло.
Запалюю цигарку і дивлюсь
у ніч.

— Що то в шелесті листя
шумить?

То старий знайомий—
море,

То його обличчя,

Сиве й суворе,

Дивиться на сина,

І сльоза спадає на мою
руку,

Що чужа лежить, чи
хора.

Так, воно синє

І кличе, і кличе мене
до себе.

Але ніч чорна

І багато вмерло,

Так, багато вмерло

І лежить на цвинтарі ночі.

Тільки листя шумує в небі.

II.

Маленькі роки. Весна.

На хліб немає грошей,

Вночі немає сна,

Одягти, узуті,

Дати їсти...

Холодно, нехороший сон.

Вночі сміється і плаче

листя,

Воно як забутий стогін.

III.

Ти не прийдеш, не прийдеш
ніколи,

Не розчиниш тихенько две-
рей,

Не почую милого голоса.

Не візьму руки твоєї.

І коли б чекав до півночі,

Не побачу тебе у ві-сні,

Тільки листя в небі сокоче,

Мов в огні:

Він не прийде,

Іди!

IV.

Залетіли з Німеччини буки,

Вкорінились у вільній землі.

Простягли могутнії руки

І на захід, на захід пішли.

Повернімось, вернімось до дому

Міліонами буйного зілля,

Прогуркочемо буковим громом.

Проллемось молодим водопіл-

лям.

Й на землі Лібкнехта й Маркса.

Вкоренімо рудеє знам'я,

Й боягузів з самого Марса

Примусимо йти за нами.

V.

Я творю уночі, коли усе спить.

Усе спить, тільки серце встало.

Запалюю цигарку, встаю і ди-

влуюсь у ніч...

Вночі шелестить листя.

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

ПУДЕЛЬ.

I.

Виходили на іскрясте шосе, в перламутр гарячого полудня. Утомно дріжали наливні поля і перелітав димний легіт. Небо блякло; нечутно й зів'яло скрадалися полинялі соняшні дороги до незнайомих горизонтів, до туманово-бузкової маси.

На повороті почули останню міську пісню: трамвайна путь розлетілась в яри і раптом плавко спланувала півколом назад. На перепутті, під зеленою мжичкою дерев, дрімав парк: бюст Ласаля, стежки, алеї. Потім і він одійшов у бік.— Тоді знову іскрясте шосе і даль молодих лісів.

На двадцять кроків вперед йшли: мадмуазель Ар'йон (опереточна співачка з „Не ридай“) і дві баришні з редвидату: Тоня (так говорив студент) і—може Дуня, може Катя, невідомо: з нею ніхто не говорив. З ними: якийсь тип і студент-організатор вечора.—Вечір (музикально-вокально-танцевальний каламбур) на вілі „Зелений гай“, сьогодні, „на користь“. Ще alma mater прохала Сайгора сказати вступне слово на тему: біжучий мент.

Ар'йон йшла під рожевою парасолькою, яку ніс тип. Тоню вів під руку студент.

Тераси іподрому й павутиння далекого радіо поволі й рішуче зливались з будівлями. І коли входили в сутінь придорожніх верб, повернулись і бачили один одномастний узаміт міста.

Сайгор взяв сигаретку і передав портсигара. Григорій переложив ремінь рушниць на праве плече і закурив. І говорив—потім—про Богомольські Болота, про крижнів, про вечірній перельот. Його руде обличчя наливалось кров'ю і творчо, по дитячому, світились зіниці. І знову згадував очерети, село, нирців, заячі стежки, полювання, ще полювання.

Тоді Сайгор примружив сірий погляд і зняв кашкета.

— Добре!

І сказав прозу: одкомандирує в райком, а відтіля Григорій поїде далі, на сельроботу, на село. — Підхопив:

— На село?

Григорій довго плутався в незв'язних фразах і нарешті рішив, що йому все-таки тут, кур'єром веселіш, ніж десь, „на задрипанках“.

— Полювання гарна річ, та бачте...

Сайгор бачив. — Сонце стояло над головою. Город відходив по шосе, а за ним плентались яри, іподром, радіо. Сизою ртуттю коливались далі.

І в цей мент, як звичайно, Сайгор думав про ті-ж засідання і згадав термінові пакети.

...— Глядіть же, не забудьте однести.

— Не турбуйтеся,—сказав Григорій.

Марчик дворняжка: літом—лягаш, зімою—гончак, дома—сторож зірвав гаву і помчав за нею по тирсі. Тоді-ж відстав пудель мадмуазель Ар'йон від компанії, і, з кошиком в зубах, пішов рядом з Сайгором. І тоді ж повернула голову баришня з редвидату—не Тоня—і чогось подивилась на Сайгора і посміхнулась тихою звичайною усмішкою. Потім кожного разу, коли пудель залишав Ар'йон, баришня -- не Тоня — поверталась і усміхалась тихою звичайною усмішкою.

Сайгор погладив пуделя по кучерявій львиній гриві і сказав:

— Гарний пес. Чудова порода для дресировки.

Григорій мабуть образився за свого Марчика і подав бандитський посвист у тирсу. А коли дворняжка підлетіла, помахуючи хвостом, і показала зуби, він тут же, на шосе, примусив її служити на задніх лапах.

— Все-таки я так скажу, — промовив Григорій, — не люблю я цих пуделів. Так: ні те, ні се. Користи мало. Ну тягає в зубах кошика, а що з того? Подумаєш, штука!

Потім з любов'ю посіпав Марчика за вуха і рішуче заявив:

— Молодчик!

Певно, Григорій був патріотом своєї батьківщини. — А породистий пес труснув львиною гривою і помчав до мадмуазель Ар'йон.

Входили в ліс. На узліссі рожева парасолька прикрила траву: компанія сіла відпочивати. Коли підходили до них, з глибин зелени повстав раптовий вітер і з шумом помчав на шосе. Сайгор і Григорій сіли праворуч.

— Сеньйоре, — сказала Ар'йон, граючи до Сайгора льонними дзвониками на скронях. — Ви цілком певні, що наш вечір пройде щасливо? У мене якесь передчуття. Знаєте?

Сайгор сказав, що він нічого не знає, що його попросили сказати вступне слово—і тільки Все-ж інше його не торкається.

— Ах сеньйоре, як ви індіферентні...

Тоді Сайгор підвів нервово брови й подивився кудись убік. І тоді-ж мадмуазель Ар'йон скинулась, показуючи рядок прекрасних зубів.

— До жорстокости, знаєте—до жорстокости.

— О, божественна медхен,—вмішався довгоногий-довго-волосий тип,—шпребен зі?

— Ну?

Тип закинув волосся і взяв витончену руку мадмуазель Ар'йон.

— Я чув! це велике! слово! товариш!..— і продеклямував якусь чергову банальність надто театральним голосом.

Сайгор одвернувся і невимушено ліг на траву. Григорій сидів далі й уважно розглядав свою рушницю. Потім розложив ладунку і переглядав набіі.

Студент тихо розмовляв з Тонею і зрідка, тмяно поглядаючи на неї, обережно клав свою руку на її білосніжне мережево, що виглядало від сорочки до матової шиї, від тугоперсого молодого взгір'я. Тоня розширяла жваві ніздрі, шелестіла віями й бавилась руками в траві. Баришня з редвидату—не Тоня—самотно сиділа збоку і дмухала на „божу коровку“, що застигла в неї на долоні.

З іподрому зірвався аероплан і, розрізаючи повітря клекотом мотору, закружляв над узліссям.

Тоді ж на краєвиді, од города, показалаась крапка. Наближалась, збільшувалась, і бачили фаєтон з парою вороних коней. Коли фаєтон порівнявся з компанією, Марчик зірвався і полетів у курево. Іще чути було буйний бандитський посвист.

Пудель одмахувався від мух львиною гривовою і розумно дивився на кошик, що стояв біля Сайгора, біля ніг.—Спека перевалювала за гарячий полудень—непевно й млосно. Але дихати стало трохи лекше. За дорогу нагартовані простори зтомили, і через де-який час Григорієва фляжка була порожня.

Знову підвелись продовжити путь. Тоді Сайгор пішов до Григорія—мабуть нарочито—взяв у нього ладунку і для чогось перекидав набіі. Тільки коли компанія з шумом влетіла в ліс і гулко залунала луна, Сайгор сказав:

— Ході́те.

Пішли. З листяника чули чергову банальність. Кричав тип:

— Майне кляйне лібе медхен, іх лібе діх зер гут.

Мадмуазель Ар'йон, очевидно, не знала жодної мови і плутала німецьку з французькою.

— Парле ву франсе?

— Уй! Уй!—кричав тип на весь ліс.

Йшли. На півдорозі до віли бачили хлоп'яків-чабанів, бачили корів, що тріщали меж дерев, пробираючись на

узлісся. Томилась вільха, безсило опустивши крила. А весь ліс жив якимсь невідомим життям. І хотілось сказати, що була тут і тайна віків і тайна світобудівлі.

В'ялі літні мислі хмарою купчились над головою, і було нерозгадано, таємно і прекрасно.

Григорій насвистував пісню, і від неї линула жура: і пісня і бандитські буйні посвисти були тако-ж надзвичайні.

Сайгор уперше за всё літо вибрався за город зі стосів відношень, з димних кімнат засідань, з мітингових, ячейкових,—ових промов, дебатів, преній, дискусій. Перший раз за все літо дихав вільним чистим повітрям. І мабуть перший раз за довгі роки відчув якийсь солодкий біль, якусь неясну тривогу. І тут же над його згорбленим станом незнайомо нависла примара вагання. Якого? Відкіля? Він не знав. І навіть по-дитячому здивувався йому. Біль тягнув кудись на невідомі шляхи, і од болю були невідомі шляхи. А навкруги гримав день і чути було—на сопілці—тоскно-радісний гімн життю.

Виходили до соснової посадки, зрідка бачили на взгір'ях білі крила забутих віл. І був далекий гомін.

Десь, збоку, Марчик зірвав звірину і гулко, замираючи, помчав за нею в гушавину.

II.

Григорій — не встигли підійти до віли — захвилювався і покликав свого собаку. Поспішно забрав у Сайгора декілька сигареток. Потім збільшив крок і забіг уперед. Сайгор думав було піти з Григорієм, але потягнуло до ставка освіжитись від спеки нагартованого дня.

— Подивимось, що напелюєте!

Відповів:

— Як би ви знали, що то за Богомольські Болота—птиці сила!

І знову натхненно говорив про полювання, про крижнів, про вечірні перельоти.

Нарешті, поправивши ладунку, Григорій кинув декілька слів і хутко попрямував убік. Сайгор не злився з компанією і один пішов до ставка. Пудель, очевидно, передав кошик мадмуазель Ар'йон і доганяв його.

— Сеньйоре! Бережіть мого Дружка. На вашій відповідальності. Чуєте?

— Чую,—голосно відповів співачці і звернув з доріжки в шелест торіщнього листа.

До купальні не пішов — відчув раптом сором'язливість. Трохи здивувався своїй нелюдимості і зупинився. Дивився на білі статні фігури голих людей, що вовтузились у воді,

слухав бадьорі побідні крики мужчин і лемент—різкий, як розбите скло — женщин. Ще раз попрямував-був до купальні, але на півдорозі знову повернув.

Пішов півколом. За ним, помахуючи львиною гривкою, породистий пудель.

Сайгор гадав купатись на тім березі, де лементували підлітки. Але коли прийшов туди, побачив, відчув: це постійна резиденція юнаків, тут кипить, горить, скаженіє кров, тут на релях коливається голова і повно запашного туману в ній...

Сайгор хутко пішов далі і доти брів сутінковим верболозом, поки нарешті не найшов спокійного місця.

Над ставком клекотів побідний крик сотні баритонних голосів. Сонце мчало з тепло-блакитного неба і з розльоту вдаряло у води. Тоді дзвеніла поверхня міріадами бризок і в діамантовій млості стогнали береги. Це було життя: і побідний крик, і вороні островки на жіночих тілах, і резиденція підлітків, і запашні перса, і надзвичайний польот божевільного сонця.

Коли Сайгор виліз із води, чув на тім березі, як горосив вереск мадмуазель Ар'йон.

— Сен'йори! Сен'йори!

Мабуть підлітки залізли в купальню.

Від віли „Зелений Гай“ розходились доріжки, стежки, в ліс, далі, де поринали в океані зелени інші віли, інші доріжки, інші стежки. По дорозі виростали сади, парки, білі крила будівель. І тут, де сонце злилося з зеленим океаном в одну тремтячу симфонію, Сайгор знову пізнав надзвичайний солодкий біль. І тоді-ж світ, вся земля—буйна й радісна—поринули в цім болю. Ліс рожав загадкові згуки в безмежність. Фаркали крила лебединих віл.

В гушавині, на схід, вдарив дзвін на першу вечерю.. Згук розрісся, потім знітився, потім пішов стежками, сторожко ступаючи оксамитною лапкою. Потім тихо зітхнув і навіки поринув в глибині дерев.

Пудель обережно брів по торішніх листях і ні на крок не відставав від Сайгора. Подумав: чого так несподівано прив'язався до нього цей пес? І тут же згадав, що, виходячи з городу, з пропозиції мадмуазель Ар'йон кинув пуделю з її кошика де-кілька конфетних плиток.

— Ах ти!—і потріпав львину гриву.

Ще потріпав. Собака подивився на нього холодними розумними очима. Здалось: погляд здивований.

— Ах ти!

Пудель холодно й мовчазно приймав ласку. Сайгор згадав Марчика — цю універсальну, енциклопедичну дворняжку. Звичайно, Марчик на ласку показав би свої гострі зуби, лизнув би руку, а то потерся-б об коліна і помахав

облізлим хвостом. — Пудель мовчазно і холодно приймав ласку.

Входив під біле крило далекої віли.

Раптом з воріт вискочила ватага.

— А ви як сюди?

Студенти, мадмуазель Ар'йон і баришні з редвидату зупинились біля Сайгора.

— Шпацирую.

— Шпацирен! Шпацирен!—кричав довгоногий-довго-волосий тип, прогремів на весь ліс для чогось „віват“ і ні з того, ні з сього гаркнув:

— Іст шон цайт цу шляфен!

Як і треба було чекати, співачка сер'йозно спитала:

— Парле ву франсе?

Потім скаржились, що вже обійшли майже всі віли, а продали всього 4 квитки.

— Я ж казала вам! Мене ще ніколи не одурило передчуття. Але це не все: обов'язково скандал буде.

Про який скандал говорила мадмуазель Ар'йон, Сайгор не розумів і машинально дивився на її льонні дзвоники на скронях. І було нудно.

Компанія далеко одійшла від віли, і мадмуазель Ар'йон побігла доганяти її. Тоді ж Сайгор повернувся і побачив біля себе баришню з редвидату,—не Тоню. Очевидно, вона давно вже стояла тут. Бачив: як і раніш усміхалась своєю тихою усмішкою. Чогось збентежився, не знав що сказати і сказав:

— І ви тут?

— І я тут,—і ще усміхнулась.

З лісу кричала співачка: Дружок! Дружок! Але пудель, мабуть, конче рішив не покидати Сайгора і, залишивши компанію, знову виходив на ріжу.

Баришня з редвидату—не Тоня—мовчала. Тоді, черво-ніючи, спитав Сайгор:

— Прошу пробачення... я не знаю як...

— Татьяна,—підхопила баришня і теж почервоніла.

Мовчали. — Баришню Татьяну Сайгор — згадує — де-сь бачив, і, звичайно, він іменно її, мабуть, не бачив, а бачив їх у своїй установі, в інших установах — сотні. Машиністки, ремінгтоністки, стенографістки, журналістки,—істки, сірі—може красиві, може погані, просто манекени, просто автомати, на яких можна прикрикнути, коли треба, бо це ж вони радянські баришні, які бояться скорочення штату більш, як гармат, революції, вибухів, Махна, бандитів. І тут згадав якусь сіру стенографістку, котра згоджувалася працювати під ряд 72 години, лиш би їй довелося записати промову т. Раковського.

Відчув себе ніяково, бо стрів баришню в інших умовах, про які, здається, забув, може не знав, не чув. Якось дивно було, наче попав в полон, у ворожий лагерь.

Баришня Татьяна мовчала. Потім ще усміхнулась і йшла поруч з Сайгором по зеленому океану.

На вілі, на північ, жагуче виводив хтось в гущавину жагучий мотив якоїсь примітивної, забутої пісні. За лісом, в степу ревів автомобіль. Раз-у-раз підлітали білі крила будівель. Зрідка по дорозі виступали лапасті дуби і роскидали буйне шатро. Тоді хотілось зірвати дубовий листок, положить його на чоло і вбірати п'яний міцний дубовий запах.

Знову розбігались доріжки, і ступила по них, як тиха луна дзвону, пляма білоголубого неба і теж—оксамитною лапкою повз віл, далі, щоб у млості поринути десь. Зірвалася птиця і дико, побідно закричала над лісом. Тоді ж закричала друга птиця—кволо й тоскно. Тоді ж полетіли на доріжку білі і сірі пелюстки: то хижак рвав тіло своєї жертви. Потім ще крик—дикий і побідний.

— Хороша погода.

— Погода гарна.

І подивився на баришню. Вона говорила про погоду. Мабуть, серйозно тягнула цю одвічну нудну тему. Сайгор спробував був перевести говірку на інше, але зрозумів так: Татьяна воістину недалека дівчина, типична міщаночка з обмеженим кругоглядом.

І все-таки він мав себе з нею ніяково. І не відсутність теми робила ніяковість, було щось інше, чого він ніколи не відчував там, в установі, на мітингах, на засіданнях, на лекціях. І зараз порівняв це з тим, що було колись в юнацтві, коли батько сказав у перший раз: „закуримо?“, і він хотів закурити і боявся закурити і боявся загубити батькову повагу. Це були почуття: і злочинця, і юнака, і ними відчув себе.

— Закуримо?

Сайгор здригнув.

— Закуримо,—і вийняв портсигар. Татьяна, очевидно, хотіла, щоб Сайгор взяв її під руку.—Очевидно.

Виходили на узлісся. Пудель сів на траву і поволі лизав лапу.

III.

Зійшлися випадково: тип, звичайно, раніш не знав мадмуазель Ар'йон, студент тільки сьогодні познайомився з Тонею—з баришнею з редвидату,—а Сайгорів знайомий був тільки один: Григорій, кур'єр з його установи, який, як відомо, пішов на полювання. І тому спершу, коли зібрались, відчувалась натягнутість.

Але, як завше буває на вілах, природа взяла своє, тим більш, що прибуло ще де-кілька студентів—організаторів вечера „на користь“. Правда, ці студенти держались окремо. Все ж таки над вілою повис гомін.

Літній театр студенти зайняли з вечера зі всім вжитком: сцену, будку з розбитою рояллю, поламані стільці. Студенти ремонтували кін, уграмбовували ґрунт залі з голубою покрівлею—небом. Поставили біля входу стіл на трьох ніжках (без четвертої) і посадили колегу продавати квитки.

Зібрались з будівель, з лісу, від купальні хлоп'ята, заглядали в щілини, дивились на мадмуазель Ар'йон, на довгоного-довговолосого типа і подавали пікантні репліки.

Зрідка проходили ґранд-дами зі всією фамілією і заглядали в театр, іронично посміхаючись. Все-таки підходили до афіши і негляже розглядали її.

— Ах! Мадмуазель Ар'йон теж тут? Обов'язково прийдемо.

Касир пропонував купити квитки, ґранд-дами ухилились: купимо, мовляв, купимо, почекайте.

— Мадам! це на користь студентів. Будь ласка, квиток.

Тоді говорила ґранд дама:

— Ах, боже мій, знову на користь! . Мар'я Петровна! Ви не можете уявити, як обридла ця „на користь“.

— Так... Так... І на голодних, і на голодаючих, і на дітей, і на інвалідів, і на чахоточних. Прямо ужасть!

— А ви, господин студент, маєте мандат? — підпливла до столика третя і змахнула з чола батистовою хусткою сало. — А то, знаєте, різні бувають...

Студент вийняв мандат. Тоді спитала друга:

— Мар'я Петровна!.. Ваш Коля ще не приїхав з ком'ячейки? А мій, знаєте, Іван Дем'янович вчора обкушався яблочков і таке, знаєте, засореніє желудка...

— Ужасть! — зітхнула Мар'я Петровна і порадила: візьміть же, душенько, від доктора записку. Що ж поробиш—комуніческа́я дисципліна. Порядок.

ґранд-дама кивнула головою і докірливо дивилась на студента. Потім обидва виводки плавко почали віддалятися.

Видіалось і сонце: все нижче і нижче сідало за вілою. Криві проміння стояли в задумі, потім гладили оксамитом мігдальний колір лісу. Запахло вечірнім цвітом—таким незносно-млосним, мов фаркнули десь кропив'яні пожежі. Летіли на ночівлю птахи. Десь прокричав удод свою однамітну пісню. Проходили до купальні з рушниками—одиночки, маси, фамілії. За ставком, на луках, іржав кін.

Тихо, крадькома ступав надзвичайний голубиний вечір.

Треба було починати музикально-вокально-танцевальний каламбур (так всі учасники казали, тому що вечір був імпровізований, тому що не з'їхались всі учасники і не приїхав ґармоніст).

Зійшлись всі— від купальні, з віл, з лісу. Але аудиторії не було, і навіть на 10—12 квитків, які продали на вілах удень, ніхто не приходив. Організатори хвилювались, тому що були учасники з гонором, для яких треба було дістати аудиторію.

Але порожньо виглядали доріжки, і тільки хлоп'ята осіли дерева навкруги літнього театру і заглядали на сцену, знову подаючи пікантні репліки.

Сайгор давно вже прийшов з лісу і ходив тепер з будки, від розбитої роялі, до сцени, на повітря. Звичайно, більш за всіх хвилювались студенти, що утрамбовували імпровізовану залю, і більш за всіх—мадмуазель Ар'юн, яка бачила в цім якийсь скандал.

Все-таки розложили огнище біля театру, під деревами, і зварили один куліш і варили ще другий куліш. Баришні з редвидату дістали десь ложки і запрошували до вечері.

... — Чого ж ви нічого не їсте, товаришу?

До Сайгора підійшла Татьяна і рішуче потягла його. І тому що сходив вечір—сходились межі світла: соняшного, що умирало і з багаття, що чим далі, то більш розгоралось, Сайгор в Татьянинім звичайнім обличчі побачив хороші теплі лінії, до яких потягнуло. Він взяв її під руку, і вони пішли.

— Я сама не люблю цієї публіки. Обивательщина.

Татьяна сказала, безумовно, серйозно і щиро, і мабуть тому, що серйозно і щиро, Сайгор за неї, чи не за неї, а за себе почервонів, відчув як прилила до щок хвиля крови. І раптом подумав, що стріне можливо цю баришню в городі, що вона й там фамільярно заговорить з ним про обивательщину, і було неприємно.

Після кулішу сиділи за театром, на заході. Бачили, як, обнявшись, промайнули в глибокий присмерк дві фігури: Тоня й студент.

— Ви—комісар?—спитала Татьяна.

— Так.

— Я вас бачила. Ви приходили в наш редвидат в тім місяці. Я там машиністкою.

— Мабуть приходив...—і згадка про редвидат ще далі одкинула від нього Татьяну. Він сухо сказав:

— Пора б починати!—І підвівся. І в цей мент прозгучав перший дзвоник.—Смеркло.

Аудиторія була з трьох фігур. Тоді рішили пустити хлоп'ят, які сиділи, чекаючи, на деревах. Сайгор, звичайно, одмовився говорити вступне слово: для кого? Потім сказав студентіві, що даремно турбували його і всіх учасників. Студент прохав пробачення і дивувався некультурності публіки з віл.

— Дружок! Дружок! — закричала з лісу мадмуазель Ар'йон.

Сайгор інстинктивно повернувся і побачив в напівтемряві два холодних, розумних ока пуделя. І тоді ж його це раптом знервувало. Він зі злістю кинув:

— П'шов! — і вдарив собаку ногою.

А на сцені стояв вже тип. Він взяв на себе роль і конференс'є.

— Відомий балалаєшник Букетов-Розін зіграє зараз імітацію на знаменитого Санкт-Петербурзького Андрєєва: „світлі місяць ясний“.

Тип оголосив, як конференс'є, і взяв балалайку, як артист. Звичайно, хлоп'ята гучно вітали його. Тоді він ще зіграв. Потім виступали з декламацією революційних віршів „робочого“ поета Бальмонта баришня з редвидату — Тоня і ще якісь баришні з іншою декламацією.

Сайгор пішов у будку, де стояв рояль, і ліг на сіно.

Через півгодини, коли ростанули на заході останні відблиски і віли поринули в темряві, — з лісу побрели парочки і купували квитки „на користь“. Через годину заля була повна і не було квитків, але вже нікому було виступати. Студенти викидали хлоп'ят: дати місця дорослим, і тут узнали, що спектаклю finis, і побігли на сцену. Авдиторія захвилювалась.

Мадмуазель Ар'йон підійшла до учасників:

— Я ж казала — скандал буде!

Учасники дивувались, чого вона радіє, а вона раділа тому, що її не обдурило передчуття.

Іще один скандал: контрольор не впускав фігуру. Фігура кричала:

— Як смієте! Непманів понаводили, комуністи на задворках!

Авдиторія ще більш захвилювалась. Хтось закричав з авдиторії:

— Спитайте у нього партійного квитка.

Студент-роspрядник підійшов до воріт.

— Товаришу, ваш партійний квиток!

Фігура раптом знизила тон і ласкаво сказала:

— Знаєте, товариш-студент, у мене партійного квитка нема, у мене дядя і папаша і сестра — комуніст і брат страдал на фронті.

Тоді хтось закричав:

— Геть комуністів, — і тихо додав: таких.

Фігура змовкла. Нарешті домовились і з авдиторією. Домовились так: виступить мадмуазель Ар'йон і тип Букетов-Розін. Тип на сей раз хотів здивувати публіку єврейськими анекдотами, але авдиторія його освистала. Тоді він

зіграв на балалайці імітацію. Його ще раз освистали. Тип скочив на лаву і закричав:

— Невежди!

Тоді його зняли зі сцени і виштовхали під оплески з театру. Мадмуазель Ар'йон казала:

— От. Вийшло по моєму. Хіба не скандал?

Спектакль скінчився все-таки нічого: мадмуазель Ар'йон проспівала „душешипательний“ романс, який подобався аудиторії. Навіть більше: Букетов-Розін зійшов на кін і попросив у присутніх пробачення за свою нервовість. Його „пробачили“ і він зіграв свою імітацію.

Потім виходили з натовпу одиниці і, нарешті, цілі групи імпровізувати: деклямували, співали, а наприкінці хтось вдарив по клавишах розбитого рояля, і явилися танцори. Іще хтось крикнув:

— Інтернаціонал!

Але голос його не найшов відгука й поринув в аматорським шумі.

Росходились. І тоді повернувся Григорій з повною торбиною утят. Витягав важких крижнів і побідно держав їх над головою. Біля його вертівся і показував зуби Марчик.

Небо поринуло в зеленій перебіжці зорь. Зорі казково жевріли над вілами, над лісом: бавились, перелітали, сковзались над ставком.

Дерева таємно відступали в темряву і, як велитні невідомих країн, тяглися до синіх верховин, до синьої прекрасної безодні. З села, на вілу, залітали неясні згуки і танули на темних ріжах.

IV.

Глуха ніч. На вілі, на вілах, за вілами темно-зелена тиша. Причаїлась, слухає. Тільки де-не-де прошелестить торішнє листя, трісне гілка: то закохані юнаки й коханки пізнали в урочистій задумі дерев радість великого таїнства.

Після шумного вечора не спалось. Лежали на свіжій запашній сіні біля театру й дивились в надмрійну безодню неба. Тип з мадмуазель Ар'йон—в кутку. Студент з Тонею за стійком. Тільки Татьяна окремо: до Сайгора фатально гулився пес. Хотів його потихеньку відштовхнути, але пудель не рухався. Нарешті, Сайгор не витерпів і спитав:

— У вас він завше такий нав'язчивий?

— Ви до мене?

— Так.

— Уявіть собі, сеньйоре: Дружок ніколи не забуває своїх друзів. Ви йому дали тільки три конфети, а він і досі охороняє вас... Поки не образите.

— Да, цікавий пес.

Мадмуазель Ар'йон це подобалось, і вона ще розказувала про талановитого пуделя. Сайгор мовчав. Вдарити ж собаку він не рішався, бо це-б значило викликати ще один „скандал“.

Хотів заснути і не міг: комарі дзичали над вухом і палили руки й обличчя. — Стихло. За стіжками важко дихала Тоня і щось незв'язно говорила. Студент мовчав. Зрідка верещала мадмуазель Ар'йон і тоді незв'язно говорив тип.

...— Ви не спите?

Сайгор повернувся. — Сказала баришня Татьяна.

Іще раз:

— Вам не холодно?

— Ні.

— Я думаю, — і засміялась.

— Що думаєте?

— Думаю — не холодно.

Несподівано фаркнуло: „ідіотка“. Потім рахував до сотні: заснути. Хотів, щоб було байдуже, але дратувала і баришня Татьяна і останні баришні, що безцеремонними рухами в сні чимсь щось трівожили. Просковзула думка — мабуть від нуди — як клопоть туману: підлізти до Татьяни і навалитись, облапати її, — один чорт, натякає ж сміхом?

Мадмуазель Ар'йон раптом стихла і важко задихала.

Тоді Сайгор не витримав: підвівся і пішов повз стіжків. Але не пройшов і десяти-п'ятнадцяти кроків — почув голоси. Потім знайомий мотив: тихо співав Григорій. Зулинівсья.

Будьоновець на коні,

Камісар в кареті,

А бідненькі партизани

Сидять в очереті.

вивів Григорій і стих. Сказав жіночий голос:

— Бач, і сам співаєш! Чого ж ти так за камісарів?

— Дурна! — відповів Григорій, — сам я й камісар і камуніст.

— І камуніст?

— І камуніст, — роздратовано сказав Григорій і враз ще випалив:

— Хіба агітнуть тебе? Га? Ну от говори: ти знаєш, що таке „чон“? Не знаєш? Ну й мовчи!.. Відкіля ти? З вілі? Видно, що від бариньки... Ех! Щоб бариня вгарєла... много сахару поєла... Держись! Ще раз агітну!

— Хі! Хі! Куди поліз? Ач який! Спершу полапай як слід!

— Що там лапать? Не кадетка ж? Ні?

Далі Сайгор не чув. Прийшов і ліг на своє місце.

Зареготала мадмуазель Ар'йон і голосно сказала:

— Сеньйори, не спите?

Відповіли: студент, Тоня, Татьяна — не спали. Сказав тип:

— Майне кляйне медхен, у вас чудова фантазія. Сеньйори, айда на ставок купатись. Це ж прелість: купатись уночі

Тільки Сайгор мовчав. Тоді підійшла до нього баришня Татьяна:

— Хіба ви не підете?

...Не думав, підвівся і взяв її під руку, потім інстинктивно, нахабно прижав її лікоть. Татьяна тягнула його: бігом! Побігли.

Зайшли всі в одну, здається, в жіночу купальню. Тип роздягався поволі. Тоня прикривалась спідницею. Сайгор не купався. Мадмуазель Ар'йон звернулась до типа:

— Вам подобається моє тіло? Ви бачите?

Тип ще сказав якусь банальність, а мадмуазель Ар'йон спитала:

— Парле ву франсе?— і з розльоту полетіла у воду.

Говорив тип:

— У вас, Татьяна, чудове тіло!

Студент захіхкав. Татьяна мовчала. Сайгор вп'явся очима в темряву, в тіло. І в ту ж хвилину одвернувся, мов спіймав себе на якомусь злочині. Потім і Татьяна з розльоту полетіла у воду. Купались: і студент, і Тоня, і тип.

Через півгодини вийшли з купальні. Сайгор взяв знову під руку Татьяну. Від неї пахло свіжим тілом, і тому ще більш дурманило голову. Всі побігли вперед. Татьяна і Сайгор пішли через кручу.

Простори закутав темний серпанок ночі. Далеко за ставком лунало перепелине поле. Поверхня сріблясто сковзалась до верболозів. Коли звернули з доріжки, шелестіло листя. Обходили столітні дуби. Пролетів кажан і обізвалась якась птиця над ставком. Проходила глуха, густа, післяпетропавлівська темрява.

Сайгор подумав: що сказати в цей мент? Що кажуть в цей мент? І інстинктивно давив Татьянину руку,—пухку, вище локтя.

Йшли до стіжків.

І тоді несподівано сказала Татьяна,—і несподівано, і ніби не вона, з легким відтінком болю:

— Думаю от про що: жила була собі дівчина—це казка-бувальщина—росла, підросла, ходила в гімназію, училась, училась і ще училась. Нарешті, вийшла з гімназії з золотою медаллю. І нарешті—стала машиністкою. Щастлива доля? Як ви гадаєте?

— Це ви про себе?— здивовано спитав, ніби машиністка не могла мати такого доступного минулого.

— Так. Ну, як ви гадаєте: щастлива доля?—І поспішно сказала: проте, не треба. Це важке запитання, важко відповісти.

І тут же інстинктивно, як і прижимав, залишив її руку. Помовчали.

Заверещала мадмуазель Ар'йон.

Проходив тихий тепловій. І він,—як дзвін, легко ступаючи оксамитною лапкою. Невідомо росла ніч, росли ночні згуки і невідомо ріс запашний дуб. Збігались зорі на тайну вечерю і нечутно зіграв зелений Оріон на голубиних гонах. Росла ніч. Хотілось упасти на землю, крикнути збентежений крик, потім натхненно молитись в тайну вечерю зір. І ріс невідомо запашний дуб. І хотілось взяти запашного дубового листа, приложити його до чола і зойкати радісним зойком і покласти в дубове зелене свято шматок живого серця і струмок—від нього—диму, і знову впасти на землю і крикнути збентежений крик.

За півверсти кричали сичі. Од ставка запахло осокою.

Баришня Татьяна говорила просто, не так, як баришні з кавалерами, спеціально підготовлюючи розмову про кохання. І Сайгор не міг не відчувати це.

— От, скажемо, небо.—І Татьяна зітхнула.—Це ж дивне явище в житті людини. Але ми його ніколи не бачимо. Правда? Думаю зараз: загубились сотні, тисячі, мільйони в темряві, і загубились сотні, тисячі мільйони в стосах паперу, і думаю: хіба вони помічають це надзвичайне, дивне явище в житті людини,—небо?

Татьяна „дивне“ вимовляла якось надто тепло і чітко.

А густа темрява непевно брела між дерев: незабаром, з загірніх гіл фаркне перламутровий ранок. Задумається за ставком—рожевий, чуйний, як сентиментальний юнак і здивовано подивиться на світ повноросими очима.

— І от десь в стосах паперу загубилась людина. Просто — людина,—Татьяна зупинилась.—Як ви гадаєте: банальне це слово? Я думаю, ні. І думаю, що мислі на тему людина, поки існує земля, завжди будуть свіжі, як наливне яблуко на яблуні... Так от: загубилась людина в стосах паперу і ніхто не бачить її, бо видно тільки машиністку. Це я, звичайно, не про себе—взагалі.

Потім Татьяна скинулась.

— Проте може вам не цікаво? Воно й так: і справді все це тільки інтелігенщина. Може. Не знаю. Знаєте, всього не пізнаєш: життя коротке, а Маркса пробувала читати, та якось недочитувала: ніколи й дуже нудно.

Сайгор був здивований. І більш за все дивувався цій тон—надто упевнений. І тут же відчув себе—не перед Татьяною, перед кимсь—не то винним за те, що досі не давив на сні цю баришню, як тип мадмуазель Ар'їон, не то винним в чимсь іншому. І знову пізнав той надзвичайний біль, коли радість і жура сплітаються в єдину гармонію.

— Що-ж ви мовчите?

Підходили до стіжка.

— Знаєте, по правді ви мене трохи здивували,—просто і несподівано для себе сказав Сайгор.

— Я цього не хотіла,—засміялась баришня Татьяна і хутко, лягаючи, не то жартома, не то серйозно сказала:

— Ну, йдіть до мене.

Потім розкидала біля себе сіно, очевидно, готуючи для нього місце. Мовчала.

Сайгор стояв і непевно дивився на Татьяну.—Мовчала.

Тоді, не думаючи, ліг на своє попереднє місце.

Компанія рішила, мабуть, не спати всю ніч. Мадмуазель Ар'йон верещала, і по черзі запитували:

— Ви самотна? Ха! Ха!

— Я—самотна,—напівжартуючи зітхала Татьяна.

Тоді-ж Сайгор знову примітив пуделя, який і тепер лежав біля його ніг. І тоді ж раптом знову занервувався. Від компанії кричали:

— Ви самотна?

— Я—самотна!—зітхала Татьяна.

Іще кричали сичі. Десь загавкав Марчик—дзвінко, як дзвоник. Зірвався метеор, помчав і в розпуці розбив собі голову об дерево.

Сайгор даремно гадав заснути—не міг.

Знову важко задихала мадмуазель Ар'йон.

— Чорт!

Сайгор якось похапцем підвівся і пішов скорим кроком від стіжків, далі, на дорогу.

Хто чорт?—не відомо. І інстинктивно оглянувся. Побачив: за ним, як примара, брів пес.

— П'шов!

Пудель подивився розумно і холодно і помахав хвостом.—Цей ідіотський випадок з собакою підносив матеріяліста Сайгора тут, на порожній дорозі,—в темну даль, на верхів'я фаталізму. І це, звичайно, дратувало і дратували згадки про сьогоднішній день: і резиденція юнаків, і порнографічні малюнки з купальні, і тип, і мадмуазель Ар'йон і Татьяна, і запах жіночого тіла.

— П'шов!

Але пудель не відставав ні на крок. Сайгор заложив руку в кишеню,—нічого не було. Згадав—щось забув дома, в горді.

На сході невідомо ріс день. Починався світлими стежками. Запахло ранком. Ріс невідомо ранок. І упали на обрій бліді червінці. Кричали з сел півні й тремтіла, горіла буйна земля. Скоро зійде сонце, загучать проміння, і хтось упаде на землю і хтось крикне збентежений крик.

Назустріч пливли буйні трави в зелений океан дерев.

На другій версті пудель, нарешті, відстав і повернувся на вілу. Сайгор подивився йому вслід: до болю хотілось розмозжити собачу голову. І тільки на шостій версті, коли раптом брякнуло огняне сонце, згадав день, ніч—там—і почервонів.

Перша віла, на взгір'ї, майнула білим крилом і пропала за обрієм.

Сайгор суворий і блідий поспішав до города.

18/III. 23.

Харків.

П. ТИЧИНА.

* * *

Приїхало до матері да три сини,
три сини вояки, да не 'днакі.
Що 'дин за бідних,
другий за багатих,
а третьому силу свою нігде діть,—
просто бандит.

— Ой, мамо!—каже перший кароокий,—
який то світ широкий!
Не тільки в нас з нуждою бій,
не тільки ми тут з горем—
страждають люде і за морем,
бо скрізь проклятий багатій.

— Ой, нене!—каже другий чорногрекий,—
нащо нам думати про світ далекий,
коли в нас од природи все вже є:
і хліб, і вугіль, і голле.
Нехай же на голлі цім горлом звисне
чуже, нерідне, ненависне.

— Ой, мати!—каже третій низькобровий,—
повиганяй своїх синів із хати,
хай не смішать мене, нехай не сердять.
Кулак здоровий—
оце і воля, і братерство й щастя краю;
чи бідний, чи багатий—я ніколи не питаю.

Блиснула шабля в першого!
Креснула в другого,
ще й в третього клинок..
„Ой, сину, синку мій, синок!“
Лежить бандит готовий.
А два брати знов далі б'ються—
ніяк їх не рознять.

ВЕЛИКИМ БРЕХУНАМ.

(Відповідь де-кому).

— О, як гармонію, гармонію ми любим!
Ми хочем бачить світ прозорим, а не грубим.
Життя для нас лиш згук, лиш сонний, тонний транс,
і робітничий клас, як вічний дисонанс.
Ми бачим спокій там, де боротьба і бурі;
у небутті—красу, і правду в каламбурі.
І брязкаєм в серця і плачемо над тим,
що все це тля і тлін, дурної крові дим.
Та як же нам зламати тиранно-тюрмні ґрати,
коли співці у нас все євнухи, кастрати?
„І ланцюги є знак. І ґрати є акорд.
І сяйво від осла. І мир од львиних морд“...
Гармонія живе не тільки там, де блики.
Гармонія і там, де Брехуни Великі.
Лиш брехуни умруть, а правда з віка в вік
стіче в один акорд, де згук є—робітник.

* * *

Охляло сонце. На будинках
горить гарячий фіолет.
Останній промінь, як стілет,
поранив клен на осінь. Жінка
зніма білизну. Веремію
круг неї вітер закрутив
і запилив у свій мотив
рожеві ноги й повну шию...
Немов в Еладі! Вітер з моря
вітрилить пазуху... Краса!
І раптом спірка: крадеш? з горя?—
Вчепились в коси... Погаса
і гоїться, і жухне клен.
В розстріл гуляє дітвора.
І, патріот свого двора,
собака з ними... От і день
скінчивсь. Над містом шум кипить.
У всіх тонах стрункі морози.
Лиш божевільні паровози
когось гукають кожну мить.
Хай буде рух! Душі! Знаття!
Нехай і боротьба звірина!—
Лиш так оновиться людина
і вся матерія життя.

М. БОГДАНОВИЧ.

* * *

Красаец юный триолет
Тютчев.

Мов птах в гнучких очеретах,
Стрілою думка промайнула
І зразу зникла, потонула,
Мов птах в гнучких очеретах.
Але душа її почула
І вже співає на словах:
„Мов птах в гнучких очеретах,
Стрілою думка промайнула“.

З білоруської переклав
Виктор Чугай.

АНДРІЙ ПАНІВ.

* * *

На місто стомлене здаля дихнула осінь:
Повітря вніч пило міцную прохолоду,
А ранком—почепилась блідо-сиза вохкість
На будинки, мости, на води...
Там, десь за обрієм, вона спросоння дише.
Ії цю ніч поцілувало літо,
Прийшло, промовило: „ще спиш?“
І нахилилося, в тумани оповите.
Спросоння кліпнула й зітхнула—
Приснились: золото і листя шелест,
І роси ранкові, й дзвінкі лісові луни,
Коли кривавий лист дорогу стеле...
Зітхнула ласково, промовила „цілуй“—
Змутніла неба синяя емаль,
І вулиці повив серпанком ніжний сум,
Згводи одягли вуаль...

А в день—буяла літа перемога—
Останні ласки—огневі...
Будинки літу цілували ноги
І слали погляди с-під довгих вій...
Асфальти дихали жадібно і смолисто
І заховатися спішили в тінь—
В останнє літо цілувало місто,
Идучи в прозору далечінь.

ФІЛОСОФ З ГОЛОВОЮ ХЛОПЧИКА.

БРИЗКИ МИСЛІ

(Афоризми людини, яку життя приперчило).

ЖУЧКИ.

1. От я знаю, що маленький жучок кузька шкодить хлібам.

І коли роблять заходи, щоб його винищити, я рад, підтримую, сам беру участь, обливаю всякими пульверизаторами з їдкими рідинами поле, обливаю разом з іншими зерно синім камінем і т. д.

А от коли зірву одного колоска пшенишного на полі, а на йому той зеленавий жучок, ще й блищить металевим блиском і скулившись замре, то хіба я візьму його і в лютій злобі розчавлю, тому що знаю, що він і зараз поїдає зерно в колоску? Ніколи того не зроблю! Ну що з того, що я одного жучка уб'ю, якого я знаю зараз окремо, персонально, не в масі зо всіма іншими, а індивідуально; що з того, коли я його роздушу? Кому це допоможе? Хай живе, та ще й пригрію диханням. Що один знищений колосок на цілий лан? Коли б він мене укусив зараз (як би міг), о тоді я б із ним обійшовся инакше, але ж то просто був би особистий гнів, а не свідома боротьба.

Таке чуття мав напевно і Дантон, коли, будучи прокурором Республіки, допомагав окремим роялістам—своїм ворогам—спасати своє життя.

А тепер в революцію скільки таких випадків...

Це мабуть тому, що в масових рухах переважає розум, а в індивідуальних—чуття.

2. Не тільки розум, а й душу корисно відпустити під чорний пар. Нічого, що там проростуть часом корчі бур'яну та будяків.

3. Не оглядайтеся назад—на шлях та на землю, по якій ви вже пройшли (властиво на те, що ростоптане ногами), бо це в минулому.

Треба любити тільки в майбутнє, треба жаліти тільки вперед.

4. Любов—треніровка двох осіб, щоб краще виявити здібності і якості партньора... Хитра природа — бісової і т. д...

5. Коли б людство почало всі до одного подружжя будувати на справжньому коханні, тоб-то дійсному тяжінні полів, а не на випадкових, ідейних, економічних заохотних причинах,—то людство швидко б пішло до витвору вищих форм людських істот.

6. Ждать ні на кого, виглядять нікого; власні руки і власний мозок підпертії чуттям—вони то й витиснуть.

7. Обов'язок це не є щось таке, що могло б бути вище за колективне життя.

8. Блаженна перша, бо вона має чисте поле. Як приємно зривати цілину, якої не пороло ще нічиє рало. Слава і радість піонерам у житті, а найбільша радість піонерам душі людської, її першим плугатарям.

9. Блаженна друга, бо вона приймає те, що розгорнулось пуп'янком для першої.

10. Блаженна сімнадцята, чи там двадцять п'ята, бо вона приймає те, що розквітлось різнобарвними квітами для всіх попередніх до неї і цвіте багатим квітником в одній душі. Той багатий квітник вона бере під свій догляд і в любий мент може зірвати найцікавішу їй квітку і посадити свою, або викохати таку, якої ще досі ніхто ніколи не викохував і не знаходив...

11. Коли я заглядаю у квітку тюльпана чи нарциса, де тичинки мліють творчим духом, або заглядаю в лоно милої, я заглядаю у біологічне безсмертя, я бачу вічність.

12. (Це для того, щоб розбуркати твою фантазію і думку, мій читачу). Гаразд! Людство розмножується в геометричній прогресії коли це ідеально, бо щоб не зупинився приріст, то від одної людини, може, й повинно вродитись, принаймні, дві нових, од тих двох по дві і т. д. (теорія Мальтуса). Щоб прокормити людство, продуктів не може хватити більше того, скільки може дати земля. Допустимо, що людина винайде шлях хемічного перетворення будь якої матерії на їжу, поборе мікробів, стихії, все почне переробляти в продукти і плодитись, тоді земну кулю можна переробляти в людей, можна б замість землі зробити величезне гроно людства (як рій на гіляці) в просторах всесвіту... Та ну його к бісу, скажете ви... І я так само кажу... Що там буде, а тут дивись, щоб зараз, бува часом, буржуй на шию не вліз...

13. Справжня жінка, коли хоче кого-небудь узяти до рук без усяких натяків на протест, то бере в лапи перш за все голову чоловіка. Серце для неї така пуста річ, що на неї й уваги звертати не слід. Вона знає, що серце мов якась балаболка бляшана (с-під вакси коробочка) прив'язана до голови шнурочком нервів і ніяк не одірветься, по камінцях

стрибатиме, тягнучись позаду, зойкаючи болем. За дурною головою завше бідне серце, але... тут є велике „але“, що з найрозумнішої людини в коханні робить класичного дурня...

Ото й кажуть—згубив голову, а воно мила зацапила.

Пишу це з власного досвіду...

Цього питання ніяка партійна наука ще не розв'язала.

14. От-так іду вулицею, придивляюсь—і... аж дивно робиться, що кожний смоктав цицьку—од паршивого кривогубого ідіота до найвищої людини в державі—от-так і смоктав натягуючи, як черевик на гумах. . А дивишся—такий поважний іде чи іде... А ти ж, сучий сину, також був маленьким паршучком, червоним клаптем м'яса уродився і натягував молоко, як і всі інші, як другий, десятий...

(Це гарно так міркувати, щоб загубити повагу до походження).

Просто отак зморщеним сліпим обличчям ловив за пипку на руках у матері і в розстібнуту блюзку влазив, а тепер—секретар Цека, нарком, директор тресту, біржовик—і поважний який, подиви на нього...

15. Ревність — функція власності. А знов подумаєш, виходить, що захватне чуття, на кращу особу другого полу в індивідуальній оцінці, яке полягає в ревності — це патент на придбання кращих екземплярів людини для цілого людства, для одбору. Колективна вселюдська приналежність не є вже власність. Виходить ревність не зв'язана з власністю. Звичайно, це в ідеальному розумінні, як у собак. Коли б це чуття знищити, був би крах (це в мільйонах літ), припинився б розвиток, бо половий добір загинув би, коли б пари сходились по жеребку...

16. Гармонія частин і форм залежить від нашого тільки (людського) сприйняття світу, від нашого світовідчужання.

Тому, мабуть, нас уражають де-які істоти й форми негармонійні з нашого погляду.

Але раз вони існують і їх не знищила природа, значить вони гармонійні в ній; вони мають другу гармонію, збудовану на іншому світосприйнятті, іншому принципі. Негармонійне в природі зникає, або обертається в гармонійне.

Можна сказати, що машина негарна формою, ще не зовсім викінчена, ще не доцільно розсходує енергію. Там чогось ще бракує. Аероплан спочатку був громоздкий, не гармонійний—та й літав він ледве. А от чим більше вдосконалюється, тим він пропорційніший, гармонійний і гарніший.

У риб мусить бути інша гармонія. Багато там інших складових частин, порівнюючи з нашим світом. Тому вони часто вражають нас своєю, начеб-то, негармонійністю, але вони т а м доцільні.

Отож і гармонія так само відносна, як і все інше.

17. Треба жити так, щоб була радість життя. Навіщо ж жити, коли тієї радості немає: навіть мучитись, бідувати, страждати і т. д. треба так, щоб була та радість. Мучусь за волю, допустимо, а з радістю це переносиш—тоді є доцільність і жити, а немає радості життя у тих, що виривають себе з вселюдського ґрунту. Радість життя—це основа тогож таки життя.

(С. Пилипенко співає: „Пріємно жити, їсти і пити—і має рацію, коли живе).

В колективі людині є завше та радість, бо навіть в індивідуальному обмеженні колектив дає максимум з того, що людині дійсно належить на землі. Віддає себе людина для колективу не з альтруїзму.

18. Як у всякому порядному господарстві (творчому), у мене в поезії (вона у мене творче хозяйство, що поставляє продукти емоцій людям), так у мене в поезії, крім квітників, ланів, вишень, майстерень є й клозети і помийні ями.

Чим же я винен, що де-кого природа створила на чистильщиків одхожих місць. Бідні ви, критики й инша дрібнота з породи подорожніх жуків, чим я винен, що у вас таке стихійне тяжіння до асенізації, як і не винен у тім, що маю усі людські потреби.

19. Ціла купка голодних дітей—в середині більшенькі (оддавили менших на край), скраю менші і всі вкупі протягнули рученята до вікна вагону. (Пригадую картину: „погоня за щастям“). Рученята з лахміття лізуть догори, як патички сухі, і складеними щупальцями на кінцях їх—червачками—в кулачки стискаються. „Дядя, дайте.. Дядя“... Перше почування віддати все—і даєш, даєш, аж поки під ґнітом цієї картини не утічеш... Тоді думаєш, як звичайний пристойний егоїст... Ну, от хоч би я все оддав,—що я поможу цим?—На один день дрібочці з гіганського тлуму голодних? А далі? Не собі—не їм. Тоді чи не краще купити мороженого? Бо зі всієї кількості хліба, яка приходить у нас на долю мільйонів людей нашого краю, ніяк не викроїш на долю голодних мільйонів. Значить, свідомо знаю, що кілька мільйонів, припустим, люду в країні повинно вимерти з голоду. Тоді кому потрібні мої пориви і почування? І називаєш себе дурнем. А взагалі почуваш, що так можуть мислити і численні мерзавці... От і розберись, де кінчається матеріалізм і починається сентименталізм, чи мерзотність.

(Голод. Полтава. 6/ві. 1922 р., їдучи до Київ).

20. Я ненавижу маленьких собачок біжуток, бо це ознака паразитизму. Паразит, коло якого слідує другий побільше його—хазяїн (бо бідняк їх не розведе: користи ніякої). А блоха—паразит на паразитові. Це паразитизм в третьому ступні.

ПАВЛО ГРУНСЬКИЙ.

Літературні Шаржі.

КРИТИЧНІ ЗАМІТКИ—Юр. Меженко.

Заздалегідь передбачаючи, що мої погляди викличуть не один докір, не один полемичний відгук, а можливо, що ще хто сунеться й бити, я наперед зрікаюсь всякої полеміки (полеміка лише розпалює, не доказуючи), битися не буду, бо бійка в пенсне не є бійка, а без пенсне я нічого не бачу, і починаю свої думки аксіомою, що творчий індивідуум тільки тоді може творити, коли визнає себе істотою вищою над колективом і коли, не підлягаючи колективові, всеж таки почуває, що він не індивідуум, а колектив...

Я так довго спинився на цьому, так багато писав про це, щоб потім не обтяжати читача довгими міркуваннями, а просто перейти до сухих цифер, які все інше доведуть і доведуть наочно.

Візьмемо ми перший ліпший вірш.

Ну, хоч такий:

Диби, диби..
Ішла баба по гриби,
А дід по опеньки
В неділю раненько.

* * *

Гоп-гоп-гоп! Гу-ту-ту!
Вари кашку круту,
Підсилай молочка,
Погодуй козачка!

* * *

Печу, печу хлібчик
Дітям на обідчик;
Печу, печу папку,
Всажу на лопатку,—
Шусть у піч, шусть у піч!

Що в художньому творі найголовніше?

Ясно що... Художність. Образи.

Образ в поезії мусить мати два моменти: те, **що** говориться і те, **про що** говориться. **Що** заступає собою **про**

що. І що мусить заступати собою про що так, щоб ми нічого не розуміли. Це є тайна стислості...

Я так довго спинився на образі, щоб потім в сухих цифрах довести свою думку.

Що ми маємо в наведених віршах?

На протязі 13 рядків усі образи з одним тільки моментом про що.

1) Про діда, 2) про бабу, 3) про гриби, 4) про опеньки, 5) про гоп-гоп! 6) про гу-ту ту! 7) про кашку, 8) про молочко, 9) про козачка, 10) про хлібчик, 11) про обідчик, 12) про лопатку, 13) про шусть і 14) про піч.

13 рядків, а образів про що 14.

На рядок припадає по $1\frac{1}{13}$ одномоментового образу. Тоб-то, коли-б автор наважився писати цілу поему, приміром, рядків на 1.000, то ми б у ній мали таких-о однамнітних $1076\frac{12}{13}$ образів.

На наш погляд, це забагато і псує вражіння.

Візьмімо далі конструкцію окремих рядків і слів, бо ж відомо, що в поезії на кожне слово слід уважати, бо кожне, навіть на перший погляд незначне слово, в поезії має величезне значіння.

Беремо перший рядок:

Диби, диби...

Один рядок тільки, а маємо дві однакові слові... Автор повторюється.

Візьмемо кожне слово окремо. Перше слово. Маємо літеру Д—1, літер И—2, літер Б—1.

Друге слово. Літера Д—1, літер И—2, літер Б—1.

Щоб не бути голословними, підставляємо.

Перше слово: Д—1; И—2; Б—1.

Друге слово: Д—1; И—2; Б—1.

Цілковита тотожність!

І тут автор вірний собі—повторюється...

Щоб нам не закинули в якій-будь нагінці що до автора, складемо:

Перше слово: $1 + 2 + 1 = 5$.

Друге слово: $1 + 2 + 1 = 5$.

Гадаю, що ніхто ж не доводитиме, що 5 у першій слові не тотожне з 5 у другім?!

Одже автор, як бачимо, повторюється, майже в кожному слові...

Що правда, є в його й доволі влучні вирази, де отого повторювання не помітно.

Приміром:

Гу-ту-ту! (п'ятий рядок).

Підсипай молочка (сьомий рядок).

Тут ви не маєте жодної аналогічної літери.

Але таких місць у автора не багато...

Невдалий вірш.

Проте хист у автора мається, і, слід гадати, що з часом з нього щось і вийде.

В. Коряк — І. ШЕВЧЕНКО й КАНАРЕЙКА.

Така вже воно споконвічна поведенція, що видавництво тільки те й робить, що видає книжки. Робить це саме й Державне Видавництво.

Не що давно вийшла з друку накладом Державного Видавництва книжка „Дзелень бом“ — книга для дітей наймолодшого віку. На одній сторінці тої книжки чорним по білому надруковано:

Пішла киця по водицю
Та й упала у криницю.
Біжить котик рятувати,
Бідну кіцю витягати...

Поверхово глянути, так тутички ніби нічого й нема ..

„Пішла киця“... „Впала у криницю“... „Котик рятує“... Звичайно, як же ж! Навіть навпаки... Все гаразд! Так і повинно бути!.. Гуманізм! А глибше ви те все копирсність, то й не тим тамечки засмердить..

Справді-бо... Тепер 1923 року, на шостім році жовтневої революції, коли ми маємо буйні парости пролетарської літератури, пролетарського мистецтва, Державне Видавництво в переказі „Дзеленьбому“ ширить хатянські мрії про „криницю“, з тихою водицею. Уявляється Катерина в плахті біля криниці, зоряна ніч, сояшники і мелодійне:

Місяченьку бліднолиций,
За хмару краще б ти сховавсь...

І це тоді, коли йде розмова про турбини, про електрофікацію, взагалі про машинізацію...

Певна річ, де-кому ще любя й „криниця“.. Ще б пак! А запитати хоч би й той таки Держвидав, чи не могла б тая киця впасти у водопровод? Чи не міг-би той таки котик витягати її з каналізації...

Та простісінько навпростець — міг-би...

Так-де вам?! Тутички не „киця“, тутички, братця, „криниця“... Осьдечки заковика!..

Тут котик біжить до „криниці“..

Такички сказати-б, у народ.

Месіянїзм котячий.

Але цікаво тутички довідатися про саму ідею месіанізму. Це дуже давня „ідея“... Ще з біблії вона пішла, потім широко розвинулася в польської шляхти під час занепаду польсько-шляхетної державности. Уже на польський народ „богом покладено ідею“ бути визволителем, месією цілого людства... Звідти вона перейшла вже до котів.

Уже котик, бачимо, біжить визволяти кишу, що її чорти в криницю втаскали...

Головними речниками польського месіанізму були: Інський, Кінський, Пинський, Тринський, Пуцький, Круцький, Торохтинський, Хруцький, Моцький, Тоцький, Коцький, Соцький, Лоцький, Хоцький, Боцький, Гоцький, Зоцький, Жоцький, Фоцький, Роцький і Мицкевич...

На Україні ми маємо Залеського й „Дзелень-Бом“...

У Росії теперички про це саме пише Андрей Бєлий.

Пригадайте—„Месія грядущего дня“...

Це він такички про російський народ.

Тамички таки ж у Росії ми маємо ще одну характерну пісню:

Соловей, соловей
Тьох, тьох, тьох!
Канареечка
Жалобно пойоты!

Але характерно, що Шевченко ніде не писав про канарейку.

І як нікчемно виглядають всі оці „любителі Шевченка“, всі оті „презавзяті патріоти“, що ходять у свитах, носять стрічки і вільнодумствують отамички по шинках про „московську окупацію“...

Не тамички їм сидіти, а тутички служити робітничеселянській державі.

І служити іменно тутички і як раз оце теперички...

ІІ. ПОМЕРЛА!

(Кінець української літератури).

Ідеологія—це процес, що на „ідео“ починається, а на „логію“ кінчається.

(Здається, Остап Вишня).

Біжу ото раз по Катеринославській... Гульк у вікно!—а там висить старовинна пістоля, шабляка й панський черевик сап'яновий з золотенькою підківкою...

Прибіг додому й сів. Сів та й розгортаю книжку відомого українського поета Максима Рильського...

Гортаєш, гортаєш, а думка мимоволі лине туди, на Катеринославську вулицю, до старовинного пістоля, до шабліюки в бурштинах, до сап'янового черевика з золотенькою підківкою...

Ця шпага пам'ята Єрусалим,
А цей мушкет не знає слова хиба.

Потім пригадується палац князя Святополк-Мирського...
А потім пригадалася Харківська губерніяльна в'язниця, одиночна камера, Гюїсманс, дзвонар з собору Паризької богоматери, французька кухня, хліб з цибулею...

Так тож у Франції, а тут Рильський пише:

В країні галушок і варенух
(на жаль, митичній).

І той таки Рильський 1922 року пише, мов сидить у поміщицькій бібліотеці й перечитує Вальтер-Скота та мріє:

Десь є Марсель і з моря дух п'яний..
Десь є Париж, дух генія й гамена.

І він, лиха личина, знає, що то є мрії, фантастичні думи, фантастичні мрії, але що поробиш,—наша революційна дійсність нелюба поетові і він уроює собі давно минулий світ блискучого феодалізму:

Хоч ві сні мандрівки дальні..
Хоч ві сні венецькі води...

І знову про Париж; про поетів, про його кавярні..
І тільки на єдину мить страшний привид дійсности:

Ти випив самогону з кварти
І біля діжки в бруді спиш...

Смокче Максим Рильський самогон навхилки, замість боделерівського абсенту...

І тоскно поетові, і гірко поетові...

І снує, снує поет хворобливі візії...

От наслідки:

Чужий любові і далекий гніву,
По сходах таємничих він зійшов,
Де мертвий гнів і нежива любов.

І гнів уже мертвий, і любов уже нежива...

Такички, братця, самогон пить...

І вітки, вітки кудись з рідного краю—в Париж... Бо в Парижу—все...

Цікаво порівняти, що пише про Париж другий автор...

Париж... Столиця Франції. Велике місто на березі річки Сени. Бульвари. Знаменитий Булонський ліс.. Театри... (Іванов. Географія).

Не знати, про що мріяв би Рильський, як би йому дали закордонний паспорт і він би насправді побачив той Париж... Куди б він тоді вже тікав?... От цікаво! Але про це іншим разом.

А, зрештою, річ не в Рильському Максимі, а в отому ново-класицизмові 1922 року, в отих мертвих гнівах і неживих ідеях.

А коли хочете, то річ зовсім не в отому новокласицизмові, а річ у тім, що Филиповичі та Зерови пролетарських поетів вихаластали... І тепер хоч кричи: „рятуйте, хто в бога вірує!“ Усі пролетарські поети тепер без... революційного змісту. Позалишали в них саму художність, та тоді: ага! а що! Це ваші?! Це „пролетарські?!“

А як насправді—так і не в цім річ, не в вихалашених поетах, а в Рильському Максимі...

Ось що він пише:

Але душа, мов криця,
Закохана в блакить.

І Рильський цитує Я. Савченка:

Мак червоний серця мого
Перецвівся в синій.

Від червоних маків майнула українська література до синіх кольорів, до синіх настроїв, до синіх далечинів...

Посиніла українська література. Обпилася самогону й посиніла.

Посиніла й умерла...

У неї неживі ідеї, мертві гніви.

Неокласики і неофутуристи починають „детальну розробку окремих питань“.

В трупі української літератури вовтузяться, як паталогоанатоми.

Хай порсаються.

На їхнє місце з'явилися нові поети, пролетарські поети, українські поети...

Молоді поети живляться з трупа української літератури...

Але констатуємо факт: кінець української літератури.

Є епігони і є піонери української літератури.

ШІСТЬ І ШІСТЬ...

Коли нове життя трощить старі побутові форми, коли з Шевченка зроблено святого рівноапостольного князя Володимира, коли всі автокефальні діти на всі голоси співають „Садок вишневий коло хати“, коли всі малороси попереверталися на свідомих українців, коли поодчинялися нові укра-

їнські школи,—тоді нова українська література багато має визначних таланів, славних імен, великих майстерів слова...

Візьмімо з них перші—ліпші шість найвідоміших. Розгляньмо: Олесь, Чупринка, Самійленко, Філянський, Лепкий, Рильський.

О. Олесь.

Нижний — ніжний, тонкий — тонісінький лірик, співець кохання, природи, рідного краю...

Великий майстер слова... Дає чудові перли поезії української: нудить світом, кляне свою дурну голову, п'є гірку по шинках, проситься, щоб пустили до дому до жінки и до дитинки і каже, що більше не буде. Одно слово, визначний, великий талан...

Грицько Чупринка.

Дуже я його любив... Любив його прозорий, дзелентичний, радісний, як травень, вірш. Великий майстер слова: батькові уси и бороду поголив. „Навіщо,—каже,—вам, тату, бороду носити? Вам так краще!..“ Чистий, високої марки лірик. Було стане в Києві проти „Часу“ й починає поливать. Дуже я його любив... Філософом отаким жив і помер не з хвороби, а з... розстрілу...

Володимир Самійленко.

Відомий поет, бо жив собі тихенько нотаріусом. Великий майстер слова, тільки що він написав, отак і не згадаєш... Якийсь такий поет... нарікає на ЧК в еміграції и хоче тікати на Марс... на землі занудився...

Філянський Микола.

Божественний поет. Молиться що-вечора й що-ранку богу. Одно слово, філософ і не аби-який патріот. Носить все життя в руках корону:

І на руках своїх корону тобі сини твої несуть.

„Синами“, бачите, себе називає... Живе в Яреськах на Миргородщині. Що-дня снідає и обідає, а мова в його милозвучна, хоч у палац для делікатного вжитку. Да.

Лепкий Богдан.

Хоч сам і з галичан, а пише галицькою мовою. Писав багато, а що саме,—не скажу. Одно слово, чудовий поет. Видав за кордоном Шевченка і до кожного титла и коми примітки поробив. Працьовита людина—не любить більшовиків і нудить світом. Може через п'ять років піде служити в Наркомос, а може не піде, бо талан у його не аби-який...

Рильський Максим.

Був ще хлопцем малим—школярем, а штани вже носив, бо таки не аби-який майстер слова. Написав книжечку поезій. Потім перейшов на прозу. Великий талан: любить полювання і рибальство. Влітку бував в рідному маєткові (батько—Тадей Рильський—член старої громади!). Взагалі—пантеїзм. Революції не запримітив... Що сталося з маєтком, не знаю, а без цього тяжко схарактеризувати його, як поета, одно тільки можна сказати з певністю: ходить у штанях...

Було це шість найвизначніших, найславетніших представників української літератури...

Є ще чимало інших іменнів, що прислужилися українській літературі, бо виїхали за Петлюрою на еміграцію, разом з літературою...

Далі прірва...

Далі „стрибок“ через прірву... і нова пролетарська література, що нічого спільного з старою українською літературою не має...

Беру з цієї пролетарської літератури шість іменнів.

Вас. Єллан.

Один тільки з пролетарських письменників, не розстріляний білими (решту всіх розстріляно). Загартований, випробуваний, незломний. Креше увесь час іскри. Одно слово,—гресало. Фізично слабкий. Важить 2 п. 20 фунтів і не має апетиту. З поетів найздоровіший, монолітний. Ніжний та люблячий в глибині душі, але не маючий часу розперезуватися. І спить підперезаним. Через те його лірика—лірика революції.—

І. Ю. Кулик.

На очах росте. Отак на його дивишся, а він росте. З агітки виріс... Виріс і пішов певним шляхом. Лірик: даючий, знаходячий, добіраючий, куючий, творячий, поючий, вопіючий, визнаючий і глаголючий. Даючий—не загальники. Знаходячий—конкретні живі типи. Добіраючий—живі образи. Творячий—нову мову з прикорми пролетарського побуту, праці, боротьби.

Володимир Сосюра.

Росхитаний юнак. Брюнет. Бритий. В галіфе. Ніжний лірик, одчайдушний паруб'яка. Прийшов з Донбасу, понаносив з собою похощів шахтарського життя, що від них закрутила носом добродішна українська критика.

Осюсював молодь. Пройшов фронти. Є щось хлоп'яче в його творчості, хвороба зросту... А скарбів йому одважила цілина Донбасу—гай-гай! Женився.

Микола Хвильовий.

Істинно: Хвильовий. Сам хвилюється й інших хвилює, дратує, щипає, кусає... Аскет. Жорстокий. Гордий. Суворий. Лагідний. Ніжний. Худий. Опасистий. Блондин. Брюнет. Шатен. Мрійник.

Загубив своє „я“ і шукає його, як Дон-Квізасто. Шукав і опинився в обіймах старої просвітянської літератури й кинувся на боротьбу з нею. Росклавіатурився... Роздерся на дві половини—одна б'ється з просвітянською літературою, а друга стоїть перед обличчям неоспіваного пролетаріату. Перша половина жоната, друга—парубок.

Третя його половина дульцінує життя, то в один бік, то в другий, то спереду то ззаду.

Пише для інтелігенції, бо поет він пролетарський.

Михайло Йогансен.

Майстер слова, пише дивно. Що напише—не знати. Перед ним ще ціле життя, а гевал з його добрячий, халера його не візьме, бо ювілер форми. Апетит добрий. Ість чимало, бо вже вчений, а це його козирь, бо таки біда для поезії, коли поет учений.

Валеріян Полішук.

Прийшов до „Гарту“ (решта поприїздили). Визнав марксизм, комунізм, але як це все переварить? Жонатий. Єретик і норовистий. Поет цікавий: очі блакитні, велика шевелюра. Чудово хапає за шматки життя, та не тільки за шматки, а за цілі полотнища з кров'ю й з живими істотами. Псує йому потяг до філософії... Інженір: буде місток через провалля, щоб зв'язати пролетарську літературу з українською. Інакше він не може.

Оце тільки перший загін.

За ними придуть нові й нові..

Одно слово—хто не з нами, той ворог.

М. Зеров—ВОСКРЕСЛА!

(Початок української літератури).

З 1917 року, відколи скінчився страшний трьохсотлітній мартиролог української культури й книжки і знову ожила українська література, ми маємо кілька визначних талантів літературних, що утворюють напрями, дають тон і накладають свою печать на попередників, на сучасників і на нащадків.

Маємо Шевченка, Франка, Лесю Українку, П. Тичину, П. Філіповича і М. Рильського й Зерова.

Узагалі, кажу, 1922 року ми маємо чимале літературне оживлення.

Найвизначніший і числом своїх творів і властивостями свого не аби якого хисту був відчитного року Тарас Григорович Шевченко, що написав цілого „Кобзаря“. Частину його творів ми свого часу вмістили в декламатор „Слово“, видання видавничого т-ва „Слово“ в Києві, як підвалину нової української літератури.

За Т. Г. Шевченком іде Іван Франко. Франко теж чимало дав 1922 року для української літератури. Що правда, Франкових творів трохи менше, аніж Шевченкових, проте і Іванові Франкові належить почесне місце серед українських письменників 1922 року.

Далі—Леся Українка.

Леся Українка, померши 1913 року, спромоглася, проте, зайняти одно з чільних місць в українській літературі відчитного 1922 року, що свідчить про великий її талант, талант багатогранний, вогнистий, мінливий *).

Павло Тичина. Один із символістів, що дав „В космічному оркестрі“ („Шляхи Мистецтва“) і „Сковороду“... Решта символістів—Загул—загубився, а Савченко теж чимало дав для літератури, бо не друкував нічого.

З київської групи визначалися ще так звані „панфутуристи: Михайло Семенко, Гео Шкурупій, Слюсаренко. Це деструктивисти. Ідеолог Семенко і головний деструктивист Шкурупій. Здивують і ображають міщанський смак, але даремно, бо смаку міщанського ні здивувати, ні, тим паче, образити нічим не можна.

Це Київ.

З поетів харківської групи виступали невеличкими книжечками М. Хвильовий. В. Сосюра і М. Йогансен.

*) І 1923 року редакція „Червоного Шляху“ дає чільне місце творам Лесі Українки. Але каже, що це робить зовсім з інших міркувань, ніж я (М. З.).

Хвильовий ростріпаний і нервовий.

Сосюра однотонно-чіткий з своїм шостистоповим ямбом.

Йогансен — тонкий, блідий і вибачливий. Стоїть на теоретичному ґрунті.

Близько до цієї групи стоять Єллан і Поліщук.

Перший скупий.

Другий щедрий.

Єллан нічого не написав, а Поліщук—переписав. Випустив „Книгу повстань“, „Ярину Курнатовську“ і „Леніна“.

„Ярина Курнатовська“—поема перемішена з автором. Так що її можна назвати або „Ярина Поліщук“, або „Валеріян Курнатовська“. Ще влучніша була б для цієї поеми назва „Євгеній Онегін“, де так багато, вибачте на слові, репортёрської красномовности...

Така сама необробленість, як і в „Євгенії Онегіні“ псує й другу його поему „Ленін“.

Що до поета Зерова, мушу зазначити, що він дав кілька прекрасних перлин новітньої української поезії, написаних Гомером, Одисеем й іншими грецькими письменниками, почасти до Різдва Христового, а почасти після Різдва Христового.

Не можна проминути й LX тому поезій Філянського.. Прекрасні формою й змістом, глибокі й вогнисті, вони не надаються до друку, бо жодне видавництво не може їх підняти, на жаль, в швидкому часі, доки прибудуть удосконалені американські домкрати, український читач позбавлений буде змоги читати їх.

Найблискучішим виступом був виступ двох поетів, що одійшли в мистецтві туди назад, до Гомера, до Бодлера. Я маю на оці П. Филиповича і Максима Рильського. Це так звані „неокласики“, що вглядаються в „синю далечінь“ старого минулого. Через те вони й „новокласики“.

Оцей відход до старого і є воскресіння нової української літератури.

Так! Ми можемо голосно й сміливо сказати:

— Воскресла! Українська література воскресла!

І чуємо відповідь:

— Воїстину воскрес!

М. О. СКРИПНИК.

Начерк історії пролетарської революції на Україні *).

V. БОРОТЬБА ЗА ЖОВТЕНЬ НА УКРАЇНІ.

Таким чином картину соціальних відносин за часи перед самим жовтнем можна характеризувати, як стан де-якої рівноваги сил в певному, дуже своєрідному трикутнику. В існуванні трьох ворожих сил, що боролись за владу, лежить дуже характерна риса Україні того часу. Сили Тимчасового Уряду, цеб-то лагерь великої буржуазії, сили УЦР—лагерь дрібної буржуазії, зі всіма її спільниками і, нарешті,—сили революційного пролетаріату. Але в цьому трикутнику ролі Тимчасового Уряду ставала все меншою і всім ходом історії та соціальних відносин була засуджена на загибель у боротьбі проти двох інших сил.

Революційну боротьбу в жовтні 17 року можна скрізь по всій Україні характеризувати в основі однаково: при перших вістках з Петербургу і Москви про збройну боротьбу робітників за владу рад, робітництво підіймається і в більш-менш упертій боротьбі перемагає війська Тимчасового Уряду. Найбільшої жорстокости ця боротьба досягла у Києві та Катеринославі, менше сутичок було в Харкові, Одесі та інших місцях. У Києві контр-революційний генералітет і меншовицько-есерівський комісарський склад, на чолі юнкерів та офіцерів, сам почав наступати проти робітництва, захопивши до полону керівників Київської Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, а також більшовицькі комітети. Але робітники арсеналу і інших заводів з рушницями, а потім і з гарматами, в кілька-денному бої примусили юнкерів та офіцерів скласти зброю і здатися на волю переможців. Так само було в Катеринославі й по інших містах.

Як в Росії, Петербурзі й Москві, так і по містах України, ці перші бої робітництва за владу рад не були (порівнюючи з наступовими боями) дуже кривавими (десятки жертв). На фронті майже цілком обійшлося без боротьби, бо там «Искомитюз» та «Румчерод», кожний на своєму терені, вже й до того фактично

*) Початок див. „Червоний Шлях“, ч. 1.

держали владу в своїх руках, а тепер вони лише цілком взяли під своє керування командуючих фронтами та начштабів.

Слідом за Москвою та Петербургом влада Тимчасового Уряду впала і на Україні. Наче блискавкою промайнула по всій Україні вістка про владу рад, владу працюючих. І робітники могли думати, що вже перед ними лежать вільні шляхи до майбутнього.

Жовтнева перемога над Тимчасовим Урядом здобута була силами робітництва, що боролось під проводом більшовиків і було підтримане в цій боротьбі,—це треба зазначити,—всім селянством, як на селі, так і в армії.

Навіть ті маси, що були цілком під впливом УЦР в Києві, Катеринославі та інших містах, в цій боротьбі більшовиків проти Тимчасового Уряду або стояли проти Тимчасового Уряду й активно підтримували робітників, або співчували їм, або, принаймні, трималися яскраво дружнього нейтралітету. Можна вказати, наприклад, на Українські частини в Києві, що, хоч може не у всьому своєму складі, в жовтні йшли озброєно за більшовиками в боротьбі проти юнкерів та офіцерів.

Можна прямо сказати, що в жовтні 17 року пролетаріят України під керуванням більшовиків об'єднав біля себе в боротьбі проти Тимчасового Уряду Керенського за революційні домагання всі працюючі маси України. Але приєднання до робітництва непролетарських мас було лише тимчасовим. Вже на слідуючий день після перемоги над військами прихильників Керенського (буквально на слідуючий день) партії дрібної буржуазії—у. с. - р. і у. с. - д, що й до моменту боротьби трималися інакше, ніж маси, і ставилися вороже або з недовір'ям до більшовиків, не гаючи часу, після жовтневої перемоги цілком виступили проти більшовиків, проти робітництва.

Це було неминуче. До цього вела вся логіка українського національного руху і соціальна істота головних партій, що стояли за УЦР, а також до того привела, без сумніву, й позиція більшовиків України в питанні про владу. Всі більшовики по всіх губернях і повітах, так як в Росії, стояли за лозунг: «вся влада радам», — «вся влада радам в центрі і на місцях». — Цей лозунг був прийнятий всіма більшовиками на Україні й вони його широко популяризовали серед робочих мас. Але справа захоплення влади радами в центрі України й для всієї України, як єдиного цілого, ставилася партійними організаціями й окремими товаришами по різному. Більшість партійних організацій собі такого завдання зовсім і не ставили. Більш того, вони були против того, щоб таке завдання ставити. Вони ставили собі лише завдання влади на місцях, беручи завдання будування влади в центрі, як завдання робітництва Петербургу та Москви,—цеб-то перед значною кількістю парттоваришів на Україні завоювання влади радами стояло лише в місцевому, а не в державному розмірі.

А поруч з тим весь хід подій на Україні, вся історія боротьби з Тимчасовим Урядом, а ще більш з УЦР, об'єктивно, незалежно від нашої волі, ставили питання про державну владу на Україні, і, не ставлячи цього питання для себе, більшовики цим самим залишили його для партій дрібної буржуазії,—для УЦР.

Захоплення влади в державному масштабі партійні товариші на Україні ставили лише, беручи всю Росію в цілому, в тому числі й Україну; і оскільки така влада вже була завойована в боях в Петербурзі та Москві, остільки вони ставили перед собою завдання здійснити лише другу частину лозунгу—влада на місцях. Але вся історія попередньої боротьби на Україні показувала, що поза цим питанням державної влади на Україні пройти було неможливо, й вся дальніша історія подій на Україні, вся дальніша боротьба більшовиків за владу рад на Україні це безумовно стверджує. Треба, кінець-кінцем, признати, що більшість партійних товаришів на Україні в той час стояли в цьому відношенні на помилковому погляді.

Лише Київська група товаришів, що мала проти себе вже збудований соціал-щовіністичний політичний центр державного значіння—УЦР, ставила перед собою питання завоювання влади у державному розмірі для всієї України з самого початку жовтневої революції. Але ця група не знайшла в цьому ні співчуття, ні підтримки з боку інших груп товаришів.

Коли більшовики не поставили цього питання про владу для всієї України, то його ставили як до жовтня, так і після жовтня прихильники УЦР. Ця організація й ті кола населення, що її підтримували, трактувала себе, як державний центр, майже з самого свого зародження, а тим більш після скинення Тимчасового Уряду. Генеральний Секретаріат, як Уряд УЦР, з перших же днів після жовтня розвинув досить велику діяльність й за ним ідуть всі українські національні організації по всіх губернях, містах і селах України—по одному плану, до одної мети прямують всі їхні сили. Таким чином, незалежно від нашої волі й нашого бажання питання про державну владу для всієї України поставлено було життям—цим самим воно встало й перед більшовиками, і вони мусили встановити до нього своє відношення.

Другою помилкою більшовиків в ті часи було те, що вони не створили єдиної організації для всіх своїх партійних сил на Україні і не виробили єдиної тактики в справі державної влади. Дійсно, після жовтневої революції погляд на питання державної влади на Україні, на яку претендувала УЦР, проводячи її на практиці, серед партійних товаришів на Україні був не один, а навіть де-кілька поглядів, де-кілька тактик.

Перший погляд, що виявлявся у багатьох товаришів Кривдонбасу,—вже характеризований раніш,—прямував до того, щоб признати за Україною в її межах без Кривдонбасу (а товариші з Одеси додавали «і без Одеської області») право скласти свій справжній центр, допускаючи таким центром УЦР і признаючи

тактикою більшовицької партії боротьбу в середині цього державного центру і боротьбу в цих державних межах проти дрібно-буржуазних націоналістичних ілюзій.

Друга точка зору була прямо протилежною. Це погляд киян, що признавали необхідним організувати сили робітництва для боротьби з українським націоналізмом в тих же рямцях, в яких організувала свої сили УЦР. Цей погляд виходив з того, що український націоналізм неминуче після жовтневої пролетарської революції в Росії повинен стати і стане контр-революційним, коли його не захопити до своїх рук,—а прихильники поглядів т. Пятакова в національному питанні вважали, що український національний рух вже став контр-революційним в силу самого факту пролетарської революції. Завдання підтримки початкої пролетарської революції, її поширення і зміцнення привело, згідно цьому погляду, до необхідности негайної боротьби за владу рад у державному масштабі для всієї України, не даючи часу дрібній буржуазії використати своє становище і зміцнити свої сили. Але цей погляд, як я казав раніш, не знайшов собі співчуття і підтримки в жовтні 17 року серед більшості парттоваришів.

Додамо ще про один погляд, якого трималися де-які товариші. Згідно з ним УЦР мала бути перетвореною в радянську державну установу шляхом внутрішньої діяльності в радах на місцях—по містах і селах,—шляхом поступової боротьби за більшість в УЦР таким же способом, як це було зроблено в Росії з Центральним Виконавчим Комітетом.

Оглядаючись тепер назад за 5-ть років, бачимо, що тоді окремі товариші трималися не якого-будь одного погляду й тактики, а переходили з одної позиції на другу в залежності від подій і від того (як треба було сподіватись), яку тактику приймає більшість парторганізацій. Додамо, як приклад, що навіть Київська організація, хоч і на дуже короткий час (щось на один день, чи що), послала після жовтневої революції своїх представників в УЦР, хоч би для заяви, що більшовики в її склад входили не будуть.

Щоб не було ніяких кривотолків, додамо зараз до всього сказаного, що при всій неусталеності, навіть хитаннях, тактика більшовиків була цілком ясною в головному питанні—відносно переходу влади цілком в руки робочих і селянських рад. А коли де-хто з читачів захотів би перетлумачити подані мною пояснення в тому розумінні, буцім-то більшовики були проти того, щоб Катеринославщина була у складі України, то я нагадую тут один факт, може нікому не відомий: в лютому 1918 року за часи радянської влади в Києві, коли я був Народнім Секретарем Закордонних Справ, мені досталися до рук папери Генерального Секретаря Закордонних Справ УЦР, в тому числі лист відомого О. Шульгіна (не треба змішувати з В. Шульгінін—махровим монархістом) до одного із знайомих йому діячів в Одесі, в якому Шульгін заявляє, що Одеська область не стоїть в складі України.

Отже питання про територію України навіть для українських націоналістів було не вирішене. А що ж тоді говорити про пролетарія України, що на ній він повинен був організувати державний центр, а тим більш про комуніста, для яких національне питання—лише питання тактики й має іноді другорядне, а то й третьорядне значіння.

Аби з'ясувати тактику партії більшовиків відносно УЦР після жовтневої революції, треба мати на увазі не лише ту тактику, що провадили на Україні по містах місцеві організації, а ту, що була офіційною тактикою всієї більшовицької партії і Цен. Ком. провадилася через Раду Народніх Комісарів РСФРР. Ніхто не може сказати, що позиція більшовицької партії в цьому відношенні була хоч скільки-небудь непевною, або неусталеною і не трівкою.

Навпаки, з самого початку жовтневої революції ЦК партії, а значить й офіційно вся партія більшовиків трималася того ж погляду—визнання за українським народом права на самовизначення і цього погляду вона трималася і до жовтня. Звернімо увагу читачів хоч би на постанову Ради Народніх Комісарів РСФРР про визнання УЦР, або на другу постанову про звернення їй всіх національних клейнодів із музеїв Росії і т. д.

Поваливши буржуазію і взявши владу в усій державі до своїх рук, пролетаріят на чолі з партією більшовиків цілком став на ґрунт повного й одвертого визнання національної культури й прав українського народу для спільної та дружньої праці по утворенню вільного від капіталістичного визиску життя. І коли між класою робітників та партією більшовиків з одного боку і ЦР з другого на Україні почалася одверта й жорстока боротьба, то цьому причиною була не яка-небудь двозначна, або нетрівка політика й тактика партії більшовиків в цілому, а як раз ота занадто підкреслена контр-революційна політика, до якої з самого початку прямувала УЦР та її провідники. Ще за часи боїв робітництва з Тимчасовим Урядом на вулицях Києва, Катеринослава і ин. міст, Українська ЦР та її Генеральний Секретаріят тримались політики змови, темних зносин з контр-революційними генералами і комісарами Військ Тимчасового Уряду, вживала заходів до того, щоб перешкодити українським національним частинам стати в тій боротьбі на бік більшовиків і всякими засобами гальмувала боротьбу робітництва й фактично допомагала контр-революції. Боягузне відношення до пролетарської революції й фактичне позирання на право характеризує УЦР навіть у часи жовтневих боїв, а після перемоги ця політика УЦР крок за кроком виявляється зовсім одверто. Темні махінації і зносини з меншовиками й есерами, як виявилось тепер на процесі правих есерів, зносини з Донськими козаками, контр-революційний характер так званого з'їзду народів, що відбувся в Києві в кінці 17 року, пропускання з фронту козачих частин на Донщину, а фактично на допомогу контр-революційному генералові Краснову,

роззброєння військових частин і т. ін. і т. п.—всі ці факти, що їх подавати зараз не вистачить місця,—повинні стати матеріалом фактичної історії Української Революції.

Все це свідчить, що УЦР в боротьбі рад проти контр-революційних сил стала проти влади рад. Треба зараз же твердо встановити той безсумнівний факт, що причина такої темної політики УЦР проти радянської влади ні в якому разі не була в яких-небудь національних суперечках між Росією й Україною, або у втручання Російської Радянської Республіки в право самовизначення українського народу, словом, що причина такої політики українського шовінізму була не національна, а цілком соціальна, класова.

Річ у тому, що після жовтневої революції проти робітників та селян Росії піднялись не лише сили великого капіталу та великого землевласництва, підтримані Європейським та Германським Імперіялізмом, а вся так звана середня буржуазія, всі дрібно-буржуазні угруповання на чолі з партією меншовиків та есерів. Більш того, саме середня (дрібна буржуазія—хоч би і на золото чужоземних імперіялістів і під керівництвом великої буржуазії) і була щирим поставщиком всіх сотен і тисяч контр-революційних гуртків та організацій; з її кол виходив так званий саботаж інтелігенції—учителів, докторів і инш. З їх стану гімназисти, студенти офіцерня і т. и. складали самохіть добровільні білогвардійські ватаги. Міська середня та дрібна буржуазія у купі з великою буржуазією землевласників-капіталістів виступала проти пролетарської революції. Такі класові відносини були в Росії і так же само вони склалися й на Україні. Представлена в УЦР дрібно-буржуазна інтелігенція і середня буржуазія не була виродком з буржуазної сем'ї і стала на той же шлях, як і російські її брати. Ріжниця становища української дрібної буржуазії і російської полягала в тому, що першій удалося на де-який час запантеличити досить широкі кола селянства, що пішло за нею, чого не вдалося зробити її російським братам,—а також в тому, що українська дрібна буржуазія, де-який час ведучи селянство проти більшовиків під прапором націоналістичних лозунгів, буцім-то на захист української національності від «московського» більшовизму, в дійсності зрадила навіть своїй національності і своєму уряду, бо тільки уряд радянської республіки і лише один він визнає за українським народом всі права на самовизначення—як культурне, так і державне,—всі ті права, що їх вимагала до того часу УЦР.

Таким чином УЦР під впливом Антанти, натхненна своїм класовим дрібно-буржуазним почуттям і своїм класовим спорідненням з російською буржуазією, зрадила—знову і не перший раз вже—навіть бажання тих мас селянства, що йшли за нею в той час, коли перед нею стояла широка можливість працювати на користь національного відродження в межах радянської республіки, спільно з радянським урядом.

Нездатні до дійсної ні національної, ні соціальної боротьби і політики маси селянства, що ще йшли за УЦР, були одурені. Ошукаючи ці маси революційною і націоналістичною фразеологією, боючись революційної енергії, революційного духу цих мас і весь час прямуючи до спілки з їхніми ворогами—великою буржуазією і землевласниками, маючи об'єктом своєї боротьби не допомогу пролетаріату і більшовицькій партії в боротьбі з Тимчасовим Урядом, а тільки свої класові соціальні інтереси, перешкоджуючи пролетаріатові в його революційній праці, зраджуючи його, будучи представниками тої суспільної класи, що не має своєї власної соціальної мети, ані своєї окремої будучини, складаючись з дрібно-буржуазних фанатиків і повітових героїв,—УЦР, як проститутка, продає себе на шляхах всім маючим силу і золото, а після жовтневої революції, після величезної, велитенської боротьби між працею і капиталом, між владою Рад і контр-революцією ниминуче стає, бо повинна була стати, на бік контр-революції.

Контр-революційні заходи, що їх стала уживати УЦР на другий день після жовтню, йдуть у двох напрямках: прямої і одвертої боротьби з пролетарською революцією на Україні і—всілякої допомоги російській контр-революції в її боротьбі проти російської влади Рад.

Події і класові відносини мають свою логіку. Кожна класа в кожній країні повинна йти і йде до боротьби за владу. Дрібно-буржуазна УЦР також йшла до неї, а, значить, вона повинна була достотно забезпечити собі владу проти домагань пролетаріату. Велика буржуазія і землевласники, позбавлені своєї влади силою пролетарської зброї, тепер стали не супротивниками дрібно-буржуазії, а її спільниками проти пролетаріату, бо у часи громадської боротьби стремління забезпечити себе від домагань інших клас це перш усього значить їх обеззброїти і знесилити. І які б дрібні й дрібнесенькі політики не сідили в УЦР, що б вони не говорили, в які б шати героїзму не микалися манюсінські паскудні Луї Бонопарти-Винниченки, однаково—класові інтереси дрібно-буржуазії мали в боротьбі проти пролетаріату свій вираз, навіть через таке політичне опудало, як Центральна Рада.

Першим кроком діяльності УЦР після жовтневих днів було обеззброїти більшовицькі військові частини в Києві, а далі і Київських робітників. Далі ця політика обеззброєння сил пролетаріату послідовно провадилася скрізь по Україні, у Катеринославі, Миколаїві і т. д. Особливо уперто і жорстоко йшла ця боротьба на південно-західному фронті. Кількаденна кровава боротьба мала місце у Бердичіві, де мешкав «Искомитюз», а після того на протязі де-кількох тижнів, навіть трьох місяців, йшли озброєні сутички між військовими частинами південно-західного фронту, що сунули з фронту назустріч революційним подіям в Росії і по дорозі затримувалися ЦР з метою обеззброєння їх і розпорошення революційної сили.

Політика дрібно-буржуазної контр-революції завжди однакова. Чи не так само відносилася дрібна буржуазія в другій національній республіці—Грузії до військових частин, що вертали з фронту? Можна пригадати багато фактів з історії Грузії, що нагадують такі ж самі події на Україні. Але залишимо Грузію, де, починаючи з розгону більшовицьких частин, протягом трьох років існував соціал-патріотичний рай. Вернімося на Україну.

Роззброєння більшовицьких частин, що вертали з південно-західного та руминського фронтів, порівнюючи з Грузією, не пройшло щасливо для УЦР. Лише у самому Києві, в перші часи після жовтневої перемоги над комісарами Керенського в зрадницькій пітьмі двохзначної поведінки ЦР та при допомозі переговорів з ворогами республіки поза спиною робітництва, УЦР змогла провести роззброєння різних військових частин, а коли таку ж саму тактику вона хотіла провести на самому фронті, то де-кілкаденні бої,—як я вже згадував,—наприклад, в Бердичіві, ясно показали ЦРаді неможливість цього і можна прямо сказати, що весь час, починаючи з жовтня до оголошення Української Радянської Республіки на першому З'їзді Рад, йде жорстока повсякденна боротьба, що її веде ЦР задля обеззброєння робітництва, наступаючи на нього.

Придивимося до становища робочих і більшовицької партії за ці часи, щоб можна було зрозуміти, які моменти повинні були з'явитися у тій громадянській війні, що, починаючи з 12—17 жовтня, тяглася де-кілька років.

Більшовицькі організації, а надто більшовицька організація Києва, перевели боротьбу з комісарами контр-революційного уряду за часи жовтня, але ця перемога опинилася в руках більшовиків не зразу. Не маючи сил для того, щоб взяти владу в свої руки, але поставити собі це як завдання, не маючи при цьому досить значної підтримки з боку партійних організацій України, Київська партійна організація все-таки своєю енергійною жвавою організаційною діяльністю протягом 1¹/₂ місяця після жовтневої перемоги досягла здійснення своїх завдань. Це в той час, коли УЦР вела збройну енергійну боротьбу по всій лінії України проти робітництва, проти всеукраїнської радянської організаційної діяльності більшовиків. Одначе, треба прямо зазначити, що навіть у часи перед груднево-січневою боротьбою більшовики стояли ще досить далеко від необхідної політики об'єднання сил. Три зазначені мною вище центри ваги радянських і партійно-більшовицьких організацій—Одеса, Київ та Харків ще йшли, не об'єднуючись між собою, але йшли об'єднуючи свої сили на терені своєї області і, крім Києва, навіть відокремляючись від загально-українського об'єднання. Одначе, всі більшовицькі організації провадили по всім містам України одночасно однакову політику що до влади Рад.

Фактично після скинення влади уряду Керенського по всіх містах органи влади робочих та салдатських депутатів оголосили

себе єдиною владою, але тільки оголосили, а не могли сами провести цю заяву до кінця. Поруч з владою Рад існувала, як і раніш, дрібно-буржуазна влада, що майже скрізь була в руках меншовиків та есерів. Земства, де переважно були есери російські на сході і українські на заході України, українські кола, громади, спілки, нарешті, уряд УЦР, що складав єдину всеукраїнську організацію дрібно-буржуазної влади,—всі ці экс-державці виносили резолюції і заяви, доки не прийшов момент переоцінки всіх вартостей озброєною рукою.

Той момент надходив по різних місцях різночасно. Можна, наприклад, згадати Миколаїв, Одесу, Катеринослав і т. д., але в ході подій умови для рішучої, конечної боротьби склалися остаточно лише в початку грудня 17 року.

1^{1/2} місяця, від жовтня до грудня, це був час агітаційної, організаційної і пропагандистської діяльності більшовиків, час підготовчої праці за скликання першого З'їзду Рад.

VI. ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ НА УКРАЇНІ.

(Грудень 17 р.—Січень 18 р.).

Власне кажучи, перший Всеукраїнський З'їзд Рад відбувся ще до Жовтневої Революції, ще за часи переважної більшости в радах меншовиків та есерів, але той З'їзд пройшов майже непомітно, не мав ніякого значіння в історії українського революційного руху і не залишив по собі ніяких наслідків, ні ідейних, ні навіть організаційних. Тому цілком правильно зробили т. т. з Києва, коли вони, скликаючи З'їзд рад тепер, назвали його першим Всеукраїнським З'їздом Рад Робочих, Селянських та Салдатських Депутатів.

На великий жаль, я не маю зараз під рукою жадного часопису тої доби і тому не можу подати документально закликів, що їх було надіслано скрізь з пропозицією радам взяти участь на цьому З'їзді рад. Можу лише сказати, що на порядку денному стояло питання про владу рад, земельне, питання війни, питання про організацію влади рад на Україні і тим самим питання про відношення до УЦР.

Атмосфера для скликання всеукраїнського З'їзду була дуже сприяючою. Ідея всеукраїнського З'їзду рад і заснування центральної влади рад на Україні зустріла величезне співчуття з боку всього робітництва й широких верств салдатських мас, що вели боротьбу за цю владу з офіцерськими та юнкерськими бандами в часи жовтня.

Це були часи стихійного вступу робочих мас до організації, часи, коли в кожному закутку, де лише були робітники, де сходився хоч маленький, невеличкий гурток робітників, взагалі працюючих, йшов стихійно, без всякого навіть впливу партійних угруповань, йшла організація працюючих мас. Це були часи, коли по селах та по містах заходилися коло творчої револю-

ційної діяльності поодинокі робітники, що прийшли в школу революційної праці 5—10—20 років тому назад, а тепер вийшли з підпілля і під прапором революційної соціал демократії (так звалася раніш більшовицька партія) творили нове життя.

Більшовицька партія лише йшла на чолі цього періоду, надаючи йому оформленості та більшої класової свідомості.

Так майже одночасно з ініціативою Київської організації більшовиків, Київських Рад та Головного Комітету соціал-демократів більшовиків України скликати перший Всеукраїнський З'їзд Рад, виникла думка у т.т. Харківщини та Катеринославщини про скликання другого обласного з'їзду рад Криворізьського району та Донецького Басейну, а також у «Румчерода» — про з'їзд рад Одещини. Таким чином, до грудня 17 року, до того моменту, коли на роздоріжжі стояла історія всього розвитку України, більшовицькі сили все-таки не були об'єднані в одному центрі, — вони групувалися по різних напрямках, що йшли до одної мети — влади рад.

А поруч з тим УЦР, бачучи, що ніякими силами не можна подолати ту хвилю організаційної самодіяльності робочих мас і, може бути, не передбачаючи конечної неминучості відбуття скликаного більшовицького з'їзду, намагалась перешкодити цим планам, аби тільки утримати владу в своїх руках.

Як кожний з'їзд, що його скликало робітництво, маючи вже велику організаційну практику і організаційні знання, перший Всеукраїнський З'їзд мав свій статут і регламент, на підставі якого повинні були працювати делегати. Але УЦР шукає до з'їзду під фіговим листком депутатів селянських рад всіх своїх прихильників і спільників із селянських гуртків та спілок, яку б кількість членів вони не мали, аби тільки мати за собою більшість. І от у Києві, в політехничному музеї, невеличкий гурток біля 150 представників рад робочих депутатів, зовсім потопав у великій юрбі більш, ніж 1000 представників селянських спілок, що з них лише невеличка купка була дійсними представниками незаможних кол та сільської бідноти, а величезна більшість — пізніші хлібороби та гетьманці, а в ті часи — вільні стрільці та козаки Скоропадського й Петлюри.

З'їзд рад, підтасований УЦР, не міг в більшості виявляти волю працюючого народу, а лише волю ЦР, що скликала це гайвороння, і волю тих політиканів, що продали душу буржуазним верховодам.

Зрозуміло, які могли бути наслідки: в чаду жорстокої злоби проти більшовиків агресивні прихильники УЦР примусово розпускають мандатну комісію з'їзду, силою та шахрайством пролізають у дійсні члени з правом рішального голосу, все новими сотнями скидають з місця голови представників рад т.т. Затонського, Майорова та инш. і передають головування маститому Одисею українського націоналізму - шовінізму — Грушевському. З'їзд починається не під спів Інтернаціоналу, навіть не марсельєзи,

а під згуки національної «Ще не вмерла Україна». Диким ревом ухвалили зустрічає осатаніла юрба націоналістів й запантеличених нею людей випадати проти більшовицької партії, — погрозами заявляючи групи дійсних представників рад. Це була стихія куркулівського націоналізму, що її виволали верховоди УЦР, щоб підтримати себе, заховати владу в своїх руках і знайти новий ґрунт для озброєної боротьби з більшовиками Росії та України.

В ті ж самі часи УЦР довела свої відносини з Радянською Росією до краю загострення; в ці ж часи відбувався у Києві з'їзд народів, що мав на меті заснувати предпарламент — контр-революційну згоду всіх тк. зв. окраїн проти революційної Москви та Петербургу; в ті ж самі часи УЦР вела переговори з партією російських соціал-революціонерів відносно згоди про озброєну боротьбу і перенесення установчих зборів з Росії на Україну до Києва, яко центра Всеросійської влади; у ті ж самі часи УЦР входила фактично в згоду з Красновим, що підняв прапор повстання проти рад на Дону, одночасно ведучи переговори і самостійно і через російських есерів про згоду з генералом Щерба-човим, що організував білогвардійські війська на руминському фронті.

Зрозуміло, що робітництво не могло навіть тимчасово помиритися з таким ворогом, як не могло піддатися на поталу скаженої провокації УЦР. З підтасованого юрбою куркулів із селянських спілок з'їзду дійсні представники рад вийшли, залишивши всю куркулячу більшість у повному розпорядженні УЦР.

Залишившись без представників рад в політехнічному музеї, юрба куркулів, вільних козаків та инш. прихильників УЦР мала ще сміливість прийняти на себе назву першого Всеукраїнського З'їзду Рад, але було очевидно для всіх і в тому числі для самих радників, що роля з'їзду закінчилася, як тільки він виніс резолюції проти більшовиків та проти підтримки ЦР, як це їй потрібно було. І з'їзд рад роз'їхався.

Робочі делегати, визволившись з цього натовпу, зібралися на нараду і тоді побачили наочно необхідність рішуче приступити до одвертої боротьби за владу рад проти УЦР, що як раз в ці часи почала одверту озброєну атаку проти РСФРР. На цій Київській нараді було біля 150 депутатів різних рад Правобережжя, а також Чернигівщини, Полтавщини, Кременчущини, Єлисаветграду і инш. та представники військових організацій — салдатських комітетів фронту.

В трудному стані були тоді представники робітництва, почувавши за собою волю широких працюючих мас, величезну більшість робітництва і війська, де було переважно селянство і тим самим право на владу, яку перед тим ці маси завоювали в збройній боротьбі. Представники робітництва не мали зараз у Києві в своїй постійній оселі майже ніякої озброєної сили. Їхня сила була там, де був найбільш товстий масив пролетарського ґрунту, — там на сході, в Донбасі була ця сила. Вона була також

на фронтах, де понівечені, замучені війною салдатські маси прагнули миру і землі і з ентузіазмом зустрічали заклики більшовиків. Повстало питання, де взяти зараз,—не взагалі (більшовики це питання рішили раз на завжди), а зараз, у той мент, коли сьогодні треба зброєю розрубати вузол заплутаних протилежних інтересів і розрішити ті завдання, що завтра їх на свою користь рішатиме проти робітництва ворог,—де взяти сили, щоб почати боротьбу? І треба признати, що Київські товариші і взагалі весь з'їзд представників рад вступив на правильний шлях: на фронт направлено було поодиноких представників комісарів, на Правобережжя було кинuto членів з'їзду для організації повстання, а весь з'їзд, як організація в цілому, вирішив піти туди, де була більшість пролетарських мас, щоб на цьому пролетарському ґрунті, як Антей в грецькій казці, знайти нову силу, нову міць.

З переїздом до Харкова перший Всеукраїнський З'їзд міг відбутися майже в повному своєму складі. До прибувших з Києва делегатів в Харкові приєдналися делегати обласного з'їзду (Харків, Катеринослав, Донбас та Криворіжжя). Крім того, з Київськими було також де-кілька представників з Одещини. Це був дійсно Всеукраїнський З'їзд Рад, дійсно повне представництво всіх активних революційних пролетарських мас і революційного селянства на терені України. Таким чином, проти самозванного фальсифікованого куркулячого з'їзду на чолі з ЦР в Києві, в початку грудня 17 року відбувся дійсний Всеукраїнський З'їзд Рад.

Пролетаріят і дрібна буржуазія, революція і контр-революція, політика здійснення широких інтересів робітництва та селянської бідноти і шахрайське політиканство, що йде шляхом обдурення всіх верств широких мас, аби невеликому гуртку запродавців-верховодів затримати владу в своїх руках, політика єдності всесвітнього пролетаріату і союз з радянською Росією проти всесвітнього імперіялізму, зрада інтересів робітництва, селянства, союз з контр-революцією, аби мати хоча й би ілюзію влади—такі два світи, такі дві протилежні сили опинилися—одна в Харкові, а друга в Києві і почали одверту збройну боротьбу за владу, за будучину.

Перш ніж передавати зміст резолюцій і постанов першого Всеукраїнського З'їзду Рад в Харкові, ми повинні сказати де-кілька слів про його внутрішню організацію та про відносини, що склалися в Харкові між ріжними зазначеними раніш поглядами в ході революційних подій на Україні.

Так званий Катеринославський, або Кривдонбасівський погляд, що я вже його характеризував раніш, як раз і мав своїми представниками товаришів, що були на чолі скликання другого обласного з'їзду рад Кривдонбасу. Зрозуміло, зустрінувшись з фактом приїзду з Києва половини майбутнього всеукраїнського з'їзду рад, вони повинні були вирішити питання, як до цього

факту поставитися, яку позицію треба зайняти для того, щоб відкласти свої власні бажання про утворення окремої радянської державної організації для Кривдонбасу, — завдання, яке вони, власне, і ставили для другого обласного з'їзду рад Кривдонбасу.

Довгі і гострі балачки і дебати відбулися за той час між Киянами та Кривдонбасцями в Харкові. Представники кожного погляду провадили свої аргументи і доводи, але спільний революційний рух і спільне завдання боротьби за владу рад, очевидна погроза пролетарській революції з боку українського націоналізму, нарешті, дійсне пролетарське почуття та світлі голови першорядних робітників Кривдонбасу—як, наприклад, т. Артема (Сергеева), кінець-кінцем це революційне почуття, революційна свідомість вирішили питання: Київська частина з'їзду і Кривдонбасівський з'їзд злилися в один з'їзд, що прийняв назву першого Всеукраїнського З'їзду Рад Робочих, Салдатських та Селянських Депутатів.

Знов мушу висловити превеликий жаль, що не маю зараз на руках майже ніяких матеріалів і документів, але тому-то я зараз і не пишу історію революційного руху на Україні, а лише його начерк. Я не можу зараз подати документально резолюцій першого Всеукраїнського З'їзду Рад, а можу лише передати зміст. Головною резолюцією була резолюція невизнання УЦР, оголошення її організацією контр-революційною і заява від імени робочих та селян про боротьбу з нею. Перший Всеукраїнський З'їзд Рад своїми резолюціями виставив лозунгом повне визнання єдності революції та влади українського пролетаріату в боротьбі проти УЦР. За соціалістичну пролетарську республіку з'їзд пішов тим же шляхом, яким йшов пролетаріат Росії, протиставивши всеукраїнському об'єднанню дрібно-буржуазної контр-революції всеукраїнське об'єднання пролетарських сил. Перший Всеукраїнський З'їзд обібрав радянський орган центральної влади—Всеукраїнський Виконавчий Комітет та Народний Секретаріат. В резолюції відносно землі, відносно влади і відносно війни перший Всеукраїнський З'їзд Рад цілком і вповні приєднується до резолюції другого жовтневого Всеросійського З'їзду Рад.

Але не в цьому оформленні бажань і поглядів українського робітництва та революційного селянства України на головні питання життя і боротьби був головний зміст цього з'їзду: ці переконання уже в дійсності широкі верстви робітництва та салдатства прийняли, за них вони вже боролися, за цей час вони вже витримали суворий іспит зброєю в жовтні. Головне питання на Україні стояло в другому—в тому, що як у Росії після березня 17 року владу захопила велика буржуазія, так і після жовтневої боротьби на Україні, після скинення влади Тимчасового Уряду, владу захопила дрібна буржуазія в образі її державної організації УЦР. Грудень 17 року—це був початок нашої української жовтневої революції, в дійсності це був перший у державному масштабі виступ пролетаріату України проти влади міської дрібної буржуазії за владу рад, за диктатуру пролетаріату,—у цьому і була дійсна причина

того, що на з'їзді рад і в обібраному Центральному Виконавчому Комітеті (скорочено ЦВИКУК або ЦВИКУКА) переважну більшість складали представники пролетарського Донбасу та Криворіжжя, що у цей момент цілком об'єдналися з представниками Полтавщини, Чернігівщини, Київщини і всієї України біля гасла: «Всеукраїнське об'єднання Рад на Україні, Радянське будівництво України». В складі уряду, в народнім секретаріаті значна кількість народніх секретарів були представники пролетарської України, Донбасу та Криворіжжя,—наприклад, т. Артем та инш.

До всіх робочих та селянських працюючих мас України з'їзд звернувся з закликом до повстання за владу Рад. Одверто, перед лицем усіх ворогів було піднято червоний прапор боротьби за соціальну республіку, за остаточне визволення працюючих від гніту, експлоатації — і боротьба почалася. Вона тяглася довго — майже три роки на Україні, доки тверда рука робітників та селян не викинула за кордон України всю внутрішню і зовнішню силу імперіялізму, доки влада Рад не запанувала на Україні.

Приглянемося ж трохи до обставин, в яких ця боротьба провадилася.

В Києві цілком панувала ЦР та її Генеральний Секретаріат. Там була лабораторія, де формувалися нові військові частини, що розсилися ЦРадю у всі кінці України. Там диктатура буржуазії продавала робітництво і терором розправлялась з його керівниками, як то було з Леонідом П'ятаковим та иншими. А з Києва вплив українського соціал-патріотизму та УЦР розповсюджувався по инших містах Київщини, Поділля, Волині, Кременчужщини, Катеринославщини. В Катеринославі саме в ті часи гайдамаки захопили владу до своїх рук, пропускаючи через Катеринослав лише козаків на Дон. В Одесі була влада більшовицького «Румчероду», але одночасно малися військові частини, прихильні до УЦР. В Миколаїві при непевній більшості більшовиків меншовицька меншість гальмувала радянське будівництво і робила можливим виступ українських націоналістів. На південно-західньому фронті більшовицькі частини, що складали переважно військову силу, і навіть нейтральні частини стихійно демобілізувалися і йшли через Київ, де ЦР роззброювала їх; і чим більш вона це робила, тим більше стихійно вони йшли на Київ, весь час ведучи бійку і навіть справжні бої з військовими частинами, що залишилися під впливом ЦР. Це були часи величезного сумбуру і розкладу УЦР, хоч майже вся Україна, села включно всі, а міста майже всі знаходилися під фактичною владою УЦР. На південному сході, в самому Донбасі робітники жорстоким кривавим збройним опіром стримували наступ Краснова та білогвардійських юнкерських банд. Донбасівські гірняки, організовані в червону гвардію, і червоногвардійські чоти, що прийшли їм на допомогу з Петербургу і Москви, головним своїм керівником мали Антонова-Овсієнко, який мав оселю свою в Харкові. Отже, вся радянська територія з центром у Харкові ростягалася на захід до Полтави, на південь

до Синельникова, а потім навіть і до Лозової, на південний захід до Красновського фронту (Мушкетова, а іноді навіть Микитовка). На заході, в середині грудня 17 року, в Полтаву вступили Натієвські та місцеві націоналістичні українські військові частини ЦР, владу рад там було скинено, і таким чином в цьому напрямку територія Радянської України простяглася ледви чи не до Люботина.

Військові сили Української Радянської Республіки були виключно робочі та червоногвардійські отряди та де-які військові частини, що знаходилися в стані стихійної демобілізації і розкладу. Всі озброєні сили, що підлягали Главковерхові і Народньому Комісарові РСФРР по боротьбі з контр-революцією т. Антонову-Овсієнко, всі вони були направлені на Дон для боротьби з козацькою контр-революцією. Жадного багнета, кулемета з цього напрямку не можна було взяти, бо звідтіля йшла погроза для всієї радянської пролетарської революції в особі превосходительної самодержавної всеросійської реакції.

Тим часом, після одвертого виступу проти УЦР, яко державної Влади України, за владу Рад для всієї України, ВУЦВІК і його Народній Комісаріят знаходилися в дуже скрутному і навіть критичному становищі: територія майже вся була захоплена ЦР, що роззброювала та тероризувала робітництво; військові частини, прихильні до радянської влади, знаходилися на південно-західному фронті за 1000 верст від Харкова, без можливості увійти в зв'язок з ним, а пролетарські сили Донбасу були заняті черговими завданнями боротьби з красновською донською контр-революцією. Знову і знову виникала думка у де-яких товаришів—поставити хрест на Україні, залишити їй переваритися у власному соціал-патріотизмові, доки вона доспіє до радянської республіки, а поки що всі сили направити лише на охорону радянського будівництва в Донбасі, і знову в цих внутрішніх дебатах ставилася на карту доля революції. Дарма—вона знайшла шлях до будучини і сили для дальшої боротьби.

У самому Харкові знаходилися частини, що співчували УЦР, і треба було їх, як ворожу силу, обеззброїти. Це зробили невеличкі частини—ВУЦВІК'у.

Звичайно, це були дуже невеличкі гуртки добровольців-робітників з усієї України та з озброєних вояк розформованого українського запасного полку. Отже треба було подбати про збільшення військової сили. Постановою Комісії ВУЦВІК'у, в складі В. Затонського, Ю. Коцюбинського, В. Примакова, М. Скрипника й инш. т-шів, було засновано перший кінний полк червоного козацтва імени ВУЦВІК'у, а на його чолі поставлено т. Примакова. Це був перший осередок більшовицької військової сили. План революційної повстанської боротьби був такий:

В Харкові приблизно на 10—15 січня була скликана всеукраїнська конференція селянських депутатів, і одночасно $\frac{2}{3}$ всіх членів ВУЦВІК'у кинуто по губернях, містах та селах України—

до Катеринославу, Полтави, Чернигіва, Єлісаветграду й инш. для організації збройного повстання проти УЦР.

Іспарту ще доведеться встановлювати повний список членів першого ВУЦВІК'у: ні мої документи, ні моя пам'ять зараз не можуть перелічити їх всіх,—лише можу пригадати, як в березні 18 року на другому Всеросійському З'їзді Рад в Катеринославі ми перерахували членів першого складу ВУЦВІК'у і нарахували, що з них $\frac{2}{3}$ загинуло за часи боротьби в перших чотирьох місяцях збройного змагання за владу рад на Україні, як, напр., т. П'ятаков Л., Саша Горвіц в Києві та інші. Навіть зі складу Народнього Секретаріату половина була кинута на фронт або за фронт.

Наслідком цієї організованої енергійної боротьби була підготовка і вибух повстання в багатьох місцевостях України, а для початку цієї боротьби було кинуте невеличкий військовий осередок майбутньої більшовицької регулярної армії, перший кінний полк червоного козацтва під командуванням т. Віталія Примакова.

Тепер про це можна вже говорити і треба пригадати, що більшовицький наступ на Київ наприкінці 17-го року, як також і другий більшовицький наступ на Київ у кінці 18-го року, почався, так би мовити, самочинно проти тої лінії, що її трималося командування. Позачергове завдання боротьби з контр-революцією Дону, тої боротьби, що провадилася загальною військовою владою і осередком радянської влади в Петербурзі, комісія ВУЦВІК'у не виконала, навіть цілком зламала директиву центру, коли викинула гасло: «На Київ проти Центральної Ради». З т. Антоновим-Овсієнко—командуючим військами донецького напрямку красновського фронту контр-революції Комісії довелося вести досить довгі і гарячі дебати, поки він відмовився, нарешті перешкоджати їй намірам і навіть рішив прийти на допомогу. Цей наступ проти ЦР мав два напрямки: на Полтаву і на Катеринослав. Наступ на Катеринослав мав крім того ще одно завдання: перерізати шлях, яким на підмогу Краснову йшли донські козаки з фронту. Це був той самий доказ, що остаточно переконав Главковерха Антонова-Овсієнка, і він згодився на цей план.

Боротьба за Катеринослав була спочатку занадто гострою, але потім члени ВУЦВІК'у, яких було кинуте туди, порозумілися з українськими частинами, підняли серед них повстання і вільне стрілецтво обернуло свої кулемети та гармати проти свого ж командовання. Таким чином Катеринослав став знову радянським.

В Полтаві наступ мав инше значіння. По згоді з Антоновим-Овсієнко до наших українських червонокозацьких частин було додано один червоногвардійський отряд і бронепотяг. Всі ці сили були під загальним командуванням помішника т. Антонова-Овсієнка—полковника Муравйова, печальної пам'яті лівого есера,

що багато нашкодив на Україні, а далі в ролі командуючого східним фронтом в боротьбі з Чехословаками на Волзі зрадив Радянську Республіку. Ми йому не довіряли. У «Вістнику ВУЦВІК'у» надруковано мої (Миколи Скрипника) переговори з Коцюбинським що до наступу на Київ, де я від імени Народнього Секретаріату заявив, що ніякі політичні виступи Муравйова не мають авторитету, що він не має права робити ніяких політичних заяв, при ньому призначається Комісар від уряду, який лише і має право виступати від імени уряду, від імени Радянської Республіки.

На чолі більшовицького наступу на Полтаву йшли червоні козаки, а в самій Полтаві працювали більшовицькі емісари, які підготували внутрішнє повстання. Так само внутрішнє повстання було піднято в Києві Александром Горвіцем і Андрієм Івановим (тоді і тепер член. ВУЦВІК'у), але його роздавила ЦР. Сотні робітників було розстріляно, в тому числі члена Народнього Секретаріату т. Горвіца, але це повстання не дозволило ЦР активно боротися проти наступу більшовицьких військ.

Після визволення Катеринославу та Полтави радянська влада Росії на підмогу нам кинула з півночі на Київ червоногвардійські отряди під командуванням т. Берзіна (після того в 21 році був помішником командуючого південним фронтом на Україні), а з Брянську також підходив невеличкий, але досить галасливий напіванархичний отряд Ремньова.

Одночасно члени ВУЦВІК'у розвинули на південному фронті досить велику агітаційну та організаційну роботу, досягли того, що тамтешні військові частини повели наступ проти УЦР за право вільного проходу до Росії. Тиким чином протягом місяця-півтора, з 12-го грудня 17-го року до початку лютого 18-го року, картина взаємовідносин військових сил на Україні різко змінилася. Замість жовто-блакитного прапора скрізь по містах України замайорив червоний прапор пролетарської революції: Харків, Катеринослав, Полтава, Кременчук, Чернігів, Єлисаветград, Миколаїв—з одного боку, Житомир, Винниця, Бердичив, Умань—з другого боку Дніпра.

Червоне море оточило Київську сосульку і вона день від дня все більше танула. Пролетарське повстання перемагало. Робітництво по містах, демобілізоване солдатство по селах стихійно бралися за зброю і скидали владу дрібно-буржуазної Центральної Ради.

Конференція рад селянських депутатів, що відбулася в Харкові 10-15-го січня 17-го року, на яку прибуло 250 делегатів, показала, що селянство вже стає на ґрунт радянської влади.

Нарешті, після багатьох битв пролетарська червона гвардія наблизилася до Києва. Чудову столицю України, а за тим і інші міста, де скупчили всі свої надії контр-революціонери всіх фарб і пород, великий осередок революційних і контр-революційних сил було здобуто не зразу: тільки після жорстоких кривавих

боїв, після 10-денної гарматної стрілянини гайдамаки, вільні стрільці, вільні козаки, під натиском наших сил, залишили Київ і в безладді відступили. З ганьбою повина була покинути Київ і Центральна Рада.

Коли радянські війська визволили столицю України, ВУЦВІК і Народній Секретаріат 8-го лютого переїхали до Києва. Рештки військ Центральної Ради тікали на Коростень, Рівно, Дубно в обійми німецького імперіялізму. 8-го лютого 18-го року, після двох місяців жорстокого кривавого змагання, з запізненням порівнюючи з Росією на 4 місяці, Радянська влада опанувала всю Україну. В нашій країні з мало розвиненою індустрією, переважною більшістю селянства знайшлися все-таки сили піти за прикладом Радянської Росії, стати на новий шлях влади Рад, влади робітництва при допомозі незаможного селянства. Вище було подано де-кілька фактів, які вказують, що радянське будівництво на Україні, завоювання України Радами відбулося силами робітників та селян України.

Скільки брехні написали тоді і після того прихильники УЦР про червоногвардійців Мурав'йова та про отряд Ремньова, про більшовицький терор в Києві після його визволення!

Але раніш були подані факти, що головною силою, яка боролася і добилася перемоги над ЦР, були робітники і селяни України—навіть більше, тут були частини Українського запасного полку, що перейшов на бік радянської влади та військових частин кінного полку червоного козацтва, що потім на протязі всієї пролетарської революції було гордістю радянської влади. Цей полк спочатку розвернувся в червону бригаду, потім в дивізію червоного козацтва, а кінець-кінцем в перший кінний корпус імени ВУЦВІК'у, яким і зараз командує т. Віталій Примаков.

А що до терору, то, звичайно, після жорсткої кривавої боротьби, яку вела проти нас Центральна Рада, що засіла у Києві, Радянська влада змушена була вжити необхідних заходів проти кодла черносотенців та інших ворогів, що залишилися в Києві. А їх у Києві були сотні, тисячі. І не про те треба казати, що було розстріляно де-кілька десятків офіцерів, полковників і членів черносотених організацій, а про те, чим це було викликано. Після перемоги революції робітничого класа завжди ставиться до переможеного з легким серцем—чи не робочий визволив тоді с-під арешту навіть Шульгіна, що потім протягом де-кількох років вів одчайдушну жорстоку кампанію проти пролетаріату.

Мені пригадується, як в кінці 17 року в Харкові—це було як раз у той час, коли в Києві ЦР розстріляла Леоніда П'ятакова за більшовизм—командвійськ т. Антонов-Овсієнко, щоб здобути матеріальних засобів для безробітних, наклав контрибуцію в 10 мільйонів карб. на Харківську буржуазію, а коли вона відмовилася платити, арештував де-кого з великих гірняцьких

та вугляних баронів,—як тоді меншовики в Харківській раді кричали проти більшовицького терору, про недоторканість особи, а саме буржуазної особи. Це був терор... А не було терору, коли в Києві ЦР, після того як роздавила повстання робітників за радянську владу в січні 18 року, розстрілювала робочих лише за одну ознаку: «Хто мав на руках мозолі, той робочий, а хто робочий, той, напевно, більшовик, а хто більшовик, того треба розстріляти. Розстріляти!» Такий присуд був над робочими, що їх заарештували і ув'язнили за повстання в арсеналі в кінці січня 18 року.

Відкиньмо ж геть все це базікання про більшовицький терор, що його начеб-то виявили червоногвардійці Муров'йова та Ремньова в Києві в лютому 18-го року. Була боротьба, як і всяка боротьба. В цій боротьбі було розстріляно де-кілька десятків безумовних ворогів пролетаріату поруч з тим, як буржуазія розстріляла в цій боротьбі сотні і тисячі представників пролетаріату лише за те, що вони робітники.

Особливо яскраво виявляється ганьба й неправдивість цих балачок українських соціал-патріотів про більшовицький терор тоді, коли ми, звернувши увагу на події в середині самої УЦР у січні 18 року, пригадаємо де-які історичні факти: гурток українських соціал-революціонерів, зрозумівши всю неправильність і антипролетарський характер політики УЦР, зчинив внутрішній заколот в УЦР, щоб на підставі більшості, що її він думав придбати собі в ЦР, переобрати Генеральний Секретаріат і повести ліву лінію згоди з більшовиками.

Всі засоби, які тільки придбала історія для того, щоб ошукати працюючі маси, починаючи з обіцянок демократичної влади, соціалістичного законодавства без коаліції з буржуазією й кінчаючи погрозами збройною силою, пускала в ход УЦР, щоб запантеличити працюючим голову словами: «Влада Ц. Ради—це майже радянська влада, але тільки без більшовиків, з УЦР на чолі».

Навіть де-кілька робітників, співчуваючих більшовикам, заплуталися грою слів, зовнішньою фразеологією і справді почали думати, що вони в дійсності помилилися, піднявши збройне повстання проти УЦР, що ліпше було б перебути без влади де-який час і потім в складі Ц. Ради найти простий шлях до свідомости представленого у ній революційного селянства, а потім на цьому ґрунті, його силами зібрати парламентську більшість в УЦР і таким легесеньким, мирним, тихим способом здобути Радянську владу на Україні.

Нікчемність цих думок не забарилися показати всі свої наслідки, про що свідчить експеримент тов. Шумського і інших лівих уесерів, які на підставі перевиборів ЦР мали замір відвоювати більшість в ЦР і при допомозі цієї більшості голосуванням скинути членів генерального секретаріату: Винниченка, Порша, Петлюру та інших.

Питання влади—питання класової боротьби вирішається не більшістю в парламенті, а збройною силою; конституція обіймає собою не лише збірник добрих чи поганих законів, що приймаються більшістю голосів, а також військову і боездатну організацію, гармати, кулемети і багнети. Адже це азбучні істини революційної практики. Оскільки УНР роззброювала робітників і спиралася на дрібно-буржуазні військові частини, остільки конституція була в її владі, а влада—в її руках.

Для того, щоб перейти на інший шлях, треба було переступити через десятиденну бомбардировку Києва, через жорстоку боротьбу в січні 18-го і 19-го року. Паціфіяльні ілюзії тодішнього лівого есера Шумського та інших одним махом зруйнувала та ж сама влада, яку вони хотіли захопити, як тільки вони дійшли до переконання про необхідність збройного перевороту. Їх арештували у самій ЦР по наказу Ковенка й інших керівників військової влади УЦР, і коли Шумського та інших вона тоді не розстріляла, то лише тому, що не встигла, що більш логичні більшовики боротьбу за радянську владу вели іншим, дійсним шляхом—через збройне повстання, що в ньому здобули собі перемогу.

Одкиньмо ж геть всі ці інсинуації буржуазії російської та української відносно терору більшовиків на Україні в 18 році, відносно окупації України російською армією, коли навіть і армії не було,—все це, свідомо, навмисне набрехано. Вернімося до ходу подій і подивимося на внутрішній склад і відносини на Україні в лютому 18-го року—на тій Радянській Україні, що зродилася під гуркіт гармат, у ході боїв та перемоги над УЦР. Це тим більше потрібно, що з'ясує нам всі обставини важкої героїчної боротьби за владу Рад при дальшому наступі германського імперіалізму на Україну.

(Далі буде).

О. ШУМСЬКИЙ.

Стара й нова Україна.

І. ВІДРОДЖЕННЯ КОЗАЧЧИНИ.

Крах царського трону в 1917 році був тим проломом криги вікового гніту, проломом феодально-поміщицької кори, яка сковувала розвиток продукційних сил, одкриттям заставок для виходу на арену одвертої політичної боротьби нових клас, що зросли під цею корою.

Ця весняна революцій наповідь винесла в своєму водовороті на поверх політичного життя всі партії й групи, що зародились під льодом старого ладу й дала їм простір схрестити свої шпаги за новий громадський лад з участю найширших мас працюючих. На Україні цей революційний вир класової боротьби неминуче мусив був в наслідок вікового національного гніту з перших своїх днів офарбуватись і національною боротьбою, що надзвичайно ускладнила класову боротьбу, довела її до найвишого ступіня жорстокости та ще збільшила й без того неминучі страсти на революцію. Нема нічого дивного в тому, що цю національну хвилю в революційному русі на Україні з усією спритністю постарались використати ті класи й громадські шари, які були присуджені до загибелі самим фактом вибуху революції й перспективою її дальшого розвитку.

Метою цього хапання українських панків за національний момент було не те шире бажання розвитку придушеної віками царатом української національної культури, про що так багато говорилось; на всіх перехрестках не те нормальне й необхідне в історичному процесі, як передумова дальшого поступу, підняття культурного рівня відсталого українського народу, єдино можливе в національних його формах і при тому лише на ґрунті соціального визволення широких працюючих мас, мали на меті ці хапання; не як за засіб підняття культури українського народу хапались українські панки за національний український рух, а як за засіб врятувати (а то й поліпшити) свій zagrożений стан вищої соціальної верстви, як за засіб звести й замкнути вибух соціальної енергії розбурханих мас у вузькі рямці національно-буржуазної революції й тим запобігти, хоч би на який час, завіршті соціального перевороту.

А для цього треба було роздмухати до максимуму національний шовінізм та національну ворожнечу, а то й спровокувати навіть національну війну, щоб, скаламутивши соціальні горизонти суспільних низів і приспавши їх вимоги, обійтись кучими й дешевими реформами, як це було в Польщі, Латвії й інших країнах.

З цією метою українські панки й підпанки ретельно почали будити і викликати тіні й духи сивих часів козацьких рухів та гайдамаччини, почали розвертати і прищеплювати масам барвисту романтику середньовіччя з усіма її атрибутами. І вони знали, що роблять. Всім отим панкам Михновським, Отамановським, Павленкам, Павелкам і т. д. потрібна була ця припала порохом віків романтика з її національною ненавистю, отаманією, «святими» й т. п. В свої часи вона мала зміст і історичну логіку, в наші ж часи це була найдикіша реакція й анохронізм. Але оскільки аж до наших часів дожили клапті феодальних відносин і елементів, то й ці анохронізми з козащиною й гайдамачиною пройшли перед нашими очима, як жива дійсність. Для всіх отих згаданих і не згаданих панків—напівскапсаних нащадків колишньої старшини,—все це не було лише барвистою романтикою; за нею крились такі дуже реальні річі, як стани й привілеї.

Але як же поставилась до цього глибоко реакційного «відродження» так звана українська соціалістична демократія—есдеки, есери, есефи й інші еси? Чи вони дали рішучу одсіч цьому реставраційному рухові, або хоч повели боротьбу з цим замахом на інтереси працюючих мас України? Де там! Навпаки, морочучи голови повставшим робітникам і селянам, ця чесна компанія з цвеньканням про соціалізм і з розплитими посмішками радості від такого «відродження» сама взялась за цю каїнову роботу. У слід за Капканами, Павленками, Полтавцями-Острияницями почали заводити оселедці, жупани, кунчукові пояси з «святими» й архаїчними кривими шаблями укр. есери й есдеки. І це не була лише зовнішня бутафорія, декорація. Ні, їй цілком відповідали діла й ідейна пропаганда цих «соціалістів».

Не далі, як на третьому з'їзді партії українських есерів виступив з промовою отак приблизно розписаний зовні «соціаліст», здається пізніше міністр Директорії, Паливода і в істеричному тоні вигукував, що нам, українцям, треба дбати про Україну й виконувати козацькі заповіді, а другий такий же «соціаліст» Пирхавка, на тому ж таки з'їзді, розмахуючи кривою шаблемою, запитував групу інтернаціоналістів майже дослівно: «доки ото ви тут говоритимете про інтернаціонал, славних батьків поганії діти, а коли то вже мова йтиме про Україну, про козацьку славу?» Есдеки, ті менш про це говорили, а більш робили (хоч коли порівняти промови ватажків укр. соціал-демократії Винниченка й Петлюри на військових з'їздах, то вони мало чим відрізняються в цім від есерівських). Починаючи з різних Ковенків, Горобців і кінчаючи «головним» Петлюрою, ця соціал-

демократична братія отаманів, навипередки з прибічниками майбутнього гетьмана Скоропадського Полтавцями - Острянцями, взялась за організацію різних кошів і загонів вільного козацтва, гайдамаків, куренів смерти, чорних, червоних і різних інших кольорів «шликів», з приблизними лозунгами: «козаченьку, точи ніж, де зустрінеш москалика, там і ріж», не кажуче вже про глибоко антисемитську, погромницьку ідеологію цих лицарів найгірших традицій середньовіччя. І скоро старий, напівбетонний Київ ХХ століття, віку електричності, здригнувся від того дикого маскараду, що вчинила в ньому бувша елегантна царська офіцерня, інтелігенщина й куркульня. А молодий Катеринослав—серце металургії сучасної України зі стотисячним пролетаріатом—просто вилупив у нестямі очі, коли зашуміли хортицькі очерети й загула тяжка хода старих козацьких тіней в новій машкарі під проводом соціал-демократів та есерів.

Але коли козаччина XVII століття була селянським повстанням проти «панів-ляшків» і «жидів-рандарів», була потугою пірвати кайдани феодального гніту (хоч, правда, своя старшина згодом ще краще осідлала посполиту «чернь» при допомозі царської феодальної Москви), то імпровізована козаччина ХХ віку точила ножа на неможливі шари селянства й головним чином на пролетаріат, що виріс уже в могутню класу й повстав проти капіталістично-поміщицького ладу, ведучи за собою селянську бідноту.

«Козацтво, — писав Костомаров, — було розсадником свободи й протичином двоякому деспотизмові: з одного боку—зовнішньому, напівдикому, східно-мусульманському деспотизму, а з другого—внутрішньому, аристократичному, тонкому, цивілізованому». *)

А що ми бачимо тепер? Східно-мусульманський деспотизм протягом трьох століть зник з обрію Європи. Зате виріс цивілізований деспотизм імперіалістичної буржуазії заходу. І козаччина нашого століття пішла в найми спочатку до німецько-юнкерської, а потім до франко-румуно-польської капіталістично-шляхетської деспотії і стала в зовнішній політиці протичином пролетарській Росії й справжній демократії, що несе в собі російська революція через диктатуру праці. А у внутрішній політиці ця модерна козаччина є цивілізованою (хоч, правда, й не дуже) деспотією в відношенні до повставших за своє соціальне визволення нижчих шарів капіталістичного суспільства—робітників і селянської бідноти.

Проявила себе козаччина в цьому з перших же днів свого народження. Одним з найвидатніших фактів початку дій козацьких 1917 року було замурдування провідника київського робітництва Леоніда П'ятакова, а далі ще більше. Але справжній кривавий бенкет «соціалістичної» козаччини починається відомими

*) Письмо Н. И. Костомарова к издателю «Колокола». Женева, 1885.

ковенковськими арештами спочатку десяти членів Центральної Ради, представників незаможних селян та робітників, а далі київського робітництва, й одвертим, масовим стрілянням і рубанням. Тільки тепер вже не по розлогих степах України, як в старі часи, не на байдаках і не диких татар підстрілювала й турків четвертувала козаччина, а в стінах Києва й Катеринослава, на фабриках і заводах—повставших робітників і селян в сірих шинелях. Київському січневому бенкетові реставрованої козаччини й гайдамаччини соціал-демократичних отаманів Петлюри, Ковенка й інших могли позаздрити навіть і старі гайдамацькі ватажки Гонти з Залізником.

Але ніякі бенкети не могли врятувати панування відновленої козаччини. Запрошене на поміч німецьке юнкерство, що перебувало в корчах розкладу, вхопилось і за цей архаїчний козацький рух в надії хоч на ньому поправити свої безнадійні справи. Само собою розуміється, що німці зразу ж постаралися здерти з української козаччини зайву й противоприродню полуду соціалістичної фразеології та допомогли їй швидче докотитися до свого логічного завершення—гетьманату. Смішними й жалюгідними виглядали тоді всі оті соціалістичні отамани, що думали й далі їхати на козаччині, та їх політичні провідники—на зразок дипломата Голубовича з його біганням до Мума просити, щоб їх не виганяли, або політика Микити Шаповала, що в день розгону Центральної Ради почепив криву шаблюку на червоний пояс і сердито тупав ногами, пориваючись у бій, як Дон-Кихот. Не доводиться й говорити про те, що витворяла та ж сама майже по-своєму складові казаччина тільки з трохи іншими отаманами під високою рукою ясновельможного пана гетьмана.

Але чи навчила чому-небудь українську соціалістичну демократію ця яскрава лекція природньої еволюції нової козаччини? Абсолютно нічому. Остаточо й рішуче порвали з тим шовіністичним рухом, що відродив таке калікувате явище для ХХ віку, як козаччина, лише невеличкі гуртки українських есдеків і есерів, які зрозуміли значіння жовтневого перевороту й пішли під прапором інтернаціоналізму за соціалістичну революцію. Вся ж українська соціалістична демократія (а вона вся себе звала соціалістичною, навіть Скоропадський, кажуть, один час був в українських есерах), яку німці скинули з командування козаччиною, підігнувши хвоста, почала вичикувати слушного часу в надії на те, що рано чи пізно робітниче-селянські маси стрепенуться й скинуть з себе німецько-гетьманський струп. Вона вичикувала цього часу, щоб знов почати спочатку, знов накинути на них сідло козаччинни й знов сісти зверху.

І цього не довго довелось чекати. Розсипавсь кумір германського імперіялізму, гетьманові швидко довелось передягнутись в форму царського генерала, щоб можна було спертись на плечі антанти, яка не вірила в тривкість козацької бутафорії, а більш покладалась на царський генералітет для врятування своїх капі-

талів (хоч, правда, й він підвів). Робоче-селянська Україна, що не переставала клекотіти, спалахнула полум'ям нового повстання. З перших же його днів виявилось, що жив і курилко української соціалістичної отаманії—він з'явився в формі так званої Директорії. До неї потяглась майже вся гетьманська козаччина, за винятком невеличкої частини її вершків, і їй знов удалось осідлати робітничо-селянський рух, але не на довго. На другий день після знищення гетьманату морем розлилося по Україні повстання проти директоріанської козаччини й гайдамаччини з гаслом Радянської влади.

А рознуздана козаччина отамана Петлюри під зверхністю соц.-демократів Винниченка й Чеховського знов почала справляти дикі оргії середньовиччя на тілі робочого класу України. Тут уже й не доводиться говорити про поодинокі й навіть масові розстріли й катування робітників та селян. Звичайним ділом для цих лицарів були також і єврейські погроми. Згадайте хоч би трьохденний погром в Житомирі на різдво 1918 року, не кажучи вже про дрібніші міста. Сваюля козаччини дійшла до розгрому цілих професійних робітничих організацій. Так, наприклад, помешкання київського професійного союзу було розбите, розломане козацькою ватагою, а всі папери ростріпано й спалено на вулиці. Чим це не автодафе? Але як же інакше могла поставитись козаччина з традиціями XVII віку до такого соціального явища сучасності, як профсоюз? Це дійсно був наскок XVII віку під проводом українських соціалістів на наше XX століття!

Нема чого й говорити про те, що це був глибоко буржуазний по своїй соціальній природі рух в романтичних шатах старої феодальної доби. І вряд чи тепер найдеться остільки наївний громадянин України, який би до цього часу серйозно вірив заборонам про те, що ця жорстока боротьба минулих літ між двома глибоко соціально ворожими таборами (УНР і УСРР) мала національний характер, як її намагався весь час трактувати табір дрібної української буржуазії. Це була жорстока боротьба праці й капіталу (вірніше, його прихвостнів), цих антиподів сучасного капіталістичного суспільства і ніяким національним моментом замазати цього не можна.

А природній і здоровий рух культурно-національного відродження на ґрунті соціального визволення пригнічених робітничо-селянських мас був підмінений і спровокований в очах малосвідомих шарів відродження українськими шовіністами такої недорікуватої для нашого часу потвори, як козаччина з її старими й найреакційнішими традиціями й соціальним змістом.

II. СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ НОВОЇ КОЗАЧЧИНИ.

Виникає питання: як же могло в наш час індустрії, високо розвиненого капіталістичного господарства повстати таке калікувате опудало, яким в дійсності був козацько-гайдамацький рух

часів нашої революції? Воно ж мусило мати якусь соціальну базу, якийсь економічний ґрунт? Бо інакше всякі потуги реставрувати козаччину так і залишились би прекрасними мріями окремих «в прошедшем веке запоздалих» голів.

Чим були по своїй соціальній суті козацькі рухи XVII століття на Україні? Ця доба української історії ще жде свого докладного марксівського дослідження. Даремно б ми ходили за відповіддю на це питання до товстих томів проф. Грушевського. Цей історик, замість виявлення дійсних соціальних пружин цієї глибоко драматичної доби в нашій історії, своїм ідеалістичним освітленням її відіграв ту роль для нашого покоління, яку відіграли для поезії Шевченка відомі оповідання про козацькі дії столітнього діда-кріпака. Історик - марксист Покровський, хоч і з застереженням, характеризує козаччину, як «буржуазний» рух проти застарілого «натурального» феодалізму. «Козацька буржуазія,—каже він,—в особі Богдана Хмельницького й підняла прапор повстання проти польського феодалізму»^{*)}. Що до буржуазності характеру старих козацьких рухів, то це, мабуть, таки занадто сміло сказано. Але з того, що ми вже маємо про козацькі часи, ясно випливає, що це був рух організований заможнішою верствою козаків-дуків, які мали незгідну «мізерію» (майно), челядь і підсудків (а поде-куди мало чим і відрізнялись від справжніх тодішніх панів), щоб скинути польських феодалів і самим сісти на їх місце.

Польське панство, поширюючи межі Річи-посполитої на південний схід, почало скорочувати козаків-хуторян, що вільотно вже там росташувалися. Пішло реєстрування козаків, скорочення їх привілеїв і вольностей козацьких, перевод частини їх в «посполиті» і закріпощення «посполитих». А тим часом підручні панів-феодалів, так звані «жиди-рандарі», поприбірали до своїх рук різні промисли. Звідси й починається козацький рух. Заможні козацькі верхи зручно використали невдоволення кріпаків «посполитих», створили ідеологію національно - релігійної боротьби, підняли «посполиті» маси й скинули польських феодалів. Але козацькій старшині, що розсілась замість польських панів, швидко довелося піти під «високу руку» феодальної Москви і там рятувати свій стан, як тільки загомоніла «посполита чернь», руками котрої було скинуто польське панство, і зажадала й собі прав та вольностей. Такою в основних рисах виглядає соціальна суть козацького повстання XVII століття. Мало чим по суті відрізняється й пізніший гайдамацький рух. Хоч це повстання й було підняте «голою», але той факт, що Гонти й Залізняка поприбірали собі титулів князів Уманських і Смілянських, ясно показує, куди він прямував.

Але оскільки козацький рух глибоко сколихнув широкі маси посполитих, не зважаючи навіть на те, що своя старшина

^{*)} М. И. Покровский. «Русская История», т. II, стр. 200.

при допомозі царату ще краще їх приборкала й на довгі роки загнала в кріпацтво, все ж таки ця козацька революція цілі віки була приваблюючою, світлою цяткою на темному шляху кріпацької неволі українського селянства. Таке відношення селянства до подій часів Хмельниччини підтримувалось ще й тим, що в кріпацтво поволі було обернуто політикою царату велику кількість колишнього козацтва, яке особливо повинно було зітхати й ідеалізувати часи свого панування, поширюючи ці свої настрої в усій кріпацькій масі селянства. Туга за минулим була безперечно й у нащадків колишньої старшини—пізніших поміщиків, які хоч і получили добрі чини й «жалованія», але їм все ж було шкода загубленого політичного панування. Ця туга яскраво відбивається й у пізніших поміщицьких поколіннях—хоч би в творах Куліша й інших поміщиків-письменників.—Вона дожила аж до наших часів, особливо в колах здрібнілої хutorянської шляхти, що не примазалась, як слід, до царського державного пирога. Таким чином, ідеал старої козаччини був донесений через віки поміщицько-хutorянською верствою аж до часів нашої революції з усіма її традиціями й правдивим класовим розумінням соціальної істоти козацького ладу.

Але з новою й надзвичайною силою оживляється й популяризується козаччина поетичним таланом Шевченка в шарах нового пореформеного українського громадянства. В найчорніші часи миколаївської реакції, перед заходом кріпацтва в період його найбрутальнішого лютування з'являється ця фігура поета-кріпака; і в шуканнях виходу з того пекельного гніту поринає, особливо на початку своєї поетичної творчості, в сиву минувшину, жадібно вбірає в себе всі ті численні думи, пісні, перекази й оповідання про козацькі часи, про Коліївщину; й, оплодотворивши своїм поетичним таланом цей віковий стогін придушених низів і меланхолійне зітхання частини нудьгуючого панства за кращими часами минулого, подає нам це минуле в огнених словах, опоетизованому й до неподібності ідеалізованому вигляді свого високохудожнього «Кобзаря».

Кріпак-наймит, співець долі найнижшої суспільної верстви, пішов шукати для неї виходу, шляхів до визволення в минулому й виніс звідти гетьманську Україну з ідеалізованим козацьким ладом. Шевченко оспівав і оплакав Україну, лише за цю «убогу» Україну,—каже поет,—«прокляну святого бога, за неї душу погублю», і лише доля цієї України—«громади в сіряках»—змушує поета кидатись в козацьке минуле за порадою.

Але зовсім инакше приймає «Кобзаря» пореформене українське громадянство, а після й молодша генерація, так звана українська демократія. Над тим, що являється істотою «Кобзаря», за що Шевченко готов був «душу погубить», над отою «громадою у сіряках найменших братів» ця демократія могла лише інколи похникать. Для неї шевченківський «Кобзар» став «національною євангелією», національною програмою, а сам Шевченко

«національним пророком». Даремно проти цього повставав М. Драгоманів ¹⁾. Українська демократія його просто не слухала. Нехай, мовляв, Драгоманів каже собі, що хоче, а Шевченко таки наш національний пророк, наш учитель.

Те, що Шевченко в дальшому своєму розвитку розвінчав гетьманат, навіть більше того—просто в «багні свинячій» викупав гетьманство й старшину,—українську громаду міщан не цікавило. На це була відповідь, що це, мовляв, стосується до Хмельницького з його старшиною, а от Мазепа, той не такий. А вже такі річі, як неприйняття землею козаків («За байраком байрак»), що «зарізали брата» (правда, з наказу гетьмана), де Шевченко через темряву віків докопується до того, що козацтво—то таки була вища суспільна верства, що вона мордувала «найменшого брата», і тому поет-наймит заставляє землю не приймати їх в могилу, ця демократія просто не могла зрозуміти. Не доводиться й говорити про те, якою чужою була для українського громадянства та просто геніяльна для свого часу прозорливість і спостережливість поета, що він виявив заміткою в щоденникові з приводу машини-пароплава, ідучи з-за Каспія по Волзі, де каже:

«Пароплав у нічному похоронному спокої уявляється мені якимсь величезним, глухо ревучим видовищем з роззявленою пащею, готовою проковтнути поміщиків-інквізиторів. Великий Фультон і Великий Уатт! Ваша молода дитина, що росте не днями, а годинами, у швидкому часі пожере кнути, престולי й корони, а дипломатами та поміщиками тільки закусить, поласує, як школяр цукерком. Те, що почали у Франції енциклопедисти, те довершить на всій нашій планеті ваша велетенська, геніяльна дитина. Моє пророцтво безсумнівне» ²⁾.

Але оскільки геніальним був Шевченко в цій своїй прозорливості й спостережливості, характеризуючи так вперше зустрінуту ним машину, остільки українська демократія наших часів, що рахує Шевченка своїм учителем, виявила свою безпросвітну тупість і обмеженість, не добачаючи й не розуміючи того колосального соціального значіння, яке має така гігантська машина, такий велетень індустрії, яким є в дійсності наш Донбас з його металургією. Шевченко не добачив лише одного, що ця машина «пожере» також і те тупоголове міщанство, яке стане на її дорозі.

Або ось друга, кинута Шевченком роком пізніше, фраза в повісті «Прогулька з приємністю та й не без моралі» з приводу, очевидно, «Комуністичного маніфесту», про який він десь щось почув:

«Виходить, що ідея комунізму не сама тільки пуста ідея, не глас вопіючого в пустелі, а вона цілком здатна й до

¹⁾ М. Драгоманів. «Шевченко, українофіли й соціалізм».

²⁾ Щоденник 27—VIII, 1857 р.

справжнього прозаїчного життя. Слава та шана борцям за нову цивілізацію!» ¹⁾

Все це є книгою за сьома печатами для творців «національного пророка» з Шевченка, бо інакше який би він був пророк і яка б це була програма для тупої, обмеженої хуторянсько-просвітянської демократії. Розуміється, Шевченко не був комуністом. Йому так же далеко було до комунізму, наукового марксизму, як нам до його кріпацької доби. І ми за М. Драгомановим назвемо безнадійним реакціонером того соціяліста (хоч це ні в якій мірі не робить реакціонером самого Шевченка), який би спробував на Шевченкові будувати соціялістичний програм. А що такі спроби не вигадка, а факт, свідчить хоч би те, що й досі ще партійним лозунгом укр-ес-ерів є цитата з Шевченка: «Борітеся—поборете».

Це було й є таким же знущанням над Шевченком, як і осатаніло-реакційні потуги української демократії будувати на Шевченкові програму українського націоналізму. Шевченко був суцільним продуктом своєї доби й виразником своєї кріпацько-наймицької верстви. Але він був вихорощений, вихолощений і вивернутий українською дрібно-буржуазною демократією і в такому вигляді став фундаментом її національно-козацького програму, з яким вона й увійшла в революцію.

Починаючи з затишних покоїв київських професорів, лікарів, чиновників, адвокатів, письменників та просто здрібнілої шляхти, різних їх громад та студентської молоді, формування на цьому програмі так званого українського громадянства поширюється в дрібніші міста на цю ж саму, тільки дрібнішу від київської калібром, категорію суспільства, а далі через попівсько-учительсько-агрономичні кола йде організація сільських та містечкових просвіт, аматорських гуртків і, нарешті, як матеріальна база, організація сільської куркульні—кооперація. Класичною організаційною формою українського громадянства поруч з різними громадами, гуртками, хатами була «просвіта» з плеканням культу козацької романтики. Козак в різних проявах не сходив тут зі сцени, і козаччина була тим ідеологічним змістом, яким жило це громадянство.

В цих просвітах, гуртках і громадах з опорою на кооперацію протягом останнього, передреволюційного десятиріччя виховались в атмосфері єдиного національного фронту й українські соціялістичні партії (есдеки й есери); виховались під крильцями й опікою старого українського громадянства, що несло свої традиції від українофільства, Кирило-Методієвців, харківського «общества мочемордія» та пізнішого хлопоманства післяреформеної доби.

¹⁾ Повний збірник творів Т. Г. Шевченка, під редакцією Д. Дорошенка. Вид. Ротенберга. Катеринослав, ст. 641.

З цих кол української інтелігенції, селянських вершків та, за невеличкими винятками, з спролетаризованого селянства й формувались кадри українських соціалістичних партій, що держались хвостиком коло старого громадянства та докучали йому інколи своїм невиразним варняканням про соціалізм, а більше боролись з «ярижкою» та сперечались на тему вроді того, чому запроданець — Богдан і борець за визволення — Мазепа, ніж над питаннями свого соціалістичного світогляду.

Таким чином на цьому національно-козацькому програміві революції 1917 року зійшлась поміщицько-хуторянська шляхта — нащадки козацької старшини, — яка, розуміючи добре соціальну природу старої козацької республіки й не кваплючись з нею (хоч і зітхала за своїм політичним пануванням), поки спала «чернь» та було тихо під царською короною, вхопилась за козаччину, як за засіб осідлати революційний рух і сісти зверху, зійшлась з так званою українською демократією (в тому числі й соціалістичною), котра брала з часів козаччини національно-республікансько-демократичну форму, ідеалізуючи її соціальний зміст і саму демократичність, для будування «своєї» української держави, в якій, звичайно, мали би правити ці громадяне і, значить, нарешті, могли би вигнати російське чиновництво, а також здихатися ненависного просвітянам конкурента — російської інтелігенції.

Таке соціальне коріння нової козаччини, що повстала в ХХ столітті в своєму природньому й історичному центрі, Києві, на базі старої, як світ, хліборобської продукції чорноземної України спочатку в республікансько-демократичній формі Української Центральної Ради, потім еволюціонувала до монархичної гетьманської Держави і, нарешті, розсипалась на компромісі між двома цими державними формами — Директорії.

III. НОВА УКРАЇНА.

В той час, коли на ґрунті селянської сільсько-господарської продукції, як реакція на царсько-поміщицький гніт, поволі формувалась громадська думка української дрібної буржуазії під прапором національного визволення, в південно-східній (переважно) Україні на програмі соціальної революції провадилась організація нової суспільної сили — пролетаріату, що швидким темпом зростав разом з шаленим розвитком вугільно-рудно-металургічної промисловости. З поширенням залізно-дорожного будівництва й напливом закордонних капіталів з 80-х років українська кам'яно-вугільна, залізно-рудна й металургічна промисловість, що до того часу грала саму незначну роль, починає розвиватися гігантськими кроками й уже в передвійські часи стає основним фактором народного господарства. Ось числа, що характеризують цей надзвичайно експансивний розвиток добуваючої й оброблюючої промисловости України ¹⁾:

¹⁾ З праці проф. П. И. Фомина «Украина. Экономическая характеристика». Харьков. Научная мысль. 1923.

Данні добуваючої й оброблюючої промисловости України
1880—1913 р. р. (в міліонах пудів).

Роки	Донецьк. вугіль	Кривор. руда	Виплав чавуну	Готов. заліза й сталі
1880	86	3	1,3	1,6
1890	183	23	13,4	59,2
1900	672	210	91,5	98,9
1913	1689	420	189,7	143,9

Коли взяти на увагу, що наш вироб заліза й стали в 1913 році складав третину англійського (460 м. п.) і більше половини французького (276 м. п.), то це вже не така то й мала продукція в порівнянні навіть з країнами старої індустрії ¹⁾.

На базі цієї тяжкої індустрії швидкими кроками розвивається також фабрично-заводська промисловість України й уже під кінець 1908 року досягає міліярда золотих рублів своєї річної продукції, росташовуючись переважно в районі вугілля й виробу заліза й чавуну. Навіть найстарша українська промисловість—цукроварство, яка зародилась ще в старі кріпацькі часи, з розвитком вугільної промисловости міняє темп свого розвитку, швидко перебудовується і з 17 міліонів пудів продукції 148 заводів кінця 80-х років досягає протягом двох десятиліть понад 70 міліонів пудів річної продукції 198 українських заводів, але вона держиться густо залюдненої середньої смуги України, як джерела дешевої сезонної праці.

Зате центр зернової продукції поволі перемістився з північно-західного, житньо-вівсяного району старої київської України, що в зв'язку з перенаселенням переходила до інтенсифікації сільського господарства, в південно-східній, пшенишно-яшній, степовий район машинізованих латифундій, які між иншим відтягли з густо залюдненої півночі чималу силу батрацтва й сезонних заробітчан. Цей факт досить переконуюче стверджується наведеною нижче табличкою про валовий збір чотирьох головних хлібів довійськового часу. Але ще з більшою яскравістю переважаюче значіння цього південно-східного району України підкреслюється даними про експорт цих головних хлібів на закордонні ринки.

Подаємо на підставі даних брошури Б. Дзінкевича обідві ці таблички для зручності поруч: ²⁾

¹⁾ З статті проф. Остапенка „Рур“—„Червоний Шлях“, № 1.

²⁾ Б. Дзінкевич. «Продукція хліба на Україні». Київ, Вид. «Праця».

Данні валового збору й вивозу хліба за 1909—1913 р. р.

ГУБЕРНІ	Середній річний збір і вивіз 4-х головних хлібів за п'ятиліття 1909—1913 р. р. (в мільйонах пудів)							
	Середній валовий збір				Середній вивіз в перевозі на зерно			
	Пшениці й ячменю	Жита й вівса	Всього в		Пшениці й ячменю	Жита й вівса	Всього в	
			Пудах	0/00			Пуд.	0/00
Чернігівщина	4,2	43,1	47,2	4,5	(всіх) 2,8	3,8	1,0	0,3
Волинь	28,9	60,3	89,2	8,3	2,7 (всіх)	1,3	1,4	0,4
Поділля	55,8	48,2	104,0	9,7	10,4	0,9	11,3	3,3
Київщина	46,3	66,1	112,4	10,5	8,3	1,0	9,3	2,7
Полтавщина	65,8	62,4	128,2	11,9	18,2	15,8	34,0	10,0
Всього по 5-ти губ.	201,0	280,0	481,0	44,9	36,8	20,2	57,0	16,7
Харківщина	73,9	43,7	117,6	11,0	16,6	4,5	21,1	6,2
Таврія	107,8	14,7	122,5	11,4	70,9	3,1	74,0	21,8
Катеринослав.	156,4	16,6	173,0	16,2	78,7	1,8	80,5	23,7
Херсонщина	145,5	31,7	177,2	16,5	97,8	9,5	107,3	31,6
Всього по 4-х губ.	483,6	106,7	590,3	55,1	246,0	18,9	282,9	83,3
Всього по 9-ти губ.	684,6	386,7	1071,3	100%	300,8	39,1	339,9	100%

Таким чином, на чотирі південно-східні, пшенишно-яшні губернії приходить до 55,1% всього валового збору цих головних хлібів і 83,3% всього вивозу хлібних лишків з України. А коли взяти на увагу той факт, що до двадцяти з лишнім відсотків цих хлібів вивозилось в Росію, і що цей вивіз падав майже в усій своїй масі на першу групу п'яти губернь і на Харківщину, то виходить, що вся майже сума закордонного

хлібного експорту припадає на три південно-східні губернії (Таврію, Катеринославщину й Херсонщину) й складає коло 77% всього вивозу з України. Коли ж до цього додамо ще швидкий розвиток за останні два десятиріччя Азовсько-Чорноморського портового життя й зріст закордонного торгу, то перед нами в усій своїй постаті стане величезна економічна перевага південного сходу України над північним київським заходом. Ця перевага чудесно ілюструється двома наведеними нижче числами (по проф. Фомину) про кількість торгово-промислового обороту в передвійські часи, що припадала на кожного мешканця цих смуг України:

В південно-східній смузі припадає по 125 руб. обороту на мешк.
В північно-західній 52 » » » »

Отже ми бачимо, що як в галузі сільського господарства центр ваги поволі переходив з Київського району в південні степи, так і в промисловості розвиток іде від старого північно-західного цукроварства до південно-східньої, вугільно-металевої тяжкої індустрії. Донецько-криворізьке вугільно-рудне сполучення, що своїм наслідком мало пишний розцвіт металургії, в оточенню пшенишно-яшної фабрики з морськими воротами, є тим центром, який тисячею найскладніших ниток зв'язує круг себе все народне господарство країни й концентрує в собі всі його соки. Дон-кривбас був і є тим економічним стрижнем, крижем, на якому була збудована й від якого залежала вся передреволюційна економіка України.

А кожному, навіть маленькому (крім хіба українських соціалістів) відомо, що в вузлах економіки й як раз на ній базується й політика (знов таки крім політики української демократії, яка більше любила спиратись на «Просвіти»). Розвиток тяжкої індустрії породив ту нову зашмаровану, кремезну політичну силу—робітничу класу, яка невпинно росла й крок за кроком ішла на зміну товстопузим, прилизаним королям «Продуглю» й «Продамету» (бувші вугільний і металургічний синдикати). З невеличкої кількості 13. 451 робітників 1879 року сили пролетаріату України зростають понад півтора мільйони в передреволюційні часи.

Тяжкий і кривавий був шлях його росту й організації. Хоч в основному цей процес визиску праці і гартування в той же час її сил однаковий був скрізь. Мало чим мабуть ріжнилися наші умови царського нагая від республіканських умов панування банкових королів Америки, що з такою правдивістю, непорушеною навіть художніми прикрасами, як в краплині води, відбив Сінклер в своєму романі—«Король Вугіль». Цю книжку, між иншим, не зашкодило б прочитати і українським громадянам, а особливо соціалістам, у яких під носом в Донбасі це теж відбувалось—може б хоч в такому викладі де-що зрозуміли з того, за що велась така запекла боротьба пролетаріатом.

Але були б ми наївними проповідниками, як би думали, що вся трагедія революційної боротьби минулих років відбулась лише тому, що українська демократія, яка концентрувалась у Києві, не знала цього. Проф. Остапенко, що не без пригод, але чесно перейшов до нас через лінію революційного фронту, в згаданій статті «Рур», запитуючи, «що таке Рур, і чому саме світовий капіталізм врівняв там цілою своєю постаттю», з докором закидає українському громадянству: «Рур—це наш Донбас. І ось, коли б ми в належній мірі знали наш Донбас, то вистачило б одної згадки про те, що Рур в складі німецької господарки має таку ж силу, як і наш Донбас в нашій, для того, щоб належно орієнтуватися та оцінити силу тих подій, що відбуваються в даний мент в Рурі і які своїм наслідком мусять мати колосальний вплив на дальші й ближчі етапи класового змагання пролетаріату».

Проф. Остапенко розуміє, що корінь рурських подій криється не лише в боротьбі окремих груп «капіталістичної постаті» за право експлоатації Рура, а також в тім, щоб спільно (з німецькими капіталістами) розбити силу німецького пролетаріату та задушити його рурський авангард, і що це матиме «колосальний вплив на класові змагання пролетаріату».

Неначе у відповідь на це порівняння Донбаса з Руром укр. соц.-дем. І. Мазепа завзято доводить, ¹⁾ що «капіталізм на Україні був не тільки молодий, але й мало індустріальний», а через те «пролетаріат Московщини, що виріс на ґрунті сильного розвитку великої промисловости, оказався здібним для переведення тактики партії більшовиків. Пролетаріат же України, як продукт відсталого економічного розвитку й іншої соціальної структури самого суспільства, за цим не пішов: він не доріс до самостійного керування революцією навіть в її утопічних більшовицьких формах. Пролетаріат український оказався молодим і неорганізованим: революція прийшла для нього з а р а н о» (розрідка скрізь наша О. Ш.). Чи не про «пролетаріат» з просвіт тут іде мова? А далі на всю брошуру розводить Мазепа остогидлу соціал-зрадницьку жуйку про необхідність «демократії» (розуміється, під керуванням німецького, або французького капіталу).

Бачили ми вже цю «демократію». Спасибі за ласку! «Теплий кожух,—сказав би український пролетар словами Шевченка,—та не на мене шитий». Це значить, що треба було розсавити, переломати спину повставшому молодому пролетаріатові й на довгі роки загнати його в ярмо капіталістичного визиску, аж поки він не постаріє. Що й силкувався зробити соц.-дем. Мазепа, та тільки йому не пощастило. Чи не для того, буває, потрібні були Мазепі ці характеристики над молодим українським пролетаріатом, щоб научить його тим часом літературної української мови?

¹⁾ Мазепа—«Більшовизм і окупація України». Львів, 1922 р. стор. 18 і 37.

Про що свідчать оці патякання Мазепа? Про те, що він не знає Донкривбасу, що він не розуміє його значіння, що він не знає, нарешті, дійсної сили нашого пролетаріату? Нічого подібного. Як раз Мазепа, ватажок «вільного козацтва» та прем'єр Директорії, дуже добре все це розуміє й знає дійсну силу українського пролетаріату, бо не раз, мабуть, від неї чувась.

Силу нашої промисловости й її значіння в народньому господарстві України краще, ніж всякі слова, характеризують наведені вище стовпчики чисел.

Пролетаріят Франції був не в кращих об'єктивних умовах, не старішим і не організованішим від нашого, коли повставав у 1848 році, або навіть коли творив славетню Паризську Кому. І за це його не тільки не осудили, а як раз на цьому славному його досвіді будували програм й тактику визволення робочої класи найкращі її провідники й учителі—Маркс і Енгельс, у котрих ніби-то учивсь і Мазепа. Але Мазепа належить до тих поганих учнів великих учителів, які обертають науку марксизма проти робочої класи й утворюють на її шляху різні глухі заулки. Позиція Мазепа як раз і є одним з тих численних заулків на великому шляху визвольного робітничого руху, в які завше намагались заманити пролетаріят отакі соц-дем., як Мазепа.

Проте, робітничка класа України не дала себе спровокувати, збочити й загнати в глухий кут різним пройдисвітам. В тяжкій боротьбі протягом десятиліть через страйки й часткові виступи вона викувала свою свідомість класи, свою професійну організацію і в рішучий час пішла як раз за більшовиками (наперекір твердженню Мазепа), за своєю політичною організацією—Комуністичною Партією,—що органічно й разом з ним виросла з пролетаріату.

Так з нетрів вугілля й заліза Донкривбасу, з цього серця народнього господарства України, створивши його власними руками, повстала нова соціальна сила—пролетаріат, що разом з продуктом своєї праці й через нього поширював свій класовий організм на всю країну й далеко за її межі, цей дійсний творець і володар нової України, що в озброєнні віковим досвідом визвольної боротьби своєї пригнобленої класи розправив могутні плечі й шляхом соціальної революції пред'явив свої права на будовання нових форм громадського співжиття.

IV. РОЗВАЛ КОЗАЧЧИНИ.

Шляхи цієї нової пролетарської України, що повстала в основній своїй силі з південно-східньої нашої індустрії, зійшлися на якийсь час після повалення царату з прагненням київської дрібно-буржуазної козацько-національної демократії на боротьбі з владою Тимчасового Уряду. Ці дві протилежні соціальні сили одночасно з двох сторін вперлись в рахитичну будову Керенщини,

і вона дійсно оказалась дуже тимчасовою. Але як тільки впав простінок влади Керенського, ці дві сили раптом і безпосередньо встали одна проти другої! І тут перед українською соціал-шовіністичною козащиною руба встало рокове питання: **битись чи миритись?** Стати на боці повставшого пролетаріату, на стороні революції, чи піти проти нього, проти революції? Ми знаємо, як вона розрішила це трагічне для неї питання— вона пішла другим шляхом. З її боку, з боку козацького відродження вибухнув перший вистріл, її рукою пролита вперше робітнича кров! А далі сталося те, що мусило статись.

Але ж чи могла українська соціалістична демократія инакше розрішити це питання, чи могла вона в останній мент стати на боці революції? Такі питання не рішення раптом, їх рішення не залежать від доброї волі, чи раптового прояснення в окремих головах. Рішення цього питання определялося всім попереднім процесом й умовами розвитку окремих політичних груп української демократії, а головним чином інтересами тих соціальних шарів суспільства, на які спирались ці групи. А ми вже знаємо, в атмосфері яких традицій розвивалась українська соціалістична демократія.

Не будемо говорити про українських есерів. По-перше, вони до революції не мали власне свого сконсолідованого партійного організму. Це були окремі гуртки мало чим зв'язані. А по-друге, як в програмовому відношенні, це була страшна мішанина, починаючи з російського народництва, що зросло на ґрунті общини, з додатком анархізму й синдикалізму, і кінчаючи марксизмом, так і по своєму соціальному складові, особливо в часи революції, це був конгломерат від спролетаризованого батрацтва й до настоящих поміщиків включно. А коротко кажучи, це була просто собі громада українців, які так же швидко розсипались при першому громі жовтневої боротьби, як і збіглись при весняному сонці березневого перевороту.

Та есери й не робили високої політики—це було справою укр. есдеків. Есдеки керували українською демократією. Ця партія називала себе робітничою, але фактично це було лише на словах, це були лише претензії бути робітничою партією, а робітників там фактично не було.

Послухаємо, що говорить про укр. соц.-дем. партію один з її стовпів і найзавзятіший борець за дальше її існування І. Мазепа в згаданому вже своєму творі (ст. 14):

«Український професійний рух перед вибухом революції був занадто слабкий і мало розвинений. Існувавши на Україні професійні союзи, коли не рахувати молодих спроб з боку укр. соц.-демократії організувати прачок, ковалів, каретників і т. д., були майже цілком під впливом і керуванням неукраїнських партій. В первісній стадії розвитку находилася також справа політичної організації українського пролетаріату».

Молоді були спроби професійної організації перед вибухом революції, в первісній стадії була політична організація? І це після п'ятнадцятилітнього існування укр. соц.-демократії. Що може бути більшим присудом од такого признання! А що ж власне робила українська соц.-демократія протягом півтора десятки років свого життя? Те, про що ми вже говорили, — товклась по всяких просвітах, громадах, хатах й інших організаціях української інтелігенції.

Найбільшої активності в своїй роботі досягла укр. соц.-демократія, свідчить т. Равич-Черкаський, який щиро докопується наслідків її діяльності, в середині 1905 року й мала свої організації «в Києві, Полтаві, Лубнях, Ніжині, Білій Церкві, Прилуках і на селах»¹⁾. Уже цей район її діяльності показує, як далека була укр. соц.-демократія від дійсно пролетарської маси України. Але це були роки її молодого завзяття та ще й в атмосфері загального революційного підйому. А далі пішла реакція, а з нею занепад, розклад і маразм. Партійні органи, не видержавши десятка номерів, падають і не лише з причин утисків. На ґрунті бездонної прірви між ідейними пориваннями, з одного боку, й повною відсутністю звязку з оздоровлюючою робітничою масою — з другого, а також в наслідок постійного недіння в атмосфері націоналістичного українського міщанства, з'являються такі шедеври ренегатства, як Д. Донцов, Меленевський, Скоропис-Йолтуховський і инш. От що пише бувший укр. соц.-демократ Д. Донцов, цей український Струве²⁾:

«Я не засадничий противник монархичної форми політичного устрою і дуже тішився б, коли б ця форма (в виді національної монархії) в нас історично повстала» (стор. 200). «Авспіції, під котрими зачав своє панування новий володар Вкраїни (гетьман Скоропадський) були як найліпші, бо гетьманська старовина, гетьманська армія, навіть гетьманський деспотизм, весь блиск гетьманського двору безперечно більш відповідали нашим традиціям і сільській психиці. Умови, в котрих розвивалася селянська революція на Україні, давали геніальному кондотьєрові блискучу можливість повторити на українських степах бонапартівський експеримент» (стор. 166). Але Петлюра не зміг цього зробити, з жалем продовжує цей український демократ, бо в «політиці внутрішній бракувало йому геніального цінізму, з котрим відносився, наприклад, до своїх яacobінців перший Бонапарт» (стор. 173).

Ми навісиме наводимо досить довгу цитату цього європейського апологета гетьманату й козаччини, бо вона яскраво свідчить не лише про те, до чого докотився цей бувший стовп української соціал-демократії, а й про прагнення української демократії в цілому, ідеологом якої Д. Донцов є й досі, і як раз тої найбільш освіченої її частини, що виросла вже з рамок про-

¹⁾ Равич-Черкаський. „История коммунистической партии Украины“. ГИУ. 1923.

²⁾ Др. Дмитро Донцов. „Підстави нашої політики“. Відень. 1921.

світянського етнографізму й культивування козаччини по поезії Шевченка й малюнках Ждахи, а вільно оперує європейським досвідом і зокрема досвідом французької революції, а також про те, який соціальний зміст вона вклала в це відродження козаччини.

Український соціал-демократ, тепер автокефальний піп Чеховський, виправдуючи на київському процесі Голубовича і Ко ганебну роль української соціалістичної демократії в сучасній революції тим, що в 1905-1906 роках російські партії не дали українським соціалістам представництва в Інтернаціоналі і що через це, мовляв, в них розвинувся націоналізм, козирав перед Ревтрибуналом роботою українських соціалістів у полках петербурзького гарнізону, які відиграли рішачу роль в березневому перевороті. Так, ми знаємо цю революційну працю т. Нероновича з гуртком однодумців, але ми знаєм також і те, як тримавсь Неронович з цим гуртком в часи Центральної Ради і як поставився він до жовтневої революції, порвавши з українською соціал-демократією й загинувши від її руки на фронті боротьби з нею. Ми знаємо також і те, як плямував на засіданнях Центральної Ради Винниченко й інші цей невеличкий революційний гурток з українських соціал-демократів, стидливо виправдуючись перед українським громадянством тим, що «в сім'ї, мовляв, не без виродка». І дійсно, цей гурток був революційним виродком у «порядній» сім'ї українських міщан, що звала себе соціал-демократією.

Українська соціал-демократія була робітничою партією без робітників та ще до того й з поганим теоретичним знанням марксизму, бо, як ми вже згадували, більше билась з «ярижкою» й з іншими подібними «класовими ворогами» пролетаріату, ніж над виробленням свого марксістського світогляду. Так само як і есери, вона була партією просто собі українців. Характерним є те, що ніколи не було між українськими есерами й еседеками тієї гострої ідейної боротьби й диференціації, яка повинна була би бути й яка була в інших країнах між цими двома течіями громадської думки. Навіть тоді, коли Грушевський розсадив їх по різних кутках Педагогічного Музею, це все ж таки була одна сім'я. А як що інколи й підіймався заколот, як це було, наприклад, з приводу відомого земельного сорокадесятиного проекту соціал-демократа Мартоса, то зараз же в тому й другому кутках з'являлась постать «діда» (Грушевський) й обливала тих і других холодним душем перестороги: це, мовляв, вороги українського руху російські есери й еседеки під'южують вас на сварку й на розрив національного фронту, щоб самим сісти зверху. І тоді знов усе втихомирювалось і знов була згода в сімействі.

Правду каже т. Равич-Черкаський в згаданому вище творі, що «єдина й неділима недиференційована національна українська інтелігенція мала своїх представників у всіх течіях суспільно-політичної думки», крім, розуміється, партії пролетаріату—

більшовиків, яка повела за собою робітничу класу й неможливі верстви селянства України на боротьбу за їх соціальне визволення.

Отже чи могла українська соціалістична демократія, що зросла в цій атмосфері єдиного національного фронту на базі дрібної продукції та в тупому оточенні різних федералістів, самостійників, демократів, цих українських міщан, що для моди попрившували й собі хвостики соціалістів, інакше розрішити цю дилему й стати на боці пролетарської революції? На це питання може бути лише одна відповідь: розуміється, ні. Вона могла піти лише проти робітників і неможливого селянства, проти революції.

Єдина, неподільна українська демократія, як вірна послідовниця свого виховання, що з перших днів березневої революції завзято почала розписуватись в барвисті шати козацької старовини, розіграла жорстоку драму старої середньовічної казаччини в трьох діях (Центральна Рада, гетьманщина і Директорія) та картинах з появами німців, французів і поляків; але на цей раз на сцені були вже не загримовані й розфарбовані, як в просвітах, козаки з паперовими шаблонами й патиками замість рушниць, а справжні червонопикі поміщицько-попівсько-куркулячі синки зі справжніми шаблонами, рушницями, кулеметами й гарматами; і розіграла вона її вже не в стінах провінційальної сільської просвіти, а на всій широкій спині робоче-селянської України.

Був мент, коли працюючі маси зацікавились були цією всеукраїнською просвітою (Центральна Рада),—це під час її першого універсалу. Але, коли вона оголосила, що вирішення земельного питання і взагалі вся соціальна перебудова, тоб-то революція, відкладається до скликання Всеросійських Установчих Зборів, а потім ще й порозумілась з Тимчасовим Урядом всеросійської буржуазії, який також відклав революцію до Установчих Зборів, а самі Установчі Збори—до кращих часів, примушуючи тим часом селян давати, як в старі часи, поміщикам снопа й копицю, то ця зацікавленість почала пропадати, а згодом навіть перейшла в ворожість, як тільки Центральна Рада разом з урядом Керенського почала вгамовувати наростання соціальної революції.

Маси пішли за тим, хто не ошукував їх; хто не відкладав їх соціальних вимог, а кликав ставати до діла зразу й рішуче,—за партією робітників, за більшовиками. А з вибухом в Росії Жовтневої Революції, хвилі якої зразу ж покотились і по Україні, ця ворожість до Центральної Ради робоче-селянських мас перейшла в одверте повстання проти неї.

Повстав, нарешті, цей чорний зашмарований велетень вугілля й заліза—український пролетаріят, ведучи за собою неможливі шари селянства, повстав проти основ капіталістичного ладу, проти всякого визиску, проти всякого поневолення, в тому числі й національного, за новий суспільний лад, за Республіку

Праці. І в цю революційну організацію пролетаріату, в цей двигун суспільного прогресу сучасности, що з надзвичайною силою покотив, змітаючи на своєму шляху застаріле сміття й пережитки феодальних часів, нову хвилю соціалістичної революції, в цей локомотив нової України врізалась на скрипучому возі на волах старої середньовічної козаччини українська просвітянська демократія з турецьким програмом національної різні. Врізалась і затріщала! Даремна була допомога західньої буржуазії. В жорстокій, кривавій, руйнуючій боротьбі пролетаріат разом з повставшим селянством розбив і розвіяв козачу напасть.

Розбита в одвертій бою козаччина розпорошилась по цілій Україні, а частина висипалась за кордон. Але своєї руїницької роботи вона не припинила. Та її частина, що залишалась на Україні, за виключенням громадян, які чесно стали до будування Української Соціалістичної Радянської Республіки, повела цю кайнову роботу двома шляхами. Одні засіли в лісах та ярах і перетворились в звичайні злодійські, грабіжницькі ватаги, в «героїв з великої дороги», що під популярною назвою «бандитизму» довго ще руйнували будівництво нової України; а другі, ідеологи, що не здатні були орудувати ножом та обрізаном, понапинали рysi й отаборились в автокефальній церкві, де й до цього часу ще труять свідомість найбільш темних і некультурних шарів нашого суспільства та гальмують громадський поступ.

Закордонна ж частина, так би мовити, козацька старшина, розсортувалась на три основних табори та, зализуючи рани, й досі латає свою ідеологію і фабрикує нові платформи та орієнтації. Перший монархично-гетьманський поміщицький табір, що злигався з німецько-юнкерським оргешом, уявляє з себе зародок українського фашизму в козацькій формі, з тою лише різницею від справжнього фашизму, що він в зародку й умірає.

Другий табір—це так звана петлюрівщина. Прагнення цієї компанії дуже прості—вибитись в люди, в справжню «рідну» буржуазію. Для цього вона, опреділившись на службу в дефензиву польських панів, займається тим, що поруч зі службою підраховує й приторговує нашим вугіллям, залізом, цукром, хлібом і чим хочете, аби гроші вперед. Але оскільки охочих на такий гендель стає обмаль, то їй доводиться (коли не скинуть за несправність) лише службою перебиватись, аж доки робоча рука не вижене разом з панами.

Третій табір прибрав собі назву «Нова Україна». Вже одна ця назва свідчить про глибоко шарлатанський характер цієї братії. Її завданням, оскільки перші два табори розповідаються,—перетягнути де-що до себе в «єдиний фронт».

(Д а л і б у д е).

МИКОЛА ЛЮБЧЕНКО.

Чотири роки української еміграції.

Кожного разу, коли українська еміграція в своїх внутрішніх стосунках доходить до певного ступня взаємної гризанини, самороскладу і політичної розпусти,—проводирі починають рятувати справу. Починаються знову і знову розмови про консолідацію українських партій, про полагодження всіх сварок і утворення єдиного «національного» фронту; на короткий час надходить де-яка тиша, що заспокоює каламутне багно емігранщини—складаються конспіративні плани спільної акції проти одвічного ворога—московських окупантів—та продаж України вже не вроздріб, а гуртом якомусь одному підприємцеві... Але тому, що подібні плани мусять тягнути за собою питання, хто ж з нечисленних українських «партій», угруповань і орієнтацій власне буде володіти Україною, майбутньою, звільненою,—чергова «консолідація» завжди перетворюється тільки в чергову колотнечу, і знову на поверхні з'являється той самий бруд, та сама політична розпуста емігранщини. А що до бруду й розпусти, то тут емігранщина безперечно консолідувалася вже давно.

Не маючи зовсім завданням оцінювати найновішу спробу консолідації, про яку читаємо в журналі Винниченка й Шаповала «Нова Україна», подаю в цій статті лише схематичний перегляд тих угруповань, на які розбивалася українська еміграція за час свого чотирьохрічного мандрування, і короткий нарис історії самого походження тих або інших груп чи орієнтацій. На Україні, серед широких кол, все, що має відношення до української контр-революції, росцінюється як «петлюрівщина», тоді як власне петлюрівський рух є лише сторінкою шукань і орієнтувань української інтелігенції, викинутої соціальною революцією за межі батьківщини, правда—найбільш крівавою сторінкою. І для кращої орієнтації в черговій спробі доморослої реакції зробити ще один наскок на Україну, варт переглянути розвиток цих всіх шукань.

1.

Починаємо історію української еміграції з менту залишення військом Директорії Києва (лютий 1919 р.), хоча перший емігрант перейшов кордон України трохи раніш, під час ліквідації геть-

манщини (грудень 18 р.). Та хлібороби, що на чолі з гетьманом Скоропадським втікли до Берліну, користуючись прихильною допомогою німецького окупаційного війська, коли воно відступало з України, були лише щасливими одиницями. Обачні люди з великими кишнями почали виїздити за кордон ще перед поваленням гетьмана, маючи перед собою відкритим шлях на Німеччину й розчарувавшись у державних здібностях Скоропадського й Лизогуба, і тому втечу хоча б і більшої купки цих представників великої буржуазії не можна вважати за початок тієї величезної хвилі, що викинула в Європу кілька десятків тисяч української інтелігенції, розкидавши її по найглибших закутках, шпурнувши навіть в Аргентину й Єгипет ¹⁾). Ця хвиля тягнеться з лютого 19 р аж до початку 22 р., бо ще в 22 р. окремим купкам українських громадян, котрі мали підстави нелегально залишити Україну, щастило переходити кордон, головним чином—до Польщі з огляду на особливу прихильність уряду нашої сусідки до української еміграції. Грудень 18 р. ще тому не вважаємо за початок української еміграції, що з України через Польщу в Берлін і трохи пізніш—морем через Одесу втікала тоді виключно велика буржуазія, для існування котрої навіть «демократична» петлюрівщина з її псевдо-соціалістичними гаслами уявляла серйозну небезпеку. З головною хвилею еміграції ця буржуазія мала не багато спільного, за кордоном складала окрему групу, була завжди відмінною в своїх політичних планах і соціальних змаганнях. Не варт забувати, що більшість київських і одеських втікачів складала не власне українська буржуазія, народжена часів протофісів і суозіфів, а загально-російська, яка, видержися з Радросії, трохи відпочила й підгодувалася на Україні.

Соціальним складом своїм українська еміграція, між иншим, і різниться головним чином од еміграції російської. Ніколи й ніде так химерно не перепліталися соціальне з національним, як під час громадянської війни на Україні; коли еміграція з Росії мала характер виключно соціальний, то націоналізм тимчасових хазяїв України, задурюючи й розпалюючи шовінізмом голови ріжних верств населення, зробив те, що в еміграції опинилися й такі елементи, соціально споріднені котрим в Росії звідти не втікали, а знаходили змогу співробітничати з радвладою. У той час, як трудова інтелігенція й дрібне міщанство з Росії не тікали та кінець-кінцем зробилися толерантними до влади, подібні

¹⁾ Ще в травні 22 р. в Аргентині був „посол“ УНР—Шумицький. Аргентина—єдина держава, яка визнала петлюрівську Україну (акт 5 марта 21 г.), очевидно, для законтрактування живого краму з петлюрівських армій. Що ж до Єгипту, то 8 лютого 22 р. за № 189 Начальник Генштабу ген.-хорунжий Петров (б. військовий міністр) пише Голові „Українського військового т-ва в Єгипті ім. гетьм. Ів. Мазепи“ на бажання товариства переїхати до центру: „З свого боку я не можу порадити зараз це робити тому, що умови життя нашого тут на еміграції надзвичайно тяжкі,—головне з матеріального боку. Праці, на яку можна було б пристроїти хоть частину людей, немає“.

групи в нас, під впливом націоналістичного чаду, жодного відношення не маючи до партійних угруповань, з якими боролась комуністична партія, емігрували, ускладнюючи наші культурні й господарчі завдання, а собою зміцнюючи закордонні бази імперіялістичної інтервенції та сприяючи розвиткові бандитизму на Україні.

Емігранська хвиля без перерви тече протягом аж двох років. Кожна інтервенція в своєму початку сприяє тимчасовому падінню цієї хвилі, в своєму кінці—її піднесенню. Під час радянської влади 19 р. українські інтелігенти улаштовувались в місцях, яким загрожувало захоплення Петлюрою, та після приходу в ці місцевості петлюрівських військ або банд користувались відкритим вікном, аби втікти за кордон. Деникинщина з її важким національним пригніченням сприяла відливі значної частини інтелігенції, що тікала до Винниці й Кам'янця. Таким чином, крім емігрування від соціальної революції, від влади рад, спостерігалося й емігрування від ворога національного.

Невдалий польський похід 1920 р. відволік з Правобережної України останню велику хвилю еміграції. Далі вже еміграція, як стихійне явище, не існує і має характер випадковий—втеча переслідуємих радянською владою, або тих, що з якихось причин чекали переслідування. У тому ж 1920 р., вже після повернення радянської влади на Правобережжя, важкий економічний стан та віддалення адміністративного й фінансового центру спричинилися до неможливого становища більшої частини інтелігенції, що працювала в галузі освіти; у наслідок цього було явище, відоме під назвою «тяга на село». Ця тяга, відволікаючи з міст рештки української інтелігенції, укомплектовувала нові кадри еміграції; цьому до певної міри сприяв бандитизм, що вбирав в себе з сіл цю інтелігенцію і після чергової невдачі перекидав її за кордон у гостинну Польщу.

Треба сказати, що рівночасно з емігранською хвилею помічається й рееміграційний рух: пошвендавшись по закордонах, українські інтелігенти, у своїй більш свідомій і чесній частині, пориваються повернутися на Україну, бо націоналістичний чад розвіявся, а політика радвлади набула більш ясного й чіткого характеру, ніж то було можливим часів запеклої військової боротьби, і завдання її стали вже популярними в тих колах, які раніш ставилися до радбудівництва байдуже чи навіть вороже.

Зовсім окреме місце в історії української еміграції займають військові частини, інтерновані в таборах Чехо-Словаччини й Польщі—жертви авантюризму Петлюри і рештки військово-полонених з імперіялістичної війни. До них не прикладеш звичайну мірку, з якою підходиш до еміграції взагалі. Це пасивна, безініціативна маса, жертви політики ошуканства, втягнені в громадянську війну; що ж до бувших військово-полонених, що досі ще перебувають в таборах Чехо-Словаччини, то різні «уряди» України не одного разу намагалися втягнути їх у війну; спроби ці

продовжуються до цього часу. Поворотний рух цієї частини емігрантів іде незалежно від тих чи інших змагань еміграції і навіть всупереч їм. Добре розуміючи, що без цієї живої сили всі авантюрницькі спроби нічого не варті, еміграція, особливо петлюрівська, всіма засобами чіпляється за інтернованих, аби не допустити їхнього повороту (це зветься у їх «боротьба з роспиленням військової сили»), але занадто довго тримати кілька тисяч людей однією політикою омани, очевидно, не можна. Військова сила «роспиляється» з кожним днем.

2.

Чотирьохрічне перебування української еміграції за кордоном можна поділити на три доби, з яких кожна має свої характерні одзнаки, як відносно встановлення певної ідеології, так і що до сприяття еміграції тим чи іншим інтервенціоніським планам.

Перша доба—від лютого 19 р. до листопада 20 р. (евакуація Києва—залишення Кам'янця) характеризується непорушним покликом зв'язком еміграції з маленькою часткою території України. Оскільки на цій частині території є власний уряд, жодна з груп еміграції (крім хіба прихильників Скоропадського) не претендує виразно на роль державного фактора; всі ці партії й групи є немов філії кам'янецького уряду й адвокатами в його справах перед вищими інстанціями Європи. Те спільне, чим був для усіх уряд УНР, що один тільки провадив формальну боротьбу з «московськими окупантами», зв'язувало на де-який час партійні сварки, хоча наприкінці цієї доби в Кам'янці уряд УНР і ЗУНР (Петрушевича) почали трохи не заарештовувати один одного.¹⁾ Всі партії й орієнтації були захоплені однією думкою—організувати чергову інтервенцію. Тому що було щось подібне до державної влади, яка до того ж і боролась з ворогом, сильним не лише матеріально, але й морально, всякі бійки за бутерброди мусили ушухнути ради врятування цієї державної влади та демонстрування перед Європою свого славетного єднання. В цю добу еміграції частить організувати авантуру Пілсудського; ще раніш була зроблена спроба Ено в Одесі та грецького десанту в Миколаїві. Бувши посередником поміж європейським імперіалізмом і «рідною» контр-революцією, українська еміграція того часу підтримує грошовими засобами український бандитизм; зв'язок з частиною території України дає можливості до організації конспіративних ниток і координації бандитської діяльності.

Ведучи також боротьбу за визнання уряду УНР Європою, петлюрівщина висилає низку «посольств» до різних держав; були посольства в Берліні (Порш, а потім Василько), в Відні (Сидоренко), в Празі (Матюшенко), в Константинополі (Кедровський), в Данії (Дм Левицький), в Стокгольмі (Лоський), в Бельгії (Яковлев), в Румунії (Мацієвич) з представництвами в Чернівцях

¹⁾ Др. О. Назарук. «Рік на Великій Україні».

і в Болгарії. Ці посольства були осередками для еміграційних колоній, які й починали гуртуватися довкола їх. Про початок такої колонії в Празі пише Ол. О-сенко в «Трибуні України»:

«то були люди, вислані в тій чи іншій ролі урядом УНР до Європи, щоб домагатися визнання України, як незалежної держави, а що головніше—здобути зброю й військове майно для боротьби з більшовиками. Цілком незалежно від цього різними шляхами почала прибувати до Праги українська молодь чи то з таборів інтернованих в Польщі, чи з російських армій—з Туреччини та Німеччини. Цією молоддю заопікувалась тоді дипломатична місія УНР, клопочучись про допущення її в вищі школи чеські. Так склався тут в 1919—20 ак. р. перший український студенський гурток з 14 ч., а в 1920—21 р. було їх вже 30». ¹⁾

Зараз емігранська колонія в Чехії, коли покладатися на її власні відомості, складається з 21½ тис.

В листопаді 1920 р., після заключення прелімінарного Ризького миру й перемоги над Врангелем, ми остаточно вибиваємо Петлюру з його гнізда—Кам'янця. Друга доба української еміграції тягнеться від цього менту аж до грудня 1921 р. Військо УНР переводиться на територію Польщі, Петлюра здає полякам велике військове майно, ²⁾ польські табори в Щепьорно, Калиші і Стжалкові наповнюються українськими вояками, «уряд» з урядовцями переїздить до Тарнова, більш заможна частина еміграції росташовується в Варшаві, де утворюється для зв'язку з хазяями спеціальна дипломатична місія на чолі з Лукашевичем, пізніш перетворена в «Український Центральний Комітет». ³⁾ Але перебування уряду в Тарнові в напів-полоні у поляків позбавляє його характеру об'єднуючого державного центру і це, разом з крахом політики Петлюри, викликає розклад еміграції на низку угруповань і орієнтацій; ця доба як раз і характеризується найбільшим зовнішнім зростанням і поруч з тим—найбільшим внутрішнім розкладом української еміграції. Для врятування України утворюються самі безглузді плани, аж до створення Українського Королівства на чолі з королем Василем Вишиваним і двома

¹⁾ «Укр. еміграція в Чехословаччині»—«Трибуна України» ч. I, березень 23 р.

²⁾ А саме: польових гармат—31, важких гармат—3, гарматних набойів—2491, кулеметів—266, скринь з кулеметними биндами—3111, рушниць—21121, набойів до їх—210.000, револьверів 112 з 429 набоями, шабель—3161, пік—829, сидел—3161, коней верхових—829, гарматних—918, обозних—1321, комплектів амуніції—1591 і т. и. (§ 2 Додаткового договору УНР с Польщею). Проте, цифри ці викликають деякі сумніви, що до їхньої тотожності з дійсними цифрами переданого Польщі майна.

³⁾ Ол. Саліковський («Велико-українська суспільність в боротьбі за державність»—«Укр. Сурмач» 1922 р. № 37) як раз од цього менту й починає історію еміграції: «...українському військові довелося залишити рідні терени, тимчасово ним опановані. Одночасно перенесено за кордон українні й державний центр УНР. Роспочався еміграційний період української державности». Але петлюрівський політик дивиться з дзвіниці УНР. Для нас це вже початок другого етапу еміграції.

гетьманами — Наддніпрянським (Скоропадський) і Наддністрянським (Петрушевич). Виникає рівнобіжно з Директорією УНР, що існує при Петлюрі на папері (Петлюра ще досі стверджує «державні» акти і робить призначення, як Голова Директорії), ще Директорія Віденська—з Андрієвського, Макаренка й Швеця, які раптово згадали про свої загублені рік перед тим «державні права» і, сидючи в Віденській кав'ярні, скидали Петлюру. Таємничим чином з'являється в тому ж Відні якийсь «Комітет Національної України», котрий вирікає прокльони всім організаціям за «державну зраду» та продаж України, а сам в решті решт є лише справою польсько-французького агента Хорвата... Як раз о цю добу емігранти-есери розбиваються на дві групи—Грушевського й Шаповала—і взаємно виключають «зрадників» з партії. Петлюрівські міністри в Тарнові б'ють морди один одному та улаштовують урядові кризи; петлюрівські амбасадори скандалізують Європу своєю гульнею: летється награбоване золото, летється горілка й шампана. А урядовці в Тарнові місяцями не одержують платні; росте голод, розвивається проституція. Наприкінці цієї доби можна було нарахувати 29 головних угруповань.

Монархичні Кола. 1. Група Василя Вишиваного (Головна Управа Вільного Козацтва); 2. Група б. диктатора Петрушевича (уряд ЗУНР); 3. Українські хлібороби-державники; 4. Союз українських хліборобів римо-католиків (у Польщі); 5. Союз українських хліборобів у Естонії; 6. Український Союз хліборобів у Німеччині; 7. Український Національний Комітет у Парижі (Моркотун); 8. Федеративно-демократична партія (в Парижі); 9. Політичний Комітет Національної України (в Відні); 10. Група Полтавця-Остряниці і кн. Кочубея (пізніш виллялася в Укр. Козаче Товариство); 11. Група Самостійників В. Оскілка.

Групи, що стоять на платформі УНР. 12. Українська Соціалістична селянська партія; 13. Українська партія самостійників-соціалістів; 14. Українська трудова партія; 15. Українське народне об'єднання; 16. УСДРП (права частина); 17. Українська партія соціалістів-федералістів (Саліковський-Ніковський); 18. Партія народніх республіканців (Ол. Ковалевський - Пилипчук); 19. Партія хліборобів-демократів; 20. Всеукраїнська спілка поштовиків; 21. Союз культурно-просвітніх організацій; 22. Український земський союз; 23. Союз військових інвалідів армії УНР; 24. Комітет урятування України (в Константинополі).

«Соціалістичні партії». 25. УСДРП (ліва частина); 26. УСДП (галицька партія, «впередовці»); 27. УПСР (група закордонного комітету—Шаповал); 28. УКП (Винниченко); 29. УПСР (група закордонної делегації—Грушевський).

Тут перераховано лише політичні партії й громадські угруповання, які намагалися грати активну роль в політичному житті України, вести свою якусь особну лінію. Усякі «Союзи українських жінок» та об'єднання сюди не входять.

Небезпеку, яка утворилася через самий факт існування такого великого числа українських партій, зрозуміли проводирі, і тоді вперше починаються розмови про консолідацію. Тим, що ці розмови залишилися тільки розмовами, українська еміграція блискуче довела всю свою нежиттєздатність, всю політичну нікчемність. Як останню карту, уенерівські кола висувають похід Тютюнника на Україну, організований II відділом Польського Генштабу—своєманітну «консолідацію» бандитизму. Невдача цієї спроби й закінчила собою найбурхливішу добу еміграційних мандрувань.

Починається третя доба—від кінця авантури Пілсудський—Тютюнник і до наших днів. Уся еміграція, зо всіма її трьома десятками партій зводиться на нівець, як політичний фактор. Процес розкладу почався б, безперечно, раніш, коли б не доза кислороду, яку вдихнули українській контр-революції лікарі з Тарнова і Варшави. Поспіх авантюри Тютюнника, можливо, гальванізував би на деякий час цей труп; її загибель знаменувала й руїну всіх взагалі можливих комбінацій.

Од кінця 1921 року, в третій добі свого існування еміграція вже тільки жевріє. Правда, «партії» ще існують, але вже не в такому числі. Подаємо тут витяг з листа С. Петлюри послам і кабінетові міністрів з 2 травня 22 р. В зв'язку з голодом на Україні Петлюра пропонує своєму урядові для обробки державної і громадської думки Європи почати переговори про видання спеціальних матеріалів з недобитками політичних партій і угруповань, при чому наведений ним список трохи різниться від поданого нами вище:

1) Союз парламентаріїв; 2) Політичні партії й їхні об'єднання; 3) Союз земств; 4) Союз інвалідів; 5) Союз українських жінок; 6) Правниче т-во; 7) Союз академічної молоді; 8) Братства Св. Покрови й Кирила і Методія; 9) Спілка залізничників; 10) Еміграційні комітети й союзи, як напр. «Союз урятування України в Константинополі», «Єврейський комітет збігців з України», «Комітет Поляків—виходців з України» і т. д.

Партії дрібнішають і віддають своє місце в політичному житті громадським організаціям. Це свідчить про те, що еміграція од політичних авантур перейшла до полагодження внутрішніх справ і самоврятування перед грізною небезпекою матеріальної руйнації. В такому вигляді еміграція вже перестала бути якоюсь загрозою для мирного життя України.

В різні менти піднесення емігранської хвилі українська інтелігенція розбивалася по різних центрах Європи, які таким чином робилися осередками тієї чи іншої емігранської колонії цілком з окремим політичним обличчям в кожному випадку.

Буржуазія, що втікла з гетьманом Скоропадським, мала лише один напрямок—на Берлін, куди пробивалися німецькі окупаційні армії. Через це Берлін зробився осередком великої української буржуазії германофільського характеру з гетьманською орієнтацією

Бігли не тільки тому, що мусили бігти, але й через те, що було куди і з ким тікати. Німці допомогли врятуватися в Берлін групам української інтелігенції, породженим їхньою ж окупацією, групам, які своє існування без підтримки Німеччини не уявляли; це були хлібороби-державники і гетьманська частина хліборобів-демократів. Полтавець-Остриця, Бутенко, Скоропис-Йолтуховський, Ханенко, Крига, Кочубеї, — всі царедворці гетьмана опинилися там, складаючи ідеологічний центр гетьманщини. Вже звіди Скоропадський почав вести переговори з великими фінансовими колами Німеччини й Англії про можливість утворення нової інтервенції, звіди хлібороби почали поширювати свою діяльність на всю середню Європу. Перебування їхнього центру в столиці країни, що не вийшла з перемоگو з війни, не могло сприяти успіху цієї діяльності на міжнародній арені.

Договір 9 січня 19 р. зв'язав Україну з Галичиною і в дальшому українська контр-революція почастішує для себе притулку на галицькій території. Історичні зв'язки Галичини з Віденським центром допомагають де-якій частині українських політиканів переїхати до Відня, а важкі матеріальні умови життя в країні, що не має власного хліба, перекидають їх в Чехо-Словаччину. Так утворюються дві нових колонії¹⁾. Політично вони діаметрально різняться від попередньої. 1919 р. викинув за межі України «соціалістичну» і «демократичну» інтелігенцію; праві есери й есдеки входили в Винницький і Кам'янецький уряди Петлюри; війна з Польщею відкриває їм єдиний можливий шлях до відступу—через Галичину на захід, в Відень і Прагу. Тут нема вже представників великої буржуазії, тут дрібне мішанство і куркульня. Але тим запекліших форм набуває війна, котру обидві колонії провадять з радянською ідеологією, сконсолідувавшись навіть в першій добі.

Петлюрівщина не була остільки послідовною у своїх симпатіях. 1919 рік примусив її скласти мирову угоду з поляками, відступивши їм Галичину. Варшава робиться для Петлюри центром, звідки йдуть політичні директиви, де розробляються спільні плани. І тому третім центром прямування української еміграції є Варшава. Виникає цей центр, як база для стихійної хвилі, вже в середині 1920 р. Київська авантюра втягнула в петлюрівський рух більшу частину української інтелігенції, яка перед тим ставилася напів-лояльно до радянської влади (Ніковський, Єфремів) і навіть співробітничала з нею (П. Зайців). Винницько-Київський уряд Петлюри захопив масу інтелігенції, що не передбачала ефемерности польської авантюри і якій в жеврінні петлюрівщини вживався апогей її. За місяць цій одуреній інтелігенції довелося тікати з Києва, який вона ж підпалила. Тут значну роль грає

¹⁾ В обох місцях вже були „місії“ УНР, довкола котрих спочатку гуртувалися емігранти.

уже не елемент соціальних розходжень, а просто великий переляк, страх переслідувань, небажання власною шкурою платити за гріхи Петлюри й Пілсудського. Разом з раніш прибувшою до Варшави групою людей, які остільки ненавиділи більшовиків та боялися їх, що пішли на союз з поляками¹⁾, ці емігранти складають групу, що характеризується різкою нетолерантністю і великою охотою до самих ризикованих авантур, аби вони тільки мали на меті повалити ненавидну радянську владу. Коли берлінський центр (як, між иншим, і взагалі велика буржуазія) раніш почав говорити про «поворот», коли празька й віденська колонії через рік боротьби соціально немов примірилися з радянською владою, визнаючи її в принципі, коли останній час завагався в своїй позиції до радвлади й Петрушевич,—то варшавська колонія, складена з людей, що мали певні грішки перед радянським урядом, що взагалі вже виключає можливість принципійних суперечок, на якусь згоду з цим урядом піти не могла, бо з нею згоди і не побажали б.

Цю нетолерантність варшавської (згодом — тарнівської) колонії виховувала й польська державна влада, що підгодовувала лютого собаку до певного часу. Оскільки прямування до того чи иншого центру значило для еміграції прийняття певної державної орієнтації, в Польщу устремлялися головним чином українські полонофіли, «варшавське сміття». Це варшавське сміття охоче прийняло політику офензиви на схід, котру Бельведер зробив підставою своєї міжнародньої політики. Ласкавому сприйняттю як раз польської орієнтації українських емігрантів ми мусимо дякувати за поширення в нас у свій час безлічі банд, за пограбування й руйнацію цукроварень, за вбивства й насильства. Тарнів завжди був самим запеклим ворогом Харківів й Київів; міжнародні інтригани з табору імперіалізму велику частину своїх надій звязували з Тарновом. При всій своїй політичній нежиттєздатності Тарнів живе до наших днів як раз дякуючи цій своїй так потрібній для європейського капіталу запеклій ворожнечі до Харкова. Ворожнечею цією Тарнів тільки й виправдує своє існування.

Одним з центрів прямування еміграції був також Букарешт, де українська колонія не мала виразного політичного обличчя. Місія УНР з Маціевичем, Дельвігом і Поплавським зрештою випустила з своїх рук керування долею українських воєнків, інтернованих в Румунії з 1919 р., і воно перейшло до вишиванців.

¹⁾ Ще в березні 1919 р., посилаючи якусь частину на фронт проти поляків, Петлюра на мітингу в Козятині чи Жмеринці натхненно цитував шевченківське:

... „Кари ляхам, кари,
Кари страшної, щоб пекло
Тряслося і мліло!“...

3.

Переходячи до характеристики окремих угруповань еміграції, мусимо зупинитись у першу чергу на монархічних орієнтаціях. Великих з них, коли не рахувати диктатора Петрушевича з його урядом ЗУНР, діяльність і змагання котрого обмежуються лише Сх. Галичиною, було три: вишиванці, група Скоропадського й група Моркотуна.

Василь Вишиваний з'явився на політичній арені ще 1916 р., коли перед Габсбургською монархією повстало питання про можливість федеративного зв'язку окремих країн, що входили в неї. При новому розподілі австрійських земель малося на увазі й утворення Українського Королівства, і ця корона призначалася для Вільгельма Габсбурга, сина ерцгерцога Карла-Стефана. Майбутній король України з цієї нагоди назвав себе Василем, а українські полонені, до яких під час формування січових стрільців він був призначений за полковника, прозвали його Вишиваним за те, що він для популярності ходив у вишиваній сорочці. Претендент на український престол навчивсь української мови і навіть писав поганенькі вірші, які 1919 р. містила віденська «Воля».

В історії української контр-революції Вишиваний опинився лише 1920—1921 року, в зв'язку з очищенням української території од Петлюри, кримською катастрофою Врангеля і необхідністю для міжнародного імперіялізму шукати нових шляхів для повалення радянської влади. Серед безлічі тодішніх рятувателів з'явився і Василь Вишиваний.

На весні 1921 року великі капіталістичні кола Німеччини енергійно підтримували ідею утворення українського королівства з двома гетьманатами. Наказним гетьманом Наддніпрянщини мусив бути Петрушевич, кандидатів же на гетьмана Наддніпрянського було кілька. Коли відпала кандидатура Скоропадського, як людини не популярної на Україні, велися переговори з Петлюрою і навіть з Омеляновичем-Павленком.

Маючи фінансову підтримку від німецьких і почасти англійських капіталістів, Вишиваний в партійному відношенні базувався на соціал-самостійниках, один з лідерів котрих Ол. Степаненко навіть видавав свою дочку за майбутнього короля (згодом сам Степаненко відмовився від цього). В 21—22 р.р. Вишиваний видавав у Відні тижневик «Соборна Україна», в № 10 котрого була вміщена стаття, що до певної міри з'ясовувала його політичну орієнтацію. Стаття розглядає відношення до українського питання з боку великих держав, котрі й поділяє на дві групи: вороги української державности, як прихильники єдиного державного організму Росії (Америка, Франція), і держави, котрі конкурують з попередніми й зацікавлені в роздірбленні Росії (Англія, Німеччина, Італія, Японія). На цю останню групу й орієнтується Вишиваний, захищаючи ідею «Соборної суверенної України».

Про соціальний характер вишиванства свідчать ймення його найблизчих співробітників: Бутенко, Полтавець-Остряниця, Степанківський, Лоський, Лотоцький—їхня ідеологія нічим не різниться від хліборобів-державників, а де-які з них навіть і були членами цієї партії, колишньої бази Скоропадщини.

Шукаючи політичної бази, Вишиваний в 21 р. зв'язував свої плани з реставраційною авантюрою Карла Габсбурга, а після її невдачі провадив переговори з баварським урядом Лерханфельда. Військова база Вишиваного—організована у Відні «Головна Управа вільного Козацтва», яка мала утворити на Угорщині концентраційний табір для об'єднання українських старшин, теж нічого не дала, і з початком 22 року Вишиваний переносить свою діяльність у Румунію, мавши ще од попередніх часів зв'язок з Гулим-Гуленком і, як родич, з королівським домом. Зворушлива спілка: король, герцог і бандит!

Врангелівська преса в середині березня 22 року писала про переговори Вишиваного з румунським урядом що до видачі для вишиванської дивізії ген. Капустянського військового майна, яке дісталось Румунії після ліквідації в 19 р. Запоріжського корпусу (19 важких гармат, 45 гавбиць, 137 легких гармат, 800 кулеметів і т. и.).

Уряд дав згоду на організацію Вишиваним єдиного табору для інтернованих українців в Оріяда-Маре всього на 8.500 чол., і асигнував йому 23 мільйони лей. Рівночасно з цим Вишиваний збалакався з Ватиканом, од якого одержав в березні 22 р. 30 тисяч італ. лір на пропаганду католицізму серед українства.

Після переговорів з угорськими легітимістами про спільну акцію Вишиваний в квітні-травні переїхав у Мюнхен, де зараз міститься центр міжнародної монархичної організації. Здається, там він перебуває й досі. Заснована ним Управа вільного Козацтва була використана де-ким з його співробітників при утворенні Українського Козачого Товариства, про яке далі. Сам Вишиваний особисто і тепер, і раніш не є якоюсь яскравою постаттю; правдивіш було б сказати, що він, подібно до Скоропадського 18 р., був ширмою для роботи авантюристів широкого розмаху, як Полтавець-Остряниця, Бутенко і т. и. Жодної небезпеки для України його плани до останнього часу не уявляли, як через брак живої сили (коли не рахувати румунської бази, яка зв'язана власними планами Румунії), так і тому, що ідею монархії навряд чи можна прищепити на Україні, навіть куркулеві, тим більш, що своєї партії Вишиваний не має, базуючись на окремих одиницях.

Зовсім в іншому стані перебуває Скоропадський. Не маючи ніколи ні таких великих коштів, як Вишиваний, ані такої амплітуди авантюриництва—од Мюнхена до Букарешта, од короля Карла до Гулого-Гуленка,—Скоропадський, проте, опирається на певні, з виразним обличчям політичні кола. Його базу складають хлібороби-державники, організація з центром в Берліні й філіями по окремих державах. Спочатку вся партія (союз) хліборобів-

державників перебувала в Берліні і лише в 1922 році їй пощастило поширити свою діяльність і на інші країни. Політичний напрям Скоропадського є досить відомий, так що тут говорити про його не доводиться. Варто лише перелічити окремі групи, що входять в сітку хліборобщини.

В Берліні на чолі хліборобського центру стоять Скоропис-Йолтуховський, Шемет і В. Леонтович—старі стовпи хліборобів, співробітники Скоропадського ще з часів гетьманщини (тут нема Бутенка й Полтавця, які перебігли до Василя). Вони складають «Раду присяжних Всеукраїнського союзу хліборобів». Союз хліборобів-державників в Відні має В. Ліпинського і Дм. Дорошенка; в Союз хліборобів-римокатоликів (Польща) входять граф Грохольський, Собанський, Подгорський; Союз хліборобів-власників у Румунії має на чолі М. Ханенка і графа Капниста. Є ще хліборобські організації в Естонії (інж. Потоцький), в Парижі—кн. Кочубей, в Константинополі—Родзянко і в Італії—граф. Браницька і граф Тишкевич.

Бувши ворогами «демократичних» організацій, хлібороби досі в жодній авантурі участі не брали, чекаючи відповідного менту і організуючи свої сили.

Аби не зупинятись довго на політичному програмі українських монархистів, наведемо думку про їх Винниченка¹⁾.

... «Українські монархисти, поділяючись на різні «орієнтації», всі разом виявляють інтереси поміщицтва. (Цікаво, що майже всі національно-свідомі українці-поміщики,—а вони так нечисленні, що всіх їх можна на пальцях перерахувати,—належать до монархістичних груп. Ідеологами їх також є поміщики). Ціком природньо, що в інтересах поміщицької класи вони будують і всю державно-політичну національну концепцію...

... Головне в усіх програмах сих груп це: утворення такої української держави, яка забезпечувала б поміщицтву власність на землю й керовниче місце в державно-політичному житті»...

Розмір журнальної статті не дає змоги в подробицях схарактеризувати діяльність ще одного авантюриста з правого крила української еміграції—Моркотуна, організатора «Українського Політичного Комітету» в Парижі (грудень 1919 р.), «Великої Української Ложі Масонів «Нарцис», «Української Федеративно-Демократичної Партії», «Партії Молодої України». Постать Моркотуна, бувшого секретаря Скоропадського, потім денкинського агента в Криму, далі—прихильника Петлюри, потім—врангелівського федераліста і приятеля Бурцева і, нарешті—невдалого організатора української «Сменовеховщини» в Парижі, більш характерна для емігранського авантюриництва і політичного спекулянтства, ніж який-небудь Полтавець, Саліковський чи сам Петлюра. Безпардонна нахабність Моркотуна задурила голови навіть французьким політикам. З груп української еміграції де-який контакт з Морко-

¹⁾ В. Винниченко. «Єдиний революційно-демократичний національний фронт».—«Нова Україна» № 1, 1923 р., стор. 65.

туном додержували, очевидно, і хлібороби-державники, бо серед діячів «Політичного Комітету», поруч з Моркотуном, Цитовичем, Могиланським і Вишневським знаходимо й ім'я кн. Василя Кочубея, бувшого ад'ютанта Скоропадського і представника хліборобів у Парижі. Про сучасну діяльність Моркотуна відомостів нема.

Ще кілька слів про «Віденську Директорію» і «Комітет Національної України». 9 грудня 21 р. Андрієвський, Макаренко і Швець видали в Відні декларацію про перехід до їх верховної влади УНР, бо вони, як члени Директорії, на те уповноважені Трудовим Конгресом. Петлюра відповів на це офіційним комунікатом 16 січня 22 р., де заявив, що члени Директорії в час героїчної боротьби втікли з України і тому повновласть перейшла до його, про що своєчасно і був виданий закон. За «Віденською Директорією» ніхто не пішов, існує вона й досі і, з останніх відомостів, провадить якісь переговори з Петрушевичем про спільну акцію. Петлюра, як і раніш, видає «закони» іменем Директорії.

«Політичний Комітет Національної України» виникнув в Відні теж в кінці 21 року і довгий час був цілком таємничою організацією. Комітет видавав газету «Україна» українською та французькою мовою, в перших числах якої члени Директорії Макаренко, Петрушевич і Швець були оголошені зрадниками, Петлюра й Вишиваний виведені в фейлетонах, попало й більшовикам і німцям. Самий Комітет, як зазначалося в газеті, існує при «Ставці Головного Штабу Українського Народнього Повстанського війська», а газета його складала дифірамби повстанцям, Франції й Польщі. Як і з «Директорією», справа скінчилася пухом. «Ставка», очевидно, далі певної кав'ярні на Пратері своєї діяльності не поширювала, а весь Комітет, як виявилось, був організований польським агентом Хорватом на гроші французького посольства в Польщі і мав якийсь зв'язок з Моркотуном.

І «Директорія» і «Комітет», налякавши власника патенту на врятування України С. Петлюру, вмерли природною смертю, вписавши ще одну сторінку, на цей раз не криваву, лише гумористичну, в книгу авантурницьких походжень української еміграції.

4.

Політику петлюрівщини, офіційно—УНР, не робили ті партії, що стояли на їх платформі. Навпаки: петлюрівщина робила політику цих «партій», цих усіх «трудових об'єднань» та «спілок військових інвалідів». С. Петлюра з хистом справжнього диктатора спромігся підкорити собі всяке виявлення громадської чи політичної думки на тій території, де він перебуває, і в Польщі зараз серед української еміграції є тільки одна орієнтація—на УНР. І тому всі хитання УНР характеризують собою і хитання її політичних партій, які спільно йшли за політикою уряду.

А ця політика була, звичайно, політикою хитань: 18 р. Петлюра приводить німців, 20 р.—він їхній ворог; 19 р. УНР воює з поляками, 20—здає їм зброю і підписує з ними договори.

Один з петлюрівських дипломатів, радник посольства УНР в Берліні Смаль-Стоцький, так характеризує петлюрівську політику:

... «Українська закордонна політика виказала вже ясно той дефект, що вона із молодечею нерозважливістю кидається то в ті, то в інші обійми, ставлячи все на якусь комбінацію і завжди сподіваючись якогось чуда. Так було і з німцями, і з Францією та Парижем... У нас і в політиці панують льозунги фрази»... ¹⁾.

Як бачимо, «дефект» політики УНР полягає в киданні «то в ті, то в інші обійми»... Дефект — це обережно сказано. Історія знає інші слова для такого запроданства. Не дурно Петлюру називали «інтернаціоналістом» — продавав він Україну не одній якій державі, а трохи не цілій Європі.

В які ж обійми кидалася політика УНР? Петлюрівський дипломат їх ретельно перелічує:

«Через характер миру була Україна затагнена у політичні пляни Німеччини і весь дальший час є вивопнений комбінаціями виключно із орієнтацією на Німеччину.

Як Німеччина повалилась, то Україна мала вибір межі Більшовиками та Антантою. Український уряд, не орієнтуючись цілком у ситуації, повернув цілком у сторону Франції. Це не дало ніякогосенької допомоги для державного будівництва України і оборони перед більшовизмом.

Дальша політика України займалась пляном через сусідів, які були членами Антанти, зацікавити саму Антанту що до України. Такою комбінацією посередників була польсько-румунська орієнтація, в котру втягли і Чехо-Словаків.

В новітньому часі виступила в українській політиці нова орієнтація, котра хоче поставити долю України на англійсько-німецьку базу.

Це є перегляд політичних комбінацій, якими руководились українські урядові кола у закордонній політиці, із виїмком Деникінської, бо вона не має нічого спільного із думкою самостійної української держави.

Українські громадські кола обертались у своїх політичних міркуваннях у тих самих рямках. Тільки у найновітньому часі чим раз більше скріпляється орієнтація на більшовизм, котру одиниці вже давно заступали, і котра тепер, хто знає, чи не зробиться пануючою».

І кількома рядками далі Смаль Стоцький дає ключ до розкриття таємниці, чому ж власне петлюрівщина й слідом за нею її політичні партії пережили стільки хитань. Петлюрівські політики не соромилися протиріч в орієнтаціях, вибирали, де краще, де більше дадуть, і чекали завжди відповідного менту... А тоді — ставили все на одну комбінацію». Слово Смаль-Стоцькому:

«Як ставиться хтось до будь-якої із вичислених політичних комбінацій, це залежить від рішення основного питання: чи судьба та майбутність України зв'язується із світовою революцією чи із світовою реакцією.

¹⁾ «Доклад про політичні орієнтації закордонної політики УНР, предложенний послу УНР в Німеччині М. Поршу дня 29/I 1920 р.».

Коли хтось стоїть на становищі, що нам багатько більше очікувати ще від розвитку революції, яка повалить імперіалізм Поляків та Румун і доведе нашу справу до перемоги, той мусить орієнтуватись на більшовизм. Оцю орієнтацію можна незвичайно сильно та переконуюче із національними та соціальними аргументами умотивувати і вона є рішуче одна з найліпше обоснованих комбінацій нашої політики.

Але коли хтось заступає думку, що вкінці таки запанує світова реакція і що з тієї причини треба мати зв'язок із її факторами, то той мусить рішитись на протилежну орієнтацію. У цьому напрямкові були всі дотеперішні комбінації закордонної політики Української Народньої Республіки.

В той час, коли більшовицькій орієнтації не можна відмовити певної переконуючої сили і вона є мислима, то цього про інші комбінації сказати не можна, бо вони не вистоять перед річовою критикою».

Ото ж зараз поставлено на реакцію, а не на революцію... Але Петлюра, як схоче, може поставити і на революцію...

Переїшовши з військом в листопаді 1920 р. на польську територію Петлюра й досі залишається там, хоча польський уряд офіційно заперечує факт існування міністерств УНР в Тарнові. Скоротивши штати урядовців, більшість з яких взагалі розбіглась через несплату утримання, закривши де-які міністерства, як шляхів, сповідань, Петлюра займається виключно зміцненням живого таборового фонду та шуканням чергової орієнтації. Невдача авантури Тютюнника та кінець бандитизму на Україні відбилися й на активності петлюрівщини.

За час перебування на території Польщі петлюрівський кабінет, як кожному пристойному кабінетові належить, переніс кілька криз. Після переходу в Польщу есефівсько-есдеківський кабінет Прокоповича (з Саліковським, Ніковським, Мазепою, Безпалком) був замінений енерівським кабінетом Пилипчука. Крім невдачі організації тютюнниківського наскоку, цей кабінет уславився ще величезними внутрішніми скандалами. Напр., ген. Удовиченко викликав Ніковського на дуель, а ген. Павленко побив міністра Ковалевського, лідера урядової партії н.-р.¹⁾

В січні 22 р. прийшов кабінет А. Лівницького з Токаржевським (зак. справ), Морозовським (вн. справ), Чижевським (фінанс.); «кабінет» існує і до цього часу.

В цитованій уже статті Винниченко так характеризує сучасну петлюрівщину:

... «Антидемократична, реакційна група є так звані «петлюрівці». Це—переважно прихильники військової диктатури (отаманії). Формально, декларативно—вони мають загальні гасла й демократії й республіки. Але практика сеї групи, всі політичні методи та тенденції її стоять у яскравому протиріччі з елементарними вимогами демократії. Узурпаційний, безвідповідальний і авантюристичний характер сеї течії роблять її нічим не відмінною від усякої реакційної, антидемократичної групи...

¹⁾ Резолюція Сел-Парламент. Союзу з 8. 11. 21 (Соборна Україна 29. 12. 22).

Давно стративши всякий звязок із дійсними урядами УНР, цілком одірвавшись од усяких політичних партій і тих народніх верств, що їх представляють ці партії, петлюрівщина все ж таки провадить далі свою смішну й жалюгідну комедію «урядування»...

Але петлюрівщина ще живе, хоча й жевріє. Життєву силу її складають антирадянська політика Польщі й Франції та відсутність у інших політичних угруповань еміграції організаційного центру. По суті ж і політичній вазі петлюрівщина зо всіма її партіями й союзами зішла на нівець ¹⁾.

5.

На початку 1921 р. українські есери в Празі покололися на дві групи: Закордонної делегації й Закордонного комітету. Грушевський, Шраг, Чечель, Жуківський, прийнявши владу рад, як принцип, опинилися в меншості; більшість «партії», яка взагалі налічувала тоді не більш 60 чоловік, до того ж роспилених по 5 центрах Європи, пішла за Микитою Шаповалом. Грушевський виключив Шаповала з партії, а Шаповал—Грушевського. Почалася звичайна партійна колотнеча, особливо характерна для есерівщини. Майже тоді покололися й есдеки.

Винниченко, який тоді розвів шалену агітацію проти радянського уряду, використовуючи свої вражіння від поїздки на Україну, устрив у цю колотнечу, запропонувавши консолідацію українських партій. Час був слушний. 20 квітня припинила своє існування Всеукраїнська Національна Рада в Відні через вихід галицької фракції, викликаний прийняттям Андрієвським і Макаренком польської орієнтації. На початку травня ліквідувалася й Рада Республіки в Тарнові (з наказу польського уряду, бо Ризський договір, ратифікований 29 квітня, не дозволяв існування «державних» установ УНР на території Польщі). Сили еміграції розбилися. «Дужчі сили порвали звязки й розбили українство на ряд дрібних угруповань, нічим не пов'язаних між собою»,—писав Винниченко.

¹⁾ Щоби схарактеризувати, яку політичну працю веде найміцніша з цих організацій—«Всеукраїнська Спілка Військових Інвалідів УНР», наведемо витяг з її циркуляра—річного справоздання (18 січня 22 р. № 532), уміщеного в № 107 «Нашого життя» з 20.2.22:

«Отже, Центральне Правління має за шану повідомити всіх п. п. Членів Спілки, що зроблено дуже багато; звичайно, результатів поки що від всіх нема, але де-які вже є. Зроблено те, що майже вся Європа знає про існування Інвалідів Української Народньої Республіки. Написано відношення в місяці жовтні 1921 р. до Центральних Спілок Військових Інвалідів всіх Держав. Також написано до Міжнародового Червоного Хреста в справі прийняття наших інвалідів під захист Міжнародового Червоного Хреста. Написано до всіх благодійних українських установ в Америці, написано до всіх наших українських організацій, що перебувають в різних державах. Написано до всіх наших послів за кордоном; написано до всіх організацій благодійних за кордоном, які перебувають в Річпосполитій Польській, та написано всім організаціям українським, перебуваючим на еміграції за кордоном.»

Висунута Винниченком ідея Революційно-Комуністичного Союзу з УКП, С.-Д. і С.-Р., як думка про консолідацію взагалі, була підхоплена правою групою есдеків, якій і допомогла на деякий час захопити до своїх рук політичну гегемонію над «соціалістичною» частиною еміграції. В кінці вересня 1921 р. був організований Республікансько-Демократичний Союз, що своєю структурою й завданням нагадував організований 1918 р. «Український Національний Союз». В склад Р.-Д. Союзу увійшли: с.-д., с.-р., с.-ф., і н.-р., також представники професійних організацій, себ-то більшість організацій, що складали Раду Республіки. Звичайно, Винниченко участі в новому об'єднанні не взяв, бо ця консолідація до його ідеї подібною не була. Чільну роль в Р.-Д. Союзі відігравали Мазепа, Безпалко, Феденко.

Ліва частина есдеків утворила в Відні і свою базу, і консолідація разом перетворилася в боротьбу між окремими партіями. 20 листопада 1921 р. заснувався «Український Громадянський Комітет допомоги емігрантам в Австрії» на чолі з Матюшенком, Галаганом, Нянчуром і Гольдельманом. В комітет увійшли також б. с.-р. Кедровський ¹⁾, ідеолог гетьманщини В. Ліпинський, Ю. Бачинський, б. посол в Вашингтоні. Ліві есдеки об'єднали в своїй організації реакцію всіх напрямків.

Трохи раніш був організований Громадський Комітет М. Шаповала в Празі, з участю Григорієва, Мицюка, Грицяя, Ржепецького. Віденський Комітет, з метою розкладу Революційно-Демократичного Союзу, почав переговори з Празьким про спільну акцію і зрештою переїхав до Праги. Президій об'єданого Громадського Комітету в Празі складається зараз з Шаповала, Матюшенка і Григорієва; Р.-Д. Союз фактично не існує. Так скінчилася спроба першої консолідації української еміграції.

Невдача Тютюнниківської авантури й наближення Генуйської конференції поставили перед еміграцією знову питання про консолідацію. Нове об'єднання повинно було проходити під знаком спільної національної платформи. Формою об'єднання мусив бути Український Національний Конгрес, на якому з'явилися б усі політичні антирадянські угруповання від Мазуренка до Скоропадського. Думка про об'єднання походила з польсько-петлюрівських кол. Зібравшись 21 лютого 21 р. в Відні, «Конгрес» в складі 21 повноважних членів і 55 з дорадчим голосом засідав 5 день і випустив декларацію «До народів держав світу», написану звичайним стилем петлюрівських нот про московську окупацію. Конгрес обрав виконком в складі Кедровського, Віленського, Плевака, Чижевського й Галагана і делегатів на Генуйську конференцію (Мазепа, Кедровський і ин.), які туди, звичайно, допущені не були. Тим справа конгресу й кінчилася.

¹⁾ У свій час, 27 січня 1918 р., Кедровський був, у числі 10 членів лівої частини есерівської фракції Центр. Ради, заарештований Ковенком у помешканні Ради.

Нова консолідація прийшла до того ж кінця, що й попередня. Така ж доля, очевидно, чекає й найновішу спробу—Винниченко-Шаповал.

7.

Історію української еміграції ще не написано. Це мусила б бути книжка з найганебнішими для неї сторінками, бо ніколи ще в історії жодний нарід не розпродували так його «вождів», як український; за закликком «демократії» приходили на Україну за для її «врятування» німці, поляки, греки, французи; коли б не зміна політичної ситуації в Європі, очевидно, ще низка націй була б заликана демократами все з тією самою святою метою, рятуння України. Після Генуїської конференції надалі зрадництва вождів демократії, викинутих революцією за межі «батьківщини», зробилося зайвим, бо всі мрії про інтервенцію довелося залишити. Коли б не це, справа рятуння України ще б досі вважалася справою кожного народу Європи, лишень не українського робітництва й селянства. І вакханалії проїдання по рестораціях Європи награваного добра—трофеїв погромів і евакуацій, і плазунське жебрацтво по почекальних міністеріальних урядовців усієї Європи, і небувалий бруд внутрішньої гризанини, серед якої так цинічно лунали раз-у-раз смішні слова про згоду й консолідацію, і ріки крови, проллятої на Україні за допомогою еміграційних політиканів, і щоденний перехід до нових обіймів од німця до румуна,¹⁾—все це мусить одійти в минуле. Не встають трупи і не відродити програної безнадійно справи Винниченко-Шаповалам, з лівого боку, й Петлюрам—з правого.

А що справа дійсно програна, свідчить поступове зменшення кадрів еміграції. Частіш і частіш прозрівають сліпці, менш і менш залишається закордоном України тих, кому зараз даються широкі можливості прикласти й своїх рук до будівничої роботи на ній. Еміграція тримається тільки запеклими, безнадійними негідниками й авантюристами, і цій купці людей недовго вже душити темних і сліпих. Тане гарматне м'ясо по таборах, «роспиляється» жива сила.

Тут не слід проходити мимо ще двох останніх спроб гальванізувати труп еміграції. Одна—це утворення «Українського Національного Козакого Товариства»—союзу українських фашистів, реставраторів козацької слави, так би мовити,—лицарського ордену²⁾, який видає й свій орган «Український козак» (в Мюнхені). Наголов газети прикрашено фашиським знаком—

¹⁾ В фейлетоні «В омуте авантюризма» («Коммунист» 13. VI) я наводив лист петлюрівського міністерства закордонних справ до Посольства в Берліні в справі нав'язання економічних зносин України (якої?) з... Японією. Лист датовано 10. 11. 21 р. і підписано Ніковським.

²⁾ «Групунання козацтва біля статута У. К. Т-ва, як біля козачого лицарського ордену»—так записано в протоколах наради Омеляновича-Павленка, ген. Зелінського й Павлюка в Гданську 3/VIII 22 р.

свастикою, в середині котрої красується козак з рушницею і уенерівська дуля-герб. Програм УНКТ: національна держава, диктатура, православна віра, союз чорноморських держав. Очевидно, УНКТ збирається об'єднати монархичні групи еміграції, бо передача № 1 «Укр. Козака» за лютий 23 р. каже:

... «переходячи до розвою нашої діяльності, ми, яко націоналісти поминаючи партійність, пробували об'єднати нашу працю з хліборобами державниками, з групою Вишиваного і навіть пробували досягнути порозуміння і стати до допомоги урядові УНР.

Але, на жаль, в усіх трьох групах ми спіткали одно ж і тож: що праця базується більш на особі, ніж на ідеї, що одночасно творить монополію фаворита, а тим розводить партійність і викликає боротьбу, замість об'єднання, в середині самої організації».

Друга спроба—петлюрівська. Щоби піднести свій авторитет розгублений під час мандрівок від одної орієнтації до другої, та забезпечити себе підтримкою бурхливого моря еміграційних угруповань, Петлюра скликає в Варшаві з'їзд емігрантів Польщі. З'їзд ніби-то не має політичних завдань (інакше полякам, незручно було б дозволити його); але цілком зрозумілим є, що він має метою зробити облік емігранських сил і поміркувати, що саме може еміграція пред'явити на випадок, коли б зараз який хазяїн (а хазяїв у неї було й є багато) покликав її до роботи. І не дурно польська преса почала шалено сіяти звістки про поширення бандитизму на Україні, про евакуацію Одеси й т. и.—і це в мент повного спокою на Вкраїні. Хтось щось готує—і мацається ґрунт, робиться смотр.

Та коли пригадати наведену коротку історію попередніх таких самих спроб, то нема чого довго міркувати над наслідками ще двох нових. Ні у фашистів з оселедцями, ні в невгомного Петлюри з його паперовим урядом ґрунту жодного нема; давно його вибито с-під їхніх ніг. Хай зараз ще передчасно говорити про політичну смерть еміграції, але там, за кордоном, прозрівають останні сліпці, а тут, на Вкраїні—зростає нова українська демократія, демократія радянська...

БЕРГЛЕР.

Фашизм—наймане військо контр-революції.

Світова війна скинула цілий ряд могутніх держав—Німеччину, Австро-Угорщину, з їхньої гордої височини. Пануючі династії вигнано, гнілі установи скасовано, буржуазну «демократію» усталено. Пролетаріят цих країн, в той час під проводом соціал-демократії, ні в якому разі не використав цього повного знесилля пануючих класів і не скористувався цією нагодою, щоб знищити капіталізм. Навпаки, він дав себе задовольнити парою «соціалістичних» законів і потерпів, що його керовники ввійшли в коаліцію з його соціальним класовим ворогом. *Дрібна буржуазія*—студент, урядовець, дрібний підприємець, що аж до кінця війни захоплювалась націоналістичними фразами, цим фактом військової катастрофи, була цілком дезорганізована, цілком доведена до розпаду. До її ідейного розпаду приєднались ще матеріальні злидні. В настрої темного відчаю продовжували ці люди своє нищення, злісні, безсилі, апатичні. Але пролетаріят, повний почуття могутності, жив, загіпнотизований соціал-демократичними фразами про чудові «демократичні» часи, що «обов'язково» мають прийти.

Отake було становище в переможених державах. Поміж самими державами переможцями малося *дві групи*: ті, що від перемоги над середніми державами були порівнюють задоволені—Англія, Франція та Америка, щоб згадувати тільки про великі держави, й, крім того, ще друга група, що сподівались собі від перемоги далеко більших здобутків, ніж вона їм в дійсності подарувала, отже перш за все *Італія*. Італія між иншим вела війну через те, що розглядала Балкани, як свою природню сферу поширення, і через те, що там їй постійно стояла на перешкоді Австрія. Наслідком війни вона придбала в цій країні зовсім мало. Адже ж замість Австрії, мішанини народів, побачила вона тут проти себе королівство Південну-Славію, яке не можна було більш, як це робилось відносно Австрії, проголошувати чужинцем, хапуном, якому нема чого втручатися до Балкан. Дальшим наслідком війни для Італії було те, що вона майже зовсім віддала тубільцям Триполіс, що вона придбала ціною таких втрат і в

грошах, і людськими життями, й лише тепер пробує Мусоліні знов прибрати до рук цю країну. Репараційна платня, що одержує Італія, дуже мала, річова данина мінімальна. До цього приєднується ще вічний привид військового боргу Америці, що висить над її головою, мов Домоклів меч. Хоч і як фантастично це може здатися, борг Італії Америці досягає величини репараційних вимог Антанти до Німеччини! І Італію примушено буде платити. Про це вже подбають американські капіталісти.

Через ці причини не дивно, що італійська ліра безперервно падала,—що тут, як в колишніх середніх державах, *дрібна буржуазія* в своєму життєвому становищі пригнічувалась, пролетаризувалась. Цей факт і одночасно піднесення пролетарського руху привели дрібно-буржуазні шари до *рук контр-революції*. Для дрібної буржуазії не було ніякого руху наперед: вона дивилась на рух наперед ворожо, повна зненависти, бо ж він належав зневаженому, «брудному», «неосвіченому» робітникові. Отже для розгублених людей лишались лише взаємні докори, спогади про минуле та скарги на прокляті часи. Діяльні з них до цього всього приєднали надзвичайно *активну ворожнечу до робітників*—яка є *основним зерном фашизму*. На цій дрібній буржуазії дійсно таки можна, як на чистій культурі, вивчати старий революційний досвід, що зубожіння людей само по собі ще далеко не є зброєю для революційної акції. З факту зубожіння можуть ті, що постраждали, зробити досить різні висновки. Вони можуть, наприклад, визнати, що й їх так само визискує капіталізм, як і робітників, коли він користується їми, яко наймитами, проти робітників і пробує використати одних проти других. Ті, що так гадають, звернуться до пролетарської партії. Або: пролетаризовані урядовці, офіцери, студенти та дрібні міщане відчаюються в сучасності й тримаються за свої *ідеали довійськового часу*, коли вони все ж були «кращими людьми», а це визначає *практично зробитись фашистом*.

Отже першою відзнакою фашизму було б: *фашизм є дрібно-буржуазний рух*. Він зроджений *активною ворожнечою до робітництва* й раз-у-раз *плекається пролетаризуванням шарів дрібно-буржуазного суспільства*. Другою відзнакою був би той факт, що він повстає переважно в тих країнах, що не задоволені наслідками війни—у *переможених та пірових переможців*. Отже із зубожінням дрібної буржуазії фашизм безпосередньо зв'язаний. *Також це є причиною, чому в Англії, Франції та Америці, де ця пролетаризація дрібної буржуазії не відбулася, справжнього фашизму немає*. (Американські Ку-Ку-Клани зовсім щось інше: їхня вістря направлена перш за все проти негрів).

Раз ми візьмемо це на увагу, ми легко зрозуміємо ті гасла й заклики, з якими провадять свою діяльність фашисти (вони звуть себе різно, зважаючи на країну, де вони виступають: в Італії «*фашисти*», в Німеччині «*накенкревцелери*», в Угорщині «*пробуджені мад'яри*», в Австрії «*фронтові борці*», «*захисники*

свої хати» та «союзи самооборони»). Це типові дрібно-буржуазні гасла: *антисемітизм, націоналізм, зненависть до робітників.* Звичайно: всі ці гасла належать, само собою зрозуміло, й до озброєння великої буржуазії, яка їх добре використовує. Ріжниця полягає лише в тому, що велика буржуазія користується цими гаслами в політичних та економічних боях, саме як гаслами, якими вона обробляє свої справи, в той час як дрібна буржуазія вважає ці гасла не за те, чим вони в дійсності є, а за евангелію, в яку вона вірить. Або інакше кажучи: для великої буржуазії вони є засобом для досягнення мети, для дрібної буржуазії вони—сама мета.

Ці *три гасла фашизму* можна знайти в меншій чи більшій мірі в усіх фашистських партіях. Правда, разом з іншими другорядними явищами, напр., «героїчними» військовими спогадами, захопленням романтичними пригодами, небажанням виходити знову в нормальне щоденне життя й т. и., й т. и., вони утворюють неподільне ціле. *Хто антисеміт, націоналіст та ворог робітників, той необхідно мусить поєднатись на життя й смерть з усім, що тягне назад, що реакційне.* Через це *фашисти всіх країн—захоплені монархісти* (тільки італійські фашисти мають республіканські юнацькі гріхи; про це потім). І не те, щоб вони якраз хапались за полу якогось коронованого дурня, особа для них досить байдужа річ (так, напр., «Пробуджені Мад'яри» що тижня пропонують нового кандидата на трон), добродіям важливий тільки монархичний принцип, бо вони знають напевно, що тільки монархія, з її військом та бюрократією, приведе остаточне здійснення їхніх вимог. Далі, через те, що фашисти з необхідністю мусять звязувати себе з усім реакційним, вони добрі приятелі й *союзники церкви*—цієї найреакційнішої сили на землі.

З цим звязане їхнє антисемітичне погромне цькування (головним чином в Німеччині, Австрії та Угорщині). Всі проблеми вони граючись розв'язують гаслом: *в усіх нещастях світу винні євреї.* Але при цьому вони добре вміють робити різницю між багатими та вбогими євреями. Від багатих єврейських банкірів, біржових лихварів та шахермахерів вони беруть гроші задля своїх чистих завдань, а бідних вони пирішають батогами або вбивають. Коли, напр., цими днями вмер єврей Манфред Вейс, найбільший угорський поставщик, угорський Мусоліні Хорті вихвалив його на всі лади, яко героя, патріота й добродія. Це відбулося в той самий час, коли по в'язницях та по таборах інтернованих страждали тисячі Weiss Kermational'ів, хоч вони справді не є мільярдерами.

При розгляді ідейного джерела фашизму не слід забувати однієї обставини, що грає рішачу роль: *фашизм дає своїм прихильникам добрий прибуток.* Позаяк ми з часів Маркса знаємо, що не свідомість людини означає її матеріальне буття, а навпаки матеріальне становище означає свідомість, то ми

зможемо як слід оцінити цей фактор. *Велика буржуазія*, трусячись перед наступом пролетаріату, *підтримує фашистські кадри* усіма засобами, подарунками мільярдів, постійними *субвенціями, посадами та урядами*. В різних країнах виплачується *реітурна платня* «активним фашистам». Хоч справді головний засіб принади полягає в тому, що цим людям обіцяють золоті гори в разі перемоги фашистів. Ось, щоб навести лише один приклад: в Італії активні фашисти в формі організації для оборони були найняті державою. Подробиці про це будуть далі.

Але для того, щоб задовольнити не тільки шунок, дбають також і про змагання своїх прихильників до влади. *Фашизм повстає там*, де перед розхитаною війною буржуазією стоїть пролетаріат, який знаходиться в стані піднесення, отже в країнах, в яких *державна влада слаба*. Фашисти почувають себе покликаними кинутись у цю брешу, щоб, як вони кажуть, «*допомогти державі в важку хвилину*». Це практично відбувається так, що вони, узброєні револьверами, дрюками та багнетами, кидаються на робітників і саме тільки там, де вони мають перевагу більшості.

Ми досі змальовували фашизм таким, яким він відбивається в головах його безпосередніх прихильників. Але інша річ, звичайно, що собі при цьому гадає дрібний міщанин, який його утворює, й що з нього робить *велика буржуазія, яка його підтримує*. Для великої буржуазії фашизм є ніщо інше, як *ватага наймитів, що має завданням дати їй дешевих та покірних робітників для її фабрик, лісової та ірригаційної промисловості*. За це вона його оплачує, за це вона його підтримує. Метою великої буржуазії є пролетаріат, що стояв би під батоном фашистів, і цюю вона сподівається досягти за допомогою *декларованої дрібної буржуазії—фашистів*.

Як що спитають про *методи фашистської боротьби*, то, вони ясно й недвозначно усталені. Починається з *підбурювання по корчах*, переходить до *зривання зібрань* супротивників, потім вступає в діло *аумовий батії*, щоб дійти инколи *при нагоді до вбивства окремих робітників*. Далі слідує обов'язкова *масова різанина та стрілянина робітників*, звязана зі *спалюванням всіх робітничих притулків та бірж праці*. Це все «*підготовлююча діяльність*». Те що слідує далі легко зрозуміти: *мілітаризація виробництва, шибениця, табори інтернованих; позбавлення політичних прав і таке інше*.

Після цих вступних уваг виберемо собі з великого числа районів фашистської діяльності якийсь один, щоб на ньому упевнитись в правдивості наших тверджень. Задля цього беремо *італійський фашизм*, бо ж він як раз уявляє з себе його *квінтесенцію* й досягнув найвищого розвитку.

Італія була перед війною країною з невеликими багатствами. Її сільське господарство було в занепаді, широкі площі її ріллів погано оброблялись. Індустрії не вистачало рудів та сирових матеріалів. Від самого лише припливу чужинців, що приносив

у країну порядні суми грошей, маси жити не могли. І таким чином мусили що-року сотні тисяч мандрувати за кордон, щоб там заробляти свій хліб. При всіх прокладаннях вулиць та доріг всіх країн Європи й Америки були зайняті неவிбагливі італійські мандрівні робітники. Так тяглося аж до війни. З її початком припинилась праця мандрівних італійських робітників і з того часу не набула більш великого розміру. Але країна після війни була так само бідною, як і перед війною, ба навіть біднішою, бо жахливий економічний занепад всіх країн Європи позбавив також і Італію її багатств. Робітничий рух цієї країни в протилежність соціал-демократичним партіям інших європейських країн зумів також і за час війни утримати високо свою інтернаціональну честь: він не підпав націоналістичній фразі. Проте, після війни, коли питання соціальної революції зробилось актуальним та пекучим, *старі привідці* італійського пролетаріату виявились почасти як *реформісти чистої води*, почасти як *мрійники паціфісти* в найгіршому значінні цього слова. Керівники *професійного руху* в Італії також ставали на перешкоді, *підтинали нони революції*, практично, отже, були спільниками капіталу. Величне та варте подиву революційне поривання, що корінилось у масах, систематично виганялось, виривалось з корінем, отруювалось, топталось. Найобурюючий приклад соціал-реформістичної зради—це, певно, історія *захоплення фабрик в Італії* в році 1920, коли італійські робітники сміливо й рішуче перейшли у наступ, захопили фабрики й почали здійснювати свою владу. Буржуазія мусить бути вдячною лише тертим дойдам, *професійним керівникам*, Д'Арагону, Тревесу, Модильяні й старому лисові Туретті, які проти волі робітництва негайно сіли зі знесиленим урядом за стіл для переговорів. Рух цей було загальмовано та розведено водою. Ця зрада дуже ослабила робітничий рух і надала великої сили дрібній буржуазії, що організовувалась у фаші (загони). Буржуазія, що дріжала перед пролетаріатом, дала до розпорядження *Мусоліні*, провідника фашистів, величезні суми для організації його когорт. *Дійсний підйом банд Мусоліні датує з загальмування, захоплення фабрик.*

Одно міністерство за другим приходило й швидко після того шезало з поверхні: ні одне не могло подолати внутрішніх труднощів. *Фашизм* зміцнішав і на втіху та радість буржуазії зробився *державою в державі*. Внутрішній конфлікт полягав у тому, що уряд був безсилим супроти фашизму й примушений був бездіяльно дивитись, як він сам з кожним днем тратив владу й робився посміховиськом. Бо ж одвертий виступ проти фашистів мав би своєю передумовою їхнє обеззброєння, й тоді буржуазія, позбавлена її останньої опори, була б безсилою супроти пролетаріату. Уряд, як кожний капіталістичний уряд, почувавши себе *виконавчим органом буржуазії*, не міг же виступати проти фашистів озброєних і виставлених на гроші тієї ж буржуазії, без того, щоб гостро не пошкодити своїм власним класовим інтересам.

Те, чого тільки домагався «демократичний уряд», це було звести фашистський терор на «нормальний шлях», це було бажання підтримати «демократію», хоча б для вигляду. Єдина різниця між капіталістичним урядом та фашистами полягає у тому, що уряд був тою погляду, що „демократії“, ц.-т. захованої диктатури буржуазії, досить щоб утримувати долі пролетаріят, в той час як фашисти виступили за відкриту капіталістичну диктатуру без жадних демократичних оздоблень. Але в цьому уряд і фашисти були однастайні, що треба скрутити й позбавити прав пролетаріят: змагання йшло не за принцип, але тільки за мету.

Так стояли справи, коли голова міністрів Факта в кінці липня 1922 р. мусив уступити зі свого посту, бо для партії правлячої більшості несподівано зробилось ясно, що кабінет не стояв на висоті супроти заплутаності внутрішнього становища. Два тижні пізніше, коли заколот зробився далеко дужчим і більш загрозливим, повернувся той же Факта знову до уряду й дістав у тім самім парламенті, що тільки що вважав його нездатним, постанову про довір'я. Вже в цьому випадкові виявила себе вся безпорадність та смішність тодішньої італійської політики. Це хитання зробилось тим недоладнішим, що Факта уступив власне через те, що його покинула його власна більшість, через те, що відійшли клерикальна та ліберальна фракції. Ці партії дійсно мали в розпорядженні більшість, якої було досить, щоб скинути уряд, але виявили себе нездатними створити нове міністерство. Боротьба фракції скінчилась поверненням Факта. Але між першим та другим мініструванням Факта лежав генеральний страйк робітників проти фашистського терору, лежало нелюдське лютування фашистських банд. Вже тоді країна була у повній владі фашистських насильств. Наведемо лише декілька прикладів: Міські управи Мілану та Ліворно були захоплені озброєними загонами, при чому уряд не зробив навіть спроби стати цьому на перешкоді. Робітничі камери праці Павії, Падуї, Флоренції, Віджеванда й тисячів маленьких містечок були спалені, а також професійні будинки залізничників в Генуї, Сампердарані, Анконі, Спеції. В Ліворно фашисти збройно ввірвались у мешкання робітничих уповноважених і розстрілювали на кою тільки натрапляли. Характерною вже тоді була позиція буржуазної преси. Ось як писав, напр., реакційний «Масаджеро»: «Удосвіта фашистські післані Гай та Косі з численими загонами захопили місто Анкону». І в такому військовому стилі розповідаються героїські подвиги вбивців: фашисти захоплюють місто, беруть до рук міські управління, мобілізують своїх прихильників і т. и. Проголошений загальний страйк протесту довів, однак, що частини безробітних віддають себе на штрайкбрехерську службу, явище, яке для дальшого розвитку фашизму мало рішуче значіння. Ще раз: все це відігралося в середині липня 1922, отже за три місяці перед остаточною перемогою фашистів. Боротьба

фашистів з загальним страйком вперше виявила ту особливість, що згодом зробилась найхарактернішою відзнакою руху: *пересування фашистських загонів з одного місця до другого*. Так, напр., цими днями ззовні стяглося до Генуї 7600 фашистів. При цьому був заборонений автомобільний рух по державних шляхах, так само як і прилюдні зібрання. А фашисти звичайно збиралися прилюдно, були цілком озброєні, мали грузовики, й ніхто не зайняв їх і пальцем.

Отже становище було таким, що фашисти на практиці вже тоді були панами становища. *Білий терор* панував безмежно. Жахливі дописи про фашистські «карні експедиції» та вбивства зробились в італійській пресі такими щоденними, що читач газет ледве ще витрачав свою увагу на ці події, що реєструвались в буржуазній пресі під такою невинною назвою, як «Про боротьбу партій». Можна цілком певно сказати, що в 1922 році ні одне місто, жадне містечко північної Італії не лишилось помилюваним від фашистських вбивців та паліїв. Бо ж уся сила патріотичних та національних свят, роковин, процесій не мала по загальному переконанню іншого завдання, ніж «розбуркати національну свідомість» і «підняти її проти крामольних елементів», ц. - т. спровокувати за всяку ціну робітництво, щоб знайти якийсь привід считати поміж робітників криваву лазню. Найміцнішими опорними пунктами фашизму були вже тоді (серпень 1922) провінції північної та середньої Італії. Вони панували там над місцевим судом та адміністраційними установами,—не було жодного суду, що міг би притягти їх до відповідальности за вбивства, ні одного агенту поліції «Королівської Гвардії» (особливий рід жандармерії, заснований за час війни), що наважився б заарештувати фашистського ватажка, або щоб не подивився на такий арешт, як на формальну справу й не випустив би його на волю після що найбільше 24 годин. Беззаконне ношення зброї було заборонено особливим державним законом, утворіння та підтримання військових організацій не дозволене—фашизм не утруднював себе навіть тим, щоб якимось приховати те, що він вважає для себе всі ці заборони неіснуючими. Фашисти скидали мійські управління, що були їм не до смаку, й члени магістратів могли вважати себе щасливими, як що їх зараз же не розстрілювали. Було щоденним явищем читати такого характеру оповіщення в фашистських органах: «Депутат Х. У., член комуністичної чи соціалістичної партії, відтепер не має права в'їзду в межі... округи. Автономним фашистським союзом наказується вжити відповідних заходів». Слідуюче за цим запитання відповідного депутата в парламенті міністр збуває відповіддю, що він уживе найсуворіших заходів, щоб депутат міг би без перешкод потрапити до відповідної виборчої округи. Після цього орган фашистів друкував регулярно оголошення, що раніше виданий наказ, як і раніше, лишається в силі, і що депутат не втече живим в тому разі, коли він все ж наважиться з'явитися в місті.

Фашизм коштував, звичайно, гроші, навіть досить багато грошей. Фашистські когорти вимагали утримання й саме доброго утримання. І як що вони при своїх експедиціях і «жили з країни» подібно ворожій армії, задурно їздили по залізницях, їли по гостиницях, навіть не питаючи про рахунки, то все ж коштувало утримання фашистських когорт не зважаючи ні на що, звичайно, силу грошей. Ці суми були подані до розпорядження виключно великими аграріями та індустріальними магнатами. І ці вимагали, звичайно, за свої гроші швидкої та широкої праці. Самим тільки зруйнуванням соціалістичних організацій та тероризуванням робітників їх задовольнити не можна.

З фізичною винищення комуністичних та соціалістичних робітників вони не можуть мати безпосередньої користі. Що їм потрібне, це дешеві та слухняні робітничі сили. І от фашизм, після того як він розбив та знищив класові пролетарські організації, перейшов до заснування фашистських робітничих організацій.

В містах він натурально ледве міг досягти такої мети. Тут робітники, коли вони через терор зовсім не могли більш захищатись, знаходили порятунок в пасивному опоріві; ті ж, які виходили з пролетарських організацій, щезали в величезній масі індивідуальних. Інакше стояла справа на селі. Сільські робітники розпачливо захищались — врешті вони були переможені. Кров'ю та залізом зазнав фашизм сільських робітників, тероризованих протягом місяців та років, до фашистських сільсько-робітничих організацій. Роля погоничів аграрних рабів є одна з найголовніших відзнак фашизму.

Найширшого розміру діяльність розпочали ці погоничі рабів у Болоньї: В переважно сільсько-господарських провінціях північної Італії, Болоньї та Ферарі панувало тоді (в травні 1922) велике безробіття, яке ще збільшувалось, і саме навмисно збільшувалось заходами великих аграріїв. Вони вирішили одним ударом скасувати всі права, здобуті сільськими робітниками за останні роки, й як слід підтягти їм угору хлібний кошик. Аграрії обмежили продукцію, лишили маєтки необробленими, наказували раз-у-раз зрізати ще зелені хліби й годувати ними скотину, і це для того, щоб підвищити ціни на хліб. Потім вони заходились коло того, щоб зменшити платню робітників, що й так одержували нужденну заплату, але наскочили на опір усіх сільсько-робітничих організацій. Аграрії та їхні фашистські доглядачі рабів швидко знайшли вихід: в провінції Ферара, де пролетарські класові організації переважно були зірвані та знищені й всюди панували фашистські організації, не було ані праці, ані якоїсь гідної людини платні також і для тих сільських робітників, що були організовані у фашистські професійні союзи. Через це фашисти несподівано оголосили, що для їхніх сільських робітників треба здобути працю в сусідній провінції Болонья. Цим вони хотіли спіймати одразу двох зайців: по-перше, треба було наочно пока-

зати робітникам, яка реальна користь впливала для них з належності до фашистських організацій, по-друге ж, через таке переселення до Болоньї мусили понищитись тамтешні класові організації, які ще збереглись всупереч усім пересліджуванням. Але в провінції Болонья й без того панувало безробіття. І вже за кілька місяців був виданий декрет, що забороняв притягання других робітників з однієї провінції до другої. На підставі цього декрету префект у Болоньї відмовив у дозволі на в'їзд фашистським робітникам. Тоді послідувала окупація Болоньї 30-ма тисячами з ніг до голови озброєних фашистів, що стояли там табором цілий тиждень, регулярно нищили телефонів та телеграфові дроти й цілий тиждень тримали військову диктатуру над городом та провінцією Болонья. Зараз після окупації почались обов'язкові побічні явища: вбивство, запалювання, грабіж. Але бій був проведений не до рішучого кінця. Мусоліні вважав той мент—це було, як сказано, в травні 1922 р.—ще не сприятним для остаточного нападу й, після того, як небажаний фашистами префект був відкликаний, видав наказ про *«тимчасове перепинення ворожих дій»*. *Не зважаючи на це, успіх фашистів пробив ім шлях: вони сильно зміцнили свої робітничі організації й досягли того—й це, певно, найважливіше—що робітники пішли в бій проти робітників під проводом фашистів.*

Як що перегорнути італійські буржуазні газети за місяці вересень та жовтень, то знайдемо все те ж саме: звістки про спалені робітничі біржі праці та забитих робітників. Але ми також прочитаємо цікаві речі про дальшу долю фашизму. Так читаємо, що Мусоліні, коли прибув 20-го вересня в Удіне, то перш за все прийняв фашистську адміністрацію (!), що, далі, його прибічник Мікеліно Біянкї (до речі кажучи, обидва колишні *соціал-демократи*) був присутнім на «параді фашистських військ»; ми довідуємось, що в Мілані утворена «фашистська поліція», що існує «обов'язок заявляти у фашистської адміністрації», що ця адміністрація видає для мандрівок в середині країни паспорти, виготовляють особливі документи для гарантії безпечности. Це змагання до титулів, уніформи, формалізму та єрархії не можна легко важити за дитячу гру, бо в цих справах ми можемо простудіювати великий шматок фашистської історії. А саме: первісно фашизм був *індивідуалістичною реакцією проти комуністичних та соціалістичних тенденцій*. Але як тільки фашизм схотів бути чимсь більшим, мусив він перш за все звязати свій бунтарський дух, своє небажання коритись ріжного роду примусами, мусив він давати потокові молоді, що йшла до нього, щось більше, ніж звичайне наймицтво на службі буржуазії. Так з'явилась гра в салдати, форменна одіж, сталеві шеломи, паради, титули, фашистські уряди. Мусоліні спробував пом'якшити цю суперечність, що полягала в тому, що рух, який повстав з індивідуалістичного бунтарства, все ж мусив прийти до найсуворішої дисципліни індивідуума, пом'якшити

в той спосіб, що він проголосив гасло «партії аристократичної меншости». Але це полагодження суперечности обмежується лише на керовників, на Мусоліні та Біянкі. Маса повинна бути в дисципліні, сидіти тихо, індивідуалізм існує лише для вищих парі сотен.

Але оскільки фашизм повстав, яко рух конкуруючий з масовою партією, то він мусив, звичайно, й сам намагались зробитись партією мас. Отже, він обіцяв кращу платню, знищення важкого безробіття, розв'язання питання про помешкання. Всього цього він хотів осягти шляхом «співробітництва класів». В зв'язку з цим цікаве *відношення Мусоліні до маси*. Ми передаємо слово йому самому. Він піше:

«Фашизм викинув і розвіяв соціалістичну ідеологію, для котрої маса, яко така, стояла на висоті свого роду таємничого божества. *Маса це стадо* й, яко таке, підлягає всім первісним інстинктам. Вона не має жодного зв'язку. Вона підлягає безвільному уривчатому динамізмові без системи. Коротко кажучи, вона матерія, а не дух. Як що залишити її самій собі, вона розпиться в атоми. Отже, треба зруйнувати вітварі, що були поставлені демосові: його святощі масі. Навпаки, в цьому відношенні можна було б згодитись з Ніцше, який вимагав для маси найбільшого добробуту, щоб вона своїми жалями та метушнею не перешкождала найвищим, трансцендентальним виявленням духу».

З *цими* гаслами виступив Мусоліні перед маси!

В цьому періоді фашизм вже був гаразд здібний до урядування. До цього належало перш за все його *перекинення з республіканської партії до монархичної*. Його республіканські вигравання не відповідали монархичному офіцірському корпусові. Щоб не програти його симпатії, в мент фашизм був помазаний монархичною палітурою. Вже в великій промові в Ідине виявив Мусоліні свою прихильність до монархичного принципу й знищив цим останню перепону в відношенні з короною.

Так прийшли останні дні *жовтня 1922 р.*,— захоплення влади фашистами. 24-го жовтня виголосив Мусоліні в Неаполі промову, в якій він виклав свої політичні завдання в найближчі тижні. «Або вони самохіть віддадуть нам владу,—заявив він,—або ми візьмемо її собі силою, маршируючи для цього до Риму. Питання залежить від кількох днів, може, годин. Виступ, проведений в ту ж саму годину по всіх частинах Італії, мусить схопити за горло нікчемну правлячу класу». Так казав Мусоліні у вівторок. В суботу він свою погрозу здійснив. *Фашисти піднялись по всій Італії, опанували урядовими будинками й захопили державну владу. З цією запалав бій між ліберальною буржуазією та її наймитами*.

Буржуазія раділа, коли когорта Мусоліні кидались на робітників, коли вони зривали зібрання революційних робітників, спалювали професійні будинки. Вона вітала Мусоліні, яко

національного героя. Але тепер фашизм, який вона сама зростила, повертається проти неї самої. *Банети, що вона сама дала до рук фашистам, щоб вони приборкали пролетаріят, повертають тепер свої вістря проти неї самої.*

Ще вірила ліберальна буржуазія, що вона зможе опанувати цим рухом. Ще вірила вона, що вона зможе мирним шляхом здійснити вимогу фашизму: *«фашизм мусить зробитись державою»*. Гролікі, привідця ліберальної буржуазії, запросив фашистів разом з лібералами створити міністерство. Переговори тяглися довго, але не привели до жадних наслідків. Фашисти вимагали занадто багато: вони вимагали не тільки негайного роспуску парламенту, не тільки проведення нових виборів на підставі реакційного виборчого закону, що позбавляв робітничу класу права вибору, вони вимагали також ризикованої зовнішньої політики, з якою не могла погодитись ліберальна буржуазія. Отже, кризу малося відкласти й уряд Факта тим часом залишити. Але тут праві реакціонери перекреслили план лібералів: вони наказали своєму довіреному в міністерстві абшитувати й тим скинули міністерство Факта. *Тепер вважав Мусоліні, що прийшов його час.* Зі своїм штурмовим криком: *«Ейя, ейя, алала!»* кинулись озброєні фашисти на урядові будинки.

Розглядаючи з погляду історичного, це вічно та ж сама гра. *Буржуазія озброює своїх преторіянців, яко бойців за порядок проти революції, а потім ці бойці за порядок счиняють свою революцію проти легального порядку!*

Це не одинокий випадок, але навіть правило. *Вражаючи аналогію знаходимо у Франції 1848 р.* Коли там ліберальна буржуазія відчула себе загроженою з боку пролетаріату, вона сама озброїла бандитів Луї Бонапарта проти цього пролетаріату, але як тільки вони розбили пролетаріят, скинули вони й буржуазію й усталили особисту диктатуру Наполеона III-го.

Фашизм це зразок, який буржуазія свідомо скрізь намагається наслідувати. Але коли їй, як в Італії, дійсно щастить за допомогою найманців приборкати пролетаріят, вона сама підпадає небезпеці підпасти під збройну диктатуру своїх преторіянців. *Буржуазний лібералізм може боронитися довший час від напору пролетаріату лише так, що сам він підпадає під диктатуру шабел своїх преторіянців.*

Але повернемося назад до жовтневого повстання фашистів. Як можна було передбачати, воно мало повний успіх. Ще не встигнув вибухнути перший постріл між військами та фашистськими повстанцями, як державна влада іанебно капітулювала. Король сам наказав капітуляцію. Коли уряд Факта хотів оюолосити над країною стан облош, відмовив король у своїйому підписові. Він звільнив міністрів, що хотіли організувати опір фашистам й довірив Мусоліні формування уряду. Причина перебігу двору до фашистів була слідуюча: уряд, щоб перемогти банди Мусоліні, мусив би знищити фашизм, обеззброїти його

прихильників. Але знищити фашизм значило б розскути пролетаріат, який стримували фашисти.

Цього Віктор Емануель не хотів ні при яких обставинах й через це він кинувся до рук Мусоліні, який був досить обережним, щоб визнати «священні права монархії».

Перемога фашистів визначала для робітництва повне економічне рабство, повне усталення білого терору. *Італійський Союз Індустрії назвав перемогу фашизму своєю перемогою.* Правда, зумів Мусоліні (в перші дні свого урядування) чимало де-чого наказати про «прихильну до робітників» політику уряду,—фраза, що після вищенаведеного проголошення Союзу Індустрії, виявляється, як незграбна містифікація. На практиці виявилась ця прихильність уряду до робітників в *нападах на вісьмишодинний день, підвищенні непрямих податків й послідовнім позбавленні прав сільських робітників.* Крім того, Мусоліні взяв собі у ради міністрів *«надзвичайні уповноваження»*, що цілком виключали парламент, а йому давали повну владу до *божевільних переслідувань комуністів та соціалістів.* Рука в руку з цим ішло *скручування преси й просто таки собача підданість відносно церкви.* Ще ніколи не виявляв уряд в Італії такої *прихильності до церкви політики*, як кабінет Мусоліні. Росп'яття по школах та призначення архієпископа сенатором, це симптом вартий уваги. Характерним є угрунтування, що дав голова міністрів, до вимоги собі надзвичайних уповноважень. Він заявив:

«Величезна маса й навіть майже все населення Італії має чудове поведження й дисципліну й працює невтомно. Але я не заховаю перед собою, що невеличка меншість з політичних ворохобників, що ще досі не засвоїли повної безповоротности переходу до нового режиму, що відбувся в жовтні, хапаються за якусь оборону. Ці забаганки не мають значіння; сьогодні вони вже спокутовані, їхні прихильники відзначені. На всякий випадок я пропоную раді міністрів з сьогоднішнього дня *дати мені повну владу вжити всіх засобів, які я вважаю за добрі, проти кожної партії, групи чи секти, що спробує сіяти неспокій та безладдя, в той час коли країна має абсолютну потребу в спокої та дисципліні.....*».

І от, щоб президентові міністрів дати змогу провести свої «чисті» плани, була створена *«міліція національної безпечности».* Вона складається з 70.000 чоловік, цілком залежить особисто від міністра-президента й утримується на державні кошти. *Членами міліції можуть бути тільки фашисти.* Ухвалені були ці заходи на одному засіданні «Високої Ради» фашистів у Римі, що відбулося під головуванням Мусоліні. Там були також установлені деталі майбутньої *реакційної виборчої реформи;* коли будуть вибори, невідомо. До того ж не розуміє жадна людина, яке значіння ще мають *сенат та палата депутатів,* бо Мусоліні не тільки висміює й кепкує з них, але й *цілком їх ігнорує.* Тим часом *вбивство робітників* весело продовжується. Як зле йде

справа, краще всього побачимо, як що дамо слово урядовому органу. «Масаджеро» від 19 грудня пише:

«Минулої ночі, біля 12 годин, в Турині вистрілили з засідки троє індивідуумів в шістьох фашистів, що спокійно йшли своїм шляхом. Водного з фашистів, Джузепе Бреда, потрапили, він скрикнув і впав долі. Після того як вони віднесли пораненого в шпиталь, подались фашисти до помешкання фаши й привели групи, що поділились в околицях першого нападу. Там двоє з них були поранені. Після цього послідувала мобілізація п'ємонтських центрів й стягання «Чорносорочників» до Турину. В 11 год. 30 хвилин закінчили фашисти захоплення робітничих помешкань. Будинок був майже порожнім. В одній квартирі першого поверху двері були замкнені. Фашисти зламали двері. В помешканні знаходились п'ятеро людей, між ними комуністичний депутат Парагела. Що сталося, не можна докладно встановити (!). Певно те, що незабаром після цього з воріт робітничого дому виїхали дві *повозки для хворих*. Фашисти сповістили начальника поліції про захоплення робітничого дому. До лікарні було привезено тільки двоє ранених: депутат Парагела з рваними ранами біля лівого ока,—видужав через 14 день,—та залізничник Астуро Кодза, вигоєний на протязі 14 днів. В помешканнях робітничого дому знаходився також комуністичний городський гласний Фернто, що був знайдений сьогодні увечері *мертвим* на леваді Нікеліно; його тіло виявило *стріляні рани в спину*. Про Чезаре Фанті, керівника залізничного професійного союзу, що теж був присутнім, немає звісток. Після обід звернулись фашистські загони до *кварталів по краях міста*, де вони *особисто потрусили* всіх прихильників революційних партій; де-які, що спробували дати опір, були висічені й мусили *податись до шпиталю*. Діяльність фашистської міліції зробилась під вечір ще жвавішою. *Комуніст трамвайщик*, Матео Віолеріо, що зустрівся їм недалеко від свого помешкання, *був вбитий*. Друга група фашистів подалась в помешкання корчмаря Леоне Мадзолі, відомого комуніста, який схопив револьвер і *був ранений*. В той же час біля брами Сан Паоло був знайдений *труп робітника*. Гадають, що справа йде про комуністичного чорноробочого. Біля брами Ніца *постріл потрапив* у шевця Паоло Марі. Лікарі вважають, що його можна вигоїти в 15 день. Незабаром після півночі на Корсо Віктора Емануеля був знайдений чоловік, який *прохрипів*, що він має стріляну рану на голові й *умер* зараз же після того, як був приставлений до шпиталю. В Ка - Пінелі був знайдений труп Кіомо Андреа, *комуніста*, якого обвинувачували, як спільника в справі вбивства фашиста Піпі. Фашистські загони зробили також багато *хатніх трусів* в квартирах комуністів. *Де-яких членів революційних партій примушували пити рицинову олію*. Після півночі *роспочалось* біля брами Ніца багато *маленьких пожеж*. *Величезна пожежа* починається як раз зараз в *робітничому домі*».

Так пише урядовий орган. Отже, можна собі яскраво уявити, як справи стоять в дійсності.

Цей кривавий робітничовбивчий італійський фашизм зробився високим зразком для всіх інших фашистських витівок: для угорських, німецьких та австрійських. *Кров, кров і знову кров відзначували його шлях.*

Ми хочемо наприкінці, замість того, щоб знову давати оповідання про його ганебні вбивства, розглянути ще зовсім коротко угорський фашизм й на одному прикладі—на славно-звісному процесі Ландав'а—розкрити в коротких рисах суть його діяльності. Ми знову зустрінемо знайомі риси: вбивство, смертельне биття, вимушування, звада, садизм.

В основі славнозвісного процесу Ландав'а, що збури в західній Європі так багато пилу,—бо ж він відбив до де-якої міри в концентрованому вигляді всю суть фашистської Хорті-Угорщини,—лежали слідуєчі факти: угорський пройдисвіт Добе, колишній перукарський помішник, містифікатор і шахрай, счинив декілька ошуканств та попав до в'язниці. Він боявся, що потерпілі та кредитори вимагатимуть його майна й переніс обіргання своїх інтересів продавцеві вина Ландав'у, з яким він ще раніше мав звязки по своїх справах. Коли перемога контр-революції випустила його з в'язниці, почав він вимагати від Ландав'а назад своє майно, яке Ландав ніби-то собі привластив. Перед звичайним судом процес, що він підняв проти Ландав'а він програв. І от спало йому на думку доручити справу Ландав'а Генеральному Штабові Угорської Національної Армії й таким чином з цього позивання двох крамарів повстала справа високої політики. Добе обвинувачував тепер Ландав'а в тому, що він підбурював проти національної армії, що він образив керівника держави Хорті й добився його арешту. Наказ про арешт був даний не поліцією й не відповідним судом, а Генеральним Штабом Національної Армії й здійснений офіцерами Шіпором, Даншкі й бароном Петришевіч. Ландав'а, звичайно, єврея, тримають місяцями під арештом, але ні жадного разу не допитують його про образу армії та пана Хорті. Члени Генерального Штабу звернули всю свою увагу на змагання за майно між Ландав та Добе. Яким чином прийшов Генеральний Штаб до того, щоб займатися подібними справами? Війна, що провадив Генеральний Штаб Угорської Національної Армії проти Ландав'а, провадиться вартою уваги зброєю: *його примушують пити свою власну урину й їсти своє власне волосся; йому «пропонують» випити 7 літрів води й для переміни між двома літрами води провадиться обмазування долішньої частини його тіла ляпісом, пиріщують палками та гарматними батогами, все його тіло було одною чорною плямою, як це було доложено перед судом.* Представник закликаного на поміч міністра заявив, що було б краще Ландав'а та заарештованого з ним його сина вбити лантухами з піском. Офіцери зараз же повернули цей дозвіл

собі на користь: *Ландав'а кастрували, расп'яли на хресті й для виляду повісили.* Родичам Ландав'а було заборонено оглядати труп. Одному з них все ж пощастило, через підкуп вартового, оглянути мертвого, й він міг установити, що про самогубство не могло бути й мови. На стіні камери був написаний прощальний лист Ландав'а до своїх родичів. Було встановлено, що це писання було підроблене, що родичі, до яких забитий ніби-то писав, вже кілька років як умерли. Депутат Руперт, що робив у цій справі запитання, дістав від одного з належних до Генерального Штабу таку пересторогу: *пане депутате, ви не знаєте, яким могутнім силам ви себе протиставляєте. Коли ви втручаєтесь, ви ставите на карту своє життя.*

Але, що примусило ці «могутні сили» так енергійно взятись за справу? І на це питання дали висловлення панів з Генерального Штабу ясну та однозначну відповідь. Вони хотіли забрати собі майно Ландав'а, певно, тільки з ідеальних причин, щоб краще витворити національну армію. Вони мучили старого Ландав'а, щоб примусити його лишити генеральному штабові 500.000 корон та все своє дорогоцінне каміння. Старий Ландав та його сім'я занадто чіплялись за гроші й хотіли відкупитись дешевше й цю купість мусили вони спокутувати життям. Не слід проминати характерної подробиці: коли катували Ландав'а й коли він від нелюдських страждань почав так ревети, що вся кесарня почала прислухатись, пани офіцери відправили у двір двох сурмачів, щоб вони з усієї сили сурмили генеральний марш, щоб заглушити голос катованого. Так умер старий єврей під гучання генерального маршу національної армії пана Хорті. Але офіцери не задоволювались вбиттям цього чоловіка,—поруч з забитим батьком сидів у сусідній камері його син. Вони надіслали посла до сім'ї й дали зрозуміти, що й молодий хлопець скінчить «самогубством», як що на протязі 8 годин не будуть принесені 300.000 корон... Цей процес придбав такий разголос через те, що він, завдяки зв'язкам сім'ї забитого з закордонними комерсантами, зробився відомим за кордоном. *Але тисячі й тисячі вбивств робітників забуваються безжалісно й нечутно. Багато тисяч революціонерів, що мордуються по в'язницях та казематах, тисячі, що нидіють по жахливих таборах інтернованих в Зала-Єдерсеі—хто знає про них що-небудь? Як кепсько стоять справи, доводить те, що уряд Хорті сам звелів для форми розпочати «слідство» проти вбивців офіцерів. А який результат? Послухаємо: привідці загонів Пронай, Бібо, граф Шан звеліли повісити єврейського землевласника на ймення Тиремед. Справа дійшла до суду, яко процес (!): а саме, двоє журналістів були притягнені до відповідальності через те, що вони писали про нього, ніби він симпатизує комуністам, й сім'я повішеного обвинувачувала їх в образі чести. Хорті'ів бандит, на ймення Франц Збона, забив та повісив робітників-євреїв в Іжаку. Його притягнуто до суду за нечесність (!). Іван Гейаш, страшний*

угорський вбивця робітників, був втягнений в процес, яко свідок, й міг там безкарно й без наслідків для себе оголосити, що він дав наказ про покарання цих безневинних людей, що він і надалі гадає видавати подібні накази.

Так стоять справи в Угорщині. Подібно до цього стоять вони в Німеччині й трохи в пом'якшеній формі в Австрії, де як раз за останніх днів фашисти інсценували політичне вбивство робітників. Буржуазія *радіє* навіть тоді, коли її найманичі обплювають її й топчуть ногами—бо *фашизм її остання опора*. На землі існує лише одна класа, що здібна спинити фашистські вбивства: *революційна робітнича класа*. Бої найближчих років провадитимуться за слідуюче завдання: скинення фашизму та збудування власної революційної робітничої держави.

Відень
14—III—23.

Проф. В. ТИМОФІВ.

Сучасні завдання хемії.

Хоч людина майже на кожному кроці своєї щоденної діяльності зустрічається з річовиною¹⁾, одначе, дослідження цієї річовини та викриття таємниць її перетворень проходило дуже повільним темпом до початку минулого століття, і лише з цього моменту розпочався розсвіт наукової хемії, що протягом короткого періоду ста двадцяти п'яти років досягла надзвичайних успіхів.

Але початок нового століття в житті цієї молодой науки не можна розглядати, як просте продовження жвавої розробки наукових питань; цей момент яскраво відзначають де-які особливості. Вони дають нам підставу гадати, що перед дослідниками відкрилися цілком нові, широкі області наукових дослідів, які мають ґрунтовне значіння для всього колосального запасу знань попередньої епохи. Крім того, необхідність радикального полегдження економічної руїни, в наслідок недавно пережитой міжнародної війни, привела до інтенсивного дослідження природи, її багатства і таємниць, як до одного з засобів лікування ран війни. Дальніший розвиток основних наук про річовину—фізики та хемії, на котрих власне базується й найголовніша частина біології—фізіологія, темп цього розвитку, його організація набувають першорядної культурно-державної ваги; в теперішній час де-далі більше виявляються ознаки цього свідомого відношення до завдань природознавства. Зостановімо нашу увагу на цих особливостях нової епохи в історії хемії.

Хемію минулого століття можна назвати по суті хемією молекул. Вона виходила головним чином, по-перше, з того, що визнавала декілька десятків так званих елементарних річовин, цеб-то річовин, що їх ні в який спосіб не можна було до цього часу розкласти технічними засобами бодай на дві нових річовини. По-друге, кожду чи елементарну, чи складну річовину вважали за сполучення молекул, що уявляють з себе, звичайно, більш-менш складні системи атомів, цих головних підвалин матерії. В суті річі самостійні атоми окремо майже зовсім не було досліджено. Що правда, благородні гази від гелія до нітона є

¹⁾ Річовина—лат. *materia*, нім.—*der Stoff*, рос.—*вещество*.

скупченням таких окремих атомів, але через їх повну хемичну інертність їх досліджувано лише з погляду їх фізичних властивостей. Що ж до одноатомної пари йоду, живого срібла (ртуті), калія та де-яких інших металів, то вони існують при оскільки високих температурах, що фізичний та хемичний дослід їх є надто тяжкий. Тільки одна важлива область явищ—спектри,—давала дуже цікаві вказівки що до природи елементарних атомів. Здавалося, ніби атоми уявляють з себе якісь складні механізми, що виділюють ті або інші проміни в залежності від особливостей цих механізмів. Проте, спектри давали оскільки складну та запутану картину, що до останнього часу всі спроби роздивитися в ній не давали бодай-яких важливих висновків загального характеру.

Таким чином, хеміки знали, що є елементарні атоми, що вони, як то можна бачити на прикладах сполучення їх з другими атомами, мають певні фізичні та хемичні властивості, що вони, напевно, складаються в якийсь спосіб з якихсь первісних річовин, але певні, більш-менш сталі та перевірені знання відносились, головним чином, до світу молекул, а не до їх будівничих—вільних атомів.

Радіоактивні явища, більш докладні досліді над рентгеновим промінням і де-які інші досліді підняли завісу, що зачинала від нас внутрішній світ атомів, й перед нами розкрились нові глибини мікрокосма.

Таємниці атомів починають розкриватись. Тепер для нас атом є вже системою, що складається з атомів негативної електрики—електронів та щільних мас, які є зосереджені у невеличкому обсязі і несуть на собі більшу чи меншу кількість зарядів позитивної електрики. Центр або фокус атома—цієї квазі-планетарної системи—є заміщений щільним ядром, довкола якого летять по різних орбітах електрони (модель атома Резсерфорда); кількість електронів в електронній оболонці атома є рівною до того порядкового номеру, що його займає певний елемент у періодичній системі. Найзовнішній шар електронів має, здається, рішуче значіння задля фізичних та хемичних властивостей атома: це електрони, що визначають валентність атомів. В наслідок чинності зовнішньої енергії на атом електрони можуть перескакувати з однієї орбіти на другу, при чому атом випускає проміння, характер якого залежить від загальної кількості електронів в електронній оболонці й від того, з якої та на яку орбіту електрон перескакує (гіпотеза Бора). Крім електронної оболонки, електрони входять і в склад щільного ядра.

Що до складу щільного ядра, то тут дослід не йде поки-що далі первісної стадії: радіоактивний розпад вказує на один найголовніший елемент складу ядра, а саме на елемент гелія. Славновісні спроби Резсерфорда над роздрібленням ядерних атомів декількох елементів ударами їх часток, що вилітають з ядер радіоактивних річовин, вказали з великою певністю на другий

складовий елемент ядра—водень. Отже, поки-що первісні елементи, з котрих побудовані ядра елементарних атомів, це—ядра гелія, водня та електрони. Оце перші ескізи конструкції елементарних атомів, і ці ескізи логично викликають цілу низку найважливіх питань що до найголовніших деталей цієї конструкції. Візьмемо, наприклад, електронну сферу атома. Кількість електронів у ній є відомою для певного елементарного атома, але як вони росташовані по орбітах, який вигляд мають ці орбіти, як вони росташовані одна відносно одної та відносно щільного ядра, перебувають вони в одній площині, чи в різних площинах? Ми вже говорили, що електрони можуть перескакувати з однієї орбіти на другу, і тоді є природнім запитати, як відбувається цей перехід на поведінці електронів, котрі залишилися на першій орбіті, та тих, що прийняли в свій комплекс новий електрон. Бо ж після припущеної моделі атома всі його внутрішні складові частини містять в собі електронні заряди, і таким чином атом є місцем складної гри електричних сил, що її закони, можливо, й різняться від законів молекулярних агрегатів.

Не менш питань повстає й відносно структури щільного ядра, структури ізотомів (цеб-то елементів, що мають цілком однакові хемічні властивості, але ріжну атомну вагу) і т. п., одно слово, відкрилися нові, недосліджені ще області співвідношень матерії та енергії. Потрібується колосальна робота, як теоретичного так і практичного характеру, аби їх дослідити. А успіх в обсягу цих дослідів фізики та хемії атомів матиме величезні наслідки для розуміння всієї ріжноманітності явищ в світі молекул, бо цей світ цілком залежить від властивостей атомів, а, значить, і від їх складових первісних елементів. Праця в цих напрямках ведеться на всіх флангах прискореним темпом, і результати її впливають в певний спосіб на багато раніших напрямів хемічного досліду. З цього боку можна чекати великих змін що до керованих думок тих або інших течій дослідчої роботи. Бо ж в області молекулярної хемії є ще дуже багато чого зовсім нез'ясованого і мало зрозумілого, і можна гадати, що з'ясування природи та конструкції атомів, а також сил, що виявляють свою чинність в середині атомів, проллє яскраве світло на багато темних областей молекулярної хемії. А що ясніш стане для нас світ річевих явищ, тим легше буде нам керувати цим світом задля наших людських цілей поліпшення добробуту, визволення Homo Sapiens від зайвої фізичної роботи на користь його духовної діяльності.

З другого боку, поступове поширення та потончення технічних засобів досліду дасть змогу значно поширити наші відомості про поведінку річовин при різних температурах та тисненнях, поставити питання про межі існування окремих матеріальних індивідуумів та про ширшого обсягу закони хемічних явищ. Адже багато здобутих наукою узагальнень покривають порівнюоче вузьке коло фактів, що їх встановлено було в межах звичайних температур та тиснень, і дуже часто виявляється,

що до ширшого обсягу ці узагальнення уже є мало придатні і повинні бути модифіковані. Характерним прикладом такого процесу розгортання узагальнень може бути поступовий розвиток закону газовидого стану від його первісної форми, що її дали Маріотт та Бойль, до цілої низки складніших форм, включаючи й форму закону відповідних станів, які пробують об'єднати всю масу різнманітних явищ флюїдної річовини в широких межах температур та тиснень. Кінцевим ідеалом є вироблення не багатьох, проте, остільки могутніх узагальнень, котрі за допомогою математичного апарату охоплювали б безліч різнманітних явищ природи у просторі та часі. В утриманій формі таке досягнення (як шуткує проф. Нернст у своїй ректоральній промові минулого року) давало б змогу, знаючи точно закони природи та конституцію Гете, відтворити його Фавста, до того ж з чорновими поправками.

Але розвиток науки про річовину, остільки тісно звязаної з різними сторонами матеріального життя, не може проходити виключно в одному напрямкові, що його проказують чисто теоретичні потреби науки. Вплив щоденного життя є дуже інтенсивний; ми бачимо постійні приклади цього впливу: досить пригадати хоч би інтенсивний розвиток хемії ароматичних сполучень під впливом розсвіту промисловости анілінових фарб. В сучасний мент висуваються нові вимоги практичного життя, і можна вже відмітити ознаки піднесення наукової роботи в певних напрямках.

Усі річовини, що їх ми використовуємо задля різних цілей, здобуваємо з мертвої та живої природи, де вони чи перебувають вже зовсім готові і потребують лише очищення, чи вони є наслідком більш-менш складного хемичного оброблення інших річовин. Умови утворення річовин в живій природі—в організмах,—в де якому відношенні дуже різняються від тих, що мають місце на заводах та в лабораторіях. В останньому випадкові ми маємо більш-менш значні маси мішанини різних молекул, з котрих лише незначна частина прилягає до стінок посуду, а останні стикаються тільки одна з одною; а в організмах при рухові соків—ропущеної мішанини різних річовин,—через найдрібніші жили та через стінки клітин значна кількість цієї мішанини стикається з стінками. Позаяк стінки—поверхні твердих тіл,—по ріжному і часто дуже виразно впливають на рідкі та газовиді річовини, котрі стикаються з ними, то доводиться приходити до того висновку, що реакції річовин можуть проходити цілком не однаково, як в якісному так і в кількосному відношенні, в залежності від того, чи перебувають ці річовини під впливом твердої поверхні, чи ні. Одно слово, хемичні процеси в капілярних просторах або у великих, порівнюючи з величиною молекулів, обсягах можуть бути дуже різні.

Хемичні процеси в рослинах та звірятах, то є, головним чином, капілярні процеси, ускладнені до того ж електрорухливими силами, що розвиваються в клітинах та жилах; заводські

засоби виробу річовин переводяться звичайно у великім обсязі, який обмежено порівнюючи невеликими поверхнями. Здобути на заводах річовини, що їх вироблюють організми по своєму методу, є завданням величезної трудности; відтворити на заводі у великих розмірах як раз ті процеси, які мають місце у капілярних просторах, обмежених стінками з різноманітного що до хемічного складу матеріалу, взагалі неможливо—як з технічного погляду, так і через те, що досі не з'ясовано ще багато подробиць біологічних реакцій. Проте, питання відносно заводських засобів здобуття багатьох річовин, що їх вироблює організм, дедалі більш висувається життям на перший план.

Історія технічної хемії подає нам цілу низку прикладів щасливого вирішення цього завдання. Величезні плантації марени, що її колись широко культивували в полудневих країнах для виробу пунсової фарби, давно вже зникли, після того як заводи алізарину почали виробляти цю фарбу з складової частини кам'яновугляної смоли—антрацену. Той самий процес має місце зараз в обсязі виробу індиго, що його плантації нищуються через конкуренцію з штучним індиго і т. и. Але згадані зараз річовини, як і багато інших штучно здобутих, мають, безумовно, куди менше життєве значіння, аніж основні продукти діяльності організмів—вуглеводи, жири та білкові річовини; що до штучного виробу цих продуктів або ж найголовніших складових частин їх, як от, прикладом, жирних квасів, то тут зроблено було дуже мало.

Тим часом постійне зростання населення земної кулі, збільшення культурних потреб його, розвиток культурної техніки викликає й збільшення попиту на ці річовини та на продукти їх перероблення. Цій вимозі повинні відповідати як агрономічні культури, так і хемічна промисловість. У кожній з цих галузів промисловості є свої переваги і свої дефекти, але у сільськогосподарській промисловості є дефекти, що їх позбутися надто важко, а часто й зовсім неможливо. Сюди стосуються: вимога великих площ землі, що надто перешкоджає наглядові, роботі та регулюванню умов цього типу виробництва; зміни метеорологічних факторів, що їх не можна обрахувати; різні хвороби рослин та звірят, шкідники і т. д. Значно легше здолати дефекти заводських способів виробу річовин й тому зараз в де-яких галузях хемічних дослідів помічаємо інтенсивну працю з метою викрити нові джерела річовин, що їх вироблюють організми, або ж нові способи штучного виробу цих річовин.

Візьмемо, наприклад, вироблені рослинами та звірятами жири та масла, що уявляють собою етери гліцерину з різноманітними жирними квасами—гряничними, негряничними і окисквасами. Приложення їх є дуже різноманітне: людина харчується ними, освітлює помешкання, мастить поверхні механізму, що труться одна об одну, виготовлює мила, пластирі, покриває залізо та дерево, аби зберегти їх від іржи та загнивання (олифа, лаки),

виготовлює ліноліум, намащує шкіри і т. д. Потреба в них є величезна й постійно зростає, тим часом здобич жирів не встигає за попитом, через те й почалися настирливі розшуки нових джерел жирів, або їх складових частин.

Коли чистять погони нафти-гасу і солярових масел, то залишаються покиди—натрієві солі нафтових kwasів; багато цих нафтових kwasів по своїй чинності аналогічні до жирних kwasів і, наприклад, їх натрієві солі в значній мірі нагадують солі жирних kwasів, цеб-то мила. Ці kwasи є продуктами закису де-яких вуглеводенів нафти; інші вуглеводені, закисаючи, дають ріжноманітні жирні kwasи, а через те в сучасний мент багато дослідів мають на меті здобути різні kwasи з нафтових продуктів шляхом закису цих продуктів: гасу, солярових масел та парафіну. Коли цю задачу буде розв'язано як слід і здобути нафтові kwasи покажуться придатними до різних технічних цілей, то це значно улекшить попит на природні жирні kwasи. Також у де-яких сортах рудого вугілля містяться kwasи, котрі є близькі до звичайних жирних kwasів, і, значить, шляхом відповідного оброблення рудого вугілля якусь частину його річовини, що раніш згорала в пічках в загальній масі рудого вугілля, можна використати задля інших цілей, як більш цінний продукт. Над цим питанням багато працюють в Німеччині. З другого боку гліцерин, що його досі виробляли лише з жирів, можна зараз, окрім жирів, здобути шляхом особливого шумування вуглеводів; через те, що цей спосіб, як здається, є рентабельний, відкривається, отже, можливість масової продукції штучних жирів з такого гліцерину та відповідних kwasів нежирового походження. Але це є лише одна з стадій на шляху штучного виробу органічних продуктів. В рослинах, крім жирів, вироблюються й інші дуже важливі річовини—углеводи, білкові річовини, алкокоїди і т. д., а тому перед хемією стоїть привабливе, але надзвичайно важке завдання винайти способи штучного виробу углеводов з таких річовин, як вуглеквасний газ (вуглевий двокис) та вода.

Зелене листя ніби-то так просто вирішує першу частину завдання, втягуючи вуглеквасний газ і, за допомогою соняшного проміння та хлорофілу, перероблюючи цей газ укупі з водою у углеводи. Після останніх дуже коротких відомостей з західно-європейської наукової літератури бачимо, що завдання це почали розв'язувати штучним шляхом і, прикладаючи замість соняшного проміння ультрафіолетове проміння, пощастило здобути цукор з вуглеквасного газу. Звичайно, мабуть ще довго доведеться чекати, поки буде змога технічно поставити цей дуже важливий що до своїх наслідків спосіб виробу цукру. Але коли пощастить цього досягнути, то яке величезне значіння матиме цей спосіб, як що сірвіцем задля такого заводу будуть потоки вуглеквасного газу, що його зараз викидають в атмосферу наші багністі резервуари шумуючих рідокостей, підземні газові джерела і т. п. Синтетичний цукор, синтетичний крохмаль ввижаються

в туманній даліні мрійному хемикові. Англіському хемикові Белі з с півробітниками пощастило здобути безпосередньо отруйний алколоїд цікути каніни, коли згадане проміння направили на водяний розчин вуглеквасного амонія. Ця річовина є дуже складна, проте вона перетворюється з таких простих річовин, як вуглеквасний газ та аміак. Мабуть, це є тільки перший величезної ваги крок до того, аби поступово викрити таємниці хемичних процесів, що мають місце в нетрях маненьких клітинних лабораторій.

Найтруднішою задачею штучного синтезу є білкові річовини, ці надзвичайно складні, дуже несталі річовини. Уперта робота дослідників над з'ясуванням складу білкових річовин, їх поступового розпаду на найпростіші складові частини та поворотного синтезу складних річовин з найпростіших дала вже багато дуже цінних результатів, але ці результати складають тільки невеличку частину того, що треба ще зробити. Крім величезних труднощів, що стоять на перешкоді до синтезу таких білкових річовин, які були б еквівалентні по своїй якості до натуральних продуктів, мабуть, ще важче розв'язати питання про рентабельний масовий виріб первісних складових частин білкових річовин, як от, наприклад, аміноквасів; через те в цій галузі натуральна продукція білків, мабуть, ще довгий час буде мати першорядну вагу. В кожному випадкові, хоч і раніш велика кількість дослідів мала на меті виробити синтетичним шляхом багато натуральних органічних продуктів, але в сучасний мент помічаємо велику увагу до цього питання; розв'язати це питання значить заступити натуральну продукцію річовин в природніх умовах, що їх важко регулювати, технікою заводського хемичного процесу, котрий можна строго регулювати.

Відзначимо, нарешті, ще один цікавий напрям в обсязі хемії горючих матеріалів. Боротьба між транспортом по рейках і моторовим рухом без рейків як по землі, так і через повітря, що привела до надзвичайного удосконалення конструкції моторів, висунула zarazом підвищені вимоги що до якості моторового палива. Ті сорти як природніх горючих матеріалів, так і продуктів їх переробки, що їх досі зуживали, в багатьох випадках є не зовсім придатні; через те поруч з ранішою тенденцією пристосовувати конструкцію мотора до певного сорту палива, зараз висувається яскраво инша тенденція, а саме виробити сорт палива, що він відповідав би певній конструкції мотора. Це дуже важлива, але й нелегка задача хемичного характеру.

Розв'язати згадані вище, а також инші не менш важливі задачі можна, звичайно, шляхом інтенсивної дослідчої праці. Дослідча праця є продукцією наукових вартостей і в своєму історичному розвитку вона в значній мірі повторювала ті ж стадії, які мали місце в продукції матеріальних вартостей. Не важко зрозуміти причини цього: самий процес прогресивного розвитку продукції матеріальних вартостей містить в собі неод-

мінно більш-менш значну долю елементу дослідчої праці, лише в епохи слабого розвитку науки—узагальненого знання—керівнича роля її є незначною: тоді керівником є голий емпіризм, іноді інтуїція, індивідуальності робітника. В міру розвитку та зміцнення точних наук думка дослідника за допомогою їх починає з успіхом позбавлятися ненаукового емпіризму, але крім поширення кадрів дослідників і підвищення їх компетентности на сцену виступає нове явище—об'єднання напрямів дослідчої роботи та їх регулювання. У наукових центрах—університетах та інших вищих школах почали утворюватись окремі невеликі школи з різних галузів знання, де провадила дослідчу працю в напрямі тих або інших питань якась видатна наукова індивідуальність. Ці напрями залежали від особистих властивостей та інтересів наукового характеру кожного керівника. Поруч з тим почали повставати й інші форми об'єднання дослідчої роботи з обсягу прикладного знання: так при великих промислових заводах засновуються відділи, іноді з великими штатами наукових спеціалістів, обов'язком котрих є переведення наукових дослідів. Так наприклад, великі заводи анілінових фарб в Німеччині мали при собі лабораторії, де працювали сотки докторів хемії виключно над розв'язанням задач що до виробу нових річовин та досліду їх властивостей. Добір цих задач залежав, звичайно, від того або іншого напрямку продукції певного заводу. В Америці Західна Електрична Компанія має лабораторію, яка займає будинок в 13 поверхів; там працює 1600 дослідників. Крім того, об'єднана промисловість у свою чергу утворювала дослідчі інститути для систематичного наукового розроблення найголовніших в даний мент технічних питань певної промисловости.

В сучасний мент це піднесення інтересу до організованої дослідчої роботи, без сумніву, яскраво зростає. У Німеччині, яка в наслідок світової культурної катастрофи переживає тяжку економічну кризу, віра у велику силу знання не тільки не захиталася, але країна робить великі зусилля в напрямі підвищення дослідчої роботи: для одного тільки питання про використання горючих матеріалів в Німеччині за останні часи організовано чотири дослідчих інститути; півроку назад відчинено в Саксонії інститут шкіряного діла, а в грудні інститут волокнявих річовин. В свою чергу Америка витрачає тепер величезні кошти на влаштування всляких дослідчих інститутів, на матеріальну підтримку більш-менш серйозних наукових та технічних дослідів, дає великі премії за цінні праці і т. д. Після останніх відомостей на заснування та утримання різних дослідчих інститутів за минулий рік в С.-А. Штатах понад 500 фірм і трестів витратили 140 мільйонів доларів, при чому половина цієї суми йшла на чисто лабораторні досліді, а половина на технічні спроби на самих заводах. Завдяки лабораторним спробам пошастило скоротити видатки на продукцію заводів на суму біля половини мільярду доларів.

При такому інтенсивному розвитку наукового прогресу державна влада не може зостатись поза цим рухом. Обставини змушують її взяти на себе певну долю роботи, бо в загальній сумі питань, котрі треба розробляти, є ціла низка таких, які не мають безпосереднього інтересу для промисловости або окремих дослідників, а тим часом це є дуже важливі питання, бо приступне розв'язання їх може дати дуже цінний матеріал, що його використовує, безумовно, як чиста, так і прикладна наука. Німецький Рейхсанштальт з його фізичними та хемичними лабораторіями до певної міри виконує це завдання і в особі його німецька державна влада бере безпосередню участь в організації і переведенню дослідчої роботи.

Ця стадія є неминучою для всіх культурних держав: культивування науки і піднесення продукції як теоретичних, так і практичних наукових вартостей повинні стати одним з найголовніших завдань держави, бо це перш усього піднесе активність розумових сил народу, що перебувають у дрімоті, і допоможе державі досягнути її завдання.

Проф. Б. П. ГЕРАСИМОВИЧ.

Револуція Коперника.

(До 450-літніх роковин з дня народження).

Є мислителі, імена яких відзначають цілі епохи історії розумового розвитку людства, становлять межі, що відокремлюють собою світогляди, котрі мають давність багатьох віків,—до них, без сумніву, належить Миколай Коперник, що його ювілей святкує цього року увесь культурний світ. Коперник—це не тільки великий астроном, реформатор науки про небо, Коперник—це є найбільший етап на історичнім шляху людської думки, це бойовий прапор, під яким проходили не лише словесні бійки, але в ім'я котрого легко й самохіть сходили на костри. Одно слово, Коперник—це сучасний світогляд, що прийшов на зміну старому, середньовічному.

Коли ми досліджуємо природу, ми йдемо від досвіду та спостереження до основних підвалин, головних принципів. В середні віки було як раз навпаки: приймали за непорушні де-які твердження, що мають чисто теологічний характер, і потім з погляду цих тверджень досліджували природу, пізнавали дійсність. Природознавство, фізика, механіка, астрономія—усе оце були лише допоміжні науки, через які перевірювано основні положення теології та метафізики. Природа була лише книгою, у якій змальовано було картини, що ілюструють і стверджують божественне відкриття. Таким чином мета науки була не в ній самій, а поза нею, бо ж природа була тільки загальною символів, що їх божественна мудрість поставила перед людством, і завданням цілої науки було з'ясувати ці символи. Поза цим видимим світом символів знаходився світ невидимий, світ реальний, світ божественний. Як казав ідеолог середньовіччя Альберт Великий,—«видимий світ створено задля людини, аби, досліджуючи його, людина пізнала бога».

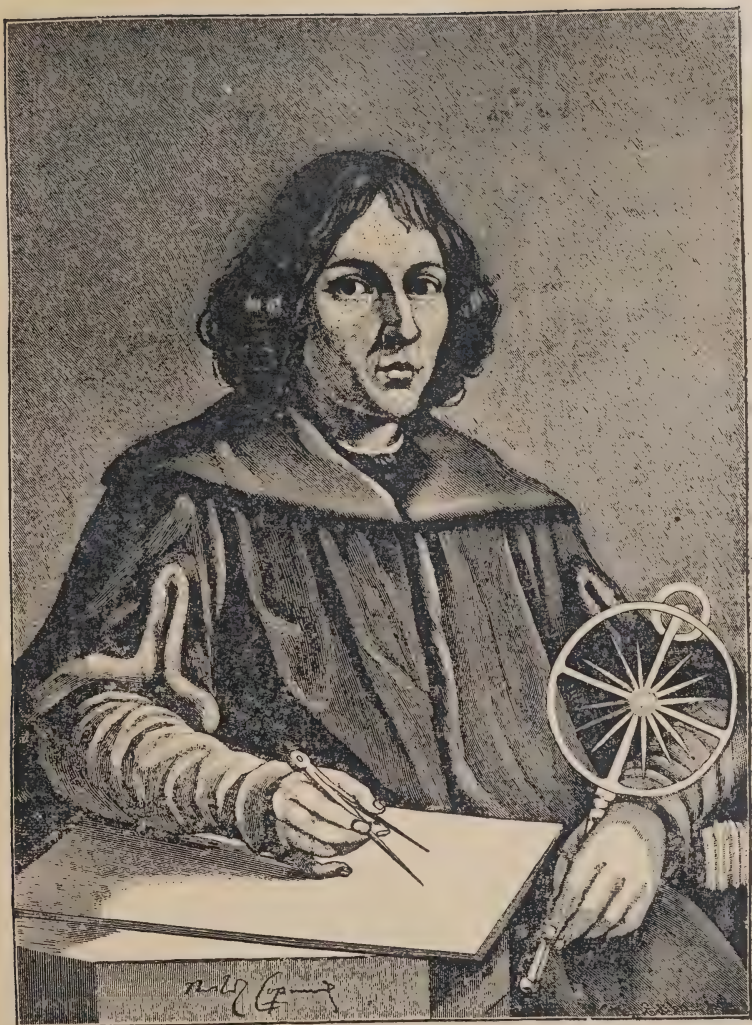
Після середньовічної релігійної метафізики людина була метою світового процесу, який почався в добу гріхопадіння Адама має закінчитися страшним судом. Земля є тією сценою, що на ній мали місце взаємини великих світових сил—бога, діявола та людини; тут виконувалось усе, що задумувало на небі, тут зв'язувало й розв'язувало долю всесвіту,—усе останнє існує лише задля землі та задля людини, що на ній живе. Небесні світила було створено «задля знамень» і тільки задля знамень. Центром

всесвіту повинна була бути земля; сюди, до цього центру, сходяться усі сили всесвіту, яко астрологічні впливи, що йдуть від небесних світил, звідки йде холод і посуха, і спека, і роса; нарешті, звідси в формі комет, що остільки лякали середньовічну фантазію, ці впливи прямують у всесвіт, ніби ростікаючись у ньому.

Таким чином було знайдено метафізичне з'ясування задля простого й природного погляду на рух небесних тіл, що його ми можемо знайти рішуче у всіх народів на первісному ступню їх розвитку. Оцей примітивний погляд полягав в тому, що земля є нерухомим центром всесвіту, довкола якого провадиться увесь рух. Ця геоцентрична, як кажуть, система знайшла в середні віки своє найвище релігійне угрунтовання, вищу санкцію. Але богослови могли дати середньовічній думці тільки форму, проте вони цілком були безсильні надати їй необхідного змісту; вони надто були далекі від інтересів природознавства. Зміст своєї філософії природи середні віки знайшли в творах стародавніх. Спочатку забороненим шляхом, потім легальним, ідеї стародавніх філософів, головним чином Арістотеля, почали входити в тісне коло понять, що ними керувалася церква, і визначували собою увесь зміст середньовічної науки. Фізика Арістотеля в теологічній обкладинці—ось той фундамент, що на ньому побудовано усю середньовічну філософію природи.

Фізика Арістотеля була на диво гармонійною, суцільною, універсальною і ніби в собі замкненою системою. Ми, що живемо серед віру фізичних теорій, які виникають і зникають, стоїмо на межі нового, ще неясного фізичного світогляду,—ми можемо позаздрити тій суцільній фізичній теорії, якою володіли стародавні, тому універсальному світоглядові, який вони передали середнім вікам. Теорія Арістотеля обіймала рішуче всі області світової будови, починаючи від небесних явищ і кінчаючи фактами органічного життя. Тут усе було перейняте єдиною ідеєю, окремі часті щільно пригнані було одна до одної. І коли ця суцільна будова Арістотелевої фізики все ж таки зрештою захиталася й упала, то причиною тому була ота на диво неродюча що до науки фізика, а найголовніше те, що її не було побудовано на ґрунті спостережень та досвіду.

Підвалиною Арістотелевої фізики було припущення про кінечність всесвіту. Для всякого античного мислителя світ уявляв собою обмежену сферу, на якій були росташовані нерухомі зорі. Ця сфера, що в центрі її знаходилась земля, була від нас порівнюючи близько; поза нею кінчався світ, поза нею не могло бути нічого матеріяльного, бо поза нею немає простору, немає місця в фізичному розумінні цього слова. В протилежність до нашої землі, що, як припускали, складалася з чотирьох елементів: води, землі, повітря та вогню, погранична небесна сфера складалася з особливого п'ятого елементу—квінтесенції. Це була якась надзвичайно тонка, прозора, перебуваюча, вічна, досконала матерія. З неї складалися також усі небесні тіла, починаючи від місяця

МИКОЛАЙ КОПЕРНИК.

і кінчаючи окремими планетами. Таким чином для Арістотеля світ був двоїстий: з одного боку був «підлунний світ»—наша земля, що складалася з мінливих та нетрівалих елементів, і з другого боку були небеса, що складалися з особливого невідомого нам елементу, нерухомого, незмінного, вічного. Небо і земля—ось два полюси, довкола яких оберталась думка Арістотеля. Цей поділ всього світу на дві частини був надзвичайно характерний для всієї старо-грецької думки: до нього нахилилися ще попередники Арістотеля, про нього говорили Пітагор та його учні.

Ця подвійність всесвіту виявлялася ще в цілій низці фактів. Рух небесних тіл не міг бути таким, як рух тіл земних, бо ж незмінні, вічні, досконалі небесні тіла могли рухатися тільки певним рухом. Але якими шляхами?— Як що уявно провести просту лінію й продовжити її в обидва боки неозначено далеко, то виявиться, що вона повинна перетинати небесну сферу в двох точках; отут наша проста й мусить закінчитися. Справді, бо ж поза небесною сферою немає й не може бути простору. Отже, усяка пряма має кінець; звідси античні мислителі вивели, що рух небесних світил не може бути прямолінійний. Забуваючи про можливість коливального руху, вони стояли на тім, що рух по кончній простій лінії не може продовжуватися вічно; а коли так, то небесні тіла, які є у вічному русі, не можуть рухатися прямолінійно, і самотнім шляхом, що їм личить, є шлях коловоротний. Тільки одно коло є якась досконала крива, що завжди лишається подібною до себе самої, яка сама себе замикає; саме через це небесні тіла повинні рухатися по колах. Оцей принцип, введений ще Пітагором, став підвалиною всієї грецької астрономії, він ще більш підкреслив подвійність всесвіту. Тут, на землі, можуть виникати і закінчуватися різні рухи,— і коловоротні, і простими (прямими) шляхами; там, на небі, рухи не можуть ні виникати, не закінчуватися, і шляхи можуть бути лише коловоротні.

Небесна сфера, що обмежує світ, обертається протягом доби рівномірним рухом довкола своєї вісі; остання проходить через землю, що лежить в центрі її та навколо якої протягом року обертається сонце і протягом інших проміжків часу—різні планети. Земля, таким чином, перебуває нерухомо в центрі всесвіту. Це положення Арістотель і його наступники доводили цілою низкою аргументів. Тут були докази і чисто логичні, і механічні, і, нарешті, докази чисто геометричного характеру. Багато з них ми тепер навіть не розуміємо, остільки слабою здається нам їх основа. Проте були аргументи, що мають більш дійсний характер та які можна було знести лише через декілька століть. Як що б земля рухалася навколо сонця, то протягом року зорі ближчі до нас змінювали б своє положення відносно до зір дальших.—Це зміна місця такого ж порядку, як і та, що її кожний з нас може спостерігати, дивлячись у вікно потягу, котрий є в рухові: ближчі предмети, напр., дерева посуваються відносно

до дальших, що, здається, ніби залишаються нерухомі. Те ж повинно би було мати місце й на випадок руху землі довкола сонця протягом року. Проте, такого пересування зір, не дивлячись на всі старані розшуки, не помічувано, і саме ця обставина була головним аргументом для античних прибічників нерухомости землі. Правда, ще в той час були мислителі, як от, напр., Арістарх Самоський, які говорили про те, що ближчі зорі не посуваються відносно дальших протягом року, як здається, лише через надзвичайно великі віддалення нерухомих зір від нас, і що це посування буде встановлене в той день, коли люди дійдуть більш достотних способів виміру що до положення зір. Проте це останнє заперечення, звичайно, мало мале значіння, порівнюючи з наочним геометричним аргументом Арістотеля. Земля повинна була бути нерухомою чере те, що не існувало пересування зір протягом року!

Рух небесних тіл завдавав грецькій науці надзвичайно велику та складну задачу, бо ж ці рухи після теорії повинні були б провадитися довкола землі по колах з постійною швидкістю. Між тим досить було спостерегти протягом короткого часу яку-небудь добре відому всім яскраву планету, аби переконатися в тому, що ці небесні світила, що невинно посуваються серед нерухомих зір, рухаються надзвичайно складно: вони йдуть то в однім напрямі, то зостановляються, то викреслюють на небі якісь загадкові петлі задля того, аби потім знову розпочати рух в старім напрямі. Як з'ясувати ці неправильності що до руху планет, або, як їх назвали,—нерівності, як помирити їх з тією простотою, якої вимагала теорія Пітагора та Арістотеля? Розв'язанням цієї задачі займалася стара грецька астрономія протягом декількох сот років. Її гаслом було «спастися явища» («содзейн та файномена»), цеб-то виправдати планетні рухи з погляду вищезазначеного нерухомого принципу.

Це можна було зробити, напр., так: можна було рахувати, що рух кожної планети не є попросту коловоротний, але що він складається з декількох коловоротних рухів, які відбуваються з незмінною швидкістю. Великий астроном давнини Птолемей склав побудовану на тому припущенні теорію, що в той час не зле «спасала явища», тоб-то з'ясовувала їх з погляду основного принципу. Птолемей припустив, що кожна планета рухається по колові (епіциклові), а центр епіцикла в свою чергу рухається по колові, в центрі котрого перебуває нерухома земля. Усі рухи проходять з постійною швидкістю, і основний принцип залишається непорушеним. Легко зрозуміти, що, коли знайдемо в певний спосіб для кожної планети діаметри вищезгаданих колів та відповідні швидкості, завжди можна буде з'ясувати вказану нерівномірність планетних рухів. Нам, що перебуваємо в центрі, здаватиметься, що планета, яка йде по нерухомому епіциклові, посувається то в одному, то в другому напрямі, викреслюючи в небі складні петлі; в дійсності ж ці рухи є сполученням коло-

воротних рівномірних рухів згідно основного принципу. Теорія Птолемея чудесно з'ясовувала ті нерівності планетних рухів, про які знав стародавній світ; через арабських вчених вона цілком перейшла в середньовічну астрономію і разом з фізикою Арістотеля визначила собою усю середньовічну філософію природи.

Задля середньовіччя теорії Арістотеля та Птолемея були справжнім кладом; тут в гармонійній універсальній системі було подано все, що потрібне було середньовічній людині релігійного настрою: центр всесвіту—земля, відсутність інших населених світів, погляд, що земля та інші небесні тіла різняться що до якості одно від одного, подвійність досвідного світу і т. д.,—усе оце як найкраще стояло в згоді з центральним положенням людини, або, як кажуть, антропоцентризмом. Мало того, в ідеях Арістотеля можна було знайти де-які теологічні думки, бо ж для нього рух небесної сфери протягом доби був наслідком того, що існує Перший Двигун, якому надавали релігійно-морального характеру. Цю ідею чудесно могла засвоїти середньовічна думка і її можна було погодити з ученням святих отців.

Наукові ідеї Арістотеля та Птолемея були плодом колективної творчості античного світу і, звичайно, не мали догматичного характеру. То були положення, що з'явилися в світлі вільної критики, тоб-то як раз того фактору, який вважали остільки небезпечним в середні віки. Схоластики по своєму скористувались ідейною спадщиною античного світу: те, що у Арістотеля мало значіння наукової теорії, а у Птолемея гіпотези, котра задовольняючи з'ясовує спостереження, під впливом богословських ідей набуло характеру непорушного догмату, переймаючись поступово остільки дивною для нас середньовічною ідеологією.

Людині взагалі є властивим переносити на речі та явища зовнішнього світу свої прикмети; вона завжди їх трохи антропоморфізує, і слова Гете про те, що «людина ніколи не пізнає, оскільки вона є антропоморфістом», навіки зостануться справедливими. Однак, те, що може бути введене тепер у науку тільки мимохіть, у середні віки робилося свідомо і цілком набуло значіння методу досліду природи. Так, серйозним закидом проти учення про рух землі довкола сонця вважали міркування, що на цей випадок земля вже давно втомила б і зупинилася. Рух планет з'ясовували тим, що кожна планета має душу, яка керує її рухом. Оскільки глибоким було це переконання видно з того, що його поділяє навіть великий Кеплер, правдивий основоположник теоретичної астрономії.

Для сучасної людини пізнати явище значить винайти його причини, або, коли хочете, функціональну залежність між явищами, що їх ми розглядаємо. Для середньовічного мислителя цього було ще мало: не досить було знати причини явищ, треба було знайти їх мету, їх місце в загальній гармонії світу. Оскільки ця потреба що до винайдення мети явища була пекучою, видно хоч би з такого факту: коли Галілей відкрив супутників планети

Юпітера, йому закидали, що ці небесні тіла ніколи не можуть існувати, бо не мають ціли, є невидимі та незначні по своїй масі й залишались би зайвими членами планетної системи.

Антропоморфізм та жадібні шукання за метою явищ—оце характерні ознаки середньовічного світогляду. Останній ґрунтувався на цілیم загалі ідеологічних фактів середньовіччя, а середньовічна наука—майже виключно на астрономічних спостереженнях. Нам тяжко тепер уявити, яке величезне значіння мала астрономія наприкінці середніх віків. В наші часи кожне астрономічне відкриття має філософський інтерес лише остільки, оскільки воно є новою перевіркою сучасних методів думки. Але в середні віки астрономія займала інше положення, бо ж вона була одинокою достотною наукою; її успіх або неуспіх тісно звязувались з долею метафізичних поглядів, що боролись поміж собою.

Довести, що земля є рухома, що вона рухається довкола сонця, це значило довести, що вона є лише однією з багатьох планет. Звичайно, можна було думати, що земля, яка рухається, є одинокою населеною планетою й уявляє з себе ту сцену, на котрій відобрається великий космічний процес; проте було ясно, що такий погляд не може бути подібний до правди. Зірвати землю з центру всесвіту визначало вийняти душу з усього середньовічного світогляду, визначало позбавити цей світогляд того нерухомого, покритого мохом тисячоліть ґрунту, на якому він базувався. Ось чому найбільш революційною наукою того часу була саме астрономія, ось через що перший удар папізму в боротьбі з новим світоглядом був направлений саме супроти астрономів.

Між тим з погляду чисто астрономічного система Птолемея показалася незадовольняючою. В міру збільшення точности спостережень виявилися де-далі нові планетні нерівності, що їх не можна було з'ясувати так просто, як то колись думав Птолемей. Аби з'ясувати їх з погляду основного принципу стародавньої астрономії, треба було вводити де-далі все нові коловоротні рухи планет. Довелось ввести декілька епіціклів, з котрих кожен рухається по іншому епіціклові, і по одному з них—останньому рухається планета. Механіка світа де-далі більше ускладнялася: замість декількох епіціклів Птолемея з'явилися десятки нових епіціклів, і наприкінці XV віку італійські астрономи, аби з'ясувати всі планетні рухи, були змушені загалом ввести 79 епіціклів. В такий спосіб утворився надзвичайно нагромаджений та незграбний механізм планетної системи, механізм, що його складність прямо суперечила майже уродженій нам ідеї про просту організацію зовнішнього світу. Тому не дивно, що теорія Птолемея наприкінці середніх віків почала викликати проти себе закиди з боку спеціалістів. Є навіть анекдот про те, як Альфонс Кастильський, може бути одиноким за всю історію король-астроном, сказав різкі слова, докоряючи богам за надто складну організацію всесвіту, за що й поплатився своїм троним.

Ото був ґрунт, на якому вирости ідеї Коперника. Здобувши блискучу освіту, спочатку в Кракові, потім в Італії, в ту епоху, коли остання почала прокидатися від середньовічного сну, цілком володіючи всіми методами науки того часу, Коперник перевів велику реформу в астрономії. Він припустив, що нерухомим є сонце, а не земля і що земля, як одна з планет, протягом року обертається навколо нашого денного світила, а протягом доби обертається довкола своєї вісі. Це припущення одразу зробило простішими всі розрахунки. Виявилось, що коли покласти його у ґрунт астрономії, то всі планетні рухи можна уявити надзвичайно просто, не користуючися тими десятками епіціклів, про які говорили середньовічні астрономи. Заплутаність видимих рухів планет з'ясовується тільки тим, що ми спостерігаємо їх з землі, яка сама рухається в просторі; таким чином, видимі рухи планет складаються з правдивого руху її довкола сонця та руху станції нашого спостереження, щоб-то землі. Ця проста думка здається нам тепер такою природною та безперечною, але в той час вона ґрунтовно розходилася зі всім складом середньовічного світогляду та науки. Отже, саме ця думка дала можливість Коперникові в його знаменитій книзі дати просту та наочну картину планетних рухів.

Ця нова точка зору робила смертельний удар усій метафізиці того часу. Ось чому, хоч багато легковажних що до релігії прелатів і висловлювали своє співчуття системі Коперника, більш глибокі та обачні уми, як, напр., Лютер та Меланхтон, одразу зрозуміли, в чому тут справа і одсахнулися від учення Коперника, як від страшної ереси. Справді, цій ересі судилося покінчити з тисячолітньою будовою, будовою фізики Арістотеля, а вкупі з тим і зі всім середньовічним світоглядом.

Сам Коперник, проте, зовсім не мав на думці захитати підвалини офіційної науки та офіційного світогляду. Вважаючи, що з нового погляду планетні рухи з'ясувати значно легше, аніж з погляду Птолемея, він, однак, зовсім не хотів порушити основні догмати, і середньовічної, і античної науки,—а саме догмат про коловоротний рух небесних тіл. Аби це можна було зробити, треба було йти двома шляхами: або визначити через спостереження правдиві шляхи планет відносно сонця, щоб-то зробити те, що потім зробив Кеплер, або ж утворити нову механіку, механіку—угрунтовану на досвіді і цілком відмінну від застарілих ідей Арістотеля. Коперник не міг йти ні по одному з тих шляхів, бо то було б ще довчасно. Заразом з тим він не покінчив з ідеєю обмежености всесвіту, з ідеєю сфери нерухомих зір і залишився, таким чином, до кінця свого життя прибічником Арістотеля. Новий світогляд, що цілком виявився тільки в наступному столітті, був вкритий йому ніби туманом, через який ледве викреслювалися контури майбутнього; проте ніхто інший не зробив стільки задля визволення науки, як Коперник. Він не зруйнував остаточно тисячолітньої будови середньовічного

світогляду, але він зробив такий смертельний удар, що після нього цей світогляд вже не міг віджити.

Коперник був чисто теоретичною натурою; боротьба за свої ідеї його цікавила мало, для того треба було мати більш активну, більш палку натуру,—натуру універсального мислителя і борця. Цю роль через де-який час виконав Галілей. Саме він виявив усі дальші висновки з ідеї Коперника, він утворив нову механіку, перевірену досвідом, механіку кількосну. Низкою великих відкриттів Галілей довів неправдивість старих ідей про подвійність всесвіту. Гори на місяці, плями на сонці, засвічування нових зір, дивні кільця Сатурна і т. и., і т. и.,—усі ці факти ясно вказували на те, що всесвіт є єдиний, і що старий поділ його на дві частини є цілком неправдивий. Таким чином було доведено єдність всесвіту, єдність нашого досвідного світу; а щоб довести матеріальну єдність, потрібний був, звичайно, спектроскоп, що його довелося чекати протягом декількох століть.

Другий коперниканець Джордано Бруно розвинув ідею Коперника в іншій напрямі. Цей фанатик нового світогляду, що проміняв спокійне манахеське життя на терни мандрівного професора-єретика та папський костер, учив про безмежність всесвіту, про множність населених світів та безконечність життя, яке наповнює всесвіт. Так упала та сфера нерухомих зір, що обмежувала всесвіт ще віддавна, і поза нею перед очима нового людства відкрилася безмежність.

Що міг сказати на користь своєї теорії Коперник? Йому не тяжко було покінчити з тими доводами чисто логичного характеру на користь нерухомості землі, які подавав Арістотель; проте, докази геометричні не тратили сили. Того посування протягом року, про яке я говорив вище і яке обов'язково мусило б бути, коли б земля рухалася довкола сонця, ні Коперник, ні його ближчі учні відкрити не змогли. Тільки в тридцятих роках минулого століття після багатьох невдалих спроб пощастило виявити ці зовсім незначні через велике віддалення зір посування їх протягом року. На користь своєї системи Коперник міг привести тільки один доказ—це її надзвичайна простота і плодючість. Галілей подав ще цілу низку аргументів і блискуче захистив їх, але ці аргументи, власне кажучи, не були доказами руху землі навколо сонця. Це були лише ілюстрації, які з'ясовували, а не доводили, і тільки у 18 столітті англійському астрономові Брадлею пощастило викрити явище (аберація світла), котре, без сумніву, доводило, що протягом року швидкість землі відносно до зір змінюється.

Таким чином, протягом двох століть нова картина світу і світогляд, на ній побудований, ніби висіли в повітрі. Супроти них будь-який схоластик міг висунути старий закид що до відсутності посування зір протягом року, проте, не дивлячись на це, нова наука затрималася і зміцніла. Світогляд не розвивається строго рівнобіжно з успіхом точного знання; іноді він попере-

джує його, іноді плентається за ним. В середні віки світогляд ледве встигав за успіхами астрономічних спостережень, але після ідейної революції Коперника сталося протилежне: світогляд сягнув далеко за ті межі, що їх покладав досвід.

Від часу, коли з'явилася книга Коперника, пройшло понад чотириста років, що є сповнені безперестанною працею багатьох поколінь вчених. Ці довгі роки відзначені найвищими успіхами точного знання. Ньютон, що відкрив закон, який керує рухом небесних тіл, Лаплас, що заснував небесну механіку, Гершель, який довів, що сонце рухається відносно до зір, блискучі успіхи спектрального аналізу, що виявили єдність складу всесвіту, здобутки в обсягу зоряної астрономії і т. д.,—все це виросло на ґрунті ідей Коперника, і кожне нове відкриття, кожний дальший крок точної науки був лише тріумфом великого польського астронома. Все це виросло на фундаменті коперніканства... але сам фундамент,—чи не був він протягом цих століть змінений та перебудований? Таке запитання здається на перший погляд незрозумілим: як можна у 20 віці говорити про нерухомість землі, про ідеї Арістотеля та Птолемея, чи не здаватиметься, що це запитання зробив якийсь схоластик, що устав з гробу?

Проте, це так: в сучасний мент провадиться повне перебудування усього того фундаменту, що на ньому побудована уся сучасна точна наука. З сучасного погляду питання про те, чи рухається сонце довкола землі, чи земля довкола сонця—не має рації. Всілякий рух—чи по простій лінії, чи коловоротний, є лише відносний рух: цілком однаково, чи ми вважатимемо, що земля є нерухомою, а зорі обертаються довкола її протягом доби, чи, навпаки, будемо рахувати, що зорі є нерухомі, а земля рухається протягом доби довкола своєї вісі,—усе залежить від нашої точки зору. Механіка не дає нам переваги що до вибору між двома цими точками зору. Усе залежить від нашого бажання та від нашої зручності. Хочете, вважайте землю нерухомою, хочете рахуйте нерухомими зорі. Чи не визначає це, що ми вертаємося до Арістотеля? Звичайно, що ні. Коперника не знесено, його тільки перейдено. Ідеї Ейнштейна ¹⁾, творця сучасної механіки, складають ніби кінцеве звено того розвитку, що на початку його стоять колоси античної науки. Арістотель, Коперник та Ейнштейн—ось три звена тієї тріади, що її можна намітити в історії розвитку світогляду.

Коли механіка не дозволяє нам зробити вибір між двома точками зору, то астрономія точно вказує на одну з них. Механіка дозволяє нам ввести фіктивні епіцикли Птолемея і всю його складну систему, але з астрономічної точки зору це буде недоцільним. Обрахунок планетного руху по схемі Птолемея є надто важкий. Він обтяжує силою непотрібної роботи, в той час як схема Коперника залишається простою, ясною та зручною,

¹⁾ Див. статтю проф. Желехівського у ч. 1 нашого місячника.

що до її практичного приложення. Тому астрономи залишаються і, мабуть, на завжди зостануться коперниканцями.

З того часу, як Джордано Бруно спалили на кострі, пройшло понад триста років. Наші відомості про всесвіт поширилися майже без краю; замість тісного куточка соняшної системи, про яку знав Джордано Бруно, ми знаємо величезний світ нерухомих зір, знаємо їх віддалення, багато знаємо про будову всесвіту. Ми оперуємо вже не кілометрами, а світляними роками. цеб-то тим віддаленням, що його протягом року проходить промінь світла (за секунду світло проходить триста тисяч кілометрів). За допомогою наших дужих інструментів наше око дісталось в такі найдальші частини світу, що знаходяться від нас на віддаленні трьохсот тисяч світляних років і... проте, останнім словом сучасної науки є ідея про конечність всесвіту. Роскрийте яку-будь книжку по теорії відносности, що ними в наші часи є повний книжковий ринок, і ви прочитаєте багацько дивних та незрозумілих слів: «обсяг світу», «радіус всесвіту», одно слово, ми прочитаємо терміни, що їх можна віднести лише до конечного світу. Ми довідаємося, що на погляд Ейнштейна світ є циліндричний, а на погляд де-Ситтера світ є сферичний; ми довідаємось, що радіус всесвіту є рівний приблизно 150 мільйонів світляних років і т. и. Чи визначає це, що ми знов повертаємося до Арістотеля, чи визначає це, що ми знов відновлюємо ту сферу нерухомих зір, яку зруйновано було натхненною пропагандою Джордано Бруно, що ми переступаємо через його велику жертву і знов повертаємося до Арістотеля? Звичайно ні. Світ Арістотеля і світ Ейнштейна різняться між собою не тільки що до кількості, не лише розміром своїх діаметрів. Тут є різниця що до якості, тут має місце повна зміна наших уявлень про простір та час. Замість трьохмірного абсолютного простору, яким однаково оперували і Арістотель, і Коперник, і Н'ютон, ми пізнали простір багатьох вимірів, простір, що має певну кривину; замість старої ідеї абсолютного часу, який проходить без відношення до явищ фізичного світу, ми пізнали ідею часу, що його не можна відокремити від простору. Ця глибока перебудова всього нашого фізичного світогляду доперва тільки почалася. Ми ще не маємо доказів правдивости нових ідей, ми ще перебуваємо в стані того коперниканця, який на користь своєї теорії не міг подати непорушних аргументів.

Як в добу Коперника, так і тепер, в тумані, що оточує нас, викреслюються контури нового фізичного світогляду майбутніх часів, світогляду, що його пощастить остаточно сформулювати, може, лише наприкінці біжучого століття. Саме тому нам є дорогий зараз Коперник, саме через те ми так глибоко переживаємо зараз ті перешкоди, що їх зазнали його перші прихильники.

Д-р. А. ЛЕМБЕРГ.

Проф. Рентген та його винахід.

Вістку про смерть проф. Рентгена зі смутком прийняли люди, які мають навіть далеке відношення до науки, та з деяким здивуванням громадяни, для яких рентгенологія та Рентген є поняття однозначні.

Хто ж він, велетень думки, якою є історія його відкриття, яке значіння мало це відкриття для науки й чим, нарешті, можна пояснити те, що за короткий час воно здобуло почесне місце серед поважних дисциплін?

Вільгельм Конрад Рентген народився 28 березня 1845 р. й, скінчивши середню школу, вступив на фізико-математичний факультет Цюрихського Університету. Людина видатних спосібностей, Рентген швидко посувається з цього часу вперед. Вже р. 1868 він займає посаду асистента професора Вундта у Вюрцьбурзі, одержавши перед тим вчений ступінь. Але у Вундта Рентген працював тільки чотирі роки. Р. 1872 він перейшов до Штрасбурзького Університету. Р. 1874 він одержує вже звання приват-доцента, а через три роки його вибирають професором Гогенгеймського Університету. Р. 1878 Рентген одержує посаду екстраординарного професора в Штрасбурзі, а через рік його запрошують в Гесен ординарним професором та директором Інституту. Відкриття Рентгена припадає на 1895 рік, на період серйозної праці його у Вюрцбурзькому Університеті. Виникло воно з такою ж простотою, з якою повстали найкращі твори дисциплінованого людського розуму, і найбільша заслуга Рентгена полягає в тому, що він зумів розплутати останній вузол клубка, що його так хитро заплутала природа.

Ось як він сам розказує про це.—«Я цікавився вже давно катодним промінням й мені самому хотілося зробити досвіди з безповітряними рурами в тому напрямку, як це робили Lenard та Hertz. І от вже з самого початку мені трапилося де-що зовсім нове. 8-го листопаду 1895 року я працював з Hittorf-Crookes'овською рурою, котра була загорнена в чорний папір. Шматок картону з нанесеним на ньому платино-синьородистим барієм лежав тут же на столі. Я пропустив через руру ток і помітив свічення екрану, яке могло залежати тільки від впливу на екран якогось світла; але ж, позаяк трубка була щільно загорнена

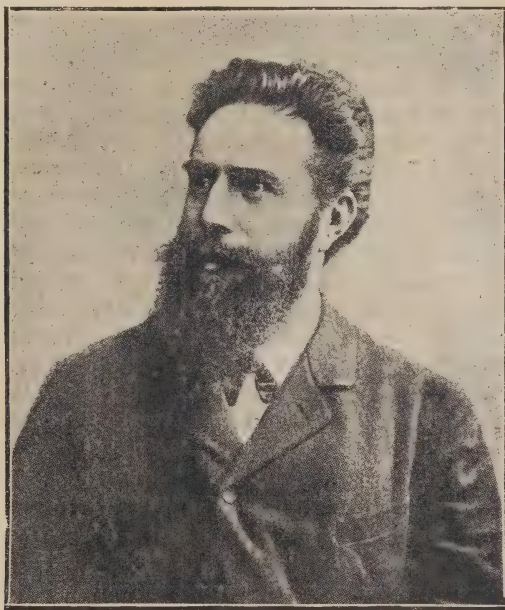
в чорний папір, який абсолютно не пропускав ніяких відомих нам промінів, то я мусив припустити, що вплив на флюоресціюючий екран неодмінно повинен виходити з Круксової рури, в чому я скоро й переконався. Я повторював спробу багато разів і результат завжди був один. І от, досліджуючи прикмети цих промінів, я міг констатувати, що ці проміні мають незвичайну силу проходити крізь щільні тіла. Про всі ці досліді я доклав поки-що у Вюрцбурзьському Фізико-Медицинському Товаристві».

Це надзвичайно скромне оповідання про обставини великого відкриття, здавалось, не дає підстав думати, що відкриття Рентгена породить самостійну дисципліну, яка зробить переворот в сучасній фізико-хемії та глибоко пустить коріння в галузі медичинської науки.

Підставою дослідів Рентгена послужило відкрите Crookes'ом р. 1873 явище свічення стінок шкляної рури, з якої було витягнуто повітря, при пропусканні через неї току від індукційної катушки. Після вищезгаданих досвідів Рентген прийшов до таких висновків: х-проміні є невидимі для наших очей; вони проходять прямолінійно крізь щільні тіла та тонкі плити металів, а, значить, і через людське тіло,—лекше через м'які частини та слабше крізь кості; х-проміні впливають на фотографічну пластинку; нарешті, х-проміні не переломлюються й не відбиваються. Домагаючись викрити таємницю природи що до цих промінів і пророблюючи безліч спроб в цьому напрямку, Рентген пробує розв'язати це питання припущенням, що х-проміні є такі ж самі електромагнітні коливання, як і проміні видимого світла. Пізніші праці французьких фізиків (Henry Poincaré, Becquerel'я та инш.) підтвердили правильність цієї догадки. Всім відомо, що видимі проміні дають спектр, який починається від червоної і доходить до фіолетової смуги. За червоною смугою спектру йдуть інфра-червоні проміні, праворуч від фіолетової смуги—ультра-фіолетові. Спектр рентгенових промінів (а не х-промінів, позаяк природу їх було вже визначено) лежить далеко за ультра-фіолетовою смугою, займаючи протяг в тринадцять разів більший, аніж увесь видимий спектр. Як електромагнітні коливання з довжиною хвилі порядку 10^{-8} см., вони легко могли проходити крізь міжмолекулярні перепонки та пронизувати щільні предмети, непрозорі для електричних та світлових промінів, що мають незрівняно більшу довжину хвилі. Ось коротка характеристика прикмет та сути рентгенових промінів.

Які ж нитки лучать відкриття Рентгена з іншими великими завоюваннями та з іншими етапами фізики за минулу четвертину віку? Перш усього є безперечний зв'язок між відкриттям х-промінів і відкриттям радіоактивних проявів де-яких тіл, яке було зроблено через декілька місяців після першого відкриття. Р. 1896 вийшла в друку стаття Poincaré, де автор висловлював припущення, що всяке флюоресціююче тіло виділює х-проміні. Цього ж року Henry, посилаючись на попереднього автора,

описує низку спроб з сірчаним цінком (фосфоресціююче тіло) й приходить до висновку, що вони збільшують чинність х-промінів, надаючи їм фотографічної сили. Далі цілий ряд вчених аж до Becquerel'я та Curie, працюючи в тому ж напрямку, відкрили радіоактивні тіла і, перш усього, самий радій. Близкучі спроби англійських вчених—отця і сина Bragg'ів, що ґрунтувались на явищах дифракції рентгенових промінів, при пропусканні їх через кристаль, зробили точно перевірені висновки що до будови кристалів. Спроба найталановитішого фізика Moseley, котрий

Проф. РЕНТГЕН.

досліджував характеристичні рентгенові проміні, що повстають при освітленні певного елемента, викликали значні зміни в таблиці Менделєєва; вони надавали виключне значіння не атомній вазі елемента, а його порядковому номеру. Оскільки ж велику роль відіграли рентгенові проміні і в теорії квант. (квант наближається до поняття «атом енергії»), дозволивши по аналогії правильно підрахувати кількість коливань рентгенового променя, який має місце при ударі електрона ONi. Нарешті, відкрита Рентгеном прикмета х-промінів йонізувати гази, щоб-то розкласти їх на різноіменно заряджені йони й тим робити їх електропровідними,—прикмета, що її пізніше було досліджено, утворила гармонійну систему й набула, крім теоретичного інтересу, й практичного

приложення. В сучасний мент генераторами рентгенових промінів є рури (назва історичного значіння), які уявляють з себе шкляні кулі, що є майже або ж зовсім порожні, та мають два виростки, в які впаяно електроди. При переході через руру току високого напруження від катода до протилежного полюсу здійснюється пучок електронів, які, зустрічаючи на своєму шляху перепону в виді анодного зеркала (чи, правильніше, антикатодного,—що лежить проти катода), трансформуються в енергію рентгенових промінів.

Як що цим приблизно вичерпується те нове, що було введено рентгеновим промінням в ділянку фізико-хемії, то далеко більше практичне приложення воно знайшло собі в різних галузях медицини. Вже на своєму першому докладі Рентген демонстрував фотографії з руки, котру знято було за допомогою нововідкритих промінів; на фотографії можна було бачити кістяк руки живої людини. Рентген користувався для своїх спроб промінням, що йому бракувало відповідної сили та яке він здобував рудиментарними приладами; але ж скоро, й дуже скоро, в звязку з буйним зростом молоді техніки, ці прилади зробилися музейною рідкістю. Їх заступили могутні апарати, що спочатку насичували руру током в декілька десятків тисяч вольт, а за останні роки вони збільшили вольтаж до декілька сот тисяч. Безконечні зміни рентгенових рур, від яких медицина вимагала практичної постійности вакуума й великої здібности проміння пронизувати тіла—все це створило зовсім самостійну рентгенівську індустрію. Вона постачала науковій лабораторії й практичні кабінети великою кількістю апаратів й приладів до них (штативів, прямо-вісних й горизонтальних рур різного типу, переривників, дозиметрів, захистних засобів і т. д., і т. д.). Таким чином вже через короткий час зробилося можливим встановити переломи костей, паталогічні процеси в них, присутність чужорідних тіл, фотографувати й оглядати на екрані в русі легені й серце, а поступово проміні стали надзвичайно точним, надійним, діагностичним методом.

В сучасний мент медицинську рентгенологію можна приблизно поділити на два відділи: рентгено-діагностичний та рентгено-терапевтичний. Перший в свою чергу підрозділюється на діагностику внутрішніх органів та діагностику хвороб кістко-суставової системи; в залежності від того, як глибоко проходять проміні, розрізняємо терапію поверхову та глибоку. Як що в перші мementи відкриття промінів можна було користуватися ними для вивчення норми й патології легенів та серця, беручи на увагу ріжну щільність та спосібність органів грудної клітки втягати в себе проміння, то далеко складніше стоїть справа з діагностикою хвороб шлунково-кишкового тракту й органів брюшної полости. Через те що рентгенові проміні однаково проходять через зазначені органи, на екрані ми маємо однорідну сіру картину і тільки переведений року 1904-го Rieder'ом метод

введення каші, змішаної з важкою бісмутовою сіллю, дав змогу відрізнити шлунок та кишки від інших органів, дослідити їх форму, величину, положення, рухову функцію й їх взаємне розташування.

Р. 1914 Rauthenberg запропонував спосіб вдуння газу в черевну полость (пнеймоперитонеум), який дає змогу нам бачити на більш світлому фоні печінку, селезінку (косу), нірки, зрощення й нові витвори передньої черевної стінки та, нарешті, органи малого тазу. Широке простосування знайшов запропонований Forlaminі метод вдуння газу в полость плеври з метою лікування, до чого було зужити попереднього й рівночасного контролю рентгенових промінів (пнеймоторакс). До цього слід додати, що коли вдувати замість 20—30 кубиків рідкості, яку здобувають через спинно-мозговий прокол, таку ж кількість кисня, то на рентгенівській знімці можна одержати мозгові заглиблення, що викреслюються в наслідок розповсюдження газу в підпаутинних просторіннях, а також часті і полості мозгових шлуночків (метод енцефалографії); коли ще згадати тут про численні методи локалізації чужорідних тіл в організмові людини з точністю до $\frac{1}{2}$ см., то й цим ще далеко не вичерпується надзвичайна вага рентгенових промінів, як діагностичного методу.

Численні спроби з рентгеновим промінням мали шкідливі наслідки для експериментаторів: постійне освітлювання рук викликало запалення шкіри, хронічні екземи й випадання волосся. В голову дослідників запала думка про те, що рентгенові проміни впливають на живий організм і перш усього на шкіру. Р. 1896 віденський лікарь Freund вперше пристосував рентгенове проміння до потреб лікування, й цей мент слід рахувати початком рентгенотерапії. Наступні досліді дали блискучі результати що до лікування хвороб шкіри. Паралельно з грубо емпіричним пристосуванням рентгенових промінів йшло експериментально-наукове розроблення питань про вплив промінів на всілякі ткани та окрему клітину; в наслідок цього прийшли до висновку про електричність (виборчу чинність) відносно певних тканин, і на цій прикметі, як на міцному фундаменті, почала рости й розвистися рентгенотерапія. Тими самими дослідіами було з'ясовано наглу потребу дозиметрії, цього дуже впливового засобу. А року 1902 вже з'явився перший прилад Holzknacht'a, що давав змогу віддускати проміни в певних одиницях. Aebbers-Schönberg встановив факт незвичайної чутливості сім'яних клітин чоловічих та жіночих полових залозів до рентгенових промінів, але ж клітин виключно ембріонального типу, так що замкнені в цих залозах клітини інтерстиціального епітелія, що від них залежать повторні полові прикмети, під впливом лічєбних доз не псуються зовсім. Це спостереження склало підвалину послідовного, науково доведеного лікування цілої низки хвороб жіночої полові сфери та, в першу чергу, лікування міом.¹⁾ Жива думка цілого ряду ліка-

¹⁾ Опух мішочної стінки матки.

рів, фізиків та біологів, розвиваючи велику творчу енергію, знаходила де-далі нові способи лікування; серед них слід зауважити терапію хворої крові, органів кровотворення, сухотки залозів та шкіри, поверхових ракових опухів та де-яких видів саркоми.

Ефект стає тим значніший, чим поверховіше лежить вогнище урази та чим чутливіша є певна тканина до промінів. Досягнути більших результатів заважали хворобливі гнізда, що глибоко засіли в середині організму; опромінювати останні, оскільки вимагає того лікування,—значило б опеки не тільки шкіру, але й шари тканини, що лежать під нею. Питання до певної міри було розв'язане тільки пізніше, коли Perthes пристосував метод фільтрації промінів через тонкі (обчислені в міліметрах) пластинки алюмінія й інших металів. Пластинки пропускали проміні остільки короткої хвили, що вони без жадної затримки проходять крізь зверхні шари тканин. Через те уникнуто було згаданих вище шкідливих наслідків опромінюванню. З другого боку, удосконалення, що їх осягнуто було в апаратурі з метою здобути пучок практично гомогенних промінів в руках постійного типу, а також основне наукове уgruntування питання дозиметрії (праці Christen'a, Fürstenau, Dessauer'a й инш.) та, нарешті, пристосований так звану фрейбурзькою школою метод кількapiльного освітлення, при чому проміні наводяться на хворобливе вогнище під різними кутами й через різні ділянки шкіри,—усе оце відкрило еру терапевтичного пристосування рентгенового опромінювання. Чудові наслідки, що їх досягнуто в ділянці добротних опухів, звернули всі творчі сили розуму й новіших удосконалень рентгенологів в напрямку проблеми лікування злісних новотворів, а головним чином раку та саркоми.

Нарешті, слід підкреслити, що рентгенологія виросла в самостійну наукову дисципліну, склалися кадри людей, які виключно віддалися розробленню та удосконаленню її завдань, засновано спеціальні катедри при університетах (в Києві, Харкові й Одесі), а в останній час на Україні відкрилася Українська Рентгенівська Академія імени доктора Григор'єва.

Проф. О. ЯНАТА.

До організованого розвитку науки на Україні*).

Минуло п'ять років напруженої революційної боротьби, а разом і творчості. І час зробити вже де-які підсумки тому, що зроблено, критично оглянути ті шляхи, якими йшла та розвивалася за ці роки кожна галузь нашого життя. Це дасть змогу свідоміш, плановіш вести роботу далі, випростуючи шляхи, уникаючи багатьох помилкових і недоцільних, хибних кроків.

По де-яких галузях така своєчасна праця вже й пороблена та робиться, переважно на сторінках періодичної преси. Але не торкнулася вона ще тої галузі, що є основною в культурному і почасти економічному будівництві. Саме не торкнулася стану і розвитку науки та наукових організацій на Україні.

А між тим, хоч і надто мало уваги у нас зверталось досі на цю галузь, бо вся майже увага скеровувалася на ті питання, що були актуальними питаннями боротьби, але й у ній за ці роки пророблена чимала робота і відбувся ряд змін і «подій» історичного характеру і значіння. Критично оглянути той шлях, яким йшла останні роки наука на Україні і яким йде тепер, — то чергове завдання не тільки самої науки (наукових організацій і діячів науки), але й найширших кол суспільства і самої держави, як такої, коли вона неминуче стає на шлях економічного будівництва, ставлячи на перше місце піднесення і планову організацію народного господарства Республіки.

Ті умови, в яких Радянська Україна розв'язує і в ближчі роки має розв'язати ще свої основні економічні проблеми,

*) Від редакції. Ми містимо цю статтю проф. Янати, хоч і не згодні з його методом трактовки і висновками. Проблема організації науки на Україні має остільки велике значіння в процесі будівництва соціалістичного господарства, що було б бажаним, щоб на цю тему наукові діячі і організатори культурного життя дали ще низку статтів в «Червоному Шляху». Редакція вживе в цьому відношенні відповідних заходів. Зокрема в слідуєчому № «Ч. Ш.» буде надруковано статтю про організацію науково-дослідчих катедр, ролю яких проф. Яната, на погляд редакції, оцінює не правильно.

налагоджуючи своє народне господарство, рішуче примушують всю увагу тепер звернути на максимальне доцільне використання всіх її внутрішніх ресурсів і в першу чергу її природніх сил і багатств. Нема ж чого розводитись про те, що це можливо тільки при максимальному і доцільному використанні науки та її здобутків. Отже, основним критерієм, з погляду якого треба підійти до огляду розвитку і стану науки на Україні, — то як раз і є оцінка того, наскільки відповідають вони досягненню отого головного завдання, наскільки вірно прагнули до цього і прагнуть наші наукові організації і діячі науки, і, врешті, — сама держава з її органами. З погляду цього ж критерія можна буде підійти і до формулювання чергових завдань науки на Україні і організованого її розвитку. Але озброївшись таким основним критерієм, ми разом з тим не повинні забувати й того, що піднесення матеріальної культури країни найтісніше звязано з розвитком її духовної культури, який перш за все спирається на розвиток науки в усіх її галузях, а цеб-то й тих, що не безпосередньо студіюють природні сили й багатства країни.

На передодні Великої Революції, на третій рік страшної імперіалістичної війни, наука на Україні, так само як і в Росії, була вже в занепаді. Ті наукові установи і організації, що існували до війни, хоч в більшості і продовжували працю, але в дуже скороченій формі; а їх наукове видавництво надто зменшилося. Так само і вища школа переживала занепад своєї наукової праці. Будь-якого об'єднання поодиноких наукових установ і організацій, а тим більше координації їх праці в межах України, — майже зовсім не було. А самі установи і організації переважно мали місцевий приватно-громадський, або громадсько-державний характер, спираючи свою роботу на дотації державні. У занепаді було, головним чином через відомі утиски українського друку під час війни, і Українське Наукове Товариство (в Києві), що заснувалося після революції 1905 року і що характером своїм глибоко відріжнялося від більшості інших наукових організацій на Україні, не тільки тим, що стояло на ґрунті національної української культури, але й тим, що дбало за розвиток науки на цілій Україні. Нема чого й казати, що так само занепадала була тоді і індивідуальна наукова праця окремих працівників науки.

Перший рік революційної боротьби на Україні, що, як відомо, проходив у надзвичайно гострих подіях, зосереджених переважно біля Києва, — приніс ще більший занепад науки на Україні. Навіть і Українське Наукове Товариство, що здавалося б мусило віджити, коли не стало утисків над українським словом, продовжувало жити. Причиною такого стану нашої науки тоді були не тільки відомі тяжкі умови, головним чином матеріальні, в яких опинилися тоді наукові установи та наукові діячі України, але й те, що стихія громадянської боротьби захопила тоді і найактивніші, найтворчіші елементи самих робітників науки. І це, звичайно, було цілком природньо.

Але поруч із занепадом нашої науки на початку революції, почався в ній і глибокий внутрішній творчий процес переорієнтації тих напрямків, тих шляхів, якими йшла вона до революції. І все більше усвідомлювалося, як нормальне, те, що наука на Україні перш за все повинна бути наукою краєвою, скерованою в першу чергу на всебічне досліджування території самої України, а тим самим—на піднесення нашого народного господарства.

Цей здоровий новий напрямок не встиг реально і широко, в державному масштабі, виявитися в 1917 і на початку 1918 року і виявився вперше в середині і другій половині 1918 року, навіть при всіх несприятливих умовах гетьманської реакції. Заснування в цей період Української Академії Наук, розвиток діяльності Українського Наукового Товариства, особливо в галузі наук природничих, скликання ним 1-го З'їзду Природників України, а врешті, але почасти,—заснування 1-го Українського Державного Університету,—ось ті історичні етапи, що зафіксували наслідки творчої праці наукової думки на Україні в перший період революції, і що вивели її знову на шлях розвитку, в першу чергу—як науки краєвої, зорієнтованої не на абстрактні інтереси людського знання і вселюдської культури, а на конкретні завдання піднесення народного господарства і культури в реальних умовах певної обмеженої території, з властивими їй природними та економічними умовами. Правда, згадані етапи зафіксували той момент у розвитку нашої науки з властивими йому специфічними відтінками, але то була неминуча данина обставинам часу, що вже майже стерта історією. Самий же перелом, що тоді стався і оформився в напрямкові нашої науки,—то був безперечний наслідок революційної творчості в науці на Україні. І можна вважати, що після цього перелому вона вступила в новий період свого розвитку, характерні риси шляхів якого схарактеризовані були вище.

І справді, ми бачимо, як 1919 року поволі, переборюючи відомі тодішні матеріальні труднощі, навіть після подій кінця 1918 і початку 1919 року, продовжують розвиватися такі центральні наукові установи, як державна Українська Академія Наук і громадське Українське Наукове Товариство, обидві з усеукраїнським масштабом діяльності.

Разом з тим бачимо, як у той же час майже всі старі, колись розвинені наукові установи і товариства, маючи в своїх руках часом дуже багаті наукові засоби (бібліотеки, музеї, лабораторії то-що) і чималі наукові сили, продовжували перебувати в занепаді, не живучи, а то й не животіючи зовсім.

І це не тільки через скрутні матеріальні та інші умови, а головне—через причини внутрішні, через те, що вони не пережили самі ще того перелому, який згадувано вище, і тому не мали нових імпульсів до праці, до боротьби за неї. Так само бачимо, як у той час переживала ще більший занепад, ніж раніш, наукова праця по вищих школах. Але тому спричинялися

ще й інші умови, безпосередньо зв'язані не з науковою, а з освітньою і організаційною частиною вищої школи на Україні в цілому.

Такий був стан наукових установ і організацій та наукової діяльності на Україні, коли нова глуха денікинська реакція наклала свою важку руку на велику територію України і на Київ у другій половині 1919 року. Наукове і взагалі культурне життя на Україні тоді переживало велику кризу. Центральні краєві наукові державні установи (Академія Наук та інші) боролися за право на своє існування, позбавлені цілком будь-яких державних ресурсів. Не ожили і старі наукові установи і організації, не ожила і вища школа. Невимовна матеріальна скрута, яку тоді терпіли люди наукової і взагалі культурної праці, була основним сумним фоном. Це була найтяжча сторінка в історії нашої науки за останні роки.

Але разом з цим то був і час великого іспиту для того нового її напрямку, що ним почався новий розвиток науки на Україні за часів революції. І цей іспит був витриманий з честю. Найбільшу ж життєвість при цьому виявило Українське Наукове Товариство. Воно не тільки не занепало, а навіть ще й розвинулося за часів денікинської реакції, скупчивши в собі самодіяльність всіх живих наукових сил не тільки Києва, але й почасти провінції, коли почали організовуватися місцеві Філії Українського Наукового Товариства. Не спинялася й видавнича діяльність Товариства.

З початку 1920 року, з поворотом Радянської Влади, умови для наукової праці покращали, і наукова діяльність, поновившись і по центральних державних наукових установах, продовжувала розвиватися в тому напрямкові, як і з початку 1919 року. Але й тепер найбільше розвивалася діяльність Українського Наукового Товариства. Весняні події цього року спричинилися тільки до невеликої і короткої депресії, після якої той розвиток знову продовжувався. Старі ж місцеві наукові установи та організації і тепер перебували в занепаді; так само і наукова діяльність вищої школи.

Початок 1921 року і перша його половина відзначилися важливими подіями в історії нашої науки.

Українське Наукове Товариство, в природньому своєму розвитку, давно вийшовши з меж товариства національного і набравши характеру всеукраїнської вільної наукової асоціації, з сіткою місцевих філій і розвиненим видавництвом, виросло в велику наукову організацію з двома відділами, сімнадцятьма секціями, багатьома комісіями і різними науковими установами (музеєм, бібліотекою, інститутами і т. и.), з великим і цінним науковим майном, помешканнями, будинком і т. и.

Між тим матеріальні ресурси Товариства не тільки не росли, а зменшувалися, особливо коли націоналізована була друкарня Товариства, коли був припинений продаж його видань

і т. и. З кожним місяцем в У. Н. Т. наростали внутрішні суперечності між його природнім розвитком і обмеженістю його ресурсів. Єдиним виходом було спертися на державні засоби, щоб-то по суті тоді стати на шлях удержавлення. Реальні кроки до того й були вперше зроблені У. Н. Т. в Харкові на початку 1921 року.

Але поруч з цим назрівала криза і в Українській Академії Наук. Заснована за гетьманських часів, на зразок старих європейських Академій, вона не відповідала ані своєю конструкцією, ані напрямком своєї праці, сучасним вимогам і сучасному темпу життя на Україні, що й встигла виявити протягом свого недовгого існування. В звязку з цим, з ініціативи Народнього Комісара Освіти Г. Гринька, Радою Народніх Комісарів України на початку ж 1921 року був прийнятий декрет про зміну Статута Академії. Ця зміна передбачалася в напрямкові поширення складу Академії, органічного зближення її з широкими колами наукових робітників і з самим життям, зокрема з потребами народнього господарства і т. и.,—цеб-то як раз у тому напрямкові, в якому природньо розвивалося і У. Н. Т.

Таким чином разом зійшлися дві ініціативи—до удержавлення У. Н. Т. і до організації У. А. Н.

Удержавлене У. Н. Т. і реорганізована в зазначеному напрямкові У. А. Н. були б дуже подібними широкими науковими державними організаціями, рівнобіжне існування яких було б цілком недоцільне з погляду планомірної організації науки на Україні. Через це й виникла ідея об'єднання У. Н. Т. і У. А. Н. і створення єдиної Всеукраїнської наукової організації, що була б державною, але разом з тим об'єднала б усіх робітників науки на Україні і дала б повну можливість виявлення їх індивідуальної і колективної наукової творчості, щоб-то була б збудована по принципу організації широко-громадської.

Після цього, з наказу Наркома Освіти, в Києві почала працювати спеціальна Комісія, що, при найближчій участі У. Н. Т., мала переробити Статут У. А. Н. Поруч з нею працювала паритетна Угодова Комісія, що виробляла умови об'єднання У. Н. Т. з У. А. Н. В працю цих двох Комісій в значній мірі втягнені були найактивніші наукові сили Києва, і це не могло не відбитися негативно на самій науковій праці, особливо У. Н. Т., через його лихі матеріальні обставини. Але й за цей період У. Н. Т. встигло випустити ряд нових своїх органів у виданні Київської Філії Державного Видавництва.

В наслідок напруженої організаційної праці, що велася у Києві в першому півріччі 1921 року, був складений статут «Всеукраїнської Академії Наук», що був потім з деякими змінами затверджений 14-го червня Радою Народніх Комісарів, і були вироблені умови об'єднання У. Н. Т. з У. А. Н., затверджені 30-31-го травня Загальними Зборами У. Н. Т. і Спільним Зібранням У. А. Н. Таким чином з 1-го червня 1921 року Укра-

їнське Наукове Товариство перестало існувати ¹⁾, з'єдналося з У. А. Н., а з 14-го червня У. А. Н. реорганізована у В. У. А. Н.—Всеукраїнську Академію Наук. Секції У. Н. Т. стали з цього часу Секціями відповідних Відділів В. У. А. Н.; так само й інші установи, Голови Секцій—членами Відділів Академії і т. и.

Так формально завершилося створення єдиної центральної, а разом з тим, всеукраїнської наукової організації.

На жаль, після цього формального завершення такої важливої для держави справи, не було виявлено потрібної ініціативи ані з боку самої Академії, ані з боку Уряду, для реалізації статуту Всеукраїнської Академії Наук та для фактичного створення з неї міцного осередку науки і всеукраїнської наукової організації, що спиралася б на сітку своїх місцевих філій і установ та на об'єднання широких кол наукових робітників. А через те, що не було виявлено потрібної ініціативи,—не було в розпорядженні Академії і тих матеріяльних ресурсів, що на них могла б базуватися її широка наукова праця. Через те можливі були і ті кількаразові великі скорочення штатів Академії, що були проведені наприкінці 1921 та на початку 1922 року і що привели майже до небуття цілий ряд важливих академічних установ, у тім числі найбільше з тих, що були раніш установами У. Н. Т.

Таким чином у другій половині 1921 і на початку 1922 року ми не наблизилися до реалізації наслідків проробленої в першій половині 1921 року великої роботи над організацією планомірної наукової праці на Україні, а той центральний науковий організм, що мав стати всеукраїнською науковою організацією (В.У.А.Н.), перетерпів навіть і нову депресію у своєму розвитку. Поруч же з цим почалися нові шукання тої організаційної форми, що привела б врешті до тої ж мети. Почалася організація науково-дослідних кафедр з новим центром—Науковим Комітетом Головнопрофосвіти—на чолі (Філія в Києві). Правда, ця організація, крім наукових завдань, має ще за мету і підготовку нових кадрів високо-кваліфікованих робітників науки, але вона порушує таки цільність тої організаційної схеми, що навіть законодавчим шляхом зафіксована при затвердженні статута В. У. А. Н. і що зовсім не виключає можливості як найширшого використання В.У.А.Н. з її Філіями (на жаль, поки що неоформленими) для підготовки наукових працівників, передбачаючи навіть і право Академії давати наукові ступені. Протягом свого майже річного вже існування ця нова всеукраїнська наукова організація встигла вже досить виявити свій маложиттєвий характер. Науково-дослідні кафедри по суті є досі в більшості тільки додатки до відповідних кафедр вищих шкіл. А ті надто обмежені ресурси, що витрачаються

¹⁾ Обрана ним Ліквідаційна Комісія тільки частково ще закінчила свою працю, що й затверджено першими Ліквідаційними Зборами У. Н. Т., що відбулися в 1922 році; решта ж ліквідаційної праці ще й досі не закінчена, через брак засобів у Ліквідаційної Комісії.

на їх утримання,—є досить недоцільне розпорошування коштів, витрата яких дала б значно більший ефект, коли б робилася сконцентровано.

Важливим придбанням 1922 року було заснування ще одної нової центральної установи—Комітету Допомоги Вченим при Раді Народніх Комісарів, з кількома місцевими Філіями, у тім числі і в Києві. Майже річна праця цього Комітету відзначилася значним поліпшенням матеріального стану, чому сприяло так само й де-яке загальне поліпшення фінансового стану Республіки. Це підвищення матеріального рівню, звичайно, викликало і де-яке загальне піднесення індивідуальної і колективної наукової праці на Україні. Характерним показником цього є те, що в другій половині року та особливо наприкінці його відновили свою діяльність ряд старих наукових товариств, що від самого початку революції перебували в стані анабіозу. На жаль, в цьому відновленні не помітно поки-що нових творчих сил і напрямків. Реставруються старі... Так наче після довгого летаргичного сну, вчені якогось старого поважного наукового товариства збираються після 100-го на 101-е наукове засідання. Так наче і не було ані війни, ані революції, ані колосальної спроби нового соціального будівництва, ані голоду; так наче і немає тих проблем сучасності, що вони поставили, і розв'язання яких чекає від нас життя, даючи імпульси до нової творчої думки і праці майже в усіх галузях знання. Але треба гадати, що це тимчасове явище. Воно є тільки першою, так би мовити, стихійною стадією пробудження наукового життя в старих наукових організаціях. Протилежністю йому в значній мірі є напрямок праці багатьох нових місцевих громадських наукових організацій, що створилися під час революції і хоч помалу, але процювали в нових—тяжких умовах, а тепер, з поліпшенням матеріальних умов життя, так само ширше розгортають свою працю. І треба сподіватися, що усвідомлення сучасних життєвих напрямків наукової праці, зорієнтованої в основі на реальні потреби життя,—дійде врешті і до тих старих наукових організацій, що нині відроджуються. Прискорити цей природній процес могла б, звичайно, впливом своєї організованої колективної наукової творчості, та всеукраїнська наукова організація, над створенням якої вже покладено стільки сил, але якої фактично, як уже говорилося, і досі немає, хоч як гостро вимагає сучасне життя організованої наукової праці.

Тут до речі нагадати і про останню широку, але нереалізовану, на жаль, досі спробу підійти до організації науки на Україні через Всеукраїнський Науковий Конгрес, що намічалосся його Наркомосом скликати ще минулого року, спочатку в Києві, а потім—в Харкові, в зв'язку з чим була пророблена і велика підготовча робота як у Києві, так і в Харкові, у другій половині минулого року. Тепер замість цієї ідеї з'явилася нова—скликати ближчим літом ряд спеціальних наукових З'їздів. Але ані та, ані

друга не привели б до бажаної організованості і плановірності в науковій праці, організовано скерованій на сучасні життєві проблеми нашої дійсності. Коли вірно те, що тільки організація кожної поодинокі галузі науки може бути основою організованості науки в цілому, то вірно й те, що попереду, ніж організувати окремі наукові галузі,—треба гаразд уявити собі загальну структуру майбутньої загально-наукової організації, в якій би окремі її галузі в центрі і на місцях були органічними її членами, а не механічно зв'язаними частинами. А ледве чи треба доводити, що це потрібно, бо ми надто багато маємо прикладів того, як шкідлива буває ізольована кастова наукова організованість, як відриває вона науку від життя, як підтримує вона консервативний напрямок науки для науки.

Але ж не на широких з'їздах чи конгресах може бути вироблена і та схема... Її мусить виробити саме життя знизу, а не згори; і власне, як ми бачили, воно її в значній мірі вже й виробило. Широкий розвиток Українського Наукового Товариства, з'єднання його з Українською Академією Наук, при перетворенні її у Всеукраїнську, з Відділами, Секціями та Бюро по ширших і вузких спеціальностях і з краєвими її та місцевими Філіями, через які, як їх дійсні члени, члени кореспонденти і співробітники, при періодичних з'їздах та конференціях, втяглися б у організовану наукову працю всі живі наукові сили країни,—ось та життєва схема, яку виробило саме життя, і яку тільки санкціонувала законодавча рука. Коли ж ця схема досі не реалізована, коли наче б ідуть ще шукання нової (даремні, бо кращої за тої, яку дає саме життя, не витвориш), то це не через те, що вона не життєва, а через те, що не переможені ще ті перешкоди, почасти в самій Академії, почасти поза нею, головним чином матеріального порядку, що так довго роблять опір широкій реалізації тої схеми. І ось на цьому треба в першу чергу скупчити всю увагу. Треба перемогти ту інерцію, що є природною і зрозумілою, і з якою ми так добре знайомі з сучасної практики нового будівництва. І тоді живу схему наповнить нове наукове життя в його організованих масових індивідуальних і колективних нових проявах.

Цікавим новим доказом того, як жива наука на Україні шукає собі виходу на ширше поле,—є нова ще спроба створити нову всеукраїнську наукову організацію «краєзнавства», на зразок тої, що розвивається в Росії і в зв'язку з нею—в надії на матеріальні ресурси безпосередньо з Москви, зневірившись в тому, що їх колись матиме і даватиме на науку наша Республіка. Не спиняє тим часом народження цієї нової організації і цілковита недоцільність рівнобіжного існування її поруч з аналогічними іншими, що створилися на Україні раніш, і що так само в основі є організаціями наукового краєзнавства. Отже, маємо новий приклад того, як знову доводиться витратити нашим невеликим виснаженням науковим силам енергію на організаційну

працю, замість творчої наукової; і знову через те тільки, що не реалізовано досі створення єдиної широкої всеукраїнської наукової організації, що й мала б як раз за перше своє завдання—краєзнавство і всебічне досліджування природніх сил і багатств України.

Такий той недовгий, але не простий, шлях, який пройшла наша наука за останні роки в своїх шуканнях. Куди не відхилявся той шлях, але він все прямував до організованого розвитку науки на Україні та прямує й тепер, бо то єдиний є певний шлях, що приведе врешті нашу науку до самого життя, а тим самим дасть їй і нові непереможні імпульси дальшого розвитку.

Оглядаючи організаційні форми наукового життя України за революційний період, ми навмисно обмежилися тільки установами й організаціями загально-наукового характеру, щоб не ускладняти наш огляд і тим не ускладняти основного питання.

Але поруч з розвитком загально-наукової організації йшов останні роки на Україні і розвиток спеціальних наукових організацій, застосованого характеру, що врешті привів до створення кількох великих і малих наукових організацій всеукраїнського характеру при відповідних відомствах: Сільсько-Господарський Науковий Комітет України (з Філіями)—при Наркомземі, Науково-Технічний Відділ і Український Геологічний Комітет—при Раді Народнього Господарства, та де-які інші, дрібніші—при інших відомствах, трестах то-що. Коли б ближче оглянути історію їх розвитку, то і тут ми побачили б аналогічні шукання, як і на шляху до загально-наукової всеукраїнської організації. Але ці організації швидко вилилися в сталі форми, що й природньо, бо вони ближчі до життя вже своїми конкретнішими завданнями. Але, ставши в безпосередньому зв'язку з зацікавленими відомствами, ці наукові установи згубили тим часом органічний зв'язок з загально-науковими центрами і організаціями. І це було неминує при тих довгих шуканнях, які ще й досі не закінчилися у нас на шляху до організованої науки. Але це разом з тим не є природньо і не сприяє плановій організації наукової роботи в цілому і по тих же застосованих її галузях. І чергове завдання, не пориваючи зв'язку отих спеціальних практично-наукових установ і організацій з зацікавленими відомствами, зв'язати їх у той же час і з загально-державною науковою організацією, яка мусить врешті реально, а не тільки формально, створитися і стати могутнім чинником організованого, планового розвитку науки на Україні і піднесення її народнього господарства та культури.

Час взагалі реально наблизитися, врешті, до розв'язання питання організації науки на Україні, що стоїть як серйозна і невідкладна державна проблема. Доки ж вона лишатиметься нерозв'язаною, доти наша наука не стане врівень з сучасним життям та його вимогами і не вийде з тої кризи, яку так гостро ще й досі переживає; і доти нас з сумом вражатимуть ті конт-

расти у стані науки і наукових установ України і Росії, що де далі набирають все виразніших і яскравіших форм.

Час кинути шукання шляхів до розв'язання цієї проблеми. Їх досить вже випробувано. І досить вже визначився той широкий шлях від самого життя, що єдиний просто веде до організованої науки. Нема чого боятися новаторства в науковій будівництві. Справжній учений ніколи не цурався народньої мудрости і творчости. І Робітниче-Селянська Республіка повинна зуміти знайти ті організаційні форми, в яких би планомірно об'єдналися наукові зусилля всіх творчих сил, від академіка до масового дослідувача. Коли ж вона їх знайшла, то повинна всіма своїми засобами сприяти тому, щоб ця форма перетворилась в життя.

Ініціативу в цьому найперше повинні широко виявити ті вищі державні органи, що в їх розпорядженні є оті засоби. За самодіяльністю і працею як найширших кол робітників науки справа тоді довго не стане, і ми в короткий час наблизимось до розв'язання ще одної з тих проблем, які досі ще не були і не могли бути розв'язані.

Київ. 14/III—1923 р.

Ол. ПОПІВ.

Михайло Коцюбинський.

(З нагоди десятиліття його смерті).

На сторінках Харківської «Книги» т. В. Коряк забиває осикового кілка в домовину «національної» української літератури. (Див. статті: «Мотиви соціальної боротьби в сучасній українській літературі» та «Кінець нової укр. літ.»—в журналі «Книга», 1923, 1—2).

Ось кілька яскравих та цікавих для нас рисочок з того.

«Є просто смертельно стомлені люди, що виходять з бою і заявляють, що вони не беруть участі в соціальній боротьбі, не визнають Лойд-Джорджа та Петлюри, а вірять тільки—в Бетховена...

Вони силуються в мистецтві знайти забуття, сховатися від життя...

В творчості є вони чистими консеквентними формалістами»...

Вони «не цураються і соціальних мотивів і дають їх між иншим, аби це не було лише на шкоду художності, яка є головним, мовляв, у мистецтві. Бо ж мистецтво є мистецтво, а не шевство. Колись Пачовський іще мовив: штука є штука,—я не пруту жадних ідей».

Косинка «дав непоганих кілька шкіців з часів горожанської війни... Виклад об'єктивний до того, що читач не розбере—за кого є власне автор—з революцією, чи проти неї, чи споглядає, як стороння людина?» («Книга», 1923, 1, стор. 9—10).

«З революцією, чи проти неї» був би Коцюбинський, коли дожив би до наших днів? З нами він, чи проти нас, чи «споглядав» би, як стороння людина? «Об'єктивний» він формаліст, що лише «між иншим» торкається соціальних мотивів, чи—навпаки—ці мотиви лежать в основі його творчості?

— Ці питання ми мусимо поставити перед собою, коли хочемо вяснити,—де *зараз* місце Коцюбинському - творцеві: в тій домовині, де лежать Пачовські та Косинки, що в ню осикового кілка забивається, чи-таки—з нами він буде, не дивлячись на десяту річницю смерті людини-Коцюбинського,—з нами, цеб-то—з новим робітничо-селянським суспільством, з новими актуальними в наші часи соціальними мотивами?

Так!—перш за все нам доводиться розязати це питання—відносно Коцюбинського, як і відносно кожного, хто вніс свою більшу чи меншу долю в наше письменство. «Переоцінка цінностей» літературних—для нас—мусить ґрунтуватися власне на цьому.

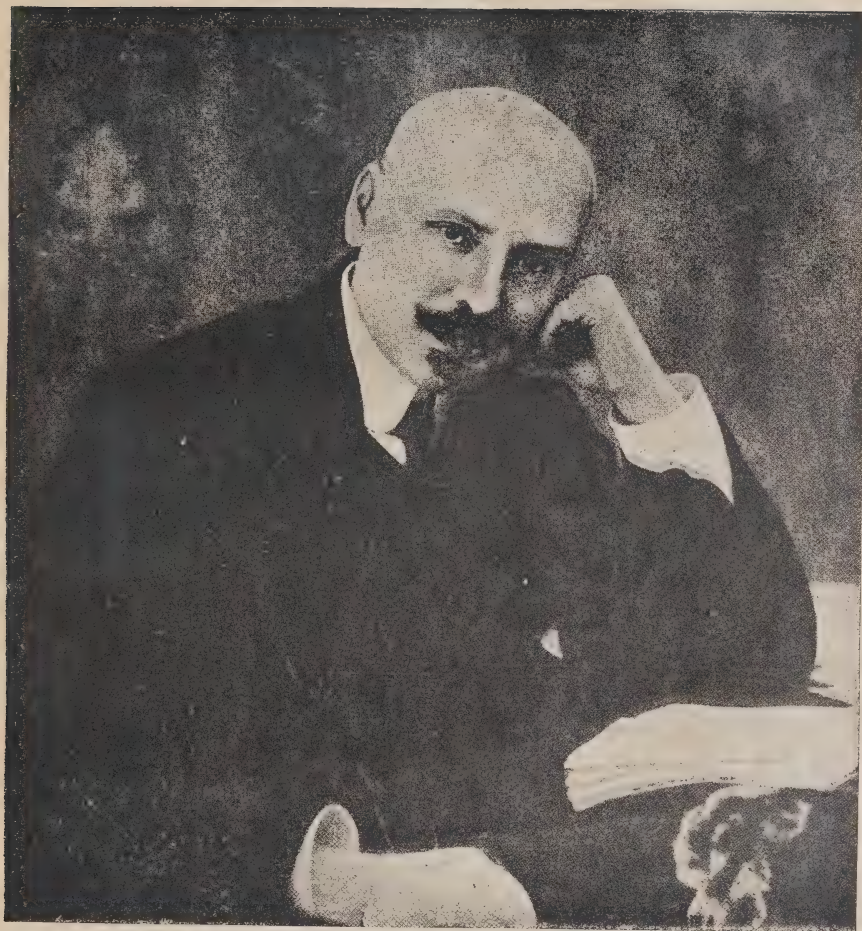
Правда, шлях цей де-кому може здаватися досить непевним. Можливо, й серед наших читачів найдуться люди, що схотять у тисячу перший раз переглянути старе, як світ, питання про «форму» й «зміст» в літературі, про «чисте мистецтво» й «тенденційну ідейність», про «естетичну» й «публіцистичну» критику художніх творів і т. д., і т. и.,—який з цих напрямків являється нашим, якому з них ми даємо перевагу, що ми беремо за своє гасло?

Ми свідомо уникаємо тут дискусій на цю «вічну й безко-нечну» тему. Писано про це багато, говорено ще більше. Але з точки погляду *нашої* статті про Коцюбинського—«найпустіше в світі це питання»,—як мовив Франко з іншого, але—запевняємо—аналогічного приводу.

Але щоби зразу покінчити з ним, мусимо заявити: ні «чистій формі», ні «чистому змістові» ми переваги не даємо. Одно «обумовлює» друге, одно «тягне» друге за собою. Ми ненавидимо всяке рабство, в тому числі і те рабство, про яке так яскраво говорить професор В. Перетц. («Из лекций по методологии»... Киев, 1914, стр. 118): як що літературний критик «буде в рабстві у естетики, етики, публіцистики, що служать інтересам моменту, він ніколи не зможе збудувати наукової історії літератури». Так! ми не рекомендуємо нікому й самі не збираємося попадати «в рабство» до... «публіцистики, що служить інтересам моменту», але, визнаючи необхідним студіювати кожного письменника *всебічно*, *першим* питанням *зараз* рахуємо питання про його соціально-політичний напрям, яко письменника. З цим питанням підходимо ми зараз і до Коцюбинського: з нами він, чи проти нас?

Десять років пройшло з дня його смерті,—досить часу для того, аби зібрати чималий «об'єктивний» матеріал до всебічної оцінки визначного письменника. Хай ми приймемо ту думку, що Коцюбинський до «ходких» письменників не належав, бо, як говорить С. Єфремов: «він був вищий од тієї звичайної публіки, що звикла була ще недавнечко пити з криниці українського письменства». («Коцюбинський». Критично біографічний нарис. Київ. 1922. стор. 1.). Але власне ця «вищість» при «неходкості» може тим більше права давала Коцюбинському, щоб, як вже не «звичайна публіка», то хоч би принаймні «жерці науки» та щирі «цінителі рідного письменства» зібрали отой матеріал, вистудіювали його, всебічно розглянули й уважно—совісно оцінили всю літературну спадщину Коцюбинського.

А чи так це в дійсності? Писали про Коцюбинського, як для українського письменника, то—за останні десять років—не

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

дуже й мало. Писали: М. Чернявський, В. Гнатюк, А. Саликовський, В. Чикаленко, М. Могилянський, Г. Коваленко-Коломацький, В. Леонтович, С. Іткін, М. Горький, О. Грушевський, М. Грушевський, С. Петлюра й інші, особливо ж—Л. Старицька-Черняхівська та С. Єфремов. Академик С. Єфремов в цитованій вже вище книзі, що являється, так би мовити, «останнім словом» української науки про Коцюбинського (1922 р.), намагається вже навіть зробити де-які підсумки всіх попередніх студій над нашим письменником. Життя Коцюбинського, його шукання й, нарешті, досягнення—все це змалював шановний академик на підставі як своїх власних (і, як видно, дуже серйозних) студій над Коцюбинським, так і студій трохи не всіх вищезгаданих авторів. Він використав і художні твори Коцюбинського, й його листи, автобіографічні записки то-що, й навіть його твори з галузі нехудожньої прози (реферат), спогади сучасників про Коцюбинського (навіть недруковані), і назва «нарис» являється надто скромною для книжки Єфремова, що намагається охопити все життя й творчість Коцюбинського, простежити його «дорогу шукання» й зійти за ним на саму «вершину творчості» його.

Але що ж знайшли—побачили в Коцюбинському оті півтора десятки «кваліфікованих» читачів-друзів, що писали про нього та що їх писаннями користувався сам «корифей» коцюбиністів—академик Єфремов? Яким світлом освітили вони «неходкого» в «звичайній публіці» Коцюбинського перед оцією «публікою»? Яке місце дали йому в «криниці українського письменства»?

Нам ніколи й ніде тут давати відповідь на це питання відносно всіх праць вищезгаданих авторів про Коцюбинського. Але це в тій чи іншій мірі робить С. Єфремов в своїй вже цитованій нами книзі. То послухаємо його уважно.

«Самотні з природи люди,—пише він, — завжди бувають коли не егоїстами, то еготистами, скрізь себе... ставлючи в центрі життя. Щось таке було безперечно й з Коцюбинським. ...Кругом—базар, суєта, стогін, смерть близьких, громи, людські пристрасі, боротьба, краса і погань життя сплітається в вигадливих мережках,—а він... трохи осторонь стоїть і жадібними вбірає все те очима,—як матеріял... Люблячи життя, він проте не міг до його приліпитись, як ненавидячи усе темне, всяку містику, не міг разом позбутися потреби молитися, навіть у найзвичайнішому розумінні цього слова» (Цитована книга, стор. 71—2).

І от так—протягом 167 сторінок...

Безперечно, добре знаючи Коцюбинського, з щирим замишуванням розроблюючи свою тему, академик Єфремов дуже докладно обгрунтовує оцей свій погляд на нашого письменника, яко на «еготиста», як на людину, що «трохи осторонь» стоїть від людського «стогону» й «боротьби» та молиться собі богу—«у найзвичайнішому розумінні цього слова». А чого шукав

він все своє життя?—Зрештою, мовляв, «єдиного на потребу»—«*манери літературної*» (стор. 92), яка була б для нього най-придатнішою. А вже коли він її знайшов, то «сюжет, який і перше не важив багато в творах Коцюбинського, тепер ще далі на задній одходить план, а то й зовсім зникає» (стор. 103).

З ким *такий* Коцюбинський—з нами, чи проти нас?—спробуйте розв'язати це питання.

Та й чого б ви хотіли від того академічно-єфремівського Коцюбинського, який вже «на дев'ятому, либонь, році» був засуджений своїм ученим біографом на те, щоб бути пізніше «письменником і громадянином українським»—зі «справжньою свідомістю національною» (дивись анекдотично-фатальний епізод з життя Коцюбинського на 8—9 стор. книги Єфремова). Чого б ви хотіли від того Коцюбинського, який, по запевненню Єфремова (на підставі свідчень попередніх дослідувачів, див. вище)—в юнацтві «більш нахилився думками до естетики та філософичного світознання», стоячи цілком «поза політикою», «любив письменство та вже й тоді не приймав примітивно-службової його ролі, що виявилась у тенденційній і через те здебільшого грубо-антихудожній «гражданственности»... гордо стояв одинцем на непопулярній позиції, в критиці революційної буденщини тільки себе й виявляючи... викликаючи нерозуміння й глум од людей, що утертими звикли ходити стежками»... (Стор. 15 та 18). При чому, під «утертими стежками» тут розуміється «народовольчество» кінця 70-х років і т. п.

Але ось на початку 90-х років Коцюбинський «вступає до виборного кола тих, хто тоді мало не єдиними були заступниками українського народу» (стор. 21), щоб-то до кола «українських письменників». Що ж робить цей «заступник»?—Шукає! Шукає певної... «манери літературної», шукає форми. Майже третину своєї праці академик Єфремов присвячує досліджуванню власне *цієї* «дороги шукання». Коцюбинський для нього—«незрівняний майстер форми» (стор. 15), і тому це недивно.

Може трохи кому й стане дивним те, що це той самий Єфремов зробився шукачем-дослідником *форми*,—той Єфремов, якого в свій час В. Дорошенко, Ф. Сушицький, О. Дорошкевич та інші на сторінках «Л. - Н. Вістника» та «В. У. Школи» картали за «нахил до публіцистичного методу», за публіцистичний характер» його «історії укр. письменства»—за те, що автор «історії» «стежить за розвитком ідей, а не образних здібностей художнього твору». Очевидно, сувора критика вплинула на нашого «публіциста» і він став «формалістом». А може вплинуло й те, що то був час один, а тепер другий...

Але, так чи інакше—факт залишається фактом: на думку Єфремова, Коцюбинський трохи не готов повторити за Пачовським: «штука є штука,—я не про туди жадних ідей».

Блискучі фрази про «духовий аристократизм» Коцюбинського; часте повторювання, з особливим притиском і смакуванням, слів Коцюбинського в одному з листів до Гнатюка: «все ж життя моє в літературі»,—з додатком яскраво «формалістичних» коментаріїв до цих слів; підкреслення того, що Коцюбинський ніби «раз-у-раз, стояв осторонь і очима спостерігача споглядав на події, що пересувалися поуз його», (стор. 72); безапеляційне (але остільки ж і безпідставне!) залічування Коцюбинського до кола «заслужених діячів українського відродження» (ст. 62) в суто-міщанському розумінні цього слова—ось такі характерні риси праці Єфремова.

І зрештою, хто ж такий Коцюбинський? Єфремов досить довго готує читача до відповіді на це питання: лише на 121-й сторінці ставить його він—«куди прийшов він (Коцюбинський) врешті, які його здобутки й відповідно до них і місце в нашому письменстві? На яку спроможуся відповідь на це—знайде читач далі». А далі йде III розділ праці Єфремова: «На вершинах творчости». Одкидаючи «гіпотезу» попередніх критиків про чистий «естетизм» Коцюбинського, нам дослідувач твердо заявляє: «Широка людяність—це основа його творчости, і примат людяности знайдемо в його творах»... А далі йде шукання цієї «людяности». Але тут вже читач почуває ніяковість... «Людяність» ця—остільки щось неясне, безбарвне й необмежено—«неуформлене», остільки порожнє й глухе, що обіцяна «відповідь», на яку «спромігся» дослідувач, здається не стільки відповіддю, скільки запитанням.

А коли далі «людяність» переходить в «гармонію», то тут вже в читача й зовсім «руки опускаються»: що можна означити такими безмежними й беззмістовними словами, як «людяність» та «гармонія»?

Зрештою, «на вершинах творчости» єфремовський Коцюбинський являється «людяним гармонійним талантом» і знову таки все тим же «самотним аристократом духа» (стр. 165)...

Ми не рецензію на книжку Єфремова пишемо (вона досить багата й змістовна, має й свої численні позитивні риси),—ми хочемо, як уже казали, показати те освітлення, яке давала Коцюбинському українська літературна критика до останнього часу. Ми вже також зазначили, що Єфремов у своїй оцінці Коцюбинського стоїть не один: більшість критиків так само, або майже так, дивляться на нашого письменника.

Який же висновок нам зробити? Як відповісти на те питання, що поставили ми спочатку: з нами Коцюбинський чи проти нас?

Ось кілька «добре освічених» людей, що знають «смак» в літературі, по своїйому широко люблять нашого письменника й знають його твори та життя,—характеризують його так, що як би й йому не опинитися в коряківській домовині.

Чи так все це?

На жаль, нам доводиться тут згадати слова все того ж таки Єфремова, які він говорить на початку своєї праці: «мало ми знаємо про життя Коцюбинського... ми, терпким кажучи словом Пушкіна,—«лениви и нелюбопытны»... попускаємо цілим подіям з нашого минулого й сучасного в річці забуття потопати».

Тому то й недивно може, що й дослідники Коцюбинського—здебільшого його близькі друзі або приятелі—«втопили», наприклад, той надзвичайно цікавий для нас, але, очевидно, мало цікавий для них факт з життя письменника, який зовсім новим світом освітлює все його життя й творчість, який зразу може пояснити нам, наприклад, природу от тієї—«пустопорожньої» поза цим фактом—«людяности» Коцюбинського, пояснювати яку методами Єфремова та «єфремовців»—все одно, що наповнювати бочку Данаїд. Про цей факт, одначе, «не забув» згадати, наприклад, т. М. Яворський в своїй «Револуції» на Україні» (стор. 23—4): «заходами І. Стешенка та Л. Українки року 1895-го організується в Києві при участі *М. Коцюбинського* (курсив скрізь наш), Кавуна, Тучапського та Б. Ратнера окремих *соц.-дем.* гурток; він мав на меті *боротися з культурницьволі* серед української молоді». Гурток цей року 1900-го заснував Рев. Укр. Партію (РУП), яка «злагодила була ще 1897 р. програму для себе та випустила практичний poradnik: «Про соц.-дем. роботу серед укр. селянства й робітництва». Як ми знаємо, з цієї РУП вийшла пізніше, між иншим, і та «Укр. Соц.-Дем. Спілка», що близько стояла до більшовиків (Див.-Яворський, ст. 28).

Такими ж «ленивими и нелюбопытными» явилися Єфремов та «єфремовці» й до того факта, що занотовано його в листах самого Коцюбинського до В. Гнатюка, — жива й активна цікавість письменника до подій 1905 - 6 рр. в Росії. «Маємо тільки конституцію на папері,—пише Коцюбинський,—нас попросту обдурюють і без глузду грають з вогнем, що обхопив цілу Росію... Боротьба іде уперта, завзята... У нас скрізь панує така думка, що... буде загальне повстання, яке змете весь старий політичний лад. Зараз ніяка культурна робота попросту неможлива. Усі, без ріжниць національності, скуплюють свої сили, щоб звалити спільного ворога». Далі письменник зупиняється на важкому становищі української преси в той час. Єфремов знає про це, навіть наводить ці цитати, але й зараз же «по свійському» це пояснює: «видимо (?), в звязку з подіями Коцюбинський мріяв тоді про те, чи не пощастить кинути службу (!), і тому чекав може (?)... закону про волю преси, щоб цілком віддатися літературі» (стор. 65). Єфремову хочеться, щоб Коцюбинський і в 1905 - 6 рр. не революційні мав почуття, а—як що не «егоїстичні», то «еготистичні», і наш учений критик примушує письменника цікавитися революцією лише остільки, оскільки вона для його *особисто* може бути корисною—«волею преси». Коли ж ми захочемо підійти ближче до листів Коцюбинського в цей час

то побачимо справді далеко не тільки «еготистичну» цікавість і відношення його до революційних подій. Те, як пише в цих листах («Листи до В. Гнатюка», Львів, 1914, стор. 85, 86, 89 та інші) Коцюбинський про «усиленню охрану», про «державну думу», про «нагайки та шаблі царського уряду й т. и.,—не дивлячись на те, що, як визнає і сам Єфремов: «мусив він додержувати умовної обережності, звіряючись із своїми думками на зрадливому папері»,—все це ясно показує, що й від революції 1905 року Коцюбинський не стояв «осторонь» і далеко не тільки «очима спостерегача споглядав на події, що пересувалися поуз його». Зрештою це ніби визнає й Єфремов, бо якось пише: «взагалі Коцюбинський... ніколи не стояв осторонь од громадського руху, завжди ним цікавився й брав у йому широку та близьку участь... події 1905 р. захопили його дуже глибоко, так що він, взагалі до публічних виступів неохочий, починає навіть на громадських зборах виступати з обороною визвольних домагань». (Стор. 64). Тут уже нічого не розбереш: то «стояв осторонь», то—«не стояв осторонь»; то—«очами спостерегача», то «захопили його дуже глибоко» та «брав широку й близьку участь»... Не виявляє академик Єфремов «любопитства» до соціальних мотивів ні в творчості, ні в житті Коцюбинського,—от через те й трапилась та плутанина.

А ці «соціальні мотиви» в світогляді письменника, що вже трохи не на початку своєї письменницької діяльності приймає участь в заснуванні соц.-дем. організації, що «брав широку та близьку участь» в першій нашій революції,—дуже й дуже цікаво було би простежити. І не тільки через те, що це зразу дало би відповідь на питання, яке є власне темою цієї статті. Ні! справу доводиться ставити глибше.

Коли від критики й оцінки Коцюбинського, що дають «жерці науки та письменства», ми перейдемо до його творів, то одного перелистування їх досить для того, аби зразу яскраво побачити, що «соціальні мотиви» не аби яке місце займають в творчій лабораторії письменника, проймаючи собою трохи не всі його твори,—навіть такі, як улюблене Єфремовим та іншими критиками «Intermezzo»—за його ніби-то повну далекість від отієї осоружної для них «антихудожньої громадянськості».

І найголовне—от що: був Коцюбинський активним членом соц.-дем. організації, чи ні,—про це ще ніхто твердо не говорить, бо «мало ми знаємо про життя Коцюбинського»... але що він мав глибоку *класову* свідомість,—про це твердо говорять його твори.

Він не був, очевидно, політичним діячем чи мислителем—в повному розумінні цього слова, але він був художником-співцем класу працюючих—від заробітчанина-пролетаря та напівпролетаря до селянина незаможника та трудового «середняка». Більшість творів Коцюбинського цілком яскраво носять на собі цю печать класової свідомості і то—не «питання про

народ» — *взагалі*, про «мужицьку долю»¹⁾ — *взагалі*, — ні! Коцюбинський сам добре чув і читачеві дає почути як найсильніше, що є «народ» і «народ», є «мужик» і «мужик». Типи сільських глитаїв-«куркулів» яскравими фарбами намальовані у Коцюбинського й не залишають сумніву відносно того, на чий стороні симпатії письменника. Питання про «розслоєння села» у Коцюбинського набуває такого яскравого змісту, такої гостроти в своїй постановці, що годі нас запевняти в тому, ніби автор стояв «осторонь від людської боротьби й стогону». Досить подивитися хоч на такі речі, як «Fata morgana», «Ціпов'яз», навіть те ж таки укохане «формалістами» «Intermezzo», щоб наочно пересвідчитися в цьому.

Загострене класове почуття мав Коцюбинський, і не «народу» українського був він «заступником», а — *іолоти* української.

І обов'язково власне *української*? — Ні! Трохи не третина оповідань Коцюбинського малює життя молдаван, кримців та інших народів (італійців, поляків). І тут, очевидно, класова позиція письменника лишається тою ж, що й в інших його творах. І ці екскурси за межі України, так незвичайні для письменників старішої доби, що визнавали загалом своїм священним обов'язком держатися переважно, коли не виключно, — «рідного ґрунту», — ці екскурси лише підкреслюють чистоту класової лінії Коцюбинського, ламаючи — в очах «ширих» націоналістів — чистоту його «національної» лінії.

Взагалі, треба зразу ж твердо й рішуче виявити «національну» позицію Коцюбинського: легенда про «ширий» націоналізм письменника, що її утворили його критики та біографи, — мусить бути розвіяна. «Письменник та громадянин український», як зве його Єфремов, дав такий блискучий тип «українського громадянина», — в особі одного з героїв оповідання «Хо», «українофіла» Макара Івановича Літка, що в нас не лишається сумніву відносно того, як дивився письменник на «єдиний національний фронт». По один бік класових барикад стоїть автор зі своїми героями — представниками робочих мас та дійсними революціонерами-борцями, по другий бік — українофіли типу Винниченківського «уміркованого» пана Самжаренка, ліберальні генерали («Коні не винні»), «соціал-зрадники» («В дорозі»), «гуманні» поміщики («Дебют») і т. и.

Коцюбинський не хотів віддавати своїх творів до російських журналів, хоч ці пропонували йому великі гроші, а писав лише в українських, хоч і не мав довго за це майже ніякої платні, і в цьому вбачають одну з яскравих рис «націоналізму» письменника. Але важно одно: *цей* «націоналізм» не шкодив Коцюбинському розібратися, де «свої», а де «чужі», — завше письменник залишається на боці оспіваного ним класу. «Усі, без різниці національності (курсив наш), скуплюють свої сили, щоб

¹⁾ Єфремов, стор. 127.

звалити спільного ворога»,—пише він в листі до Гнатюка. Але ніде ви не знайдете, щоби Коцюбинський закликав «скуплювати свої сили»—без різниці *соціального стану*: «пан» та «мужик» ніде не миряться у нашого письменника.

І ось проходять вони перед нами ці дві ворожих лави, ці два противних табори, що прірвою лягла між ними власне класова різниця.—Проходять трохи не через усі оповідання Коцюбинського.

Ось перше друковане оповідання його—«На віру». «Проба пера». Критики установили вплив Нечуя-Левицького. Але вже й тут починає снуватися та нитка, що проходить через інші твори. Заробітчани на панських буряках, наймичка в коршмі, наймичка в «пана-оконома», що «найнялась—продалась», старшина-куркуль, «наставник» на буряках—панський прибічник, і на цьому фоні ставиться питання про «церковно-законний» шлюб та шлюб—«на віру»,—те питання, яке розрубати могла лише соціальна революція.

Ми не маємо змоги в журнальній статті навіть коротко аналізувати всі цікаві для нас елементи в творчості Коцюбинського. Ми обмежуємося лише встановленням де-яких характерних рисочок.

Далі наш письменник виступає з оповіданням «П'ятизлотник». «Що-року сутужно Хомі, що року не стає свого хліба, а цього року таки зовсім погано... і не дивниця, бо цього року недорід. Поля, звісно, обмалъ: шнур під озимину, шнур під ярину, а шнур—толока, в кожній руці по шнурові... От лежить на полиці останній буханець хліба... не знати, чи кусати його, чи дивитися на його... А тут, як на лихо, й заробити ніде. Покликали його раз до двору дрова різати, дали за цілий день важкої праці сороківку,—і за те спасибі, коли-б частіше кликали!... На другий день пішов Хома по сусідах позичати хліба, та ніхто не дав... в кожного недорід... Похнюпившись, поплентавсь старий додому з порожніми руками та й не гадав, що вдома дожидає його нове лихо,—соцький з десятником прийшли правити подать... Нам що, нам хоч ригни, а дай, нам начальство велить... Дай, діду, хоч частину грошей, бо заграбуємо одежу»... «Визволив» пан—дав «з панської ласки» грошей «на відробітки—на буряки»... Старий «заспокоївся» та ненадовго: «невже гинути з голоду? що то голод! не велике слово, а страшне... а кажуть, у якійсь стороні тепер голод... справжній голод... сила людей без скибочки хліба... Хома не знав, в яких це сторонах голодують люде, *якої вони віри, якою мовою юворять* (курсив наш); він тільки чув, що вони голодні. ...і ні звідки поради немає бідолашним». Те ж думає й стара Хима. І старі, переживши глибоку трагедію, віддають на голодних останнє своє добро—«п'ятизлотника», подарунок Химі від її баби, якого Хима берегла все своє життя, щоб передати своїй унучці. Ні «залатати ним хоч одну дірку в господарській потребі», ні на те, щоб прийняти,

як слід, свата, ні на викуп заграбованої соцьким та десятником одежі не дала Хима свого «п'ятизлотника». Але—на голодних, яких вона навіть не бачила й не знала, яка в них «віра» та «мова», віддала,—і то не «на відробітки—на буряки», а так, що ніхто й не знав, хто дав того «п'ятизлотника». Коментарії, очевидно, зайві, але констатуємо: «панська ласка» залишається по один бік соціальної прірви, а «незаможницька»—по другий.

«Позбудеться ярма тяжкого *сама* сім'я пролетарів»—цей мотив, ще ледве намічений у «П'ятизлотникові»,—виступає вже цілком яскраво в «Ціпов'язі»—третьому оповіданні, з яким виступив на «літературну арену» Коцюбинський. «Дурні думки», «дурні питання» мучать бідну голову панського наймита Семена Ворона. «Чому се так, що пан має необмежені ґрунта, а мені не дав бог і клаптика землі?.. От тепер... пан сидить десь біля стола в гарній теплій хаті, а Домна подає на стіл вечерю—гарячі, смашні страви; а я, напрацювавшись за цілий день на полі, натомившись, що й ногами не здвигну,—мушу, мов пес той, мерзнути на мокрій землі. Де ж правда?.. А пани? Адже вони дивляться у письмо, знають, що гріх, як на світі треба жити по правді; не те, що я—темний... Тільки... чого ж се бог сотворив одного чоловіка, а не двох: пана й мужика?..»

Пригадує Семен свої дитячі роки... один випадок, коли він бачив, як мучились з голоду дві жінки: «чи тому богові хліба шматка жалко для нас бідних, чи що? А тут жни»... і він віддав їм свою торбинку з хлібом, що взяв був собі на пасовисько. А потім «він біг стернею, наче тікав від кого, і чув, що йому чогось соромно, що в серці здійсмається злість, а проти кого злість?—він і сам не знав... От, якби я був паном,—марив Семен,—я б мав багато грошей, хліба, усього... Я б конче дізнавався, хто голодує, та давав би йому хліба, страви, одежі, щоб не було в селі голодних та бідних. Виріс Семен, вже наймитом у пана—оброблює панські лани, а «дурні думки—дурні питання», ота «злість» не проходять, лише зростають ширяться. Спримігся, нарешті, й він на земельку, здобув клопот, почав господарювати... Все те ж «широке, розлоге поле, та не людське воно, а панське... цього поля стало б на сто чоловіка,, де ж та правда?.. Чи я божевільний?.. На що не гляну, про що не помислю—усе зведу на одно»...

І у «мрійника» з'являється нова гаряча «дурна думка»—звернутися до «ясного нашого царя й батька» від імени сільської громади: «дай нам землі,—рятуй, бо гинемо». Громада мало співчуття виявила: «чи буде що з неї, з тої справи, чи ні, а гроші дай» на делегацію. Громада погмоніла та й розійшлась. Семен сам наймає «адвоката», щоб той написав «прошеніє» до царя, посилає його й «жде рятунку». Відповідь прийшла по кількох місяцях через становою: «велено мені об'явити тобі, що прошення твоє оставлено без последствія»... І знову розпука та «злість» обхопила Семена, тільки тепер він вже, мабуть, знав,—«проти *кого*» вона

А тим часом рідний брат Семена—сільський глитай Роман спалив Семенове господарство й одібрав його землю. «І знов Семен-наймит, орючи панську ниву, погукує на чужі воли... Семени байдуже, що сідає сонце, що з ярів виступає ніч, несучи спочинок усім трудящим.

... Не журись, Семене,—гукає на його погонич, бач, як сонечко тягне за наймитом, поспішаючись на спочинок... О, ще верщечок жевріє... ще скалочка... ще одна мить—і край роботі»...

Пан в оповіданні не виступає, але панська рука міцно держить за горло трудове селянство, а куркуль допомагає. Злість закипає в селянському серці... Проти кого? Відповідь остаточну находимо по інших оповіданнях Коцюбинського.

І перш за все—уже в слідуючому оповіданні: «Помстився». Заробітчанин-бурлака Свирид—рідний брат Гната («На віру») й Семена («Ціпов'яз»). У Гната буржуазні «основи» життя одняли дружину (Настю), довели до злочину й Сибіру; у Семена—«ціпов'яз»—все добро й, надію «найти правду», але вони ще не знають—*хто* винний в їхній неволі, і вони напружено шукають цього, шукають невідомого виходу. У Свирида все ясно: пан, або краще сказати, типичний «Шевченківський» панич-«недолюдок» «звів» Свиридову наречену, «занапастив», коли вона була в наймах та й «заподів кудись». Свирид хоче помститися, але... пізно: побачив він «панича» лише тоді, коли той, пропившись до краю, «босякував» понад Дунаєм,—перший «тип босяка» в українській, та навіть і в російській літературі.

І всі ці Гнати, Семени, Свириди шукають. Шукають соціальної правди. «Чи скоро ж діждемо гармонії в людському житті?»—питає Коцюбинський в кінці оповідання «По-людському». Дальше він нам розкаже детальніше, в чому саме він шукав тієї гармонії, але вже й тут, в цьому останньому оповіданні, де перед нами являється ще один «шукатель»—Карпо, що хоче навчитися жити «по-людському» й не знає, як це зробити,—вже й тут видно той напрямок, по якому хоче вести наш письменник свого читача до «гармонії в людському житті»: Карпо, бажаючи жити «по людському», розуміє це, як жити «по-панському»; пробує й не задовольняється... Експеримент не дав бажаних наслідків: жити «по-панському»—то ще, виходить, не значить—«по-людському». Дизгармонія полягає в тому, що «культурне» панське життя—то разом з тим є неробоче, дармоїдське життя. І пересвідчившись в цьому, Карпо кидає свою думку й стає до роботи. «І так то вже щиро працює, так завзято береться до роботи, мов що пече його в середині».

До того ж типу шукателів «незаможницької долі» належать Остап та Соломія з оповідання «Дорогою ціною». Але це вже не «експериментаторі-дослідники», як Карпо, або «ціпов'яз» Семен,—це практики-борці. Дорогою ціною, справді, купили вони свою волю: втекли вони с-під панського ярма, і Соломія заплатила за це життям, а Остап... його «ціна» списана на його

спині: «оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... половина мене лежить на дні Дунаю (Соломія)... дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав».

Чим далі все більше й більше роз'яснюється, хто винний в тій «гіркій ціні», що платить трудова маса, й кому вона платить її. Може найгостріше поставлено це питання в оповіданні «Persona grata». Кат Лазар, що ще до в'язниці зарізав п'ять душ, після кількох разів виконування своїх обов'язків ката починає шукати: звичайно, коли треба когось повісити, по Лазаря приходе жандар... та «хто посилає жандаря? Смотритель? Ні, він сам, як Лазар, він теж сокира в чужій руці. Хто ж посилає? Які ті люде? Один чи багато?.. Але де їх побачим і хто їх вігадає?.. Ну, от смотритель, або жандар—вони ж не самі, а хтось є над ними. Так. А у тих старших є знову начальство. А там знову є хтось, хто каже: хай буде—і так усі роблять, як він каже... То «він» скаже: забий!—і становлять стовп, ведуть до нього людину, жандар приходить по Лазаря, а Лазар накладає на шию мотузку. Немов павук гладкий, окатий, сидить у павутині і стежить, чи не літає муха... Тепер уже Лазар думав про його. Хто він? Який? І де шукати?.. Лазар підходить близько до нього, до самої пики і каже: ти зло?—і бац-бац! по щоках. Ти лихо? Ти кривда?—і знову бац-бац... Потім він би його повісив. Не так, як других, ні, без запинала. Щоб видко було обличчя і всі на ньому муки, щоб корчився довго, без краю, щоб тіпали плечі, зчорніло лице і вилізли з ямок неситі очі... І перший раз, після утоми і знеохоти, після огиди до своєї роботи—уперше почув він смак душогубства. Почув ненависть в серці і розкіш муки.

Так-так! «Шукання» викликають лише одно почуття—«злости», «гніву», «помсти», «ненависти» до своїх класових ворогів. Аби лише знайти їх. Знайти причину того «горя людського, що десь причаїлось і чигає на мене»... («Intermezzo»). Яке ж це «горе людське»? Для автора й його персонажів ясно: це—горе класу трудящих. Те горе, від якого стара слаба мати просить свого сина вивезти її взімку в ліс, аби швидче сконати, щоб не було «зайвого рота» в голодній родині («Що записано в книгу життя?»). Те горе, що розповідає «звичайний мужик» в «Intermezzo»: «люде хотіли голіруч землю взяти, а тепер мають—хто їсть сиру, хто копає її в Сибіру... Йому ще нічого: рік лупив воші в тюрмі, а тепер раз на тиждень становий б'є йому морду». Те горе, що зазнали його й Гнат, і Семен, і Свирид, і Остап. Той жах, що проймає собою все оповідання «Fata morgana».

Які ж засоби боротися з ним?—Шукають люде! Гнат хапається за сокиру, але направляє її «не по адресі», Семен шукає порятунку «у царя», Свирид прагне помститися над лиходієм-паном, Карпо шукає забуття в роботі, Остап тікає

за кордон... Але лиха не позбулися. Лазар шляхом нелюдських мук доходить до самої рішучої постановки питання: повісити! Але здійснити не може: не дістанеш!... Те ж і з наймичкою Варварою («Сміх»): «Панів б'ють... і нехай б'ють... бо годі панувати. Слава ж тобі, господи! Дочекалися люди... всіх викоренити... щоб і на насіння... всіх»...

І всіх отих «шукателів», борців, всю оту широко-революційну масу—голоту ми знову зустрічаємо, мов би зібраною до купи, в «Fata morgana». Це оповідання—одно з найкращих у Коцюбинського—варте найпильнішої уваги. Брак місця не дозволить нам запинитися довше на ньому.

Тут питання про «горе дюдське» й його причини ставиться вже цілком ясно. Сумнівів нема: «запоганили землю, наче короста... Скільки їх—жменька, а гляди, як насіли землі на груди, як простягають далеко руки. Здушили села своїми ланами, наче зашморгом шию, загнали в шпарку—бач, он лежать села, як купи гною на панському полі, а над ними димлять сахарні й гуральні та людську силу перегоняють на гроші... Ти собі думаєш—фабрику ставлять, фільварок будують. А вони путають на людей, ставлять сільце, щоб людську силу спіймати в нього». Це говорить панський наймит старий Хома Гудзь, але це розуміють уже всі. Розуміють і шукають методів боротьби. Тут уже ясно, що «ні від богів, ні від царів» рятунку не ждати. Треба самим. Лишається одно—боротьба. Так чи інакше, треба «озуть пана у постолі»... «хай пан сам біля худоби походить». Але це говорять лише боязкі—полохливі, що лише мріяти здатні. Єсть вже й твердіші пропозиції, єсть вже й повна свідомість,—що до необхідності певної організації. «Гуща говорить про спілку, Прокіп про волю, а Хома радить бити й палити»... «Бити,—не лишити й на насіння... Як хочеш покушати меду, викури бджіл... од пана до пана... з гуральні в сахарню... з кубла в кубло... ти збираєш добро з поту та сліз, з людської кривди, а вогонь впав—і де те все? Шукай у хмарі, порпайся в попелі»...

Перед нами проходить селянська забастовка: ось тільки що панський двір «був як серце, що б'ється і розганяє по тілі кров, а тепер все завмерло, спинилось, і кожні зачинені двері, кожна чорна діра отвору—наче загадка».

Організується сільсько-господарча комуна: «разом орали й молотили—і все виходило у них краще й швидче, ніж у людей. Якось сама собою перевелась на селі п'яна парубоча сваволя, бійки та нічний галас. Ті, що недавно робили бешкет, втяглись в роботу, у гуртове читання»...

Панський маєток взяли селяне, вигнавши пана. Вибрали «трійку» для керування. «Життя до людей повернулось лицем. Справедливість глянула в вічі. Не буде більше бідних і багатих, земля всіх нагодує. Народ сам скує свою долю, аби тільки не заважали. Оці будинки, покої, по яких раніше блукала одна

несита й загребуша людина, тепер підуть під школи. Тут будуть збиратись люди, там будуть читання. Уява малювала инше життя, ніч розступалась, сяли вікна вогнями»...

«Пани тікали, никли перед лицем народу, як солома в огні».

— Чув? Свобода, воля, а яка воля?

— Хіба я не знаю?—Бити панів.

— Я розібрав одразу. Дадено волю, щоб чорний народ стрєбив панів. Котрий, значить, живе з людської праці...

У кожній хаті цвіте надія, ростуть «сподівання».

Але... не здійснились. Сили класу працюючих оказались тоді надто слабі, аби затримати владу в своїх руках. Перемогла «куркульня», тероризувавши село розстрілами ватажків селянської революції. А «на світанні козаки вступили в село»...

Що ж залишилось?—Почуття помсти, гніву, злости, ненависти. Але коли раніше вони ще не досить ясно «локалізувались» й «орієнтувались», то тепер... тепер вже кривавий експеримент вияснив все.

Третьою частини свого оповідання не написав Коцюбинський. Але її написала за нього Жовтнева Революція.

Хто ж ті, що тоді перемогли? Хто творець от тієї «дизгармонії», що її проклинав, з нею боровся Коцюбинський. З кого складається той другий табір, що з ним трудящі вели боротьбу в житті й на сторінках творів нашого письменника? А ось виводить він їх довгою лавою, починаючи з наших знайомих: панича-«босяка» («Помстився»), «ласкавого пана» з «П'яти-злотника», що визискує працю голодного, українофіла пана Літка («ХО»), роспусної пані Антоніні («Поединоок»), того пана з оповідання «Дорогою ціною», що хоче канчуками «нагадати Кодню» Остапові, пана й панюча «Льольо» з «Fata morgana», ліберального пана-адвоката, що замучує свою наймичку роботою й держить, як скотину («Сміх»), «гуманного» пана Адама («апостола»), що власноручно катує «хлопа» («Дебют»),— і кінчаючи яскравими типами «материх» куркулів—Підпарі й його прибічників («Fata morgana»), Романа («Ціпов'яз»), дядька-візника з оповідання «Як ми їздили до Криниці»...

Цей огляд можна було би продовжувати й далі. Але—немає місця. Зазначимо лише одно. Особливо цікаві пани-«ліберали». Ми вже згадували Літка, що труситься від страху при кожному своєму «ліберальному» крокові, генерала—«демократа й друга народу», що не одсилає викликаних його сином козаків (селяне намагались одібрати землю) лише з тої причини, що коні козацькі, мовляв, потомились, треба їм відпочити, «коні не винні»... Сюди ж належить і вищезгаданий гуманний пан Адам, і його дружина пані Констанція, що любить «за поміччу пас'янса розв'язувати соціальні питання», і друга ж подібна панська «чета» з «Fata morgana»: «пан чує образу; він знає, що по селах були забастовки, але щоб в нього, коли він завжди був добрий для

хлопа, не раз дарував спаш, а його жінка ніколи не одмовляла хорим в порошках хіни, олійку і арніковій примочці»... Радикал адвокат Чубинський («Сміх») та соціал куровод, бувший «партиїний» Іван з жінкою («В дорозі») — типові представники «гнилої» інтелігенції — доповнюють цей ганебний список.

Не кращими фарбами малює Коцюбинський і весь той державний лад з урядом на чолі, який допомагає отим «недолюдкам» панувати над працюючим людом.

Починаючи з того, «хто каже: хай буде — і так усі роблять, як він каже», хто «немов павук гладкий та окатий сидить в павутині і стежить, чи не літає муха, кого навіть темний Лазар¹⁾ визнає «злом, лихим, кривдою» і знаходе один порятунок від нього — повісити його! — того, що «без последствія» залишає болючий зойк серця наївного «ціпов'яза»; продовжуючи тим «важним сановником» з білою бородою й «благородним старечим профілем», «за ким курились села, за ким люде, як цьковані звірі, стікали кров'ю... всі його знали, бо всім він був ненависний, усім шкідливий»...²⁾ та його помішниками — отими «сокирами в його руці, як от: тюремний смотритель «Морда» та всі оті «пани» та жандарі, що вішали людей рукою Лазаря («Persona grata»), оті станові та околочні надзирателі («Він іде», «Сміх», «Подарунок на іменини» й інші), що організують єврейські погроми, або погроми «інтелігенції», кращим «подарунком на іменини» для хлопчика-сина визнають — показати йому, як вішають людей, власноручно катують селян («Intermezzo») і т. д., і т. п. ... та кінчаючи отими «сільськими посіпаками» — старшинами з «куркульні» й т. и., що мучать героїв «П'ятизлотника», «На віру», «Fata morgana» й інших оповідань, та всіми отими козаками, поліцейськими, стражниками, охранниками, шпигунами (дивись «Fata morgana», «Коні не винні», «Дорогою ціною», «Як ми їздили до Криниці» й инш.), які були необхідним знаряддям в руках пануючої класи.

Вони ображали «людяність» Коцюбинського, вони порушували, знищували ту «гармонію», до якої він прагнув. Вони всі в цілому утворили той ненависний для Коцюбинського соціально-політичний лад, з яким він боровся все своє життя тією зброєю, що була тоді в його руках — натхненням, могутнім словом художника-революціонера.

Так — художник-революціонер! Коцюбинський заслужив на таку назву. Він до самих глибин розворушував той проклятий «старий порядок»; він не минав і тих «надбудов», що «махровим цвітом» розцвітали на тому гноєві.

В нас немає місця довше зупинитися над цим. Але ось декілька рисочок. Чим, як не глибокою «антирелігійною пропагандою» пересякнуті такі оповідання, як «У грішний світ», «Він

1) „Persona grata“.

2) „Невідомий“.

іде», «В путах шайтана», «Під мінаретами»? Чим, як не гарячою боротьбою з дрібно-буржуазною мораллю в питанні про кохання, шлюб, родину перейняті оповідання: «На камені», «На віру», «Сон» та інші?..

Де ж шукав «порятунку», «гармонії» Коцюбинський? В природі? Так! Але «залізна рука города», «горе людське» владно виривали його відтіля: «йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає... я не можу розминутись з тобою (з людиною). Я не можу бути самотнім». («*Intermezzo*»). До кого ж іде Коцюбинський? «Поміж» які люди?—Ми вже бачили, де його «свої»... Залишається назвати ще одну «групу». То—та, в яку Коцюбинський вступив був, по словам М. Яворського («Революція на Україні», стор. 23), ще року 1895-го—революціонери, соціалісти. Їх образи ми зустрічаємо й в його творах: «Хо», «Невідомий», «В дорозі», «*Persona grata*» й інші.

Ми готові підписатися трохи не під всім, що говорить Єфремов про «форму» Коцюбинського, ми готові визнати його «незрівняним майстром форми», але ми не можемо забути шановним критикам нашого письменника того, що чи не зуміли, чи не схотіли вони побачити великого *революційного змісту* творів Коцюбинського, великої ролі, яку відіграють власне *соціальні мотиви* в творчій лабораторії його, великого «заступництва *трудящих*—без різниці національності яке взяв на себе Коцюбинський, великої *класової* свідомости яку він поширював серед своїх читачів.

Не зазначити цього значить «обкарнати», обідрати Коцюбинського, не виявити зовсім його обличчя, яко письменника.

Хай він буде «людяний гармонійний талан», але ні на хвилину не треба забувати, з ким і до кого цей талан іде.

10-20-30 років тому він вже був з революцією, з робітничо-селянським суспільством.

З нами він і тепер!

ЮР МЕЖЕНКО

На шляхах до нової теорії¹⁾.

З колосків життя нового
в'яжуть „пишний сніп“.
(Невідомий поет з „Селянської Правди“).

Давня істина про нове вино в старих міхах лишається істиною і тоді, коли її прикладають до красного письменства. Традиційність завжди є органічним ворогом творчої оригінальності і особливо гостро виявляє своє консервативне обличчя в такі часи, як наш, коли до життя покликано нові сили, молоді, гарячі серця, свіжі голови, позбавлені знання перських та арабських поетів, незнайомі з мудрістю Джеяледина Румійського, але повні творчої сили та життєвого екстазу.

Самим життям ми поставлені перед рішучою необхідністю відмовитись від старих звичок і старого смаку. Дійсно, воно не дуже легко покинути так званих класиків задля нових авторів, творців одної брошури, котра, порівнюючи з пухлими романами Панаса Мирного, скидається на мізерну комашню. І не дивно, що зараз молоде покоління, котре ще не має в своєму минулому традицій і взагалі не дбає про створення їх, що воно зараз геть одкидає те, що зветься психологічністю або психологізмом і читає і пише те, де є психолігія без „ізму“ та без „ічності“.

Цілком природним і зрозумілим при такому підході буде появлення Київських ліквідаторів мистецтва²⁾, котрі правилами своєю ліквідують, а лівицею пишуть ліричні вірші хоч і незграбні, хоч часто і невдалі, але завжди повні екстазу життя і творчої емоції. І поруч з цими ліквідаторами природньо виникає наївно-парадоксальна стаття В. Коряка про кінець українського письменства,³⁾ (а я, читаючи, хотів розуміти ширше: не лиш укра-

¹⁾ Прим. ред. Редакція „Ч.Ш.“ не може погодитися з висновками Юра Меженка, оборонця формалізму в мистецтві, уважає статтю, супроти твердження автора, полемичною і, вміщаючи далі протилежну точку погляду, сформуловану в платформі „плужан“, розпочинає цим дискусію в цій справі.

²⁾ Семенко, Мик. Терещенко, Слісаренко, Шкурूपій та інші юнаки.

³⁾ „Книга“, ч. 2.

їнського, а всесвітнього), де хоч і без переконуючих доказів, але ясно висловлено тверду і справедливу думку про смерть старого. Те старе мистецтво, що задовольняло наших батьків і навіть ще нас 5-10 років тому, стало тепер чужим в житті. Теми і слова, думки і вислови, ідеї та їх втілення, — ці дві частини складали старе письменство і шляхом довгого кількасотлітнього співжиття так добре пристосувалися один до одного, що справді створили гармонію, що мала своє завершення в мистецтві символістичної доби.

Мистецтво минулого ¹⁾ не ставило перед собою такої певної і ясної мети, як то робить мистецтво сучасного; воно напівсвідомо пристосувалось до життя (хоч іноді і протестувало проти нього) і вироблювало своє *credo* протягом довгих-довгих років. В наслідок того воно прийняло пануючу ідеологію (в даному разі буржуазну) і, служачи для неї, розвивало свій формальний бік так, що буржуазна психологія споживача діставала естетичне задоволення. І в цій чистій естетиці мистецтво бачило найвище досягнення, чому і вийшло так, що до свідомости споживача доходила першою формою, спочатку формою і насамперед формою. Ця форма зрештою остільки покрила собою все інше, що з'явилися школи чистої формалістики, де забували говорити про тему, про зміст, про ідею і знали і бачили лише форму.

Чималу роль відіграла в цьому потєбнянська школа, але не причини нас цікавлять, — лише наслідки. І те, що для сьогоднішнього дня стало чужим, відійшло в минуле, зі всією своєю досконалістю техніки, з надзвичайним довершенством форми, з хоробливо-витонченим естетизмом, зараз стало волею життєвої логіки мертвим, непотрібним і, головне, — незрозумілим.

Тісний зв'язок, функціональна залежність форми від змісту досягли кульмінації в твердженнях школи, що формулює: „Кожен новий зміст необхідно виявляється в мистецтві, як форма; зміст, що не втілюється в форму, тоб-то не знайшов для себе вислову, в мистецтві не існує. Точнісінько так і кожна зміна форми вже є, тим самим, розкриття нового змісту, бо порожньої форми не може бути там, де форму розуміють по самому визначенню, яке прийом виразності відносно будь-якого змісту“ ²⁾. Одкидаючи де-які парадоксальні і надто теоретичні твердження цієї школи про примат форми, ми мусимо прийняти наведену формулу, бо вона, мабуть, одна з перших, що вказує шлях до об'єктивного вивчення літературного твору. Вона не всебічно висчерпує процес творчості, замовчуючи такий сильний чинник, як соціальні передумови творчості. Але, як побачимо далі, ці останні впливають на форму лише через зміст, а не безпосередньо (тоб-то

¹⁾ Це, очевидно, не точний вислів, бо воно ще сучасне, але вживаю, яко умовний термін.

²⁾ В. Жирмунский. „Задачи поэтики“ — „Начала“, 1921 г. № 1.

„остільки-оскільки“), і тому школа формалістів цілком послідовно або зовсім не вивчає соціальних передумов, або віддає цьому дуже незначне місце. Ми приймаємо формулу Жирмунського, і тому вивчення літературних течій, шкіл, угруповань починаємо аналізом їх формальних виявлень, приходячи до розгляду змісту лише тоді, коли форма для нас стає остільки перевіреною і проаналізованою, що не може затулити змісту від об'єктивного зору, до якого (до змісту) маємо прикладати соціальний критерій. Вивчення літератури не може обмежитись самим лише змістом, і літературна творчість (так великих майстрів, як і дрібних дилетантів всіх шкіл і напрямків) з неминучою необхідністю приходить до усвідомлення форми. Без цього письменник лишається, так би мовити, без корма і без вітрила і безсилий підпорядкувати собі екстатично творчу стихію творитиме індивідуалістичні (не лиш індивідуальні) образи, позбавлені організуючого значіння (приклад, Вал. Поліщук, в де-яких своїх творах). Більша або менша міра традиційности, без якої ми не уявляємо собі зрозумілості твору для широких мас, мусить завжди відігравати ролю консервативного чинника і природньо стає в опозицію кожному новаторству. Цей первень консерватизму є покладеним в кожен художній твір (не тільки словесний, але й у всякий твір мистецтва) і стримує потяг до анархічних виявлень. „Твір мистецтва є одночасове індивідуальним і закономірним, в ньому хаос просвічує кріз легкі покрови творіння“. ¹⁾ Звідси висновок: форма в самій природі своїй консервативна.

І не тільки в формі художнього твору криються зародки антипоступовості, не тільки сама форма є носителем і зберігателем консервативної психології, але ще в більшій мірі це можна сказати про образ, що за нього так міцно хочать триматися нові поети, нові поетичні школи. Ці змагання являються запізненням відгоміним символізму—школи зараз відкинутої молодими, але, як бачимо на цьому прикладі, ще не до кінця віджитої. Наколи б ми визнали в поезії примат образу (в її художньому боці, а не соціально-утилітарному), то ми тим самим мусили б віднести поезію до так званих мистецтв образних і вивчати її історію під доглядом розвитку образу. Але в дійсності образ дуже мало рухливий по природі своїй: від покоління до покоління, від творця до творця образи переходять майже незмінюючись і тим самим вносять в творчість дуже сильний момент традиційности. При поглибленні в певну добу ми раз-у-раз більше переконуємось, що ті образи, які ми ставили на conto поету, вживаються ним запозиченими від інших і майже без зміни. Що ж лишається поетам і поетичним школам? Прийоми розміщення і оброблення словесного матеріалу мусять (а в дійсності так і є) більше займати увагу поета, ніж творення нового образу. „Образи

¹⁾ В. Жирмунский. „Композиция лирических стихотворений“, ст. 6.

дають і в поезії значно більш ремінісценцій образів, ніж мислення ними¹⁾.

Отже, в цій звязаності форми зі змістом- полягає причина відсталості сучасного мистецтва від життя. В мистецтві наша доба не може визнати лише розвагу, лише естетичні замишування і підходить до творів, що стали музейними експонатами, з вимогами непосильними. Ясно, можна знайти окремі твори, що випадково могли б співзвучати з добою велетенських рухів і великих досягнень, але ці нечисленні випадки лише підтверджують висловлену мною думку.

* * *

Тяжко виплутатись з тугого вузла, що єднає форму і зміст, і тому, очевидно, так боліче кожна доба переживає моменти перетворення, пристосовання та усвідомлення мистецтва. І завжди складність цих 3-х останніх моментів починається там, де питання входить в площу форми і змісту. Гадаю, що причина полягає в тому, що ще й досі ні одною із шкіл, ні одним дослідувачем не було знайдено бодай приблизно вичерпуючої формули, яку вже всі інші школи та особи мали б приймати чи не приймати, але з якою мусили б числитись та від неї мали б починати будування своїх теорій. Неясність, що панує в цій частині філософії мистецтва (в цьому разі—письменства) примушує раз-у-раз повертатись до самих перших основних, сказати б, примітивних питань про те, які є первні змісту, первні форми, що то є естетична емоція і таке інше, і все це виключно з-за того, що нема ні одного твердо фіксованого поняття, нема жодної прийнятої теорії творчості форми.

Точнісінько в такому положенні опинилось наше покоління доби небувалого переорієнтування цінностей і категоричного перебудовання світогляду. Перетворюючи все по новому, ламаючи життя в найдрібнішій його традиції, творці нового в особливо делікатному положенні опиняються перед муром психологічної косности та естетичного консерватизму. Нове життя, що завоює раз-у-раз ширший обсяг переживань особи й суспільства, нові змагання, інтереси та ідеали, що заповнюють побут найдрібнішої одиниці суспільства,—все це природно в певний момент приходить до точки, що зветься мистецтвом і в своїм критичному відношенні до всього минулого мусить знайти в собі сили для його оцінки і для накреслення правильного шляху в майбутнє. І перше питання, що повстає перед кваліфікатором мистецтва—форма і зміст.

¹⁾ В. Шкловский. „Поэтика“ 102.

Автор статті взагалі в цих рядках, не лише в цитаті, дуже наблизився до формули В. Шкловського. Не вважаючи через технічні обставини можливим доводити тут прикладами свої твердження, автор сподівається в ближчому часі присвятити цьому питанню окрему статтю.

Гадаю, що не тут я розв'язуватиму цю проблему, ще для всіх неясну, але і завдання моє—підкреслити в ній тільки один момент, що зараз виринає найбільш гостро, і то лиш підкреслити, і хіба що поставити прогноз на найближчий час, бо ми зараз маємо ще надто мало даних, щоб ставити далекі прогнози.

Наша доба особливо цікава і коштвна тим, що рішуче одмовляється од порозуміння зі старим. Коли приходили символісти, вони джерела для себе брали в минулому романтизмі, а їхній протест проти реалізму, натуралізму та нігілізму природно повернувся на середньовічний містицизм та на вишуканість форми, як то було у псевдо класицизмі. Футуристи шукали (не темами, а психікою) первісного дикунства, яке мусило їм давати безпосередність творчого натхнення.

Революційна доба традицій не шукає. Старе—для історії, ми—в сучасному, сучасне—ще не бувало, і тому мистецтво сучасності має бути ще небувалим. Звідси простий шлях до всіх тих численних експериментів, що робилися за цей час в революційних майстернях, пролеткультках, ревстудіях і т. ин. Конкретного надбання на перший погляд ніби нема, але по суті, ідеологічно виконано тяжку, великого значіння, роботу. Досягнуто те, що вироблено критерія для оцінки минулого мистецтва. Цей критерій не є плід одного творця якоїсь групи, школи, течії. Цей критерій справедливо можна назвати критерієм класової свідомості. Інша справа, чи він бездоганно науковий, а може він хибує на різних деталях. Суть глибша. Краще твердо помилятися, ніж хитатися і вагатися не творючи. І в цьому—виправдання сучасності.

Мене не цікавить зараз розбор того критерія, бо я вважаю взгалі це діло другорядним; значно цінніш те, що він реально дав для мистецтва. Які придбання—нехай принципів, а не в формі творів—зробила від того критерія мистецтва культура? В цьому треба шукати головної ваги всього того, часто болючого в своїй руїні, а часто й високого в своїх натхненнях процесу, що так інтенсивно відбувався протягом останніх років великої руїни і великої творчості.

Природним було те, що переоцінювання мистецтва почалося не з творів, а з теорій. Шукали правильного, здорового принципу, вульгарно кажучи, шукали гасла, щоб кинути його масі, що прагнула творчості і не мала в цьому ясної провідної думки. Таке гасло було знайдено яко: а) свідомо-класовий зміст та б) агітревол. тема. І слідуючим кроком заперечення старому було усунення попередньої філософії мистецтва, що робила для нового творця надто складним і процес творення, і процес споживання. Не буду нагадувати тут етапи шукань, бо по виході з тих засад все пішло цілком послідовно і бездоганно логично. Перейдемо одразу до останнього етапу, на якому спинився рух уперед і почалося стремління до глибини.

* * *

Один з сучасних теоретиків мистецтва, з числа тих, що шукає відповіді на болюче запитання сьогодняшнього дня культури, формулює свої думки: „зміст не відділюється від форми і, врешті решт оприділюється основною закономірністю суспільного розвитку, є функція суспільної економіки і водночас функція продукційних сил“¹⁾. А основоположник російського символізму, яко науки (Андрей Белий — один з тих, проти яких повстають автори з „Шл. М.“) пише: „Коли ми кажемо про форму мистецтва, ми не мислимо тут будь-чого, що відрізняється („отличного“) від змісту. Невиділена єдність форми і змісту є канон естетики“²⁾. Очевидно, нема з-за чого сперечатись. Форма і зміст окремо не існують. Два різні світогляди матеріялістично-марксістський та містично-символістичний прийшли до одного висновку. Обидва хоч і з різними передпосилками (у одного продукційні сили, — в другого естетика) дійшли до необхідности злити в одно два поняття, що завжди як що і не ворогували, так принаймні творили постійні внутрішні непорозуміння“.

Але, звичайно, ці дві формули, ззовні ніби подібні, в суті своїй зовсім різні. Твердження символістичної школи виходить зі змісту, з естетики, яко з чинника, що формує матеріал. Основною є самоцінна естетика — один, так би мовити, з законів природи, — котра унормовує форму. Тут криється заперечення Потебнівської теорії, що її цілком прийняв символізм, і яку він сам скрізь підкреслював. Бо багато змістів, вкладених споживачами мистецтва в твір, не створюють ні в простій сумі, ні в органічній злиттю єдиного змісту і тому не можуть бути творчим чинником для одної форми.³⁾ Символістична теорія тяжила до містицизму, до нього вона дійшла і, яко реакцію проти тупого заулка, викликала десятки (як що не сотні) „ізмів“, що аналітично просували мистецтво до „нічевоків“ та до „пан-футуристів“. Ясною була необхідність розрішення, я не скажу кризи, але в кожному разі тої плутанини, що була створена по інтелігенських салонах, котра займалась мистецтвом не яко проблемою творчости, а лише як заняттям, яке не потребувало ані звання, ані хисту. Питання не тільки не було розв'язане, воно ще більше ускладнилося.

І тому-то формула В. Коряка являється для нас дуже цінною: вона мусить, так вимагають обставини, розплутати спадщину

¹⁾ „Шляхи Мистецтва“ Ч. 2 (4) 1922 р. ст. 45. Стаття В. Коряка „Форма і зміст“.

²⁾ Белий Андрей. „Символізм“ ст. 175, ст. „Принцип форми в естетике“.

³⁾ Зараз Потебнівська теорія — по всьому видно — набуває значного інтересу, бо до неї раз-у-раз, хоч часто і не свідомо, а іноді і з ворожим підходом, повертаються дослідники теорії та психології творчости, але ми тут не маємо потреби спинятись на цьому Потебнівському впливі, лише коротко констатуємо і стисло кваліфікуємо самий факт.

символізму. Вона мала б покінчити зі всіма неясностями та протиріччями попередніх теорій. Вона висунута новим життям, новим класовим світоглядом і має на собі всі ознаки цього, але, я певен в тому, що тільки не розв'язує, а повторює помилку символізму.

Формула В. Коряка визнає невиділеність змісту від форми і підкреслює залежність змісту від соціального розвитку. Остання думка, порівнюючи з формулою Белого, є новою (хоч і не протилежною) остільки, оскільки символізм завжди забував говорити про соціальні умови. Проте, взаємовідношення змісту до форми лишаються неясними. Власне з других думок іноді можна вилонити—треба виловлювати—натяки, що це є організуюча сила, або ідея, словом, повторення іншими словами—хоч і не дуже відмінними—символістичної зі всіма її нащадками школи, що нею зараз живуть консервативні ідеологи та дилетанти з провінціальних гуртків, проти яких сам т. Коряк так запекло бореться.

В обох наведених формулах лежить нормальне прагнення покинути дуалістичні теорії і виробити моністичний світогляд. При чому різниці не починається навіть після прийняття монізму. Спіритуаліст-містик визнає примат змісту—це ж зрозуміло; форма—випадкове, тимчасове втілення вічної ідеї, і матеріаліст-марксівець так само підкреслює організуючу роль змісту, визнаючи його сталість при часовості форми. І це поруч з підтвердженням: „кожне мистецтво має властиві собі ознаки, залежні від матеріалу“. Отже, зміст опреділяється і матеріалом що до форм його вислову.¹⁾ Тут вже зовсім неясним стає момент розрізнення змісту від форми. Традиційна схоластика приголомшила спочатку здорову і свіжу думку. Шукання моністичної формули в добу символізму було викликано теорією про макро-та мікрокосми, що пізнаються лише в символістичний спосіб. Теорія універсального духа вимагала спіритуалістично-моністичної формули мистецтва. Наша доба панування матеріалізму вимагає перегляду—не угодницького, як то роблять „Шл. Мист.“,—а логично доведеного до кінця, за всіма висновками і договореностями. Ми повно збудованої системи теорії мистецтва ще не маємо, тому не дивно, що кожен теоретик і дослідник мусить сам що разу проходити весь шлях теоретичних обґрунтувань і сам добудовувати кінці. Очевидно, це й слугує за причину помилок та збочень.

Розглядання двох цих формул поставило мене до певної міри в положення їх критика, чим, мабуть, і викликано трошки полемістичний тон деяких моїх думок і зауважень. Проте, завдання моє остільки далеке від полеміки і остільки має академічний характер, що я тут же підкреслюю: я не полемізую, а лише аналізую в такій мірі, як того вимагає моя тема і провідна думка цієї статті.

1) „Шляхи Мистецтва“, ст. 46. Цітована раніше стаття.

Шукання в мистецтві змісту не може привести ні до чого иншого, як тільки до проблеми „Форма і зміст“. Не тому, що зміст передумовлює собою форму, а лише тому, що форма є те, що ми безпосередньо маємо в творі мистецтва, є те, без чого навіть самі найсуворіші ідеалісти—а може їх краще було б назвати „змістовцями“—не уявляють собі мистецького твору, а тим часом ті ж самі фанатики змісту та ідеології визнають можливість існування самої форми без змісту (хоч, справді, кажуть, що це еквілібристика, акробатика або що инше). Поняття форми пришло раніш; воно було в первісному мистецькому відчутті першим і таким дійшло до часу релігійної містики та середньовічної схоластики, коли навіть натяки на моністичний світогляд—я вже не кажу на матеріялістичний—суворо каралися вогнем і залізом. Тоді необхідно було знайти в мистецтві зміст. То, що він був спочатку релігійний, відбилося на всій дальшій еволюції мистецтва і дійшло до нас в тому вигляді, як воно зараз подається теоретиками мистецтва, на яких ми вже доволі спинялись. Ми зараз поставлені перед необхідністю переоцінити всі минулі твердження та аксіоми, і тому коло питання „Зміст і форма“ знялося стільки суперечок, палких диспутів, гарячих полемік. І нам лишається тільки дивуватись з того, як мало свіжого та оригінального було сказано, та написано з приводу такого бойового питання. Ясно, що ті, що шукають нової теорії, що мала б погодитись с сучасним матеріялістичним монізмом, безсумнівно всі почувують необхідність виходу з дуалістичного заулка, а проте раз-у-раз повертаються до того ж самого твердження: дух-матерія, зміст-форма. Мабуть традиція надто сильна.

* * *

„Вкажіть мені ідею, що жила хоч трохи довш, ніж покоління людське“.
Леся Українка: „Три хвилини“.

Те, що ми називаємо „зміст“, не випадково залишилось без формули. Для форми знайдено математично зафіксовані норми, знайдено об'єктивний критерій, а зміст досі не має для себе будь-якої обов'язкової навіть для невеличкого кола віруючих формули. Ми зміст знаємо лише з індивідуальних почувань, правильно кажучи: ми знаємо зміст лише яко суб'єктивне розуміння твору.

В середньовічну добу диктатури релігії зміст був релігія, містика; в нашу добу диктатури пролетаріату зміст—класова свідомість (незалежно від того, чи це буржуазний, чи пролетарський твір, але наше покоління перебуває добу класових змагань, і тому вся література просякнута цим гаслом віку). Це про цілі покоління, а в межах покоління кожна група вкладає свій зміст, і, мабуть, не треба згадувати де-які сучасні твори, в яких кохаються ворожі групи, вкладаючи кожна свій зміст. І навіть ще далі йде ріжнomanітність, кожен читач або слухач індивіду-

ально аперцепує художній твір. Проте, ми дійшли до початків психологічної науки. Хіба далеко ходити за прикладами, коли історія творів Шевченка за час революції, що-дня, що-години свідчить про те, як самі протилежні, самі ворожі групи виставляють ті ж самі твори, яко свої провідні гасла. Хіба комуністичний світогляд Хвильовського в „Синіх етюдах“ не може в освітленні антикомуністичної психіки стати контр-революцією? Це сучасне, революційне. А назад, до доби символізму? Сологуб вишукано цинічний і аполітичний (таким він був сам по собі і того вимагав від своєї творчості) хіба не був покараний по 1001 ст. царською цензурою? А Леся Українка („Одержима“) хіба не була раніш засуджена за антирелігійні тенденції, а допіру була поставлена та ж сама „Одержима“ під сумнів, яко твір пропагандсько-релігійний? І ще десятки і сотні дрібних, але типових фактів. Ми в мистецькому творі маємо тему, сюжет, що часто приймають за зміст, але який по суті є складовою частиною форми остільки уже досліджений та заформульований, що для нього знайдено число 36 для всесвітнього письменства, за яку цифру ще ніхто не перейшов. Отже нема і не може бути 36 змістів, але тільки елементи форми. Помилка плутання сюжету, теми зі змістом, безсумнівно, викликана омонімом для словесних творів не мистецької кваліфікації. В них тема є тим єдиним змістом, про який можна говорити, як про щось стає, але суть художності в творчому моменті, що ним керує почуття форми (симетрія у всіх її відмінах і проявах, асонанс, метафоричність), бо він (творчий момент) є неподільно-єдиним монолітним, протилежно до многоразового та многоскладного змісту.

Зараз слово формалізм викликає несправедливо упереджену думку: його бояться, яко аполітичності, гадають, що він є простий шлях до контр-політичності. Мабуть що такий кінець для формалізму є можливий, але це лише один з можливих кінців, він не виходить з логичною необхідністю з самої природи формалізму. Те або інше завершення його розвитку, гадаємо, залежить від тих угруповань, що розроблятимуть, поглиблюватимуть цю теорію. Адже ж кожне знаряддя може бути використано для виробництва так само, як і для нищення та руїни. Різець, що ним різбар творить статую з камення, з неменшим успіхом різатиме картини і нищитиме свій власний твір.

Формалізм по природі свій є один з проявів матеріалістичної думки. Він в деяких своїх ухиленнях доходить до голої математики—і це неймовірно обурює угодців—та пробує як найпростішим числом висловити взаємовідношення елементів форми. Математичні формули обов'язкові для кожної науки, що зараз служать людству. Нема чого сперечатись проти математичної формули для романа або поеми, як що ми визнаємо це потрібним для архітектури, музики, пластики (згадаймо останні роботи Марка Терещенка; він як що й не дав нам ще остаточної формули, але всю роботу веде по математичних формулах),

малярства (шукання геніяльного да-Вінчі, поховані консерваторами та нездарамі-рутинерами). Очевидно, що тут криється якась традиційна несправедливість, з якою треба змагатись, аби перейти на шлях точного знання й нової творчості, озброєної всіма знаряддями розуму, приступними сучасній людині.

З другого ж боку, теорії дуалістичні неухильно ведуть до шукання самоцінного змісту, бо в противному разі форма превалюватиме, як то завжди до цього часу бувало. Дальший шлях ясний: „самоцінний зміст“ це ніщо лише, як та ж сама абстрактна „річ в собі“, „мистецтво для мистецтва“, містична плутанина, де, замість відкинутого поняття краси, естетики, підставлено слово ідея. Кінець для таких теорій один: знівечення поняття „ідеологія“ і новий містицизм, в який вже пірнули теософи, та якого так прагне маса не тільки так званої інтелігенції, але й правдивих культурних кол.

За одним з мислителів XIX віку повторимо— „Тіла поділяються на тверді, рідкі та газовиді“. Так само і мистецтва в залежності від матеріялу, яким оперують, мають ці три градації. Продовжимо цю дотепну аналогію. Тіла всіх трьох видів в однаковій мірі підпорядковані математичним законом, чому ж з числа всіх мистецтв ми математично будемо досліджувати лише тверді (архітектуру, різбарство) та газовиді (музика, пластика), а рідкі (література, малярство) покинемо на поталу дилетантам та салонним естетам, щоб вони нівечили прекрасний витвір людської творчої праці. Тільки послідовно проведена матеріялістична теорія виведе з тої безлічі непорозумінь, куди залізла сучасна наука пре письменство. Всі історії письменства, однаково—чи з методами Овсянико-Куликівського, чи з методами Айхенвальда, всі публіцистичні тлумачення Коцюбинського, скільки їх не є вже написаних і скільки їх ще не буде, всі вони тільки традиційно-хибне розуміння красного письменства.

Звичайно, нова теорія вивчення красного письменства не може викинути з творів літератури того, що на літературному базарі зветься зміст. Це, очевидно, увійде в нове розуміння форми, але увійде не як індивідуально випадковий елемент, а як один з формальних моментів творчості. Нове дослідження форми має охопити такі елементи: 1) згук (зо всіма виявленнями: дисонанси, повторення, рими і т. ін.), 2) образ, 3) тема, 4) ритм (не як щось окреме, а лише як одно з виявлень перших трьох складових частин, власгиве для всіх них в однаковій мірі).¹⁾

Мої погляди не є, очевидно, самотніми, вони в українському письменстві мають певний ґрунт і не серед теоретиків, з яких жоден ще не підходив хоч посередньо до формул близьких до моєї, а саме серед авторів красного письменства. Течії, що за останній

¹⁾ Я сподіваюсь, що матиму можливість в найближчому часі докладно розвинути свою думку що до кожного з 4-х вказаних елементів, в разі ред. „Ч. Ш.“ буде ласкаво дано мені місце на сторінках журналу.

час виявились більш-менш повно—динамізм та панфутурізм (я не згадую неокласицизм з тої причини, що, вважаю, він є запізнілий плід XIX віку) підійшли до мистецтва під поглядом чистої форми. Один шукав нового мистецтва як нового прийому (згадаймо цитату Жирмунського, що я наводив вище), як можливості передати нові форми життя; другий нищив мистецтво і нищив форму, ні одним словом не згадуючі за зміст. Я не гадаю, що це означає повну згоду в моїх з ними поглядах, можливо, що ними ще не все до кінця усвідомлено, але ознаки формалістичної беззмістовності остільки значні, що я наважуюсь зачислити їх до своїх можливих однодумців. Спроби машинізації мистецтва, введення виробничого процесу є те, чого зараз так інтенсивно шукають і зможе пройти лише яко новий ритм, бо ми не маємо в мистецтві слова іншого знаряддя, яким можна було б передати розвиток технічної культури.

Психологія нової машинізованої доби функціонально зв'язана з наукою про матерію. Всі нові винаходи та відкриття змінюють психіку не тільки якоїсь одної верстви, але всієї людності в цілому. Машина ніколи не мала і не може мати іншого змісту, крім того, що до неї прикладають. Ідеологічно машина безпринципова, як і вся матеріальна культура в цілому,¹⁾ і не парадоксом має згучати твердження про евгенічну роль війни, тобто про позитивний вплив найвищої (так зараз здається) жорстокости на людську породу. Наука не знає інших принципів, як самоціль, і її значіння та зміст цілком в руках того, хто її використовує.

* * *

Ми мусимо, нарешті, руба поставити питання про мистецтво в цілому—а тим самим і про мистецтво слова: чи воно наука, чи його можна вивчити, чи, може, воно й зараз має пасти задніх в нашому житті і буде залишено на поталу містичним змістовцям. Страхіття формалізму для нас безпідставні і продиктовані нам недоуками та містичним анархізмом, що панував в російському письменстві перед революцією.

Що матимемо ми від визнання тих тверджень, що я накреслив вище? Що дасть це для розвитку красного письменства?

Проблема синтезу мистецтв була поставлена давно. Грецький театр цілком свідомо шукав єдиної формули, де б мали органічно злитись всі мистецтва. Проте, історія культури пішла шляхом різкого непримиримого розриву поміж матеріальною та гуманітарною культурою, і тільки XX вік знову висунув ідею синтезу. Ті початкові синтетичні форми, що вироблені були Еладом, не були викинуті з ужитку, але протягом багатьох століть сліпої традиції та несвідомого наслідування дійшли до нас в неймовірно

¹⁾ Докази цьому були в цілій низці лекцій, докладів та диспутів у Харкові на тему про жорстокість культури.

покаліченому вигляді. В них в повній мірі можна знайти підтвердження моєї думки. Ті мистецтва, що прийняли математичний метод, опинились в одній площині і знайшли те, що можна було б назвати спільною мовою. Архитектура, музика—цілком, танець, різбарство, малярство—почасті. До них ще не пристало мистецтво слова. Воно волею мало зрозумілої традиції примушено було керуватись інтуїцією (наслідки з того маємо в кількох сотнях ізмів). Чим більш мистецтво встигло прийняти точні методи, тим менш диференціяції воно перетерпіло, тим логичніш був його розвиток і тим досконаліші були його досягнення. Математичні мистецтва (дозволю собі умовно—хоч знаю, що це не зовсім точно—користатись цим терміном) в формі театрального дійства знайшли можливість синтезування, і ми зараз маємо доволі переконуючі досягнення (Курбас, Марко Терещенко), в яких мистецтво слова, завдяки своїй відсталості, цілком природньо поставлено на друге,—а то й на третьорядне місце. Місце, заняте словом в синтетичних формах, рідко не дисонує, воно технічно остільки відстале, що часто почуваєш його зайвим. Це про широкі синтези. Московські спроби словопластики 13—15 років синтезували лише два мистецтва, і то ж була пластика далека ще від математичного методу, в них слово було слабшою частиною не тому, що виконавці були технічно нерівно підготовлені, а лише завдяки відсталості словесних форм.

Повний, нормальний синтез мистецтв можливий буде лише тоді, коли всі мистецтва приймуть один метод, коли кожне з них знайде можливість точного формулювання своїх форм, коли кілька формул сконструюваних по одному принципу буде об'єднано в одну. До синтезу мистецтв треба йти не Штейнеровським містичним шляхом, не в спосіб Бергсоновської інтуїції, а методом математичних досліджень, методом вивчення та удосконалення форми.

Мистецтво слова в цьому відношенні найбільш консервативне, воно ще нервово хапається за рештки змісту та ідей, аби втриматись в середньовічних традиціях, і для цього в сучасних умовах спирається навіть на політичні гасла. Час переходу до точного знання настиг. Мистецтво слова мусить піти в рівень зі всіма людськими знаннями; для цього є лише один шлях—формалізм.

Платформа ідеологічна й художня спілки селянських письменників „Плуг“.

1. Наша доба—доба переходова від капіталістичного до комуністичного ладу, від класового до безкласового суспільства, доба соціалістичних революцій і війн, що розпочались у нас Жовтневою Революцією.

2. Боротьбу ведуть: буржуазія з одного боку, пролетаріят—з другого боку. Можна бути тільки по одному боці барикад. Інші класові угруповання мають вибирати тільки по-між цих двох. Третього не дано.

3. Селянство в процесі класової боротьби виявляє свою неоднорідність і окремими своїми частинами примикає хто до буржуазії (куркульня, заможництво), хто до пролетаріату (незаможництво, сільсько-господарське наймитство і, здебільшого, середняцтво). Останні групи ми називаємо революційним селянством.

4. Природа селянина подвійна: він і трудящий, він і власник. Цим пояснюється міжкласове положення селянства і його неусталеність в політичних симпатіях, і нетривалість в часи горожанської війни з соціалістичними гаслами,—якості, що їм маємо протиставити свою свідомість.

5. Культурно-економічний процес, несучи в село нові способи продукції, інтенсифікацію і колективізацію сільського господарства, могутні машини, електрику та інші здобутки культури,—несе разом з тим зачатки економічної революції на селі, що має село в цілому поволі урбанізувати, індустріялізувати, а селян в перспективі цього процесу включити в єдину пролетарську сім'ю, як робітників землі.

6. Таким чином селянство є потенціальний пролетаріят, місце його—на протибуржуазному фронті й гасла пролетаріату є гасла свідомого революційного селянства.

7. Система радянської влади, що здійснює диктатуру пролетаріату й сільської бідноти, дає їм можливість перебудовувати суспільство й вести його по шляху до нової соціалістичної культури, регулюючи певним способом господарчі взаємини.

8. Маючи точний і детально розроблений політичний програм, а також тверду лінію для праці на господарчому фронті, робітниче-селянська революційна суспільність ще й досі не має ясного плану,—способів боротьби і знарядь на фронті культурному.

9. Тим часом тепер з переходом до так званого „мирного“ будівництва в умовах НЕПА, коли в місті росте й знов жиріє буржуазія, а в селі підводить голову куркуль, власник і орендар промислових

закладів, що разом з впливом економічним ведуть наступ і ідеологічний,—боротьба на фронті культурному набуває першорядного значіння.

10. Культурі буржуазній має бути протиставлена культура пролетарська. Міщансько-власницькій егоїстично-індивідуалістичній ідеології в першій протиставляється колективістично-творча—в другій.

11. Революційне свідоме селянство є майбутнє пролетарство, робітники землі. Гасло пролетарської культури—їхні гасла. Поруч пролетаріату проти буржуазної культури—їхня тактика.

* * *

12. В сфері культурного будівництва величезну роль має слово, як основний спосіб передачі думок, слово усне й писане чи друковане. Таким чином в загальній будові нової соціалістичної культури поважне місце займає створення нової робітничо-селянської літератури.

13. В часи панування буржуазії революційна робітничо-селянська творчість не мала можливості виявити себе й тільки Жовтнева Революція створила необхідні умови для її розвитку.

14. Розвиткові революційної селянської літератури на Україні стояв на перешкоді ще й національний гніт з боку руської шовіністичної буржуазії, що намагалась задавити все українське, незалежно навіть від класової приналежності.

15. Тим самим українська селянська творчість опинилась на одному фронті з ідеалістичною українською дрібною буржуазією, що прагнула до буржуазно-демократичної революції й утворення своєї української буржуазної культури в противність культурі руській, польській і т. д.

16. Це мимовільне об'єднання підтримувалось економічними умовами життя селянства, що давали змогу виходити на літературний кон майже виключно тим верствам, в кого переважав елемент достаточної власності над елементами тяжкої праці.

17. Силами цих буржуазно-куркулячих кол була створена майже вся попередня література для селянства, зовнішня—революційно демократична, внутрішня—власницько-міщанська.

18. Вилив цієї літератури через недостаточну свідомість нових творців, через загальну темряву й культурну відсталість нашого села, ще й досі тяжить над сучасною робітничо-селянською літературою, як у сфері ідеології, так, звичайно, і в формах творчості.

* * *

19. Спілка селянських письменників „Плуг“ ще 3-го квітня 1922 р. перша на Україні зафіксувала себе, як певна соціальна культурно-творча організація, що ставить собі за мету (§ 1 статуту) об'єднання розпорошених досі селянських письменників, що, ґрунтуючись на ідеї тісного союзу революційного селянства з пролетаріатом, ідуть разом з останнім до утворення нової соціалістичної культури й ширять ці думки серед селянських мас на Україні без різниці національностей.

20. Одночасно „Плуг“ намітив основи своєї праці, определяючи її (§ 2 статуту), як боротьбу з власницько-міщанською ідеологією

серед селянства й виховання як своїх членів, такі їхніми творчими зусиллями широких селянських мас в дусі пролетарської революції та притягнення їх до активної творчості в цьому напрямі.

21. Тоді ж „Плуг“ намітив свої організаційні форми, як всеукраїнську спілку письменників, що приєднуються до думок, висловлених у статуті й декларації—тоб-то ідеологічному вступі до нього, висловленому в §§ 1—2, і встановив спілчанську дисципліну в галузі контролю над працею окремих членів й колективного керівництва нею.

22. Працюючи, як певна соціальна культурно-творча організація, спілка „Плуг“ (§ 3 статута) не перешкоджає окремим її членам вступати одночасно до інших місцевих організацій, що стоять на ґрунті обстоювання соціалістичної культури. Таким чином не корпоративні, але суспільно-громадські інтереси мають керувати всією працею спілки.

23. В результаті річної праці до де-якої міри визначились головні принципи положення, що можуть бути покладені в основу платформі спілки, платформи, що може бути остаточно оформлена, звичайно, тільки в процесі дальшої праці й боротьби на ідеологічному й художньо-творчому фронті.

* * *

24. У класовому суспільстві красне письменство разом з усім іншим служить інтересам якоїсь певної класи й тільки через класу—всьому людству. Тому пролетарська література, частиною якої має бути творчість революційно-селянських письменників—„плужан“, є та, що організує психіку й свідомість трудових мас, маючи на меті досягнути завдань пролетаріату, як творця нового ладу.

25. Пролетарська література, будучи конструктором, організатором суспільної думки пролетарства й взагалі революційно-радянського суспільства, є разом з тим деструктором, дезорганізатором буржуазії і її літератури, борючись з її впливами на громадську психологію.

26. Революційно-селянська творчість „Плужан“ має бути скерована, насамперед, на організацію психіки й свідомості широких селянських мас і сільської інтелігенції в дусі пролетарської революції, а також поширення цих думок серед інших кол населення: серед спільних пролетаріатові—з метою конструкції, серед ворожих—деструкції. Отож творчість „Плужан“, як частина загально-пролетарської літератури, має бути антиподом буржуазної.

27. Буржуазна література навіть у буржуазній, а вже тим паче радянській державі, не сміє назвати себе перед лицем трудящих буржуазною і одверто виказати свої цілі. Вона повинна маскуватися за фальшовані гасла (здебільшого „демократичні“). Одночасно буржуазна література, передчуваючи свою загибель і боючись щільно підійти до життєвої боротьби, затушовує свою сутність відривом от реального сьогодняшнього життя, збивається на містицизм, шукаючи рятунку десь ізовні, уходить в сферу „чистого мистецтва“, бавлячись формою, як самоціллю і т. д.

Зразком такої творчості можуть бути в українській сучасній літературі твори неокласиків, імажиністів, футуристів, символістів та інших представників буржуазного суспільства.

28. В противність цьому революційно-селянські митці, йдучи в ногу з пролетарськими, братимуть матеріал для своєї творчості з сучасної дійсності і побуту часів революції, а також революційну романтику життя й боротьби трудящих мас, переважно селянських, у минулому й його долю в майбутньому, освітлюючи все в дусі матеріалістичного світогляду, виходячи з прогнозів, що він нам їх дає, як ото викладено в першій частині цих тез.

29. Отож основним завданням „Плуг“ ставить собі створити широкі картини, твори зі всебічно розробленим сюжетом, головним чином життя революційного селянства. Згідно цього завдання „Плуг“ прагнучиме поруч з революційною лірикою, що досі панувала в після жовтневій українській літературі, продукувати твори з епічною й драматичною розробкою матеріалу, при чому форма творів має наближатися до найбільшої широти, простоти й економії художніх засобів.

30. „Плуг“ обстоює примат змісту проти буржуазних тверджень про найбільшу цінність твору—його мистецьку, витончену форму. Зміст літературного твору дає словесно - художній матеріал для нього й змушує шукати відповідної форми, щоб-то зміст і форма суть діалектичні антитези і зміст опреділяє форму й сам художньо оформлюється через неї. Гармоничний художній синтез змісту й форми дає найвищі, найліпші зразки мистецької творчості.

31. Форми класової боротьби у переходову добу безмірно різноманітні й різнобарвні, відповідно чому різноманітний є зміст революційно-пролетарської літератури і різноманітний має бути вибір художніх засобів для оформлення того змісту. Отож „Плуг“ повинен доцільно використати художні засоби і способи продукування літературних творів, що створені були попередньою добою літератури так української, як і всесвітньої.

32. Не відкидаючи ніяких способів і форм, „Плуг“, однак, не підешляхом фетишування якоїсь одної художньої форми чи способу продукції й, проklamуючи себе, як певна соціальна культурно-творча організація, категорично заперечує спосіб розмежування по формальних ознаках, що з них користалися буржуазні митці, переносючи в літературу методів ідеалізму й метафізики.

33. Виходячи з цього, „Плуг“ прагне в своїй продукції проводити єдиний цілий образ, що розгортається динамічно протягом усього твору, в залежності од його соціального змісту і потреби для здійснення основних завдань творчості. Одночасно „Плуг“ має уникати роздрібних образів сорокатої мозаїчної орнаментовки, що розгублює увагу й стає самоціллю в творах званих імажиністичними.

34. Так само ритм твору має бути цілий, з динамічним розвитком на протязі всього твору, в залежності від розвитку його змісту й перипетій сюжету, втілених в єдиному творчому образі. Тим самим „Плуг“ одкидає виділення слово-ритма в самоціль, як то роблять іноді футуристи, що дає наслідком продукування чисто словесних, беззмістовних вправ.

35. Зрештою не можна надавати надмірного значіння звуковим елементам у творі, як то роблять символісти, мелодисти і т. п., вико-

хані головним чином містицизмом, і треба прагнути до органічного сполучення цих звукових ментів з творчими образами й ритмами, звязуючи все в темні, відповідному розвитку художньої дії змісту.

36. Отож завданням „Плуга“ є не культивування форм, що існували до тепер в буржуазній літературі, або перенесених звідти в сучасну післяжовтневу, але виявлення нових принципів і типів форми, шляхом практичного володіння старими літературними формами й перегартуванням їх у новому класовому змісті.

Таким чином „Плуг“ гадає, що тільки скористувавши багатий досвід минулого й критично розібравшись так у ньому, як і в спробах утворення пролетарської літератури, ми дійдемо до нової синтетичної форми революційної пролетарської літератури, частиною якої має бути й творчість „Плуга“.

Бюро „Плуга“: Ів. Кириленко, А. Панів, П. Панч, С. Пилипенко, Ів. Шевченко.

Члени Харківської групи: С. Вожко, В. Вражливий, П. Голо-та, П. Гребеніченко, М. Гречаниченко, І. Кириленко, Г. Коляда, Ол. Копиленко, В. Муринець, К. Мотренко, В. Різниченко, Ів. Сенченко.

MARTIN ANDERSEN NEXSE.

Martin Andersen Nexø.

Данське письменство.

В цілому данська література, як і всі інші, йде за світовими течіями: це річ ясна. Цікавіше простежити її своєрідні прикмети, саме її питому саморідність, що червоною стежкою веде з самого її початку до сучасної буйно розвиненої соціальної літератури.

Данська література починається з 14—15 віку; до того часу існувала була лише спільна скандинавська література—старо-нордські легенди й саги. Вже найперші літературні пам'ятки просякнені народністю, не так народні пісні, що понайбільше склалися в лицарських замках, а саме збірки приказок, книжки медичні, старі земельні закони і „Skraa“ (статуту цехів); не забути ще й перекладів Біблії. Дебелістю й природністю мови визначаються всі оці твори, образи й порівняння, що походять з природи чи з щоденного життя.

Народність та любов до ґрунту лишаються головною ознакою данської літератури й після того, як в ній з'являються ймення авторів. Про Людвіга Гольберга — „батька данської літератури“—мабуть чули й в Росії. Найкраща з усіх його драм—„Є не на горі“—ззовні гротескове, проте, в суті речі цілком серйозне оповідання про кріпака, що п'яний засипляє на куші гною, прокидається в ліжку барона й зараз же починає перебудовувати світ на свій пролетарський зразок.

Річ закінчується мораллю: коли не піп, то не микайся в ризи!—що її поет ймовірно причепив, щоб уникнути критики зверху. В дійсності Гольберг в тій річі стоїть цілком на боці кріпака, та вся вона є геніяльною передчасною ілюстрацією до диктатури пролетаріату.

Просто за раціоналізмом Людвіга Гольберга йде, хоч і з чималим підфарбком пієтизму, І. Евальд. Пишучи під впливом Клопштока, він втім не може покинути нарід і в своєму найкращому творі—„Рибалки“—він намагається змалювати життя пролетарів в помпезному стилі оди.

Кінець століття належить двом революціонерам—Петрові Андрійові Гейбергові та Мальте Конрадові Брунові, що мусили тікати до Парижу. Обидва складали гарних революційних пісень, Брун до того ще написав „Катехізис аристократів“, видатну річ, що була взірцем для стріндбергівського „Катехізиса пролетарів“.

Ще слід згадати двох великих складачів псалмів—Кінго та Брорсона, що вони (як пізніше Грундтвіг) свій релігійний настрій виявляли в прекрасних дужих малюнках природи, й нарід, отже, ніби через церкву, споріднявся з природою.

З 19 сторіччя починається сильний романтичний рух, що його носіями є видатні поети: Адам Еленшлегер (1779—1850) та Н. Ф. С. Грундтвіг (1783—1872).

Проти романтизму рішучо виступив трохи старший єнс Багесен. Хоч напрямок романтичний в Данію прийшов ззовні, в тім народній характер данської літератури лишається непорушний. Що правда, Еленшлегер шукав тем понайбільше в старо-нордському світі легенд та богів. Та він мішає штучний літературний язик з золотом народньої мови, і герой його найкращого твору „Аладін“, що в ньому він хоче дати прогноз данського національного типу, це вулишний хлопець—пролетар Аладін. Мати його Моргіана, жінка з народу, належить до найкращих створінь його таланту.

Вже цілком свідомо виступав за справу народню Грундтвіг. Нарід—це слово значить в нього широки маси—то все для нього. Він бере за зразок мову своєї старої мамки, розкопує старі скарби пісень та приказок; його псалми перед усього є чудовими малюнками природи. Грундтвіг прагне на народню освіту.

Він мріє про країну, „де мало в кого є забагато, та ще менше в кого замало“. Він—батько данських вищих нарідних шкіл, що мали величезний вплив на розвиток наших незаможних селян. Його найкращий учень—норвежець Бернстєрне Б'єрнсон. Педагогічні й виховнічі погляди Грундтвіга дуже прогресивні—ними керуються тепер найкращі народні вищі школи й вільні школи в Скандинавії.

Було б цікавою річчю порівняти шкільні ідеї Грундтвіга з виробленою Радянською Росією й частково переведеною у життя системою освіти. Здається, можна б здібати було багато глибоких аналогій. Інстинкт його був в масах, й такою була його активна політика. Характерно, що він так кохався в народній казці, що в ній почував глибоку символіку, хоч й не пощастило йому знайти ключа до неї¹⁾.

Навколо Еленшлегера та Грундтвіга гуртується чимало визначних письменників: Бліхер, Інґеман, Андерсен, Гавх, Бредаль, П. М. Мелер, Хр. Вінтер. Це так звана „золота доба данської

¹⁾ Здається мені, що казкова поезія має особливі, інтимні стосунки з сучасною революцією. Дієві особи дуже багатьох казок: занедбаний пасербок, замазура, що має робити все, чого не хочуть робити інші, й до того бідує та голодує, бідний Пер, що з ним поводяться як з собакою, що своєю велетенською силою проробляє всю працю і всежтаки живе в бруді й злиднях,—хіба це несправжні представники мас, пролетаріату? Бідний Пер служить в Троля й, коли голодний й стомлений повертається з роботи, бачить на дверях Троля надпис—той самий, що стоїть на нашому сучасному капіталістичному суспільстві: „Сьогодні робити, завтра їсти“. Бідний Пер кінець-кінцем повстає, чи хтось його збуджує ударом по голові; він забиває Троля і тієї ж хвилині перетворюється в щасливого Пера, зачарованого королівського сина, якому належить ціле королівство. Чи не було б то дуже цікавим завданням для російського вченого розглянути весь казковий світ під поглядом пролетарським?

літератури". Друга й третя чвертина 19-го віку є павзою в данській літературі. Є кілька видатних голів: Фр. Палудан Мюлер (1809—1876) і Серен Кіркегаард (1813—1855) та один визначний романіст: Меір Арон Гольдшмідт (1819—1887). Палудан-Мюлер в своєму головному творі „Адам-Ното“, що є одним з найперших творів нашої літератури, зачіпляє павперизм: революційний пролетар в захоплюючій сцені застерігає суспільство й загрожує йому руїною.

Кінець століття належить І. П. Якобсену (1847—1885), Гольгерові, Драхманові (1846—1908) і Георгові Брандесові (1842). То є доба безлична й бракує їй якоїсь певної лінії. І. П. Якобсен, якого творчість гальмують Брандесівські твердження, створює дуже мало; Драхман тікає від „брандесівства“ до старої романтики. Молоді поети: Міхаеліс, Сефус Клавсен, Штукенберг і І. Юргенсен чахнуть на сухому, неплодному ґрунті, і розвій їх скалічено.

Сам Брандес з своїм „європеїзмом“ не має під собою ґрунту. Він і не помічає того, що зрушує маси—пролетарське питання, та взагалі не має ніякої певної позиції в сучасних відношеннях. Його радикалізм—чиста абстракція, його вільнодумство торкається виключно традиційної боротьби проти церкви та шлюбу.

Відношення Брандеса до визвольних змагань маси є типово-інтелігенське. Він, ніби пророк нового часу, в дійсності лише прикриває собою наступ фінансового капіталу й англійського лібералізму на феодалів, щоб їх скинути з трону та здобути собі політичну владу. Для цього їм треба мас, пролетаріату, котрий завше мусив допомагати цим панам до влади; а щоб притягти до себе пролетаріат, їм був потрібний хтось, хто мав би готовенький запас високих фраз про волю та не ставився б до справи надто серйозно—отаким от Брандес!

За цієї досить таки неплодучої доби в народі зростає непомітно маленька квітка—так звана література шкільного вчителя. Представники її всі—вчителі, або селяне; ідеологічно вони ґрунтуються на Грундвігу, а літературним їхнім взірцем є Вліхер. Тирегод, Антін Нільсен, Захарій Нільсен, Мадс Гансен—ось де-які з них.

Безпретенційно й побожно малюють вони життя села, перед усім життя халупи. Тепло й любовно, хоч без ніякої соціальної, чи взагалі якоїсь тенденції, вони малюють неможливіх селян—сказати б, обробляють ґрунт! А на сході століття в данську літературу пробивається й самий пролетаріат.

Починається доба розквіту соціальної літератури. Два попівських сини: Генрік Понтонідан (1857) та Яків Кнудсен (1858—1917) заводять рахунки з буржуазним суспільством, хоч і не вірять в „щось після потопу“; далі вже йдуть три пролетарі—Йоган Скіольдборг (1861), єне Ааякьяр (1866) та Мартін Андерсен Нексе (1869), що не лише походять з пролетаріату і пишуть про нього, але й перейняли цілком пролетарським світоглядом.

Тепер загальною врожайна доба для данської літератури. Крім зазначених вище, слід згадати: видатного стиліста І. Енсен'а, Марію Брегендаль, що пише про селян, спритного психолога

Кнуда Гйорте, фантастичного Ото Рунг, Свена Ланге і Гельге Роде, рано вмершого Гаральда Кіде, Гари Сойберга, лірика Людвіга Гольштейна, з молодих ще Гаральда Бергштедта, Вільгельма Бергштедта, Андерса Туборга, Еміля Бонеліке, Ганса Гартвіга, Зеєдорфа, Йоргена Вібе, Хр. Ст. Йоргенсена та багатьох інших.

З них особливо визначаються своєрідною творчістю три пролетарі—Скйольдборг, Аакьяр та Нексе. Всі вони дітьми були чабанували й сильно відчують природу. Вони втягають жагуче питання дня—пролетарський рух—до літератури, держуть руку пролетаріату і, при цьому, трактують матеріал за чисто мистецькими принципами. Всі вони беруть активну участь в боротьбі пролетаріату—яко промовці, журналісти, організатори. Скйольдборг здобув класову свідомість в неможливих селян; Аакьяр малює злидні сільського наймита й створив прекрасні бойові пісні нижчого класу; Андерсен Нексе малює селян, рибарів та моряків, і перш за все класово свідомих індустріальних робітників в боротьбі за визволення. Всі троє дуже продуктивні, й ледве чи яка країна має таку дужу й свідому соціяльну поезію, яка є в Данії. З боку політичного Скйольдборг—анархіст, Аакьяр—соціал-демократ і Андерсен Нексе—комуніст.

Хоч чимало інших данських письменників також пролетарі з походження, але ж ці троє майже самі змагаються за новий світовий лад. Інші додержуються артистичного індивідуалізму.

В тім безперечно, що данська сучасна література менше вхляється до артизму, ніж література сусідніх країн, більш співчутлива, більш людяна. Йі це, без сумніву, сталося під впливом соціяльних письменників. Навіть у буржуазних письменників головні теми—це пролетаріят та взагалі пригноблені люди. Чисте *l'art pour l'art* (мистецтво для мистецтва) у нас більше не існує.

В. МЯКОВСЬКИЙ.

Невідомі твори М. В. Лисенка.

(За ненадрукованими матеріалами).

I.

Невідомий досі епізод з музичної діяльності М. В. Лисенка одночасно стосується й до історії українського аматорського театру й до історії вшанування пам'яті Шевченка.

26 лютого 1864 р., через три роки після смерти великого поета, студенти-українці київського університету збиралися дати виставу в міському театрі.

Хто був ініціатором всієї справи з цією студентською виставою — нам невідомо, але відомо, що М. В. Лисенко взяв на себе значну частину роботи: вся музична та вокальна частини лежали на ньому. Мабуть і в організаційному боці вистави він грав не малу роль, хоч рік 1864 був останнім роком перебування М. В. в університеті; він мусив готуватися до серйозних іспитів.

В університеті київському М. В. Лисенко з'явився на самому початку 60-х років разом із М. П. Старицьким, з яким він був майже однолітком, і попав у саму гушавину польського національного духу. Сперечання на студентських сходках по питаннях національного характеру виникали з приводу кожної дрібниці й в загостреній атмосфері передповстанчих настроїв у М. В. почали складатися й прояснятися його погляди. „Ми з Лисенком, — згадує в споминах своїх М. П. Старицький, — іноді цілими ночами вели розмови про національні завдання, про минуле й про долю-мачуху нашого селянина“ ¹⁾. Велике враження на Лисенка зробили збори полтавців в приватному приміщенні і особливо загальні збори українського кола в університеті, з головою і писарем, які вели всі збори українською мовою. „Лисенко, — згадує Старицький, — просто перетворився і почав доводити, що нам усім не тільки з народом, але й проміж себе треба розмовляти українською мовою, щоб зробити цю мову культурною й своєю... Лисенко, ніби сліпий після операції, прозрів, і це чудо вплинуло на нього з великою силою: все, що зберігалось десь глибоко в серці, спалахнуло яскравим полум'ям, в якому згоріли всі його панські спомини, аристократичні тенденції світські звязки, а всі стремління з'єдналися в одну широку любов до свого рідного народу і до духовних виявлень його істоти“ ²⁾.

¹⁾ «Киевск. Старина», 1903. № 12, стор. 462.

²⁾ „К. Ст“. 1903, № 12, стор. 464. 466.

Так М. В. Лисенко увійшов у коло інтересів київських студентів-українців. А як раз 60-і роки були добою найбільшого піднесення українського руху, так студенського, як і загального. В той час знову на черзі дня поставлене було питання про освіту своєю мовою, про школи для народа, про піддержку українській літературі. В такій атмосфері і український театр мав можливості рахувати на якусь увагу для себе, хоч би в колі студентському, а через його й в ширших колах.

II.

Студентська вистава у ті часи була не зовсім безпечна з погляду університетської адміністрації, бо вистава приносить з собою цілу низку поліційсько-адміністративних ускладнень що до надзору, що до мети вистави та питання на чю користь будут збиратися гроші. Грунт для дозволу української вистави був уже трохи підготовлений, бо за півмісяця перед тим, в січні того ж року, студенти росіяне просили дозволити їм улаштувати свій спектакль в театрі (програм його не зберігся в справі). Російський спектакль дозволили, і попечитель лише пропонував доручити контроль над збором комусь із довірених урядовців з тим, щоб гроші не пішли на якісь інші нелегальні цілі.

На таких же умовах контролю прибутків дозволено було й українську виставу. Лишалось друге питання—загальна тенденція й мета спектаклю. Але її не добачив ні губернатор, ні генерал-губернатор, ні попечитель, бо через усі ці інстанції йшло питання про дозвіл студентам поставити виставу, остільки складним, принциповим та небезпечним здавалася вона в умовах того 1864 року, зараз після „заспокоєння“ озброєною рукою польского повстання, коли життя ще не влилося в звичайну колею, а по в'язницях сиділи студенти-поляки, чекаючи слідства та суду. Ініціатори української вистави замаскували те, що спектакль дається для вшанування третьої річниці смерті, або 50-ої народження Тараса Шевченка. Дата 26 лютого була ще не остільки популярною, щоб її знали в урядових колах.

В програм спектаклю входило два драматичні твори: „Наталка-Полтавка“ Котляревського та „Простак“ Василя Гоголя, дві живі картини „Чумацький табір“ і „Вулиця“ зі співами народніх пісень хором і соло та єдина Шевченкова річ—декламація „Тополю“. Губернатор дозволив виставу, збирався дозволити й програм, в якому, на думку його, не знаходилося нічого „предосудительного“. Дозвіл пішов на затвердження генерал-губернатора і Анненков, тодішній генерал-губернатор, викреслив з програму Шевченкову „Тополю“—„которая хотя и не заключает в себе ничего предосудительного, но чтение которой я полагал бы лучше отстранить“.

Вистава відбулася в призначений день за програмом, який оголошено було в афішах:

Г. К І Е В Ъ.

Въ среду, 26-го февраля 1864 г.,

съ дозволенія начальства

Студентами Императорскаго Университета

св. Владиміра,

въ пользу недостаточныхъ товарищей,

данъ будетъ спектакль

НАТАЛКА-ПОЛТАВКА

українська оперетта въ 3-хъ дѣйствіяхъ,
соч. Котляревскаго.

Дѣйствующія лица:

Наталка, дівчина А. В. Хоменко.
Терпілиха, єї мати Е. В. Вельюрская.
Возний Тетерваковскій М. Н. Котляревскій.
Макогоненко— виборний Н. П. Протченко.
Микола, родичъ Терпі-
лихи. Н. А. Бойданов.
Петро — полюбовникъ
Наталчинъ П. М. Герасимовскій.

1-й Дивертисментъ

ЧУМАЦЬКИЙ ТАБОРЬ

будуть пропѣты слѣд. пѣсни:

1. Ой високо сонечко зіходить,
А низенько заходить (сого).
2. Ой у лузі та при березі
Червона калина (сого).
3. Ой у полі криниченька,
Зъ неї вода протікає (solo).
4. Ой не гараздъ, запорожці,
Не гараздъ зробили (сого).
5. Гей, гукъ, мати, гукъ,
Де козаки пють (сого).

ПРОСТАКЪ

Водевиль сочиненія В. Гоголя (отца).

Дѣйствующія лица:

Романъ, козакъ А. Д. Цисс.
Параска, его жінка. М. Ф. Зимовинова.
Дякъ, полюбовникъ
Парасчинъ А. И. Дивильковскій.
Соцький И. П. Свидницькій.
Салдатъ Н. С. Сливчанскій.

2-й Дивертисментъ

ВУЛИЦЯ

будуть пропѣты слѣд. пѣсни:

1. Король (танокъ).
2. Ой на гору козакъ воду носить,
Дівчинонька козаченька просить (solo).
3. Ой чи цвітъ, чи не цвітъ, калиноньку ломить,
Ой чи сонъ, чи не сонъ головоньку клонить (сого).
4. Туманъ, мати, по долині,
Широкий листъ на калині (solo).
5. Коли бъ мені, Господи, неділи діждати—
Сюди, туди, онъ куди—неділі діждати (сого).
6. Ой, пора вже, пора
Намъ, хлопці, до дому (сого).

7. Танець (козакъ).

Оркестромъ и хоромъ будетъ дирижировать студентъ Университета св. Владимира Н. В. Лисенко.

Начало въ 7^{1/2} часовъ ¹⁾.

Спектакль дано було в міському театрі. Диригування оркестром і хором на цій виставі було спеціальною сферою Лисенка. Але йому, очевидно, належала й музична обробка пісень, з котрих де-які невдовзі після цього заведені були Лисенком до його перших збірок народніх пісень, що видані були в Липському 1868—1869 р.р. Очевидно, також, що музика до „Наталки-Полтавки“ (значить вже в 1864 р.) належала теж йому, як і музика до „Простака“, яку Лисенко написав спеціально для цієї вистави.

III.

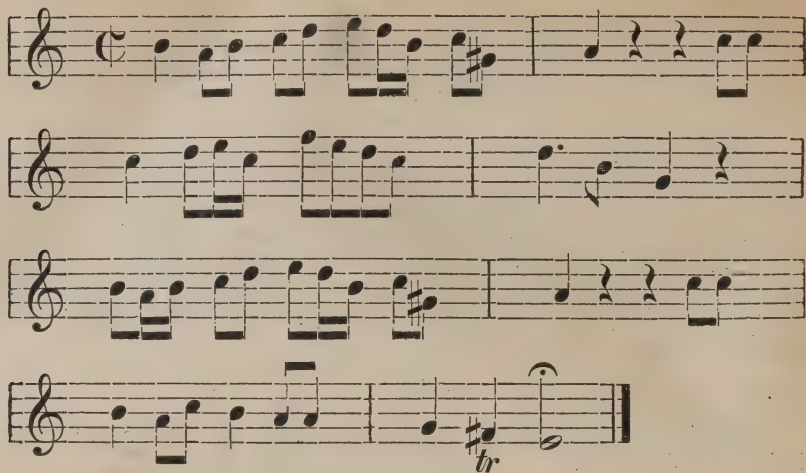
Самий факт написання Лисенком музики до „Простака“, арія пісні, яку співає дяк:

„Я люблю тебя и стражду“

і навіть самі оркестрові партитури для різних музичних струментів лишилися б для нас невідомими, загубленими, як би історія з постановкою „Простака“ на київському театрі не мала свого несподіваного фіналу.

В галицьких газетах, після цього спектаклю з'явилася коротенька замітка, яка звернула на себе увагу міністра внутрішніх справ Валуєва. В замітці зазначено було, що в Києві студенти університету за дозволом начальства давали спектакль і між иншим ставили водевіль Гоголя-батька „Простак“, в якому О. І. Дівильковський в ролі дяка співав пародію на церковний мотив, на голос „Камени запечатану от Іудей“ (недільний тропарь 1-го гласа). Запитання Валуєва, оскільки це відповідає дійсності, і дало привід навести ціле слідство, яке доручено було київському старшому поліцеймейстеру Івенсену. Він запитав пояснень у М. В. Лисенка; але пояснення Лисенка, очевидно, не задовольнили поліцеймейстера: він вимагав нот, текста пісень і текста „Простака“. Ноти, нарешті, були таки надіслані Лисенком поліцеймейстеру через пристава. Зберіглася записка, очевидно, до пристава, на нотному папері з двома рядками нот арії дяка „Я люблю тебя и стражду“. „Пісня, п'ята студ. Дивильковскимъ в роли дяка, — писав раздратовано Лисенко, — вотъ она прилагается, а остальные партии инструментовъ, какія были, нашлись и сохранились, я отослалъ Вамъ вчера черезъ солдата; если нѣтъ вѣры на слово, то прошу забрать полицію и обыскать, если угодно. Текста „Простака“ и пісень не знаю, да это и не касалось меня; въ любой книжкѣ Водевиля этого можете узнать смыслъ. Прилагаемая пісня начинается словами: „Я люблю тебя и стражду“... (Далі ноти):

¹⁾ Справа К. Ген.-Губерн. 1864 р. № 17. „О дозволеніи студентамъ дать спектакль“, № 4—7.

Вотъ всё, имѣющееся у меня по этому водевилю.

А что было изъ партитій, уцѣлѣвшихъ, новаторю, отослать вчера солдатомъ.

Я Васъ покорнѣе прошу объяснить Г. Старшему Полиціймейстеру дать мнѣ покой, какъ имѣющему дѣло съ Окончат... экзаменами. Через 8 дней я свободенъ и къ услугамъ на всевозможныя объясненія.

Ст. Николай Лисенко“ 2).

Партитури, які надіслані були Лисенком тільки для 4-х музичних струментів, писані не його рукою і відносяться до 4-х місць „Простака“, що вимагали оркестрового акомпаніменту: 1. Пісня Параски—

„В'яне вишня, посихає,
Що росте під дубом...“

2) Пісня дяка—

„Я люблю тебе и стражду,
Но отрады не сыщу“.

3) Пісня Соцького—

„У полі могила
З вітром говорила“...

4) та знову пісня Параски—

„Ой, був, та нема,
Та поїхав до млина“...

Всі ці ноти пред'явлені були поліцеймейстером Івенсенем спеціально викликаному експерту диригентів хору півчих при Михайлівському Соборі Вишневському, який не знайшов ніякої подібності мотивів пісень з церковними співами і на кожному окремому аркуші з нотами поробив про це напис. На записці М. В. Лисенка з нотами до пісні дяка

2) Та ж справа, л. 5—6.

читаємо напис диригента: „Что этотъ мотивъ нисколько не похожъ на мотивы церковнаго пѣнія какъ простого, такъ и партеснаго, сколько мнѣ извѣстно, въ томъ удостовѣряю. Регентъ хора А. Вишневскій“.

IV.

В споминах М. П. Старицького знаходимо низку фактів з раннього періоду музичної діяльності Мик. Вит. ще за студентські роки, які дають матеріал і можливість оцінити наведені вище дрібні епізоди перших музичних спроб Лисенка. Старицький, зазначаючи загальний напрямок музичних інтересів свого товариша, які прямували під той час особливо в бік народньої мелодії и танку, наводить цілу низку спроб М. В. утворити українську оперу.

Від запису народніх мелодій, від гармонізації народніх пісень Лисенко відразу взявся за оперу. Не маючи ще великої підготовки для цього, Лисенко користувався фортеп'яновими перекладами італійських опер і на тлі народніх мелодій із замішкою італійських впливів написав музику до опери „Гаркуша“, яка не зберіглася цілком і лібрето якої, запозичене в Стороженка з його комедії під тією ж назвою, склав Старицький. „Робота кипіла,—згадує Старицький,—і протягом свят (зима 1863—1864 р.) було написано майже третину першої дії. Розуміється, в хорах та в де-яких аріях звучала позичена „італіянина“, але були номери скомпановані Лисенком цілком в народньому дусі і скомпановані гарно. У мене зберігся один брульйон лібрето з цієї опери, на якому до слів „Ой, Дніпре широкий, чого каламутен? є записана рукою Лисенка музика для арії баритона. Шпиггал помічено: „Лебехівка 1864 року“. Шкода, що не зберіглося клавіру. Під той час я щиро захоплювався музикою цієї опери; жінка моя (Сестра Мик. Вит., Софія Виталієвна) співала сотничиху, я—Гаркушу, а Микола всіх інших дієвих осіб і хор. З такими силами ми почали ставити цю оперу перед нашими родичами та сусідами, роблячи всюду неймовірну сенсацію. Для нас почали навіть улаштовувати раути спеціально для постановки опери“¹⁾.

І Гаркуша і більш дрібні спроби музичної ілюстрації оперети Котляревського і водевіля Гоголя-батька були переходовим етапом від перших записів народніх пісень до справжньої народньої опери, яку Лисенко зміг дати вже після студій в Липському.

¹⁾ „К. Ст. 1903“, кн. 12, стор. 469. Фототипія заголовного листа лібрето та уривок тексту опери були надруковані в журналі „Сяйво“ 1914 р., ч. 4., стор. 114.

Недруковані листи Ів. Франка.

В рукописному відділі Полтавського Пролетарського Музею переховуються цікаві листи Ів. Франка до Олени Пчілки, здається, ще й досі ніде не надруковані. Подаю з них поки-що два листи біографічного характеру. Правопис зберігається.

I.

Вельми Шановна Пані

Ольга Петровна!

Пишу сей лист іще під свіжим вражінням оповідань моєї жінки про ту безконечну, справді материнську доброту і терпливість, з якою Ви, заняті своїми власними клопотами і гризотами, піклувалися ще й моєю сім'єю через усе літо. Я не в силі описати Вам, як глибоко зворушили мене ті оповідання—і завстидали не троха: я добре тямлю, як мало я заслужив на таку Вашу добрість, хоч запевняю Вас, що в мойім поважанні Ви все стояли високо, обіч Вашого брата, а мойого найліпшого вчителя. Та се вже якимось така фатальність, що я завсігди мушу робити прикrostи та клопоти тим, котрих найбільше поважаю і котрим найбільше завдячую. В моїх споминах набереться багато таких моментів, котрі я рад би окупити своєю кров'ю, коли б се було можливе.

Крім слів щирої подяки за всю Вашу добрість і щирість, оказану мойій сім'ї, я хотів би написати Вам ще про дві річи. Перша річ ось яка. Пані Олеся Озаркевичева (Бажанська) під впливом дискусій стрийського...¹⁾ жіночого віча задумала розпочати з новим роком видавання раз в місяць невеличкої жіночої часописі. Вона певно швидко удасться до Вас з просьбою допомогати їй видане Вашою цінною працею літературною. Я не сумніваюсь, що Ви не відмовите їй своєї підмоги і заохоти. Вона несвідуща в журналістичнім ділі і бойїться ріжних страхів видимих і невидимих: зависти товаришок, насміхів з боку «Поступовців» á la Цеглінський, злоби з боку ретроградів і т. и. Ми вже тут оба з П-ком силувалися впокоювати її і додавати їй духа, та я думаю, що Ваше слово буде мати для неї далеко більшу ціну. А думка сама міні видаєся дуже щасливою, тим більше, що видане другого тому альманаха, крім коштовности і малої покушности такої книжки, має ще й те недобре за собою, що в найліпшій разі буде тільки обявом літературним, коли тимчасом газета самою природою перетягає справу на поле роботи громадянської, стаєся осередком і виразом певного руху, завязком певної постійної організації, котрої іменно жіноцтву нашому найбільше треба.

Друге діло, про котре я хотів поговорити з Вами, се новелла Лесі Українки, котра находиться у мене. Що Ви думаєте з нею робити? Я чув, що Ви призначили її для другого тому альманаха. Та коли то ще той альманах буде друкований. Чи не можна би змінити сю поста-

¹⁾ Тут пропущено одне слово дуже нерозбірне.

нову, щоби така гарна річ не лежала в рукописі? Я прочитав сю новеллу і вона міні дуже сподобалася, так що коли би була на те Ваша і Ларісси Петровни воля, я радо опублікував би її в найближшій книжечці своєї «Літературно-наукової бібліотеки». Я готов розпочати друк, як тільки одержу Ваш дозвіл. Дуже жаль, що здоров'я Ларісси Петровни не поправилося в Криму так, як усі ми надіялися. Та я надіюся, що гень хоч тепер, при холоднішій порі, воно буде ліпше, і ми зможемо як найшвидче бачити нові її праці, особливо ж обіцані міні для бібліотеки переводи з Віктора Гюго.

Ми обоє з жінкою дуже турбуємося станом Вашого здоров'я, Шановна Пані. Відійжджаючи, жінка покинула Вас недужою, і боїться, чи турботи, яких причинили Вам наші діти, не пошкодили Вашому здоров'ю. Будьте ласкаві, напишіть нам хоч кілька слів.

Ми обоє засилаємо низенькі поклони Вам, Шановна Пані, Ларіссі Петровні, панні Лілі, а діти мої поздоровляють Дорочку і Михася, і Оксаночку, і Марисю. Як з єї здоров'ям? Дармо вона боялася, що набралася сухіт від нашого Петруська. Єго оглядував лікар і запевняв нас, що ніяких сухіт у него нема ані признаки, а є невеличка англійська болізнє і звичайні припадки, якими боліють діти, коли у них ріжуться зуби. Старші хлопчики, дякуючи побутови на селі, вернулись геть - геть здоровіші і кріпійші; звісно, я з сего маю поки що лиш тільки користь, що весь день до 8-ої години вечера не можу й думати, щоби сидати за яку небудь роботу. Шукали ми квартири іншої і не найшли, прийдеться мабуть зимувати ще в тій самій.

Прийміть, Шановна Пані, ще раз мою щирю подяку і запевненє, що Вас високо поважаю.

Ваш покірний

Іван Франко.

Львів д. 30 п. с. сент. 1891.

II.

Ласкава Пані!

Отсе нині дістав Ваш лист і Вашу посилку і спішу відповісти Вам на деякі Ваші замітки. Повісті Вашої ще не встиг перечитати; на всякий спосіб, судячи по вашому резюме, річ буде цікава, і я в перспекті «Зорі» поклав її між річі, котрі будуть в першім ряді друкуватися. Жалів тільки, що ніяк не можу вдоволити Вашого бажання і зачати печатаня з 1-го н-ра. До перших н-рів призначений уже давнійше роман пок. Свидницького «Люборацькі»; мусить бути хоч половина єго напечатана, поки будемо могли розпочати Вашу повість. Се однак, здаєсь міні, не повинно знижати Вас і знеохочувати від кінчення Вашої повісті; противно, чим швидше я буду мати всю єї в руках, тим швидше почну печатати, т. є., всяка познійше прислана річ иншого автора буде мусіла після нап. Для того прошу Вас викінчуйте свою повість і присилайте єї на мої руки; у нас важне діло не тільки доброта твору, але й єго обширність; поки замістити, треба добре обрахувати ся з місцем, щоб і скінчити в означений час і не перетяжати нумерів і вдоволити справедливі претензії й инших авторів. Надіюсь з тим, що Ви, ласкава Пані, приймете на увагу се мое заявленє, і не тільки не знеохотитесь до дальшої праці, але тим жвавіше до неї повернете свій великий талант і свою трудолюбність.

Звісно, я бажав би дати що небудь із Ваших творів до 1-го н-ру. В першій н-рі не буде зачинатися жодна ширша повість, а хотів би я напечатати в ній дві цілі новелі, одну українську, а одну галицьку. Думав я, що прислана міні новеля Мирного буде могла розпочати нумер, — але по сюжету своїйму она не годиться. Остаєсь або новелька

Кониського, або, коли б Вам можливо було зладити щось коротенького, а цікавого та гарного, то я ще радше дав би Ваше. Будьте ласкаві над сим подумати!

З віршів Ваших, котрі я зараз прочитав, по мойому, найкраща а одинока згожа до печаті—байка «Орел на визволі». Я й напечатаю її—коли не пришлете що іншого, більш підходячого,—таки в першому н-рі. Вірш «З новим роком»—простіть за слово—слабий; нема в йому ані нової думки, ані навіть нової, енергичної дікції,—а зато багато язикових зворотів нагадує манеру Старицького. Гарна викінчина форма не викупає тих недостатків. Байка-ж «Радощі й смуток» гарна по ідеї, але оброблене ростяжене, початкові, вступні вірші троха нереальні і наївні, ну, і мотив не вичерпаний, не заострений як слід. Кінець не вдаряє душу нашу так, як би повинен. Коли б моя рада не видалась Вам невмісною, то я радив би Вам переробити сю байку, покинувши поперед всего Глібівську форму вірша, зложену для гумористичного, а не для такого суріозного оповідання. За те, як кажу, послідня байка прекрасна, хоч декуди стражде багатством епітетів і приставок. Ну, та се не б'єда. Щоб вичерпати літературні замітки, нагадаю Вам, шчо пані Кобринська в Болехові дожидає Ваших причинків до жіночого Альманаха, і що я чув, буцім то у вас є деякі матеріяли після покійного Руданського. Міні дива наговорено про его якусь поему, чи «Царь-мотиль», чи що такого. От би гарно, коли б у Вас було що такого, або коли б Ви хоч знали, де за тими рукописами шукати!

А тепер про мое редакторство. Воно зовсім не таке, як Ви собі уображаєте. «Заря»—власність тов. ім. Шевченка, а я нанятий тим товариством слуга-редактор. Ані доходів ніяких (крім згаданих 25 гульд.) побирати, ані за редакцію відповідати я не буду; так як доси підписував Партицький, від тепер підписувати буде Калитовський. А моя річ—представляти редакційному комітетові матеріял, котрий має бути прийнятий (а може бути й неприйнятий) до «Зорі», справляти рукописі і вести коректуру. За власні праці міні особно не платять, а редакторської компетенції у мене лиш тільки, що можу певний матеріял зовсім не дати; звісно, коли комітет рішить друкувати якусь річ, то хоч би я й не хотів, она буде друкована. Що при таким оплаканим редакторстві міні конечно треба шукати зарібку не то у інших часописах, але у чужих народів, се, надіюсь, і Ви самі тепер побачите. Звісно, до Кгају дописувати я не закину, хоч зоробок там не такий то добрий уже хоч би для того, шчо моїх річей они друкують мало і платять аж з кінцем кварталу. Запрошено мене писати наукової річі в варш. *Ateneum* і в краківський «*Przeglond polski*»,—та писати наукові річі діло дуже трудне і вимагає тільки вільного часу і вільної голови, що я можу тричі пропасти, поки з тої кози мяса добуду.

За мою допись в Кгају народовці зняли було велику бучу, хотіли другий раз елімінувати мене, та одумались, бачучи, що се було б разом і сумно і смішно. Настрій мій при всім тим тепер крашчий ніж був тоді, коли я писав Вам послідній лист. Ви, Ласкава Пані, на такі вибухи мого сангвінічного темпераменту не звертайте багато уваги, і особливо зважте й те, що як повістар я люблю всякий стан психологічний доводити до крайних границь і тим то декому мимо волі й прибільшую те шчо мене болить. Се й не шкодить; виписавшись і переживши в такий хвили всю суму того терпіння, яке даний стан психологічний може нам дати, чоловік опісля стає спокійнішчий.

Посліднім уступом свого листу Ви, Ласкава Пані, вбили міні чималога клина в голову. Звісно, о таких річах, як родинне життя, Ви компетентніші говорити, ніж я,—а говорите Ви таке, що міні аж страшно, звісно, я знаю потроха, що значить недібране подруже, але знаю не менш того, що дібрати подруже єсть майже неможливо, що подруже майже завсігди—лотерія, котру 99% хибляє. Значить ся, шчо ж тут робити? Дві дороги: або зовсім зречись думок про заснованя власного-огнища, або—і се міні здаєсь хоч не принципіальна, а найпрактичніша.

дорога—умалити претензії до крайної можливості, не надіятись за багато! Міні здаєсь, що найбільша часть щасливих подружж основана іменно на тій обопільній взаємній, резігнації, на поблажливості для взаємних похибок. Ех, Ласкава Пані, коли б Ви знали, з яким людьми прихотилось міні не тільки миритися, але й дружитися і з яким оптимістичним упором я змію вишукувати добру сторону в чоловіці зовсім упавшій—ну, та се нехай собі! Даруйте Пані, що ввійшов на те особистої натури поле і що до повніших, може й зовсім лишніх уваг докину одну, може й зовсім уже недіскретну: Ваші уваги о подружжю писані таким тоном, немов би були вимерені на певну, одну особу. Коли так, то я дуже був би радий почути від Вас дещо більше в тій матерії, коли ж ні, то щиро прошу Вашого прощення за те питанє.

Про Б. не пишу Вам сим разом нічого, але надіюсь незадовго донести Вам дещо більше про его жите, бо один чоловічок від нас має у него сими днями бути.

Щиро кланяюсь Вам

Ваш Іван Франко.

Львів, ул. Ліндого, № 3.

Друкарня упоминаєсь о гроші. Михайла ще нема.

Подав Ів. Ткаченко.

Б. РЕЙНШТЕЙН.

Лист з Америки.

(До процесу американських комуністів).

У Сполучених Штатах Америки в штаті Мічіган цими днями закінчився процес Фостера. Перший з серії процесів проти американських комуністів, заарештованих там у серпні минулого року, під час наскоку охоранки на нелегальний з'їзд Американської Компартії. Процес закінчився нічим, не дивлячись на те, що склад дванадцяти засідателів був аж надто консервативний. Навіть більш того, до нього входило дев'ять фермерів, один дрібний торговець, одна жінка, дружина члена адміністрації невеликої фабрики й один робітник (залізничник), та й той не член профспілки. Присяжні засідателі після дебатів, що тяглися надзвичайно довго, аж дві доби, не змогли скласти, як то вимагає закон, одноголосного присуду в той чи інший бік, і їх було розпущено. Тов. Фостер поки що вільний, але з огляду на те, що його невинність не було формально встановлено на суді, прокуратура зможе, коли захоче, вимагати нового суду з новим складом присяжних. Але хто зна, чи спробує те зробити.

Той факт, що навіть в таких сприяючих для прокуратури обставинах їй не вдалось добитись обвинувачуючого вироку проти Форстера, без сумніву зробить величезний корисний для нашої справи вплив не тільки на розвиток дальших стадій цього значного історичного процесу проти американських товаришів, на майбутній процес тов. Чарльса Рутенберга, генерального секретаря Воркерс Парті (Партії Робітників), що належить до Комінтерну, та тридцяти інших видатних американських товаришів, але й на дальший розвиток революційного руху в Америці як у справах політичних, так і професійних. Тепер можна сміливо сказати, що який би не був зрештою кінець цих процесів, американський комуністичний рух виїде з них не розбитий і здеморалізований, як цього чекала американська буржуазія, її льокаї—Гомперс з Ко та соціал-угодовці. Навпаки, після цих хрестин наш рух у Америці буде значно міцнішим, загартованішим і тим буде користуватись далеко більшим авторитетом і довір'ям серед пролетарських мас і далеко більше здатний використати задля комунізму назріваючі об'єктивні умови країни, що їх тільки комуністи можуть належно використати.

Щоб правдиво оцінити процеси, що відбуваються тепер у Америці, читачі мусять зазнайомитись і пригадати такі факти, що до особи й

ролі тов. Фостера, а тако ж і що до минулого й сучасного стану нашої партії в Америці.

Тов. Фостер є тепер найвидатніший і найвпливовіший керівник революційного професійного руху в С. Ш. Америки. Років 12 перед цим він належав до американської анархо-синдикалістської організації „Індустріальних Робітників Світу“. За кілька років перед війною 1914 року, він зробив подорож до Європи, де вивчив професійний рух зах.-європейських країн, зокрема синдикалістський рух Франції та інших романських країн. Повернувшись до Америки, він написав і видав брошуру про синдикалізм, що надзвичайно широко розійшлась. Але незабаром після того він прийшов до висновку, що праця в рядах „І. Р. С.“, як і кожної нашої організації, що стоїть осторонь, ще й до того в опозиції до масових профспілок країни, засуджена на вимірання. Порвавши з „І. Р. С.“, він переніс свою діяльність до Американської Федерації Праці, де почав гуртувати навколо себе передових робітників, спочатку близьких йому, як залізничникові, профспілок. Він їх об'єднував для боротьби за визволення профспілок від згубного впливу несвідомих і часто зрадницьких, або продажних керівників Гомперсовського типу й за переведення професійного руху на революційний шлях. Добре розуміючи, як давній місцевий американський робітник, психологію пролетаріату країни, знаючи як до нього треба підходити, маючи великий практичний досвід в професійному рухові та великий організаторський й організаційний хист, а також і хист промовця, як і тверезий практичний розум і ґрунтовні знання в робітничому цитанні, тов. Фостер незабаром став одним з найвпливовіших і популярніших ватажків спочатку чотирьохсоттисячної армії організованих робітників міста Чикаго, а потім і одною з найвидатніших фігур у професійному рухові країни. Цьому багато сприяли шляхетні риси американського ватажка профспілок—щира відданість робітничій справі, безкорисність, відвага й до того надзвичайна скромність. Такий людині легко було обеззброїти й повернути проти них самих зброю, що нею запекло атакували його реакційні й продажні ватажки Гомперсовського табору.

Під кінець імперіялістичної війни репутація тов. Фостера, як розумного, практичного й невідкупного ватажка, остільки установилась, що під час стихійного страйку соток тисяч робітників заводів Америки (вибухнувшого в 1919 році), що виробляли крицю, він зміг стати на чолі їх і талановито захищати інтереси повстанців, рабів сталеного тресту. Тов. Фостеру більш, ніж кому іншому з його попередників, удалось добитись реальних наслідків в організації чикагських робітників, найбільш темних, відсталих, поневолених, мало придатних до організації; тієї величезної маси пролетаріату славетніх чикагських різниць, так блискуче описаних Уптоном Сінклером у його романі „Джунґлі“.

У 1921 році тов. Фостер, запроханий Американським Бюро Профінтерну, приїхав до Москви, яко гість, на перший установчий Конгрес Профінтерну й III Конгрес Комінтерну. Кілька місяців, що він їх тут перебув, використав він задля того, аби ґрунтовно вивчити досвід Російської Революції, програму й тактику Комінтерну й Профінтерну. Все, що бачив і вивчив у нас, він передав американському пролетаріа-

тові в низці блискучих листувань до професійної преси Америки, що постачалась раніш спеціальною агентурою.

Повернувши до С. Ш. переконаним, захопленим борцем за ідеї Профінтерну, він видав декілька брошур про російський та європейський революційний рух. З приводу вибухнувшего в той час голоду на Надволжжі, він об'їхав цілу низку великих міст і промислових осередків Америки, об'їхав країну з одного краю в другий, розповідаючи на тисячних мітингах про те, що він бачив у Росії й кличучи робітників Америки на допомогу Радянській Росії.

Одночасно з цією працею Помгоду й загальною агітацією, тов. Фостер виконав величезну підготовчу роботу задля своєї головної мети—утворення загально-американської організації й центру задля поступових і революційних елементів професійного руху країни.

В кожному місці, де він виступав з доповіддю про Росію, він встановлював звязки з передовими й активними елементами місцевого професійного руху і в такій спосіб на початок 1922 року він, його головний помішник тов. Браудер і інші змогли піднести прапор Профінтерну, утворивши організацію під назвою „Тред-Юніон Едікціонал Ліг“ (Просвітня Ліга Профспілок). Ця ліга, не дивлячись на таке безвинне ім'я, розпочала з першого ж дня свого існування найінтенсивнішу друковану й усну агітацію проти фальшивої програми, мети, тактики й лідерства Гомперсовських—угодовських тред-юніонів і цілком одверто за програму й тактику Профінтерну та за приєднання до нього. Ліга рішуче бореться проти виходу червоних елементів з масових профспілок і об'єднує ці елементи задля організованої й координованої боротьби в середині цих спілок, об'єднуючи в той же час у своїх лавах також і революційних робітників, що знаходяться через ту чи иншу причину в лавах незалежних спілок, по-за Гомперсовською Ам. Фед. Праці. Таким чином Фостер, Браудер і инші ватажки Ліги стали хутко і з успіхом гуртувати матеріал, потрібний задля здійснення вміло кинутого ними в маси й пожадливого підхопленого лозунгу—„Амалгамейшен“ (об'єднання), тоб-то утворення єдиного фронту профспілок—знищення розбрату й розпорошенности в лавах організованих робітників, знищення цехових пересічок, перебудова профспілок на виробничих засадах, переведення їх на позицію витриманої класової боротьби з усіма, що впливають з того, революційними наслідками.

В Америці власне ця робота є найбільш нагальною і в стратегичному відношенні значною. Вона підводє підвалину організованої маси під партію Американських Комуністів—Воркерс Парті (Робітничу Партію). Вона утворить потрібні передумови задля справжнього перетворення, по щирості, поки-що тільки ембріональної партії, в могутній революційний, політичний фактор країни. Вона багато швидче, аніж того багато ворогів і навіть друзів сподіваються, просуне Америку з задніх рядів до лав найбільш зрілих задля комуністичної революції країн. Бо Америка в цей мент є більш найміцніша фортеця світового капіталу і в той же час є країною, де об'єктивні умови, потрібні задля комуністичної революції, розвинуті як ніде, й де все залежить тільки від утворення потрібних суб'єктивних факторів—масового, рево-

люційного професійного руху й можливої, навіть неминучої в таких умовах, могутньої зрілої партії комунізму.

Там, як ніде, капітал, сконцентрований в руках жменьки людей в страшенно великих сумах, панує поки-що самовладно, але трон цього самовладдя тримається так, як тримався колись трон Романових за кілька літ до лютневої революції, тільки до того часу поки розрізнені й пригноблені маси не зрозуміють, що задля власного врятування вони мусять і зможуть його скинути.

Згідно оголошеним економічним відомостям один лише Банк Моргану в Нью-Йоркові мав ще в 1892 році в своїх руках контроль над акціями й облигаціями величезної кількості фабрик, заводів, різних копалень, банків, залізниць, земельних маєтків, будинків, магазинів і інших підприємств і власностей, що мали ринкову вартість в 527 мільйонів доларів золотом. Користуючись таким величезним капіталом, як гігантським магнітом, щоби виврати з рук середньої й дрібної буржуазії й фермерства їхню промислову, торговельну, земельну та іншу власність,—банк цей до 1897 р. забрав до своїх рук цих корисних вартостей вже на 1400 мільйонів.

У 1902 році він контролював уже вартостей на суму майже в чотири мільярди доларів. А в 1912 році ця сума досягла неймовірної височини—в двадцять шість мільярдів доларів.

Рокфеллер, Морган, Форд і невеличка купка подібних фінансових кітів мають у своїх руках ключі від усіх майже фабрик, заводів, майстерень Америки й мають спроможність у кожний мент збанкрутувати масу середніх і дрібних власників та викинути мільйони пролетарів на вулицю. Дрібна й середня буржуазія живе, ніби-то за царату дворяни, з доброї ласки цих фінансових самовладців, а пролетаріат—фактично в стані рабів.

У Америці, треба сказати, як ніде, збільшився величезний відсоток пролетаріату. В той час, коли мільярди й десятки мільярдів власності скупчуються в руках жмені мільярдерів на однім полюсі, на другім—в таборі пролетаріату—скупчуються десятки мільйонів зруйнованих, зведених до злиденного стану ще недавніх „незалежних“ громадян. Урядова комісія, призначена 11 років перед цим президентом Тафтом з приводу професійних хороб, дослідивши статистичні відомості, примушена була констатувати, що майже з 100 мільйонної людності республіки—тридцять два з половиною мільйони чоловіків, жінок і підлітків існувало тільки „з платні“, тоб-то робили по найму за заробітню платню в промислових, торговельних, громадських установах і в сільському господарстві. Вкупі з іншими членами родини це складає не менш двох третин всієї людності республіки. Незалежні фермери й інші дрібні власники вже перестали бути в більшості й відігравати головну роль в республіці. В Америці погіршується становище фермерської маси, не дивлячись на те, що так зрекламовано їхню заможність. Цей самий правник, Френк Уолш, що оповіщається тепер головним захисником у процесі Фостера та інших товаришів, був у 1913 році, по призначенню президента Вільсона, головою Федеральної Комісії по питанню взаємовідносин між капіталом і працею, і в своєму докладі

урядові комісія констатувала, між иншим, що 37% американських селянських господарств не володіють землею, що обробляють, а беруть її в оренду. Зрештою значна частина лише номінально володіє землею й господарством, бо її примушено було заставити їх у банки, або лихварям. З того часу процес руйнації фермерства взагалі не припинявся, не дивлячись на тимчасове й часткове поліпшення його стану під час війни. Тепер він задихається в своїй масі хліба, котрого голодні, зруйновані війною народи не можуть купити, й американський фермер тікає в місто, зливаючись в своїй більшості з пролетаріатом.

Нарешті, в Америці знов так, як ніде, фабричне, машинове, масове виробництво розвинено до такої міри, що при системі Тейлора, Форда та инших, робітник, яке правило, зовсім обертається в живий додаток до машини, що при неменущій хуткості та інтенсивності праці, загрожує виснажити й одурманити його. Це пояснював один робітник, — він працював за хорошу платню в збірному цехові на автомобільному заводі Форда, що потім перейшов на меншу фабрику й низчу платню: „Майже весь час моєї двохрічної праці у Форда я що-дня, те тільки й знав, що з ранку до вечора закручував гайку № 5 на збірних автомобілях, що їх підсовували мені кожну мить. Я гадав, що я здурію, тому я й кинув Форда, хоча він краще платив“.

При таких умовах можна сказати, не прибільшуючи, що в соціальному відношенні, не дивлячись на її відсталість і на перший погляд консервативність, ми маємо в Америці, як ніде, відкритий порохований вогонь, здатний вибухнути від удару блискавки після першого струсу маси, стихійного явища — війни, голоду, безробіття, або величезного кровавого страйку та иншого.

Від цього, протягом десятиліть американську буржуазію врятував лише збудований „робітничими лейтенантами“, Гомперсом і К^о, чудовий громовинник у особі Американської Федерації Праці. Ця рятунова роль американського тред-юніонізму була привселюдно визнана і капіталом і „працею“. Вже років з 20 перед цим редактор „Уол. Стріт. Джорнал“ (орган Нью-Йорських банкірів), розбираючи в передовиці соціальну роль Американської Федерації Праці, закінчив її словами: „The American Federation of Labor is the best bulwark against Socialism in America“ („Американська Федерація Праці є найкращою фортецею, що охороняє Америку від соціалізму“). Цю ж думку, перефразовавши її, тепер Гомперс і його прибічники, голосно заявляють у своїх органах: „The American Federation of Labor is the first line of defence against Bolshevism in America“ („Американська Федерація Праці уявляє з себе перші зміцнені позиції, що охороняють Америку від більшовизму“).

Говорячи про врятування „Америки“, ці „побратими“ мусили б були говорити, коли б вони хотіли говорити відверто, в першу чергу про захист своїх власних вже надбаних та тих, що ще дбаються, величезних капіталів на сотні тисяч, коли не мільйонів доларів. Бо в Америці, теж як ніде, фах „ватажка професійних спілок“ уже давно перестав бути виразом тільки ідеологічного споріднення цих „робітничих

лейтенантів капіталу“ з їх господарями—буржуазією; стан „ватажка“ став засобом хутого збагачення шляхом субсидій від фабрикантів за утримання організованих робітників від страйків, шляхом вимог під загрозою страйків, шляхом хабарів за хутку й корисну для господарів ліквідацію великих страйків, продаючи свої „політичні впливи“ верховодам буржуазних партій, шляхом придбання, за допомогою буржуазних партій, політичних посад і гарбання на них хабарів за маневрування фабричним концесійним й іншим законодавством, шляхом часто й густо навіть вимогів від самих членів спілки періодичних хабарів за дозвіл вести працю й т. п. Американські „ватажки“ тред-юніонів вже давно перетворились з некорисливих та ідейних у „ділових“ та „практичних“, добре забезпечених платнею прислужників капіталу, а при нагоді в спритних і безжалісних здирників. Американська судова хроніка й хроніка тред-юніонізму надзвичайно багата подібними кримінальними фактами. (Надзвичайно яскрава картина цього явища й, підкреслюю, ані кришки не збільшуючи й не згущуючи фарби, намальована в романі Леруа Скотта „Секретарь Професіонального Союзу“. Державне видавництво. Загальна бібліотека, ч. 23). Як на конкретний приклад з дійсного життя, можна вказати на відомий факт відносно Джона Мічеля, автора книжки про тред-юніонізм. Цей Мічель був на протязі багатьох років правою рукою Гомперса, членом Виконавчої Ради Америк. Фед. Праці й генеральним головою „Об'єднання шахтарів“ і, як такий, не раз „керував“, ліквідуючи величезні страйки шахтарів, складаючи з власниками копалень угоди. Цей „робітничий ватажок“ помер, років два перед цим відписавши своїм спадкоємцям майно в кілька сот тисяч доларів золотом (долар—майже два карбованці). І це був далеко не найбагатший з „ватажків“ цього табору. На процесі Брінделя, голови ради будівельних робітників у Нью-Йоркові, було доведено, що він зібрав щось до мільйону доларів головним чином хабарями з членів за дозвіл працювати по будівлі, що контролювала Рада. Або ще ось один видатний американський правник і поступовий громадський діяч, що інтимно знав Гомперсовський табір та де-які їхні таємниці, не так давно сказав авторові в розмові: „Я б дуже хотів дожити до смерті старого Гомперса, аби дознатись, яке майно залишить він своїм спадкоємцям, відписавши їм, коли тільки ця стара лисиця не похова кінців у воду, розподіливши свій „чесно придбаний капіталець“ ще за свого життя.

Тому й недивно, що ледве тов. Фостер, що повернувся з Росії, встиг ступити на землю Америки, несучи прапор Профінтерну й кидаючи безпорадним масам лозунг „Амалгамейшен“ й завоювання Америк. Фед. Праці задля революції, шляхом енергійної й розумної, організованої й координованої тактики з середини,—як найраніш від усіх інших відкрив огонь по ньому Гомперс зі своїми прибічниками, друкуючи в своєму журналі „Федерейшніоніст“ викази на Фостера, як на „агента Леніна й Троцького“, на „агента Комінтерну“, що прихав з „золотом з Москви“, аби „зруйнувати робітничий рух і повалити Американську Демократію“. Там були ледве заличковані вимоги до уряду від імені „праці“ покласти межу „злочинству Фостера“. Воно й зрозуміло. Бо й справді ж Фостер не тільки мріяв, як його попередники, а дійсно з успіхом підривав

коріння дерева угодовського професійного руху, що під цим наметом сиділи ці паразити на тілі пролетаріату.

Тираж і вплив серед федерації заснованою Фостером і його товаришами місячника „Лейборд Геральд“ почали хутко зростати. Його лозунг „об'єднання цехових спілок у єдину виробничу спілку“ був підхоплений велетенським Чикагським об'єднанням профспілок. Воно й надалі хутко збільшувалось за рахунок великих міських, крайових та загально-американських цехових об'єднань профспілок, що входили, чи були за Гомперсовською федерацією (залізничних і інших).

Адже ж „Амалгамейшен“, що вимагали низи, означало ліквідацію сили прибуткових посад у правліннях і президіях роспорошених цехових спілок. Переляк почав охоплювати кандидатів до усунення з цих посад. Не дарма один з таких „ватажків“ сказав на інтимній нараді своїх колег: „Save your money, boys, Amalgamation is coming!“ (Ховайте свої грошки, хлопці, Об'єднання насовується). Уряд також почав турбуватися, але йому не так легко було виконати вимоги Гомперса й К^о. Коли б Фостер був емігрантом, його б легко можна було схопити за коміра й викинути з Америки. Але він корінний американський громадянин. Це, значить, не можливо. Коли б він був мало відомим, рядовим, червоним робітником, його можна було б як-небудь потихеньку законотатити до в'язниці. Але він занадто відомий серед робітничого класу й користується підтримкою величезної Чикагської Федерації Праці та й інших впливових робітничих організацій. Тут тихо та без скандалу не обійдеться. Нарешті, це можна було б спробувати, коли б справа була в 1909 році, коли під впливом війни, патріотичного чаду й страхіття, що охопило американську буржуазію в наслідок революційних подій в Росії й Європі, обставини були такі, що його можна було б, як і інших, з двох слів запроторити на 10—15 або й більше літ до каторжної в'язниці. Але в 1922 році становище змінилось. Настрій в країні більш-менш спокійний, занадто чути гучні голоси на захист справедливості. Й нарешті впливові лозунги ліберальних далекозорих представників буржуазії: „It is no use agitating the agitators“ („Нема радії агітувати агітаторів“). Примушені були, отже, обмежитись до слушного часу лише слідуванням за Фостером і іншими ватажками «Просвітньої Ліги Профспілок», в надії, що вони дадуть правний привід що до арешту.

Весною й літом 1922 року Фостер, готуючи майбутню Установчу Конференцію Ліги, рішив об'їхати промислові осередки західних Штатів. За ним слідком їздили шпики й записували його промови. Але не дивлячись на те, що він відверто агітував за революційний рух профспілок і за програму й тактику Профінтерну, приводу задля арешту їм одержати не вдалось.

По прибутті його до м. Деневеєр, горішнього штату Колорадо, уряд цього штату, що був цілком на відкупі в Рокфеллера й інших мільярдерів, власників копалень, заводів і инш., вирішили «не мизкатись» і «взяти закон у свої власні руки». За годину до призначення місцевим відділом Ліги мітингу три представники генерал-ад'ютанта Гамрока, що керував військом штату, вдерлись без жодного ордеру до кімнати Фостера,

заявивши на протест Фостера, що вони „з законом не рахуються“, загарбали його рукописи, літературу й частину річей, посадовили його силоміць до автомобілю й повезли верст за 30 до міста Брайтон. Там протримали його до ранку, не дозволивши йому викликати адвоката або друзів. Ранком його повезли до міста Грілі. Там його, як кримінального злочинця, зфотографували, не зважаючи на протест, обміряли по Бертильоновській системі для злочинців і повезли за кордон сусіднього штату Ваймінг, не дивлячись на те, що на території цього штату Колорадський уряд не мав права переводити жодних розпорядків. Тут Фостера передали до рук місцевого шеріфа (справника). Цей хутко відвіз автомобілем до міста Торингтону, що недалеко від слідуемого штату Небраска.

У 10 верстах від міста шеріф, звільнивши Фостера, наказав йому негайно залишити штат, загрожуючи в противному разі карою. Фостер прибув до міста, вчасно встиг до потягу і виїхав до призначеного Лігою мітингу в місті Омага і, добре закінчивши останню частину агітаційної подорожі, повернувся до Чикаго. Але ж це не могло задовольнити центральної влади. Йї треба було відсунути Фостера з його шляху на більш довгий час. Належний привід для цього здавалось, нарешті, виник. В Америці тоді бурхав величезний страйковий рух; в ньому брало участь щось до мільйону робітників—одних шахтарів без малого не шістьсот тисяч та коло чотирьохсот тисяч робітників залізничних депо та майстерень, і крім того ще текстильщики й інші. Боротьба провадилась з кривавими сутичками. Кождий день приносив величезні збитки. Часто траплялись катастрофи потягів через кепську ремонтну роботу страйколомів. У вечорі 19 серпня скоїлась одна така катастрофа коло міста Гері, штату Індіана. Недалеко від Чикаго, де жив Фостер розбився „мільйон-доларовий експрес“, що ним везли коштовні речі. Машиніста, я качегара було забито. Ось тепер влада й спохватилась: коли пощастить заплутати Фостера до катастрофи, як підбурника страйкарів, то його можна буде обвинуватити в згубстві й навіть домогтися смертного присуду й таким чином паралізувати діяльність його Ліги. Негайно агентами прокуратури був зроблений наскок на центральне бюро Ліги в Чикаго. Всі документи й папери було перерито й skonфісковано, в надії будь-що знайти в обвинувачення Фостерові, аби остаточно зарештувати його тоді. Цю комедію було пророблено цілком кінематографічно. Прокурор і урядовці принесли з собою навіть фотографічні апарати й на другій день вдавали з себе в газетах лицарів, що руйнували небезпечну червону Лігу. Не дивлячись на голос знятий пресою з приводу того, що Фостер буцім-то є відповідальний за катастрофу й вбивство в Горі, його не заарештували, а навіть прокурор через три дні оголосив, що жодних доказів проти Фостера по справі в Горі не знайдено. Ця несподіванка пояснюється тим, що влада найшла инший, як їм здавалось, певніший спосіб до усунення Фостера, тоб-то—зв'язати його з відкритим у той час і потім зруйнованим підпільним з'їздом Американської Комуністичної Партії, що відбувався недалеко від Чикаго, в штаті Мічігані. У цьому штаті, як і в низці інших, у 1919 році під час буйної патріотичної реакції було переведено „зادля боротьби з червоними“ суворий закон під назвою „закону проти злочинного синди-

калізму". В тому ж році нашу Американську Компартію, що тоді тільки що народилась, складену з революційних елементів правої „Соціалістичної Партії“, центристської „Соціалістичної Робітничої Партії“ й инш., було загнано до підпілля почасти завдяки буйній реакції, а подруге—такимчим її помилкам, що цілком природні в початковій стадії. В 1921 р., на III-му Конгресі Комінтерну, американські товариші одержали директиви не обмежуватися нелегальною діяльністю, а використовувати всі можливості й задля переведення широкої, відвертої, під прапором, легальної боротьби. В наслідок того на кінці року було організовано легальну „Воркерс Парті“ (Партію Робітників). Але справа не пройшла гладко. Не тільки відкололась одна частина, що не вижила ще „дитячих хвороб“, „лівизни“, але в самій Компартії виникли нові суперечки, що загрожували розпадом. Суперечки виникли на ґрунті взаємовідносин проміж легальною й нелегальною партіями й про те, котра з них мусить бути осередком. Оці питання й мусили бути вирішені на нелегальному з'їзді Компартії в штаті Мічігані й в недалекому часі майбутнім з'їздом „Воркерс Парті“ в Чикаго. На з'їзд у Мічіган зібралось щось до семидесяти товаришів. Тепер уже остаточно встановлено, що поміж присутніми був провокатор, якийсь Асворт, як делегат від Філадельфії. Він кілька років уже працює в охоранці. Але йому було важко вчасно повідомити поліцію про місце з'їзду. Таким чином їй вдалось взнати тільки на п'ятий день з'їзду. Задля наміченого наскоку на з'їзд необхідно було погодити діяльність потайних агентів м. Чикаго та штату Ілліноїс, агентів влади штату Мічіган й агентів центральної влади,—департаменту юстиції у Вашингтоні. Поки все це було пророблено, товаришам удалось дізнатись про загрожуючу небезпеку й вночі перед наскоком більшість роз'їхалась. До часу наскоку, ранком 22 серпня, на місці з'їзду лишилося 17 т.т., що не роз'їхались з технічних і інших причин. Всі вони є американські громадяне; поміж ними був і провокатор Асворт. Заарештовано було також тов. Чарльс Рутенберг—генерального секретаря Воркерс Парті, що відсидів уже не один рік у в'язниці за антимілітаристську агітацію й за кілька місяців перед з'їздом був звільнений під заставу, чекаючи постанови апеляційного суду, й тов. Вільям Ден, редактор легального органу „Воркер“. До рук поліції дістались документи з'їзду, машинки, ротатор та инше. З арештованих почали тут же знущатись, а потім, скувавши попарно варучниками, повели їх до в'язниці й кинули на голу підлогу. Під час розпочатих допитів вони підпали „славетній“ американській карі—„third degree“ („третього ступню“), тоб-то викручуванню рук і всіляким знущанням цілком так само, як то яскраво змалював Ултон Сінклер у його романі „Сто відсотків“. Наприклад, тов. Ламбкіну на допиті наказали зняти окуляри, й коли він відмовився дати відомості, що їх вимагали, шпиг так ударив його кулаєм по обличчі, що він відлітів на кілька аршин. У час розвитку цих подій у Мічігані преса Чикаго розпочала скажений похід проти Фостера, обвинувачуючи його в тому, що він ніби теж був на нелегальному з'їзді. Його на другий ден арештували, але незабаром звільнили під заставу в п'ять тисяч доларів, що внесла Чикагська Філія Спілки Кравців. Він і його найближчі співробітники потім спокійно

продовжували готувати майбутнє відкриття конференції Ліги. Через кілька днів розпочалась конференція, що ухвалила низку революційних резолюцій та постанов. Присутні на конференції шпиги не втручалися до кінця першого дня. Але по закінченню вечірнього засідання загін шпиків віконав своє призначення. Старшина закону, наказавши присутнім сидіти на місцях і не рухатись, обійшов ряди й заарештував тринадцять чоловік, у тому числі й тов. Ерла Браудера, головного помішника Фостера в справі організації Ліги й редактора її органу „Лейбор Геральд“. На допитах дуже побили т.т. Ерла Браудера й т. Аренберга. Виключаючи цих двох товаришів, останніх протягом недовгого часу було звільнено й в більшості вигнано за межі країни, як осіб, що не користуються правами громадянства. Після цього розпочалась кампанія за передачу т.т. Фостера й інших, заарештованих у Чикаго, до рук влади штату Мічиган, задля притягнення їх до судового процесу над комуністами, що мусив там відбутись. Для цього треба було мати згоду губернатора штату Ілліноїс. Але він де-який час не давав, боючись цим роздратувати Чикагських робітників й зіпсувати свою кар'єру. Зрештою він відважився й видав їх. Там на всіх ув'язнених дивились, як на відчайдушних злочинців, тому й відмовляли в їхньому звільненню під запоруку до суду инакше, як не під заставу в 10 тисяч доларів за кожного. До того ж згодом в інших штатах було заарештовано та вислано до рук Мічиганської влади троє товаришів, що переховувалися, й таким чином була потрібна величезна сума, щось більш двох сот тисяч доларів, аби взяти їх всіх під залог. Крім того, потрібні були десятки тисяч доларів на видатки для захисту їх на процесі.

В розпорядженні уряду були невечірні грошові засоби,—ввесь апарат уряду й охоранки, велетенська буржуазна преса, включаючи органи Гомперса й апарат Американської Федерації Праці. Все це було мобілізовано задля „гарматної підготовки“, для розвитку скаженого цькування Фостера та його товаришів. А комуністи в свою чергу вели інтенсивну агітацію серед робітничих мас. Майже негайно після арештів вдалося добути коштів, аби взяти під залог Ротенберга, Дена, Фостера, Браудера й кілька інших.

Поволі звільняли й останніх. Звільнені негайно віддавались енергійній праці по справах партії, Ліги й захисту. До процесу, що розпочався 12 березня, вони розгойдали глибокі шари робітничого класу, зацікавивши в боротьбі великі робітничі організації. На роль головного оборонця було притягнуто відомого американським робітникам юристу й радикального громадського діяча, а також друга Радянської Росії—Френка Уолш. Він давно вже виявив свою мужність і непідкупність у справі захисту робітників. Ще до процесу Френк Уолш уміло виявив провокаторські махінації охоранки взагалі й зокрема в зв'язку з цим процесом.

До цього, партія вирішила „взяти вола за роги“, визнавши привселюдно, що цей з'їзд був дійсно нелегальним з'їздом Компартії, але через те лише, що сама влада, порушуючи основні закони республіки й окремих штатів, загнала комуністів тимчасово в заплілля, та що від цього часу комуністи боротимуться за право легального існування й за

комунізм під прапором легальної Воркерс Парті. При цих обставинах, чим більш буржуазна преса й преса зграї Гомперса, розраховуючи на забобони робітників, цькували Фостера й товаришів, підкреслюючи їхній комунізм, їхню оборону ідеї диктатури пролетаріату, як ворожої „одвічним святим підвалинам Американської Демократії“, тим уважніше робінична маса придивлялась і все з більшим співчуттям ставилась до комуністичного прапору Ліги й Партії американських товаришів. Цьому багато сприяло й широко розповсюджене за останній час серед американського пролетаріату незадоволення „демократією“ уряду й ролею Гомперса та його прибічників, що так яскраво виявились в звязку з кривавими подіями масового страйкового руху минулого літа.

Це цілковите банкрутство тактики цькування комуністів було цими днями документально зафіксовано оголошеною відозвою Матвія Уолла до Мічиганського уряду, аби припинити переслідування Фостера та його товаришів за їх комунізм, бо це, мовляв, „робить з них мучеників, що спричиняється до їхньої популяризації“. Треба взяти на увагу, що цей Матвій Уолл, ватажок невеликої цехової спілки фотографіків, є один з найреакційніших чорносотенних ватажків Американської Федерації Праці, й, власне, тому Гомперс провів його у віце-президенти Федерації, готуючи, на випадок своєї смерті, в спадкоємці, як ватажка цілої Федерації. Цей Уолл спочатку, коли Гомперс друкував наклепи на Фостера й вимагав його арешту, як „агента Леніна“ і т. д., допомагав йому в цих наклепах, а тепер враз цей самий Уолл вимагає „припинення переслідувань комуністів“!

Ще один мент. До часу початку процесу настрій поміж масами, дякуючи агітації й виявленню ролі уряду й охоранки, до того змінився на користь комуністів, що десять товаришів, які були втекли від арешту, включаючи таких видатних, як Роберт Майнор, Роза Пастор-Стокс, Елла Р. Блур та інші, з'явились на передодні процесу й віддалились владі в Мічигані. Їх тут звільнили, взявши заставу лише по одній тисячі доларів за кожного.

Таким чином на лаві підсудних тепер сидять там 32 товариші. Чим скінчиться процес, поки-що вгадати нема можливості. Але одне вже ясно. Процес цей обернувся в ширший політичний процес, де на лаві підсудних у дійсності сидить перед судом громадської думки, головним чином робітників, сам уряд з охоронними апаратами й їх засобами. Можливо, що уряд, підштовхуваний своїм господарем,—великим капіталом, втратить остаточно розум, як у таких випадках часто трапляється, й знову з люттю накинеться зі всією свією брутальною силою на „червоних“.

Симптоми такого звороту вже накреслюються. Хай буде так. Але йому не вдасться вирвати з рук нашої Американської Партії й Ліги вже здобутий на цьому процесі прапор перемоги. Партія й Ліга хутко здобувають співчуття мас, а коли навіть прийдеться окремим товаришам нудьгувати в американських тюрмах, робітничий рух Америки буде тепер з кожним днем революціонізуватися, міцніти й зрештою змете і Морганів, і Гардінгів, і Гомперсів.

Австрійська хроніка.

БЕРЕЗЕНЬ 1923 р.

Все політичне та господарське життя країни стоїть під знаком „оздоровлення“. Як відомо, тимчасовий австрійський союзний канцлер піп Зейпел підписав в осени минулого року в Женеві умову, що цілком віддала Австрію до рук чужоземних капіталістів. Австрія зобов'язалась провести на протязі небагатьох місяців ряд гнітючих фінансових реформ (масове зменшення платні урядовцям, службовцям та державним робітникам, величезне підвищення всіх непрямих податків, мит та інших відчислень); крім того, — цілком усунути парламент від апробації яких би то не було заходів по фінансовому оздоровленню; врешті, зверх цього всього, прийняти призначеного Лігою Націй генерального комісара, без дозволу якого нічого не може бути розпочате в фінансовій справі. За це Ліга Націй обіцяла запропонувати урядам, що до неї приєднались, гарантувати Австрії позику. Отже, це значить, що Ліга Націй зовсім не дає Австрії якогось кредиту (фактично вона цього й не могла зробити), але замовляє перед великими західними державами декілька гарних слів за цю країну. Отже, вже наперед було ясно, що в допомозі Лізі Націй лише одне було реальне: жахливі та вбивчі масові податки, які запобігливий уряд зараз же й наклав. Але так само ясно було й те, що казковий кредит і був, і лишився маюю.

В березні наслідки цього „оздоровлення“ як раз дали себе добре знати. Стабілізація курсу корони мала своїм наслідком індустріяльну скруту та кризу такого масштабу, якого вона ще ніколи не досягала в Австрії. Число безробітних підскочило до 169000, слідує сотні тисяч працювали лише три дні на тиждень. До цього фінансові заходи уряду мали той наслідок, що ціни на життєві продукти піднялися знову: останній офіційний індекс був визначений +6. В дійсності підвищення дорожнечі на життєві продукти було 150%. Уряд (це християнсько-соціалістичне — німецько-націоналістичне — щиро реакційне партійне угруповання) все втішав тим часом, коли прийде „великий кредит“. Але поскільки нічого не було чути про цю зловісну зовнішню допомогу (виключаючи й негативних наслідків), то Зейпел відправив свого міністра фінансів до Парижу, Брюсселю, Амстердаму та Лондону, щоб випрохати кілька корон. Чоловік мотався п'ять тижнів по всіх чужоземних лихв'ярах і привіз, врешті, на словах і на письмі 3½ мільйони хунтів стерлінгів. Цією сміховинною сумою викручувався уряд на протязі цілих шістьох тижнів. Таким чином, австрійська фінансова скрута не зробилась меншою.

Генеральний Комісар Ліги Націй (це бурмістр Роттердаму д-р Цімерман), справжній диктатор країни, поводить себе з нахабством та цинізмом, наче він має справу з якою-небудь азійською колонією. Його справоздання до Ліги Націй витримано в стилі вчителя, що ставить своїм школярам погані нотатки. В виконанні свого завдання він вислужує нагороду тим, що наполягає безперервно на усталенні нових загальних податків і, звичайно, досягає свого. Його заходами, наприклад, був ухвалений останніми днями найжахливіший з усіх загальних податків: податок на обіг товарів, що вступає в силу вже в квітні. Він повинний, як це визнає сам уряд, мати своїм наслідком те, що всі товари (бо в цьому й полягає суть цього податку) подорожчають на 5—6%. При цьому, оподаткованню так само підпадають елементарні засоби життя, як от одежа, обув'я, білизна. Що це має визначати для широких мас, надто в той час, як платня лишається тією ж і злидні збільшуються,—ясно.

Заходи уряду по зменшенню платні викликали ряд випадків завзятої самооборони. Так Зейпель без дальших розмов хотів відіграти у службовців пошти та телеграфу частину їхньої платні. Поштові та телеграфові службовці зчинили пасивний опір, що продовжувався цілий тиждень, й примусили уряд перш за все визнати право на участь в вирішенні таких справ представництва службового персоналу, право, що уряд постійно обходив, і, врешті, досягли й у самій справі наполовину придатного для них компромісу.

В березні відбувся в Австрії народний перепис. Цю, звичайно, таку безвинну справу використав клерикальний уряд до ганебного погромоного цькування. Він звелів поставити на папірцях з запитаннями також і питання про „расу“ й хотів таким чином усталити числову кількість „аріїв“ та „семітів“. Уряд оголосив, що питання про расу треба заповнювати згідно з даними науки про расу. Але через те, що в дійсності таких сталих наукових даних зовсім немає, то працівники по перепису лишали расову рубрику незаповненою. Так скінчилась ця афера осоромленням Зейпеля та його прибічників. Але цей вчинок уряду тому вартий уваги, що він симптоматичний для того реакційно-клерикально-консервативного духу, що панує навколо союзного канцлера.

Це той самий дух, що знаходить своє яскраве виявлення в озброєнні фронтових бойців (так звуть себе австрійські фашисти), в виступах поліції проти безробітних, в сприянні усьому монархічному. В останніх днях березня діло дійшло до справжнього бою поліції з безробітними. На робітників, що спокійно демонстрували, несподівано напала поліція, що наступала з шаблями й розігнала їх. А тим часом, коли роблять демонстрацію фронтові бойці, до того ж завше озброєні револьверами та гумовими палицями, то та ж сама поліція сім разів захищає, щоб їм не сталося від робітників якого лиха. Ця реакційна діяльність поліції офіційно санкціонується урядом. Отже не диво, що цей офіційний курс має той наслідок, що на цих днях вбивця робітників Сабо, що застрілив без жадної причини, а саме тільки за те, що він був класовим борцем пролетаріату,—член професійної ради однієї віденської фабрики, є випущений на волю. Не дивно, що цей зейпелівський курс все вище й вище

здіймає наступ реакції, що котиться через усю країну. Так, наприклад, був виправданий один монархіст, що обвинувачувався в тому, що він за часу внутрішньої війни счинив державну зраду й допомагав військам Хорті. Виправданий він дрібно-буржуазними заприсяжними, сини яких складають кадри „фронтових бойців“, запроваджують по університетах Numerus clausus (обмеження числа студентів не „арів“) і одверто працюють на користь монархії. Цей реакційний дух призводить уряд до цілого ряду порушень конституції. Так, напр., він утворив ряд загальних податків без того, щоб дати їх до розгляду надзвичайній раді кабінету (свого роду поширена рада міністрів, що складається з самих міністрів, які не мають там права рішального голосу, та представництво в якій усіх партій по кількості залежно від їхньої сили в парламенті). Уряд зробив це порушення просто навмисно—бо ж однаково він має в раді кабінету безсумнівну більшість. Проте, знов таки й на цей раз він осоромився, бо найвища державна судова палата скасувала закони, яко противні конституції. Як далеко йде реакційне нахабство прибічників Зейпеля, краще всього можна побачити по тому, що уряд на підставі імператорського закону року 1784 заборонив відкриття збудованого містом Віднем крематоріума. При цьому він знову дістав одсіч, бо державна судова палата скасувала й цю заборону.

Становище уряду в парламенті дуже кепське. Соціал-демократія, хоча й в меншості, але має силу й, хоч вона цілком опортуністична й прихильна до уряду, особисто Зейпелю ставить різні перешкоди. Річ у тому, що Зейпель не так давно сказав в Інсбруку промову, в якій він відхилив коаліцію з соціал-демократами. Це дуже дошкулило панам Адлеру, Баверу та Ренеру, й тепер вони провадять проти Зейпеля свого роду особисту обструкцію. Перед великоднем парламентську сесію доведенося без жадних результатів припинити, щоб утворити можливість нових межпартійних переговорів.

Карпатська Україна.

Світова війна завалила Австро-Угорську монархію і утворила на її місці кілька нових держав. Серед тих держав найпотужнішою є Чехо-Словаччина. Складена з кількох національностей і різних територій, вона представляє собою 13 і пів мільйонів душ людности, з того коло 7 мільйонів чехів, 1.700.000 словаків, поверх трьох мільйонів німців, коло мільйона мадярів і коло пів мільйона українців (карпатських русинів).

На підставі вислідів офіційного перепису 1921 року Карпатська Україна (або, як офіційно вона називається, «Підкарпатська Русь») мала 605.731 душ, з чого на Українців приходилось біля 450 тисяч. Але коли ж прийняти на увагу, що загальне населення в Чехо-Словаччині в релігійному відношенні включає по-над 590 тисяч уніятів (греко-католиків) і що до цієї релігії належать майже самі українці, то можна сміливо сказати, що загальна кількість українців на Карпатській Україні буде сягати поверх пів мільйона.

Кордони цієї території Карпатської України до сьогодні ще докладно не означені. Значну частину карпатських українців чеський уряд прилучив до Словаччини (коло 140 тисяч). Не вважаючи на гострі протести українців, ще досі не було переглянуто цю справу і кордонів не було змінено на підставі етнографічного складу населення.

Крім українців на Карпатській Україні живе поважна кількість євреїв та мадярів, які становлять переважний елемент мійського населення. Приймавши на увагу, що багато попів і української (русинської) реакційної буржуазії вважає себе мадярами, можна сказати, що загальна картина на цій кляптеві української найвідсталішої етнографічної території мало чим відрізняється від наших уявлень і того, що ми знаємо про Холмщину, Підляшшя Лемківщину та Полісся: села—бідні, обдерті, принижені, затуркані, неграмотні, належать до української нації; місто—брудне, лихварське, злодійкувате, паразитичне, непромислове, уявляє з себе в національному відношенні мішанину українців, мадярів і євреїв, що в суті і що до мови та державних симпатій є тут також мадярами.

Оце те, що можна сказати про національний склад цієї країни південного узгір'я Карпат. Тепер де-що про соціальне становище і про маєтковий склад людности.

СОЦІАЛЬНЕ Й ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ.

В справі аграрних відносин на Карпатській Україні можна одразу ж констатувати, що майже вся земля там належить великим магнатам,

попам, монастирям. Селянство в переважній своїй масі безземельне або малоземельне. Тут не знайдете навіть десяти відсотків заможних господарств, які б мали по 10 гектарів орної землі. Отже¹⁾, можна сказати, що яких сорок тисяч господарств уявляють злидених бідарів, що живуть почасти з лісного зарібку, почасти зі скотарства, а подекуди з хліба, а яких тридцять тисяч селян-робітників живуть переважно з зарібку на панській доміві, чи на економії, самі у себе маючи стільки землі, щоб можна було хіба хату поставити.

Тим робом на всім обшарі не менш 70 тисяч господарств є безземельні халупники, зарібники й малоземельні бідарі. Середнього селянства тут майже немає. Заможні господарства належать арендарям чи різним панкам, що самі не роблять, а тримають за безцін парубків. Багатирі на селах це здебільшого корчмарі-євреї і попи та бувші мадярські урядовці. Поміщики є справжні пани краю.

Граф Шенборн має 240.000 катастральних моргів (120.000 десятин) землі. Чехословацький уряд заводить реформу земельну, але про неї можна сказати лише те, що вона ніяк не може передертись через злиденні політичні й економічні обставини, та опозицію лідичів. Брак реманенту і нещирість в переведенні земельного закону убивають у-пень усієї користі від реформи для зубожілого селянства.

Мійський елемент складається з крамарів-євреїв, бувших мадярських урядовців, землевласників, буржуазії, ремісників, робітників і чеських урядовців по бюрах та залізницях.

ПРОМИСЛОВІСТЬ І БАГАТСТВА КРАЇНИ.

На всій території Карпатської України набереться чистих пролетарів до сорока тисяч, включаючи туди залізничників і робітників на лісоципільнях. Тут є невелика промисловість. єсть тартаки, хемпчні і різні інші невеликі фабрики в Соліві, Перечені, Долзі, Бочку, Ужгороді, Берегасі. Найбільша кількість працює в лісній промисловості. Підприємства належать здебільшого акційним товариствам і банкам—австрійським, мадярським і чеським (Wiener Bank Desein, Bandlin Actien Gesellschaft і б. д.). Останніми часами американська нафтова компанія «Standard Oil Co» почала була там шукати концесій, сподіваючись знайти нафтові джерела, але поки-що ця компанія лишила справу на майбутнє, а подалась до Румунії.

Гуго Стінес, звісний король німецької індустрії, також закупив де-які простори, але промислові можливості є питання майбутнього.

Чеський капітал бачить в цій країні великі терени для своєї роботи і вже почав прибирати до своїх рук різні підприємства. Найбільші багатства тут—це ліси, яких є 635.367 гектарів.

«АВТОНОМІЯ» І ШКОЛА.

Колись пан Жаткович, провідник прикарпатських емігрантів в Америці, з доручення русинського конгресу в Америці заключив умову

¹⁾ Гектар—¹¹/₁₂ десятини.

з Масариком, що Карпатська Україна після прилучення до Чехо-Словаччини дістане свою автономію і свій сойм. Але вже минуло чотири роки після прилучення Карпатської України до Чехо-Словаччини, а Прага все ще не думає давати автономію, а натомість правує країною так, як їй те подобається, своїми урядовцями і губернаторами. Спершу губернатором був Григорій Жаткович, а тепер пан Еренфельд. З причини недодержання цієї умови опозиція на Карпатській Україні ніколи не вгавала серед усіх партій українських, мадяронських і москвофільських, не кажучи вже про комуністичну партію.

Другою причиною невдоволення була шкільна справа і питання мови. Тому, що Карпатська Україна уявляє з себе в культурнім відношенні те, що була Галичина 50 років назад, то суперечки про мову тут іще досі відіграють політичну роль. При чому, одні вважають, що в школах повинна бути мова московська, другі обстоюють місцевий діалект, а треті пропонують завести в школах українську літературну мову. Треба, однак, сказати, що шкільна справа тут, як що брати на увагу кількість шкіл, не так зле стоїть, бо на пів мільйона мається 475 народніх і 10 середніх шкіл з шістьдесять тисячами учнів. Розуміється, це все таки на 50% менш, ніж на Чехах, де вчать по школах не 10 відсотків, як на Карпатській Україні, але по-над 15% загального числа населення. Але знову на Словаччині освіта не дуже далеко випередила Карпатську Україну, бо відсоток школярів ледве становить 12% загального населення.

В числі тих шкіл мається 419 шкіл народніх українських—русинських, та 8 було середніх й спеціальних шкіл.

МОВА Й ПОЛІТИКА.

Тепер приходимо до так званого питання про мову. Самі карпатські українці поділяються в лінгвістичних поглядах на різні групи, які зробили з мовного питання політичну справу. Москвофіли, які подібно галицьким москвофілам вважають карпатських українців лише галузкою «великого русского народа», вороже ставляться до української мови, гадаючи, що окремішність мови визначає вже окремішність національну. Тому скрізь, де москвофіли ¹⁾ захопили посади в школах і гімназіях, вони почали заводити російську мову. На підмогу цієї течії прийшли одного часу певні реакційні чеські москвофільські верстви, які почали допомагати запроваджувати по школах в Карпатській Україні російську мову.

Не завадить тут згадати, що російська еміграція в особі есерів, а навіть і сменовеховці в лиці берлінського «Накануне» також дуже вороже поставились до всіх течій, які не приймають москвофільства. «Накануне» обвинувачує чеське правительство, що воно «вигадало русинську націю там, де єсть тільки руський народ» і заводить нікому непотрібну вигадану Австрією русинську мову і т. д.

¹⁾ Москвофіли, москвофільство розуміється в цій статті в дореволюційному й буржуазному змісті.

До москвофільської групи близько підходить і мадяронська партія, яка включає в собі всіх промисловців мадяр, єврейських шинкарів, мадяризованих попів - русинів, що були колись урядовцями чи мали якісь становища в мадярській державі, та магнатів і власників замків, фільварків.

Ця близькість між москвофілами та мадяронами стала набирати реальних форм уже політичної спільної опозиції до уряду чеського, головню за останні часи. Одначе, причини опозиції криються не в мові, а десь глибше. Чеський уряд, що колись піддержував москвофільську течію, тепер почав поволі давати перевагу україно-русинському елементу в школах, усуваючи старих урядовців мадярського гатунку. За останній час чеське правительство завело по школах граматику д-ра Панькевича, зробивши тим робом місцевий діалект української мови офіційною мовою країни. Ця перемога русинізму викликала обурення серед заскорузлих клерикалів і присунула їх ближче до опозиції мадяронських партій. Над причинами опозиції мадяронів нема чого докладно спиняти свою увагу. Вистарчить сказати, що вони бажать прилучення Карпатської України до Угорщини. Вони бажать це тому, що їм поводилося там як найкраще, що вони були там пануючою і всевладною буржуазією, що там їм не було чого боятися зросту русинської чи чеської буржуазії, що, користуючись державними привілеями, будуть конкурувати й економічно знесилювати мадяро-єврейську буржуазію.

Нарешті, ми підходимо ще до одної, безумовно, дуже значної буржуазної групи, а саме русинських лоялістів. Почавши від Жаткевича Григорія, а кінчивши попом Августином Волошином та Василем Гренджою Донським (редактор «Русина») всі провідні постаті цієї групи, не вважаючи на свої опозиційні заяви, зрештою ніколи не сходили з ґрунту лояльної співпраці з чеським правительством, незалежно від того, яку програму мало правительство в Празі і яку політику воно провадило на Карпатській Україні—чи москвофільську, чи русинофільську. Коли вже москвофільство дуже допікало лоялістам, вони жалілись в Празі, благали, прохали і доводили, що всі інші зраджують державу. Прага стала кінець-кінцем прихилитись до цієї групи.

А коли тепер чеське правительство спірається на цю партію, то це виключно тому, що наукові чеські комісії розчовпали, що москвофільство не має ніякого майбутнього, що сама Петроградська Академія засудила спробу політичного визначення лінгвістичних проблем і признала українську мову за мову, а не воляпіком, і що, будучи нікчемною групою, москвофіли не зможуть дати реальної піддержки і чеській буржуазії.

З другого боку, і та невелика група, що стояла за українізацію і заведення української літературної мови в школах, головним чином галичане, не знайшла ніякої піддержки і з боку чеського уряду. Ідея українізації видалась чехам надто близькою «сепаратизмові» і тому викликала навіть ворожу протиякцію, яка виявилась в тім, що галичан чехи почали випирати з посад, насаджуючи на їх місце чеських урядовців.

Отже, можна ствердити, що політика правительства іде в напрямку сконсолідування сил місцевого дрібно-буржуазного русинського елементу і визнання місцевого діалекту державною мовою. Ця нова русинсько-укр. буржуазія має бути одночасно і гарантією проти яких-будь сепаратистичних стремлень карпатських українців на користь Радянської України, чи Галичини, коли б такі ця остання набула коли-небудь державної незалежності.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІІ І ТЕЧІІ.

Тим чином в наслідок довшої кількарічної боротьби прийшло в останнім часі до певнішої і яснішої консолідації різних груп і партій.

Тепер справа представляється так, що мається три найбільших політичних буржуазних групи: москвофільська група, мадярська опозиція, русинські лоялісти.

До москвофілів належить орган «Русская Земля»; до цієї ж групи належить д-р Антін Бескид, провідник «Русской Народной Партии» і «Земледельська Автономна Партія».

Мадярофільська група серед русинів має своїм органом «Земледельський Союз» та орган «Карпаторуський Вістник», редагований д-ром Камінським.

До лоялістів пристали й такі групи: «Перша Руська Центральна Рада» (голова під о. Августин Волошин), репрезентаційний орган цілої Карпатської України. Потім іде «Руська Хліборобська Партія» і так звана соціал-демократична партія на чолі з Остапчуком.

Вище згадані дві опозиційні групи мадярофіли і москвофіли, маючи піддержку з боку мадяр і крамарів, єврейських та почасти російських емігрантів, висунули тепер домагання: скликання автономного сойму, скасування субвенцій «Просвітам» і скасування генерального статуту, який завів русинську мову по школах. Ця мова, між иншим, має зовсім инший правопис, як на Україні, але як був колись в Росії з «ять», «ери».

Опозиція має досить підстави, щоб розвинути свою акцію.

Економічне становище країни таке, що тогорічний неврожай кинув по-над 150.000 селянського населення в обійми страшного голоду, яке правительство не дуже кванилось поборювати. Та й загалом мадярська орієнтація має, крім того, свої дуже солідні причини в масах населення.

ПІДВАЛИНИ ОРІЄНТАЦІІ.

Насамперед ті гірняки селяни, що жили з продажу худоби або виміни своїх виробів на хліб, тепер попали в розпачливе становище: багаті хлібом лани угорської долини відтяти від них кордонами, тому тяжко тепер поблукати на зарібки до угорських латифундій, які опинились тепер також по той бік кордону. Потім чехи наслали силу нової чеської адміністрації, яка стала конкурентом місцевого помадарщеного урядництва. А по над те все правительство Хорті щедро субсидує мадярську пропаганду в Угорщині й удержує на своїм утриманні «Esti Ujsag», «Magyar Hirek», «Karpati Futur».

Тим чином ми приходимо до висновку, що всі три найважливіші напрями в Карпатській Україні знаходять для свого розвитку той або інший ґрунт в буржуазних інтересах різних реакційно-політичних гуртувань.

Мадяронська орієнтація, до якої долучаємо і мадяро-єврейську буржуазію з її хортівською пропагандою, зв'язана нитками інтересів, економічних, історичних і політичних традицій з мадярською реакцією.

Москвофільська орієнтація з її пропагандою російської мови по школах, наближуючись через свою ворожнечу до русинів, до мадяронів, з одного боку іде або, принаймні, до останнього часу йшла на поведи у реакціонерів чехів з їх русофільством типу Крамаржа і під кермою пропагаторів царської Росії, а з другого—зустрічає піддержку серед російської імперіалістичної буржуазної суспільности, включаючи туди й монархістів, і есерів, і демократів, і сменовеховців з «Накануне».

Третя група це русинська партія, до якої можна дорахувати і «літературно»-українську течію, шукає задоволення своїх інтересів в співпраці з чеською буржуазією і в тому бачить своє майбутнє. Після чотирьохрічної боротьби, провадженої головним робом шляхом проханнів, їй удалося переконати Прагу, що вона є сила і тим робом до певної міри здобути у правительства сякі-такі позиції в урядах і школах, організувати карпатський банк то-що. Тепер вона уявляє собою партію, яка при допомозі чеського уряду командує переважним впливом в Карпатській Україні і добросовісно виконує роль сумлінним васала чеського капіталу.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ.

Переходимо тепер до Комуністичної Партії Підкарпатської Руси, краювої організації Комуністичної Партії Чехо-Словащини.

Повставши з лона Інтернаціональної Соціалістичної Партії, вона прийняла від цієї останньої попередній інтернаціональний склад. Дійсно, будучи по містах складена з численних угорських робітників, вона знайшла, однак, свою членську базу головним робом серед українського численного сільського та подекуди міського пролетаріату і тартакових робітників. Не рахуючи невеличкої купки соціал-демократів з добродієм майором Пузою та Остапчуком на чолі, які, вірні заповітам своєї партії, ніколи не схилили в своїй співпраці з правительством чеської буржуазії і не мають найменшого впливу в масах, Комуністична Партія Карпатщини є єдина діяльна пролетарська організація загалом на цілу Карпатську Україну. Вона розкинула нитки своїх організацій, своїх галузок від Соліві до Ужгороду, від Бочка до Берегсаса, по селах і фільварках, по залізницях і тартаках серед українців і робітників угорських,—скрізь і всюди має вона свої гуртки й зв'язки. Перші спроби радянської влади на Угорщині піднесли країну і місцевий пролетаріат на вищий щабель організації і добробуту, лишили по собі серед знедолених трудящих мас гарні спогади, хоч як коротко тривала радянська влада, хоч які незначні кроки вона поробила.

ОРІЄНТАЦІЯ НА УКРАЇНУ.

Революційний вибух в Галичині в 1918 році, який селянство зрозуміло, як соціальну і аграрну революцію, проклав стежки для орієнтації на Україну серед широких шарів збіднілого селянства. Скликані в ті часи всекарпатські з'їзди (Народня Руська Рада) проголосили злуку з Україною і Галичиною. Після того прибули галицькі відділи стрільців, які захопили залізниці і стратегичні позиції на Карпатській Україні, що було тим легше зробити, що угорські війська і угорська влада в перші дні революції з ляку повтікали на Угорщину. Але те все тривало не дуже довго, всього кілька тижнів, бо скоро повернули назад угорські війська, а українські відділи так же геть пішли легко з Карпатської України, як прийшли. Але цей факт, ця подія і ця кількатижнева фактична злука з Україною (Галичиною), і ця реальна близькість митичної України, про яку мало хто чого ясно знає, крім хіба того, що вона простяглась десь широкими ланами між Росією і Карпатською Руссю по той бік Карпат, вкупі з колишньою, лишившою по собі спогади пропагандою царських агентів за православ'я і Русь, переплелися в уяві трудящого населення в одно поняття, що десь на Сході єсть щось краще за Угорщину.

Коли ж повернули з революційної Росії і України салдати та карпатські українці, коли вони розповіли про свої вражіння за свого перебування в полоні, про те, що там влада, земля і фабрики перейшли в руки селян і робітників, то симпатії всіх зарібників і бідарів з новою силою прохопилися і звернулися в бік Радянської України. Оттут властиво ми маємо ще одну, мовляв, радянську орієнтацію, яка має своїх найбільших прихильників серед пролетаріату, якої політичним висловником являється Комуністична Партія.

Анексія Сх. Галичини Польщею до певної міри позбавила серед мас ентузіазм до України. Цей ентузіазм в 1920 році сягав до вищої точки під час спроби повстання проти Польщі, що почалось з Карпатської України при загальній співучасті місцевих селян.

В цім, між иншим, лежить причина всіх старань, які робить чеська буржуазія, щоб не допустити виникнення незалежної Галичини, цього можливого джерела принади для карпатського сепаратизму.

Але позбавлені «воєнного характеру» симпатії до України вилились згодом в організаційну форму і пішли в напрямі солідарної праці з чеським комуністичним рухом.

З півнезалежної партії Комуністична Партія Карпаття стала після третього Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу невіддільною частиною цілої Комуністичної Партії, яка охоплює всі країни і пролетаріат всіх національностей Чехо-Словацької республіки.

ПРЕСА Й ПРОПАГАНДА.

Поширюючи свої впливи в різні часи з різною швидкістю, Комуністична Партія кінць-кінцем набула сталих форм, її апарат зробився міцним знаряддям пропаганди комунізму і класової політичної акції і

охопів п'ять тисяч робітників, членів організації, переважно українців, та робітників угорців на хемичних фабриках Соліві і так далі. Головним висловником руху і провідником цілої революційної акції та комуністичних ідей є попереду видаваний що-тижня, а нині двотижневий орган «Карпатська Правда», яка виходить також й в мадярській мові. «Карпатська Правда» писана ярижкою, як всі карпатські часописи, писана мовою, яку не можна було признати ні українською, ні російською, ні карпатським діалектом, поволі набувала всіх ознак місцевої мови і місцевого колориту. Редактором «Карпатської Правди» є т. Мондок, бувший народній вчитель, що був довший час в полоні в Росії і брав участь в революційних подіях. Крім цього, карпатські товариші видали календар-альманах революційного і комуністичного змісту на яких десять аркушів друку з малюнками, революційними піснями і ріжними статтями.

Але ця робота має й свої перешкоди. Малограмотність і злиднення убогість сільських бідарів є причиною малочислености вироблених організаторів і пропагандистів серед українських робітників. Що до мадярського пролетаріату, то там справа стоїть далеко краще: живучи по містах і великих промислових згромадженнях, вони мають далеко більше можливостей для організації, а маючи вищий процент грамотних, вони мають і кращі способи пропаганди. Серед промислових робітників і робітників землі і лісу існують певні професійні організації, які зв'язані з словачькими професійними спілками. Вплив соціал-демократів і тут дається відчутти в значній мірі, головним робом тому, що професійні центральні ще досі знаходяться в їх руках. Але не вважаючи на те все, Комуністична Партія в Карпатській Україні здобула собі поважні впливи серед залізничників, в професійних спілках і зробила гасла Червоного Професійного Інтернаціоналу майже пануючими серед хемичних робітників деревобробників і домінових (філварочних) робітників.

МАДЯРИЗАЦІЯ—ЗАВАДА РУХОВІ.

Найбільшою перешкодою в роботі являється брак солідної комуністичної літератури. Убоге селянство Карпатської України взагалі має дуже маленьку освіту, крім хіба молодших людей, бувавших на фронтах, на війні, в полоні і перейшовших певну життєву школу. До того треба ще додати, що й та освіта, яку селянство одержало в мадярських школах, була майже ні до чого. Нещадна система мадяризації українського населення Карпаття нівечило розум, не даючи достатнього знання ні мадярської, ні карпато-української мови. Весь добуток селянина в сфері освіти був той, що селянин лише умів підписати своє ім'я.

Крім того, тут через свій власний не завше одноманітний правопис, який значно одрізняється від загально-українського, партійна пропаганда не могла користуватись і комуністичною літературою в українській мові, видаваною в Австрії. Проте, не зважаючи на ці правописні труднощі, віденська пропагандійна література в українській мові відіграла таки свою роль на Карпатській Україні.

ПРИГОДИ З НЕЛЕГАЛЬНИМИ СКЛАДАМИ.

Для ілюстрації ми наведемо тут пару таких прикладів. Одного разу наша організація мусила заховати в землі кілька кошків комуністичної літератури. Дуже уважливі до всяких змін зовнішнього вигляду ґрунту пастухи замітили щось підозрілого в тім місці, де сховано книжки. Роскопавши землю, вони здибали захований скарб, і давай його щедро роздавати селянам по доколичних селах. Селянство з інтересом почало читати і дошукуватись не зовсім для них ясного змісту цих писаних фонетикою брошурок. Досить сказати, що слава про скарб рознеслася на цілім Підгіррю і долетіла до ушей чеської жандармерії, якої обов'язком було слідкувати і нищпорити за всякими ознаками революційної роботи. Жанدارми наскочили на села і сполошили місцевих селян, шукаючи забороненої літератури і переводячи слідство за винуватцями. Слідство, одначе, скінчилося нічим, бо селяне так добре позаховували даремно добутий «крам», що не вдалося ні знайти, ні відібрати літературу, ні установити місцевих винуватців цієї пропаганди.

Другий випадок стався в одній місцевості в Чехо-Словаччині. Одя з несовісних робітників заховав кільканадцять пудів української комуністичної літератури віденського походження на складі одної чеської організації, а сам поїхав геть, сказавши, що література пішла по призначенню. Коли ж другий товариш, що провадив ту саму роботу, випадково здібав цей склад, то не міг його відібрати з тої причини, що попередній товариш заборонив його кому-будь давати без його дозволу. Коли цього попередника знайдено і заборону було знято, то самого склада не лишилось нічого. Виявилось таке, що карпатські комуністи, довідавшись долею випадку про цей склад і знаючи, що це належить якійсь українській комуністичній організації, майже силою видерли у хазяїна складу ці книжки і перевезли на Карпатську Україну, поширюючи там це дурно набуте майно. Отже, як бачимо, тут карпатські товариші поширювали літературу, не звертаючи уваги навіть на те, що вона була видана загально-українським правописом без ять і ери. (До речі згадати, що «ять» читається на Карпатті як «і», «ери» — як «и», а «о» в замкненім складі теж як «і».

В И С Н О В К И.

Приймаючи на увагу, що Карпатська Україна в очах не тільки угорських капіталістів або чеської буржуазії, але й представників світового капіталу і трестів—німецьких, американських і французьких—уявляє собою багаті джерела для експлоатації і великий скарб для капіталістичної енергії, ми можемо не помиляючись сказати, що майбутність Карпатської України йде в напрямку розвитку капіталізму і промисловости не тільки лісової, чи салінарної, чи скотарства, чи хемичної, а також і нафтової. Властиво ця остання вже сьогодні є причиною зазіхання на Карпатську Україну різних фінансових груп. Ось чому ми можемо сказати, що в недалекій будучині пролетарський

рух і рух бідного селянства (на Карпатщині майже все селянство безземельне) дасть велике поле для комуністичної роботи, а комуністична партія тоді матиме ще міцнішу, ніж тепер, підвалину для будівництва свого апарату.

Наприкінці нашої статті зробимо ще раз коротке резюме що до політичних напрямків на Карпатській Україні.

В загальній класифікації вони поділяються на такі різко закреслені напрямки:

Реакційно-буржуазний мадярський (єврейсько-угорський) і мадяронський (русинський) рух, стоячи в опозиції до Праги і поборюючи національне відродження русинів, тягне до білогвардійської Угорщини Хорті, з якою вони зв'язані культурно, національно, історично і економічно.

Москвофільсько-реакційний рух, помагаючи мадяронам і стоячи з ними солідарно проти Праги та русинсько-українських партій, веде боротьбу проти культурно-національного відродження Карпатської України, орієнтуючись на неіснуючу царську Росію і спираючись на старі симпатії до Росії зубожілих мас.

Молода русинсько-українська течія, яка охоплює молоду національну дрібну буржуазію, стоячи лояльно на ґрунті чеської державности і співпраці з нею та подекуди користуючись допомогою чеського капіталізму, намагається відродити культурно-національний карпато-руський рух, почасти злити його з українським націоналізмом, тяжучи тим робом до утворення місцевої пануючої, з ласки чеської буржуазії, верстви національно-української карпатської буржуазії.

Нарешті, маємо иншу класову категорію, ворожу всім трьом попереднім. Пролетарсько-класовий революційний рух під проводом Комуністичної Партії Підкарпатської Русі гуртує українських і угорських робітників і, спираючись на пролетаріят міста і села, веде роботу солідарно з чеським комуністичним і робітничим рухом, орієнтуючись одночасно на революцію в Чехо Словаччині, Радянську Україну та Росію і на Комуністичний Інтернаціонал.

1 квітня 1923 р.

Харківський Художній Технікум.

Дайц—(різьба на лінолеумі).

За книгою.

РАДЯНСЬКА УКРАЇНА.

Х А Р К І В.

ХАРКІВСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ ТЕХНІКУМ.

Уже з перших років існування Радянської Влади на Україні в м. Харкові заходами НКО було засновано художній технікум, який увесь час працював з революцією й для революції. Тепер технікум ще більш поширив свою діяльність, бо час спокійний; особливо прислужився цьому відомий і талановитий скульптор Кратко, який стоїть на чолі технікуму.

Харківський худ. технікум має такі факультети: 1) архітектурний, 2) малярський і 3) скульптурний. Кождий з них має вже по два курси,

а на слідуючий академічний рік будуть відкриті ще й треті, в яких закінчується навчання.

В технікумі коло 240 студентів, з них на архітектурному відділі 53, на скульптурному 12 і решта на малярському. Ці три відділи мають при собі практичні виробничі майстерні, що виконують замовлення і дозволяють на зароблені кошти розгорнути діяльність технікуму. Зараз працюють: 1) майстерня меблів, що має гарне столярне приладдя, електро-мотор та ин. Ця майстерня виконує замовлення ВУЦВК,—спеціальні столи, депутатські крісла з радянськими емблемами, витримуючи їх в сучасних тонах

та утворюючи таким чином стиль меблів часу нашої революції. Вони випускають найгарніші, найпростіші й найдешевші форми меблів для робітничої та селянської хати, маючи на увазі практичне їх переведення в життя для масового ужитку, рахуючись з реальними обставинами, матеріалом й ин.

Різна майстерня хоче скульптурні здобутки пересадити в масу, вважаючи, що Україна є краєм дерева, а не каменя, тому в залежності од матеріалу має розвиватися наше різьбярське мистецтво. Зроблені з дерева (груші, дуба) скульптури «Червоноармійця», «Ф. Кона», «Леніна»; роблять «Троцького» й ин.

Ці дві майстерні є базою скульптурного факультету.

Малярський факультет має виробничу театральнo-декoративну майстерню, яка зараз розвинула широку діяльність, розписуючи клуби, малюючи плакати, знамена (напр., на 1 травня), виготовляючи пано та мозаїку. Потім графічна майстерня займається оздобою і випуском книжки; тут практично виконують гравюри, офорти, графіку; верстку книги, ex libris'и, різьбу на дереві, лінолеумі й ин.

Потім, при малярському відділові є майстерня фініфті, японської емалі й ин. Великий відділ портретного та станкового малярства. Широку й нову діяльність розгорнув архітектурний факультет, що відкинувши старий академізм весь час рівнобіжно працює і на практиці. Особливу увагу звернули тут на розпланування робітничих посольників, простих, дешевих, художніх і вигідних будинків для робітництва, не в ідеалістичному розумінні, а пристосовуючи до сучасних наших можливостей. Роблять крок поліпшити робочий барак, збудувати просту гігієнічну хату, гуртожиток, беручу на увагу наш новий соціальний уклад, широку громадську діяльність колективу й гігієнічні та природні умови України. Уже й зараз студенти приймають участь в конкурсах і мають замовлення. Зараз виконують декілька робіт в Донбасі. Характерно, що на архітектурний факультет мають тяжіння й студенти технологічного інституту. Склад

студенства на 90% робітники. Й незаможні селяне. План студій—почати з загальної художньої освіти, не заковуючи учня спочатку, довести його в обраній ним галузі образотворчого мистецтва до вузької спеціальності, щоб за три роки дати суспільству гарних фаховців.

На факультетах керівниками є такі художники: Архітектура—Ніколаєв, Бутков, Троценко (україн. стиль), Покровський. Скульптура і різьба по дереву—Кратко.

Малярство — Прохорів, Ермлов, Федорів, Симонів, Миронів і Маренков та ин.

При технікумі є бібліотека з багатьма відділами мистецтва на 5000 томів. Взагалі технікум є одним з найсвіжіших і найкращих зараз на цілий Радянський Україні.

Валеріян.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ СОЦ. МУЗЕЙ ІМ. Т. АРТЕМА.

З ініціативи Головополітосвіти, з затвердження ВЦВКУ, в осени минулого року, в м. Харкові був заснований Всеукраїнський Соц. Музей ім. т. Артема. Це політосвітня установа цілком нового типу. Нам відомий стан музеїв до цього часу. Музей—люх, склеп, архів, де збирались т. зв. музейні коштовності людського життя, досягнень людського духу (мистецькі і наукові музеї), розставлялись в певному трафаретному порядкові і лежали, як сирий матеріал, котрий був потрібний і знайомий тільки «ізбраним» та тим спецам од науки, що заховались за горами книжок і провадять так зв. «наукову» роботу, працюють для «чистої» науки і рідко спускаються до «популяризації» для мас, а не пролетаризації.

Новий Соц. Музей, який будується в часи революції, в першу чергу тим і відрізняється від старих музеїв, що будується по марксистському методу класового розмежування людського історичного існування.

Тому і всі культурні надбання минулого розглядаються не як просто «культура», а як культура певного класу—буржуазії, дворянства, ремісників і т. ин.

Тим відділам старих музеїв, які мали там найбільше значіння, як художні, мистецькі, в Соц. Музеї не надається вже такої ваги, а дається місце в картині загального розвитку людського громадського життя, тільки як частині цієї загальної картини—в відділі дворянської і буржуазної культури. Голозну ж увагу звернено на боротьбу пролетаріату з буржуазією, на виробництво, зріст індустрії, збільшення і зміцнення пролетаріату до його перемоги в жовтні 1917 року. Тому і план Соц. Музею розбивається на три відділи: 1) Відділ соціального аналізу (статистику) до світової війни; 2) Війна як криза капіталістичного суспільства; 3) Перемога пролетаріату і Жовтнева Революція. Це в загальному вигляді відділи Соц. Музею. Вони охоплюють собою все життя суспільства, його поділи на класи, позакласові і надкласові групування, виробничий і культурний стан і т. ин.

Таким робом цей аналіз класового суспільства доводиться як раз до 1917 року, далі захоплюється революційна історія, розгляд її, перемога пролетаріату і нарешті—сучасна відбудова господарства. І весь час Музей не буде одходити від життя, буде йти поруч з ним, освітлювати його, експонувати і вивчати. Це й є одна з головних визначних робіт Музею, що не хоче весь час колупатись в архівах історії минулого життя, а йде від життя, від сучасності разом з розвитком нового суспільства і нової державності.

Тому, що виробництво є основа матеріального життя, сучасності, то на нього звернено особливу увагу і воно й є основою всього Музею і вже поруч з ним ідуть інші боки розгляду життя робітничого, як профрух, охорона праці і т. ин.

При Соц. Музеї засновується ціла низка кабінетів методологічних, наукових, картотека і т. ин., а вся політосвітня, робота Музею по об'єднанню заводів, виробничих районів і т. ин., йде з клубу, який має зв'язок зо всіма клубами на місцях і через який робітники втягаються в роботу Музею, бо тільки загальною допомогою і підтримкою можна збудувати цю нову установу і вона виконає своє завдання по організації робітничого класу.

В Соц. Музей влились всі музеї м. Харкова, але експонати нашої промисловості будуть вироблятися на місцях по змові самими робітниками, членами заводських клубів, бо Соц. Музей будується тільки для них і не їм прийдеться йти в нього і стояти, не розуміючи нічого перед експонатами, а Музей сам піде до них в робітничі квартали, буде збудований робітничими руками, щоб кожен робітник бачив там і себе. Цей Музей буде засобом пропаганди класової боротьби, марксизму, бо тільки така установа і має право на існування в робітничо-селянській державі.

О. Копиленко.

КОНКУРС НА ПАМ'ЯТНИК Т. АРТЕМУ.

В грудні минулого року був оголошений Донбаським Губвиконком конкурс на пам'ятник тов. Артему (Сергієву), який буде поставлений в м. Бахмуті. Особливих умов конкурсу визначено не було.

Конкурс відбувся 27-го квітня у Всеукраїнському Соц. Музеї ім. т. Артема в м. Харкові.

Проектів поступило 19 шт., 7 скульптурних і 12 малюнків. Надіслані вони були з Москви, Петербургу, Харкова і провінції. Більшість проектів самих звичайних, трафаретних пам'ятників, які ставились колись ще за старого часу. Цеб-то: п'єдестал звичайний, інколи з барельєфними фігурами, а зверху т. Артем, або в увесь зріст, або бюсти. Так що коли зняти фігуру т. Артема з п'єдесталу і замінити її якоюсь іншою, то від цього нічого не зміниться. Тільки два проекти заслуговують особливої уваги, це проект худ. Кавалерідзе (Лохвиця) з залізо-бетону (в м. Лохвиці поставлений пам'ятник Г. Сковороді, зроблений х. Кавалерідзе) і худ. Козельського. П'єдестал першого пам'ятника уявляє з себе верхівлю шахи, на якій стоїть т. Артем з експресивно-піднятою рукою.

Проект один з цікавих і є преміюваний другою премією. Третю премію одержав х. Козельський (Харків) і Щусев та Меркуров (Москва). Четверту Андреев (Москва) і Теннер та Роднев (Катеринослав). Останні

пректи за невеликим винятком уявляють з себе школярські роботи, або такі, що для цього пам'ятника не підходять, хоч і цікаві по думці та виконанню. Жюрі конкурсу складалось із слідуючих осіб: представник Донецького Губвиконкому т. Соколов, від Московського Архітектурного Т-ва проф. Рильській і скульпт. Ватагін, від Всерабіс'у проф. Кратко, від Соц. Музею ім. Артема худ. Соболев. К.

ХРОНІКА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.

В Харкові засновується «Леф» (лівий фронт мистецтва). Тут об'єднуються майстри лівого мистецтва, які працюють на Україні. Цей гурт мистців досить великий, і є досить цікаві сили для того, щоб утворити свою організацію.

Завданням «Лефа» є збудувати єдину всеукраїнську школу висококваліфікованих майстрів, які мають представити інтернаціональну течію в образотворчому мистецтві С.С.С.Р.

Головним завданням є виробничий принцип в образотворчому мистецтві, обслуговування політпросвітних установ, театрів, клубів, заводів і т. инш. В «Леф» входять слідуючі майстри: Н. Соболев, Г. Цалок, С. Боровий, А. Хвостов, Н. Міщенко, Б. Косирів, В. Ермілов, Бондаренко і инші.

Налагоджений і налагоджується зв'язок окремими представниками з Парижем (Сандро, Фазіні, Сігізмунд Олесевич), з Римом (Болеслав Цібіс), з Атенами (М. Калмикор), з Венецією (Ф. Гозіасон), з Нью-Йорком (Вол. Вобрицький), з Берліном, з Єрусалимом (П. Сапожок), Яфою (З. Константіновський) і з. ин.

Всі ці майстри походять із України і крім інтернаціонального значіння це має ще й місцеве.

На вересень місяць улаштовується мистецька виставка і зо всіх означених місць будуть привезні роботи.

СПІЛКА ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ «ГАРТ».

Регулярно кожний тиждень спілка пролетарських письменників «Гарт» улаштовує свої вечірки. До цього часу відбулося 15 вечірок, на

яких зачитували свої твори такі письменники: В. Поліщук, Г. Коляда, В. Єллан (Блакитний), М. Хвильовий, Копиленко, Дніпровський та ин. Крім того, тов. Коряк прочитав доклади на тему: «Ухили в пролетарській творчості» і на тему: «Основні моменти в пролетарській творчості». Останній доклад викликав багато полеміки, так що це питання дискусіювали на двох вечірках. В. Поліщук зачитав доклади на тему: «Сучасна українська критика» і «На літературному фронті». З приводу цих докладів теж багато було дискусій. Треба констатувати, що аудиторія вечірок «Гарту» росте з кожним виступом. Вона складається з студентів «ІНО», медакадемії, артемівців і т. д. Росте і склад самої спілки: за останній час увійшло декілька молодих письменників—тих, що починають писати, і письменників, що досі близько стояли по своїй ідеології до пролетарської групи.

В СПІЛЬЦІ СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ «ПЛУГ».

Відбулися 44 — 50 літературні вечірки «Плуга» в Харкові.

На 44-й (2-го квітня) зачитано було річний звіт діяльності «Плуга», де оглянуто було всю організаційну й студійну роботу «Плуга» за рік. В «Плугі» на 2 квітня—30 членів, не рахуючи філій. Філії є в Полтаві, Валках, Катеринославі, Лубнях, Лохвиці, Кам'янці. Організована, головним чином, молодь. На цій же вечірці вперше зачитано було ідеологічну й художню платформу «Плуга», що її потім остаточо розробляла й ухвалювала Харківська група разом з Бюром. «Плужане» (Шевченко, Сенченко, Голота, Коляда, Крашаниця, Копиленко, Божко, Пилипенко) поділилися своїми літературними спогадами. Зачитано було першого альманаха «Плуг» (усного). Було на вечірці по-над 150 слухачів.

Найцікавіша з останніх вечірок була 49-а. Поет Валеріян Поліщук (з «Гарту») зачитав свого переклада «Дванадцяти» А. Блока, що викликав надзвичайно жваві дискусії, як до потреби самого перекладу, так і що до самого перекладу. Святковості цій вечірці надав

Павло Тичина, що зачитав своїх декілька поезій. Поета, якого Харківська аудиторія чула вперше, зустріли надзвичайно тепло і з захопленням, особливо молодь. Деякі твори довелося перерхувати декілька раз...

Останні вечірки були присвячені головним чином художній прозі й критичі. Між иншим на 51 вечірці поет Дніпровський зачитав просторого доклада про «Українську індустріальну поезію». Тоді ж виступили з своїми імпровізованими поезіями, — ілюстрація до доклада, «плужане» Крашаниця, Голота, Копиленко, Сенченко, Кириленко, Коляда, Панів.

Вечірки «Плуга» мають уже постійну аудиторію душ 150—200, переважно студентів, рабфаківців, червоно-армійців. Ідуть регулярно по понеділках в Селянському Будинкові. На вечірки, приїздять і з околиць і навіть здалеку.

Самою спілкою «Плуг» (переважно Харківською групою) було розроблено ідеологічну й художню платформу «Плуга», намічено працю на другий рік свого існування. Прийнято декілька нових членів переважно з провінції. Перебрано Тимчасове Бюро, новому Бюро надано права Центрального до З'їзду «Плуга» у Всеукраїнському масштабі, що має бути не пізніш осени. В нове Бюро увійшли т. т. С. Пилипенко, А. Панів, Ів. Шевченко, Ів. Кириленко, П. Панч.

Обрано редакційну колегію, що в першу чергу приступила до редагування альманаху «Плуг» № 1, а також п'єс і інших творів, що друкує «Плуг».

Державне Видавництво друкує чотири п'єси «Плуга»: 1) Тобілевич — «Сава Чалий» в обробці, з примітками, ввідною статтю і режисерськими примітками; 2) В. Муринець — «По ревизії», комед. на 3 дії (оригінальна); 3) Степовий — «Боротьба», на 3 дії; 4) Гребініченко — «На гранях боротьби».

Приступлено до складення селянської бібліотеки. Друкується перший випуск хрестоматії «Кайдани порвіте» — «В кріпацькому ярмі», що склав А. Панів.

Закладено сталий зв'язок з Полтавською (через т. Капустянського) і з Балківською, (через М. Панча) філіями.

А. П.

КОНЦЕРТ НОВИХ УКР. КОМПОЗИТОРІВ.

В неділю 6 травня відбувся концерт нових укр. композиторів. Державн. Укр. Хор ім. М. Леонтовича під керівництвом Соболя та при участі в диригуванні присутніх у Харкові композиторів — Верховинця (приїхав із Полтави), Дрімцова, Дзбановського, Ступницького та Богославського виконав низку нових та здебільшого ще й зовсім не друкованих творів. Сюди увійшли, крім згаданих авторів, ще Вериківський, Козицький, Гайдай, Батюк, Толстиков та Сіромаха.

Тут були як оранжировки народних пісень, так і хори на слова нових українських поетів, як Тичина, Чумак та Хвильовий.

Найцікавішими з боку творчості були пісні: Вериківського: «На майдані коло церкви революція іде», Богославського «Колискова» та Козицького. Сильне враження зробили своїм буйним захопленням твори Верховинця. Відзначились хор з опери Дрімцова, «Запорожець ішов — цитять» Дзбановського та ще пісня Ступницького.

Взагалі концерт довів, що піднімаються все нові й нові музичні сили, творчість яких зв'язана з нашою революцією.

Міше — Нама.

УКРАЇНСЬКИЙ ВОКАЛЬНИЙ ХУДОЖНИЙ КВАРТЕТ У ХАРКОВІ.

Ще в липні 1922 р. був заснований Гнатом Хоткевичем укр. вокальний худ. квартет, в складі якого перебували М. Шекун, М. Орська, К. Рильська, М. Мамін, О. Ткаченко, Г. Берндт.

Квартет дав кілька десятків концертів як у м. Харкові, так і на провінції. Було проспівано більше 115 річей, куди увійшли твори таких укр. композиторів як Г. Хоткевич (був вечір присвячений муз. Хоткевича),

Сениця, Степовий, Стеценко, (три ес) й ин., зі світових композит. Шопен, Мендельсон, Лист, Обер та інші. Поруч з вокальними частинами було виконано речі на фортепіано з участю композитора Л. Лісовського та гіяністки Райтлер-Сокальської. Крім того, в один із програмів квартету увійшов квартет народніх музикантів із села Бірок, в складі: флейта—Дмитрусенко П., І скрипка—Зозуля Л., II-га—Пахолок А. І басоля (віолончель)—Парахотя Г. З річей великої музичної вартости треба зазначити вокальні №№ з «Шякунталі», переклад і муз. Гната Хоткевича.

Квартет придбав велику прихильність широких кол укр. радянського громадянства, робітників та селян під час своїх виступів як у Харкові, так і на провінції.

ВІЙСЬКОВА ВИСТАВКА.

В дні великодня була відкрита в Харкові військова виставка. Там були в схематичному виді показані всі галузі військового діла РСФСР., починаючи танками, аеропланами й кінчаючи політосвітою Червоної Армії. Між иншим тут було показано мабуть найбагатше зібрання матеріалів по боротьбі Радянської Влади з бандитизмом: махновщиною, петлюрівщиною та ин. Тут були фотографії відомих бандитів, як Махно, Щусь, Петренко, Левченко, Струк, Хмара, Лихо, Шило, Савон й ин., оригінали та фотографічні копії різних відозв, універсалів, документів, газет петлюровщини й махновщини, документи катувань населення німцями, білополяками та гетьманцями, обрізи, чорні прапори й ин.

Там же був відділ малюнків та рукописних журналів червоноармійців різних військових частин, роблених в окопах чи вагонах під час боротьби на різних фронтах, де можна було зустріти й сатиру, й агітку, й бадьорий вірш, і малюнок хемичним олівцем.

Низкою діаграм було ілюстровано культурно-просвітню та мистецьку роботу в Червоній Армії.

МИСТЕЦТВО В ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ.

У Харківській Школі Червоних Старшин зразково розвивається культурно-освітня праця. Курсанти беруть як найдіяльнішу участь в усіх культурно-мистецьких закладах школи. Так, при школі існує струнний оркестр, драматичний гурток, хоровий гурток, музичний гурток й ин. На державне утримання запрошено туди кращі сили для керування.

Так хоргуртком керує талановитий молодий композитор Богославський, музгуртком також молодий композитор Берндь. Концерти під час різних святкувань, як, напр. Жовтневої Революції, 1-го Травня, влаштовуються власними силами, де виконуються уперше новонаписані композиції на слова як своїх поетів-курсантів, так і інших революційних сучасних письменників, як от Єллан, Чумак, Поліщук В. Маяковський та инш.

Крім того, існує чималий літературний гурток, що має вже досить випрацьованих поетів, як Морозов.

Літгурток час од часу робить виступи перед широкою аудиторією на літературних вечірках «Плуга» в Сельбудинку.

ЛІТЕРАТУРНІ МАЙСТЕРНІ.

Організовані в Харкові літературні майстерні при Всерабісі вибравли раду, куди увійшли І. Туркельтауб, І. Уразов й инш. Зараз працює 36 літераторів.

ТВОРЧА ПРАЦЯ.

Поет Грицько Коляда виготовував до друку збірку мійської та індустріальної поезії під назвою «Завія в дротах». Пише велику поему під назвою «Світова симфонія».

Олександр Копиленко виготовував до друку збірку художньої белетристики, куди увійдуть оповідання — «Весняні закутки», «В крові», «Оази», «Великий Шлях», «Будинок, що на розі», «Кара-Круча» і инші. Зладив також до друку збірку поезій, працює над складанням

революційної хрестоматії «Боротьба проти зла».

Валеріян Поліщук написав поему «Коло». Його переклад «12» Блока друкує Держвидав. України.

Андрій Панів виготовував до друку збірку поезій і здає до друку видавництву «Молодий робітник» збірку оповідань «Село».

Письменник і композитор Гнат Хоткевич виготовив до друку кілька томів ще недрукованих п'єс і прозових річей. Він же написав музику до більше 100 річей, з них коло 12 на слова Ів. Франка.

Поет В. Сосюра написав низку віршів на еротичні мотиви на фоні кримської природи. Один з його спеціально написаних червоних маршів для воєнків композ. Лісовський поклав на музику; його уміщено разом з іншими піснями в збірник, присвячений Червоній Армії.

І. Ю. Кулик пише розвідку «Соціально-економічні корінці контрреволюції на Україні», конспект праці обговорювався історичній секції Інституту Марксизму й Марксознавства (придбано Держвидавом України). Випустив разом з М. Яворським «Нариси історії К.П(б)У» ч. I у виданню НКО «Шлях освіти»; працює над другою частиною. Готує до друку збірку літературно-критичних статей про українське революційне письменство..

Письменник, член «Гарту», М. Майський написав кіно-сценарій «Остап Бандура» про життя революційної боротьби на Україні. Той же сюжет Майський обробляє на кінороман, який незабаром з'явиться в українській пресі.

М. Васильківський виготовував другу збірку віршів та написав поему «Зірниця».

Композитор Кость Богославський написав музику на мотиви таких народних пісень: 1) «Щедри-вочка», 2) «Іванко коника сідлає» (коляда), 3) «В Почаєві» (коляда), 4) «Ой із-за гори», 5) «Ой на горі», 6) «Колискова», 7) «Ой поїхав мій миленький до Дубна», 8) Міжнародний гімн «Інтернаціонал». Крім того—такі оригінальні композиції до слів Шевченка: «Як би мені черевика», «Чого мені тяжко» (solo), «Над Дніпровою сагою» (чоловічий хор), до слів Вал. Поліщука «У в'яз-

ниці» і «Червоний Марш». Він же складає муз. хрестоматію для шкіл, куди входять розділи: 1) хоріві співу, 2) solo, 3) дуєт, 4) тріо, 5) мелодекламація і 6) танці, все це на народні музичні теми. Композитор закінчує збірник «Пісні Червоної Армії» на слова нових письменників.

Композитор Берндь склав музику до «Зорь» Єллана («Ударом зрушив комунар») та написав акомпанімент до хорової декламації «Червоний заспів» В. Чумака та «Леніна» Маяковського в перекладі В. Єллана.

Худ. Єрмілов зробив цілу низку нових картин, де використав крім полотна й фарб ще й інші матеріали, як дерево, бляха, мідь, дріт й ин. Між иншим звертають увагу картини «Аероплан», «Жінка», «Вікно увечері» й ин. Він готується на осінь, щоб зробити виставку.

Скульптор Кратко зробив низку скульптур, між ними «Кона», «Леніна», «Чернева», «Червоноармійця», «Троцького» «Шевченка» й ин. Де-які були виставлені. Роботи робить з дерева і мармура.

КООПЕРАТИВНЕ, ВИДАВНИЧЕ Й ТОРГОВЕЛЬНЕ Т-ВО «КНИГОСПІЛКА».

Книгоспілка що далі ширше розгортає свою видавничу діяльність. Крім друку повного зібрання творів Лесі Українки в VI томах і цілої низки книжок з поля красного письменства, а також різних галузів знання, Книгоспілка звернула увагу на друк підручників для українських трудових шкіл. За останній час уложено цілу низку договорів на виготовлення підручних книжок для цієї школи. Між ними варто відзначити, як найбільше цінні:

1. Географію в 7 випусках, що готує проф. Покровський і Л. Колісниченко; 2. Курс математики—Голубенка й Фесенка. 3. Курс української мови для трудових шкіл—проф. О. Синявського. Перші частини мають бути видруковані до початку наступного учебного року.

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО «ГАРТ».

Кооперативне видавництво «Гарт», що недавно розпочало свою діяльність, звертає увагу на видання українською мовою марксистської літератури, якої бракує на українському книжковому ринкові.

Видавництво уже видало такі книжки:

1) Л. Троцький і Х. Раковський «Перспективи й завдання нового етапу»; 2) В. Ленін «К. Маркс і марксизм». Далі друкує і готує до друку такі книжки: В. Коряк «Начерк історії українського письменства»; К. Каутський «Етика й матеріалістичне розуміння історії»; Карло Каутський «Соціалізація сільського господарства».

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО «РУХ».

Видавництво «Рух» у Харкові виготовало і здало до друку драму Тобілевича «Наймичка». П'єсу друкується в переробці. З п'єси викинено старий шаблонний матеріал; це її зробило придатною до вистав теперішнього часу. Найвища репертуарна Рада Голополітосвіту УСРР дозволила до вистави «Наймичку» в редакції «Руху».

Зредаговано й здано до друку «Чумаки» Тобілевича і «Молоду Кров» Винниченка.

Виготовлено до друку «Молодий театр», де будуть друкуватися такі дитячі п'єси: 1) «Полунчик» — Мирного; 2) «Морозенко» — Чорновуса; 3) «Чумацькі діти»; 4) «Віночок з байок» — Шуриної; 5) «Казка весняного гаю» — О. Пчілки; 6) «Ірабпрокинувся» — Муринця; 7) «Весняний ранок Тарасів» — О. Пчілки; 8) «Прометей» — Стаха.

Більшість п'єс виготовано до друку в ґрунтовній переробці так з боку ідейного, як і з педагогічного й художнього. В переробці вони цілком оновлені, через те Найвища Репертуарна Рада дозволила їх до вистави, а Соцвих уніс їх до репертуару «Дитячого театру».

Проф. М. Плевако закінчив для «Руху» «Хрестоматію нової

української літератури» ч. II. (від Франка аж до останніх часів).

Група харківських учителів закінчила для «Руху» переробку «Вінка» читанка II і працює над переробкою «Вінка» ч. III.

«Рух» веде розмови з одною з київських друкарень про друк п'яти томів «Оповіданнів В. Винниченка». Книжки вже готові до друку.

ЛІТЕРАТУРНО-ВИДАВНИЧЕ ЖИТТЯ.

(В портфелі Н. А. Рубакіна)

За час війни Н. А. Рубакін, що проживає у Швейцарії, написав низку нових робіт. Як відомо, Рубакін організував у Лозані «секцію бібліологічної психології», для дальшого розвитку створеної ним науки. Секція ця є при Інституті Жан-Жака Русо (Женева) і Міжнародному Бібліографічному Інституті (Брюссель) і знаходиться під керівництвом самого організатора.

Новою працею в цьому напрямку є «Вступ до бібліо-психології», що складає два томи (коло 40 друкарк.) і є виданий в французькій мові. Тут викладено теоретичну частину цієї нової науки.

Поруч з цим автор виготовував до друку «Руководство к библиопсихологии», де дає поради утворення інтелігентних робітників бібліотечного діла. Книжка має такі розділи: 1) Психологія читання, 2) Психологія читача, 3) Психологія книжок і 4) Психологія стосунків між читачем та книгою; психологія книжного впливу. Обидві названі праці придбані Держвидавом України і будуть незабаром видруковані в загальній редакції В. О. Боровича.

У Рубакіна є ще багато інших виготовлених до друку рукописів. Він же закінчив нову працю «Енциклопедичну бібліотечку-мінімум, що складається з 10 книжечок, де коротко зреферовані всі головніші ділянки людського життя. Бібліотечку розраховано на читачів—робітників і селян; видруковано її в Празі і має бути перевидано тут.

Рубакін виготовував до друку «Матеріали для вивчення психології

пролетаріату, селянства й інших суспільних класів. Переписка Н. А. Рубакіна з його 6000 читачами».

В переробленому вигляді має вийти відома праця Рубакіна «Среди книг», праця, подібної до якої немає навіть у Німеччині.

В зв'язку з роботою бібліо-психологічної секції Рубакін зв'язується з рядом книжкових діячів ССРР.

Б-ч.

ВИДАВНИЦТВО «ПУТЬ ПРОСВЕЩЕНИЯ».

Одному Держвидавові не під силу виконати усіх завдань що до задоволення масового читача популярною книжкою, тому наркомос УСРР утворив ще в-во «Путь Просвещения». За три місяці видано по-над 40 назв кількістю по-над 350 аркушів, в загальному тиражі до кількох сот тисяч примірників. З тієї кількості дві чи три назви видано в українській мові.

Праця в-ва йде трьома напрямками. Політпросвітня (сюди входять видання по природознавству, пропаганда ідей техніки, суспільствознавства) соціально-виховача (підручники) і професійна (підручники для профшкіл, фабрзавуча й ин.). Красного письменства «Путь Просвещения» поки що не видає. Низка назв розійшлась впродовж 3-4-х тижнів. Московська преса дала прихильні відозви.

Готується до друку «Бібліотека Селянина», редакторами запрошені кращі сили.

Бібліотека природознавства: проф. Вороб'їв, Лебедєв, Герасімов; в бібліотеці технічних знань беруть участь професори Харківського Технологічного Інституту; в бібліотеці селянина беруть участь т. т. Пилипенко, Яворський, Омельченко, й ин. Треба було б, щоб в-во звернуло дійсно належну увагу на культурно-освітні потреби села, а також переборолو легенду про те, що українська книжка не йде. Її розбиває факт існування й зріст приватних видавництв, як напр. «Рух», «Друкарь» «Час», «Слово» й ин., що заступають в цій галузі, часто зовсім недоцільно, місце наших державних видавництв.

Видання «Пути просвещения» дуже чепурні на зовнішній вигляд, на гарному папері з великою кількістю ілюстрацій й ин.

ХУДОЖНЯ ПРЕСА В ХАРКОВІ.

В Харкові зараз виходять такі літературні та інші видання, де є відділи української творчості та криптики:

1) «Червоний Шлях»; 2) «Шляхи Мистецтва» (вийшло 5 число, на якому журнал закривається); 3) «Сільсько-Господарськ. Пролетарь»; 4) Студент Революції; 5) «Комунарка України», орган жінвідділу при ЦККПБУ; 6) «Книга», критично-бібліографічний часопис (двома мовами,—російською й українською).

Крім того, літературні сторінки чи кутки бувають спорадично в газетах «Вісти ВУЦВК» і «Селянська Правда» та «Молоде Село».

В СЕКЦІЇ УКР. МОВИ.

В секції української мови при науково-дослідчій катедрі язикознавства у Харкові засновано Діалектологічний Архів для систематизації діалектологічних матеріалів з Лівобережжя. Аспіранти катедри під керівництвом О. Снявського розробляють матеріали, виготовляють картки для архіву і готуються до діалектологічних експедицій по Слобожанщині (влітку).

Керовничий секцією укр. мови О. Снявський вже кілька місяців, як виготовував до друку «Порадник діалектологічний» (програм з практичними вказівками, що і як записувати), але за відсутністю коптів «Порадник» не друкується. Розмір «Порадника» 2 арк.

НАУКОВИЙ КОМІТЕТ УКРГЛАВПРОФОСУ У. С. Р. Р.

Науковий Комітет Укрглавпрофосу УСРР увесь минулий рік провадив організаційну роботу і дуже мало видавав часу для інформацій в друку про свою діяльність. Тепер мається на увазі видавати систематичні справоздання, доклади, інформації, оновлення. Отже першою спробою такого роду є оця замітка, що її викликала зацікавленість

провінції, котра надіслала до Наркомосу цілу низку листів та запитань.

Протягом перших трьох місяців 1923 р. Наркомос закінчив організацію сітки дослідних кафедр і розпочав керування працею цих кафедр. Наркомос вживає заходів до того, аби для кафедр ударного характеру утворити як найсприятливіші умовини продуктивної праці. Для того притягаються видатні наукові сили, збільшуються асигнування, влаштовуються та постаються з-за кордону лабораторії й книгозбірні.

На порядку денному є зараз вислухати в Н. К. доклади кафедр. Перший цикл їх уже відбувся й розгорнув цікаву картину дослідчої роботи Харківських кафедр (детальні матеріали готує до друку проф. Котов).

Н. К. стимулює наукову роботу шляхом премій та надання наукових ступенів.

Поруч з дослідчою роботою завданням кафедр є підготувати молоді наукові сили. Питання про пильну підготовку аспірантів та належний добір їх є черговим питанням кожного засідання Наукового Комітету.

Одну дослідчу кафедру м. Харкова поширено в Інститут Марксознавства.

За останній час дуже зміцнів живий зв'язок з науковими установами України. З провінції в великій кількості надходять детальні матеріали: справоздання, доклади, операційні плани, листи, де провадиться живий обмін інформаціями про хід робіт в установах та Н. Комітетові. З Одеси та Києва приїздять з докладами до Н. К. наукові робітники. З свого боку Н. К. командує своїх представників з метою зміцнення зв'язку з науковим світом за кордон (проф. Бернштейн, викликаний до Сорбони, чл. Н. К. Беліков), до Москви і Петрограду, до Києва й відусюди має не лише свіжі матеріали, але й привітання з приводу того, що зміцнюється зв'язок поміж вченими України та Р.С.Ф.Р. Особливо великі надії що до організації та піднесення продуктивності наукової роботи покладає Н. К. на майбутній З'їзд вчених України, що його Н. К. влаштовує спільно з Госпланом з метою досліду природніх багатств України.

З ЛІТЕРАТ. СТУДІЙ.

Професор Плевако М. скінчив і здав до друку хрестоматію нової укр. літератури т. II: «Від Франка до наших днів». Зараз працює над т. I: «Од Котляревського до Франка». Пише статтю про Лесю Українку і бібліографію до неї ж.

В ІНО кінчив курс історії літератури і веде Шевченківський семінар.

К И І В.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КИІВ 1923 р.

(Допис).

Кінець зимового сезону в літературному житті Києва нічим не відзначився. Власне вийшло кілька книжок, що, безумовно, були цінним явищем в нашому бідному на оригінальне життя. Сюди треба віднести 1, 2, 3 томи повного зібрання творів Короленка в перекладі українською мовою та 3 том повного зібрання творів Лесі Українки. (Короленка видає Держвидат, Лесю Українку — «Книгоспілка»).

На перший погляд літературний Київ справляє враження повної порожнечі і тільки при уважному вгляданні у внутрішнє, що не набуває організованих форм кипіння, та окремі змагання можна помітити живі сили, творчу роботу та деякі спроби організації. Чому все це не виходить на поверхню? Чому не реалізується та потенційна сила, що її доволі має Київ? Тут є дві ґрунтовних причини: матеріальна скрута, що безпосередньо відбивається на книжці (а звідси продаж, а звідси й видавання), на її ціні, на попиті, на розмірах і штовхає її на неповський шлях («мир приключений», бульварні авантурні романи), а з другого боку індивідуальна особливість Києва, що туго йде на літературні об'єднання, і, не маючи міцного організаційного осередку, що міг би згуртувати ідеологічно спільну групу, навіть мало виявляє в цьому напрямкові ініціативи.

Хоч казати правду, осередки такі є, їх 2.—«Клуб Совработник», який організував літературну студію з ясно окресленим напрямком вивчення російської літератури, і тому коло нього гуртуються письмен-

ницькі сили, хоч ідеологічно часто-густо і не зв'язані, але об'єднані ознакою мови. Літературна студія «Совработнік» провадить досить жваву роботу і, маючи серед лекторів та викладачів кращі київські сили із російських письменників та учених сил, набула певного авторитету і симпатій широких кол громадства.

Другий організаційний осередок—літ. студія при студії Курбаса «Березиль» веде інтенсивну роботу, має інтересно розроблений план навчання (не спеціалізується так вузько, як «Совработнік») і прекрасно підібраний персонал викладачів та лекторів. Керує студією Б. Якубський. Численна аудиторія—постійна ознака в роботі студії, і в мінує їй треба поставити лише те, що вона веде свою організаційну роботу по лінії педагогічній, не віддаючи своєї уваги літературно-творчим силам, хоч має для організування них багато даних.

Взагалі літературний Київ можна було б примітивно і схематично поділити на дві протилежні й ідеологічно ворожі групи: 1) панфутуристи (роzkладувателі, деструктивісти), які організовано тримаються і літературні виступи своїх окремих членів завжди вводять в певні організовані рамки і 2) не панфутуристи (неокласики, потенціальні плужане,¹⁾ і ціла низка, найчисленніша, письменників індивідуалістів). До не панфутуристів, звичайно, в першу чергу—по старшості—треба віднести письменників старшого покоління як от: Л. Старицько-Черняхівську, Н. Д. Романович-Ткаченко, Л. Яновську, А. Кримського, котрі не складають певної групи, бо де-хто з них прийняв революцію, яко матеріал для своєї творчості, а частина не відчувала і залишилась зі своїми темами XIX (як що не IX) віку, з дореволюційними літературними традиціями. Із цієї групи найбільш писала Н. Романович-Ткаченко і треба шкідувати, що технічні причини не дали мож-

ливості друкувати її творів, бо в них може історик і теоретик письменства знайти цінний матеріал для спостережень та досліджень. Стара форма і новий зміст становлять перехідову форму до цілком нових літературних явищ.

Друга група, як що можна так назвати її, індивідуалістів складається в основі своїй з Тичини, Васильченка, В. Черняхівської, В. Атаманюка, В. Підмогильного (живе під Київом на селі), А. Казки (живе під Київом на селі). Це не є організоване об'єднання, навпаки,—всі вони окремо проходять свій творчий шлях, не виявляють ініціативи до організованих виявлень своєї творчості, але продуктивність праці кожного із перелічених доволі велика, і тільки завдяки ріжним технічним причинам твори їхні лишаються не оголошеними, не зачитаними, не надрукованими. Тичина закінчив 4-ту книгу віршів, працює над поемою «Прометей», написав кілька казок для дорослих дітей на соціальні теми, де в тонкій художній формі казок робить з них цікаве на наш час явище. Васильченко друкує п'єсу «Кармелюк», пише оповідання, котрі лишаються, на жаль, невідомими широким колам. В. Черняхівська, молода поетка, ще без ясного політичного світогляду, але останні твори її—відомі випадково і в дуже невеликій кількості—звертають на себе привертну увагу присутністю в них нових сучасних мотивів. В. Атаманюк написав збірку оповідань під назвою «Голод» і склав збірник віршів «Акварелі». Зараз працює над перекладами з новітніх єврейських поетів, ці переклади робить з оригіналів і зараз вже закінчує перший збірник. К. Казка в Києві буває лише наїздами. Пише ліричні вірші здебільшого в класичних формах на теми близькі до чистої лірики, але його творчість, майбуть, найменше зі всіх перелічених відома Києву.

Таке явище, як наведені поети-одинокі, треба пояснити не тільки гострою індивідуальністю поетів, остільки викінченою, що неможливим стає знаходження спільної платформи для об'єднання. Ми гадаємо, що причина криється в відсутності організуючого центру.

¹⁾ В квітні вже заклалась філія «Плуга», але невідомо оскільки енергійно провадитиме свою роботу, і тому зараз нічого сказати не можна. Фундатори філії—Г. Косинка, Т. Осмачка і Я. Савченко.

Звичайно, таким центром міг би бути журнал з широким культурно-літературним програмом, але появлення його тяжко передбачити з причини відсутності матеріальних засобів. Спроба організувати в 1922 р. «Мистецьку Трибуну» і «Гонг» лишилась без конкретних наслідків. Дуже скидається на такий бесплідний намір і «Кермо», що навіть після збору передплати вже 4 місяці не може випустити першого числа.

Неокласики—група ідеологічна, а не організаційна.—М. Рильський та П. Филипович (невідомо чому не Пилипович)—М. Зеров. Відзначаються ясністю свого поетичного кредо і строгою відірваністю від боїв і радощів живого життя. Найбільш сучасний П. Филипович, що іноді доволі близько підходить до сучасних моментів, але все ж таки не переживає їх остільки інтенсивно, щоб вони стали для нього творчими чинниками.

Найміцнішими ідеологічно й організаційно являються панфутуристи: М. Семенко, О. Слісаренко, Г. Шкурій; тяжить до них Микола Терещенко, але це тяжіння пояснюється не органічною близькістю, а лише прагненням організації, угруповання. І можна бути певними, що індустріалістичні мотиви (вони починають зараз переважати в творчості Мик. Терещенка) виберуться з анархічної трясовини панфутуризму.

Проте, щирість деструктивістичних переконанів панфутуристів лишається під великим сумнівом. «Кермо» ідеологічно є органом, що має об'єднати київські течії, має знайти спільну платформу, в якій ні словом не згадується про деструкцію, воно має виходити під редактуванням двох панфутуристів, що прибрали псевдоніми і ними хотять відмежуватись від попередньої своєї діяльності, збудованої на літературних бешкетах і потрібної лише для тих, що за всяку ціну вирішили стати відомими широкому світові.

Даючи зараз такий стислий огляд, я сподіваюсь в наступних листах по черзі спинатись докладніш на окремих течіях і виявити на тлі сучасного письменства їх обличчя та роль.

Юр Меженко.

МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ У КИЇВІ.

Осередок українського музичного життя у Києві—то, безперечно, Музичне Т-во ім. М. Леонтовича. Скупившись коло себе всі визначні культурні сили, одержавши, нарешті, допомогу уряду, Т-во, перетворене з Комітету пам'яті М. Леонтовича, досить інтенсивно розвинуло свою діяльність. Вся внутрішня організаційно-творча робота переводиться в Комісії, де розроблюються плани й проекти і, по мірі можливості, тут знаходять вони й своє здійснення. Так, Музична Комісія, на яку падало найбільше роботи, крім перегляду числених творів сучасних композиторів, що надсилали свої твори Т-ву для рецензій, виробила програм циклів-концертів, історичних та камерних, ухвалила переклади українською мовою західно-європейських класиків (сольоспіви Шумана, Шуберта, Вольфа, Гріга і др.), упорядкувала музичну спадщину композиторів Степового та Стеценка, склала програм місячника «Музика», першого органу музичного українською мовою (перше число «Музики» вийшло 12 квітня ц. р.), організувала в кінці минулого 1922 р. цикл музичних бесід під назвою «Вівторки»; на цих «Вівторках», що збирали числену публіку, яка приймала інтенсивну участь в дискусіях, було, між іншими, зроблено такі доклади: К. Квітка—«Етнографічна праця М. Лисенка», «Періодизація народної музики», «Ритмічні паралелі в піснях словянських народів»; М. Грінченко—«Вступ до історії музики»; Ан. Буцкій—«Сучасні проблеми в музиці»; П. Козицький—«Уваги до історії української музики» (критика на нову книжку по історії укр. музики М. Грінченка). Спроба організації таких прилюдних «Вівторків» мала безсумнівний успіх і Музична Комісія веде їх надалі. Розроблено план етнографічної екскурсії для запису найбільш архаїчних та інтересних укр. нар. мелодій; екскурсію передбачається перевести до північних повітів Чернігівщини. На чолі цієї етнографічної роботи стоїть відомий музикант—етнограф К. Квітка. Т-во має для цього фонограф і кілька валків, надісланих з центру.

Музейна Комісія привела до ладу музейну спадщину, що залишилась після смерті Степового та Стеценка; вироблено план утворення Музею Музичної Культури ім. Лисенка. Завдяки заходам Т-ва до майбутнього Музею придбано 4 срібних вінки М. Лисенка, яким погрожувала небезпека опинитися за-кордоном або бути знищеними у майстернях ювелірів. При Т-ві існує Музично-Теоретична бібліотека ім. К. Стеценка, що має вже по-над 1700 назв. На «Всеукраїнській Виставці Друку», що відбувалася у Києві в березні ц. р. було виставлено нотні експонати Т-ва.

З діяльності художніх інституцій, що існують при Т-ві, на першу чергу треба поставити працю Капели-Студії ім. Леонтовича, яка складається переважно з робітничого елементу. Великий репертуар Капели дав їй можливість взяти участь в багатьох концертах, переважно на окраїнах Києва, в районах з робітничим населенням.

Останніми часами заклалася при Т-ві «Музична Дитяча Студія», де переводиться спроба внести все нове, що існує в сучасній педагогіці, і саме в тій її царині, де ми маємо діло з мистецтвом у вихованню дитини.

Вокальний квартет ім. Степового при Т-ві не міг розвинути своєї діяльності, як то намічено було планом; причина тому — брак коштів; але й тут треба зазначити, що крім числених концертів у самому Києві, квартет зробив не одну подорож до провінції, понесши українську пісню серед трудящіх мас, переважно робітництва цукроварень. Одною з останніх поїздок Квартету була поїздка під час ювілейних Лисенкових свят, з нагоди 10 річниці смерті композитора. Цим свята дали змогу Т-ву ознайомити громадянство з новим твором комп. Мих. Вериківського «Реквієм», який виконано було хором ім. Стеценка при Т-ві під диригуванням автора.

З других закладів, що дбають про поширення й розвиток української музичної культури, треба вказати на «Музично-Етнографічний Кабінет при Всеукраїнській Академії Наук, що відчинився 10 жовтня минулого року. До цього часу Кабі-

нетом вже зібрано по-над 700 нар. мелодій. Останніми днями вийшло ч. I. «Повідомлень» Кабінету, яке містить студію К. Квітки: «М. Лисенко, як збірач народних пісень». На чолі кабінету К. Квітка.

Треба згадати концерти капели «Думка» під керуванням відомого Нестора Городовенка. Програм концертів поширено творами визначних російських та європейських композиторів: Мусоргського («Ісус Навин»), обох Танєєвих, Сахновського («Тирса»), Гречанінова, Анцева, Гайдна. Концерти мали значний матеріальний та художній успіх.

Державний Академічний Оперовий театр ім. Лібкнехта 29-го березня виставив українською мовою «Гальку» Монюшко, при участі найкращих оперових сил: Литвиненкової-Вольгемут, Микиши, Матусевича, Бозенсона та інших. Постановка режисера Самарина-Волжського. До постановки нічого нового не внесено, крім того, що співали українською мовою, але й це не нове, бо «Галька» йшла вже не один раз у Києві (Садовський). Слідуючою виставою укр. мовою йде «Сільська Честь» Масканті.

З життя музичних шкіл, що дбають про укр. музичну культуру, треба зупинитися на діяльності Вищого Державного Музично-Драматичного Інституту ім. М. Лисенка, де маємо диригенський відділ (як окремий факультет, на чолі з деканом, композитором П. Козицьким) та факультет української драми.

Мик. Грінченко.

ШКОЛИ ПЛАСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА У КИЄВІ.

Академію Мистецтв у Києві перетворено в Інститут Пластичного Мистецтва. Там же Художньо-Промислову Школу перетворено в Художньо-Індустріальний Технікум. У Києві також існує ще Архітектурний Інститут, а в Межигір'ї (коло Києва) Художньо-Керамічна Школа.

В Інституті Пластичного Мистецтва зараз іде уперта боротьба між прихильниками худ. Бойчука, так званими «бойчукістами», які мають певний напрямок із впливами візан-

тійського та єгипетського малярства, і з другого боку прихильниками худ. В. Кричевського. Числом і талановитістю переважають бойчукісти..

ПОСМЕРТНА ВИСТАВКА КАРТИН ОЛЕКСАНДРА МУРАШКО В КИЇВІ.

В кінці минулого року (5-го грудня) відбулося п'ять років з дня одкриття у Києві вищого органу художньої освіти—Української Академії Мистецтва—нині Інституту Пластичного Мистецтва. Крім чергової звітової виставки праць своїх професорів і учнів, Інститут рішив одмітити свій перший ювілей двома виставками, присвяченими творчості покійних—працівників Академії—О. О. Мурашко і Г. І. Нарбута. Посмертна виставка творів О. О. Мурашко, яку технічно було легше перевести в життя, відбулася першою.

Виставка, що відкрилась в одній з невеличких залей Академії в її нинішньому тісному й темному помешканні на вул. Гершуні (був. Столипинський),—дала можливість підвести підсумок творчості покійного художника, яка обрисовується тепер перед нашими очима, як цілком закінчена картина. Для виставки була змога використувати далеко не весь матеріал, що єсть у Києві—було виставлено тільки більшу частину тих річей Мурашко, що збереглися в його майстерні; інші речі, що перебувають також у Києві по державних інституціях та в приватних руках, довелося, через тісноту помешкання та брак коштів, лишити за бортом. Разом було виставлено 35 закінчених картин та 37 етюдів та ескізів.

Творчість і самий напрямок, в якому працював Мурашко, є вже тепер досягнення історії. Українське малярство на початку XX століття не дає нам якоїсь цільної картини. Через брак власних органів вищої художньої освіти воно розбивається не топографічно—як часто на заході—на низку місцевих, великих та дрібних шкіл—а на напрямки в залежності од того, де такий-то майстер пройшов свою вищу школу. І ось ми бачимо з одного боку пред-

ставників петербурзької школи (переважно учнів Рєпіна та передвижників); в Києві—Котарбинського, Пимоненка, Ф. Красицького, Ф. Кричевського; в Одесі—Кузнецова, Костаня, Бодаревського; в Харкові—Васильківського т. и.; з другого—представників краківської школи—Бурачека, М. Жука т. и.; далі представників південно-німецьких шкіл—почасті Свідомського (Дюсельдорф), Мурашко, Порай-Кошица (Мюнхен) і т. д і т. д. Найбільш видатним та яскравим «західником» на Україні і був Мурашко.

Киянин з походження, Мурашко (1875—1919) вийшов з трудової сім'ї.

Дитиною він ріс на Чернигівщині, поки його не взяв на виховання спочатку дядько його Крачковський, що жив у Борзні, а далі Олекс. Іван. Мурашко, власник колись відомої іконостасної майстерні в Чернигові, який пізніше й усиновив молодого «Сашка». Тут-то молодий Мурашко і проникся любов'ю до малювання, рішив стати художником. Батько хотів, щоб син залишився ремісником і хазяїном майстерні, яка на той час, з нагоди росписів Володимирського собору у Києві, переїхала до Києва. Звідси виникла сварка, 16-ти річний хлопчик уходить з дому і починає працювати самостійно. Йому допомогли А. В. Прахов, В. М. Васнецов т. и., що перебували тоді у Києві, 1894 року ми застаємо Мурашка вже у Петербурзі, в академії—мрії тодішніх провінціальних художників, де він пізніше й спеціалізується в майстерні Рєпіна. Цей останній був тоді в zenіті своєї слави, і як його сюжети (особливо «Запорожці»), так і маніру письма, і брудні фарби—все це засвоює молодий Мурашко. 1900 року, за конкурсну картину «Похорон Копшового» він одержує командировку за кордон. Ця картина переховується нині в музеї петербурзької Академії. На київській виставці були лише етюди до неї—фігури козаків, написані ультра-реалістично, бурими та чорними фарбами—цілком в дусі рєпінської школи і блаженної пам'яті передвижників.

Пізніше ця закуска пезає без сліду. За кордоном—в Парижі і особливо в Мюнхені—Мурашко ціл-

ком перероджується. На виставці була лише одна його річ паризького періоду—«Татьяна»—меланхолічна дівчиця з «загадковими» очами й ала Котарбинський, написана також в яких-ся сиреньких та темних тонах. Лише в Мюнхені Мурашко, під впливом місцевої школи, цілком міняє зміст і характер свого письма. «Сюжетність» російських передвижників цепає майже без сліду, його завдання тепер—чисто колористичного порядку. Гарячі фарби, ясний соняшний промінь, різні колористичні комбінації—стають його темою. Ясно, що петербурська школа в данім разі лише причавила його природню південну любов до яскравого світу та чистого кольору. Тому не дивно, що, повернувшись з-за кордону, Мурашко вже 1907 року остаточно кидає Петербург та переїзжає до Києва. Що-правда, Мурашко, кидаючи столицю, ставив на карту свою кар'єру, яко художник, бо «провінціальних художників» в Росії не визнають за людей. Почасті воно так і вийшло—ні в Петербурзі, ні в Москві ім'я його ніколи не було популярним. Проте, за кордоном Мурашко мав порівнюючи великий успіх—він що року виставляє свої речі в Мюнхені (Secession), у Відні (Künstlerbund), Берліні (Grosse Berliner Kunstausstellung) Венеції та и. Міжнародна виставка в Мюнхені приносить йому й золоту медаль за «Карусель». Фірма Schulte влаштувала 1910 року навіть спеціальну виставку його творів в Берліні, Кельні та Дюссельдорфі. Його речі попадають у музеї та приватні збірки Амстердама, Нью-Йорка, Будапешта, Женеви й т. и.

Київська виставка з'ясовує, що Мурашко пройшов чималий еволюційний шлях. Дешевий репінізм, солоденький паризький «Salon», неприємне, реалістичне «Благовіщення», грубоватий та брудний по фарбах портрет пейзажиста Яна Станіславського—все це лишається далеко позаду. Починаючи приблизно з 1910 року, він робить самі свої «соняшні» речі. З них найбільш характерна «Неділя», писана у м. Смілі 1911 року—дівчата край хати—вся пропитана соняшнім промінням. «Прачка» написана також вся в золотих та червоних тонах. Після

попереднього чистого натуралізму Мурашко вживає тепер імпресіоністичну маніру комбінації кольорів—де, напр., написане синіми фарбами вікну робить вражіння білого («Родинний портрет на веранді»). Найбільш працює він в галузі портрету, де вживає й олійні фарби, і пастель, і вугіль з крейдою і т. д. І тут також він ставить собі переважно чисто колористичні завдання. Остання велика його річ—«Продавщиці квітів» написана незвичайно смілими, широкими мазками, з ефектними комбінаціями фарб і тонів. Мабуть краще, що вона залишилась незакінченою.

Революція захопила Мурашка. Все життя своє він мріяв про визволення України та її мистецтва з старих кайданів, мріяв надати Київ'ю значиння Атен для України та цілої Росії. Змагався внести живий дух в закислу атмосферу Київської Художньої Школи, але зубри, що сиділи в ній, міцно тримали свої позиції. Перед початком війни Мурашко заснував приватну студію-мастерню, яка об'єднала кращі сили тодішнього Києва, зібрала до 100 учнів. Мурашко в мріях бачив вже, як з цієї студії виросте згодом молода академія мистецтв у Києві—але війна розбила ці мрії. Проте, як вибухнула революція, Мурашко став у число перших організаторів Української Академії Мистецтв.

За час своєї роботи в Академії Мурашко став на її правому, консервативному крилі. Але тепер, коли молода Академія рішуче стала на революційний шлях, утворюючи нові форми мистецтва, Мурашко вже став досягненням історії, і оцінка його повинна бути зроблена порівнюючो-історичним методом. Коли пригадати, яке болото уявляла собою Петербурська Академія до революційних часів; що в час, коли Мурашко готував свою конкурсну картину, ще тільки засновувався в Петербурзі «Мирискуства»; що тоді, коли Мурашко вже стає європейськи визнаним мистцем, ще тільки починає виходити бойовий орган передових художніх кол Росії—«Аполлон», на якого міщанська преса кидається з оскаленими зубами, тоді стане ясно, що Мурашко для свого часу—цілий революціонер, безконечно далекий од

всіх тих Богданових-Бельських, що засмічували художні виставки своїми нудними натуралістично-повчительними річами. Тим, що «сюжет у нього одходить на другий план, і завдання його картин—чисто малярського характеру, він став головою вище своїх сучасників на Україні. Навіть самий той факт, що Мурашко кидає столицю і працює на Україні над відродженням її мистецтва—його незабутня заслуга.

Нині, коли Київська Академія пішла далеко вперед і здала натуралістичний напрямок в архів, Мурашка можна вже оцінювати спокійно *sine ira*.

Ф. Ернст.

ТЕАТР ІМ. Г. МИХАЙЛИЧЕНКА.

Театральна майстерня ім. Гната Михайличенка прискороно працює над викінченням репертуару до чергової гастрольної подорожі. Цього року театр запрошений до Москви, куди поведе, крім старих колективних композицій масового дійства, ще низку робіт біжучого року, а саме: Буфонади Ч^о 1 і Ч^о 2—*Marche funebre*, —кілька поем і останню, що це в роботі, композицію—Карнавал. Буфонади Ч^о 1 і Ч^о 2 зроблені майстернею в процесі робіт над розв'язанням питання майстерства театру, себ-то над повним звільненням руху і звуку театру в певній рівновазі форм од усіх сторонніх елементів.

Marche funebre і поеми зроблені по чисто колективному методу мистецтва дійства в звуковій і руховій як колективно, так і індивідуально.

В новій композиції «Карнавал» майстерня ставить собі технічне розрішення низки композиційних питань, як то: зв'язок масового дійства дійством індивідуума, супровід окремих сцен масою. Надіюється в прискороному темпі закінчити композицію до липня ц. р.

«Г А З».

27 квітня в Шевченківському театрі пройшла нова постановка Л. Курбаса «Газ» Г. Кайзера. Постановка зробила величезне враження. За час революції на Україні це найбільша й виключна мистецька робота в театрі.

Все, що до цього часу було зроблено в напрямку одшукання форми революційного театру, блідне перед постановкою «Газу». В ній Курбас досяг ще нечуваних результатів спеченичного розв'язання принципу будови колективно-конструктивного образу.

«Газом», безперечно, покладені перші основи театру Революції, який до цього часу жив або в теоріях, або в невдалих спробах других українських режисерів.

«Газ»—результат піврічної роботи майстерні «Березіль».

В основу замислу постановки Курбас положив проблему виявлення соціально-класової (робітничої) динаміки в її діалектичному процесі.

Цю проблему,—без найменшого перебільшення,—Курбас виконав блискучо.

Форма постановки (здійснення проблеми) вражає своєю науковою розробкою. Курбас до подробиць вистудіював всі закони акторського матеріалу в масових будовах, мінімум і максимум технічної можливості масового акторського матеріалу і на підставі цього дослідів поставив перед собою завдання дати мистецько-ритмичний синтез із елементів ритмики різних категорій: ритмики виробничого процесу, стихії мітингу, колективного горя робітників під час вибуху газового заводу і т. п.

Засоби до переведення цього завдання Курбас взяв: колективно-конструктивний рух, колективно-конструктивне слово (в сценічному розумінні), конструктивний костюм і станки.

Вся композиція «Газу» оперта виключно на масові дії, на творенню масового образу.

Виставу одвідали всі профсоюзи м. Києва. Шеф «Березіла», 45-а Дивізія, за постановку «Газу» зачислив Курбаса почесним курсантом.

В кінці травня Курбас приїде в Харків з трьома постановками: «Жовтень», «Рур» і «Газ».

Я. С.

ТВОРЧА ПРАЦЯ.

В Києві вийшло дві книжечки поезій Бенедикта Лівшица: «Из топи блат» і «Болотная медуза». Книжки цікаві змістом і гарно видані.

В кінці квітня тут прочитав В. Шершеневич дві лекції на теми: «О современной поэзии» і «О театре».

Композитор М. Штейман написав симфонію «La-vie»—життя, де використав нові музичні здобутки в гадузі ритму й контрапункту, а також вклав революційний зміст. Він же написав на теми українських пісень нову оригінальну симфонію, що викликала в музичних колах Києва велике зацікавлення. Річ виконав автор в Т-ві ім. Леонтовича.

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК.

Сесія Колегії Укрглавпроба під час перебування свого у Києві (29/IV-12/V) ознайомила на місці з процесом тієї роботи, в горні якої перетоплюється наукова думка України,—з діяльністю Всеукраїнської Академії Наук.

Величезна, незамінима, повна великої самоофіри праця В. У. А. Н. за роки її існування збрала колосальні наукові матеріали. Вони, ніби резервуари води під ґрунтом, що має позбавити Україну від посухи та неврожаю, як що ту воду пустити артезіанськими колодізями (доклад акад. Тутківського),—чекають лише того моменту, коли, покликані до життя, проллються над полем науки, що його протягом 5-ти залізних років попало вогнем і мечем.

Але через брак коштів усі ці матеріали лежали досі похованим скарбом. Ті незначні, часто-густо казково-малі асигнування, котрі Наркомос України спромігся відпустити до 1923 р., підтримували тільки зовнішню Всеукр. Академію Наук, що мала зберегти вигляд державної установи. Проте, віддана самій собі, своєму інстинктові життя, Академія не тільки не вмерла, але зміцніла, зацікавила собою радянське, селянське суспільство і притягла такі молоді життєздатні сили, котрі, без сумніву, обіцяють низку великих досягнень.

В. У. А. Н. висунуло життя, і умовини життя скерували її творчу роботу в тому напрямі: «служити живим, наглим потребам країни і погоджувати свої висновки, вважаючи на бажані можливості майбутнього».

Як ведуть роботу окремі члени та колективи, наукові установи Академії? В Академії широко вживано принципу колективної праці, до якої втягнуто молодь київських вищих шкіл, педагогічні кола міста, провінцію, село. Все оце сумлінно та самовіддано збирає, сортує, систематизує, розроблює матеріали, складає колекції, виконує різні завдання.

Велика кількість комісій, що на перший погляд здається незграбною, складає одно організоване ціле, де керують роботою кілька чоловік (кількість академиків є невелика).

Головний інтерес зосереджено: на досліді природних багатств України, на дослідях в обсягу зоології, ботаніки, геології, на вивчванні промисловости країни, техніки, економічних та правових відносин, умовин сільського господарства, на питаннях сучасної педагогіки, фізичного виховання, на вивчванні умовин праці, харчування населення, його життєвих обставин, гігієни, впливу голоду, антропологічних дослідях, на живій мові України, її науковій мові (величезна роль роботи термінологічних комісій) та на краєзнавстві, що скрізь викликає зараз великий інтерес.

Звичайно, що такий короткий облік не охоплює усієї науково-практичної праці Академії й тих завдань, які стоять перед нею.

«Академика» життя перетворило. Це вже не «безсмертний», замкнений від усього в зручному кабінетові світ, що заглиблюється в «чистій науці». Академик В. У. А. Н.—це людина, «випробована в бойовій праці», людина, що боронила й берегла цінності Академії через усі перипетії київських військових переживань. Це людина, що не струсила пороку України від своїх ніг, але поділила усі її страждання.

Це людина, яка на своїх плечих перетягла десятки пудів книжок—по книгозбірнях, препаратів—по кабінетах, віддала туди зібрані з цілого світу колекції; людина, що відмовила собі в minimum'і палива, аби тільки зберегти оранжереї, віддала свій час, здоров'я задля праці, за котру нічого не плачено, у скасованих, але потрібних до життя комісіях. Це той, хто пішов зі своїм багажем до Раб-

факів, Студій, Клубів, до якого на доклади в лабораторії прийшла молодь з вищих шкіл, з села, від міського пролетаріату. І Академія в цілому покинула свій «Дім» і вийшла в «Світ», увійшла до цілої низки установ, надаючи їм особливого культурного відтінку, зацікавлюючи громадянство.

«Є ще порох в пороховницях», але надірвано сили, життя скоро минає. І на вустах багатьох чуємо піклування про те, хто заступить наших академиків. Ця підготовча робота заступництва йде бадьоро та солідно.

Матеріальний стан Академії Наук є ще остільки кепський, що вона не має змоги навіть надрукувати відчитів про свою діяльність за минулий рік і розв'язати де-які передсуди, — підход до Академії з мірялом колишніх затхлих установ. Цього треба зректися, — підійти як найближче до методів роботи в В.У.А.Н., до її перспектив, її величезної ролі для України.

Як що йно поліпшений буде матеріальний стан країни, Академія стане щоденною потребою держави. Тоді вона скаже своє слово і займе в державі належне їй місце, де матиме змогу використати всі найбагатші можливості сконцентрованої в її стінах розумової сили, творчих прагнень, найцінніших досягнень.

А. Р.

ПОЛТАВА.

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ.

Сонна тиша великого провінційального міста вражає кожного при в'їзді до Полтави. І тільки приглянувшись ближче, можна спостерегти в ній пульс духового життя. Функціонує декілька шкіл вищого типу (ІНО, кооперат. технікум, також індустріальний, межевий, губпартшкола). В них зібрано переважно селянську молодь, що об'єднана в гуртки (природничі, літературні, політичні й драматично-хорові) працює, помімо сили зачотів над самоосвітою, й чуло відгукується на все, що допомагає в цьому, цікавлючись особливо новою поезією. Майже всі

музично-вокальні вечірки відбуваються з якимсь докладом наукового змісту, іноді, як на святах Шевченка, і з декількома. Щороку вшановується по різних школах роковини Драгоманова, Франка. Ювілейні дати й роковини переважно українських діячів не бувають забутими, хоч своєчасно відбувалися й урочисті збори, присвячені спогадам і докладам про В. Короленка, О. Блока.

У минулому, напр., році були відзначені роковини народження Гр. Сковороди докладами про його життя, філософію й вірші та байки в ІНО, про епікурейзм та новознайдений його рукописи — в Полтавськ. Науковому Товаристві. Видано присвячену йому книжку Тисяченка й відкрито пам'ятник у Лохвиці, де, як і в місці його народження в Чорнухах, Сковородинські свята пройшли дуже урочисто, при участі багатьох просвітніх організацій та Акад. Наук.

П. Мирному, могила якого перебуває в стані повного забуття, без жодного напису чи огорожі, уділяє увагу Наукове Товариство. Рік тому було встановлено йому акедемію, де зачитані спогади про нього, досліді над його листуванням і рукописами, що переходять у Полт. Музей. Недавно в Наук. Тов-ві відбувся доклад Івги Рудинської про ролі Івана Білика, брата письменника, в написанні «Пропашої сили» (друга назва «Хіба ревуть воли»). Вона ж підготовляє нове критичне видання цього твору, в погодженні з С. Єфремовим та Марковським (Київ), що мають теж одну з його рукописних редакцій.

Взагалі Полтавське Наукове Товариство, відбуваючи свої засідання раз-два на місяць, в присутності членів (їх є біля 25) і досить великої кількості гостей, переважно молоді, є осередком, біля якого скупчуються місцеві наукові сили. Останні доклади зачитано в ньому Гр. Коваленком (про укр.-кі. криниці, їх походження, зв'язані з ними свята й пісні) і Н. Мірзою-Аваканц (студія над актами Полт. городского уряду 17 в.). По зразку експедиції в Яреськи (Миргородський повіт) 1921 р., що дала добірний матеріал з боку пісенного (записано біля 400

пісень із нотами), археологічного (неоліт), етнографічного (одяг, будівлі, мова), фольклорного (до сотні казок, також загадки, прислів'я весілля, й подорожі по р. Ворсклі з науково-археологічною метою М. Рудинського в осіні 1922 р.,—намічається й зараз наукова виїзна комісія від Музею, при якому закладено й спеціальне екскурсійне бюро, а також етнографічний гурток.

З листопаду м. р. при Музеї заложено також Філію Київськ. Музичного Тов-ва ім. Леонтовича. Своїм завданням вона ставить студіювання народної музики (був ранок, присвячений лірі) й закордонних класиків. Тут об'єднується тісна група місцевих фахівців та аматорів.

Перед широкою публікою часто виступають з хоровими концертами Попадач (художній хор ім. Шевченка) і В. Верховинець (студентський хор в ІНО). Останній, мимо аранжировки народних пісень і танків, працює над утворенням жанру укр-го романсу й пролетарської пісні на слова відомих сучасних поетів (було з них декілька концертів).

Зімній сезон ц. р. пройшов з оперними постановками місцевим колективом під диригуванням Єрофеева. В репертуар увійшли «Паяц», «Аїда», «Пиковая дама», «Евгеній Онегін», «Борис Годунов» і інш. Квітнева пожежа в головному театрі ім. Гоголя знищила майже всі декорації й костюми опери й південківців (Київ), що недавно прибули на гастролі. Сили обох труп цим підірвано (сума збитку біля 250.000 р.), а театр буде відремонтовано хіба до осені. Постановки з обмеженими засобами намічаються тепер в музич. школі й недавно відкритому будинкові ім. Короленка, які мало відповідають театральному призначенню. Полтавська публіка, що переповнювала театр на етнографічних переважно п'єсах трупи М. Заньковецької в січні, лютому, тільки в останній час почала входити в смак класичних і глибоко продуманих постановок - п'єс європейського репертуару (Мольєра, Шекспіра та інш.), або загальнолюдського змісту річей Л. Українки, Олеся державною трупою ім. Шев-

ченка, що прибула в другій половині березня. На жаль, всього не доведеться побачити.

Що до видавничої справи, то Полтава має зараз регулярно тільки «Голос Труда», малопреступний селянству, російською мовою. Для уникнення цієї хибі зараз намічається що-тижня до часопису давати ілюстрований додаток «Наше Село».

Приблизно 2 рази на місяць виходив орган ГКСМ «Червоний Юнак». При ньому заклалися видавництво, яке за цей рік випустило збірки «Нове Різдво», «Смерть богів» (пасхальна) «Пам'яті К. Лібкнехта», також «Червону кобзу» г. Епіка, «Гетьманщину» с. Божка. В найближчому часі малося видати збірки, присвячені укр-ій наймищці й К. Марксу та Енгельсу.

Але брак матеріальних засобів, що не дає змоги оплачувати працю друкарень і авторів, стає на перешкоді нормальному існуванню цього зараз, здається, єдиного для губернії вид-ва. Споживча спілка видавничу справу зліквідувала, хоч і має силу рукописів, в тому числі 2 повісті Гр. Коваленка. Губвідат, що видав у 1922 р. 3 зб. поезій Сіммена, також «Тарновщину», повість А. Семікіна, де-які сільсько-госп. брошури, книжку про клубну працю В. Чередниченка та інш., всього до 20 брошур, став виключно торговельним підприємством.

Біля «Ч. Юнака» намічається збирання для бюро Полт. «Плуга» творчості селянських поетів. Надіслана збірка М. Лебедем (Кобеляки). Тут же заложений гурток «Червоний поет», для з'єднання взагалі молоді з поетичним хистом, як і для теоретичних студіювань. Кобзарем Гамалією готуються мотиви до червоних дум Епіка.

В таких побіжних формах і уявляється духовне життя полтавчан, коли не лічити ще політкурсів різного типу для робітників освіти.

Іван Капустянський.

ПОЛТАВСЬКИЙ «ПЛУГ».

В склад Полтавської філії «Плугу» входять товариші: В. Чугай, Ів. Капустянський, Гр. Епик, Ю. Жилко,

Г. Баленко, В. Чередниченко, запроханс інших.

Філія зареєструвалася в Центральному Бюро «Плуга» і, зв'язавшись з ним, розпочала свою працю.

Біжуча праця — «Вечірка білоруської поезії», доклад т. Капустянського про білоруське письменство і переклади Чугая з біл. мови й та виготування до друку творів покійного поета Тодора Темного, (Яловеги). Капустянський працює над статтею про Тичину. Крім того, полтавські плужане теж працюють над обробкою й редагуванням п'єс для селянського театру.

Г. Епік написав низку поезій і оповідання «Нова сила» (зчитано на останній вечірці «Плуга»). Передали до друку також Жилко й Баленко свої поезії. В. Чередниченко докінчила писати роман.

Олесь Донченко (з плужан міста Лубень) написав велику поему «Зелене болото» і низку дрібних поезій.

Т. Степовий (вступив недавно до «Плуга») написав п'єсу «Боротьба», що її друкує Державне Видавництво.

Воно ж друкує п'єси Гребеніченка (теж з «Плугу»), «На гранях боротьби» (переробка за Волковим) і п'єсу Муриця (з «Плугу») «П'є ревізії».

«ОРХУС».

У квітні ц. р. в Полтаві засновано «Общество русских любителей художественного слова» («Орхус»), на чолі з поетом К. Шелонським. У склад його увійшли почасти учасники місцевого місячника «Радуга», що замер у 1921 р. на 3 числі (Гофман Богданович, Антропов і ін.), а почасти молоді сили, всього 16 душ. Відбулося декілька засідань, на яких зачитані й обговорені поезії Сіаського, Шелонського і ін., а також доклад з формальним підходом до поетичної творчості. Відчувається на напрямі гуртка вплив О. Влока, І. Северяніна, почасти В. Маяковського. Найбільша увага в «Орхусі» звертається на досконалість форми.

ТВОРЧА ПРАЦЯ

В. Чередниченко закінчила повісті «Юнацький роман» і «Дві

поетки брудбіл'ї», працює зараз над великим романом.

Гр. Коваленко написав 2 великих повісті «Дажь-божі діти» (з життя кам'яної доби) і з життя цехів 18 в., де дієвою особою виступає й Гр. Сковорода; виготовано ним також декілька дитячих п'єс.

М. Рудинський працює над археологією і мистецтвом Полтавщини.

В. Щепот'єв студіює Шевченка й народню творчість.

О. Бузинний готує студію про новознайдени в Полт. губархіві рукописи творів Сковороди.

Ів. Капустянський написав і видрукував статті: «Нова укр-ка пролетарська поезія»; «Гр. Сковорода» (в «Голосе труда»); «Народження Христа та колядки» (в «Новому Різді»); «Великдень — христ. пасха в порівнявч. освітленні» (в збірці «Смерть богів»); «В. Поліщук, український поет» (в збірці ІНО «Великому Жовтню») і ряд інших біжучого значіння; рецензії на «Дочерей Октября», «Науку віршування» Якубського, «Сині етюди» М. Хвильового, «Черв. кобзу» Гр. Епіка (передані до «Голосу Труда»). Передано ним до Нашого Минулого статті: «Рукописи М. Гоголя в Полт. Музеї», «Фольклорний збірничок для Гоголя в Полт. Музеї», звіт про діяльність гобкоміса Полтавщини, інформації. Має виготовану статтю «Забутий поет (С. Мартос)». Пише: «П. Тичина, яко поет революції»: «Футуризм на російсько-українському ґрунті», рецензію на поезії Сіммена, «Огляд Полтавських видань 1922 р.».

Композитор Верховинець написав низку пісень і романсів на слова Тичини, В. Поліщука, Хвильового «Ой зацвіла папороть», Чумака та інш. Де-які з цих пісень виконувались студентським хором під орудою композитора.

ПОЛТАВСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО.

Наукове Товариство в Полтаві заложене ще в 1917 р. при Музеї, коли виникла потреба зібрати художньо-мистецькі цінності, етногра-

фічні матеріали, археологічні речі, фолклор, студіюючи їх.

Зараз Тов-во налічує до 50 членів зі співробітників Музею, місцевих учених і письменників, також педагогів. На чолі його спочатку став В. Щербаківський. Головою зараз В. Шепотьєв, секретарем М. Рудинський. За роки існування Тов-ва відбулося багато засідань, на яких були присутніми всі охочі переважно студентська молодь. В 1919 р. виданий том «Записок», в 1920 р.—2 відбитки звітів археологічних, яко частини 2 тому. Через матеріальні обставини видання припинилося. Але всі наукові доклади зберігаються в рукописах до слушного часу.

ДОНБАС.

ГАСТРОЛІ «ФРАНКІВЦІВ».

Гастролю українського державного театру ім. Ів. Франка, під реж. Гната Юри, на Донбасі, як свідчить місцева преса, проходять з надзвичайно великим, як художнім, так і матеріальним успіхом.

Всі вистави проходять з аншлагами. Робітничі маси захоплені художньою грою колективу театру ім. Ів. Франка. Прибувши до Харкова представник театру привіз з Бахмуту цікаві документи, які свідчать про непочату ще ниву на царині мистецької праці в Донбасі. До цього часу на Донбас не було звернено належної уваги, і він примушений був задовольнятися «художніми досягненнями» непевної вартості. Тільки весно цього року, з ініціативи Головополітосвіти, було командировано на Донбас одну з кращих на Україні труп — театр ім. Ів. Франка, який і зробив майже цілий переворот в ідеологічному розумінні мистецької творчості. Цей театр має одвідати цілий Донбас, з усіма шахтами й заводами.

З приємністю підкреслюємо бажання делегатів IV Губерніяльного З'їзду Профсоюзів Донбасу, підписане, між иншим, такими відповідальними робітниками як т.т. Рухівич, Корнюшін, Радченко і т. д., які просять театр ім. Франка «одвідати всі робітничі райони Донбасу,

аби дати можливість робітничим масам ознайомитись з одним з кращих художніх досягнень українського театру».

В другім акті, надісланім театру ім. Франка від Губерніяльного Відділу Народної Освіти, під числом 2393, висловлюється по адресі театру подяка за постановку делегатам З'їзду п'єси: «Ревизора», в якім, між инш., зазначено: «Работая на местах — в селах і рабочих городах, будучи оторванными от культурных ценностей городской жизни, они (члени З'їзду) с глубоким удовлетворением заявляли об действительном удовольствии, которое получили от Вашего спектакля: Частичное недоверие, которое имелось в начале среди некоторых отдельных работников к постановке «Ревизора» на украинском языке, после спектакля было совершенно рассеяно и признано, как большое культурное завоевание, которое позволит широким трудящимся массам познакомиться с классическими произведениями на их родном языке».

Вважаємо за необхідне додати до цього, як зразок думки місцевої преси що до гастролів театру ім. Ів. Франка, виїмок з газети «Всероссийская Кочегарка» під ч. 60:

«Еще о франкивцах».

И вторым и третьим спектаклями, «франкивцы» доказали, что не «горилкой единой» жив украинский театр, что вовсе не обязательны высокие скачки танцующих «гопака», что только умные, интеллигентные и любящие свое дело артисты могут обеспечить украинскому театру здоровое развитие.

Такие артисты в труппе, руководимой т.т. Гнатом Юрой и К. Коханенко, имеются.

Радостно становится, когда видишь этих пионеров нового театра, с увлечением отдающихся большому, славному делу.

Постановкой пьесы «Весілля Фігаро» артисти — «Франкивці» окончательного разбили лукаво мудрствовавших неукраинцев, уверявших что украинскому театру не подняться до уровня европейского. Признаться и мы, группа театралов, отнеслись несколько недоверчиво к тому, что украинцы ставят эту комедию.

Тем сильніше було удовольствие і радість, когда ми увидели на сцене не писаря Гаврильчука или Стецька, а Фигаро. Настоящего, живого, как ему и следовало быть.

Да не один только Фигаро (Гн. Юра) был хорош. Превосходно играли О. Рубчиківська (Сюзанна), Сокирко, (де Базиліо), Юрський (судья), Пилипенко (ликарь), тов. Юра (секретарь суда), Ватуля (граф).

Были хороши и остальные персонажи вплоть до «массовиков» — крикунов на суде.

Также имели артисты большой успех в пьесе «Ревизор» Н. Гоголя.

Переполнившая театр публика после каждого акта много раз вызвала исполнителей. В минус следует поставить слишком быстрый темп хода пьесы в некоторых местах.

От этого зачастую теряется цельность впечатления. Это, впрочем, по французской поговорке — «недостаток от достоинств». Артисты видно на зубок знают роли, но и этим злоупотреблять не следует.

Г. Ф.

Так працює на Донбасі український театр ім. Ів. Франка.

Г. П.

КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОДІЛЛІ.

МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ.

В кінці минулого року перше велике зібрання літераторів об'єдналося в «Асоціацію Молодих Пролетарських Письменників». Розпочалася праця читанням власних творів. Пізніше розбирали «Вир Революції», а ще пізніше «Шляхи Мистецтва», Хвильового, Сосюру, Вал. Поліщука, Чумака, Михайличенка. Літературні гуртки ВУЗ'ів приймали жваву участь в праці. Поруч з публічними виступами, відбувалась і внутрішня, студійна праця. Т. Хмарою було зачитано кілька докладів про форму, про футуризм і т. и.

Збори Асоціації мали численну аудиторію.

В січні ж, коли в Харкові сформувався «Гарт», кам'янецькі письменники звязалися з центром і переіменували себе на «Гарт».

На останніх зборах зачитали листа т. Блакитного, статут спілки «Гарт», якого й прийняли.

В «Гарт» увійшли: Бузько, Хмара, Дніпровський, Балицький, Польовий, Кицюк, Кириленко.

Вжили заходів до організації в Робфаку «Плуга» і підтримки його активною роботою своїх членів.

20-лу на численних зборах Робфаку, С. Г. Інституту, І.Н.О. і всіх технікумів організовано «Плуг».

Т. Бузько написав «7 баллад аквареллю» і кінчає зараз драму антирелігійного змісту «хи-ха-хо».

Т. Дніпровський закінчив віршований роман «Крицеві Коліна».

Т. Кириленко пише велику поемодому антирелігійного змісту «Владики».

Т. Кицюк закінчив другу частину поеми «Похід».

Т. Хмара почав писати поему «Емігрант».

До осені 22 р. в Кам'янці працювала трупа імені І. Франка. По її переїзді до Вінниці працювала трупа Колесниченка, якій не пощастило і яка цілу зиму провела на селах.

В січні артисти Блакитний і Нятко, що вийшли зі складу трупи Франка, зробили спробу до відновлення б. театру Лесі Українки. В день 10 роковин відбулось відкриття театру п'єсою «Лісова Пісня», але за виїздом ініціаторів з Кам'янця, трупа розпалась.

В серпні минулого року під керівництвом т. Бузька і артистів сланського й Нятка було організовано «Майстерню Сценічної Творчости», що пізніше й склала театр Лесі Українки.

Існує в Кам'янці Художньо-Промисловий Технікум. Гр. С. Сковороди, яким керує художник Гагенмейстер. При Технікумі існує керамичний відділ.

Спроби організувати весняну художню виставку кінчилися невдало, хоч і є там 10 художників, що могли б її влаштувати.

БІЛОРУСЬ.

БІЛОРУСЬКИЙ ТЕАТР.

Білоруський театр заснувався літ 10—12 тому назад серед народницької молоді мійських окраїн і зразу понав під вплив дрібно-буржуазного руху. Розвинулись на революційний не міг з-за царських утисків.

Тепер з НЕП'ом, театр занепадає за браком коштів і відсутністю платоздатного глядача. Неп'омани й ин. «публіка» вимагає міщансько-буржуазного репертуару, тому йде в російський чи єврейський театр. На щастя, білоруси такого репертуару ще не мають. Питання ці були зачеплені на суді над

театром у м. Мінську, що відбувся в квітні місяці ц. р.

БІЛОРУСЬКО-ЛИТОВСЬКИЙ
СТАТУТ.

Білоруська Державна Університетська Бібліотека збагатилася важнішим і рідким пам'ятником білоруського друку «Литовським Статутом», видання 1588 р.

Цю коштовну книгу бібліотека здобула од білоруського етнографа А. П. Сайунова. Крім цього, придбано всі твори Сайунова, що відносяться головним чином до Вітебщини та Полоцьку.

(«Савецькая Белорусь» № 75, од 6/IV. 1923 р.)

РОСІЯ.

ВСЕРОСІЙСЬКИЙ СОЮЗ
ПИСЬМЕННИКІВ.

Всеросійський Союз письменників відзначив соте (100-е) зібрання своїх членів, на якому читали свої оповідання: Ів. Новіков, І. Є. Зозуля; поезії — О. Мандельштам, С. Парнок, А. Лейскеров, К. Большаков і П. Родімов. З доповіді секретаря правління А. Соболя видно, що з 1-го січня 1921 р. тут виступали зі своїми новими творами такі письменники: Б. Зайцев, Ф. Сологуб, В. Вересаєв, Ів. Шмелєв, Ів. Новіков, Г. Чулков, М. Осоргін, євг. Замятін, Ю. Сльозкін, С. Разумський, Григорієв-Батрашкін, М. Пришвін, Н. Русов, В. Волкенштейн, П. Муратов, В. Язвіцький, Вл. Лідін, Б. Пільняк, Л. Лунц, К. Федін, М. Слонімський, Вс. Іванов, Н. Нікітін, С. Буданцев, П. Романов, Н. Бромлей, М. Козирев, А. Тріштанов, Ал. Соболев, Є. Зозуля, Л. Остроумов, А. Глоба, Л. Карпов, А. Окулов, В. Катаєв; поети: Н. Асеев, С. Клічков, П. Орешин, П. Антокольський, Б. Пастернак, Р. Івнев, С. Соловйов, С. Парнок, Ан. Бєлий, Ал. Блок (в останній приїзд до Москви), Вл. Ходасевич, М. Цветаєва, К. Бальшаків, Гумілев, Ал. Ліпскеров, Ю. Верховський, Н. Ашукін, Г. Шенгелі, і критики: Гросман, Цявловський, Гер-

шензон, Бердаєв, Чехихін-Вітрінський, Д. Благой, Лаврецький, В. Сакулін, Львов-Рогачевський, Я. Браун, К. Чуковський, Б. Грифцов, Мих. Столяров.

За час з 1-го січня 1921 року по березень 1923 року було влаштовано вечорі, присвячені пам'яті Короленка, Блока, Достоевського і вечір Б. Зайцева.

В помешканні союзу влаштовували свої вечорі і збори такі літературні угруповання: «Особняк», «Звено», «Союз поетов», «О-во им. Чехова».

Правління виділило окрему комісію по вивченню життя і творчости Герцена.

25-ий ЮВІЛЕЙ МОСКОВСЬКОГО
ХУДОЖНЬОГО ТЕАТРУ.

На майбутній (у жовтні ц. р.) ювілей Москов. Художнього Театру в-во «Светозар» в загальному редагуванні А. М. Бродського випускає такі книжки, присвячені цьому театрові: 1) «Грибедов в Худож. Театре», історія сценічної постановки «Горе от ума», напис. Немирович-Данченком, 2) «Пьеси Чехова в МХТ», Н. Ефроса, 3) «История Моск. Худ. Театра» Ефроса, 4) «Царь Феодор Иоаннович на сцене МХТ» Юрия Соболя.

ПРОЗАІКИ.

Видавнича діяльність російських письменників іде все більше в гору. Друкують свої нові книжки прози М. Пришвін, Сергеев-Ценскій, Ольга Форш, Вл. Лідін, А. Соболев, М. Булгаков, Л. Нікулін, Мар. Шкапская, П. Павлович, Л. Гумілевскій, Н. Крашенинников і багато інших.

48 «ПЕРЕДВИЖНА» ВИСТАВКА
В МОСКВІ.

Рівно 60 років назад 13 молодих художників, розірвавши з Академією, створили ядро «Т-ва Передвижних Виставок». В основі своїй ці художники взяли реалізм живої російської дійсності. Громадянська їх нота була аналогічною «хожденію в народ»,—в картинах підкреслювались жалощі до простого народу. Але поступу ця група художників і досі майже не зробила, захоловувши на старих трафаретах. Найбільш сильні передвижники, як Рєпін, Маковский, Касаткін, Богданов-Бельскій, Архипов та ін., або повімрали, або повтікали, або зрадили старий напрям. Лишилися дрібні наслідувачі.

Разом з народницькою ідеєю умерло в Росії і «передвижництво».

М. Н.

НАЙКРАЩІ ЖУРНАЛИ.

Самим серйозним і цінним сучасним журналом в Росії типу товстих журналів треба визнати «Красную Новь» за редакцією А. Воронського, де уміщують велику кількість як літературного, так і політично-наукового і критичного матеріалу. З тонких найкращим є «Прожектор» за ред. М. Бухаріна.

Поет Григорій Петніков написав поему «Партизаны весны» і «Зорано». Лаштує до друку друге вид. книжки: «Книга Марии Зажиги-снега». Переклав роман Ф. Шлегеля «Люцинда», Рільке «Сказ о любви и смерти» і Грільпарцер «Любуша» (драма). Працює над статтями з історії німецького романтизму. Він же готує прозову хрестоматию нов. укр. літератури.

В. Нарбут випустив у в-ві «Лірень» кн. віршів «Александра Павловна».

ПЕТЕРБУРГ.

У Петербурзьському бібліографічному журналі «Книга и Революция» № 11—12 уміщено статтю про творчість П. Тичини М. Могилянського. В статті зроблено схематичний коротенький вступ про поетів часу революції. Згадуються поети старшої генерації: Семенов, Савченко, Ярошенко, Загуд, Рильський, Чумак і Єллан.

Автор має чисто естетичний підход та дрібно-буржуазну ідеологію, тому його замітка є кривим дзеркальцем.

УКРАЇНСЬКА КОЛОНІЯ В МОСКВІ.

Юліан Шполь повернувся з Берліну до Москви. В Берліні він видрукував збірку своїх поезій.

Володимир Гадзінський закінчив поему «Епштейн» і написав декілька критичних нарисів.

Василь Шевченко, відомий кобзарь, працює над дослідями кобзарського життя.

При українському клубі імені Шевченка в Москві (Тверська вул., 37) регулярно відбуваються літературні вечірки, на яких автори прочитують свої нові твори і де відбуваються диспути з приводу прочитаного.

Українська колонія в Москві святкувала традиційне Шевченківське свято. За три дні клуб одвідало більш, як десять тисяч громадян. Було улаштовано доклади й концертний відділ, при участі артистів Петренка, В. Шевченка і ін. Були представники од всіх державних українських установ в Москві.

Клуб імені Шевченка одержав од Московського Літо дозвіл на видання щомісячника «Новое Слово», під редагуванням В. А. Гадзінського.

Московська артіль письменників «Круг» прийняла до друку, переклад оповідань Калістрата Онищенка з української на російську мову. Крім того, «Круг» випускає «Избранные рассказы К. Онищенка», с українського, є предисловием переводчика», під редак. Б. Пільняка.

НА ЕМІГРАЦІІ.

УКРАЇНСЬКА «РЕСПУБЛІКАНСЬКА» КАПЕЛЯ.

Українська капеля, яку склав на Україні відомий диригент і композитор Кошиць, у даний мент перебуває в Америці. Всюди капеля користується великим успіхом у жовтоблакитній емігрантщини та американської дрібної буржуазії.

Г А Л И Ч И Н А.

Василь Стефаник виготовив книжку найновіших новел, яку видає в-во «Нові Шляхи».

Поет Степан Чарнецький пише драму з життя сучасної української інтелігенції.

Письменник Ф. Дудко написав роман «Aeternum» — «В тенетах життя».

У Львові виходить журнал реакційного напрямку під назвою «Літературно-Науковий Вістник». Провідником його є відомий гетьманець, укр. монархіст «Дмитро Донцов».

Там же вийшло 4 числа журналу «Митуса», органу символістів, де брали участь письменники: А. Павлюк, Ю. Шеурумена, В. Бобинський, О. Бабій, Е. Іваненко, Ф. Дудко, А. Волошкін, А. Рудницький, В. Сичинський, М. Леліт, Ю. Ліца, Е. Яворський та інші.

Там же вийшло декілька чисел журналу-місячника сцени і театру «Театральне Мистецтво».

Художник проф. П. Холодний працює у Львові, де займається переважно графікою.

Поет М. Вороний написав «Requiem», твір божественно-контрреволюційний та містичний. Він же виготовував драматичний етюд «Чорний Сон» та «Поет і Диявол».

Вийшла книжка П. Тичини «Сковорода», В-во «Нова Культура» 1923 р., Львів.

Відомий український режисер і артист О. Загаров перебуває зараз у Львові, де провадить працю в театрі «Українська Бесіда». Ставить Ібсеновські й інші п'єси, так званого, європейського репертуару.

Т У М А Н Я Т Ь.

Німецький журнал «Das Literarische Echo» в Берліні од 1-го березня 1923 року умістив листа М. Галущинського зі Львова про українську сучасну літературу. Лист остільки нахабний, оскільки й тенденційний та прокислий. Не кажучи про те, що тут змішані і Каманія і Петров, і Кашенко, і Володимир Кобилянський, і якісь Федів-Злотополець та Турляський, а немає Олеся, — в дописові немає ні словечка про нове мистецьке життя на Радянській Україні, де виступають десятки нових творців, що заступили місце старого покоління. Тільки й сказано, що десь є «Вісти» та «Шляхи Мистецтва».

В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ.

СУЧАСНИЙ АНГЛІЙСЬКИЙ РОМАН.

Літературне життя Англії відбивається тепер головним чином у романі. Англійський роман розподіляти можна на дві частини: одна що продукується, як літературний мотлох, для масового ужитку задля ріжних старих дів дрібної й великої буржуазії та старих холостяків і подібних до того ж кола інших читачів, друга частина — це той роман, що відбиває передові ідеї й настрої англійського суспільства.

Першого типу роман продакується сотнями авторів, серед яких вже є й відомі (як у Росії — Вербицька, а у нас хіба по аналогії можна назвати шовіністичну Вербицьку — А. Кашенка).

У нас про них і не знають, а там їх сотні; а такі імена, як Чарльз Гарвіс, Нат Гульд, Марія Кореллі, Дель, Вікторія Крос, заступають собою творчість і Дікенса, і Байрона і Уайльда.

Продукція цієї п'ятірки розвинулась до кількості 2 мільйонів при-

мірників, кожний з них написав щось коло 70 романів—це ціла злива.

Навіть англійська критика вважає їх зразком пошлятини, тупоголовства та анти-художности. Це в більшості романи з життя аристократичних сімей, де скачки, море, коні й породисті собаки мішаються з панством. А через те що в Англії дуже розвинута система бібліотек об'єднаних між собою, куди оптом закуплюють той мотлох, то отрута од нього йде не тільки на буржуазію, а мабуть у більшій мірі на робітництво.

Але є низка письменників, які є дійсними мистцями і дають багато цінного в своїх творах. Правда, їх бойкотує чистеньке англійське «цнотливе» суспільство, але вони ведуть своє діло, правда неорганізовано, анархично, а все ж одвоюють для себе право, щоб їх вислухали.

Це будуть: Джозеф, Конрад, Гелсуорсі, Вільям Джордж, Бірсфорд, Мекензі, Арнольд Беннет, Д. Маор, Лавренс, Джільберт, Каннан, Г. Уеллс та ще де-кілька инш.

Конрад—це найбільший письменник сучасної Англії, який дорівнюється до Бальзака. На фоні життя острівів, розкиданих по Великому Океанові, Конрад, як великий стиліст, дає у формі авантурного роману різко-окреслені малюнки психологічного реалізму.

По духові він протестант-революціонер, який ненавидить, підкреслюючи, міщанський побут англійського суспільства, що убиває все живе в людині. Конрад—поляк, який жив на Полудневій Україні, юнгою вступив на пароплав, плавав впродовж 15 літ, потім осів в Англії; почав писати коло 35 літ. Зараз йому більш 60.

Арнольд Беннет—сальоно-вий анархист, який дав цинічну епопею, присвячену провінціальній англійській буржуазії.

Джильберт Каннан—анархист—містик; він дрібно-буржуазний своєю душею, але він шукає якогось виходу з лабет буржуазного суспільства. Його військовий роман «Час і вічність», мабуть, найсильніший протест проти війни в англійській літературі. Ринок і бібліотеки його бойкотують.

Джон Гелсуорсі—ідеаліст, шукає правди й ин., але користується

й методами історичного матеріалізму. Розглядає й критикує клас великої буржуазії. В романах показує, як вона вироджується.

Лавренс страшенно ненавидить дрібний буржуа й міщанин; його книжку трудно й на ринку знайти, бо він ставить полові проблеми. Його переслідують, палять, бо вважають за порнографіста, а він всього на всього пішов не далі Золя.

Решта, за виключенням Уеллса, не так вже визначається, але праця їх доповнює (звичайно, в англ. обставинах) попередніх.

Уеллс—це рефлексор англійських настроїв, хисткий і мінливий, бо є дзеркалом ідей дрібної буржуазії й інтелігенції. Він то був проти війни, як напр. в романі «Увільнений світ», то швидко змінив свій настрій, під час її виступаючи з шовіністичними статтями.

Деяносто дев'ять відсотків книжок в Англії мають на увазі розвагу, і лише один хіба відсоток є справжньою духовною їжею, і то він припадає на літературу протесту проти буржуазного англійського суспільства.

ПРОТЕСТ.

Цими днями опубліковано протеста групи революційних письменників, куди входять Сінклер, Андерсен, Горький, Барбюс й ин. проти нападу, якого буржуазний світ робить на Радянський Союз.

В НІМЕЧЧИНІ.

Дорожнеча на шкільну книжку в Німеччині примусила німецьке міністерство наук, освіти і мистецтва видати таке розпорядження: 1) скоротити розмір книжок, 2) упростити видання, 3) встановити вимір і вдачу книжок з приватних і державних книгозбірень в тимчасове користування.

По останніх бібліографічних відомостях за першу половину 1922 р. в Німеччині видано всього 18.332 книжки. На першому місці белетристика 2.885, далі йдуть юридичні й політичні книги і т. д.

Б. Келерман у в-ві Фішера друкує свій новий роман «Das Ver-mächtnis» («Духовне завічання»).

В. Бодє опублікував том етюдів про Леонардо-да Вінчі.

НЕПОКІРНИЙ ПИСЬМЕННИК.

Орден почесного легіону відібрав від французького романиста В. Марґейріт звання кавалера цього ордена, яке мав письменник за видрукований його роман «La dracoppe», де зачеплено мораль французьких буржуа.

ІСТРИЧНО-МИСТЕЦЬКІ МАТЕРІЯЛИ.

Гр. Г. Спінелі у Флоренції опублікував щоденники й листи відомого історика часу відродження Вазарі. Матеріали ці розшукували цілі століття. Вони є дуже цінні для характеристики епохи. Разом опубліковано й кореспонденцію до нього Мікель Анджело, Ніколо Веспучі, Олександра Медичі й ин...

НАУКОВІ НОВИНИ.

КУРСЬКА МАГНІТОВА АНОМАЛІЯ.

Як відомо, магнітова аномалія Курської губернії складається з двох смуг аномального магнетизму, приблизно завширшки 2-3 верстви й довжиною 200-250 верст. Вони тягнуться поруч одна з одною поміж собою протягом на 60 верст з північно західньої частини Курськ. губ. на її грانیці з Орловською губ. на полудневий схід до Воронізької й Харківської губ. В північній частині цієї смуги є два максимуми, де маємо наче б нові місцеві магнітові бігуни земної кулі. І магнітова стрілка, підвішена за центр, тут стає сторч. Ці максимуми лежать коло міст Шигрів і Оскола, і є найбільшими на всій земній кулі. Після вимірів гадають, що тут є цілий підземельний хребет щільної гірської породи, в найвищих місцях якого й лежать ці максимуми. Гравітаційні й магнітові центри збігаються, це коло Оскола. Коло Шигрів гравітаційні центри розходяться, тому що там на захід крутий підземний обрив, а на схід повільний скат з низкою гребнів, що встановлені варіометром.

На думку акад. П. Лазарева, в минулу геологічну добу тут кам'яна оболонь землі тріснула і щілину заповнили залізні маси, що складають центральне ядро землі, з радіусом в 4500 кілометрів. Ці маси, затвердівши, намагнітились, утворивши магнітову граду, що викликає аномалію. Щільні породи утворюють гравітаційну аномалію.

Для того, щоб можна було судити про природу причин аномалії, цікаво

простежити намагнічування сталього долота, що вживається для свідрування (бурення).

Вже на глибині 5 сажнів при свідруванні намагнічування досягало такої сили, що притягало п'ятифунтові залізні речі. Це намагнічування де-далі зростає і на глибині 76 саж. воно притягає 93 фунти залізних речей.

Згідно з останніми підрахунками членів комісій, що керували роботою по обслідуванню магнітової аномалії в Курській губернії, загальні поклади заліза, що викликають її, в два трильйони 500 мільярдів пудів залізної руди.

Поклади високосортової руди, коли вийде, що ці підрахунки правильні, удвоє більші всіх світових запасів.

Досі вважалося, що найбагатіші поклади залізної руди у Сполучених Державах Америки, яким належить майже 40 відс. відомих раніш запасів.

Франція була одною з найбагатіших на залізну руду країн. Її поклади залізної руди, гідної для розробки, рахувалися в 400 млд. пудів, що становить майже 1/3 всіх відомих раніш світових запасів. В Англії поклади залізної руди мало не втридцятую, а в Німеччині — вп'ятнадцятую менші.

У нас чудо: виростають нові поклади найдобрішої залізної руди (може, й чистого заліза) і до того — 2,5 трильйонів пудів, або в 600 разів більше всіх відомих у нас покладів.

Характерно: до війни один професор Лейст протягом 22 років працює над розв'язанням загадки магнітової аномалії і приходять до

висновку, що її викликають величезні поклади магнітового залізняка, що впливає на відхилення магнітової стрілки. Але реакційний темний царський уряд, дуже байдужий до справи збільшення наших багатств, на це жадної уваги не звернув.

Радянський уряд навіть в ту хвилину, коли його стан був найкритичніший, коли денікинці доходили до Курська, знаходив час і кошти, щоб думати про електрофікацію і про дослідження магнітової аномалії.

За тими винаходами велике майбутнє. Радянська країна на фронті мирної праці показала себе не гірше, як на фронті захисту своїх ґранниць од нападу ворогів працюючого люду.

В. П.

ТЕОРІЯ ВЕГЕНЕРА.

Німецький вчений проф. А Вегенер р. 1920 виклав свою теорію геологічної будови землі, що викликала багато суперечок серед астрономів, геологів, географів та біологів.

Він вважає, що суходоли колись складали одну суцільну масу, що потрохи розривалася, посуваючись на захід; верхній шар землі («саль») слизить по більш твердому, що є під ним («сіма»). Найбільшим доказом цього є подібність східного берега Америки до західного Європи й Африки, а також посування Гренландії (по розрахунку Вегенера $\frac{3}{4}$ милі в 47 літ.), що підтверджено вже давно астрономічними вимірами.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ.

Вельмишановний Товаришу Редакторе!

З огляду на де-які непорозуміння, що виникли з приводу надрукування мого твору „Повстанці“ в Берлінському журналі „Нова Україна“, вважаю за потрібне заявити, що в жодному органічному звязкові з редакцією „Нової України“, а так само і з іншими літературно-громадськими групами за кордоном я не стою. Рукопис „Повстанців“ і ще кількох творів я вислав за кордон на адресу гр-н Я. Оренштейна і Є. Вирового, з проханням їх видрукувати, мавши на увазі, головним чином, видання окремої збірки. Але я не заперечав так само й можливості видрукувати їх по журналах, прохаючи зазначати в кожному випадкові незалежність автора. Це треба мати на увазі й надалі, бо може бути, що й інший висланий мною матеріал буде за кордоном видруковано.

Мусив я вислати матеріал за кордон тим, що умови для друку вдома склалися для мене несприятливо. Київське В-во „Час“, якому я передав ще взімку р. 1921 свою збірку, ще й досі не видало її через фінансові труднощі. А офіційні літературні кола виявили до мене надто неприхильне відношення, щоб я міг гадати про видання чогось з своїх творів за їхньою допомогою.

Прийміть вислів як найглибшої пошани і як найщиріші побажання успіху у Вашій справі.

В. Підмогильний.

Примітка редакції. Є звязок організаційний і є звязок органічний. Охоче містимо спростування В. Підмогильного й віримо, що організаційних звязків у нього не було. Що ж до органічних—хай читачі самі судять з тої коротенької характеристики «новоукраїнського» твору В. Підмогильного, що її дає в цьому числі «Ч. Ш.» тов. Стефан Кароль. Хай це спростує автор «Остапа Шаптали» (видання Всеукраїнської Головної політосвіти УСРР). Ми гадаємо, що не випадково контр-революційна «Нова Україна» хапається за твори Підмогильного.

Критика й бібліографія.

НІМЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ ПІСЛЯ ВІЙНИ.

(Бібліографічний нарис).

Духова культура Німеччини, що мала перед великою європейською війною виразне раціоналістичне обличчя, виявила після війни нахил до ірраціонального, до окультизму, містичного. Вона задовольняється лише тим, аби відживити своїх класиків і заступити ними новий рух. Збірник „Der Dom“ (Insel-Verlag, Leipzig) містить чудові що до друкарської техніки видання творів Ф. Баадера, Гамана (північного чарівника), Парацельса, Якова Беме та инш.

В центрі теперішнього інтересу, як здається, стоїть Яків Беме, містика якого зробила такий глибокий вплив на німецьку романтику. Доказом тому є численні нові видання його творів. Також поширюються й інші представники, так званої, християнської містики: Мейстер Екгарт, Бернгард з Клервосу, Франціск з Асизи, з особливо містичної романтики доби Новалиса-Шелінга.

Поруч з цими продуктами свого ґрунту помічаємо далі яскраві впливи далекого Сходу. Браманізм та Будизм, що вирости в цілком чужому для Європи осередкові, знаходять добру поживу в культурнім занепаді нової Германії. Коли Дейсен вже своєю шеститомною імпозантною „Історією Філософії“ (Brockhaus, Leipzig) показав, як оцей східний дух з Ведів та Упанішадів влився в філософію Шопенгауера й зробився власністю західньої культури, то його переклади з санскритської мови та коментарії (напр., Система Веданти, „Шістдесят Упанішадів“ то-що, Липськ) надто спричинилися до поширення індійського духу на Заході. Численні переклади з індійської та хинської мови, вибірки з текстів Буді, Лаотзе, Монг-Дзі, Оакура то-що є значними симптомами цього запліднювання західнього ества східною природою. Досить неосязною є наперед усього література про містиків усіх часів, про історію та цілий рух, будь то він зветься нео-будизмом, теософією, антропософією, чи якимось инакше. Відмітимо тут лише найважливіші явища. Наперед усього книжка К. Клемена про „Нехристиянські культури“ (B. G. Teubner, Leipzig), перша частина якої трактує про джаїнізм та будизм, а друга про гіндуїзм, парсизм, чи іслам. Далі треба вказати на невеличку, але змістовну книжечку Бека „Будизм“ (Sammlung Göschel); на критичну розвідку К. Естерейха „Роля оккультизму в новітній картині світу“ (Sibyllen-Verlag, Dresden); на короткий, але дуже яскравий нарис Г. Гумпелберга про відношення між

„Філософією та окультизмом“ (Rösl та Cie, München) і, нарешті, на приступно написану, широку що до обсягу матеріалу працю Г. Гофера „Світогляди в минулому та сучасному“ (Leitbücher-Verlag, Nürnberg), що як раз виразно підносить містичні течії та тенденції в розвитку західної філософії.

На оригінальну літературу, як уже було сказано, новітня німецька містика є бідною. Здебільшого вона є насичена здобутками надто продуктивного Р. Штейнера та його школи. В його працях поза контролем критичної думки дослідника сполучаються в одну систему моменти брамінізму, будизму та античної грецької містики.

Звичайно, німецькій філософській літературі сучасного не бракує й що до протилежної реалістичної „опозиції“, хоч і треба визнати, що ці течії шкільної філософії не викликають остільки серйозної уваги широкого загалу читачів, як вони того заслуговують і своїм обсягом і силою своєї аргументації. Дуже цінною та дотепною є праця небіжчика Г. Керлера „Воскресла метафізика“ (Kerler, Ulm) зводить рахунки в блискучих аналізах с усіма напрямками останніх років, що зблудили з „Царського шляху розуму“. Зрештою, необудизм та неомістика, як здається, мало зустрічають серйозної критики. Шкільна філософія жваво піклується про те, аби надалі посунути свою власну роботу (може бути, це й складає найбільш цінну одсіч „опозиції“). За невеликими винятками вона орієнтується також на історію. Велика кількість нових видань класичних авторів завдячує своїм появленням в друку саме оцій тенденції шкільної німецької філософії. Зразковим прикладом тому є знов організована „Філософична бібліотека“ (F. Meiner, Leipzig), що як раз в самий останній час розвинулася в чудовий допоміжний засіб досліду та впучування філософії. Вона містить в формі до певної міри оброблених та коментуваних текстів майже все, що історично орієнтованим фахівцям є важливим в класичній літературі. Особливу увагу звертають на себе повні видання творів Арістотеля, Платона, Декарта, Спінози, Канта, Фіхте, Гегеля, видання, що й з боку друкарської техніки є виконані дуже добре.

Багатою є також нова література що до історії філософії. „Історія античної філософії“ (Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Berlin) Ернста Астера та його „Історія нової теорії пізнання“ (там же) сполучають в собі ясний виклад з глибокою думкою. Ці книжки належать до найкращих скарбів історично-філософичної продукції широкого обсягу. Вони виявляють в певний спосіб коріння особливого розвитку західної науки. Таке ж значіння має й щасливо dokonана нині праця-компендіум Ернста Касіраера що до „Проблеми пізнання в філософії та науці нового часу“ (E. Cassirer, Berlin). Метою автора є ґрунтовне розуміння в порядку історичного розвитку того, що, на його думку, складає кінець всілякого філософування, а саме критичної філософії. Справді, джерела нашого новітнього світогляду ніколи ще, здається, не зазнали остільки влучного критичного викладу, як тут у Касіраера. Цінним доповненням праці останнього що до багатьох пунктів має бути книжка Ріхарда Кронера „Від Канта до Гегеля“ (Mohr, Tübingen); поки що вийшов лише перший том.

Маштабовий твір сучасної німецької філософії та філософичної культури становить нині збірка „Культура сучасности“ (В. G. Teubner, Leipzig). З найцікавіших частин спеціальної філософичної ваги в цьому монументальному виданні треба назвати тут т. т. I, 1; IV, 2 та I, 6. Найкращі німецькі філософичні сили (Паульсен, Трельтш, Дільтей, Ріль, В. Вундт, Ебінгауз, Ейкен, Баух, Літ та інші) взяли участь в тій колосальній будівлі сучасної філософичної думки.

З обсягу творів суто оригінальних, незалежних від історичних традицій та тенденцій, можна було б відзначити лише де-які невеличкі книжки. І в шкільній філософії яскраво виступає протилежність двох основних напрямів сучасного німецького філософування: раціоналізм та ірраціоналізм. Серед усіх подібних явищ особливу увагу звертає книжка Р. Отто „Святе“ (Trewendt und Granier, Breslau), що є спробою подолати „в ідеї божественного“ гостру суперечку між ірраціональним та раціональним. Супроти того вийшла книжка Бруна „Раціональний характер релігії“ (F. Meiner, Leipzig), що має на меті прислужитись релігійній людині в межах раціонального уґрунтування релігії. Книжка П. Вуста „Воскресіння Метафізики“ (там же), навпаки, вітає кінець раціоналізму і не лише задля побожності, але й задля всякої філософії потрібне „заглиблення в світові почуття“. Гербертц пробує в своїм „Philosophischen Urerlebnis“ (Bircher, Bern), за допомогою дуже тонкої психологічної аналізи, накреслити два основних типи філософичного переживання взагалі, два цілком протилежних способи відношення до світу та його цінностей і звідти довести необхідність дуалізму людського філософування. Те ж має на меті зробити, тільки на біологічному ґрунті, й Ю. Шульц у своєму творі „Філософія на роздоріжжі“ (F. Meiner, Leipzig). Ця праця, що, як і всі інші твори автора, характеризується багатством матеріалу, покладає головну підвалину до дуалістичної теорії вартости, яка довго ще має викликати велике зацікавлення з боку філософичної думки. Треба згадати також нову працю Г. Мюлера-Фрейенфельса „Ірраціоналізм“ (Meiner), що блискуче змальовує підвалини теорії пізнання. Звертає на себе також увагу і друга книжка того ж автора „Філософія індивідуальности“.

Рямці короткої журнальної замітки не дозволяють тут зостановлятися над твором Освальда Шпенглера „Der Untergang des Abendlandes“ (I та II тт.). Перший том цієї книжки, що викликала цілу бучу навіть далеко за межами спеціальних філософичних кол, вийшов недавно в російському перекладі. Керуючись методом „історичної фізіогноміки“, що має на меті виявити характерні риси цілих світових культур та епох, автор доводить занепад, повільне зіходження Західної Європи зі світової історичної сцени. На думку О. Шпенглера, майбутнє у Європі належить „Сходові“, молодим слав'янським народам, що доперва починають лише підноситися з темряви на широке світло прийдешнього дня нової Європи.

Так стоїть філософична думка сучасної Німеччини на роздоріжжі. Одна стежка прямує на Схід, де в сивім тумані глибокої старовини, під попілом великих пожеж історії, жевріють потвори релігійної фантазії. Друга стежка вертає спогадами назад до славного минулого свого

власного філософування, до великих, але перейдених уже станів розвитку людського розуму.

А за густим димом буржуазної філософичної фабрики незнане й холодно-чуже для короткочорної думки коваючого капіталізму велично сходить блискуче сонце нового світу праці та волі.

М. В.

Первый Съезд Р. С.-Д. Р. П. Сборник статей и материалов В. А. Алгасова. Госуд. Изд. Украины. 1923 г.

Іспарт тепер „в моді“. Помічається надзвичайне зацікавлення що до історії революційних рухів. По всій Радянській Федерації виходять десятки журналів Іспарта, не рахуючи „Красного Архива“, „Былое“, „Каторга и ссылка“ та інших. Выкидаються на ринок десятки книжок і брошур різних спогадів, часто непевної правдивості і невисокої вартості, а читаюча публіка ласо це все ковтає. Старі статті та видання відновлюються і з'являються на світ назустріч тому зацікавленню, яке виявляє громадянство що до минулого партії та революції. З виданих уже матеріалів комбінуються збірники статтів, які охоплюють певну історичну добу і видаються окремо.

Ідея комбінованих збірників—щастлива ідея. Вона дає можливість читачеві без втрати енергії та часу ознайомитись з матеріалом по тому або іншому питанню, вона фіксує увагу читача на якому-небудь певному моменті. Такий є збірник, що вийшов під редакцією т. Алгасова. Перший З'їзд партії це той історичний мент, котрий до самого останнього часу залишався неосвітленим для широкої читаючої маси. Про нього знали за Батуриним і Мартовим, що він відбувся у Мінську в 1898 році і більш нічого. І в зв'язку з недавнім урочистим ювілейом Ком. Партії стало необхідним направити прожектор в цей найбільш темний кут в історії соціал-демократичного руху. Збірник досягає цієї мети остільки, оскільки він зібрав все більш або менш значне, що де-небудь малося в нашій літературі про І З'їзд. Центральне місце у збірнику займають дві статті учасника й голови І-го З'їзду В. Ейделямана.

Обидві статті передруковані з „Пролетарской Революции“ № 1. Одна з них уявляє з себе власну статтю про І З'їзд, друга спростовує помилки, допущені Акімовим-Махновцем в статті про перший З'їзд. Стаття цього останнього, що теж уміщена у збірнику, дуже цікава, не дивлячись на велику кількість помилок чисто фактичних, не кажучи вже про теоретичні. Стаття Акімова-Махновця, одного з чотирьох лідерів—Мартинов, Акімов, Кричевскій, Кускова—економізму має великий історичний інтерес, головним чином через те, що його точка погляду поділялася досить великим числом тодішніх робітничих організацій, що не погодилися приймати участь у З'їзді. В статті Крамера, представника Бунду на першому З'їзді Р. С.-Д. Р. П., лише в кінці говориться про З'їзд, але вся стаття читається з великим інтересом. Далі йдуть спогоди Горева і учасника З'їзду Тучапского. Всі статті хоч і були надруковані в різний час і в різних місцях, але в зібраному виді вони перечитуються з якимсь святим тремтінням і затаєним диханням.

Тепер про редакційну працю т. Алгасова. Крім статті від редакції, що знайомить читача з джерелами, звідки почерпнуто весь матеріал збірника, є ще вступна стаття тов. Алгасова „От группы „Освобождения Труда“ к I-му Съезду Р. С.-Д. Р. П.“ Стаття є необхідна, знайомить з усією літературою питання. Є в ній і хиби. Від статті т. Алгасова повстає враження ніби економізм принципово був прибічником роз'єднаної боротьби робітничої класи на економічному ґрунті і ворогом централізації. „Розцвіт „економізму“,—пише Алгасов,—котрий впливав (?) з тимчасової форми тодішнього робітничого руху, не дав можливості на протязі декількох років утворитися об'єднанню організацій і центру їх“.

Далі т. Алгасов кидає таку фразу: „економізм приходить до занепаду, змінюється в „Рабочем Деле“ (1889—1902), органі прийнятому економізмом „Союза Русских С.-Д. за границей“, а потім остаточно зникає“. Як це економізм змінюється в органі, „прийнятому економізмом „Союза Русских С.-Д.?“ Цілком неправдаве твердження т. Алгасова, що економізм „потім остаточно зникає“. Економізм змінився і в формі новоіскровського меншовизму—Мартинов вкупі з Мартовим та Потресовим—провадив довгу боротьбу проти революційної соціал-демократії, проти „іскрізму“, проти Леніна та більшовиків.

До технічних хиб збірника треба віднести те, що при статті Акімова нема ніякого попередження читача що до його ухилів, але зате на стор. 90 послужливо дається,—і при тому без всякої потреби,—виноска, яка попереджує читача, що „книжкою Лядова (История Р. С.-Д. Р. П.) приходится користуватися з великою обережністю і т. д.

Ця помилка, яку пробачити не можна, примушує читача шукати здивовано на обгортці назву того видання, котре попереджує проти помилок, зроблених більшовиком Лядовим. Є у збірнику й друкарські помилки, надзвичайно прикрі, як, наприклад, на 184 стор. в „Примітці Владімірського“ помічено „1906 рік, певно, замість 1896 р.“. Є й інші. Але все це дрібниці. Книжка є необхідна, сучасна, добре видана. При відсутності великої кількості матеріалів про I З'їзд збірник, без сумніву, матиме великий попит.

М. Равич-Черкаський.

І. Ю. Кулик та М. Яворський. Нариси історії Комуністичної Партії (Більшовиків) України за редакцією В. П. Затонського, частина I. Видавництво „Шлях Освіти“. Харків, 1923.

Автори „Нарисів“ не вперше виступають зі спробами історичних праць. І. Ю. Кулик ще в 1921 році випустив „Огляд революції“ на Україні, доводячи свій дослід до Таганрогської Народи, але не дав нам продовження його. В 1922 році Кулик випускає „Историю Коммунистической Партии (большевиков) Украины“—короткий нарис у 18 сторінок. М. Яворський у 1922 році випускає у виданні Наркомпроса УСРР конспект своїх лекцій під назвою „История революционного движения на Украине“.

Ці праці Кулика та Яворського різної кваліфікації. В той час як Кулик підходить до своїх праць, як „своя людина“, як учасник

і живий свідок багатьох подій, Яворський підходить до Революції на Україні, як вчений.

Звідси всі добрі й негативні сторони праць Кулика та Яворського, що вийшли перед „Нарисами.“ Звідси надзвичайно легкий підхід до подій в працях Кулика, який говорить про все, як мемуарист, який плаває по поверхні політичних подій.

Звідси ж безумовна серйозність, безперечна науковість, глибина в праці М. Яворського. Звичайно, мої твердження не абсолютні.

Може, в працях Кулика багато правдивості, багато перевіреного фактичного матеріалу, може праця Яворського не позбавлена де-яких хиб та помилок, але взагалі і в цілому між працями двох, що нині об'єдналися, авторів—дистанція великого розміру.

По цій же причині Кулик починає свою „Історію“ з 1917 року. До 1917 року на Україні був первісний хаос, а в 1917 році на територію України впали з якогось-то неба більшовики, українські ес-деки та інші партії, і тут же почалась між ними бійка. Маленький уривок з довголітньої історії революційного руху на Україні Кулик вважає за „Історію“ через те тільки, що йому, людині з кругозором мемуариста, є відомий тільки певний період з хваленого 1917 року.

Інше діло Яворський. Його „конспект“ уявляє велику цінність. Тут перед нами в коротких рисах встає вся історія революційної боротьби на Україні. Починаючи з загальної історії України, доходючи до XVI віку, Яворський поширює межі свого досліду в міру того, як наближається до XIX віку. Праця Яворського, добрий, незамінимий курс лекцій для Радпартшкіл, основа для колосальної праці на ту ж тему. Через Кирило-Мефодієвську громаду Драгоманова, Південно-Російський (у Яворського помилково „руський“) Союз до соціал-демократії Р.С.-Д.Р.П., від РУП (Укр. Рев. Партії) до У.С.-Д.Р.П., від них до КПУ. Все це,—повторюю, не без промахів—Яворський подає читачу і курсанту, як історик і вчений.

На великий жаль, в праці, що тут реферується, Яворський продав свою властиву вченість за сочовичну юшку сенсації. Альянс Кулика та Яворського не дав у результаті поліпшення „породи“, і „Нариси“ вийшли такими, що наче Яворський не мав до них ніякого відношення,—без єдиної живої думки, без плану, без ідеї.

„Нариси“ по мемуарному методу І. Кулика починаються з лютого-березневого перевороту, при чому „Нарисам“ передносилається передмова В. Затонського і начерк „Загальне становище України на передодні революції 1917 року“. В цьому начеркові автори дають короткі відомості про стан промисловості на Україні, про соціальну структуру та дрібно-буржуазну владу України, про роль пролетаріату, селянства, панства, буржуазії та інтелігенції на Україні. Начерк, без сумніву, дуже важливий для такої праці, як „Нариси“. Але начерк цей стоїть в книжці окремо і при переході до історичної частини праці з цього начерку не робиться ніяких висновків. На наш погляд, начерк є можливий остільки, оскільки в „Нарисах“ його даними ілюстровалася б політична боротьба партій на Україні і боротьба різних течій в самій КПУ. Без цього начерку уявляє непотрібну декорацію.

Текст „Нарисів“ має 31 сторінку, з котрих 17 ілюстрованих або порожніх і тільки 14 сторінок великого набору заняті текстом. Розуміється, така стислість тексту не може дати багато нового, порівнюючи з тим, що вже більш-менш відомо колам читачів, зацікавлених цим питанням. В „Нарисах“ є майже цілі сторінки, переписані або переказані з „Історії“ Кулика. Од стислості „Нарисів“ виникає велика кількість хиб їх. Так, наприклад, Кулик, як киянин, ні слова не каже про ролію Полтави в ділі утворення і підготовки українського партійного центру, заминає питання про три течії серед більшовиків-делегатів Всеукраїнського 2-го З'їзду Рад в Катеринославі, перескакує через Обласний Комітет Р.С.-Д.Р.П. (більшовиків) Криворізьсько-Донецького Басейну прямо до Таганрозької Наради. В своїй передмові до „Нарисів“ Затонський присвячує редагуваній ним праці з 49 сторінок тільки 5. Він рекомендує „Нариси“, як книжку, що має „велику цінність“, головним чином в частині, котра торкається діяльності „Київської Групи“. Це пояснюється тим, що „оцінка фактів, приведених у т.т. Кулика та Яворського, перевірялася багатьма учасниками тих подій“.

Ми готові згодитися з Затонським, проте ж ця однобокість, яка добре знайома Куликові за рахунок повного незнання Катеринослава, Криводонбаса та Харкова, обезцінює „Нариси“, як „Історію“.

В останній частині „Передмови“ Затонський захищає мемуарну точку погляду. Усе минуле українського революційного руху для Затонського не має ніякої вартості. Ми дуже жалкуємо, що Яворський, який став на безумовно правильний шлях досліду революційних рухів на Україні, зробив десять кроків назад, порівнюючи з минулим роком.

Книжку видано добре. Є багато ілюстрацій і дуже багато цікавих документів в додаткові до „Нарисів“.

М. Равич-Черкаський.

Анад. Воблий К. Р. Економічна Географія України. Підручник для шкіл та самоосвіти. Видання „Сільського Господаря“ за допомогою Державного Видавництва. Київ. 1922.

Книжка—підручник, що оце реферуємо, повинен уявляти з себе економічну географію України. Але увесь цей підручник має цілий ряд тверджень академіка, з котрими ми можна погодитися. Це якась дуже чудернацька Україна. В першому рядкові своєї книжки академик каже: що „економічна географія вивчає сучасний стан окремих галузів господарського життя народу в його географічному розповсюдженні“, а за кілька рядків далі що до економічної географії України він каже: „економічна географія України повинна описати господарську діяльність українського народу з погляду її географічних умов. Отже, вже в перших рядках свого підручника академик на нашу думку, сильно помиляється. Ось що каже академик Воблий на першій сторінці тексту: „господарське життя народу утворюється під впливом загальних географічних умов“, а на другій сторінці у нього ось таке: „різниця природного оточення є причиною того або иншого стану господарської діяльності народу, більшого або меншого розвитку окремих

галузів народного господарства". Отже, з того твердження проф. Воблого слідує, що варт лише знати оту різницю природнього оточення, як ми вже будемо знати причину, чому певний господарський стан є такий, а не инший. Ось, скажемо, певна доля наших фабрик має стати на консервацію. Це проява, якою виразно характеризується господарський стан. А причина того?—по підручникові академіка Воблого зовсім проста і до кінця наявна—різниця природнього оточення. Географія причина—та годі: що там ще має бути. З дальнішого тексту слідує, що проф. Воблий ніби і не зовсім вдалий географ, бо в свої географічні умови, під впливом котрих ніби утворюється господарське життя, він втискує і такі річі як: „свідки минулого—могили“, „білі мазанки, вкриті соломом, яких майже не видно з-за вишневих садків“, „мило визираюча з-за дерева церква“, „вітряки та колодязні журавлі то тут, то там підносяться вгору“, а „хати утворюють криві вулиці, вулички та переулки“. Серед отаких географічних умов академік ні з того ні з сього впер і ось таке: „Про Дніпро писали кращі українські поети та письменники. На Дніпровому березі під Каневом, на високій горі, похований народний поет України—Т. Шевченко, згідно з своїм бажанням, яке висловив він в чудовому віршові:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручи
Було видно—було чути,
Як реве-ревучий.

Отже, своїм легким пером академік поставив у тісний логічний зв'язок такі річі, як економіка українського народного господарства та шматок заповіту Шевченка. Стративши десять процентів свого підручника на отакі географічні умови, академік переходить до демографії і знову: „Міське населення більш рухливе і жваве в роботі. Тому зрозуміло, що міста є керуючими центрами господарського та політичного життя країни (стор. 24)". Он воно що,—тут населення більш рухливе і жваве до роботи, і через те міста стають керуючими центрами усього життя. Далі з тієї економічної демографії академіка дізнаємося, що слід добре знати і про релігійну віру пролетаріату, раз ми хочемо знати економіку України, і до тієї справи він подає не тільки текст, числа, але й ретельні діаграми.—Аж після цього всього академік переходить до „географії промислів“. З цієї „географії промислів“ Україна повстає у такому вигляді, якого досі не мала ще ні одна країна в діточих казках: тут вже не „географічні умови утворюють господарське життя народу“, а самі собою—без робітників, без виробничих засобів, без капіталістичної експлоатації—повстають виробничі процеси, деє береться українська пшениця, цукор, горілка, залізо, сталь, розходиться те добро по цілому світі, і таким же чином із всього другого світу на Україну, як мана, тече господарське добро. В „географії

промислів“ академіка є все, крім людей та їх виробничих процесів і класових змагань. Тут у академіка нема не тільки людей, але й його улюблених „географічних умов“—все заступлено „географією промислів“, якої досі ніхто не знав. А далі якось раптом, склавши таку новітню іділію, академік, затурбований бідю Донбасу, подає своєму читачеві ось таке пояснення тої біди: „Той факт, що робітники залишають Донецький водозбір, можна пояснити важким станом продовольчої справи. Загроза голоду жене робітників на батьківщину, переважно в Великоросію. Робітники залишають майно, гарні заробітки і виїздять“ (ст. 76). Одначе, загрозу голодом і гарні заробітки сполучити трудно. А що до заробітків, то в книжці проф. Воблого (ст. III) значиться от що: „незабезпеченість населення землею має за наслідок утворення лишків населення (он як складаються лишки населення), які не знаходять праці в себе дома. На цьому ґрунті виник звичай ходити на сільсько-господарські заробітки“. А процес розвитку індустрії і пролетаризація села? Географія Воблого закінчується історією українського господарського життя і та історія також викликає заперечення. Після 1861 року натуральне господарство руйнується і „замість нього з'являється капіталістичне господарство з найманими робітниками, з закордонними капіталами, великими підприємствами, з паровиками“ (ст. 145). Все стається, як ніде на світі: одна форма господарювання руйнується, замість неї починається ралтово друга. А на передостаній сторінці (153) в тій історії подається до відома ось такого шедевра: „Євреї були підручними шляхти, поводириями її панування в новоколонізованих районах, орендарями різних прибуткових інтересів. Це загострювало взаємовідносини євреїв не лише з мійськими верствами мійського громадянства, а і з сільськими. Вже в XVIII в. позначається економічне панування євреїв по українських містах“. Єврей-коваль, бондарь, швець, кравець, ганчар, взагалі ремесник, робочий і маса єврейської бідноти, що здавна тісно стоїть у загальній виробничій масі, зовсім не попадає в обрій історії.

Книжка акад. Воблого потребує багатьох поправок.

Проф. С. Остапенко.

„Матеріали до районізації України“.—Видання Сільсько-Господарського Наукового Комітету України, Комітету Районізації України. Т. I., ст. 1—108, з 12 малюнками, картою в 3 кольори та 12 картами в тексті. Київ, 1922 р.

Серед низки державних заходів, що до регулювання народного господарства, районізація України займає одно з перших місць. Районізація в загально-українському масштабі, в більш дрібних краєвих, губерніяльних, повітових та волосних масштабах, особливо потрібна для переведення сільсько-господарчої економічної політики. Для об'єднання й керування справою районізації при Сільсько-Господарчому Науковому Комітеті України утворено спеціальний Комітет Районізації.

Зазначений Комітет вже випустив з друку I-й том „Матеріалів до районізації України“, що містить в собі такі праці: 1) Акад. П. Тутковський—„Природна районізація України“ (Генетична класифі-

кація і розподіл фізико-географічних краєвидів України на підставі геологічної їх еволюції), з 12 малюнками і картою в 3 кольори; 2) Проф. Г. Висоцький—„Макрокліматичні схеми України“,—з 12 картами в тексті. Зазначені праці видано й окремими відбитками.

Комітетом оголошено до друку ще три томи „Матеріалів до районізації України“, де намічені такі праці: Г. Махів—„Райони потретичних геологічних покладів України“; Г. Махів—„Грунти України та їх районізація“; Проф. І. Пачовський—„Ботанично-географічні райони України“; М. Шарлемань—„Зоогеографічні райони України“; Проф. О. Фомин—„Спроба економічної районізації України“; Проф. С. Веселовський—„Сільсько-Господарська районізація України“; О. Попов,--„Райони кустарної промисловости України“; Проф. О. Федоровський—„Фізико-географічні райони Слобожанщини“; Е. Лавренко—„Ботанично-географічна районізація Слобожанщини“; К. Дубняк—„Нарис природньої районізації Полтавщини“.

Відомий економіст Сковрцов каже, що для вивчення характеру району потрібно, перш за все, вивчення його фізично-географічних умов, які визначають характер району й, безумовно, являються головнішим чинником ступня розвитку народного господарства цього району.

Звертаючись до „Матеріалів до районізації України“, бачимо, з якою послідовністю тут спочатку подається районізація України по ознаках економічних; спочатку—матеріали до районізації цілої України, а потім окремих губернь.

Зокрема цінна праця Акад. П. Тутковського, надрукована в I томі „Матеріалів“, що дає нам геологічний нарис покладів на поверхні України: походження їх, характеристику, а далі, в залежності від цих покладів, малює всі ознаки рослинності й звіриного світу України, а також і саму людську культуру. Прочитавши працю Акад. Тутковського, кожен читач яскраво уявляє цікаву картину походження фізико-географічних краєвидів України, відразу з'ясовує собі всі ті складні причини, що утворили головніші природні райони України з усіма їх особливостями. Кольорова карта та малюнки допомагають читачеві в з'ясуванні основних краєвидів України, що є її природними районами.

Праця Акад. Тутковського є тою базою, з якої повинні виходити всі інші дослідувачі районів України, розвиваючи й поглиблюючи думки й положення, виведені автором.

В праці Проф. Висоцького „Макрокліматичні схеми України“, автор, головним чином, на підставі умов рел'єфу, ділить Україну на 9 кліматичних районів, які в загальних рисах збігаються з районами Акад. Тутковського.

Праці Акад. Тутковського й Проф. Висоцького читаються дуже легко, хоч для читання потрібують загального знайомства з природничими науками.

Зазначені праці, а також оголошені в слідуючих томах „Матеріалів до районізації України“, що подають ту чи иншу районізацію у Всеукраїнському масштабі, будуть і повинні бути тим основним джерелом, на якому повинні базуватися більш дрібні роботи в справі районізації губернь, повітів, волостей на Україні. Тому в Губземвід-

ділах, Повітземвідділах, Планових комісіях, Губекономнарадах, досвідних станціях, кооперативних установах, взагалі скрізь, де провадяться роботи по районізації, де цікавляться районізацією,—„Матеріали до районізації України“ повинні найти свого читача.

Так само кожен агроном, кооператор повинен близько ознайомитись з цим питанням.

Треба лише побажати, аби „Комітет Районізації України“ не забарився випустити з друку чергові томи своїх „Матеріалів“.

Н. Дубнян.

ДО ДОЛІ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

I.

Творчість Лесі України мало знають. Її мало читали, коли вона жила й писала, бо не зрозуміли її; мало читають тепер, бо трудно дістати її твори. І вийшло так: всі знають і повторюють, що Леся Українка є один з найкращих наших письменників старого часу, всі засвоїли собі думку, що от були в нас письменники—вузькі етнографи, а потім з'явилися Леся Українка й Коцюбинський та вивели письменство наше на ширший шлях світових психологічних тем. Але як же мало з тих, хто це знає й повторює, говорить це не з чужого голосу, а на підставі власних художніх вражень. І справдилися старі слова, здається, Лесінга: „Хто не похвалить Клопштока? але хто читав його?“ Проте, Клопштока сдано до архіву тому, що він класик, а класиків же не читає ніхто. Леся Українка хоч, гадаємо, теж класик нашого письменства, але доля цього класика особлива. В цьому році буде 10 років, як Лесі України вже нема, а вона ще не зробила творами своїми й малої частини того, що повинна була зробити, вона ще не увійшла в нашу культуру, ми ще не пережили й не передумали її, як слід. І тому справжня й свідомо популярність Лесі України—в майбутньому.

Говорючи так, не будемо робити собі зайвих ілюзій. Далеко вже не все з ідейної спадщини Лесі України потрібно нам зараз. Леся Українка—визначний письменник своєї доби й своєї класи. Тому багато з того, чим жила й хвилювалася вона, для нас вже—чуже й мерве. Мотиви розпачливого індивідуалізму, що займають таке видатне місце в частині творчості Лесі України, для нашого дня—чужі. Ми або зовсім не відчуємо їх, або, коли відчуємо, знайдемо новий вихід там, де для Лесі України виходу не було. Але творість Лесі України назавжди залишиться для нас видатним і високо-художнім пам'ятником певного етапу в розвитку нашої громадської думки. З цієї творчості, особливо з лірики, що відома ще менше, ніж драми Лесі України, повстане для нас постать високо-чесного, нервового, безжалісно-сурового до себе інтелігента, з почуттям безмірного боргу перед народом, з щирим ідеалістичним пориванням ранішньої соціалістичної форми, безпорадного мрійника, типового інтелігента 80-х—90-х років минулого століття. І окремі ноти то розпачливих, то бадьорих пісень цього інтелігента („Contra spem spero“), з їх вогненным закликком до

упертої боротьби—боротьби до загину, найдуть собі відгуки в почуваннях сучасного читача. Ми не говоримо зараз нічого про чисто художнє значіння творів Лесі Українки, що його повинно мірати історичною міркою,—художні прийоми автора „Лісової пісні“ та „Ортії“ й досі залишаються одними з найвищих художніх досягнень нашого письменства.

Коли ніхто з нас не збирається викинути за вікно все наше старе письменство, коли нашу нову культуру будуватимемо не на пустому місці, а на цінніших і кращих досягненнях минулої праці поколінь і ставитимемося уважно до всього, що в минулому було підготовчими кроками й базою для ідей нашого часу,—то серед старого письменства нашого творчість Лесі Українки заслуговує особливої уваги, яко творчість ранішнього попередника й виступа тих ідей і настроїв, що ледве блимали й жевріли наприкінці XIX століття і в наші дні розгорілися у величнє подум'я.

Ми певні, що пройде кілька років, і Леся Українка,—разом з такими поетами, як Шевченко і Франко, що теж потребують поновлення своєї оцінки і разом з Л. Українкою становлять найкращу нашу поетичну триаду минулої доби,—стане добре відомою в справжньому розумінні, не тільки по іменню, а й своїми творами. Для цього треба тільки винести нарешті твори Л. Українки зі сторінок забутих часописів і дати їх читачеві.

Досі якийсь злий фатум ніби слідкував за творами нашої письменниці. Ліричні твори Лесі Українки, що були видані ще за її життя, давно стали бібліографічною рідкістю. Лірика в свій час зібрана була в трьох книжках і потім повторена в четвертій. В 1892 р. у Львові було видано перший збірник—„На крилах пісень“; в 1899 р. „Українсько-руська видавнича спілка“ видала у Львові другий збірник—„Думи і мрії“. Третю невеличку книжечку—„Відгуки“, було видано у Чернівцях в 1902 році. Вже те, що всі три книжки було видано за кордоном, свідчить, що росповсюдження їх у нас, в Наддніпрянській Україні, не могло бути значним. І дійсно, ще за життя Л. Українки ці книжечки стали раритетом. В 1904 р. в Києві видано збірник її поезій під старою назвою „На крилах пісень“ (Леся Українка. „На крылахъ писень“. Збірникъ творивъ. Київъ. 1904), де зібрано майже все, що було уміщено в перших трьох збірках. Але тут в багатьох поезіях довелося зробити скорочення для цензурних вимог, і вірші з'явилися в покаліченому вигляді; де-що довелося й просто викинути. Так, наприклад, „Північні думи“, що в „Думах і мріях“ мали 36 рядків, до київського видання донесли тільки 17 рядків; з 52 рядків поезії „Лист“ („Товаришко! хто зна, чи хутко доведеться“) залишилося тільки 12 рядків; відкинуто чудову по силі частину, що закінчується спогадом про вояків одважних,

„Що їх зібрав під прапор свій Спартак“...

З „Грішниця“, що в „Думах і мріях“ мала 219 рядків, теж залишилося тільки 105 рядк. і т. д., і т. д. Зовсім не увійшли в іквівське видання такі речі, як пікль „Сльози-перли“, „Скрізь плач, стогін, і ридання“, „Завжди терновий вінець буде кращий, ніж пишна

корона" й багато инш. Але й це кївське видання „На крилах пісень" давно вже вийшло з продажу й трапляється дуже рідко тільки в книжництві. Так стоїть справа з лірикою Лесі Українки.

Не краща доля судилася й поемам. Перші поеми молодих років Лесі Українки (правда, й найслабші) уміщені були в збірниках поезій („Русалка", „Самсон", „Сирома", „Місячна легенда"); „Давня казка" й „Роберт Брюс" не дані були в кївському виданні; пізніші поеми довго були розкидані по старих часописах („Вільна Україна", „Літ.-Науковий Вістник"), і тільки в 1920 році Київська Філія Державного Видавництва видала в своїй „Універсальній бібліотеці" чотири поеми („Давня казка", „Одно слово", „Віла-Посестра" й „Ізольда-Білорука"). Книжечку „Поем" розібрали в один-два місяця, і дістати її тепер так само трудно, як і старі збірники Л. Українки. Це тільки гарно зайвий раз свідчить про конечну потребу в творах письменника.

Але найгірша доля спіткала драми Лесі Українки,—те, що критика вважає за найголовнішу й найціннішу частину її творчости. Власне в розпорядженні читачів були тільки три драми поета: „Кассандра", „У пущі" й „Камінний Господарь", що видані „Друкарем" в 1918 році. „Руфін і Прісцилла", „Адвокат Март'ян", „Лісова пісня", „Оргія" і всі дрібніші драми й драматичні поеми загубились для широкого читача на сторінках „Літ.-Наукового Вістника" й „Дзвону" (Окреме видання „Лісової пісні" 1914 р. швидко розійшлося; инші драми так і не дочекалися досі окремого видання).

Після цього чи варто вже говорити про те, що читач не знає численних перекладів Л. Українки з Гайне—одних з найкращих українською мовою (були видані в 1892 р. разом з перекладами М. Славинського, потім в 1903 р.—„Атта Троль", кілька цікавих перекладів переходять на сторінках „Рідного Краю" та инших таких видань); не знає невдалої, але де в чому надзвичайно цікавої й характерної драми „Блакитна Троянда" (Збірн. „Нова Рада". 1908 р.) так само як не знає її оповідань і літературних статтів.

Не можна сказати, що про Лесю Українку забули і не дбали про видання її творів і повернення їх читачеві. Двічі робилися спроби дати йому всі твори автора „Лісової пісні", але обидві спроби наткнулися на той злий фатум, що про нього ми згадували. В 1911 році кївське видавництво „Дзвін" випустило книжку: „Леся Українка... Твори. Книга перша". Перша книга залишилася й останньою; далі видання не двигнулося. Книга дала п'ять невеличких драматичних етюдів—в кожному разі з другорядних („Вавилонський полон", „На руїнах", „Три хвилини", „В дому роботи, в країні неволі" та „Йоганна, жінка Хусова"), та ще три оповідання („Над морем", „Прийзнь" і „Розмова"). Це було цінне й потрібне, але це ж і тільки. Книжка надзвичайно швидко розійшлася. Продовження видання не було. Через сім аж років, в 1918 р., видавництво „Друкарь" видало книжку: „Леся Українка. Твори. Том перший" (з вищезазначеними трьома драмами)—і знову на цьому виданні припинилося. Це все, що до останнього часу було зроблено з літературною спадщиною одного з видатніших наших письменників.

II.

Перед працівниками й дослідувачами нашої історії письменства стоїть одно з чергових завдань (одно з таких численних завдань, бо кого ж з наших класичних письменників маємо ми в гарних наукових виданнях? Ще й Шевченко цього не дочекався) дати повне наукове видання творів Лесі Українки.

„Чергової“ праці в нас безмірно багато; не знаєш, за що братися. Але гадаємо, що це завдання—дати твори Л. Українки—дійсно невідкладне й чергове. Коли не можемо зараз же приступити до видання, необхідно зараз, як мога швидче, взятися взагалі за роботу над Лесею Українкою. Справа от в чому. Перше,—час іде, ми відходимо все даліше й даліше від років, коли Л. Українка була поміж нами. Непомітно вже й десятирічний ювілей її смерті встає перед нами. Все зменшується та з'ужується коло людей, що добре знали Лесю Українку; безслідно гине сила коштовніших біографічних матеріалів для характеристики видатного письменника. Треба збирати спогади, може листування, треба передати майбутнім поколінням дивне чарування живої постаті незвичайної людини, якою була Леся Українка. Збирання різного роду біографічного матеріалу—перша робота; її не можна відкладати, бо цей матеріал буде все зменшуватися. Друге,—тепер ще є сила рукописів Лесі Українки. Невеличка частина їх в Києві, більшість—по різних інших місцях. Вони переховуються, як святиня, в руках вірних, надійних і близьких до покійниці. Але ж, по-перше, приватне помешкання, та ще де-небудь на селі, для рукописів першорядної історично-культурної вартості,—це ж не діло; ми вже не на такому ступні культурі; ми ж вже розуміємо історичну й літературну цінність цих рукописів. По-друге, їм не переховуватись треба, над ними треба працювати. Поки до наукового видання, а праця над ними величезна. Хто бачив рукописи Лесі Українки, той, знає, яку велику історично-літературну вагу вони мають. В кожному майже рукопису сила змін та поправок; поправка одним атраментом потім ще другим, потім зверху ще олівцем, а потім—в рукописах переважно першої доби—ще поправки рукою матері—Олени Пчілки. Це ж все—матеріал для роботи, це ж варіанти, редакції. А коли ці всі рукописи не зібрати своєчасно до купи й не умістити їх в надійне місце та не зняти з них науковими способами копії,—хто поручиться, що нічого з них не загине навки для історії українського письменства? Може слід би просто нашій Академії Наук утворити комісію по виданню творів Лесі Українки і розпочати працю над збиранням біографічних та рукописних матеріалів? Невже завжди чекати, поки сповниться урочисте свято „столітнього ювілею зо дня смерті“ і тоді братися за працю, для якої вже майже нічого нема?

Ми не думаємо тут подавати план праці подібної комісії чи наукового, академічного видання творів Лесі Українки. Хотилося б тільки коротенько вказати, що за широка праця лежить перед тими, хто присвятив би свій час студіюванню чи виготовленню до друку творів нашого письменника.

Перш за все, доведеться зібрати всі твори Л. Українки, привести до відома суму її літературної спадщини. Більші речі, як напр. драми,

певна річ, добре відомі всі. Але серед дрібної лірики є багато поезій, що переходять по старих мало відомих часописах та альманахах, як „Зоря“ (з 1887 року) „Нарід“ (з 1891 р.), „Дзвінок“ (з 1890 р.), альманах „Перший вінок“ (1885 р.) та інші, і залишаються невідомими навіть тим читачам, що знають всі збірники Лесі Українки. Немало такого невідомого чи забутого матеріалу розкидано й на сторінках „Життя й Слова“ й „Літер-Наукового Вістника“. Далі, безумовно знайдуться й зовсім нікому не відомі вірші в рукописах, коли ці останні будуть зібрані й вивчені. Автору цих рядків довелося небагато попрацювати над лірикою Л. Українки, але він вже, за ласкавою допомогою К. В. Квітки та С. О. Єфремова, має в руках дві поезії—„Переспів“ та „Дим“ в рукописах, що ще невідомі нашому письменству. Можна бути певним, що зібрання й вивчення всіх рукописів подарують нам ще кілька цінних літературних знахідок.

Друга й велика частина роботи—праця над рукописами, встановлення тексту. Ми вказували вже, що рукописи надзвичайно цікаві й мають силу поправок і варіантів. Порівняння, зроблені нами, тих рукописів, що були в наших руках, з друкованими текстами показує, що досі твори Л. Українки друкувалися досить неуважно. Іноді, невідомо чому, перепущено один-два рядка (може просто випало з друку?); текст в одному місці приводиться в першій редакції (хоч і закреслений), в другому—у надписаному варіанті; принципового відношення до тексту нема жадного. Нарешті, прийшов вже час встановити на своїх місцях все змінене чи повикладане через цензурні вимоги. Варіанти й доповнення дадуть нам майже для кожного твору кілька редакцій, що матимуть першорядне значіння то для історії творчого процесу автора, то для історії його світогляду, то, нарешті, для його художнього виросту.

Тільки після цієї роботи настане час для справжнього наукового студіювання творчості Лесі Українки. Настане час для літературних студій над окремими творами й творчістю в цілому, настане час оцінити й зважити цю творчість з історичного погляду—та з'ясувати, що живого й потрібного для нашого часу несе ще з собою Леся Українка.

III.

Поки чекатимемо повного й наукового, в суворому розумінні слова, видання всіх творів Лесі Українки, такого, що було б обставлено всім складним апаратом академічних приміток та коментарів, — а зараз маємо вже цінну спробу таки дати читачеві „Твори Лесі Українки“, що її розпочала „Книгоспілка“. Хочеться бути певним, що ця третя спроба не має нічого спільного з нещасними кроками „Дзвону“ та „Друкаря“ в минулому. Як видно з проспектів „Книгоспілки“, передбачається дати твори Л. Українки в шости томах. Поки вийшли третій та четвертий томи (все ж таки вже два, а не один! Фатальну межу перейдено), що містять у собі драми; з змісту їх видно, що ще п'ятий том буде відданий на драми; перші два томи, очевидно, дадуть лірику й поеми Лесі Українки, шостий залишиться для прози (оповідання, а може й статті). Це, очевидно, ще не буде в науковому розумінні „Повне

зібрання творів" (не можуть увійти „Історія східних народів“, такі переклади, як з Моріса Верна: „Біблія або книги Старого Завіта“, що видано було у Львові в 1903 р. з передмовою М. Драгоманова та ще де-що), але все те, що потрібне, що не втратило свого більшого чи меншого значіння громадського й літературного—буде нарешті дано. Це—немалої ваги культурна справа, і „Книгоспілки“ належить за те вдячність і книгозбірень, і школи, і літературної нашої молоді, і широкого кола читачів.

Третій том „Творів Л. Українки“ видання „Книгоспілки“ містить у собі п'ять „драматичних поем“, як звала їх сама Л. Українка: „У пущі“, „Одержима“, „Вавилонський полон“, „Кассандра“, „На руїнах“, та діалог „Три хвилини“. Матеріал, як бачимо, подано у хронологичному порядку, єдиному можливому з наукового погляду. Тут, правда, для творів Л. Українки повстає питання, звязане з процесом її творчости. Іноді письменниця писала весь твір одразу, надзвичайно швидко, тут же оброблюючи його, і вже більш до нього не верталася. Так, на протязі одної ночі, 15 лютого 1901 року, було написано „Одержиму“. Так на протязі трьох днів—27—29 квітня 1910 року—утворено драматичну поему „Бояриня“. І взагалі треба сказати, що Л. Українка писала завжди швидко, з захватом. Але іноді, розпочавши твір, чи написавши більше половини, вона залишала його і зверталася до нього потім тільки через кілька років. Так було, напр., з драмою „У пущі“. Розпочавши драму в 1898 році (перша і третя дія, перша частина другої дії), Л. Українка не працювала над нею потім аж до осені 1907 року, коли закінчила п'єсу й остаточно зредагувала, й виправила її. В таких випадках редактор видання „Книгоспілки“, встановлюючи хронологію п'єс, відносить п'єсу до року початку праці над нею. Хоч частіш в такому разі роком написання твору лічать рік його викінчення, вважаємо цей спосіб правильним й доцільним: він зв'язує нас з замислом поета й краще дає змогу зрозуміти послідовну еволюцію творчих замислів.

Приємною новиною для широкого читача в 3-му томі видання „Книгоспілки“ з'явиться епілог до „Кассандри“. Можна по різному оцінювати його художню вартість, але Леся Українка є для нас остільки „класик“, що кожний рядок її та кожний крок поетичної думки повинен стати громадським майном. У виданні „Друкаря“ епілога не було. Надзвичайно цінна вказівка „приміток“ нового видання, що „по видрукуванні поеми Леся зважила, що епілог зайвий і висловилася, що коли поема буде друкуватися вдруге, то вона загадає епілог вилучити“, але „Книгоспілці“ спасибі, що її редактор дає змогу нам уявити собі повний замисел і повну композицію одного з видатніших творів Лесі Українки.

Четвертий том містить у собі ще більше матеріалу, ніж третій. Тут дано такі п'єси: „В катакомбах“, Руфін і Прісцилла“, „В дому роботи, в країні неволі“, „Айша та Мохамед“, „На полі крові“, „Йоганна, жінка Хусова“ і „Бояриня“. Таким чином, цей том обіймає драматичну творчість Л. Українки доби 1906—1910 років. Уважний читач і науковий дослідувач знайдуть тут для себе нові, невідомі досі рядки й

кілька невеличких нових, в порівнянні з старими виданнями, варіантів. В розпорядженні редактора були рукописи „В катакомбах“, „Руфіна і Прісцилли“ (5 дія), „В дому роботи...“, „Йоганни...“ й „Боярині“. Повною новиною для читача й дослідувача в цьому томі з'являється 5 дія драми „Руфін і Прісцилла“, що не була за згодою Лесі Українки надрукована в „Літер.-Наук. Вістникові“, де уміщено драму (1911, X—XI); вона досі залишалася в рукопису й тепер воскресла для нашої літератури.

І до третього, й до четвертого томів додано невеличкі надзвичайно стислі, але й надзвичайно змістовні, примітки. Вони торкаються хронології творів і історії їх написання і, при бідності наших матеріалів для студювання Л. Українки, набирають величезної ціни.

Залишається тільки висловити бажання, щоб жадні перепони й жадні „фатуми“ не пошкодили „Книгоспілці“ як мога швидче довести до кінця справу видання творів Л. Українки. Вони потрібні нашому письменству взагалі, та будуть особливо коштовним і своєчасним подарунком нашому громадянству з приводу десятилітнього ювілею смерті їх автора.

Б. Якубський.

„Современный Запад“. Журнал літератури, науки і искусства. № I и II, Госуд. Изд. 1922 и 23. Петроград.

Потреба журналу, що ставить собі основним завданням інформувати широкі кола читаючих СРСР про стан західного мистецтва взагалі—надзвичайно велика.

Світова війна, революція та блокада, майже кругле десятиліття, відрізала нас від західної Європи, знищила звязки між поодинокими країнами, народами і класами, так конечні для розвитку світової економіки, а рівночасно необхідні для загального прибільшення культурних цінностей. І хоч у нас сьогодні другі критичні методи і підходи для оцінення проявів західно-європейського культурного життя: ми дивимося на них не тільки з класової плоскості нашого світогляду, але приміняємо прямо строго діалектичний метод—і одержуємо вповні другі результати... то все мистецтво заходу Європи дає з одної сторони дуже яскраві, глибокі приклади упадку, плутанини форми і змісту в області типичних представників буржуазної культури „під захід капіталістичного політичного ладу“, а з другої сторони, ця кишена в саму глибину національних і економічних протиривенств Європи викидає на біржу літературної творчості і мистецтва взагалі знамениті приклади „нового революційного мистецтва“, яке дуже часто силою експресії і глибиною сюжетів випереджує нашу революційну братію, нас—що вже 5 років варимося в революційному кітлі СРСР.

І два перші числа журналу „Современный Запад“ дають надзвичайно багатий матеріал в області майже всіх родів мистецтва західної Європи, включаючи, крім переводів найбільше характеристичних і оригінальних творів, також дуже цікаві критичні нариси і статті, багату бібліографію і хроніку. Можна сказати, що це не тільки журнал звичайного типу, а прямо удачно і всесторонньо складений підручник—

маленька енциклопедія всього, чим цікаве й багате західньо-європейське мистецтво і культура взагалі.

Ми не маємо наміру давати критичний нарис журналу (1 і 2 чисел), хочемо тільки звернути увагу читаючої публіки на Україні, що хто хоче у кількох годинах пізнати те, чого не знав і про що не чув через кілька років,—хай солідно перестудіює ці дві книги, разом коло 30 аркушів друку.

Залишаючи на боці переклади прози й поезії, звертаючи тільки увагу на виїмково дібрані переклади новішої, частинно революційної німецької поезії, т. А. Луначарського, з відповідною статейкою його ж пера, хочемо підкреслити багатий зміст статтів в роді Радлова „Современное искусство Франции и Германии“ (№№ 1 і 2), Гвоздева „Експрессионизм в немецкой драме“ (там же, стор. 112), Мірського „О современной английской литературе“, Смірнова „Современное состояние французской литературы“ и Браудо „Новый дух в немецкой музыке“ і др. Вони—ці статті, в короткій формі дають прямо вичерпуючу картину найбільше цікавих моментів у своїх областях під теперішню хвилю.

Дуже цікаві, але рівночасно наївно-жонглерські останні маніфести Марінетті, як також уваги дикаря, приїхавшого з Полінезії, про життя й культуру заходу Європи, або так назв. „європейської цивілізації під наг. „Папалагі“.

Крім цікавої статті проф. Єрчиковского про повстання континентів, заслуговує на замітку стаття О. Шпенглера „Пруссизм и Социализм“ (вийшла окремою брошурою), котра дає питому Шпенглеру доволі абсурдну, ідеологічну комбінацію, наче б то соціалізм К. Маркса—це безперечний продукт англосакської, торгової раси, коли, наприклад, навпаки: чисті форми соціалізму походять і знаходяться в прусько-державній, солідній системі. (!)

Виїмковий, надзвичайно живий стиль Шпенглера прямо суггестивноує читача і може його, зокрема слабо підготовленого, дуже легко, як це кається, „збити з пантелику“. Приклади: „інтернаціонал це імперіялізм“,—„господство над фавстовською цивілізацією“, або „капітал визначає економічну енергію“, „власність це сила“, і т. д.

Радимо дуже обережно читати цю статтю...

Годі ще ширше обговорювати дбайливо зібраний критичний, бібліографічний і хронічно-інформаційний матеріал, надрукований на 50 сторінках (петітом) у першому числі, а на 40 стор. у другому.

Коротко, на закінчення: виїмково цікавий і відповідний потребам хвилі журнал; наші критики, літератори і поети можуть з нього багато навчитися. Ждемо слідуючих чисел.

Склад редакції: Е. І. Зам'ятін, А. Н. Тихонов, К. І. Чуковський.

Волод. Гадзінський.

Гнат Хоткевич. Камінна душа. Повість. Друге ювілейне видання в 25-ліття літературної діяльності. Державне Видавництво України. 1922, стор. 303+VIII.

Гнат Хоткевич—письменник, якого ми ще маємо знайти. Невважаючи на те, що 25 літ пробігло його праці на терені України, він у нас якось мало відомий. Письменник з великою творчою силою, з глибоким почуттям, з майстерним стилем, всебічний і широкий—він якось лишився поза фокусом суспільної уваги, бо працював він серед так званого колишнього „громадянства“. Письменник культурний серед некультурних українофілів та неграмотних селян мусив і творчість свою стригти під той узенький штиб. Але зараз фокус культури пересувається під тиском ліквідації безграмотності як культурної, так і політичної, і ми можемо вже дивуватись і багато де-чого брати з доробку Гната Хоткевича. Щиро наділений природою, він і письменник, і композитор, і бандурист (чи не перший по силі на Україні), і популяризатор, і перекладач, і лектор, і критик, і, що найцінніше, в основі його творча робота орієнтувалась головним чином на працьовника. Він протестант, він Авірон в своїх шуканнях, який не зупинявся ніколи перед авторитетами, не хилився перед сильними, але ворожими нам, володарями землі. Тому приходилось Хоткевичу бути і вигнанцем. В один з таких моментів, коли Хоткевич обставинами примушений був жити в Австрії та в Карпатах, і була написана його краща повість „Камінна Душа“.

Трудно знайти другий подібний шедевр в українській літературі як з боку ідей, образів, так і чуття, яке б'є з повісті.

Твір є збудований на міцному й живому сюжеті, що весь час тримає читача в напруженні й цікавості. З цього боку, нам здається „Камінна душа“ не має рівних у нас. Сюжетний бік цього твору можна рівняти з кращими творами Гюго, Дюма чи Дікенса.

Далі,—мова бурна, архаїчно щира гуцульська мова в яскравих діалогах з каміня висічених типів. Усі звороти, усі прибадашки, усі порівняння й образи з гірського оточення гуцулів, де камінь, ґруня, плаї замірили в мохові ялиці й букових хуторах, де вільні і незаймані цілини скоряються лишень стихії...

Де фарби й чуле серце поетичного народу переплітаються в яскравий фон, на якому розгортається трагедія як цілого гуцульського племені, так і особиста трагедія опришка (розбійника) Марусяка, попаді, гуцулів, Катрі, Юріштана, де вироста на велетня фігура Юрка Неклопотана Голова. Де над усім вітає дух протесту, навіяний крилами тепер вже легендарного опришки Добуша. Протест гарячий і запеклий. Бо чим повинні ті одверті, щирі, напів-первісні люди, що попадають у хижі пазури австрійської монархії, з безглуздими поборами, з маленькими сатрапами, як Гердличка, що катують з садизмом цих не озброєних освітою людей... жалітись нікому, одна дорога в гори, в опришки. А там вже виходу нема для Марусяка, і котиться він, як камінь з гори, прискорюючи рух, аж поки не розбивається в цурпалки. Так хочеться їм всім спокійно працювати, але обставини затягають, і вся трагедія кінчається на шибениці, коли в останній мент розбійник просить любу флюяру і звуки, напоєні чуттям отих первісних гір, чарують увесь народ, ведуть до сліз.

Все починається з того, як попадає молода тікає до розбійника і далі розгортається... але тут не розкажеш. Візьміть і прочитайте!

Там і пісні, й легенди, й боротьба. Жіне чарівна Срібнарчучка та горесная Катря.

Шумує Черемош...

„Колись тут було кам'яне море. Збурхані хвилі ходили гремлячи до небес, а потім застигли нараз...“

Як дійсний майстер слова, Хоткевич використовує паралелізм чуття з явищами в природі: „Маруся не спала. Серце нило одностайним рівним боєм“... І далі: „Тихо бренила заблудькана муха на шибі. То замовкала, повзаючи по шклі, то знов співала фальцетом, заплу-тавшись у складках занавіски, а коли попадала в щілину між рамою й шклом, дзичала нервово й спішно. В покою пахло воском і якимиись травами“...

Коли перебороти початкову трудність місцевого колориту мови, то вся „Камінна душа“ бере так читача у свій творчий полон, що не одриваєшся од книжки, забуваєш за все.

Валеріян Поліщук.

Грицько Коляда, Іван Сенченко, Олександр Копиленко. Штурма. Харків, 1923, стор. 34 in ¹/₃₂.

Володимир Свідзінський. Ліричні поезії. ДВУ. Кам'янець, 1922, стор. 54.

Нове життя нашої країни вже встигло настільки освідомитись, що виникає проза. Але співці, в яких переважають емоції, більш як освідомлення, не перестають освідувати те нове життя, підходять ще нові сили і—ми маємо хоч би таку книжечку, як „Штурма“ Коляди, Сенченка й Копиленка.

Гр. Коляда це відгомін Маяковського, але в нього є своєрідні взяті з нашого побуту образи.

Він має вже своє обличчя. Теми його—перемога машини, перемога міста:

Дайш океанови мязи!?
Запрягайте у шруби!
Електричним струменем проріжте,—
І буде, буде: електрофікація.

Словник у його, мов з газети:

Сьогодні робітники працюють по заводах;
є трести й синдикати, директор є робітник.
Це сьогодні в Укр. Соц. Рад. Республіці—НЕП.

Послідовність у Коляди психологічна, вірш накиданий без плану, без стержня, здібний для виголошування, а не читання, доказом чого є імперативна форма: „працюй, дайш, дурак!“ чи друга персона.

Багате мотлоху, водички, от як приміром кінець поеми, але є й справжні зерна художнього слова.

Іван Сенченко—у збірці найсильніший. Сенченко глибокий й чутливий лірик. Образи у нього в більшості лагідні (і на місці) з плоттю і кров'ю. Не надумані. У майбутнє, що розпала революція, він дивиться

надійно, переконано, так що картає тих що зітхають ще й досі до чистоти Мадонни, ідеалізму. Здоровий Пан життя зірвав з неї святий покров і взяв її. „А ви ще й досі на шляхах ждете з розп'ятієм в руках“.

Ось приклади його дзвінкого поетичного слова:

Не лебедіє думка на лоні вод,
Не б'є крилом—замріяно крилом,
По хвилях сонного досвітнього спокою,
По хвилях хвилею—прапором лебединим.

Біжать вітри, струмлять вітри...
Вітрів огонь у льон небес.
Цілує очі буйно плес—
Льонові—сині хвилі...

У Сенченка є завше глибша думка, що стискає в одно ціле поетичні форми.

Олександр Копиленко—молодий ще зовсім як поет, але вчений що до віршу, тому свідомість почувається за кожним рядком: образів стільки що, по могому, є навіть зайві. І все гаразд, і чогось бракує.

В бравурних згуках маршу
Через покоління по східцях днів
Насуває вечір шапку
На кучері зорі й її червоні віі.
І майбутнє—голуба гондоля—
Б'ється прив'язана до моїх грудей...

Треба винайти міру поетові і додати більше чуття, щоб не стали кимвалом бряцаючим. Надії ж Копиленко подає.

Взагалі виступ трьох молодих поетів у окремій збірочці треба визнати цікавим. Провінція одгукнулася в особі Вол. Свідзінського його лірикою. Не знаємо, чи може бути що небудь іншого у цього поета крім лірики, але книжка доводить що ні. Поет щирий, цікавий, творчість свою черпає з сиріє глибини українського слова, що наближається до пісні, а то й дійсно є піснями: „Ой красно та яблунька зацвітала“, „Не вий вітре“ й ин. То знов малюнки природи, переплетені з ідилічними настроями у гарному вірші, кажуть що поет наче б під впливом Рильського та ин. неокласиків, але занадто простіший що до всякої книжковості.

От із сонета ідилія:

Черет і осока обняли сонний став
І пусто скрізь. Лиш дівчинка порою,
В забутий парк забрівши самотою,
На галяві серед високих трав,
Коли південь виблискує й палає,
Із бабки срібної візок собі сплітає.

Згадає поет і доісторичні часи, коли були, мабуть „атоли-острови, неначе персні білі“ на морі, а тепер поля і луки, але ніде він не згадає реального людського життя, ніде у поета лірика краса не звязана з лірикою сучасної душі.

Невеличкий клаптик тільки з широкого світу, а велике, що шумить кругом, лишилось непоміченим для його ока. І з образою хочеться лайнути поета, чого він сліпий. Але хіба сліпих можна лаяти за це? Рідко коли сліпця можна й видікувати. Хай ходить—шкоди не зробить. Нового тут нічого в нашому житті немає.

Василь Сонцвіт.

Гео Шкурупій. „Барабан“, вітрина 2-га. Київ, 1923. Король Футуроперій. Гео Шкурупій, „Психетози“, вітрина 3-тя. Київ, 1922.

Київські панфутуристи та „король футуроперій“ люде, що в них права рука не знає, що робить ліва. Ліва рука виголошує в теоретичних статтях: „смерть мистецтву“, а права рука тим часом в кишені ховає посвідчення на поета, чи патент на короля футуроперій. Ліва рука заявляє: „за переходової доби все ж таки треба якогось сурогату мистецтва для робітничих мас“, а права замість мистецтва для робітничих мас простягає індивідуалістичні, егофутуристичні твори. Певно жоден панфутурист не стане заперечувати, що „виробництво“ їх не для робітника... а для міщанина! Що правда, воно з того міщанина знущасться, воює його, та за теж тільки до нього й звертається. Хатня революція, так сказати!

Отже розглядати твори Шкурупія доведеться окремо від теорій панфутуристичних. Нам траплялося вже зазначати, що деструкція панфутуристів, їхня руйнація мистецтва не так страшні, як вони їх малюють. Вони пасуть задніх в порівнянні з московськими футуристами в цій справі. Справді, що можуть свого висунути панфутуристи проти такого розкладу мистецтва:

е	у	ы
и	а	о
о	а	

і т. инш. (Кручених. Вселенский язык)

Ясна річ, нічого. Шкурупієве:

geo	о	ge
	ego	
geo.		

Skurupij (Autoportret)

проти того першого здається просто класичним мистецтвом. Та це ще найсмівливіша річ в „Психетозах“. Там розклад мистецтва загалом не йде далі таких не нових вже звукових спостережень, як ото:

„куд-куд-ку-ди, куд-ку-ди“ (курка квокає)

або:

„уу,	вав,	ав,	уу,	ав“	(собака гавкає),
„аа,	аа,	уо“			(хлопчик кричить),
„ха,	ха,	ха“			(сміх).

Гріх було б і рівняти цю звукотворчість до геніальних вигадок звукописних московських футуристів,—досить згадати хоч би „Наш марш“ Маяковського.

При всій уважності до книжки Шкурупія „Психетози“ не знаходимо в ній нічого, що можна б. відзначити. Це просто на десять літ запізнiла епатація, що її тепер чути не дужче, ніж цвіркуна в гарматній стрілянині. Фотографії бензіномоторів, що їх додано до книжки без ніякого звязку з її змістом, тільки стверджують цю думку.

Інакше доведеться поставатися до „Барабану“. Що правда, ідеологічна лінія „Барабану“ та ж сама, що й „Психетозів“—руйнація міщанства, іконоборство, люмпенпролетарська революційність, виключно руйнаційна, та приглядають в ній здорові елементи, що роблять книжку далеко цікавішою, ніж уся решта панфутуристичного „виробництва“.

Коли під монументом

Я побачу повію,

Я скажу:

— Сестро, це капітал нас сюди вивів,

— Плюнь на всіх,

— Горе, горе безсилим!

(Залізна брама).

Жерці, шамани

вовком

завиють жалібного марша,

коли церков

позолочені бані

впадуть на тротуари.

(Тайфунка).

Такі речі, як „Залізна брама“, „Лікарепопівіада“, дозволяють сподіватися що, коли Шкурупій скине з голови бутафорського колпака „короля футуропрерій“ і зречеться від почесного рангу „тротуарного поета“, то з нього буде, як що не поет революції, то визначний поет революційної доби.

М. Йогансен.

ХУДОЖНІЙ МАТЕРІАЛ В „НОВІЙ УКРАЇНІ“.

I.

— Як будуть творити молоді письменники Радянської України, коли майже всі визначні сили старої письменницької генерації живуть зараз за кордоном? З кого, з чого будуть рости?

Життя дало відповідь:

— З ґрунту. З маси.

Але ростуть молоді письменники і зі старої генерації.

Як же вони ростуть?

Розглянемо художній матеріал „Нової України“, де групуються молоді сили під безпосереднім доглядом Винниченка й Олеся. Самого

Винниченка ми не будемо чипати ще й тому, що в 2-х книгах, які ми маємо під рукою, надрукований його старий „Гріх“, добре всім відомий і „Закон“, який не закінчений. Про Олеся теж не прийдеться говорити,—він сам за себе сказав:

Одспівав я пісні вже свої.

І ще він сказав:

О, з'єднайтесь в єдину сім'ю,
станьте муром єдиним в бою,—
і ви збудите пісню мою.

Коментарія, гадаємо, не треба: всі розуміють, про яку сім'ю йде річ і до якого бою кличе Олесь. Шкода лишень, що сам Олесь не розуміє цього: ми давно вже переросли ці гасла, ми люди нової епохи, нових гасел, і добре знаємо, хто такий був Дон-Кихот. Не западе його поклик у наші душі, і буде лежати десь на закинутій станції „Еміграція“ в становищі *poste restante*, поки не забере його сивий історик літератури.

Який же молодняк росте з колишнього буйного дуба, ім'я якому—Олесь?

О'Коннор-Вилинська перекладає з Верлена:

Скрипок ридання,
Осінні зітхання сумні.

Така вже відсталість еміграції що до перекладів. Подивимось на оригінальні твори. Юр. Драган, наприклад, і досі пише:

Росплющив ранок сиві очі,
Погляне з неба на струмок,
Що плюскотить, як сміх дівочий,
Хмільний від поцілунків ночі,
Безжурно-світлий, як божок.

Знаєте, нам хотілось би, щоб цей автор попав на вечірку спілки селянських письменників „Плуг“ і щоб його послухав наш безжурно-світлий Божко (єсть такий молодий критик). Я певний, що він сказав би йому: „Це, вибачте за вираз, не поезія, а банальщина. А римувати в 23 році „очі-ночі-дівочі“, принаймні, нудно“.

Але Драган, очевидно, не піде до нас, бо він дивиться туди, де „по осяяному пляжу біла панна йде“, бо він взиває: „старі боги, поверніть же ви колись і нам мрії і сні наші срібні“.—Не прийде—не треба.

Стефанович безперечно цікавіший. Шкода тільки, що він у такому оточенні:

— „Куди не глянь—жовто-блакитні“.

Треба ще йому увільнитись від солоденьких слів: „курчаток, пискляток, діточок, біло-жовтенький, хмарки, лісочок“ і т. д. Є у нього алітерації, асонанси. Автор трохи знайомий з технікою сучасного вірша. От його найбільш вдалий уривок:

Заблудилось ягнятко в степах,
Не гляділо, дурненьке отари.
Біга, мекає, взяв його страх,
Боляче своїм києм ударив.
Загубилось у буйній траві,
Кличе маму, так жалібно мека,
А вже мама у теплім хліві,
А вже мама далеко, далеко.
Не почує, хоч як її клич...

Не знаємо—свідомо, чи ні—але автор дав таке ягнятко, що його мимоволі порівнюєш з ягнятками еміграції.

Четвертий поет—Антін Павлюк—подає надії. Але його виховував не Олесь, а тичинівській „Плуг“ та „Соняшні Кларнети“. Гадаємо, що він зрозуміє свою помилку і, нарешті, знайде свою маму, яка „далеко-далеко“. Єсть у нього навіть прекрасні образи:

Буде в днях—ясним спомином тінь,
Приведе на забутеє місце,—
В голубу, в голубу далечинь.
Закипає пожежою листя.

Римування а Іа „очі-ночі“—нема. Асонанс: „глибінь—лабірнти“, „коси—осінь“. Але він ними не захоплюється,—це теж гарно. Єсть думки. Хиби: Зайвий символізм, слова з великої літери: „Тиша“, „Вічність“ то-що. Де-яка недоробленість. Поруч з гарними рядками трапляються невдалі. Взагалі—нічого, виправиться, тільки... не в „Новій Україні“.

Іваненко поет типа „Драган“. Гарно лишень те, що йому все таки

Рідний край з його журбою
Здається зіркою ясною.

Єсть ще поет Х. А. (чи не та поетеса, котру у нас вже не друкують, хоч і пише цілком радянські вірші: древні?) Що ж про неї, чи про нього сказати? Цітую перший рядок першого віршу:

Прибралися ліси у золото осінне,
В останнє сонце їм сіяє золоте,
В останнє їм блакить всміхається ласково,
І щось заховують вони в собі святе.

Гадаю—досить, бо це, здається, найкраще місце з Х. А.

Резюмую: з 6 поетів, що приймають участь в „Новій Україні“ вартий уваги поки-що один—Павлюк.

II.

Прозовий відділ починає (хто б ви гадали?) Вал. Підмогильний. Це той, що друкувався в „Шляхах Мистецтва“. Правда, редакція

робить примітку, що „шановний автор“ і т. д. Віremo редакції і надіємось, що „шановний „автор“ зробить десь і якесь спростування ¹⁾. Инакше будемо вважати його за Кліма Поліщука № 2.

А втім, не справа авторського сумніння, а нас цікавить в данім разі художній матеріал.

Треба сказати правду, нариси „Повстанці“ В. Підмогильного, мабуть, найкраща річ із всіх оповідань, що уміщені в двох книгах „Нової України“. Про повстанців єсть що сказати. Тому й присвячуємо Підмогильному окремий розділ.

В повелі—4 фрагменти, звязані вони між собою повстанчим настроєм. Про яких повстанців розповідає Підмогильний? Він цього не ховає:

„... До столу протискається нова постать — висока людина в синьому козацькому вбранні, з червоним шликом“.

І далі:

„... Він поклав шапку на стіл, закинув оселедець за вухо“.

Досить. Розуміємо, з ким маємо діло.— Як же ставиться до цих повстанців з „оселедцями“ шановний автор? Очевидно, він не належить до тієї категорії митців, що пильнують замаскувати свої тенденції і заслужити звання „об'єктивного“ письменника. Він просто каже:

„Повстанці (тоб-то ті, що з оселедцями С. К.) заняли місто тільки три дні тому, але порядок налагоджувався“.

Це сказано без всякої іронії. Шановний автор не ховає своєї симпатії до оселедочно-повстанського руху і дає нам не факти, а романтику, бо ж ми не повіримо, що й наші, червоні повстанці, „налагоджували порядок за 3 дні“. Це характерно. Нас, сучасників, не одуриш і 33-ма днями.

Це перша хиба твору: тенденція потрібна, але не безоглядна, бо инакше твір переходить в ту стадію своєї вартости, яка зветься „агіткою“. Ми й своїм митцям не рекомендуємо писати „агітки“, тим паче не радимо цього чужим по своїй ідеології.

Підмогильний перебуває під сильним впливом Л. Андреева. Його натуралістичні малюнки, від яких дмухає Нечум (в кращім разі), перепутані з андреевськими жахами. От натуралізм:

„В хаті борщ був на столі. Мати росновидала, що в Павлихи врешті таки народився син, а в Панасенків іздох кнурець“.

Такий натуралізм проходить через все оповідання. (Недалеко утік від О. Шалтали. Єсть у Підмогильного і гарні річі, „В епідемічному бараці“). До нього образи: „вишня подарувала йому ще своєї краси“, „стало сумно, як то завше буває весняної ночі, коли тебе жінка не кохає“. Гадаю — наївні, для гімназиста 5-го класу—образи.

Але от починаються андреевські жахи:

„Тарас притулився до ночі й застиг. Тиша його скорила і стала йому замість душі“.

Далі: „Тиша до нього не йшла бо він мав маленьке серце.“

¹⁾ Редакція «Ч. Ш.» друкує нижче це «спростування».

Далі: „Тиша тим часом стала Останові замість очей“.

Курсив всюди наш. Ми нарочито підкреслюємо цю жакну тишу, що стає замість очей, бо на тій же сторінці ми чемо ще про тишу.

„Тиша покинула його й подалася назад до степу“. „Його сум гризною марою навис над Остановом“... „Ті мовчки кликали до себе тишу. „Тарас потонув у тиші“.

З першої глави „Ідуть“ можна зрозуміти: хтось іде в повстанці, але, звичайно, по андреевські: „з гуканням до степу“ „з риданнями“, „з слідами, що червоніють перемогою“ і т. д.

Звичайно, ми не проти такої маніри писання, але після „Жизни Василия Фивейского“, припустім, треба бути з жахами обережніш. Після „Войны и мира“ нема Ропшина—це сказала та аудиторія, для якої намагається писати Підмогильний. Ця ж аудиторія знає, чим для своєї епохи був Андреев і чим для нашої епохи будуть його безоглядні послідовники—Андрееви в 10-му виданні. І ця ж аудиторія скаже: треба поважати українську літературу (це властиво до Винниченка, не до Підмогильного), не годувати читачів огризками з російського літературного до-революційного стола. Треба уміти себе викреслювати (це до Підмогильного). Це велике вміння.

З усіх жаків Підмогильного ми найшли тільки один, який заслуговує уваги:

„Останов глянув йому вслід і жакнувся степу: той збільшувався й поширювався, як потоп“.

Все це, звичайно, деталі, але деталі роблять цілу композицію.

Другий, третій фрагменти—не кращі. Автор до того захоплюється петлюрівською романтикою, що й сам не помітив, мабуть, як він з андреевських жаків перейшов до базарних губанівських малюнків.

... „— Хіба ж можна випускати з рук?—бурчить один—четверо скорострілів, хіба воно на дорозі валяється?“

— Та батько дозволить, то він жартує.

Отаман сміється. Сотник уже злісно дивиться на нього, і з уст його готові вирватись гарячі докірливі слова. Ще хвилинка й він ладний кинутись з пістолем на отамана, гукаючи: Смерть зрадникові!

І далі, в такім же дусі. Так би мовити, дух запоріжської вольниці. Дешева романтика а la „Огнем і мечем“—це, в кращім разі, місцями „Отаман Зелений“ К.л. Поліщука. І не хочеться їх прощати автору, бо-ж він претендує на розробку більш серйозних тем.

Далі знову дешева романтика і безоглядна тенденція петлюровської агітки. По Підмогильному, його повстанці не грабують селян, що це якісь зверх-люди. Ще далі така от філософія:

— „Ні, я не хочу бути зіркою, в далекому блиску зір захована безодня суму. Зорі—то небесні сльози. Важко плакати, а сльози бути ще важче“.

Це філософствує вартовий і, між иншим, Підмогильний жадного разу не почервонів за нього.

Останній фрагмент мусив виправдати всю попередню балаканину. Сіль нарисів „Повстанці“ полягає в словах начальника штабу: „Ходім Гривцько! Не варт дивитись на пожежу, бо в кінці кожної пожежі лишається тільки попіл“.

„Повстанці“ розбиті на 4 фрагмента: „Ідуть“, „В штабі“, „Перед наступом“ і „Пожежа“. По підзаголовках ми природньо мусимо підійти до останніх слів начальника штабу (звичайно, по лінії консервативного думання). Але внутрішня композиційна послідовність не витримана. Не зумів Підмогильний зробити як слід і останнього фрагменту. Історія з редактором прямо-таки наївна.

„Але редактор хитнув головою: Не маю часу,—відповів він,— треба написати статтю до завтрішнього числа. Ви знаєте, яку я статтю пишу? Хе! Я готую її вже два тижні. Я... готував її весь час свого свідомого життя. А ось спромігся висловити це й одповісти на безліч питань, що повстали передо мною і всіма нами... Ця стаття—наслідок усього мого думання, підсумок усього мого існування“...

І далі в такому ж дусі. І до цієї патетично-трагікомичної постаті з аверченковських фейлетонів Підмогильний цілком серйозно ставиться.

Резюмую: Підмогильний все-таки найкращий автор із всіх прозаїків „Нової України“,—про нього можна говорити. Але Підмогильному треба учитись, учитись і учитись. „Нової Україні“ ж не треба хапатись: безперечно, автор скоро одмовиться від своїх „Повстанців“, а до станції „Еміграція“ він і так, можливо, помандрує.

III.

Про інших авторів „Нової України“ ми скажемо значно менше: про де-яких з них і зовсім не варт було б говорити—не претендуй „Нова Україна“ на звання серйозного журналу.

Друга річ—по розміру найбільша—це „Роман“ М. Диканько. „Роман“ забрав 2 друкаркуша. Редакція не пожаліла паперу.—Шкода. Такі речі звуться у нас продуктами графоманії, як вони звуться за кордоном—не знаю, очевидно, инакше. Нами зарання опановує підмогильний жах (бо ж він дійсно трагікомичний): що ми будемо цитувати з цього автора?—От вам докази:

— А я, Васильку, вже залицявся до панночок.

— Та певже?

— Я вже й краков'яка вмію танцювати.

І далі автор каже: „А я не залицяюся до панночок. Майбутньому письменникові не личить бігати за „бабським хвостом““.

Але „майбутній письменник“ хоч і висловив цю думку, та думка думкою, а діло—ділом. На протязі цілої першої частини він бігає за хвостом Музи Шілінг. Це природньо, бо б. петлюроофіцер, що намагається в 23 році відограти роль — як ми бачимо далі—українського Купріна, иншого нічого й не придумує.

Беззмистовна пустишка, Диканько ще раз підкреслює, які нікчемні паростки пустила „Нова Україна“. Про якісь шукання тут і говорити

не приходитьсь. Стиль, форма, прийом—все старе. Але як далеко Диканькам до змісту старих письменників, хоч би до того ж Винниченка.

— „В фанта, панове, в фанта“. Муза, ви задоволені своїм сусідом?

Це питання. Скажи—ні, посадять біля когось иншого (це так думає „майбутній письменник“. С. К.).

— А з виконанням, чи без виконання?

— Звичайно, з виконанням.

— Ні, без виконання.

— Так поцілуйтесь!

— Так без виконання ж!

— Е, ві, поцілуйтесь!

І т. д., і т. д. Ще поцілунки. Ще поцілунки. Так вся глава.

Друга глава:— „А що як поцілувати? Й поцілувати в розпущений кінчик? Не можу витримати. Поцілую. Ух!“

Третя глава:— „Музо! Музо! Яж її покохав. Від першого побачення, від першої хвилини. Невже не судилось. Батько стоїть, а я дівчині руки цілую“.

Четверта глава:— „Музо, голубонька моя, рибонько! Кохаєте мене чи ні?—Я не знаю.—Янголе мій, скажи! Я жити без тебе не можу.—Пустить, не цілуй, прощай! Кохаю.—Музо!... Кохає! Як привітно усміхнулася“.

П'ята глава:— „Дитинко моя! На різдво приїду й повінчаємось! Жіночко моя кохана.—Цілуй! Цілуй мене, Василюку“.

В шостій главі Муза пише поганенького вірша, а їй у відповідь „майбутній письменник“—Диканько теж пише поганенького вірша.

В сьомій главі: „Вже пройшло півліта і—падуча зірка загорілася, осяяна раптом і... погасла“.

А у восьмій главі появляється нова Муза—Чорна Блискавка з великої літери—„оксамитна троянда“.

В дев'ятій главі новий роман—з Чорною Блискавкою, яка—„розвинена, інтелігентна, шляхетних поривань; видно холеричного темпераменту“.

В 10-й главі „Майбутній письменник“ баче, як „частіш спалахує Чорна Блискавка, шаріються щічки“ й розкаже їй „що-небудь гарне й сумне“ про Чудову Мрію і Лицаря Мрію, після чого Чорна Блискавка покидає автора.

В 11-й главі Муза в трансі, а автор знову кричить:— „А тепер цілуй!“.

На цім закінчується перша частина „Роману“. Друга частина значно менша. Між иншим—я боюсь, що мене обвинуватять в передржці (ті, хто не має під рукою „Нової України“), але инакше переказати я не міг, бо і в дійсності із таких цитат складається вся перша частина „Роману“. Я сказав би, що це скандальне зверх-базарне оповідання конче компромітує „Нову Україну“.

В другій частині властиво більш публіцистики, ніж художньої творчости. І краще в ній тільки те, що автор, нарешті, зустрівся з Музи-

ним чоловіком. Тут він до неї знову „возгорел“ страстю, але вона його спитала:

— Ви знаєте, що таке lues?

На цім і кінчається „Роман“ Диканька. Цікаво: де був Винниченко, коли здавали в набір цього автора?

Є ще в „Новій Україні“ Диканський, який, здається, виступав уже в „Літ.-Наук. Вістнику“. Про його оповідання „Тоді“ можна сказати тільки, що написано воно нуднотно, — з тих оповідань, що ідуть „на заставку“.

Катря Гриневичева з „Весіллям Карапульки“ — свіжіша. Єсть думка, єсть де-яке знайомство з технікою нової новели. Єсть гарні образи: „Високо в поморках дрти телеграфу, на них коливається галка, як Соїфер над книгою Талмуда“. Або: „Кріз усі вікна юрлить увечері світло, рівно й під міру, як нанизаний на нитку янтар“. — Коли б Гриневичева не зловживала образами, не накопичувала їх, — було б краще.

Оповідання М. Тоні „Миколь“ слід було б умістити в дитячому журналі. Як воно попало в „Нову Україну“ — це знає, мабуть, Винниченко.

Є ще переклад з французької — дрібничка, і друга дрібничка — Вилинської: надто мініатюрний уривок з роману.

Нарешті, є ще й новела — „Василка“ О. Кобилянської. Її не будемо чипати, як не чипали Олеся й Винниченка. Новела написана в реалістичних тонах. Час дії — імперіалістична війна, побут — селянський. Нового нічого не додає до творчості Кобилянської.

Це і все. Такий художній матеріал у двох книгах „Нової України“. Що буде в 3-й, 4-й — не відомо. Поки що — слабенько, навіть надто: інакше ми не присвячували б цілої глави „Повстанцям“ і не говорили б про таку річ, як „Роман“.

Стефан Кароль.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 119949573